

Δημήτρης Γ. Ουλής

Αρμονική Κρίση

Πνευματικές Τεχνικές
και Πολιτικές Στάσεις
του Πνευματικού Κέντρου

«Αρμονική Ζωή»

απέναντι στην Ελληνική Οικονομική Κρίση

Συμβολή στην ανθρωπολογική μελέτη
της «Εναλλακτικής» Θρησκευτικότητας

Διδακτορική Διατριβή

Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και
Πολιτικών Επιστημών

Τμήμα Κοινωνικής Ανθρωπολογίας

Επιβλέπων:

Αν. καθηγητής κος **Γεράσιμος Μακρός**

Αθήνα 2014

Στο Σάββα Μιχαήλ,
χρόνια οφειλή

“Aber doch quillt ein Laut hoffend im Busen dir auf...”

Fr. Hölderlin, “Menons Klage Um Diotima”

Συντομογραφίες

A. Βιβλία του Robert Najemy

ΑΕ	<i>Η Αγάπη είναι Επιλογή</i>
ΑΔΕ	<i>Αντιμετωπίζοντας Δύσκολες Εποχές</i>
ΑΣΑ	<i>Αυτογνωσία: Συναισθηματική Αρμονία και Αρμονικές Σχέσεις</i>
ΑΥ	<i>Αυτοθεραπεία</i>
ΓΥΑ	<i>Γιόγκα για Υγεία και Αρμονία</i>
ΕΣ	<i>Εμείς και οι Σχέσεις μας</i>
ΕΣΜΠ¹	<i>Εισαγωγή στη διδασκαλία του Σρι Σάτβα Σαϊ Μπάμπα (Α΄ Έκδοση)</i>
ΕΣΜΠ²	<i>Εισαγωγή στη Διδασκαλία του Bhagavan Sri Sathya Sai Baba (Β΄ Έκδοση)</i>
ΕΨ	<i>Ενεργειακή Ψυχολογία</i>
ΗΕΕ	<i>Η Ελευθερία να είσαι ο Εαυτός σου</i>
ΘΑΓ	<i>Τα Θαύματα της Αγάπης και της Γνώσης</i>
ΜΚΖ	<i>Ο Μυστικός Κύκλος της Ζωής</i>
ΟΦ	<i>Οικουμενική Φιλοσοφία</i>
Σ	<i>Σαράμ. Οι Περιπέτειες μιας Ψυχής</i>
ΣΖ	<i>Στοχασμοί Ζωής: Ταξίδι στο Φως</i>
ΣΠ	<i>Σύγχρονες Παραβολές</i>
ΤΔ	<i>Η Τέχνη του Διαλογισμού</i>
ΤΕ¹	<i>Τετράδιο Εργασίας: 1^{ος} Χρόνος Αυτογνωσίας</i>
ΤΕ²	<i>Τετράδιο Εργασίας: 2^{ος} Χρόνος Αυτογνωσίας</i>
ΤΕ³	<i>Τετράδιο Εργασίας: 3^{ος} Χρόνος Αυτογνωσίας</i>
ΨΕ	<i>Η Ψυχολογία της Ευτυχίας</i>

B. Άρθρα στο Διαδίκτυο του Robert Najemy

ΠΘΤ	«Πνευματικότητα και Θρησκευτική Ταυτότητα»
BSFF	«BSFF για την απελευθέρωσή μας από σύνθετες συναισθηματικές επιπλοκές»
SED	«Η Μέθοδος αυτοαποπρογραμματισμού Sedona»

Γ. Ομιλίες στο Διαδίκτυο του Robert Najemy.

(Οι αριθμοί στην παρένθεση δηλώνουν από πόσες συνέχειες αποτελείται κάθε ομιλία).

ΑΦ	(1-6) «Αντιμετωπίζοντας τον Φόβο»
ΕΤΙΖ	(1-6) «Εικοσιπέντε τρόποι για να δημιουργήσουμε την Ιδανική Ζωή»
ΔΤ	(1-7) «Η Δύναμη του Τώρα»
ΔΤΕΤ	(1-8) «Η Δύναμη του Τώρα, του E.Tolle»
ΕΦΜ	(1-10) «Η Εφαρμογή του Μυστικού»
ΚΦ	(1-6) «Κβαντική Φιλοσοφία»
ΜΥΧ	(1-8) «Το Μυστικό και το Χο' οπόνο-πόνο»
ΠΑΚ	(1-7) «Πώς να αντιμετωπίσουμε την Κρίση»
ΠΕΚ	(1-7) «Πώς να είμαστε καλά σε δύσκολες εποχές»
ΣΑ	(1-6) «Η Σημασία της Αυτοπαραδοχής»

ΕΙΚ	Εικόνες
ΠΙΝ	Πίνακες

Ευχαριστίες

Με την ολοκλήρωση της παρούσας διατριβής, κλείνει ένας μεγάλος κύκλος ανθρωπολογικής έρευνας και σπουδής της λεγόμενης «εναλλακτικής» ή *New Age* θρησκευτικότητας. Θα ήθελα να ευχαριστήσω τον επιβλέποντα αναπληρωτή καθηγητή Γεράσιμο Μακρή για τη σταθερή υποστήριξη και ενθάρρυνσή του, την ιδιαίτερη εμπιστοσύνη και αγάπη με την οποία με καθοδήγησε αλλά και για τις πολύτιμες υποδείξεις και παρατηρήσεις του, οι οποίες με προφύλαξαν από πολλές θεωρητικές (και όχι μόνο) αβελτηρίες.

Η καθηγήτρια κυρία Δήμητρα Γκέφου-Μαδιανού περιέβαλλε εξ αρχής με εμπιστοσύνη και εκτίμηση το πρόσωπό μου, χωρίς ποτέ να κρύψει το προσωπικό της ενδιαφέρον για το αντικείμενο της εθνογραφικής μου μελέτης. Αισθάνομαι την ανάγκη να την ευχαριστήσω για την πολυεπίπεδη υποστήριξή της, καθώς και για τις πάμπολλες ευκαιρίες που μου έδωσε να συζητήσω μαζί της –αλλά και με φοιτητές του τμήματος Κοινωνικής Ανθρωπολογίας– μια πληθώρα θεμάτων που αφορούν στο *New Age* και την εναλλακτική θρησκευτικότητα. Την ευχαριστώ επίσης για τις κρίσιμες υποδείξεις της όσον αφορά στην καλύτερη οργάνωση του υλικού της διατριβής, αλλά και στην συγκεκριμενοποίηση της προβληματικής της.

Τον επίκουρο καθηγητή κύριο Τάκη Γέρο ευχαριστώ όχι μόνο για τις καίριες μεθοδολογικές του υποδείξεις, αλλά και για τη διακριτικότητα των «ηλεκτρονικών» του παρεμβάσεων. Δεν μπορώ να αποφύγω τον πειρασμό να αναφέρω ότι σε κάθε σχεδόν e-mail που μου απέστειλε, είχε να μου προτείνει κι από ένα διαφορετικό άρθρο, μια σημαίνουσα μονογραφία, μια κατατοπιστική βιβλιοκριτική, μια καινούργια θεωρητική διαίσθηση. Τον ευχαριστώ ολόθερμα για τις παρεμβάσεις του αυτές και για τη διαρκή υποστήριξή του.

Ο επίκουρος καθηγητής κύριος Λεωνίδας Οικονόμου με βοήθησε να προσδιορίσω με μεγαλύτερη ακρίβεια το εθνογραφικό μου πεδίο και να αποσαφηνίσω τη μεθοδολογία μου. Τον ευχαριστώ για την καίρια παρέμβασή του σ' ένα κρίσιμο στάδιο συγγραφής της διατριβής, καθώς και για την απροϋπόθετη εμπιστοσύνη του στο πρόσωπό μου.

Ο θεολόγος και θρησκευσιολόγος Δημήτρης Μπεκριδάκης με βοήθησε να εμπλουτίσω βιβλιογραφικά τη μελέτη μου, αλλά και να αποφύγω αρκετές θεωρητικές πεπονόφλουδες. Τον ευχαριστώ γι' αυτό και για τις πολλές και γόνιμες συζητήσεις που είχαμε επάνω σε θέματα που

άπτονται της διατριβής.

Σε όλη τη διάρκεια συγγραφής της παρούσας διατριβής, χρειάστηκε να συζητήσω εκτενώς και με πολλούς ανθρώπους για ποικίλα πραγματολογικά δεδομένα της οικονομικής κρίσης. Θεωρώ τη συμβολή τους καθοριστική, όσον αφορά στην προσπάθειά μου να αποκτήσω μία καλύτερη κατανόηση του προβλήματος και μια μεγαλύτερη εποπτεία της συνάρθρωσής της με τον πνευματικό λόγο και την εναλλακτική θρησκευτικότητα. Η παρακολούθηση του ειδικού ανθρωπολογικού σεμιναρίου περί της κρίσης που οργάνωσε το τμήμα Κοινωνικής Ανθρωπολογίας του Παντείου Πανεπιστημίου στο πλαίσιο των «σεμιναρίων της Τετάρτης» (χειμερινό εξάμηνο 2011-2012) υπήρξε για μένα μία εξαιρετικά διαφωτιστική εμπειρία. Πολύτιμη βοήθεια προσπορίστηκα επίσης από συζητήσεις μου με εκλεκτούς συντρόφους και φίλους, όπως τον Βασίλη Αδραχτά, τον Φρίξο και το Φάνη Παπακωστίδη, το Βαγγέλη Ταμβάκο, το Γιάννη Σκόρδο, τον Κωνσταντίνο Τριβουρέα, την Αγγελική Ζαχαριά, τον Χαράλαμπο Κουγεμήτρο, τη Δώρα Διέννη, τον Φώτη Καγκελάρη, τον Κώστα Γουδή.

Ευχαριστώ τέλος τη σύντροφο της ζωής μου Κωνσταντίνα Ισαριώτη για τις γόνιμες παρατηρήσεις της σε ζητήματα θεραπευτικής και ομαδικής αλληλεπίδρασης και για την προγραμματική της δέσμευση να βοηθήσει με κάθε τρόπο στην ολοκλήρωση της παρούσας διατριβής –ακόμα κι αν αυτό σήμαινε για κείνη επιπρόσθετη οικογενειακή γραφειοκρατία, αιματηρή αϋπνία και αναρίθμητους περισπασμούς από τα δικά της επιστημονικά και επαγγελματικά ενδιαφέροντα.

1. ΕΙΣΑΓΩΓΗ

§1.1 Το Πλαίσιο

Η *Αρμονική Ζωή* ιδρύθηκε το 1984 στο Χαλάνδρι από τον αμερικανό Robert [Bob] Elias Najemy και συνιστά ένα από τα μεγαλύτερα και πιο δημοφιλή κέντρα εναλλακτικής θεραπευτικότητας της Ελλάδας.¹ Σύμφωνα με το καταστατικό του, το Κέντρο αυτοπροσδιορίζεται ως ένα μορφωτικό, φιλανθρωπικό και μη κερδοσκοπικό σωματείο, το οποίο θεμελιώνει τη λειτουργία του πάνω σε δύο βασικούς άξονες: από τη μία μεριά, διδάσκει στα μέλη του ένα ολοκληρωμένο σύστημα ατομικής αυτοπραγμάτωσης, ενταγμένης στο ευρύτερο πλαίσιο μίας «πνευματικής» φιλοσοφίας ή κοσμοθεωρίας. Από την άλλη, προάγει μια ευρεία γκάμα εναλλακτικών θεραπευτικών πρακτικών και «πνευματικών» τεχνικών, οι οποίες έχουν ως απώτερο σκοπό τους την επίτευξη μιας σημαίνουσας, ολοκληρωμένης και ευτυχισμένης ζωής.

Οι δύο αυτές λειτουργίες μπορούν να παρομοιαστούν με δύο παραπόμενους που συνενώνονται και εκβάλλουν στο κατ' εξοχήν μορφωτικό αγαθό της *Αρμονικής Ζωής*: το σεμινάριο αυτογνωσίας. Η παρακολούθηση του σεμιναρίου αυτογνωσίας συνιστά δύσκολο και απαιτητικό εγχείρημα, αφενός λόγω της συστηματικής διάρθρωσης της ύλης του –για την ολοκλήρωση της οποίας απαιτούνται έξι ολόκληρα χρόνια–, αφετέρου, λόγω των βιωματικών του προαπαιτούμενων. Είναι αδύνατον να ολοκληρώσει κανείς το σεμινάριο, εάν δεν έχει αποφασίσει προηγουμένως να δουλέψει *σοβαρά* με τον εαυτό του και να αντικρύσει τα προσωπικά του «θέματα» με τη δέουσα προσήλωση και υπευθυνότητα.

Προκειμένου όμως τα μέλη της *Αρμονικής Ζωής* να κατοχυρώσουν μία τέτοια συνθήκη μορφωτικής ετοιμότητας, έχουν στη διάθεσή τους ένα επιπλέον σημαντικό «εργαλείο»: το εξοχικό παράρτημα της *Αρμονικής Ζωής* στη Μυρρινούτα Μεσογαίας. Πρόκειται για έναν θαυμάσιο ξενώνα, στον οποίο πραγματοποιούνται τα *εντατικά* σεμινάρια του Κέντρου. Η συμμετοχή στα σεμινάρια αυτά συνιστάται ιδιαίτερος για λόγους που θα γίνουν κατανοητοί στην πορεία της διατριβής, αποτελεί δε μια εμπειρία αποκαλυπτική για τους εκπαιδευόμενους της *Αρμονικής Ζωής*, καθόσον τους τοποθετεί σε μια διαδικασία διαρκούς σχοινοβάσις ανάμεσα σε αντικρουόμενα – και συχνά ακραία– συναισθήματα.

Μέχρι σήμερα, έχουν διαβεί το κατώφλι της *Αρμονικής Ζωής* περισσότεροι από είκοσι χιλιάδες άνθρωποι, αναζητώντας απαντήσεις σε κρίσιμα υπαρξιακά και μεταφυσικά ερωτήματά τους. Είναι προφανές ότι η αναζήτηση αυτή προσλαμβάνει ακόμα πιο επιτακτικό χαρακτήρα στο

¹ Βλ. www.armonikizoi.com/greek. Για τη σελίδα της *Αρμονικής Ζωής* στο Facebook, βλ. [www.facebook.com, «ΒΙΩΝΩ ΕΙΡΗΝΗ»](http://www.facebook.com/«ΒΙΩΝΩ ΕΙΡΗΝΗ») και «ΑΡΜΟΝΙΚΗ ΖΩΗ».

συμφραζόμενο της σύγχρονης οικονομικής κρίσης, για την αντιμετώπιση της οποίας η *Αρμονική Ζωή* έχει διοργανώσει –πέραν του σεμιναρίου αυτογνωσίας– δύο ακόμη βασικά σεμινάρια. Το πρώτο («Αντιμετωπίζοντας Δύσκολες Εποχές»), βασίζεται στο ομώνυμο βιβλίο του Najemy [2009] και αποσκοπεί στην ψυχολογική, συναισθηματική και «πνευματική» υποστήριξη των μελών του Κέντρου έναντι των πραγματικών ή ενδεχόμενων επιπτώσεων της κρίσης. Το δεύτερο («Βιώνω Ειρήνη»), δίνει περισσότερη έμφαση στη θετική σκέψη και στην εξοικείωση των εκπαιδευομένων με την τεχνική του *δημιουργικού οραματισμού*, η οποία πιστεύεται ότι μπορεί να συμβάλλει στην υλοποίηση μιας «ιδανικής» κοινωνίας.²

Ό,τι ισχύει ωστόσο για το σεμινάριο αυτογνωσίας, ισχύει και για τα παραπάνω σεμινάρια: συναρθρώνουν στο εσωτερικό τους θεωρητικά προτάγματα και πνευματικές επιτελέσεις, οι οποίες υπόσχονται την άμεση και αποτελεσματική ανάσχεση της «αρνητικότητας», οπουδήποτε κι αν αυτή απαντάται. Αν θα έπρεπε να συνοψίσω προκαταβολικά την προβληματική της παρούσας διατριβής, θα έλεγα ότι αυτή αφορά στη συστηματική διερεύνηση των προϋποθέσεων και των όρων, πάνω στις οποίες θεμελιώνεται μια τόσο φιλόδοξη υπόσχεση.

§1.2. Αντικείμενο και Σκοπός της Έρευνας

Εκκινώντας από το παραπάνω γενικό πλαίσιο, μπορούμε να πούμε ότι ερευνητικό αντικείμενο της παρούσας διατριβής αποτελεί η ανθρωπολογική καταγραφή, μελέτη και θεωρητικοποίηση συγκεκριμένων όψεων της εναλλακτικής θρησκευτικότητας στην Ελλάδα, μέσα από το εθνογραφικό παράδειγμα του πνευματικού Κέντρου *Αρμονική Ζωή*. Ειδικότερα, η διατριβή αποπειράται να διερευνήσει τον τρόπο με τον οποίο οι πνευματικές τεχνικές, αλλά και οι κοσμοθεωρητικές αντιλήψεις που προάγονται από την *Αρμονική Ζωή*, συναρθρώνονται με ευρύτερες πολιτικές στάσεις και στρατηγικές αντιμετώπισης των επιπτώσεων της οικονομικής κρίσης. Υπ' αυτήν την έννοια, η διατριβή φιλοδοξεί να συμβάλλει σε μία βαθύτερη κατανόηση μιας ιδιαίτερης εκδοχής της εναλλακτικής θρησκευτικότητας, όχι μονάχα στο επίπεδο των θεωρητικών της προδιαγραφών –ήγουν, στα συστήματα πεποιθήσεων πάνω στα οποία αυτή θεμελιώνεται– αλλά κυρίως στο επίπεδο των κοινωνικοπολιτικών της χρήσεων και συνεπαγωγών.

Η εστίαση στο ερώτημα των πολιτικών στάσεων που ενθαρρύνουν οι πνευματικές τεχνικές της εναλλακτικής θρησκευτικότητας υπήρξε για μένα συνειδητή επιλογή, για λόγους που σχετίζονται, κατ' αρχάς, με δεδομένα της προσωπικής και οικογενειακής μου αφήγησης –θα αναφερθώ ακροθιγώς σε αυτά, κατά την πορεία της διατριβής. Ο καθοριστικός παράγοντας, ωστόσο, που με ώθησε να καταπιαστώ με τη συγκεκριμένη θεματική αφορά πρωτίστως στην

² Τα βασικά αυτά σεμινάρια πλαισιώθηκαν συχνά και από άλλα μικρότερα, τα οποία ασχολήθηκαν επίσης με την αντιμετώπιση επιμέρους επιπτώσεων της οικονομικής κρίσης. Βλ. ενδεικτικά: [ΑΦ], [ΕΤΙΖ], [ΠΑΚ], [ΠΕΚ].

ένδεια της νεοελληνικής βιβλιογραφίας –και δη της ανθρωπολογικής– για τα συγκεκριμένα ζητήματα· στο γεγονός, δηλαδή ότι, πλην ολίγων εξαιρέσεων,³ μία προσπάθεια έμπεδης, συστηματικής και κατά το δυνατόν ολόπλευρης μελέτης εναλλακτικών μορφών θρησκευτικότητας στην Ελλάδα βρίσκεται ακόμα μάλλον σε προκαταρκτικό στάδιο. Το γεγονός αυτό θέτει τον ανθρωπολόγο μπροστά σε μία εύλογη αμηχανία, δεδομένου ότι η πρωτογενής φιλολογία περί της συγκεκριμένης θεματικής εκπροσωπείται και προάγεται πλέον μέσα από πολυάριθμους θεσμικούς φορείς (εκδοτικούς, τηλεοπτικούς, θεραπευτικούς και άλλους), ενώ παράλληλα, ένα σημαντικό corpus εναλλακτικών μεταφυσικών αντιλήψεων, στάσεων και πρακτικών γνωρίζει εδώ και αρκετές δεκαετίες μία πολυεπίπεδη διήθηση στους κόλπους της νεοελληνικής κοινωνίας.⁴ Η αμηχανία εντείνεται ακόμα περισσότερο, εάν συνυπολογισθεί το γεγονός ότι οι όποιες σποραδικές απόπειρες μελέτης και καταγραφής στην Ελλάδα ανάλογων μορφών θρησκευτικότητας, έχουν συμβάλλει ελάχιστα σε μία «εκ των έσω» διαύγαση της τελευταίας, αφ’ ης στιγμής πραγματοποιούνται κατά κύριο λόγο από εκκλησιαστικούς ή φιλικούς προς αυτούς κύκλους, οι οποίοι υπόκεινται σε δύο τουλάχιστον περιορισμούς: από τη μία μεριά, αναπαράγουν στερεότυπα «αντιαιρετικής» απολογητικής και θεολογικού μένους, ως εκφραστές μίας κυρίαρχης θρησκευτικότητας η οποία αισθάνεται την ανάγκη να υπερασπίζεται διαρκώς την επικράτειά της· από την άλλη, υπολείπονται σε διαπιστευτήρια εθνογραφικής επάρκειας, βιβλιογραφικής ενημερότητας και αξιολογικής ουδετερότητας –και συνεπώς απάδουν συνολικά προς τις παραδεδομένες μεθοδολογικές συμβάσεις της κοινωνικής έρευνας.

Μπροστά στην ανεπάρκεια των μέχρι τούδε εννοιολογήσεων της εναλλακτικής θρησκευτικότητας, η επιστημολογική ανάγκη μιας ορισμένης *ανακατασκευής* του εννοιολογικού μας οπλοστασίου σε σχέση με το συγκεκριμένο ερευνητικό πεδίο, πιστεύω ότι προβάλλει πλέον επιτακτική.⁵ Οφείλουμε, με άλλα λόγια, να εγγράψουμε στο επιστημολογικό συμφραζόμενο της εναλλακτικής θρησκευτικότητας μία χειρονομία αντίστοιχη με εκείνη που ενέγραψε η Lila Abu-Lughod [1989] στο επιστημολογικό συμφραζόμενο της μελέτης του αραβικού κόσμου. Η

³ Θα μπορούσα να συνοψίσω αυτές τις εξαιρέσεις στις συμβολές των Αδραχτά [2010], Μπεκριδάκη [2007], [2002] [1999], Παπαλεξανδρόπουλου [1997], [1994], [1991] και Stewart [1993].

⁴ Όσον αφορά στον εκδοτικό χώρο, θα ήταν δυνατόν κανείς να παραπέμψει ενδεικτικά στην ευρεία κυκλοφορία περιοδικών όπως το *Ανεξήγητο*, το *Αβατον* και το *Mystery*, καθώς και στην πληθωρική παρουσία των εκδόσεων *Πύρινος Κόσμος*, *Διόπτρα*, και *Αιώνιος Ηνίοχος* στην ελληνική βιβλιογραφία. Όσον αφορά στον τηλεοπτικό χώρο, θα αρκούσε, ενδεχομένως, η αναφορά στις εκπομπές *Οι Πύλες του Ανεξήγητου* του Κώστα Χαρδαβέλα και *Το Ταξίδι της Ζωής* της Άντζυ Λουπέσκου, οι οποίες σημείωσαν πάντοτε μεγάλους δείκτες ακροαματικότητας. Τέλος, όσον αφορά στο χώρο της θεραπευτικής, θα αρκούσε και μόνο η αναφορά στον πεντακοσασέλιδο *Οδηγό Σύγχρονης Θεραπευτικής 2002-2003*, ο οποίος στοιχειοθετεί ένα αρκετά αξιόπιστο δείγμα της τεράστιας διήθησης ποικίλων ιδεών του New Age στο χώρο των λεγομένων «εναλλακτικών» ή «ήπιων» θεραπειών.

⁵ Σύμφωνα εξάλλου με τον George Marcus, η *ανακατασκευή* των εννοιών που επικαλούμαστε συνιστά μέγιστο αίτημα του κινήματος των σύγχρονων πολιτισμικών σπουδών, όσον αφορά τουλάχιστον στη Δύση [Marcus, 1998: 101].

χειρονομία αφορούσε στην καταγγελία των ηγεμονικών προκατανοήσεων, οι οποίες ευθύνονται για τον εγκλωβισμό της εθνογραφικής οπτικής μέσα σε προκατασκευασμένες και άκαμπτες *θεωρητικές ζώνες* (zones of theory). Σύμφωνα με την Abu-Lughod, ο εγκλωβισμός αυτός θα πρέπει εξάπαντος να διαρρηχθεί, όχι μόνον διότι προδικάζει συνολικά τα συμπεράσματα της ανθρωπολογικής έρευνας, αλλά επιπλέον διότι υποχρεώνει την τελευταία να επιλέγει τις αναλυτικές της κατηγορίες *έξωθεν* του πεδίου –και επομένως κατά τρόπο αφηρημένο, προκριτικό ή ακόμα και αυθαίρετο.

Αξιοποιώντας το επιχείρημα της Abu-Lughod προς όφελος του ερευνητικού μας εγχειρήματος, θα τολμούσα να ισχυριστώ ότι κάτι ανάλογο συμβαίνει συχνά και στο χώρο της μελέτης της εναλλακτικής θρησκευτικότητας: θεωρητικές ζώνες όπως αυτές, του «πανθεϊσμού», της «θετικής σκέψης», του «ολισμού» ή της «Νέας Εποχής» (New Age) επισείονται ως δομικές συνιστώσες όλων ανεξαιρέτως των εκφάνσεων της εναλλακτικής θρησκευτικότητας και προκρίνονται ως απαραίτητα θεωρητικά πλαίσια για την κατανόηση και ερμηνεία της. Μόλις που χρειάζεται να επισημανθεί, ωστόσο, ότι οι παραπάνω κατηγορίες όχι μόνο απέχουν παρασάγγας από το να εξαντλούν τη «θρησκευσιολογική ταυτότητα» της εναλλακτικής θρησκευτικότητας, αλλά δημιουργούν περισσότερα ερμηνευτικά προβλήματα απ' αυτά που επιχειρούν να επιλύσουν, καθόσον αποτυγχάνουν να μας πληροφορήσουν για τον *πρακτικό, άμεσο και ενσώματο* τρόπο με τον οποίο τα δρώντα υποκείμενα εμβιώνουν τη θρησκευτικότητα αυτή. Με άλλα λόγια –και για να παραφράσω μια ωραία εικόνα του Herman Melville– τέτοιες θεωρητικές ζώνες δεν κάνουν τίποτε περισσότερο από το να «βαλσαμώνουν» τα δρώντα υποκείμενα μέσα στη θανάσιμη γλυκύτητα καθολικευτικών σχηματοποιήσεων,⁶ χωρίς να μας λένε κατ' ουσίαν τίποτε για τον τρόπο με τον οποίο η εναλλακτική θρησκευτικότητα μετασχηματίζεται προοδευτικά από αφηρημένη συμβολική τάξη, σε *«βιωμένη ζωή, εγγεγραμμένη στην καρδιά των ανδρών και των γυναικών, και επομένως [σε] κάτι το εξόχως επίκαιρο, που πάλλει όλες τις χορδές της καθημερινής τους ύπαρξης»* [Küng, 2003: xviii].

Μια ανθρωπολογία που θα ήθελε να αντιπαλέψει τον «ουσιακρατικό» πειρασμό ανάλογων θεωρητικών καθολικεύσεων, δεν πιστεύω ωστόσο ότι θα έπρεπε να αποδυθεί σε κάποια βίαιη αποδόμηση των παραπάνω θεωρητικών ζωνών –δεδομένου ότι η υπέρβαση των προκατανοήσεών

⁶ «Μόνο ένα γλυκύτερο τέλος μου 'ρχεται στο μυαλό αυτή τη στιγμή –ο απολαυστικός θάνατος ενός μελισσοκόμου στο Οχάιο, που ψάχνοντας να βρει για μέλι στη διχάλα ενός κούφιου δέντρου, βρήκε ένα τόσο μεγάλο απόθεμα, που, σκύβοντας από πάνω πάρα πολύ, τον ρούφηξε εκείνο το μέλι μέσα του, με αποτέλεσμα να πεθάνει βαλσαμωμένος. Σκέφτεστε άραγε πόσοι έπεσαν, με παρόμοιο τρόπο, μες στο κεφάλι του Πλάτωνα, που είναι γεμάτο από μέλι, και χάθηκαν εκεί-μέσα γλυκά;» [Melville, 1992: 549]. Απέναντι σ' ένα τέτοιο «βαλσαμωμα» της ανθρωπολογικής σκέψης, ο James Spradley σωστά υπογραμμίζει ότι η εθνογραφική συγγραφή καταγίνεται αυστηρά με το *συγκεκριμένο* –και αν κάποτε αποπειράται γενικεύσεις, το κάνει μονάχα *μέσω* του συγκεκριμένου και *δια* του συγκεκριμένου [Spradley, 1980: 162].

μας προσκρούει ούτως ή άλλως, σ' ένα εγγενές όριο της ίδιας της κριτικής λειτουργίας της σκέψης.⁷ Εκείνο που θα όφειλε να κάνει είναι μάλλον να «γειώσει» τις εν λόγω θεωρητικές ζώνες στο εθνογραφικό τους πεδίο και να αναδείξει το πολυδύναμο εννοιολογικό και βιωματικό τους φορτίο, εν όψει ενός δεδομένου εθνογραφικού παρόντος. Για να το θέσω με διαφορετικούς όρους, πιστεύω ότι ζητούμενο μιας ανθρωπολογίας της εναλλακτικής θρησκευτικότητας θα έπρεπε να αποτελεί η προσπάθεια συνάρθρωσης των κατηγοριών του «πανθεισμού», ή της «θετικής σκέψης» στις οποίες προαναφέρθηκα, με την καθημερινή τους χρήση, μέσα στο συγκεκριμένο οικονομικό και κοινωνικοπολιτικό συμφραζόμενο της οικονομικής κρίσης. Αυτός είναι ο λόγος για τον οποίο η παρούσα διατριβή επιλέγει να μην επιβάλλει εξ αρχής μια προκατασκευασμένη και αφηρημένη εννόηση των αναλυτικών κατηγοριών τις οποίες επικαλείται, αλλά επιχειρεί τη διασάφισή τους μονάχα στο τέλος της ερευνητικής της διαδρομής: αφότου δηλαδή έχει διασφαλισθεί η σύνδεση των κατηγοριών αυτών με πνευματικές τεχνικές και πρακτικές τις οποίες τα υποκείμενα επικαλούνται ως λυσιτελείς *κατ' εξοχήν*, για την αντιμετώπιση της κρίσης.

Εκκινώντας από τα δύο αυτά θεμελιώδη επιστημολογικά αιτήματα –την ανακατασκευή των εννοιολογικών κατηγοριών της εναλλακτικής θρησκευτικότητας, και τη γείωσή τους στους λόγους και τις πρακτικές των ίδιων των δρώντων υποκειμένων– θα μπορούσα τώρα να διατυπώσω το θεμελιακό ερευνητικό μου ερώτημα ως εξής: *Νομιμοποιείται κανείς να μιλήσει για μία «πολιτική της πνευματικότητας»; Κι αν ναι, με ποιον τρόπο η «πολιτική» αυτή μπορεί να συμβάλλει στην αντιμετώπιση της οικονομικής κρίσης;*

Για να απαντήσω στο ερώτημα αυτό, προτίθεμαι να οδηγήσω την έρευνά μου προς δύο κατευθύνσεις: από τη μία μεριά, θα επιχειρήσω να ανιχνεύσω τους τρόπους με τους οποίους τα μέλη της *Αρμονικής Ζωής* βιώνουν την οικονομική κρίση, και να επικεντρωθώ στις πνευματικές τεχνικές που επικαλούνται για την αντιμετώπιση των επιπτώσεών της. Από την άλλη, θα αποπειραθώ να διαπραγματευθώ μια σειρά από ζητήματα που σχετίζονται με τις θεωρητικές προϋποθέσεις αυτών των τεχνικών, καθώς και τη συμβολή τους στην ενθάρρυνση συγκεκριμένων πολιτικών στάσεων: μιας δέσμης δηλαδή συναισθηματικών αντιδράσεων, συμπεριφορών και τρόπων θέασης του κόσμου, η οποία μπορεί να οδηγήσει τα μέλη του Κέντρου σε μορφές δράσης με σαφείς ή έμμεσες πολιτικές προεκτάσεις. Υπ' αυτήν την έννοια, το κύριο ερευνητικό ερώτημα

⁷ Το όριο αυτό έχει προσπείσει με τον πιο εύγλωττο τρόπο ο Hans Georg Gadamer [βλ. κυρίως 2006:273-306]. Σύμφωνα με το επιχειρήμα του Gadamer, η ολοσχερής υπέρβαση κάθε προκατανόησης είναι αδύνατη, αφενός λόγω της απουσίας κάποιου σημείου «μηδέν», απ' όπου θα μπορούσε ξεκινώντας να πραγματοποιηθεί, και αφετέρου, λόγω μίας πλατιά διαδεδομένης παρεξήγησης η οποία ανάγεται στο πρόγραμμα του Διαφωτισμού και συγχέει την έννοια της «προκατάληψης» μ' αυτήν της αυθεντίας, της κυριαρχίας και της βίας. Πρβλ. και Ricoeur, 1990: 242-244.

της μελέτης μου θα μπορούσε να εξειδικευτεί σε μια σειρά από επιμέρους ερευνητικά υποερωτήματα:

1. Η ευρύτερη αναγνωρισιμότητα της *Αρμονικής Ζωής* ως ένα από τα μεγαλύτερα και σημαντικότερα κέντρα εναλλακτικής θρησκευτικότητας στην Ελλάδα, συνιστά μία ισχυρή ένδειξη του γεγονότος ότι η πνευματικότητα αντιπροσωπεύει, κατ' αρχάς, ένα «κοινωνικά αναγνωρισμένο γλωσσικό πεδίο» [Bourdieu, 1999:79]. Εξ ου και η *πραγματική* δυνατότητα του Najemy να αρθρώνει επιτελεστικά εκφωνήματα,⁸ αλλά και να προσδιορίζει την κοσμοθεωρία της *Αρμονικής Ζωής* ως «πνευματική». Τι επίδραση έχει στα μέλη του Κέντρου η οικειοποίηση μιας τέτοιας «πνευματικής» κοσμοθεωρίας; Υπό ποιαν έννοια η κοσμοθεωρία αυτή συνιστά ένα είδος ψυχολογικής άμυνας απέναντι στις επιπτώσεις της οικονομικής κρίσης; Με ποιον τρόπο οι πνευματικές τεχνικές που προάγονται από την *Αρμονική Ζωή* συμβάλλουν ώστε τα μέλη της να οικειοποιηθούν την εν λόγω κοσμοθεωρία;

2. Στο χώρο της διεθνούς βιβλιογραφίας, θεωρείται δεδομένη μια ορισμένη σύμπλευση της εναλλακτικής θρησκευτικότητας με τα προτάγματα του νεοφιλελεύθερου καπιταλισμού [Carrette & King, 2005· Heelas, 1999], αλλά και με συγκεκριμένες εκφάνσεις της μετανεωτερικής επιχειρηματικής ηθικής [Auspers & Houtman, 2006]. Επ' αφορμής μάλιστα των ολιστικών μεταφυσικών της προϋποθέσεων,⁹ η θρησκευτικότητα αυτή έχει κατηγορηθεί συχνά για την καταστατική της επιφύλαξη απέναντι στις έννοιες της ιεραρχίας και του διαχωρισμού: μια επιφύλαξη η οποία, εάν τανυστεί έως τις έσχατες πολιτικές της συνέπειες, θα μπορούσε να θεωρηθεί ότι αμφισβητεί ακόμα και την αρχή του «διαχωρισμού των εξουσιών» –και άρα τις οντολογικές θεμελιώσεις του ίδιου του δημοκρατικού πολιτεύματος [Lacroix 1998: 89]. Συνάδουν οι παραπάνω αιτιάσεις με τα δεδομένα μιας επιτόπιας μελέτης της εναλλακτικής θρησκευτικότητας; Κι αν όχι, ποια είναι τα σημεία που τη διαφοροποιούν από τις αιτιάσεις αυτές; Ποιες είναι οι κοινωνικοπολιτικές συνεπαγωγές και χρήσεις των πνευματικών τεχνικών της *Αρμονικής Ζωής*; Ποιες πολιτικές στάσεις και μορφές κοινωνικής παρέμβασης ενθαρρύνουν οι τεχνικές αυτές σε σχέση με την οικονομική κρίση;

3. Μια από τις συνηθέστερες κριτικές εναντίον της εναλλακτικής θρησκευτικότητας είναι ότι εισηγείται ατομικ(ιστικ)ές λύσεις σε συλλογικά προβλήματα [Baer, 2003: 240-241], ότι

⁸ Όπως εύστοχα υπογραμμίζει ο Pierre Bourdieu, «[η] συμβολική εξουσία, ως εξουσία του δρώντος να συγκροτήσει το δεδομένο της εκφώνησης, να κάνει τους άλλους να δουν και να πιστέψουν, να επισφραγίσει ή να μεταβάλει τη θεώρηση του κόσμου, και ως εκ τούτου τη δράση πάνω στον κόσμο, άρα τον κόσμο – εξουσία σχεδόν μαγική η οποία, χάρη στα ειδικά κινητοποιά αποτελέσματα, του επιτρέπει να επιτύχει κάτι ισοδύναμο με ό,τι επιτυγχάνεται με τη (σωματική ή οικονομική) δύναμη –ασκείται μόνο αν είναι *αναγνωρισμένη*, δηλαδή παραγνωρισμένη ως αυθαίρετη» [Bourdieu, 1999:244].

⁹ Για τις ολιστικές μεταφυσικές προϋποθέσεις της εναλλακτικής θρησκευτικότητας, βλ. Hanegraaff 1996:119-158· Heelas 1997:33-34· Παπαλεξανδρόπουλος, 1991b: 41-56.

εμπίπτει στο γνωσιολογικό σφάλμα του «μονισμού του υποκειμένου»¹⁰ και ότι τείνει να αντικαταστήσει την πολιτική πράξη με την αυτοεξέταση και τη θεραπεία [Lasch, 1979: 13-16]. Σημαίνει κάτι τέτοιο ότι η εναλλακτική θρησκευτικότητα είναι συνολικά απολιτική και «ανιστορική» [Παπαλεξανδρόπουλος, 1997], όπως συχνά τής καταμαρτυρείται; Ή μήπως συνιστά μια άτυπη μορφή κοινωνικοπολιτικής παρέμβασης και δράσης;

Στην προσπάθειά της να αναμετρηθεί με τα παραπάνω ερωτήματα και να ανταποκριθεί με τη μεγαλύτερη δυνατή συνέπεια τόσο στα επιστημολογικά προτάγματα, όσο και στους ερευνητικούς στόχους που έχει εξαγγείλει, η παρούσα διατριβή φιλοδοξεί να αποτελεί μία συμβολή στη μελέτη της εναλλακτικής θρησκευτικότητας. Ειδικότερα, θα έλεγα ότι η συμβολή της έγκειται σε δύο στοιχεία: πρώτον, ότι αντιπροσωπεύει πιθανώς την πρώτη προσπάθεια στην ελληνική βιβλιογραφία μιας συστηματικής ανθρωπολογικής καταγραφής και θεωρητικοποίησης των πολιτικών συνεπαγωγών της εναλλακτικής θρησκευτικότητας· και δεύτερον, ότι αποπειράται να φέρει κοντά τη *συμβολική* με τη *λειτουργιστική* της διάσταση: να αναδείξει δηλαδή τον τρόπο με τον οποίο η εναλλακτική θρησκευτικότητα δεν ανταποκρίνεται μονάχα σε αιτήματα μεταφυσικού προσανατολισμού, υπαρξιακού νοήματος και ψυχολογικής προσαρμογής, αλλά ταυτόχρονα και σε αιτήματα κοινωνικοπολιτικής πρακτικής, παρέμβασης και δράσης.

§1.3. Σύνοψη ενοτήτων διατριβής

Το ερευνητικό επιχείρημα της παρούσας διατριβής πρόκειται να αναπτυχθεί σε επτά κεφάλαια. Στο πρώτο κεφάλαιο («Μεθοδολογικές και Θεωρητικές Προκείμενες»), θα αποπειραθώ να προσδιορίσω επακριβώς το πεδίο της εθνογραφικής μου μελέτης, διακρίνοντας ανάμεσα σε μία *ευρύτερη* και μία *στενότερη* εκδοχή του. Στη συνέχεια, θα αναφερθώ ειδικότερα στις μεθοδολογικές συντεταγμένες της διατριβής και θα προσπαθήσω να δείξω με ποιον τρόπο αυτές υπαγορεύθηκαν από συγκεκριμένα προβλήματα που όφειλα να επιλύσω κατά την πορεία της έρευνάς μου. Παράλληλα, θα επισημάνω τις σημαντικότερες θεωρητικές αφετηρίες οι οποίες λειτούργησαν ως δημιουργικά ερεθίσματα προς την κατεύθυνση τόσο μιας αναστοχαστικής προσπέλασης του επιτόπιου υλικού μου, όσο και μίας περαιτέρω προβληματοποίησής του. Το μεθοδολογικό κομμάτι της διατριβής θα ολοκληρωθεί με μία σύντομη αναφορά στην κοινωνική ιστορία του ενδιαφέροντός μου για την εναλλακτική θρησκευτικότητα.

¹⁰ Με τον συγκεκριμένο όρο υπονοείται μία γνωσιολογική άποψη που υποστηρίζει ότι «[τ]ο ανθρώπινο άτομο, άσχετα με την υπαρκτική του σχετικότητα, φθαρτότητα και προσωρινότητα, είναι η αρχή και το τέλος, η προϋπόθεση και ο σκοπός της αλήθειας και της γνώσης» [Γιανναράς, 1990:144]. Για τον υποκειμενιστικό χαρακτήρα της εναλλακτικής θρησκευτικότητας βλ. Heelas & Woodhead, 2005: 78-82, και Heelas, 1997: 18-20, όπου ο συγγραφέας ορίζει απερίφραστα την εναλλακτική θρησκευτικότητα ως «θρησκευτικότητα του εαυτού» (self-spirituality).

Στο δεύτερο κεφάλαιο («*Η Αρμονική Ζωή*»), θα επιχειρήσω μία πυκνή περιγραφή των χώρων της *Αρμονικής Ζωής* στο Χαλάνδρι και στη Μυρρινούντα: παράλληλα, θα αποπειραθώ μία ανάλογη περιγραφή του σεμιναρίου αυτογνωσίας, δίνοντας ιδιαίτερη έμφαση στην καταστατική διάρθρωσή του, αλλά και στις επιμέρους διεργασίες που συντελούνται στο εσωτερικό του. Εκκινώντας από τις υπόρρητες ή δεδηλωμένες προθέσεις των εκπαιδευομένων για τη συμμετοχή τους στο σεμινάριο, θα προσπαθήσω εν συνεχεία να χαρτογραφήσω ένα ορισμένο «προφίλ» των μελών της *Αρμονικής Ζωής*, εστιάζοντας στην ιδιότυπη συνθήκη της ενηλικιότητάς τους, καθώς και στη διαπλοκή της τελευταίας με συγκεκριμένες εκπαιδευτικές διαδικασίες οι οποίες προάγονται από το Κέντρο. Ακολουθώντας, θα επιχειρήσω μία βιογράφιση του ιδρυτή της *Αρμονικής Ζωής* Robert Elias Najemy, βασιζόμενος σε αναλυτική συνέντευξη που μου παραχώρησε ο ίδιος, σε αφηγήσεις παλαιότερων και νεότερων μελών του Κέντρου, αλλά και στη μυθιστορηματική του αυτοβιογραφία *Σαράμ* [Najemy, 1999].

Στο τρίτο κεφάλαιο («*Εν είδει Προσωρινού Συμπεράσματος*»), θα διακινδυνεύσω έναν «προσωρινό» ορισμό της *Αρμονικής Ζωής* επί τη βάση της μέχρι τούδε εκτεθειμένης προβληματικής της διατριβής, αλλά και της προσωπικής μου εμπλοκής με το Κέντρο. Ο συγκεκριμένος ορισμός δεν θα πρέπει να θεωρηθεί εξαντλητικός, αλλά ενδεικτικός, και ενδιαφέρεται να προσδιορίσει α) τη σχέση *θεραπείας* και *εκπαίδευσης* ως δύο διακριτών, αλλά συμπληρωματικών διαδικασιών πνευματικής υποκειμενοποίησης οι οποίες προάγονται από την *Αρμονική Ζωή* β) το πιθανό ειδοποιό χαρακτηριστικό της τελευταίας, σε σχέση με ανάλογα πνευματικά Κέντρα τα οποία δραστηριοποιούνται στον ελληνικό χώρο. Τα τρία πρώτα κεφάλαια της διατριβής συνιστούν και το πρώτο μέρος της.

Στο τέταρτο κεφάλαιο της διατριβής («*Οικονομική Κρίση και Αρμονική Ζωή*»), θα αποπειραθώ να θεματοποιήσω τις πνευματικές τεχνικές που προάγονται από την *Αρμονική Ζωή* ως τρόποι αντιμετώπισης της οικονομικής κρίσης. Ύστερα από μία σύντομη και κατ' ανάγκη σχηματική αναφορά σε ορισμένα πραγματολογικά και κοινωνικοπολιτικά δεδομένα της κρίσης, θα επικαλεστώ ως εισαγωγικό επιχείρημα της ανάλυσής μου την ολομέλεια του Κέντρου στις 17 Μαΐου 2010. Μέσα από έναν σχολιασμό των απόψεων που διατυπώθηκαν κατά τη διάρκεια της ολομέλειας αυτής, θα προσπαθήσω να παρακολουθήσω τους εναλλακτικούς τρόπους θέασης και ερμηνείας της κρίσης από τα μέλη του Κέντρου, αλλά και κάποια βασικά μοτίβα που υπονοούνται πίσω από την αντίληψη περί «πνευματικής» αντιμετώπισης ενός οποιουδήποτε προβλήματος.

Στο πέμπτο κεφάλαιο («*Οι Πνευματικές Τεχνικές της Αρμονικής Ζωής*») θα επιχειρήσω μια διεξοδική ανάλυση του τρόπου επιτέλεσης των πνευματικών τεχνικών της *Αρμονικής Ζωής*,

αλλά και της ιδιαίτερης συμβολής της καθεμιάς από αυτές στην αντιμετώπιση των επιπτώσεων της οικονομικής κρίσης, στο πλαίσιο της καθημερινής ζωής των μελών της. Θα επιχειρήσω επίσης μία συνοπτική παρουσίαση των θεμελιωδών «πνευματικών αληθειών» που προάγονται από τον Najemy και τους συντονιστές της *Αρμονικής Ζωής* ως θεωρητική νομιμοποίηση των εν λόγω πνευματικών τεχνικών. Παράλληλα, θα δώσω ιδιαίτερη έμφαση στην επιτελεστική λειτουργία των πνευματικών τεχνικών, ως παραγόντων εγχάραξης στα μέλη της *Αρμονικής Ζωής* ενός συγκεκριμένου «πνευματικού» habitus.

Στο έκτο κεφάλαιο της διατριβής («Προς μια Πολιτική της Πνευματικότητας»), θα αναφερθώ στην «ανιδιοτελή προσφορά» ως μία από τις βασικότερες πρακτικές τις οποίες προκρίνουν τα μέλη της *Αρμονικής Ζωής* για την αντιμετώπιση της κρίσης. Παράλληλα με την επισήμανση των πιθανών πολιτικών συνεπαγωγών της «ανιδιοτελούς προσφοράς», θα αποπειραθώ να ρίξω τέσσερις «λοξές» ματιές στην «πολιτική της πνευματικότητας» –υπονοώντας τέσσερα διεξοδικά σχόλια πάνω στις πολιτικές στάσεις τις οποίες θεωρώ ότι ενθαρρύνουν οι πνευματικές τεχνικές της *Αρμονικής Ζωής*. Ως κατακλείδα του κεφαλαίου, θα προσπαθήσω να ανιχνεύσω κάποια δομικά χαρακτηριστικά της πολιτικής της πνευματικότητας, συναρθρώνοντάς τα με μια δέσμη απόψεων, συναισθημάτων και συμπεριφορών των μελών της *Αρμονικής Ζωής* απέναντι στην κυβερνητική διαχείριση της κρίσης, την κυβερνητική εξουσία, αλλά και την αντι-εξουσία.

Τέλος, στην έβδομη και καταληκτική ενότητα της διατριβής («*Εναλλακτική Θρησκευτικότητα και Οικονομική Κρίση*»), θα προσπαθήσω να συνοψίσω την όλη προβληματική μου και να υποδείξω πιθανές ερευνητικές προοπτικές, οι οποίες θα μπορούσαν να λειτουργήσουν ως αφορμή για περαιτέρω έρευνα και προβληματισμό στο συγκεκριμένο πεδίο. Η διατριβή θα ολοκληρωθεί με ειδικό παράρτημα το οποίο περιλαμβάνει φωτογραφίες, σχεδιαγράμματα και πίνακες, αναλυτική βιβλιογραφία και πίνακα περιεχομένων.

2. ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΚΕΣ ΚΑΙ ΘΕΩΡΗΤΙΚΕΣ ΣΥΝΤΕΤΑΓΜΕΝΕΣ

§2.1. Προσδιορισμός του Πεδίου

Ένα από τα πιο εντυπωσιακά δεδομένα της επιτόπιας έρευνάς μου στην *Αρμονική Ζωή* ήταν η πληθώρα των εκεί προσφερόμενων σεμιναρίων, τα οποία θα μπορούσα τυπικά να ταξινομήσω σε τρεις ομάδες: μία *υγεινολογική*, η οποία περιλαμβάνει σεμινάρια προληπτικής ιατρικής, ολιστικής διατροφολογίας, ρεφλεξολογίας, αναπνευστικών ασκήσεων, γιόγκα, αντιγήρανσης και μακροζωίας· μία ομάδα *ψυχοθεραπευτική*, η οποία περιλαμβάνει το βασικό σεμινάριο αυτογνωσίας (εξαετούς φοιτήσεως), αλλά και σεμινάρια συγκινησιακής αρμονίας, συναισθηματικής κάθαρσης, διαφυλικών σχέσεων, αποτελεσματικής επικοινωνίας, θεραπείας του «εσωτερικού παιδιού», ενεργειακής ψυχολογίας, γελιοθεραπείας και χοροθεραπείας· τέλος, μία ομάδα *φιλοσοφική*, η οποία περιλαμβάνει μαθήματα θεοσοφίας, υπερβατικού διαλογισμού και αρχαίας ελληνικής φιλοσοφίας. Σ' αυτές, θα πρέπει να προστεθούν επίσης κάποιες «πρακτικές» δραστηριότητες όπως σεμινάρια αυτοέκφρασης και δημιουργικότητας, φυσιολατρικές εξορμήσεις, εθελοντική εργασία πάσης φύσεως, καθώς και κινήσεις «ανιδιοτελούς προσφοράς» προς άτομα που έχουν ανάγκη.

Ένα πνευματικό Κέντρο το οποίο σπονδυλώνεται γύρω από τόσες πολλές και ετερόκλητες δραστηριότητες, θέτει εξ αρχής στον ανθρωπολόγο ορισμένα καίρια ερωτήματα που αφορούν στα όρια (αλλά και την υπόρρητη ένταση) ανάμεσα στην δεδομένη *τοπικότητα* του εθνογραφικού του πεδίου και στην ταυτόχρονη *πολυτοπικότητά* του.¹ Σε τυπικό επίπεδο, η *Αρμονική Ζωή* είναι ένα μορφωτικό, φιλανθρωπικό και μη κερδοσκοπικό σωματείο, το οποίο εντοπίζεται σε μία δεδομένη ταχυδρομική διεύθυνση και εδράζεται σ' ένα συγκεκριμένο κτήριο· από την άποψη αυτή, υπάγεται στα μεθοδολογικά κεκτημένα της συμβατικής επιτόπιας έρευνας και δεν δημιουργεί την παραμικρή δυσκολία όσον αφορά στον προσδιορισμό της ως «πεδίου». Την ίδια στιγμή, ωστόσο, ο αριθμός των προσφερομένων σεμιναρίων, σε συνδυασμό με την πληθωρική δικτύωση του σωματείου και το ετερόκλητο κοινό στο οποίο απευθύνεται, θέτουν το αίτημα μίας ορισμένης «αποκέντρωσης» του συγκεκριμένου πεδίου, καθόσον έχει καταστεί προ πολλού κοινός τόπος της ανθρωπολογίας ότι με τον εμβληματικό όρο *πεδίο* εννοείται κάτι απείρως ευρύτερο από έναν δεδομένο «τόπο» –ο οποίος προσδιορίζεται μάλιστα με κριτήρια αποκλειστικώς γεωγραφικά, πολιτισμικά ή «εξωτικά».² Ως ένα από τα παλαιότερα και δημοφιλέστερα κέντρα πνευματικότητας

¹ Για την προβληματική της *πολυτοπικότητας*, βλ. Γκέφου-Μαδιανού, 2009: 20-24.

² Είναι ενδεικτική επ' αυτού η επισήμανση του J. Clifford, ότι «όσο οι ιστορικοί και πολιτικοί συσχετισμοί σε διάφορα μέρη του πλανήτη μετατοπίζονται, όσο οι πολιτισμοί αλληλοδιεισδύονται και η εθνογραφία επαναπατριάζεται στον δικό της πολιτισμό, η έννοια του "πεδίου" παραπέμπει όλο και περισσότερο σε μία ιδεώδη κατασκευή» [Clifford, 1990: 64]. Για την αποδόμηση της παραδοσιακής έννοιας του εθνογραφικού

της Αθήνας, η *Αρμονική Ζωή* δεν θα μπορούσε συνεπώς να μελετηθεί παρά σε άρρηκτο συσχετισμό με τα *δίκτυά της*, τα οποία αφορούν τόσο στο επίπεδο των στρατηγικών επαφών της με συναφή πνευματικά κέντρα, όσο και στο επίπεδο των κοινωνικών σχέσεων που συνάπτονται μεταξύ των μελών των κέντρων αυτών. Καθ' όλη τη διάρκεια της επιτόπιας έρευνάς μου, μου δόθηκε η ευκαιρία να έρθω σε επαφή με τα περισσότερα και πλέον αποκλίνοντα είδη κοινωνικών δικτύων της *Αρμονικής Ζωής*, τα οποία θα ήταν δυνατόν, ακολουθώντας την τυπολογία του Ulf Hannerz, να κατατάξω σχηματικά σε τρεις κατηγορίες [1980:255-261]: από τη μία μεριά, άνθρωποι *ενθυλακωμένοι* (encapsulated) στο Κέντρο, οι οποίοι επενδύουν εκεί ένα τεράστιο κομμάτι του δυναμικού και του χρόνου τους, βλέπουν το Κέντρο ως οιονεί δεύτερη κατοικία τους και τρέφουν ελάχιστες (ή μηδαμινές) φιλοδοξίες διεύρυνσης των συναναστροφών τους πέραν αυτών του Κέντρου. Από την άλλη μεριά, άνθρωποι οι οποίοι έχουν ασπασθεί ορισμένες από τις βασικότερες προκείμενες της κοσμοθεωρίας του Κέντρου, μετέρχονται τις τεχνικές που διδάσκονται εκεί και συμμετέχουν στις δραστηριότητές του –πλην όμως, ουδόλως αντιλαμβάνονται τη σχέση τους μαζί του κατά τρόπο *αποκλειστικό*: εξ ου και διατηρούν επαφές με ποικίλα άλλα δίκτυα, αποφεύγοντας κάποια στενότερη μεταξύ τους αλληλοδιαπλοκή και συνάφεια.³ Τέλος, άνθρωποι οι οποίοι εκδέχονται την *Αρμονική Ζωή* απλώς και μόνον ως μία ευκαιρία για περαιτέρω διεύρυνση των συναναστροφών τους και προκρίνουν, συνειδητά ή ανεπίγνωστα, μία *τάση ενσωμάτωσης* (integrativity) των κοινωνικών τους δικτύων, ακόμα κι αν αυτά διαφοροποιούνται κάποτε ριζικά ως προς τον κοσμοθεωρητικό ή τον αξιακό τους προσανατολισμό.⁴

Όλες οι παραπάνω μορφές δικτύωσης θα ήταν δύσκολο να αποκλεισθούν από την έννοια του εθνογραφικού μου πεδίου, καθόσον συμβάλλουν, από διαφορετική πλευρά η καθεμία, στη διερεύνηση των κοινωνικοπολιτικών σχέσεων οι οποίες αναπτύσσονται στο πλαίσιο μίας «πνευματικής» εννόησης της πραγματικότητας, όπως αυτήν που επιχειρεί η *Αρμονική Ζωή*. Τα κρίσιμα ερωτήματα που θέτει, ωστόσο, μία τέτοια απόπειρα διεύρυνσης του πεδίου αφορούν στα *όρια* των συγκεκριμένων δικτύων –πού αρχίζει και πού τελειώνει ένα δίκτυο; Ποιος πιστοποιεί τα όρια του; Με ποια κριτήρια και ποια νομιμοποίηση;– καθώς βέβαια και στην αντικειμενική δυνατότητα του ανθρωπολόγου να παρακολουθεί τις πολυδαίδαλες και συχνά απρόβλεπτες κινήσεις τους. Είναι προφανές ότι κανένας ερευνητής δεν δύναται να κατοικεί ταυτόχρονα σε όλους τους χώρους και τους χρόνους του πεδίου του, διεκδικώντας κατ' αυτόν τον τρόπο την

πεδίου ως «τόπου», βλ. τις διεισδυτικές συστηματοποιήσεις των Gupta-Ferguson, 1997: 1-40. Για μία περιεκτική σύνοψη της συζήτησης γύρω από την έννοια του πεδίου, βλ. Πετρίδης, 2011: 10-15.

³ Ο Hannerz εισάγει τον όρο της *διακριτότητας* ή *ξεχωριστότητας* (segregativity), προκειμένου να αναφερθεί σ' αυτού του είδους την κοινωνική δικτύωση. Πρβλ. Hannerz, 1980: 258κε.

⁴ Για μια ανάλογη κατηγοριοποίηση, βλ. Heelas, 1997: 117-119.

πρωτοκαθεδρία μίας «παντεπόπτριας» ματιάς, η οποία προσποιείται ότι με την παρουσία της τάχα «διευκολύνει την πλήρη εκδήλωση του φαινομένου».⁵ Αντιθέτως, είναι μάλλον ευνόητο ότι η εκπόνηση ακόμα και του πιο μεγάλου εθνογραφικού σχεδίου προϋποθέτει μία στοιχειώδη ιεράρχηση των δεδομένων που μπορεί κανείς να προσποριστεί από το πεδίο –και συνεπώς μία ελάχιστη οριοθέτηση του τελευταίου. Η οριοθέτηση αυτή είναι *μεθοδολογική* και καθόλου ουσιαστική: δεν φιλοδοξεί να στοιχειοθετήσει κάποια «οντολογία» του πεδίου, αλλά μάλλον να το εντάξει μέσα σε κάποια στοιχειώδη σημασιολογικά περιγράμματα, ικανά να αποσοβήσουν το ενδεχόμενο μίας επ’ άπειρον περιπλοκής, διάχυσης ή επέκτασής του. Με άλλα λόγια, η συγκεκριμένη μεθοδολογική οριοθέτηση αποσκοπεί στη διασφάλιση κάποιων ελάχιστων προϋποθέσεων *συμβολοποίησης* του πεδίου, προκειμένου αυτό να μπορεί να σχηματιστεί στο μυαλό του ανθρωπολόγου με δύο τρόπους: αφενός ως ένα *τοπικό δεδομένο*, στο πλαίσιο του οποίου είναι δυνατόν να διενεργηθεί μία συγκεκριμένη ερευνητική πρακτική, αφετέρου ως ένα *βιωματικό δεδομένο*, το οποίο αναστοχάζεται διαρκώς και συνθέτει διαλεκτικά τις εμπειρίες των «άλλων» μ’ αυτές του «εαυτού».

Εκκινώντας από μία τέτοια επιταγή, η παρούσα διατριβή εισηγείται τη διάκριση ανάμεσα σε μία *ευρύτερη* και μία *στενότερη* κατανόηση του πεδίου της, όχι για να εισαγάγει κάποιον «κατ’ *πίνοιαν*» αναδιπλασιασμό ή κατάτμησή του, αλλά μονάχα για να περιγράψει δύο αλληλοτεταγμένες όψεις του· όψεις, ας σημειωθεί εν παρόδω, οι οποίες συνάδουν με το μετανεωτερικό μεθοδολογικό πρόταγμα της *πολυτοπικότητας* και αλληλεπιδρούν στο πλαίσιο μίας αέναης μεταξύ τους διαλεκτικής.⁶

Ως *ευρύτερο* πεδίο της εθνογραφικής μου μελέτης θα μπορούσα να ορίσω τον χώρο της *Αρμονικής Ζωής* στο Χαλάνδρι, μαζί με το εξοχικό παράρτημά της στη Μυρρινούντα. Στο πεδίο αυτό εντάσσονται τα διάφορα «συμπληρωματικά» ή «εντατικά» σεμινάρια που διοργανώνονται ως επί το πλείστον τα Σαββατοκύριακα, αλλά και οι «διαλέξεις για υγεία και πνευματική ανάπτυξη» οι οποίες πραγματοποιούνται από τον Najemy ή άλλους προσκεκλημένους ομιλητές κατά μέσο όρο μία φορά την εβδομάδα. Στο εν λόγω πεδίο θα ήταν δυνατό να ενταχθεί επίσης ένας βασικός κορμός «πρακτικών» δραστηριοτήτων τις οποίες η *Αρμονική Ζωή* οργανώνει κατ’

⁵ Η διατύπωση ανήκει στον Søren Kierkegaard: «Ο παρατηρητής οφείλει να είναι ένας ερωτικός, κανένα θέλητρο, καμιά στιγμή δεν πρέπει να του είναι αδιάφορη, αλλά από το άλλο μέρος οφείλει επίσης να διατηρεί το αίσθημα της υπεροχής του, υπό τον όρο ότι θα το χρησιμοποιήσει μόνο για να διευκολύνει την πλήρη εκδήλωση του φαινομένου» [Kierkegaard:15]. Σε αντίθεση με μία τέτοια ρομαντική και μάλλον ιδεαλιστική απαίτηση, ο Πέτρος Πετρίδης σωστά παρατηρεί ότι «[ο] εθνογράφος που θα ισχυριστεί ότι κατά τη διάρκεια της έρευνάς του είδε, άκουσε, αισθάνθηκε, κατέγραψε, κατανόησε και βίωσε τα πάντα, μάλλον θα κινήσει σοβαρές υποψίες στην ακαδημαϊκή κοινότητα και γενικότερα στο αναγνωστικό του κοινό» [Πετρίδης, 2011: 25-26].

⁶ Όπως σωστά επισημαίνει ο Πέτρος Πετρίδης, η εφαρμογή της πολυτοπικής εθνογραφίας «συνεπάγεται την ανάγκη να προσεγγίζουμε το αντικείμενό μας σε δύο τουλάχιστον τοποθεσίες οι οποίες προσλαμβάνονται είτε ως αντιτιθέμενες, είτε ως συμπληρωματικές» [Πετρίδης, 2011: 15].

αποκλειστικότητα ή σε σύμπραξη με συναφή προς αυτήν κέντρα πνευματικότητας των Αθηνών.⁷

Από τον Οκτώβριο του 2008 όπου εγγράφηκα στο καταστατικό των μελών του σωματείου μέχρι το πέρας της επιτόπιας έρευνάς μου [2012] μου δόθηκε η ευκαιρία να συμμετάσχω σε διάφορες κινήσεις «ανιδιοτελούς προσφοράς» οι οποίες ασχολούνται με την παρασκευή φαγητού και την παροχή ρουχισμού σε άστεγους ή μετανάστες, καθώς και σε ευρύτερα δίκτυα «αλληλοσυμπράστασης και πνευματικής φιλίας» τόσο μεταξύ των μελών της *Αρμονικής Ζωής*, όσο και μεταξύ μελών συναφών προς αυτήν πνευματικών κέντρων. Παρακολούθησα, επιπλέον, τα ειδικώς αφιερωμένα στην κρίση σεμινάρια «Αντιμετωπίζοντας Δύσκολες Εποχές» και «Βιώνω Ειρήνη», ενώ παράλληλα μου δόθηκε η ευκαιρία να παρευρεθώ σε πολλές εβδομαδιαίες διαλέξεις τού Najemy, ο «ανοιχτός» χαρακτήρας των οποίων μου επέτρεψε να προβώ σε άμεσες σφυγμομετρήσεις της απήχησης που μπορεί να απολαμβάνουν ο λόγος και οι πρακτικές της *Αρμονικής Ζωής* στην τοπική κοινότητα –και, ως ένα βαθμό, στον ευρύτερο πληθυσμό των βορείων αθηναϊκών προαστίων. Λαμβάνοντας υπόψη, εξάλλου, την επιτακτική ανάγκη του ανθρωπολόγου να παρακολουθεί όχι μόνο την προφορική, αλλά και τη γραπτή διακίνηση λόγων και νοημάτων του πεδίου του,⁸ καθώς και το γεγονός ότι το στοιχείο της *κειμενικότητας* συνιστά δομική παράμετρο του ανθρωπολογικού εγχειρήματος εν γένει,⁹ θα μπορούσα να εντάξω σε μία *ευρύτερη* εννόηση του εθνογραφικού μου πεδίου ακόμα και τα ίδια τα βιβλία του Najemy –με

⁷ Τέτοια κέντρα είναι, λόγου χάρι, η *Ομάδα της Ανθρωπότητας* [www.otan.gr], η *Ευτοπική Κίνηση* [http://kalipoli.pblogs.gr], το *Κολλέγιο Μεταφυσικών Επιστημών* [www.facebook.com/mobileprotection#!/group.php?gid=60090001436], η κοινότητα *Ευ ζην* [www.iliohoros.gr], η *Κίνηση Φιλοσοφικών και Μεταφυσικών Ομάδων* [http://kinisi95.blogspot.com], το κέντρο *Spiritual and Metaphysical Inquiry* [www.live-the-truth.com] και η *Κοινότητα του Θείου Δώρου –Άρτος Δράση* [www.deva-datta.gr].

⁸ Όπως συμβαίνει, λόγου χάρι, στην περίπτωση της Marilyn Strathern [2008], η οποία στοιχειοθετεί την κριτική της για την επιχειρηματοποίηση των νέων τεχνολογιών αναπαραγωγής, αντλώντας επιχειρήματα τόσο από την επιτόπια έρευνά της στην Παπούα-Νέα Γουινέα, όσο και από ένα πλούσιο αρχαικό υλικό: «άρθρα εφημερίδων, κοινοβουλευτικές συζητήσεις και πρακτικά, καθώς και [...] προτάσεις συμβουλευτικών επιτροπών προς το βρετανικό κοινοβούλιο» [Γκέφου-Μαδιανού, 2009: 28]. Ο Ulf Hannerz εκλαμβάνει ως απαραίτητη σκευή του ανθρωπολόγου, μεταξύ άλλων, και «μία ορισμένη δεξιότητα στη διαχείριση κειμένων και αρχαικού υλικού» [Hannerz, 1980: 311]. Και ο Paul Rabinow ομολογεί ότι για τη συγγραφή του βιβλίου του *French Modern: Norms and Forms of the Social Environment*, άντλησε το υλικό του κατά κύριο λόγο από *κείμενα*: “[...] the material for this work was mainly textual (published books and articles as well as archive documents)” [Rabinow, 2003: 86].

⁹ Μία διεξοδική ανάλυση της *κειμενικότητας*, ως μεθοδολογικής προκείμενης της ανθρωπολογίας εκφεύγει των στόχων που η παρούσα διατριβή φιλοδοξεί να υπηρετήσει. Περιορίζομαι εδώ απλώς να υπενθυμίσω την καταστατική θέση του James Clifford ότι η επιτόπια έρευνα είναι αδύνατον να διαχωριστεί από συγκεκριμένες πολιτικές συγγραφής και κειμενοποίησης, εγγενής προϋπόθεση των οποίων είναι α) η *εγγραφή* «πρωτογενών» επιτόπιων παρατηρήσεων (inscription), β) η *μετεγγραφή* των παρατηρήσεων αυτών σε μορφή επεξεργασμένων και δημοσιεύσιμων σημειώσεων (transcription), και, τέλος, γ) η απόπειρα πυκνής *περιγραφής* του αντικειμένου της εθνογραφικής μελέτης, στο σύνολό του (description) –[Clifford, 1990: 54-66]. Σύμφωνα με τον Clifford, το τρίπτυχο της *εγγραφής*, της *μετεγγραφής* και της *περιγραφής* αναβιβάζει την κειμενικότητα σε ακρογωνιαίο λίθο της επιτόπιας έρευνας. Δεν θα αποτελούσε υπερβολή να ισχυριστούμε, εξάλλου, ότι ολόκληρο το καταληκτικό κεφάλαιο του βιβλίου τού Clifford Geertz *Work and Lives*, συνιστά μία στιβαρή απολογία υπέρ της κειμενικότητας, ως ύστατου –και εν τέλει ανυπέβλητου– διακυβέυματος της ανθρωπολογίας [Geertz, 1996: 129-149]. Για μία ευρύτερη συζήτηση περί της αλληλοπεριχώρησης της επιτόπιας έρευνας με την κειμενικότητα πρβλ. Copans, 2004: 149- 172.

αντιπροσωπευτικότερο, ίσως, το *Εγχειρίδιο Επιβίωσης, Εξέλιξης και Ευτυχίας στη Σημερινή Κρίση* [Najemy et al, 2010].

Μία τέτοια επιλογή δεν θα πρέπει να θεωρηθεί αυθαίρετη, αφ' ης στιγμής τα συγκεκριμένα βιβλία πλαισιώνουν και νομιμοποιούν θεωρητικά τις πνευματικές τεχνικές της *Αρμονικής Ζωής*, ενώ παράλληλα γνωρίζουν ευρεία διακίνηση στους κύκλους της. Εξυπακούεται, ωστόσο, ότι η συμπερίληψή τους στην έννοια του πεδίου προϋποθέτει τη μελέτη τους όχι στο επίπεδο μίας αφηρημένης βιβλιοκριτικής, αλλά πρωτίστως σ' αυτό της *χρήσης* τους από τα υποκείμενα της εθνογραφικής μου έρευνας. Αυτό σημαίνει ότι η επίκληση των βιβλίων του Najemy διενεργείται πάντοτε εν αναφορά προς συγκεκριμένα ερωτήματα όπως: ποιοι τύποι αναγνωστών διαβάζουν τα βιβλία αυτά; Ποια αναλυτικά εργαλεία προκρίνονται για την κατανόησή τους και μέσα σε ποια ευρύτερη βιβλιογραφική συνάφεια; Πώς συναρθρώνεται η ανάγνωση των βιβλίων του Najemy με τις τεχνικές πνευματικοποίησης του εαυτού που προτείνει; Η στοιχειοθέτηση αναλόγων ερωτημάτων και η εστίαση σε ένα φάσμα τόσο ετερόκλητων δραστηριοτήτων καθιστά προφανές, έτσι, ότι το *ευρύ* εθνογραφικό μου πεδίο διαγράφει μία «φυγόκεντρη» τροχιά: από τον συγκεκριμένο τόπο στον οποίο εδράζονται οι δραστηριότητες της *Αρμονικής Ζωής* –το Χαλάνδρι, τη Μυρρινούντα– στη διερεύνηση των λόγων, των δικτύων και των κειμένων που συγκροτούν αυτόν τον τόπο σε *πνευματικό Κέντρο* και συμβάλλουν στην πανελλαδική αναγνωρισιμότητά του ως τέτοιου.

Ενώ όμως η κατανόηση των κοινωνικοπολιτικών στάσεων, των ρόλων και των συμπεριφορών που αναπτύσσονται στο χώρο της *Αρμονικής Ζωής* προϋποθέτει μία ευρεία αντίληψη του εθνογραφικού πεδίου, η τελευταία δεν φαίνεται να ικανοποιεί το αίτημα μίας πιο βιωματικής συμμετοχής στον «πνευματικό» τρόπο υπάρξεως που προκρίνεται από το Κέντρο. Ο Maurice Duverger, εισάγοντας ένα κεκτημένο της φαινομενολογίας στις ποιοτικές μεθόδους έρευνας που προτείνει, επισημαίνει ότι, στο βαθμό που τα κοινωνικά φαινόμενα δεν αποτελούν κάτι το «εξωτερικό» ως προς τη συνείδηση του παρατηρητή (και αντιστρόφως: η συνείδηση του παρατηρητή δεν είναι «στεγανοποιημένη» ως προς τα κοινωνικά φαινόμενα), αυτά είναι επόμενο να εσωτερικεύονται στη συνείδησή του και να του υποκινούν ριζικά αιτήματα αυτογνωσίας και ενδοσκόπησης.¹⁰ Σε ευθεία συνάρτηση προς τα αιτήματα αυτά, ο Claude Levi-Strauss

¹⁰ «Τά κοινωνικά φαινόμενα είναι, κατά μέγα μέρος, φαινόμενα συνειδήσεως: είναι λοιπόν φυσικόν ὁ παρατηρητής νά ἔξετάζη τήν ἰπήρησίν των ἐξ τόν ἑαυτόν του, ἐξ τήν ἰδικήν του συνείδησιν [...]. Ἰλλά διά νά ἰναλύσωμεν ἐξ βάθος ἴνα ἄλλο ὅτομον θά πρέπει νά ἴχωμεν βαθείαν γνῶσιν τοῦ ἑαυτοῦ μας, δι' ἑνός λεπτοῦ χειρισμοῦ τῆς ἐνδοσκοπήσεως. ὁ ἐξ βάθος ἰνάλυσις τοῦ ἑαυτοῦ μας, μῆς ἰπιτρέπει ἰπίσης τήν ἰτι μεγαλυτέραν ἐξ βάθος ἰνάλυσιν τῶν ἄλλων» [Duverger, 1976: 309, 310, passim]. Ο Mathew Engelke, προσπαθώντας να διαβάσει αναστοχαστικά το έργο των Evans-Pritchard και Victor Turner, επισημαίνει αντιστοίχως ότι η εσωτερική ζωή του παρατηρητή αποτελεί συχνά κλειδί για την κατανόηση της εσωτερικής ζωής των άλλων – “[...] one’s inner life provides a key to explaining the inner lives of others” [Engelke, 2002:8].

υπογραμμίζει ότι η επαρκής κατανόηση ενός κοινωνικού γεγονότος προϋποθέτει εξάπαντος την προσπάθειά μας να το συλλάβουμε κατά τρόπο *συνολικό* και *βιωματικό*.¹¹ Με βάση μία τέτοια επιστημολογική προϋπόθεση, θα έλεγα ότι η ψηφίδα που ένιωθα να λείπει από το «ευρύ» πεδίο της εθνογραφικής μου μελέτης ήταν μία ουσιαστικότερη μορφή εγγύτητας όχι απλά με την αντικειμενοποιημένη εκδοχή των δραστηριοτήτων και δικτύων της *Αρμονικής Ζωής*, αλλά με τις διαδικασίες οικειοποίησης και *βίωσης* των θεραπευτικών λόγων και πρακτικών που επισείονται από την τελευταία, ως αδιαπραγμάτευτοι όροι μίας «πνευματικής» συγκρότησης του εαυτού. Με άλλα λόγια, εκείνο που ένιωθα να απουσιάζει ήταν η δυνατότητα μίας βαθύτερης και πλατύτερης διαντίδρασης με τις καθαυτό τεχνικές της πνευματικής υποκειμενοποίησης της *Αρμονικής Ζωής*: εξ ου και η ανάγκη μου να επικεντρωθώ σ' ένα «στενότερο» εθνογραφικό πεδίο, το οποίο, ενώ θα διατηρούσε στο ακέραιο τη διαλεκτική του συνάφεια με το «ευρύ» σύστοιχό του, θα μπορούσε να λειτουργήσει συμπληρωματικά σε σχέση με αυτό, ως προς δύο τουλάχιστον σημεία: από τη μία μεριά, θα μου παρείχε τη δυνατότητα μιας πιο άμεσης, προσωπικής και *ενδοσκοπικής* προσπέλασης της πνευματικότητας: από την άλλη, θα καθιστούσε περισσότερο ενεργή την διαδικασία της *ενσυναίσθησης* (*Einfühlung*),¹² η οποία πιστεύω ότι εξακολουθεί να παραμένει μία σημαντική προϋπόθεση τόσο της «καταβύθισης» του ανθρωπολόγου στο πεδίο,¹³ όσο και της *συμπαθητικής* προσέγγισης των υποκειμένων της έρευνάς του –καίτοι αδυνατεί, ομολογουμένως, να αποστεί του καταγωγικού αισθητισμού, ιδεαλισμού και ρομαντισμού της.¹⁴ Ένα τέτοιο «στενό» πεδίο στάθηκε για μένα το *εξαετές σεμινάριο αυτογνωσίας*, συνοπτικά, για τρεις βασικούς λόγους.

Όπως είναι φυσικό, οι παραπάνω απόψεις είναι έκθετες σε σοβαρές ενστάσεις, όσον αφορά κυρίως α) στην ασάφεια του όρου «εσωτερική ζωή», ο οποίος αφήνει υπόνοιες ψυχολογισμού, υποκειμενισμού και συναισθηματισμού και β) στον κίνδυνο της προβολής εννοιολογικών κατηγοριών ή βιωμάτων του ανθρωπολόγου πάνω στα υποκείμενα της έρευνάς του. Κατανοώ πλήρως τις συγκεκριμένες ενστάσεις και σπεύδω εξαρχής να υπογραμμίσω ότι διατηρώ επιφυλάξεις απέναντι στον εσωτεριστικό ρομαντισμό που λανθάνει συχνά πίσω από το πρόταγμα της ενδοσκόπησης. Δεν αποτελεί σύμπτωση, εξάλλου, ότι ο ίδιος ο Duverger αναγνωρίζει σαφή όρια στην ενδοσκόπηση και τονίζει ότι αυτή έχει επιστημολογική αξία μονάχα καθόσον συνδυάζεται με μία πληθώρα άλλων μεθόδων της κοινωνικής έρευνας [Duverger, 1976: 312]. Στην παρούσα συνάφεια, αντιλαμβάνονται την ενδοσκόπηση απλώς και μόνο ως μία έκκληση *ευαισθητοποίησης* του ανθρωπολόγου απέναντι στα βιώματα των υποκειμένων που μελετά, και μίας εμφατικότερης επικέντρωσής του στη *δυναμική της αλληλεπίδρασης αυτών των βιωμάτων με τα δικά του*.

¹¹ «Για να κατανοήσουμε επαρκώς ένα κοινωνικό γεγονός, πρέπει να το συλλάβουμε ολικά, δηλαδή από τα έξω ως πράγμα, του οποίου όμως συστατικό μέρος αποτελεί η υποκειμενική κατανόηση (συνειδητή ή ασυνειδητή) την οποία θα αποκτούσαμε αν, όντας αναπόφευκτα άνθρωποι, *βιώνουμε* το γεγονός [...] αντί να το παρατηρούμε ως εθνογράφοι» [Levi-Strauss, 1990: 33 –έμφαση δική μου].

¹² Χρησιμοποιώ τον γερμανικό όρο *Einfühlung*, διότι ο αγγλικός όρος *Empathy* θα πρέπει να θεωρηθεί μάλλον ατυχής, καθόσον παραπέμπει στην ελληνική *Εμπάθεια* –ήγουν, στον *αντίποδα*, ακριβώς, της ενσυναίσθησης.

¹³ Για το αίτημα της «καταβύθισης στο πεδίο», βλ. Bourdieu, 2003: 281. Πρβλ. επίσης την προβληματική του Clifford Geertz για την διαρκή αγωνία του ανθρωπολόγου να «*βρίσκεται εκεί*» –να έχει ενταχθεί δηλαδή στο πεδίο κατά τρόπο ουσιαστικό και οργανικό [Geertz, 1996: 9-17].

¹⁴ Οι αισθητιστικές, ιδεαλιστικές και ρομαντικές καταβολές της έννοιας της *ενσυναίσθησης* είναι προφανείς ήδη από τον περιγραφικό ορισμό που αποπειράται ένας από τους σημαντικότερους θεωρητικούς της –ο Victor Basch: «Συναισθάνομαι», λέει ο Basch, «σημαίνει βυθίζομαι μέσα στα εξωτερικά αντικείμενα, προβάλλομαι, διαχέομαι μέσα σ' αυτά· ερμηνεύω τα εγώ των άλλων κατά το δικό μου εγώ, ζω τις κινήσεις, τις χειρονομίες, τα

Ο πρώτος σχετίζεται με την κοινή πεποίθηση των εκπαιδευομένων, των συντονιστών, αλλά και του ίδιου του Robert Najemy, ότι το σεμινάριο αυτογνωσίας συνιστά το alter ego της *Αρμονικής Ζωής*, υπό την έννοια ότι συγκεφαλαιώνει όλους τους λόγους (υγεινολογικούς, ψυχοθεραπευτικούς, φιλοσοφικούς) και όλες τις θεραπευτικές πρακτικές που διδάσκονται εκεί. Για να το θέσω με διαφορετικούς όρους, το σεμινάριο αυτογνωσίας συνιστά την «καρδιά» της *Αρμονικής Ζωής*, από την οποία αιματώνονται σχεδόν όλα τα υπόλοιπα σεμινάρια και την οποία με τη σειρά τους ανατροφοδοτούν. Δεν θα πρέπει να θεωρηθεί συμπτωματικό, εξάλλου, ότι στο επίπεδο της τρέχουσας ρητορικής των μελών, η έννοια της αυτογνωσίας εκλαμβάνεται ως η διαρκής προϋπόθεση της πνευματικότητας.

Ο δεύτερος λόγος της επιλογής μου αφορά στη δημοτικότητα του σεμιναρίου. Όπως ο ίδιος ο Najemy επισημαίνει σε τηλεοπτική συνέντευξή του,¹⁵ το σεμινάριο αυτογνωσίας εξακολουθεί μέχρι σήμερα –και ύστερα από τριανταπέντε χρόνια αδιάλειπτης λειτουργίας– να αποτελεί ισχυρό πόλο έλξης για ένα πολυπληθές κοινό με ετερόκλητες πνευματικές αναζητήσεις από ολόκληρη την Ελλάδα, την Κύπρο και την ομογένεια. Ως πρωταρχικοί παράγοντες της δημοτικότητας αυτής –πέραν βέβαια της ιδιαίτερης θρησκευτικής και κοινωνικοπολιτικής συγκυρίας που επέτρεψε την ίδρυση και λειτουργία ενός κέντρου εναλλακτικής θρησκευτικότητας στην μεταπολιτευτική Ελλάδα– θα πρέπει να θεωρηθούν α) η πλατειά δικτύωση της *Αρμονικής Ζωής* σε ποικίλες πληθυσμιακές ομάδες και περιβάλλοντα των μεγαλύτερων αστικών κέντρων της

συναισθήματα και τις σκέψεις τους· ζωντανεύω, εμπυχώνω, προσωποποιώ τα αντικείμενα που δεν έχουν προσωπικότητα, από τα πιο απλά μορφολογικά στοιχεία έως τις υπέρτερες εκδηλώσεις της Φύσης και της Τέχνης· ορθώνομαι με μια κάθετη γραμμή, ξαπλώνομαι με μιαν οριζόντια, συστρέφομαι με μια περιφέρεια, τινάζομαι μ' ένα πηδηχτό ρυθμό, λικνίζομαι με μιαν αργή ρυθμική κίνηση, εκτείνομαι μ' έναν ήχο οξύ και μαλακώνω με μια θαμπή ηχητική απόχρωση, συνοφρυώνομαι μ' ένα σύννεφο, αναστενάζω με τον άνεμο, γίνομαι άκαμπτos μ' έναν βράχο, ξεχειλίζω μ' ένα ρυάκι· δανείζω τον εαυτό μου σε ό,τι δεν είμαι εγώ, τον δίνω σε κάτι που δεν είμαι εγώ με τέτοια γενναιοφροσύνη και με τέτοια θέρμη, που κατά την αισθητική θεώρηση δεν έχω συνείδηση του δώρου μου και πιστεύω αληθινά ότι έχω γίνει γραμμή, ρυθμός, ήχος, σύννεφο, άνεμος, βράχος και ρυάκι» [αναφέρεται από Παπανούτσος, 2003:227]. Λόγω ακριβώς αυτών των καταβολών, ο John Leavitt υποστηρίζει ότι η ενσυναίσθηση οφείλει να συνιστά την αφετηρία, αλλά όχι και το τέρμα μιας αναστοχαστικής προσέγγισης του συναίσθηματος του άλλου. «Το προβληματικό στοιχείο της ενσυναίσθησης» αναφέρει χαρακτηριστικά, «έγκειται όχι στη σχέση της με το συναίσθημα, αλλά στο γεγονός ότι εκλαμβάνει τις πρώτες εντυπώσεις ως αληθινές» [Leavitt, 1996: 530]. Ζητούμενο ωστόσο μιας γνήσιας ανθρωπολογικής κατανόησης, σύμφωνα με τον Leavitt, δεν είναι η ρομαντικοποίηση της πρώτης μας εντύπωσης περί του συναίσθηματος του άλλου, αλλά ο διαρκής αναστοχασμός αυτής της εντύπωσης, στο φως του εκάστοτε πολιτισμού που θέλουμε να κατανοήσουμε. Κοντολογίς, αυτό που απαιτείται είναι η διαρκής αναθεώρηση της ενσυναίσθησης του ανθρωπολόγου *έναντι* των πολιτισμικά κατασκευασμένων συναισθημάτων του άλλου. Για τον προσδιορισμό μιας τέτοιας διαδικασίας ο Leavitt προτείνει την επιστημολογική αρχή της *συμπάθειας*. Συμπαθώντας τον άλλον, δεν αποπειρώμαι απλώς να βιώσω τα συναισθήματα που αισθάνομαι ότι εισπράττω από αυτόν σε μία δεδομένη στιγμή (όπως κάνει η εν-συναίσθηση), αλλά επιπλέον να *συμ-πορευθώ* με αυτά και να ευθυγραμμίσω τα συναισθήματά μου με τα δικά του, έτσι ώστε να κατασκευάσω ένα πιθανό ερμηνευτικό μοντέλο περί του τι αυτός αισθάνεται μέσα στο συγκεκριμένο πολιτισμικό συμφραζόμενο των συναισθημάτων του. [ο.π.: 530]. Από την άποψη αυτή, η συμπάθεια προϋποθέτει ένα είδος διαλεκτικής σχέσης και αλληλοπεριχώρησης ανάμεσα στις πολιτισμικές διαμεσολαβήσεις των συναισθημάτων του Εαυτού και του Άλλου –την οποία και προσυπογράφω πλήρως στο συγκεκριμένο σημείο.

¹⁵ Στην εκπομπή *Οι Πύλες του Ανεξήγητου*, του Κώστα Χαρδαβέλα (19.12.2009). Βλ. www.youtube.com/watch?v=YertHkPJrY4 [τελευταία ανάκτηση: 30.01.2011].

χώρας β) η αδιαμφισβήτητη αποτελεσματικότητα των πνευματικών τεχνικών και μεθόδων που προτείνει γ) η πληθωρική παρουσία των ομιλιών και των κειμένων του Najemy στο διαδίκτυο και δ) η ευρύτατη διακίνηση των βιβλίων του στην ελληνική βιβλιαγορά. Συζητώντας με εκπαιδευμένους και συντονιστές της *Αρμονικής Ζωής*, μου δόθηκε η ευκαιρία να διαπιστώσω ότι και οι τέσσερις παραπάνω παράγοντες λειτούργησαν σε πάμπολλες περιπτώσεις ως άτυπες μορφές διαφήμισης του σεμιναρίου –και άρα σύγκλισης προς αυτό. Το συγκεκριμένο γεγονός συνιστά, κατά την άποψή μου, ένα αρκετά εύγλωττο τεκμήριο όχι μόνο του συμβολικού κεφαλαίου που το σεμινάριο εκπροσωπεί για την *Αρμονική Ζωή*, αλλά ταυτόχρονα της μείζονος επικοινωνιακής και επιχειρηματικής σημασίας του.

Ο τρίτος λόγος, τέλος, της επιλογής μου αφορά στους προγραμματικούς άξονες λειτουργίας του σεμιναρίου αυτογνωσίας, οι οποίοι θα έλεγα ότι το διαφοροποιούν *καισαρικά* από τις λοιπές δραστηριότητες του Κέντρου. Πέρα από το γεγονός ότι η συμμετοχή σε αυτό αποτελεί προϋπόθεση για την εγγραφή στον κατάλογο των μελών –και συνακόλουθα, για τη συμμετοχή στις ευρύτερες δραστηριότητες της *Αρμονικής Ζωής*[TE¹: 31-63]¹⁶– το σεμινάριο αυτογνωσίας είναι το μόνο που ακολουθεί μία αλυσιδωτή πορεία παράδοσης και εμπέδωσης της διδακτέας ύλης και συνεπώς προϋποθέτει συνεχή, συνεπή και συστηματική παρακολούθηση από τη μεριά των εκπαιδευμένων.¹⁷ Τα εγγενή αυτά χαρακτηριστικά αναβιβάζουν το σεμινάριο στην περιωπή ενός «curriculum», το οποίο οι εκπαιδευόμενοι οφείλουν εξάπαντος να διεξέλθουν, εφόσον επιθυμούν να διεκδικήσουν με σοβαρές αξιώσεις «δικαίωμα εισόδου» [Bourdieu, 1998:95] στην πνευματικότητα. Δεν υπάρχει, φυσικά, κανένας αντικειμενικά παραδεκτός ορισμός της πνευματικότητας, πολλώ δε μάλλον κάποιο θεσμικά κατοχυρωμένο κριτήριο το οποίο να καθορίζει και να νομιμοποιεί ένα τέτοιο curriculum· εξ ου και στα πιστοποιητικά που χορηγούνται κατά τη λήξη κάθε «έτους» αυτογνωσίας, δηλώνεται ρητά ότι αυτά δεν αποτελούν τίτλους σπουδών, αλλά απλές βεβαιώσεις παρακολούθησης [Εικ.1]. Εκείνο που έχει σημασία, ωστόσο, για τη σκοποθεσία της εδώ έρευνάς μου –και που υπαγόρευσε τελικά την επιλογή του σεμιναρίου αυτογνωσίας ως «στενού» εθνογραφικού μου πεδίου– είναι το γεγονός ότι καίτοι η *Αρμονική Ζωή* δεν παρέχει αναγνωρισμένα διαπιστευτήρια σπουδών, τόσο οι συντονιστές όσο και τα μέλη επισείουν την επιτυχή ολοκλήρωση του εξαετούς κύκλου αυτογνωσίας ως ένα *αδιαμφισβήτητο*

¹⁶ Μη εγγεγραμμένα μέλη έχουν δικαίωμα να παρακολουθούν μονάχα τις εβδομαδιαίες «διαλέξεις για υγεία και πνευματική ανάπτυξη», που είναι ανοιχτές στο κοινό.

¹⁷ Σύμφωνα με το καταστατικό του σωματείου, για να προχωρήσει ο εκπαιδευόμενος από το ένα έτος αυτογνωσίας στο επόμενο, θα πρέπει α) να έχει παρακολουθήσει τουλάχιστον *εικοσιτέσσερα* από τα τριάντα μαθήματα του έτους β) να έχει παραστεί σε τουλάχιστον *δύο* εντατικά σεμινάρια σωματικής και συγκινησιακής αρμονίας στη Μυρρινούντα γ) να έχει ολοκληρώσει όλες τις γραπτές εργασίες του σεμιναρίου. Στις παραπάνω υποχρεώσεις τού εκπαιδευόμενου προστίθενται και κάποιοι άτυποι κανόνες δεοντολογίας, όπως η δέσμευση για τήρηση απόλυτης εχεμύθειας και για συνεπή εφαρμογή όλων των πρακτικών και τεχνικών που διδάσκονται στην *Αρμονική Ζωή*.

τεκμήριο εκπαιδευτικής επάρκειας σε ζητήματα που αφορούν στην πνευματικότητα. Από την άποψη αυτή, οι πνευματικές τεχνικές αντιμετώπισης της οικονομικής κρίσης τις οποίες η παρούσα διατριβή επιθυμεί να διερευνήσει παραμένουν *αδιανόητες* χωρίς το σεμινάριο αυτογνωσίας, δεδομένου ότι εκεί τίθενται τα θεμέλια τόσο για τη «θεοδικία» της, όσο και για την «πνευματικοποίησή» της: τόσο, δηλαδή, για την ένταξη της οικονομικής κρίσης σε μία κοσμοθεωρία η οποία να αποενοχοποιεί τις πλανητικής κλίμακας μεταπτώσεις και καταστροφές της, όσο και για την αξιοποίηση της οικονομικής κρίσης ως μίας κατ' εξοχήν ευκαιρίας για την πνευματικοποίηση του εαυτού.

Επιστρέφοντας έτσι στην αφετηριακή μεθοδολογική μου διάκριση, θα έλεγα ότι εκείνο που προσπάθησα να κάνω καθ' όλη τη διάρκεια της έρευνάς μου, ήταν να επιστρατεύσω όσα ερμηνευτικά και μεθοδολογικά εργαλεία είχα στη διάθεσή μου, προκειμένου να εμβαθύνω στη διαλεκτική της πολυτοπικότητας του πεδίου μου, να μελετήσω τις ποικίλες εκβολές της «στενής» όψης του στην «ευρεία» (και τούμπαλιν), και προπάντων, να αναδιατυπώσω τις όποιες επιμέρους απαντήσεις μου σε καινούργια, «ανοιχτά» ερωτήματα. Αφ' ης στιγμής ο ανθρωπολόγος καλείται να αντιμετωπίσει το εθνογραφικό του πεδίο όχι ως μία κλειστή και αποτετελεσμένη ουσία (*res finita*), αλλά ως μία ζωντανή και πολυσύνθετη διεργασία, ένα δεδομένος βαθμός *απορίας* –έκγονο των παραδοξοτήτων ή των αντιφάσεων τις οποίες θέτει το πεδίο κάποτε με τρόπο αμείλικτο– θεωρείται αναπόφευκτος. Η αξία, ωστόσο, της έρευνας δεν έγκειται σε κάποια οριστική «λύση» των εκάστοτε αναδυομένων αποριών, πολύ λιγότερο δε στην άμβλυση των αντιφάσεων· αντιθέτως, έγκειται στην *ριζοσπαστικοποίησή τους*, προκειμένου να αναφανεί η δυναμική τους ακριβώς ως αποριών και ως αντιφάσεων· επιπλέον, έγκειται στην προσπάθεια διαρκούς μετατόπισης των εν λόγω αποριών και αντιφάσεων σ' ένα επίπεδο, απ' όπου θα ήταν ενδεχομένως δυνατή η εποπτεία των ίδιων προβλημάτων από διαφορετική –και ίσως πλεονεκτικότερη– θέση. Σε ευθεία αναλογία έτσι προς την καταξιωμένη πλέον αντίληψη περί πολυτοπικότητας του πεδίου, είμαι πρόθυμος να υπερασπιστώ εδώ μία *πολυτοπικότητα της απορίας*, η οποία οφείλει να αποτρέπει τον εγκιβωτισμό των προβλημάτων σε έναν και μοναδικό γνωσιολογικό τόπο, να αρνείται την περιχαράκωσή τους αποκλειστικά και μόνο σε ένα θεωρητικό στρατόπεδο –και, υπ' αυτήν την έννοια, να συμβάλλει στον αέναο μετασχηματισμό ακόμα και των πιο ικανοποιητικών απαντήσεων σε καινούργια, απαιτητικά ερωτήματα. Εκκινώντας ακριβώς από μία τέτοια «απορητική» πολυτοπικότητα, θεωρώ σκόπιμο να υπογραμμίσω ότι η δική μου εθνογραφική καταγραφή δεν αξιώνει επ' ουδενί τελεσίδικες αποφάνσεις: μολονότι διατυπώνει ευθαρσώς τις θέσεις της και αποποιείται με κάθε παρρησία τον πειρασμό μίας κακώς νοούμενης

«επιστημολογικής μετριοπάθειας» –η οποία συχνά αποτελεί απλώς το μεταμφιεσμένο κακέκτυπο της ολιγωρίας– παραμένει πάντοτε ελλειπτική και υπόκειται διαρκώς στο ενδεχόμενο μελλοντικών αναθεωρήσεων [πρβλ. Spradley, 1980: 160].

§2.2. Λόγος περί Μεθόδου

«Για να παρατηρείς
πρέπει να μάθεις να συγκρίνεις. Για να συγκρίνεις
πρέπει να' χεις παρατηρήσει. Με την παρατήρηση
φτάνεις στη γνώση, αλλά μια κάποια γνώση χρειάζεται
για να παρατηρείς. Κι ακόμα:
Παρατηρεί στραβά όποιος δεν ξέρει
τί να τις κάνει τις παρατηρήσεις του».

Bertolt Brecht.¹⁸

Μία διαλεκτική κατανόηση του εθνογραφικού πεδίου οφείλει κατά το μάλλον ή ήττον να συμβαδίζει με μία αντίστοιχη εννόηση της μεθοδολογίας. Η επίκληση της διαλεκτικής στη συγκεκριμένη συνάφεια, δεν έχει άλλο στόχο από το να υπογραμμίσει το αίτημα μίας μεθοδολογικής προσέγγισης η οποία προκρίνει αφενός, τα χαρακτηριστικά της συνδυαστικότητας, της ανοιχτότητας και της συνθετικότητας [πρβλ. Brewer & Hunter, 1989: 48-54], και αφετέρου αυτά της επινοητικότητας και της ευλυγισίας. Ο Ulf Hannerz, παραφράζοντας τον Charles Wright Mills, επικαλείται την κατηγορία της *ανθρωπολογικής φαντασίας* [Hannerz, 1980:8], προκειμένου με τη σειρά του να υπερασπιστεί μία εννόηση της μεθοδολογίας

«ως κάτι το πρωτεϊκό, που αλλάζει διαρκώς μορφές, καθώς παγιωμένες διαδικασίες τροποποιούνται ώστε να συναρμολογούνται με νέα συμφραζόμενα, ενώ συγκεκριμένες συνθήκες του πεδίου δημιουργούν τις προϋποθέσεις για να επινοηθούν καινούργια εργαλεία –χωρίς κανένα προηγούμενο αντίστοιχο» [Hannerz, 1980: 310].¹⁹

Αντιλαμβάνομαι το επιχείρημα του Hannerz ως ένα διαρκές αίτημα να εξαπλωθεί η αυτοκρατορία της διαλεκτικής στα εδάφη της ανθρωπολογικής φαντασίας, και συνακόλουθα, να προκριθεί ένα μεθοδολογικό *bricolage*, το οποίο συναρμολογεί μία πληθώρα μεθόδων,²⁰ αναλυτικών εργαλείων και θεωρητικών αφετηριών, υπαγορευμένων όχι από μία προκατανόηση, αλλά από τις *δεδομένες απαιτήσεις του πεδίου*. Στο πλαίσιο του αιτήματος αυτού, μία συμβατική αναφορά στη μεθοδολογία έχει ίσως λιγότερη σημασία· εκείνο που προέχει είναι μάλλον η εστίαση στην ιδιαιτερότητα του πεδίου, ως ύστατου κριτηρίου για την υιοθέτηση τής Α ή της Β μεθόδου. Με

¹⁸ «Λόγος σε Δανούς Εργάτες-Ηθοποιούς για την Τέχνη της Παρατήρησης» [Brecht,1983: 115].

¹⁹ Το πρόταγμα της ανθρωπολογικής φαντασίας θεωρητικοποιεί θαυμάσια και η Kirsten Hastrup, 1995: 61-76.

²⁰ Για το γενικότερο επιστημολογικό αίτημα μίας πλουραλιστικής μεθοδολογίας πρβλ. Feyerabend, 1975: 61κε

άλλα λόγια, το βαρύνον στοιχείο μίας μεθοδολογικής διασάφησης όπως αυτής που επιχειρείται εδώ, δεν αφορά απλώς στην τυπική απαρίθμηση των μεθόδων τις οποίες η διατριβή προτίθεται να ακολουθήσει, αλλά στην υπόδειξη των τρόπων με τις οποίες αυτές συνάγονται *από την δεδομένη συνθήκη του πεδίου*.

§2.2.1. Συμμετοχική παρατήρηση.

Αναφέρθηκε στην προηγούμενη ενότητα ότι τα ετερόκλητα είδη κοινωνικής δικτύωσης τα οποία εξυφαίνονται στο πλαίσιο της *Αρμονικής Ζωής*, σε συνδυασμό με το εξαετές σεμινάριο αυτογνωσίας συνιστούν δύο αλληλοτεταγμένες και συμπληρωματικές όψεις του εθνογραφικού μου πεδίου. Είναι προφανές, επομένως, ότι πρωτογενές υλικό της έρευνάς μου συνιστούν, κατ' αρχάς, τα ίδια τα *δρώντα υποκείμενα*: η διαλεκτική των κοινωνικοπολιτικών και διαπροσωπικών τους σχέσεων, η ετερογένεια των υπαρξιακών τους αναζητήσεων, η ψυχοδυναμική της «πνευματικοποίησής» τους. Η ιδεοτυπική σύμπλευση εθνογραφικής μελέτης και συμμετοχικής παρατήρησης δεν χρειάζεται βέβαια ιδιαίτερη θεωρητική τεκμηρίωση· θα άξιζε ωστόσο να αναφερθεί ότι την επιλογή της συμμετοχικής παρατήρησης ως κυρίας ερευνητικής μεθόδου της παρούσας διατριβής δεν επέβαλλε μονάχα η παραπάνω ιδεοτυπική συνάφεια, αλλά επιπλέον το στοιχείο της *διαλογικότητας* και *πολυφωνίας* που η συγκεκριμένη μέθοδος διασώζει: η απτή, όσο και καταστατική δυνατότητα, δηλαδή, που παρέχει στον ανθρωπολόγο να αντιμετωπίζει τα υποκείμενα της έρευνάς του όχι ως αποκρυσταλλώσεις μιας προειλημμένης ερμηνευτικής θέσης ή «θεωρητικής ζώνης» (L. Abu-Lughod), αλλά ως *ζωντανά πρόσωπα*, τα οποία συνδιαλέγονται και επικοινωνούν αέναα μέσα από τα λόγια, τις πράξεις και τις σιωπές τους.²¹

Όσον αφορά ειδικότερα στην *Αρμονική Ζωή*, θα έλεγα ότι η συμμετοχική παρατήρηση προβάλλει ως η ιδεωδέστερη μέθοδος ανάδειξης της προσωπικότητας του εκάστοτε εκπαιδευομένου. Κι αυτό, διότι θα πρέπει εξάπαντος να σημειωθεί ότι τα μέλη της *Αρμονικής Ζωής* έχουν ταυτόχρονα όμοιες και *ανόμοιες* πλευρές: μετέχουν σ' ένα κοινό γεωγραφικό, πολιτισμικό, θρησκευτικό και ιστορικοκοινωνικό δεδομένο, προέρχονται από συναφείς ταξικές και οικονομικές πληθυσμιακές ομάδες, αναπαράγουν παραπλήσια ψυχολογικά και ψυχοδυναμικά μοτίβα (patterns). Την ίδια στιγμή όμως, καθένα από τα μέλη αυτά εκφράζει τις κοσμοθεωρητικές του αναζητήσεις κατά ξεχωριστό τρόπο, ιεραρχεί και εσωτερικεύει *συγκεκριμένες* όψεις της οικονομικής κρίσης έναντι άλλων (με αποκλίνουσα μάλιστα ένταση και για διαφορετικό λόγο), κατασκευάζει το δικό του «cocktail» πνευματικών στρατηγικών και τεχνικών για την

²¹ Ο Johannes Fabian προτείνει μία εξαιρετικά ζωντανή και δυναμική αναπαράσταση της επιτόπιας έρευνας, ως διαρκούς επικοινωνίας και διαλόγου του εθνογράφου με τα δρώντα υποκείμενα της έρευνάς του [βλ. ενδεικτικά Fabian, 2002: 30-31, 33, 60, 73, 87-92, 119-20 και 148]. Για μια ενδιαφέρουσα κριτική αυτής της αναπαράστασης, βλ. Sanjek, 1991: 618-619.

αντιμετώπισή της –κοντολογίς: συνιστά ένα μοναδικό και μη αναγώγιμο παράδειγμα πνευματικοποίησης του εαυτού. Η αξιοποίηση της συμμετοχικής παρατήρησης στη συγκεκριμένη συνάφεια έγκειται στην ανάγκη προβολής και υπογράμμισης αυτής ακριβώς της διαλεκτικής ανάμεσα στην ομοιότητα και την ανομοιότητα που κάθε μέλος της *Αρμονικής Ζωής* υποσιασιοποιεί.

Θα μπορούσα ωστόσο να υποστηρίξω με σχετική ενάργεια ότι η συμμετοχική παρατήρηση –με την παράδοξη αξίωσή της να συναρθρώνει τις αντιφατικές και μάλλον αλληλοαποκλειόμενες πράξεις της «συμμετοχής» και της «παρατήρησης»– εμπεριέχει τη διαλεκτική κατά έναν τρόπο ακόμα περισσότερο εγγενές και οργανικό. Ο Danny Jorgensen αντιλαμβάνεται την συμμετοχική παρατήρηση ως ένα διαρκές πήγαινε-έλα ανάμεσα σε αλληλοπεριχωρούμενους συμμετοχικούς ρόλους: του *πλήρους παρατηρητή*, του *μετέχοντος ως παρατηρητή* (ο οποίος περισσότερο παρατηρεί, παρά μετέχει), του *παρατηρητή ως μετέχοντος* (ο οποίος περισσότερο μετέχει, παρά παρατηρεί) και του *πλήρως μετέχοντος* [Jorgensen, 1989: 57]. Σε συστοιχία προς μία τέτοια κατηγοριοποίηση, ο James Spradley διακρίνει συγκεκριμένους αναβαθμούς ανάμειξης και τύπους συμμετοχής κατά τη διενέργεια της συμμετοχικής παρατήρησης, οι οποίες συγκροτούν ένα είδος εσωτερικών κριτηρίων για την ποιοτική διαφοροποίησή της.²²

Θεωρώ σκόπιμο να υπογραμμίσω ότι η ανάγκη σύμπλευσής μου με μία ανάλογη ποικιλία συμμετοχικών ρόλων και εμπλοκής υπαγορεύθηκε, κατ' αρχάς, από μία στρατηγική διακριτικότητας: από ένα δηλαδή πρωταρχικό αίσθημα σεβασμού απέναντι στις λεπτές και πάντοτε εύθραυστες ισορροπίες που χαρακτηρίζουν τις διϋποκειμενικές σχέσεις –πολλώ δε μάλλον όταν αυτές εξυφαίνονται σ' έναν χώρο ο οποίος, αρχικά τουλάχιστον, είναι ανοίκειος για τον ανθρωπολόγο. Κάθε γραμμική πορεία ανέλιξης από «ατελέστερες» προς «τελειότερες» μορφές εμπλοκής απορρίφθηκε έτσι εξ αρχής· αντιθέτως, θα τολμούσα να ισχυριστώ ότι, ανάλογα με τις εκάστοτε περιστάσεις που έθετε ενώπιόν μου το πεδίο, πραγματοποιήθηκαν όλοι οι δυνατοί συνδυασμοί, και σε σειρά κάθε άλλο παρά διατεταγμένη. Έχοντας επίγνωση της καταλυτικής επιρροής που μπορεί να ασκήσει η παρουσία του παρατηρητή στα αποτελέσματα ενός πειράματος, υπήρξαν στιγμές όπου απαιτήθηκε ένα είδος συμβολικής μου «συρρίκνωσης»: τέτοιες ήταν λόγου χάρη, στιγμές «κρίσεων» της δυναμικής της ομάδας στο σεμινάριο αυτογνωσίας, κατά τη διάρκεια

²² Σύμφωνα με τον James Spradley, κατά τον *παθητικό* (passive) τύπο μετοχής, ο παρατηρητής απλώς παρακολουθεί μία δεδομένη σκηνή, χωρίς να παρεμβαίνει. Κατά τον *μετριοπαθή* (moderate) τύπο μετοχής, ο παρατηρητής προσπαθεί να διατηρήσει μία ιδεοτυπική ισορροπία ανάμεσα στην συνθήκη του μνημένου (insider) και του παρείσακτου (outsider). Κατά τον *ενεργητικό* (active) τύπο μετοχής, ο παρατηρητής επιχειρεί να πράξει ό,τι κάνουν και τα υποκείμενα της έρευνάς του, όχι όμως πλέον για να διεκδικήσει προσβασιμότητα στη ζωή τους, αλλά για να εξοικειωθεί όσο γίνεται περισσότερο με τους πολιτισμικούς κανόνες της συμπεριφοράς τους. Τέλος, κατά τον *πλήρη* (complete) τύπο μετοχής, ο παρατηρητής είναι ο ίδιος οργανικά ενταγμένος στο αντικείμενο της εθνογραφικής του μελέτης [Spradley, 1980: 59 – 61].

των οποίων ένας εκπαιδευόμενος ξέσπασε την συσσωρευμένη του οργή ή κατέρρευσε μέσα σε λυγμούς. Άλλοτε πάλι, αισθάνθηκα την ανάγκη μίας πιο δυναμικής παρέμβασης, ιδιαίτερα σε περιπτώσεις όπου όφειλα να εξωθήσω τις διαπιστώσεις μου πέρα από την επικράτεια του αυτονόητου ή του στερεότυπου –και συνεπώς να κατακλύσω τους πληροφορητές μου με συνεχή ή ακόμα και «ενοχλητικά» ερωτήματα. Οπωσδήποτε πάντως, προσπάθησα να παραμείνω σταθερά δεσμευμένος σε μία διαλεκτική εννόηση της συμμετοχικής παρατήρησης, καθώςον πιστεύω ότι είναι η μόνη που μπορεί να αναχωνεύσει δημιουργικά (και επομένως να διασώσει) τη «συνείδηση του ανήκειν» και την κριτική συνείδηση, τον *ημικό* λόγο των πληροφορητών/μελών της *Αρμονικής Ζωής* και τον *ητικό* λόγο της επιστημονικής έρευνας.²³

Ας σημειωθεί εν παρόδω, ότι οι δύο αυτοί λόγοι δεν θα πρέπει να εκλαμβάνονται ως αντιθετικοί ή αλληλοαποκλειόμενοι, αλλά ως ινώδεις, διαπερατοί και συμπληρωματικοί· όχι μόνο διότι ο ένας μπορεί να λειτουργήσει ως ένα αρκετά καλό κριτήριο επαληθευσιμότητας και αξιοπιστίας του άλλου, αλλά ταυτόχρονα γιατί η γόνιμη αντιπαράθεσή τους εκβάλλει σ' αυτό που ο Hans-Georg Gadamer εύστοχα αποκάλεσε «*σύγκλιση των οριζόντων*» [Gadamer, 2006:304-306]: την αντίληψη δηλαδή, ότι «*η από απόσταση επικοινωνία δύο διαφορετικά τοποθετημένων συνειδήσεων επιτυγχάνεται χάρη [...] στη συνάντηση των βλέψεών τους κάπου στα ανοιχτά και μακριά*» [Ricoeur, 1990: 181]. Στο πλαίσιο μίας τέτοιας σύγκλισης, η κριτική συνείδηση όχι μόνο δεν απάδει προς την κατανόηση, αλλά συνιστά την διαρκή προϋπόθεσή της,²⁴ και ο *ητικός* λόγος όχι μόνο δεν αποκλείει τον *ημικό*, αλλά προβάλλει ως το απαραίτητο αντίβαρό του. Αυτό σημαίνει ότι η ίδια η διαδικασία της συμμετοχικής παρατήρησης μπορεί να εκληφθεί ως μία ανεξάντλητη αλληλουχία ταυτόχρονων διαδικασιών προσοικειώσης και κριτικής αποστασιοποίησης (*Verfremdung*), η οποία (αλληλουχία) «συγχωνεύει» τον ορίζοντα του οικείου και του αλλότριου, του κοντινού και του μακρινού, του *ημικού* και του *ητικού*, ακριβώς όπως η ριπή του οφθαλμού «συγχωνεύει» σε μία κίνηση το βλέμμα και το μη-βλέμμα.²⁵ Με δεδομένη άλλωστε την προϊούσα επικράτηση μίας *πληθυντικής* εννόησης του εαυτού στο σύγχρονο μετανεωτερικό και παγκοσμιοποιημένο πολιτισμικό συμφραζόμενο,²⁶ θα ήταν σφάλμα, νομίζω, να επιμείνω σε κάποια μονοσήμαντη υπογράμμιση των «διαφορών» που ένιωθα να με χωρίζουν από τα μέλη της

²³ Για τη διάκριση *ημικού* και *ητικού* λόγου, βλ. Γκέφου-Μαδιανού, 1999: 395-396. Για τη διάκριση αυτή ειδικώς στο συμφραζόμενο της ανθρωπολογίας της θρησκείας, βλ. Kunin, 2006: 11-13.

²⁴ Με τα λόγια του Paul Ricoeur: «Η *Verfremdung* δεν είναι μόνο αυτό που η κατανόηση πρέπει να κατανικήσει, είναι επίσης και αυτό που αποτελεί όρο της κατανόησης» [Ricoeur, 1990: 193].

²⁵ Η διατύπωση ανήκει στον Emmanuel Levinas: «Μέσα στη δραστηριότητα της σκέψης, βουίζει η οπισθοβουλία. Είναι η ριπή του οφθαλμού που αποτελεί από βλέμμα και από μη-βλέμμα» [Levinas, 1996: 78-79].

²⁶ Για την προβληματική του αποκεντρωμένου, θραυσματικού και πληθυντικού εαυτού εξ επόψεως ανθρωπολογικής θεωρίας, βλ. Moore, 2008: 23-42. Πρβλ. Middleton & Walsh, 1995: 52-55· Bauman, 2005: 48κε, 89κε.

Αρμονικής Ζωής, παραθεωρώντας τις πολυάριθμες κοινές μας πλευρές ή απλοποιώντας την αμφιθυμία της μεταξύ μας σχέσης.²⁷

Υπ' αυτήν την έννοια, θα έλεγα ότι καθ' όλη τη διάρκεια της επιτόπιας έρευνάς μου, η σχέση μου με τα μέλη της *Αρμονικής Ζωής* υπάκουσε και πάλι στη διαλεκτική *ημικού/ητικού* για την οποία μίλησα προηγουμένως: συνδέθηκα μαζί τους τόσο με τις κοινές μας πλευρές (την αγωνία για νόημα, την ανάγκη για μία αίσθηση του «ανήκειν», την επιθυμία για μία στοιχειώδη πραγμάτωση αιτημάτων ενσυναίσθησης και αλληλεγγύης), όσο και με τα ερωτήματα ή τους ενδοιασμούς που συνεπάγονταν οι διαφορετικές μας πλευρές: οι αμφιλεγόμενες κοινωνικοπολιτικές χρήσεις της κοσμοθεωρίας της *Αρμονικής Ζωής*, η ρητή επιφύλαξή μου απέναντι σε κάθε απόπειρα αναγωγής του «τρόμου της Ιστορίας» σε αφηρημένα και καθολικευτικά σχήματα, οι αμυντικές και ψυχολογίζουσες συνδηλώσεις μίας αυστηρά «πνευματικής» ερμηνείας της οικονομικής κρίσης.

Το σημαντικό στοιχείο, ωστόσο, αυτής της διαλεκτικής, δεν έγκειται τόσο στις εγγενείς (και κάποτε ανυπέρβλητες) δυσκολίες της, όσο στο γεγονός ότι εκδηλώθηκε στο πλαίσιο μίας οικείας σχέσης –και μάλιστα *εξαιτίας* αυτής της σχέσης: στο γεγονός, δηλαδή, ότι η τελευταία μπόρεσε να αντέξει, να αφομοιώσει και να προάγει τη διαλεκτική των όμοιων και των ανόμοιων μας πλευρών, δίνοντάς μας τη δυνατότητα να μετασχηματίσουμε από κοινού τα γνωσιολογικά μας αυτονόητα. Η εμπειρία της συμμετοχικής παρατήρησης με βοήθησε να συνειδητοποιήσω ότι δύο επικοινωνιακοί πόλοι μπορούν να σχετίζονται θαυμάσια *παρά* τη διαφορά των απόψεών τους –και επομένως ότι το εγχείρημα της διαλεκτικής δεν συμπλέκει απλώς «*δύο αντιφατικές και αξεχώριστες σκέψεις*», αλλά συνιστά πρωτίστως μία «*ένταση της ύπαρξης προς μίαν άλλη ύπαρξη που την αρνείται και που ωστόσο χωρίς αυτήν δεν μπορεί να στηριχθεί*» [Βέλτσος, 1988: 208]. Η επίγνωση της δυναμικής που μπορεί να κρύβει μία τέτοια *σαρκωμένη* διαλεκτική, η οποία αναχωνεύει στα *σπλάγχνα* της από τη μία μεριά, τη συμπάθεια και το σεβασμό, και από την άλλη τον σκεπτικισμό με τη διαρκή διερώτηση,²⁸ ομολογώ ότι υπήρξε για μένα η σημαντικότερη απολαβή τής όλης εθνογραφικής μου μελέτης.

²⁷ Το αίτημα αυτό υπογραμμίζει όλως ιδιαιτέρως η Lila Abu-Lughod: «Το να αναγνωρίσουμε ότι ο εαυτός δεν είναι τόσο ενιαίος και ότι ο άλλος μπορεί κατ' ουσίαν να αποτελείται από πολλούς "άλλους" οι οποίοι, σε έσχατη ανάλυση, δεν είναι και τόσο "άλλοι", σημαίνει να θέσουμε το εξής ενδιαφέρον θεωρητικό πρόβλημα: πώς θα μπορούσαμε να οικοδομήσουμε κατά τρόπον ώστε να δεχόμαστε και να περιγράψουμε τις διαφορές χωρίς να αρνούμαστε τις ομοιότητες ή να προσπαθούμε να μετατρέψουμε αυτές τις διαφορές σε μία μεγάλη θεμελιακή Διαφορά» [Abu-Lughod, 1989: 277 –έμφαση και μετάφραση δική μου].

²⁸ Σωστά, κατά την άποψή μου, η Fiona Bowie επισημαίνει ότι ο βαθμός ασυμφωνίας που μπορεί να αντέξει ο ανθρωπολόγος ανάμεσα στην προσωπική του κοσμοθεωρία και την κοσμοθεωρία της κοινότητας που μελετά, δεν υπάγεται σε κάποιους άκαμπτους κανόνες, αλλά αποτελεί σε μεγάλο βαθμό προσωπική του υπόθεση. Εξ ου και αυτό που συνήθως παρατηρείται είναι ένας συνδυασμός «*σεβασμού, σκεπτικισμού και αγνωστικισμού*» απέναντι στις εξηγήσεις που του δίνουν οι πληροφορητές του [Bowie, 2003: 10].

§2.2.2. Άλλες Μέθοδοι

Σε αντίθεση, ενδεχομένως, με τις αρχικές προθέσεις του ιδρυτή της, η *Αρμονική Ζωή* προσδιορίζεται σήμερα ως ένα πνευματικό κέντρο,²⁹ και όχι ως κάποια θρησκευτική «κοινότητα».³⁰ Ένας τέτοιος προσδιορισμός καταφάσκει τον σωματειακό, κοσμικό και πολυσυλλεκτικό χαρακτήρα της *Αρμονικής Ζωής*, ενώ παράλληλα υποδηλώνει έναν υψηλό βαθμό εξατομίκευσης των διαδικασιών πνευματικοποίησης που προτείνει, ανάλογα με τις απαιτήσεις και τα ιδιαίτερα ενδιαφέροντα του εκάστοτε μέλους της. Με βάση αυτό το δεδομένο, η εθνογραφική μου μελέτη όφειλε εξάπαντος να προσανατολιστεί σε πιο προσωποπαγείς μεθόδους κοινωνικής έρευνας, ικανές να χαρτογραφήσουν τις πιο μύχιες και εσωτερικές αποχρώσεις της πνευματικής αναζήτησης των μελών του Κέντρου. Κατ' αυτόν τον τρόπο, παράλληλα προς τη συμμετοχική παρατήρηση, θεώρησα σκόπιμο να διευρύνω το μεθοδολογικό μου πλαίσιο με ερωτηματολόγια άμεσων και εμμέσων απαντήσεων, ημιδομημένες συνεντεύξεις, καθώς και ανάλυση βιογραφιών (life histories) συγκεκριμένων μελών της *Αρμονικής Ζωής*.

Προκειμένου, ωστόσο, να αποφευχθεί ο πειρασμός της στερεοτυποποίησης των δεδομένων της έρευνάς μου, καταβλήθηκε προσπάθεια ώστε το παραπάνω διευρυμένο μεθοδολογικό πλαίσιο να αφορά σε μέλη προερχόμενα από όλα τα ιεραρχικά επίπεδα της *Αρμονικής Ζωής*: τους ενεργούς ή επίδοξους συντονιστές, τους εκπαιδευόμενους στο σεμινάριο αυτογνωσίας, τους απλούς ακροατές των διαλέξεων «για υγεία και πνευματική ανάπτυξη», τον ίδιο τον Robert Najemy. Η μόνη πληθυσμιακή ομάδα με την οποία δεν κατέστη δυνατόν να έλθω σε επαφή – καθώς δεν κατόρθωσα καν να εντοπίσω – ήταν οι «αποστάτες» του σωματείου. Χωρίς να διαθέτω μέχρι σήμερα κάποια ικανοποιητική ερμηνεία για το ερευνητικό μου αυτό έλλειμμα, τείνω να το αποδώσω ενδεικτικά σε δύο παράγοντες: αφενός, στον πολυσυλλεκτικό και μη αποκλειστικό χαρακτήρα της κοσμοθεωρίας της *Αρμονικής Ζωής*, ο οποίος αντιστέκεται εγγενώς σε παγιωμένες δογματικές φόρμουλες – και άρα δεν μπορεί να λειτουργήσει εύκολα ως πεδίο «αιρετικών» διαφοροποιήσεων· αφετέρου, στο γεγονός ότι η ίδια η *Αρμονική Ζωή* ενθαρρύνει πράξεις αυτονόμησης των μελών της, ακυρώνοντας έτσι προκαταβολικά κάθε αξίωση αποσκίρτησής τους – πόσο μάλλον για λόγους δογματικών διαφωνιών.

²⁹ Το γεγονός ότι η *Αρμονική Ζωή*, πέρα από μορφωτικό, φιλανθρωπικό και μη-κερδοσκοπικό σωματείο, ορίζεται καταστατικά ως *πνευματικό κέντρο*, δηλώνεται στα περισσότερα βιβλία του Najemy. Βλ. ενδεικτικά, ΓΥΑ: οπισθόφυλλο· ΘΑΓ:6· ΤΔ:336· Σ:126-128· ΤΕ¹: εξώφυλλο· ΨΕ:449.

³⁰ Όπως ο ίδιος ο Najemy μου ανέφερε σε προσωπική συνέντευξη: «Η *Αρμονική Ζωή* δεν έχει γίνει μία κοινότητα τόσο, όσο θα ήθελα. Μπορώ να πω ότι είμαι απογοητευμένος σ' αυτό το σημείο. Περίμενα περισσότερη συμμετοχή των ανθρώπων –εκτός από το να έρθουν και να πάρουν πράγματα από τα μαθήματα. Τα περισσότερα μέλη είναι απλώς μαθητές –έρχονται και μαθαίνουν. Δεν θα έλεγα ότι είναι μία κοινότητα. Είναι μία ομάδα ανθρώπων με χαλαρή σύνδεση».

Η εμπειρία των συνεντεύξεων με τα μέλη της *Αρμονικής Ζωής*, υπήρξε για μένα αποκαλυπτική, τόσο σε επιστημολογικό, όσο και σε βιωματικό επίπεδο: σε *επιστημολογικό*, διότι μου έδωσε τη δυνατότητα να εξοικειωθώ με ένα είδος «επαγωγικής» επιχειρηματολογίας, απέναντι στο οποίο στεκόμουν πάντοτε με κάποια επιφύλαξη, ένεκα των ολοποιητικών ροπών της σκέψης μου· αλλά και σε *βιωματικό* επίπεδο, διότι οι αφηγήσεις των μελών της *Αρμονικής Ζωής* με βοήθησαν να συνειδητοποιήσω το τεράστιο επικοινωνιακό και σχεσιακό δυναμικό της συνέντευξης, ως πρακτικής που διαμεσολαβεί την ψυχική οδύνη δύο συνομιλούντων προσώπων.³¹ Αυτό φυσικά δεν σημαίνει ότι τα μέλη της *Αρμονικής Ζωής* προθυμοποιήθηκαν να μου παραχωρήσουν συνέντευξη απλώς και μόνο για να αφηγηθούν το χρονικό της οδύνης τους. Όπως συχνά μου δόθηκε η ευκαιρία να διαπιστώσω, πολλοί εκπαιδευόμενοι κινητοποιήθηκαν επίσης από καθαρή περιέργεια, από επιθυμία να μιλήσουν για τον εαυτό τους ή ακόμα, από ανάγκη να ξαναθυμηθούν –και άρα να επινοήσουν εκ νέου– τις περιστάσεις της πνευματικής τους αφύπνισης. Υπάρχει ένα μεγαλύτερο ή μικρότερο στοιχείο αυτοεξύψωσης όταν κανείς αφηγείται τον εαυτό του [Hogg & Vaughan, 2010: 181-183], πολλώ δε μάλλον όταν η αφήγηση αυτή συγκροτείται γύρω από ένα οριακό συμβάν, ένα μύχιο βίωμα ή μια υπαρξιακή μεταστροφή. Το πρόβλημα που όφειλα να αντιμετωπίσω στην περίπτωση των μελών της *Αρμονικής Ζωής* αφορούσε ακριβώς στη διαχείριση και αξιοποίηση αυτής της αυτοεξύψωσης –καθόσον μάλιστα έβρισκα ότι αντλούσε τις εννοιολογικές της κατηγορίες από μία συμβολική τάξη με την οποία ήμουν ελάχιστα εξοικειωμένος. Τι συμπεράσματα θα έπρεπε να συναγάγω, λόγου χάρη, από τη δήλωση της Μαλκίτας ότι έχει αναπτύξει την ικανότητα να βιώνει ενότητα με όλες τις μορφές ζωής του πλανήτη –«ακόμα και με τις κατσαρίδες;». Τι θα μπορούσε να σημαίνει η διαβεβαίωση της Λίνας ότι αφότου εισήλθε στον πνευματικό δρόμο, αισθάνεται κατά τη διάρκεια του διαλογισμού «να λαμβάνει καθοδήγηση από τον αρχάγγελο Ραφαήλ [sic];».

Ερμηνευτικές δυσκολίες όπως οι παραπάνω δεν είναι βέβαια ανυπέρβλητες· σηματοδοτούν ωστόσο την ανάγκη του ανθρωπολόγου να εξοικειωθεί με τα συμφωνημένα υπονοούμενα μεταξύ υποκειμένων που συμμερίζονται έναν κοινό κώδικα πνευματικής αναζήτησης και, λίγο ως πολύ, μια κοινή κοσμοθεωρία. Σ' ένα πρώτο επίπεδο λοιπόν, θα τολμούσα να ισχυριστώ ότι οι δυσκολίες που αντιμετώπισα στην κατανόηση αυτών των υπονοουμένων λειτούργησαν ως αφορμή, προκειμένου να εγκύψω πιο συστηματικά και με περισσότερες αξιώσεις στο γλωσσικό παίγνιο της εναλλακτικής θρησκευτικότητας. Την ίδια στιγμή όμως, οι δυσκολίες αυτές έπαιξαν

³¹ Όπως σωστά επισημαίνει η Λίλυ Στυλιανούδη, «αν παραδεχτούμε ότι υπάρχει μία ψυχική οδύνη “κοινή” σ' όλους τους ανθρώπους, τότε, μ' αυτή τη συνθήκη, μπορούμε να πούμε ότι συναντώνται ο ερευνητής και ο αφηγητής. Ο αφηγούμενος βρίσκει χώρο να λεκτικοποιήσει την οδύνη του, εφόσον συναντάται με τον ερευνητή στο κοινό πεδίο της οδύνης και του επιτρέπεται όχι μόνο να μιλήσει γι' αυτήν, αλλά και να προβάλλει τον εαυτό του [...] να την εκφράσει και να την ανακατασκευάσει» [Στυλιανούδη, 2002: 85].

για μένα το ρόλο ενός δημιουργικού κεντρίσματος, το οποίο ώθησε τη σκέψη μου να κινηθεί σε ανοίκειους δρόμους και να πειραματιστεί με αναπάντεχα –ή ακόμα και «τολμηρά»– ερμηνευτικά σενάρια. Εξ ου και κατά την πορεία της έρευνάς μου άρχισα προοδευτικά να αντιλαμβάνομαι ότι όσο πιο πρόθυμος είναι ο ανθρωπολόγος να αναγνωρίσει τα όρια των οικείων του εξηγητικών σχημάτων –και ενδεχομένως να αποστασιοποιηθεί από αυτά– τόσο μεγαλύτερη είναι η πιθανότητα να διαμορφώσει μία αντίληψη για το ερευνητικό του αντικείμενο που να ανταποκρίνεται στην *ιδιαιτερότητα* του τελευταίου.³²

Όλες οι συζητήσεις μου με τα μέλη της *Αρμονικής Ζωής* πραγματοποιήθηκαν στη βάση ημιδομημένων συνεντεύξεων. Προσπάθησα κατά κανόνα να περιορίσω τις «κλειστές» ερωτήσεις (μολονότι ήταν αναπόφευκτο να επιμείνω σε κάποιες απ' αυτές) και φρόντισα πάντοτε να αντιπαρέρχομαι τις ερωτήσεις που ένιωθα ότι οι συνομιλητές μου είχαν εμμέσως απαντήσει. Πολύ συχνά, επίσης, προτίμησα να παρακάμψω όσες ερωτήσεις έκρινα ότι διέκοπταν τον ειρμό της σκέψης τους ή απέβαιναν εις βάρος του αυθορμητισμού της μεταξύ μας συζήτησης. Δεν απέφυγα, ωστόσο, τη διατύπωση κάποιων «ενοχλητικών» ερωτήσεων, προκειμένου να διαπιστώσω τους τρόπους με τους οποίους οι συνομιλητές μου επιχειρούσαν να λύσουν τις γνωστικές τους ασυμφωνίες, αλλά και να εντοπίσω τις στρατηγικές που επινοούσαν, προκειμένου να αντιπαρέλθουν πιθανές «κακές» χρήσεις της εναλλακτικής θρησκευτικότητας. Υπήρξαν στιγμές όπου θεώρησα σωστό να περιοριστώ σε μη λεκτικές μορφές επικοινωνίας, ιδιαίτερα όταν αντιλαμβανόμουν ότι η αφήγηση των συνομιλητών μου έπαιρνε μία τροπή εξόχως εξομολογητική, που δεν επιθυμούσα να διακόψω. Σε άλλες περιπτώσεις, πάλι, δεν έλειψαν τα στοιχεία του χιούμορ και των ανατροπών, κατά τη διάρκεια των οποίων οι ρόλοι του ανθρωπολόγου και του εκπαιδευόμενου αντιστράφηκαν –κι εγώ ο ίδιος βρέθηκα να απαντώ στις πιο απροσδόκητες, αλλά και τις πιο σπαρταριστές ερωτήσεις. Η αναζήτηση της σημασίας που μπορεί να έχει η πνευματικότητα για τα μέλη της *Αρμονικής Ζωής*, όχι απλώς στον εκπεφρασμένο λόγο των τελευταίων, αλλά στα χάσματα και τα υπονοούμενά της, θεωρήθηκε από τη μεριά μου επιβεβλημένη, στο βαθμό που προϋποθέτει έναν κοινό σημειολογικό τόπο: ότι η σιωπή δεν συνιστά το αντίθετο του λόγου, αλλά ένα είδος έμμεσης και υπαινικτικής μετωνυμίας του.³³ Είναι

³² Παραπέμποντας στον Walter Benjamin, ο Talal Asad φτάνει μάλιστα στο σημείο να υποστηρίξει ότι ο ανθρωπολόγος οφείλει να επιτρέπει στην ίδια του τη γλώσσα –και συνακόλουθα, στις εννοιολογικές κατηγορίες που χρησιμοποιεί– να μεταμορφωθεί από τη γλώσσα της κοινότητας που μελετά [Asad, 1993: 190].

³³ «Είναι κοινοτοπία της σημειολογίας», υπογραμμίζει ο Michael Herzfeld, «ότι η σιωπή –και, κατ' επέκταση, η απουσία σημείων όλων των ειδών– μπορεί να θεωρηθεί και αυτή μέσο επικοινωνίας ή φορέας εννοιών. Αυτό οφείλεται στο γεγονός ότι και η πιο φανερή απουσία –η πιο βροντερή σιωπή– γίνεται αντικείμενο ερμηνείας. Λείπει ο νοικοκύρης απ' το τραπέζι όπου κάθονται οι φιλοξενούμενοί του; Όλοι οι παρόντες με χίλιους-δυο τρόπους, σπεύδουν να εξηγήσουν το γεγονός, και είναι αυτή ακριβώς η ερμηνευτική τους δραστηριότητα που καθιστά σημαίνουσα την απουσία. Ο γιατρός αναγκάζει τον ασθενή να τον περιμένει χωρίς να τον πληροφορήσει για τους λόγους της καθυστέρησης, εκφράζοντας έτσι –αλλά ταυτόχρονα και δημιουργώντας–

αλήθεια βέβαια ότι η διαύγαση αυτής της μετωνυμίας αποδεικνύεται συχνά μία ακροβασία σ' ένα τετνωμένο σχοινί αμφίσημων, αποσπασματικών και πάντοτε προσωρινών συμπερασμάτων· πρόκειται, ωστόσο, για μία σχινοβασία η οποία σίγουρα αξίζει τον κόπο, καθώς είναι η μόνη που μπορεί να προϋδεάσει τον ανθρωπολόγο για την περιπλοκότητα των κοινωνικοπολιτικών συνεπαγωγών της εναλλακτικής θρησκευτικότητας. Ούτως ή άλλως, κάθε επιτόπια έρευνα συνιστά πρωτίστως ένα είδος δημιουργικής ανταλλαγής [Lewis, 1996: 15]. Και ανταλλαγή δίχως χιούμορ και ανατροπές, δίχως εκπλήξεις και πειραματισμούς, όχι μόνο «δημιουργική» δεν μπορεί να χαρακτηριστεί, αλλά παραπέμπει μάλλον σε λαλούσα υπνηλία.

§2.2.3. Θεωρητικές Αφετηρίες

Εάν επρόκειτο, ωστόσο, να καταστεί ποτέ αντικείμενο συστηματικής μελέτης, το επιτόπιο υλικό μου όφειλε να ενταχθεί παράλληλα και σ' ένα ευρύτερο θεωρητικό πλαίσιο. Την αναγκαιότητα αυτή υπαγόρευσε, από τη μία μεριά, η προκαταρκτική δέσμευση της διατριβής στη διαλεκτική συνάφεια *ημικού* και *ητικού* λόγου, και από την άλλη, ένα εσωτερικό επιστημολογικό κριτήριο της ίδιας της ανθρωπολογίας –καθώς εύστοχα το συνοψίζει η Sherry Ortner:

Η εθνογραφία από μόνη της δεν αρκεί, ούτε συνιστά το όλον της ανθρωπολογίας –και είναι σημαντικό αντισταθούμε απέναντι σ' αυτήν την περιχαράκωση. Η εθνογραφία λαμβάνει πάντοτε χώρα στο πλαίσιο μιας ρητής ή υπονοούμενης αλληλεπίδραση με τη θεωρία –δηλαδή με ανταγωνιστικές «μεγάλες εικόνες», οι οποίες αφορούν στο πώς τα πράγματα συναρθρώνονται «κατ' ουσίαν» μεταξύ τους [Ortner, 2006: 105]

Αφ' εαυτού του βέβαια ένα τέτοιο κριτήριο διανοίγει μία πελώρια προβληματική,³⁴ στην οποία δεν μπορώ να υπεισέλθω εδώ.³⁵ Θα προσέθετα πάντως ότι την αναγκαιότητα της θεωρητικής συγκειμενοποίησης (contextualization) του επιτόπιού μου υλικού, μου υπαγόρευσαν, μεταξύ άλλων, και δύο ειδικότεροι παράγοντες, τους οποίους προσπορίστηκα από το ίδιο το πεδίο. Ο πρώτος αφορά στην θεωρητική αυτοτέλεια της *Αρμονικής Ζωής*: στο γεγονός, δηλαδή, ότι η

την ανισότητα που συνεπάγεται η εξουσία και η ανάγκη. Ο δυνατός άντρας *χαμηλώνει* τη φωνή του στο καφενείο, ή αποφεύγει τελείως τη ρητή επικοινωνία, αποκτώντας έτσι τη φήμη ότι είναι «πολύ βαρύς» και ότι οι πιο επιδεικτικοί εγωιστές καλά θα έκαναν να τον προσέχουν καλά. Ο μαφιόζος αναπαράγει το νόμο της *omerta* (σιωπής) στην αμίλητη, αλλά γι' αυτόν ακριβώς το λόγο τόσο απειλητική, αυτοπαρουσίασή του στους δημόσιους χώρους. Ο δάσκαλος κοιτάζει στα μάτια το κακό παιδί περιμένοντας να καμφθεί από μόνο του. Σε όλες αυτές τις περιπτώσεις η σιωπή επικοινωνεί» [Herzfeld, 1998: 510].

³⁴ Για μία κατατοπιστική σύνοψη αυτής της προβληματικής, βλ. Eriksen, 2007: 63-65· Kuper, 1994: 317-335.

³⁵ Ας σημειωθεί απλώς εν παρόδω ότι, σε αντίθεση με κάποια δογματική αυτονόμηση και υπερέξαρση της θεωρίας έναντι των δεδομένων της συμμετοχικής παρατήρησης, προσυπογράφω εκθύμως κάθε απόπειρα θεωρητικής γενίκευσης, στο βαθμό που δεν χάνει ποτέ από τα μάτια της το πεδίο, αντλεί τις αναλυτικές της κατηγορίες αυστηρώς απ' αυτό, ενώ παράλληλα εκλαμβάνει το πεδίο ως ύστατο κριτήριο κοινωνικής επαληθευσσιμότητας (ή διαψευσιμότητας) της θεωρίας. Στην προοπτική αυτή, συμφωνώ με την διατύπωση του Paul Rabinow ότι η επιτόπια έρευνα εξακολουθεί να συνιστά ένα από τα πλέον ικανά αντισταθμίσιμα απέναντι στον πειρασμό της δογματοποίησης [Rabinow, 2003: 89].

κοσμοθεωρία και οι τεχνικές της δεν παραλαμβάνονται έξωθεν –δεν δορυφορούνται, λόγου χάρη, γύρω από κάποιο μεγαλύτερό της Πνευματικό Κέντρο– αλλά συγκροτούνται εξ ολοκλήρου και πρωτογενώς μέσα από τα βιβλία και τις ομιλίες του ιδρυτή της. Είναι προφανές λοιπόν, ότι η *Αρμονική Ζωή* συζευγνύει *ipso facto* τη θεωρία με την πράξη, υπό την έννοια ότι εμβαπτίζει καταστατικά όσες τεχνικές και πρακτικές πνευματικοποίησης προτείνει, σε μία ερμηνεία του κόσμου την οποία αντιλαμβάνεται καταστατικά ως *δική της*.

Δεδομένου όμως ότι μία τέτοια ερμηνεία δεν μπορεί να προκύπτει ύστερα από παρθενογένεση, αλλά να συνδυάζει στοιχεία από ποικίλες θρησκευτικές, φιλοσοφικές και πολιτισμικές παραδόσεις, θεωρώ ζήτημα πρωταρχικής σημασίας για τον ανθρωπολόγο να κατέχει μία ορισμένη θεωρητική εποπτεία των παραδόσεων αυτών. Μολονότι γνωρίζω ότι μία τέτοια εποπτεία είναι έκθετη, ως έναν τουλάχιστον βαθμό, σε αιτιάσεις φορμαλισμού και αφαιρετικότητας, εξακολουθώ να την προκρίνω ως απαραίτητη θεωρητική σκευή, καθόσον πιστεύω ότι μπορεί να συμβάλλει καθοριστικά στην αποκρυπτογράφηση των τεχνικών συγκρητισμού οι οποίες προϋποτίθενται στη διαδικασία σύμπληξης της κοσμοθεωρίας της *Αρμονικής Ζωής*. Με άλλα λόγια, πιστεύω ότι μία έμπεδη εξοικείωση του ανθρωπολόγου με ορισμένα θεμελιακά κείμενα των λεγομένων «παγκόσμιων» θρησκειών, θα τον βοηθήσει να διακρίνει διαυγέστερα ποιοι λόγοι και ποιες διδασκαλίες αναπαράγονται, αλλά και ποιες αποσιωπούνται στο πλαίσιο της κοσμοθεωρίας της *Αρμονικής Ζωής*, από ποια παραδοσιακά συμφραζόμενα αποσπώνται και σε ποια καινούργια μετεγγράφονται, με ποιες μεθόδους πραγματοποιείται αυτή η εγγραφή και σε ποιο βαθμό εξυπηρετεί συγκεκριμένους πολιτικούς (ή άλλους) σκοπούς.³⁶

Υπάρχει όμως κι ένας δεύτερος λόγος που υπαγορεύει τη θεωρητική πλαισίωση του επιτόπιου υλικού μου, ο οποίος αφορά στο αίτημα της *γλωσσικής ταυτοποίησης* της εθνογραφικής έρευνας: την εξοικείωση δηλαδή του ανθρωπολόγου με την εννοιολογική «αργκό» της κοινότητας που μελετά –ή αλλιώς, την αποσαφήνιση ορισμένων «λέξεων-κλειδιά» [Evans-Pritchard, 1991: 108· Jorgensen, 1989: 36] χωρίς τις οποίες η μελέτη των πνευματικών τεχνικών και των πολιτικών στάσεων της *Αρμονικής Ζωής* θα ήταν καταδικασμένη να αιωρείται σε εννοιολογικό κενό. Κάθε

³⁶ Στην προκειμένη περίπτωση, χαρακτηριστικό είναι το παράδειγμα της Cynthia Keppley Mahmood, η οποία αποδεικνύει, μέσα από την ενδελεχή εξέταση ινδουιστικών και βουδιστικών πηγών, αφενός την πρωτογενώς εξεγερσιακή και κοινωνικοπολιτική δυναμική του Βουδισμού, αφετέρου τις ανταγωνιστικές σχέσεις του τελευταίου με τον Ινδουισμό. Η εξοικείωση της Mahmood με καταστατικά κείμενα της ινδουιστικής και βουδιστικής παράδοσης, της επιτρέπει να ασκήσει κριτική στην βεμπεριανή κατανόηση των παραδόσεων αυτών, σύμφωνα με την οποία ο μεν Ινδουισμός φάνηκε εξαρχής «ανεκτικός» απέναντι στο Βουδισμό, ο δε Βουδισμός συνιστά μία θεμελιακώς α-κοινωνική και α-πολιτική θρησκεία [Mahmood, 1997: 309-312]. Καθόσον μάλιστα η ανάγνωση του Ινδουισμού και του Βουδισμού από τον Weber έχει επηρεάσει καταλυτικά τον τρόπο με τον οποίο οι παραπάνω θρησκείες κατανοούνται συνήθως στη Δύση, νομίζω ότι η κριτική της Mahmood αποκτά επιπρόσθετο θεωρητικό και ανθρωπολογικό ενδιαφέρον.

φορά που ο εκάστοτε συντονιστής αναφέρεται στις «θετικές σκεπτομορφές» και την ανάγκη να υπερνικηθεί η «ψυχολογική αντιστροφή», κάθε φορά που επισείεται από τον Najemy το άνοιγμα προς την «Οικουμενική Συνειδητότητα» και το «prāna», ενώ παράλληλα ενθαρρύνεται η απαλλαγή από το αίσθημα της ενοχής μέσω του «Ho'oponopono», καθίσταται προφανές ότι βρισκόμαστε μπροστά σε ένα πυκνό εννοιολογικό σκοτάδι, το οποίο χρειάζεται με κάποιον τρόπο να διαυγασθεί. Όπως αναφέρθηκε στην προηγούμενη ενότητα, μία πλευρά αυτής της διαύγασης περνά οπωσδήποτε μέσα από τα επεξηγηματικά και ερμηνευτικά φίλτρα της *Αρμονικής Ζωής* – ήγουν, από το ίδιο το πεδίο. Μία δεύτερη πλευρά όμως, περνά μέσα από την θεωρητική γενεαλόγηση και προβληματοποίηση³⁷ των παραπάνω εννοιών –την ένταξή τους, δηλαδή, στο πρωτογενές τους σημασιολογικό συμφραζόμενο– έτσι ώστε να ανιχνευθούν πιθανοί μεταξύ τους ισομορφισμοί, κοινοί τόποι και αποκλίσεις, αλλά και να επισημανθούν οι ιδιάζουσες χρήσεις αυτών των εννοιών από τα μέλη του Κέντρου.

Ούτως ή άλλως, αποτελεί κοινό σημειολογικό τόπο ότι στη διαδικασία της επικοινωνίας η επιλογή των όρων δεν είναι ποτέ αθώα ή συμπτωματική [Jaques, 2001: 108]. Για το λόγο αυτό, στην προσπάθειά μου να εξοικειωθώ όσο το δυνατόν περισσότερο με το γλωσσικό παίγνιο της εναλλακτικής θρησκευτικότητας, θεώρησα σκόπιμο να αντλήσω θεωρητικά ερεθίσματα και διαισθήσεις από πλείστα όσα πεδία θα μπορούσαν να συμβάλλουν προς την κατεύθυνση αυτή. Πέραν έτσι της κοινωνικής ανθρωπολογίας, ενέσκηψα σε χώρους όπως η φαινομενολογία και κοινωνιολογία της θρησκείας, η κοινωνική ψυχολογία και η ψυχανάλυση, η συστημική θεωρία και η θεωρία της «μετασχηματίζουσας μάθησης», η φιλοσοφία και η ερμηνευτική. Παράλληλα, θεώρησα σκόπιμο να αντιπαραβάλλω λόγους και πρακτικές της ευρύτερης New Age φιλολογίας σε αντίστοιχες της *Αρμονικής Ζωής*, προκειμένου να διαπιστώσω το βαθμό συνάφειας της τελευταίας με πάγκοινες δεξαμενές σκέψης (think-tanks) στον χώρο της εναλλακτικής θρησκευτικότητας. Η αντιπαραβολή αυτή είχε για μένα την επιπρόσθετη αξία ότι με βοήθησε να προσδιορίσω επακριβέστερα τις «πνευματικές αλήθειες» της *Αρμονικής Ζωής*,³⁸ και συνεπώς να κατανοήσω καλύτερα προς ποιες κατευθύνσεις επιχειρείται ο «αναπρογραμματισμός» των πεποιθήσεων των εκπαιδευομένων, στην οποία προσβλέπει το σεμινάριο αυτογνωσίας. Αναφερόμενος, τέλος, στις ευρύτερες θεωρητικές αφετηρίες της εθνογραφικής μου έρευνας, δεν θα μπορούσα να παραλείψω τη διαρκή οφειλή μου σε διαπιστευμένες στιγμές της παγκόσμιας

³⁷ Χρησιμοποιώ τον όρο «προβληματοποίηση» με την τυπική έννοια της φουκωικής *problématisation*: ως μια ειδική κίνηση της σκέψης, η οποία «μετατρέπει μία δεδομένη συνθήκη σε ερώτημα και συγκροτεί σε προβλήματα μία σειρά από δυσκολίες και οχλήσεις, έναντι των οποίων προτείνονται οι πλέον ετερόκλητες λύσεις» [“This elaboration of a given situation into a *question*, this transformation of a set of difficulties and troubles into *problems* to which diverse solutions are proposed as responses, is the point of *problematization*” – αναφέρεται από Rabinow, 2003:47, υπογραμμίσεις δικές μου].

³⁸ Για τις πνευματικές αλήθειες της *Αρμονικής Ζωής*, βλ. παρακάτω [B'§2.1].

λογοτεχνίας –για δύο τουλάχιστον λόγους: πρώτον, διότι όξυναν την *ανθρωπολογική μου φαντασία* (Hannerz) και εμπλούτισαν την οπτική μου με σημαντικές ενοράσεις· και δεύτερον, διότι μου προσέφεραν σχήματα διατύπωσης και εκφραστικές διεξόδους τις οποίες θεωρώ μάλλον αδιανόητες για τις δικές μου συγγραφικές δυνατότητες.

Είναι προφανές, ωστόσο, ότι όλες οι παραπάνω θεωρητικές παρεκβάσεις δεν είχαν άλλον στόχο παρά να διασφαλίσουν την έρευνά μου από κάθε υπόνοια «προ-κριτικής» αφέλειας και, την ίδια στιγμή, να λειτουργήσουν ως ερεθίσματα μίας διαρκούς και αναστοχαστικής επιστροφής στο πεδίο. Παραφράζοντας τους στίχους του Bertolt Brecht που χρησιμοποιήθηκαν ως προμετωπίδα του παρόντος κεφαλαίου, θα έλεγα ότι, η απόπειρα θεωρητικής απαρτίωσης του επιτόπιου υλικού μου συνιστά, σε έσχατη ανάλυση, ένα ύστατο νεύμα κατάφασης απέναντι σε μία *διαλεκτική* μεθοδολογική αντίληψη, η οποία *συνθέτει* την παρατήρηση με τη σύγκριση και τη θεωρητική γνώση, ενώ παράλληλα κατανοεί ότι το μόνο πράγμα που μπορούμε να «κάνουμε» με όλες αυτές, είναι να τις εφαρμόζουμε κάθε φορά με καινούργιες απαιτήσεις και αυξημένες προσδοκίες *στο ίδιο το πεδίο*.

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ

1. Η ΑΡΜΟΝΙΚΗ ΖΩΗ

§1.1. Μία Όαση μέσα στην Πόλη

Ο Αριστοτέλης παρομοιάζει τον τόπο μ' ένα «αμετακίνητο αγγείο»³⁹ το οποίο περιέχει τα υλικά σώματα, όντας το ίδιο ακίνητο και εξωτερικό ως προς αυτά.⁴⁰ Η αντίληψη αυτή δεν «φυσικοποιεί»⁴¹ βέβαια τον τόπο –ένα αγγείο είναι εξάπαντος μία κατασκευή– όμως τον υποβιβάζει στην αδράνεια ενός απλού περιέχοντος: τον αντιμετωπίζει κατά τρόπο στατικό, μονοσήμαντο και εντελώς απογυμνωμένο από ποιοτικές αποχρώσεις. Εξ ου και η επίμονη διερώτηση του Michel Foucault, για ποιο λόγο ο χώρος θα έπρεπε πάντοτε να κατανοείται «ως το νεκρό, το πάγιο, το μη διαλεκτικό, το ακίνητο», ενώ αντίθετα ο χρόνος να συναρτάται «προς τον πλούτο, τη γονιμότητα, τη ζωή, τη διαλεκτική».⁴² Η περίπτωση ενός Πνευματικού Κέντρου που εν-τοπίζεται στο ημιυπόγειο μίας πολυκατοικίας τού Χαλανδρίου αποτελεί, νομίζω, μία ενδεικτική εφαρμογή της φουκωικής διερώτησης σ' ένα ανθρωπολογικό συμφραζόμενο. Διότι σε πείσμα της αριστοτελικής διατύπωσης, η *Αρμονική Ζωή* αντιδιαστέλλεται τόσο προς την υπερκείμενή της πολυκατοικία, όσο και προς κάθε συμβατικό ημιυπόγειο, προκειμένου να συγκροτήσει έναν τόπο εξωτερικά ίσως αδιάφορο, αλλά εσωτερικά γεμάτο πλούτο, γονιμότητα, ζωή και διαλεκτική. Αυτή είναι –καταστατικά τουλάχιστον– η πρόθεσή της.

Η επίγνωση ότι εισερχόμαστε σ' ένα *Πνευματικό Κέντρο* δεν είναι βέβαια πρωταρχική: δεν υπάρχει τίποτα στη σημειολογία του χώρου που να προϊδεάζει για την ιδιαιτερότητά του –ένα θρησκευτικό σύμβολο, μία επεξηγηματική πινακίδα, ένα χαρακτηριστικό λογότυπο– και οι μικρές ταμπέλες οι οποίες παρακαλούν επίμονα για τήρηση της ησυχίας δεν αποτελούν ειδοποιό χαρακτηριστικό. Η ίδια η διαλεκτική κρυφίου/φανερού που συνεπάγεται το ημιυπόγειο ως τόπος, μετακυλιέται τώρα στο επίπεδο του συμβολικού: ούτε απολύτως προφανής, ούτε εξολοκλήρου άδηλη, η *Αρμονική Ζωή* είναι απλώς εκεί, περιμένοντας να ταυτοποιηθεί σε ύστερο χρόνο από τα μέλη της. Υποψιάζομαι πάντως μία εσώτερη συνάφεια αυτής της ταυτοποίησης με την σιωπή, καθόσον επισείεται ως ανυπέρβλητο καθήκον για όλους ανεξαιρέτως τους επισκέπτες.

³⁹ «ὅστι δ' ὄσπερ τό ἄγγεον τόπος μεταφορητός, ὄτω καί ὁ τόπος ἄγγεον ἀμετακίνητον [Αριστοτέλης: 313, (4,4, 212a)].

⁴⁰ «ὁ μὲν ὄν σώματι ὅστι τί ἄκτός σῶμα περιέχον ἀτό, τότο ὅστιν ὄν τόπω, ὁ δέ μή, ὄ» [Αριστοτέλης: 320 (4,5, 212a)].

⁴¹ Ὅτι ὁ Αριστοτέλης σε καμία περίπτωση δεν «φυσικοποιεῖ» τον τόπο, καταφαίνεται ἀπὸ τις ἀλλεπάλληλες διαβεβαιώσεις του στο 4^ο κεφάλαιο τῶν *Φυσικῶν*, ὅτι ὁ τόπος δεν ταυτίζεται με τὸ εἶδος καὶ τὴν ὕλη τῶν πραγμάτων, οὔτε «συναυξάνεται» με τὰ τελευταία: «ἄξιο μὲν δὴ τὸν τόπον εἶναι πρῶτον μὲν περιέχον ἄκενο ὁ τόπος ὅστι, καὶ μηδὲν τοῦ πράγματος εἶναι [Αριστοτέλης: 302, 211a]. «ἀλλ' ὁ μὲν ὄλη [...] ὄτε χωριστὴ τοῦ πράγματος ὄτε περιέχει, ὁ δέ τόπος ἄμφω [Αριστοτέλης: 310, 212a]. «ὄτε γάρ συναυξεσθαι ὄνάγκη τὸν τόπον» [Αριστοτέλης: 324, 212b].

⁴² Αναφέρεται ἀπὸ Harvey, 2009: 277. Για τὴν ετερογένεια τοῦ χώρου ὡς δομικὴ συνιστώσα συγκρότησής του, πρβλ. τὶς κλασικὲς παρατηρήσεις τοῦ Durkheim, 2008: 22-23.

«Παρακαλούμε θερμά για απόλυτη σιωπή· γίνονται μαθήματα». «Καλωσορίσατε στην Αρμονική Ζωή· παρακαλούμε να προχωράτε σιωπηλά και αθόρυβα». «Παρακαλούμε θερμά για ησυχία· γίνονται μαθήματα» [Εικ.2]. Δεν μπορώ να το αποδείξω μέσα από μια αυστηρώς λογική συνακολουθία· διαισθάνομαι, ωστόσο, ότι θα ήταν σφάλμα να αντιπαραβάλλουμε τις συγκεκριμένες εκκλήσεις ησυχίας με αντίστοιχες που μπορούμε να διαβάσουμε, λόγου χάρη, σ' ένα νοσοκομείο ή σε μία βιβλιοθήκη. Το αίτημα διαφοροποιείται εδώ στην εσωτερη ποιότητά του, καθόσον ο επισκέπτης δεν θα πρέπει απλώς να «τηρήσει» την ησυχία –μολονότι σίγουρα θα πρέπει να κάνει και αυτό– αλλά να προσπαθήσει να έρθει σε μία βαθύτερη επαφή με την αυστηρά υποκειμενική συνθήκη της· να συνειδητοποιήσει, δηλαδή, ότι η ησυχία δεν προϋποθέτει απλώς απουσία θορύβου, αλλά πάνω απ' όλα, μία διαφορετική αξιολόγηση των στοιχείων που τον συγκροτούν ως τέτοιο.

Στην ενδιαφέρουσα μελέτη του για το θόρυβο, ο Bart Kosko εκκινεί από έναν τυπικό ορισμό τού τελευταίου: θόρυβος είναι ένα ανεπιθύμητο ακουστικό σήμα το οποίο μεταφέρει κάποιο είδος πληροφορίας [Kosko, 2006: 3-4]. Στο διάστιχο του τυπικού αυτού ορισμού, είναι εύκολο να διακρίνει κανείς την υποκειμενική συνιστώσα τού θορύβου: τα ακουστικά σήματα δεν μπορούν να θεωρηθούν αφ' εαυτού τους «επιθυμητά» ή «ανεπιθύμητα»· η διάκρισή τους πραγματοποιείται πάντοτε από τη μεριά ενός υποκειμένου, το οποίο τα προσλαμβάνει και τα αξιολογεί ως τέτοια. Εξ ου και το καθαυτό «θορυβώδες» στοιχείο του θορύβου είναι τις περισσότερες φορές μεταθετό, ρευστό και απροσδιόριστο –υπό την έννοια ότι εξαρτάται από το συγκεκριμένο πλαίσιο μέσα στο οποίο προσλαμβάνεται κάθε φορά. Θόρυβος δεν είναι μονάχα ο ήχος του κομπρεσέρ από το πάνω διαμέρισμα, ή το εκκωφαντικό μαρσάρισμα μίας μηχανής περασμένα μεσάνυχτα· παραπέμποντας στον Charles Taylor, ο Kosko υπογραμμίζει ότι ως θόρυβος μπορεί να εκληφθεί ακόμα κι ένα θαυμάσιο πρελούδιο του Claude Debussy:

A very musical sound can be regarded as noise if it distracts the listener from some other more important sound. The beautiful performance of a Debussy prelude in the room next door may be regarded as intolerable noise by someone trying to write program notes on a Beethoven sonata [Kosko, 2006: 2].

Αν η πόλη, συνεπώς, συνιστά κατ' εξοχήν τον τόπο της ηχορύπανσης και του θορύβου, τότε το Πνευματικό Κέντρο δεν υποστασιοποιεί απλώς έναν θύλακα απουσίας θορύβου –απουσία θορύβου μπορεί κανείς να βρει ακόμα και σ' ένα νεκροταφείο– αλλά πρωτίστως έναν τόπο ο οποίος αξιολογεί αρνητικά το θορυβώδες σενάριο της πόλης, εκλαμβάνοντάς το καταστατικά και προγραμματικά ως ανεπιθύμητο. Μπορεί, έτσι, το Κέντρο να βρίσκεται στην καρδιά της πόλης,

αυτό όμως δεν σημαίνει ότι η τελευταία θα πρέπει με τη σειρά της να εγκατασταθεί –δια του θορύβου– στην καρδιά του Κέντρου! Κι αν η ολοσχερής εξάλειψη του θορύβου είναι ούτως ή άλλως αδύνατη μέσα σ’ ένα αστικό συμφραζόμενο, τίποτε δεν εμποδίζει τουλάχιστον να εκφράσουμε τη ριζική αντίθεσή μας απέναντι στο κακόφωνο και θορυβώδες αυτό σενάριο – ξεκινώντας ήδη από την είσοδο του Πνευματικού Κέντρου. Ο θόρυβος είναι περισπασμός και δυσαρμονία· η *Αρμονική Ζωή* συγκροτεί in principio την καταγγελία τους.

Οφείλω πάντως να επισημάνω ότι χαρακτηριστικές αντιστίξεις θέτουν τη δική τους σφραγίδα στο χώρο. Αφήνοντας πίσω την εξώπορτα και κατεβαίνοντας τα πρώτα σκαλιά, το ημιυπόγειο «ανοίγει» στο βάθος προς έναν θαυμάσιο κήπο (καίτοι ελαφρώς παραμελημένο), ενώ το δάπεδο εξωτερικά είναι στρωμένο με πράσινη μοκέτα, προφανώς για να συνάδει χρωματικά προς τον κήπο. Στην εσχατιά τού κήπου, ένα μικρό σπιτάκι –προσωπικό ησυχαστήριο του Robert Najemy, συνήθως κλειδωμένο– ενώ λίγο πιο δώθε, η είσοδος προς το γραφείο και τις αίθουσες του Κέντρου. Σε σχέση με την πολυκατοικία στην οποία στεγάζεται –τυπικό οικοδόμημα της δεκαετίας του 1980–, η παρουσία του κήπου προσδίδει στο χώρο μία νότα εξωτικής υπεροχής· όμως από την εξωτερική και μόνο εικόνα, είναι αδύνατον να προσδιορίσεις την κοινωνική και οικονομική ταυτότητα του κτηρίου. Πολύ αργότερα, θα μάθω ότι προτού ενοικιασθεί, και στη συνέχεια αγορασθεί από το διοικητικό συμβούλιο της *Αρμονικής Ζωής*, τούτος ο χώρος ήταν ένα εγκαταλελειμμένο γκαράζ. Ενώπιόν μας διανοίγεται λοιπόν ένας χώρος, ο οποίος δεν διαμορφώθηκε έτσι ώστε παρεμπιπτόντως να συμβαδίσει με τις ανάγκες ενός Πνευματικού Κέντρου, αλλά ένας χώρος ο οποίος κυριολεκτικά *μεταμορφώθηκε* σε Πνευματικό Κέντρο –εάν με τη λέξη «μεταμόρφωση» εξακολουθούμε να εννοούμε μία διαδικασία η οποία συμπλέκει τη δημιουργικότητα με το απροσδόκητο. Το γεγονός αυτό συνιστά ήδη ένα διαλεκτικό ρήγμα μέσα στην φαινομενικά στατική έννοια του τόπου: η πολυκατοικία ορθώνεται ως κακόσχημη παραφωνία, για να περιορίσει τον ήδη ελάχιστο ζωτικό χώρο της πόλης· η *Αρμονική Ζωή*, αντίθετα, μεταμορφώνει την κακόσχημη παραφωνία ενός γκαράζ, σε όαση πρασίνου και ησυχίας.

Όμως η ιδιαιτερότητα του Κέντρου εξακολουθεί να παραμένει άδηλη για τον ανυποψίαστο πρωτοετή. Η εντύπωση που αποκομίζω καθώς μπαίνω στο γραφείο, είναι ότι έχει οργανωθεί κατά τα πρότυπα ενός γραφείου μίας εκπαιδευτικής επιχείρησης ή ενός φροντιστηρίου, στο πλαίσιο του οποίου οι δοσοληψίες αφορούν ως επί το πλείστον σε δίδακτρα και σε διακίνηση εκπαιδευτικού υλικού. Οι τοίχοι είναι κατάφορτοι κατ’ αποκλειστικότητα σχεδόν από βιβλία του Robert Najemy,⁴³ καθώς βέβαια και από πολυάριθμα CD ή DVD με καταγεγραμμένες ομιλίες του· υπάρχει επίσης ένα πλήθος φυλλαδίων, ανακοινώσεων και καρτών με διάφορα «θετικά

⁴³ Εξάιρεση αποτελούν μονάχα τα βιβλία *Ο Ορθόδοξος Δρόμος* του Κάλλιστου Ware, η *Ιάχρους Φλόγα* της Βίκυς Αρχοντούς, το *Αξίζεις την Αγάπη* της Joanne Haynes-Klassen και το *Μυστικό* της Rhonda Byrne.

μηνύματα», κλασέρ με καταστάσεις μελών, φορολογικά έγγραφα, πρακτικά συνεδριάσεων του διοικητικού συμβουλίου –και φυσικά, ταμείο. Μονάχα όταν κανείς προχωρήσει πιο μέσα, προς τις αίθουσες όπου πραγματοποιούνται τα μαθήματα, έχει την ευκαιρία να διαπιστώσει μία δεύτερη θεμελιακή αντίστιξη του χώρου, που αφορά τώρα στην ιδιότυπη επίπλωσή του –ή μάλλον, στην απουσία επίπλωσης. Το κτήριο διαθέτει τέσσερις αίθουσες (θα μπορούσε κανείς να τα παρομοιάσει με τέσσερα μεγάλα living room), οι οποίες λαμβάνουν το όνομά τους αντιστοίχως από τα σημεία του ορίζοντα. Το μάθημα των πρωτοετών θα γίνει στη «βόρεια» αίθουσα, και η Φαίνη –συντονίστρια του πρώτου έτους– μας παρακαλεί πριν εισέλθουμε, να αφαιρέσουμε τα υποδήματά μας. Όταν τη ρωτώ για ποιο λόγο θα πρέπει να κάνουμε κάτι τέτοιο, εκείνη επικαλείται επιχειρήματα λειτουργικότητας και οικειοποίησης του χώρου: «για να νιώθουμε όλοι χαλαρά και άνετα, σαν στο σπίτι μας». Και πραγματικά, είναι δύσκολο να αρνηθεί κανείς ένα στοιχείο οικειότητας σε μία τέτοια πρακτική. Ποτέ δεν θα βγάζαμε τα παπούτσια μας σ' ένα ξένο σπίτι.

Παραφράζοντας, ωστόσο, ένα μυθιστόρημα του Stephen King, θα έλεγα ότι το σπίτι μας είναι ένας χώρος γεμάτος με *χρήσιμα αντικείμενα*: ενώ εδώ, εντυπωσιάζει η απλωσιά της αίθουσας και ο μινιμαλισμός της επίπλωσης: μία τηλεόραση, λίγες πλαστικές καρέκλες, μαξιλάρες, κουβέρτες κι ένας πίνακας ανακοινώσεων. Το δάπεδο είναι στρωμένο με μαλακή μπλε μοκέτα και οι τοίχοι αραιά διακοσμημένοι με ταντρικά *mandala*. Η ίδια αισθητική αντίληψη αποτυπώνεται και στις υπόλοιπες αίθουσες: άπλετος χώρος, μαλακή μοκέτα στο πάτωμα, και τα χρώματα να εναλλάσσονται μεταξύ λευκού και κυανού (παραπέμποντας, ενδεχομένως, σε μία kitsch προσομοίωση κυκλαδίτικου τοπίου). Μόνο σε μια μικρή γωνία της κεντρικής «δυτικής» αίθουσας, όπου ο Najemy μαγνητοσκοπεί τις ομιλίες του, διακρίνει κανείς ένα ηχοσύστημα με φορητούς υπολογιστές, μικρόφωνα, καλώδια και κονσόλες. Αλλά σε γενικές γραμμές, η παρουσία της τεχνολογίας είναι μάλλον διακριτική· η έμφαση δίνεται περισσότερο στην *ευρύτητα του χώρου* και στην *ησυχία*, ως ανυπέρβλητες προϋποθέσεις πραγματοποίησης των σεμιναρίων. Ανάμεσα στο γραφείο και στις αίθουσες διαμορφώνεται έτσι μία διαφορά, η οποία παίρνει στα μάτια μου διαστάσεις οιονεί *πολιτισμικές*: από τη μία μεριά το γραφείο, κραυγαλέα αντικειμενότροπο, πληθωρικό, επιπλωμένο στα πρότυπα της δυτικής επιχειρηματικής ορθολογικότητας· από την άλλη, οι αίθουσες, άδειες από αντικείμενα (πλην της τηλεόρασης και των ηχοσυστημάτων): ένα συμφραζόμενο κατά βάση *ανεικονικό*, με σαφή πρόθεση εξαΰλωσης των αντικειμένων γύρω του, και με μοναδική διακοσμητική παρέμβαση τις μεγεθυμένες φωτοτυπίες *mandala* στους τοίχους, από τις οποίες και προσπορίζομαι, εν τέλει, την «πνευματική» ταυτότητα του Κέντρου.

Το μαντάλα παρουσιάζει πολλούς κύκλους, όχι όλους ομόκεντρους, εγγεγραμμένους σ' ένα τετράγωνο. Σ' αυτό το διάγραμμα [...] μπορούν να πάρουν θέση οι θεότητες του “ταντρικού πανθέου”. Το μαντάλα λοιπόν παρασταίνει μία *imago mundi* και ταυτόχρονα ένα συμβολικό πάνθεον [...] Αυτή η πολυσθένεια, αυτή η ικανότητα να εκδηλώνεται σε πολλαπλά, αν και ομόλογα επίπεδα, αποτελεί χαρακτηριστικό του συμβολισμού του Κέντρου γενικά. Τούτο εύκολα το καταλαβαίνει κανείς: γιατί κάθε ανθρώπινο πλάσμα τείνει, έστω και ασύνειδα, προς ένα Κέντρο και προς το δικό του Κέντρο που του παρέχει την ολοκληρωτική πραγματικότητα [Eliade, 1994: 68, 70 *passim*· πρβλ. Εικ.3].

Μία εικόνα του κόσμου, μία ανάγκη να εν-τοπιστεί κανείς ξανά στο κέντρο της ύπαρξής του, από τον οποίο τον έχει απομακρύνει το φρενήρες γίγνεσθαι της πόλης· αλλά την ίδια στιγμή –και μάλιστα ενθουλακωμένη σ' αυτές, όπως το γραφείο ανάμεσα στις αίθουσες– μία οργανωτική και επιχειρηματική λογική, που μεταμορφώνει τούτη την πολυσθένεια σε εκπαιδευτικό *concept*, σε πρόγραμμα σπουδών –και άρα σε προϊόν. Για να το θέσω διαφορετικά, μία λογική η οποία συναρθρώνει σε αρμονικό όλον τα *mandala* με την τηλεόραση, την ελαφρότητα των άδειων χώρων με το βάρος των ηχοσυστημάτων, το χαλαρό και ανυπόδητο look των εκπαιδευομένων, με την δυσκοίλια κατάσταση τού μαθητή (*statu pupillari*), ο οποίος προσέρχεται στο σεμινάριο κρατώντας τα χαρτιά, τα μολύβια και τα βιβλία του. Η μεγαλοφυΐα του Κέντρου έγκειται στον τρόπο με τον οποίο γνωρίζει να αμβλύνει την πολιτισμική αυτή αναντιστοιχία, να φυσικοποιεί την εγγενή αντίφαση μίας τέτοιας αναπαράστασης. Ίσως μάλιστα στη συγκεκριμένη συνάρθρωση να πρέπει να αναζητηθεί το ιδιάζον περιεχόμενο, αλλά και η γοητεία της «πνευματικότητας» καθεαυτής.

Μία ανάλογη διαλεκτική, θα μπορούσε κανείς να ανιχνεύσει στο «εξοχικό» παράρτημα της *Αρμονικής Ζωής* στη Μυρρινούντα⁴⁴ –με τη διαφορά ότι τώρα η ησυχία διαχέεται σ' ένα τοπίο πολύ λιγότερο αστικό, εξ ου και περιττεύουν οι εκκλήσεις για την τήρησή της. Το κτήμα είναι κυριολεκτικά κρυμμένο μέσα στα δέντρα (είναι αδύνατον να το βρεις χωρίς χάρτη), και ο χώρος προδιαθέτει, αν μη τι άλλο, για χαλάρωση, ενδοσκόπηση και περισυλλογή. Το κτήριο αποτελείται από ισόγειο και πρώτο όροφο. Τα δωμάτια φιλοξενίας βρίσκονται στον πρώτο όροφο και είναι σχετικά μικρά, παρέχουν ωστόσο όλες τις ξενοδοχειακές ανέσεις που θα περίμενε κανείς από ένα εξοχικό θέρετρο. Υπάρχει επίσης μεγάλος κήπος και άνετο parking, ενώ πίσω ακριβώς από το κτήριο βρίσκεται μεγάλη αγροτική έκταση στην οποία καλλιεργούνται βιολογικά προϊόντα. Όλα τα εγγεγραμμένα μέλη της *Αρμονικής Ζωής* έχουμε το δικαίωμα, εφόσον το επιθυμούμε, να διανυκτερεύσουμε δωρεάν σε κάποιο από τα προσφερόμενα δωμάτια της Μυρρινούντας, υπό τον

⁴⁴ Για μία διαδικτυακή περιήγηση στο χώρο της Μυρρινούντας, βλ. www.youtube.com/watch?v=F0W0oRaADTo [τελευταία ανάκτηση: 10.09.2012].

όρο, φυσικά, ότι θα ακολουθήσουμε ένα συγκεκριμένο πρόγραμμα πνευματικών ασκήσεων⁴⁵ και θα συνδράμουμε στις τρέχουσες εργασίες του Κέντρου. Και πραγματικά, δεν είναι λίγα τα μέλη που εκμεταλλεύονται την ευκαιρία να περάσουν το σαββατοκύριακό τους, ή ακόμα και τις καλοκαιρινές τους διακοπές, σ' έναν τέτοιο τόπο «γαλήνης, αγάπης και ενότητας»[TE¹:10] –ο οποίος τους παρέχει τη δυνατότητα, μεταξύ άλλων, να απολαύσουν κι ένα πλήθος «πνευματικών» υπηρεσιών:

Relaxation, Playing, Exercising, Dancing, Analyzing, Thinking, Focusing, Writing Swinging, Befriending, Laughing, Working-together, Drumming, Drawing, Entertaining, Gardening, Gathering, Enjoying, Confiding, Supporting, Sharing, Healing, Trusting.⁴⁶

Το κτήμα αποτελεί δωρεά ευκατάστατων μελών της *Αρμονικής Ζωής* προς το σωματείο [TE¹: 60] και λειτούργησε ήδη από τις αρχές τις δεκαετίας του '90 ως κοινόβιο εναλλακτικής θρησκευτικότητας (ashram).⁴⁷ Για λόγους ωστόσο που αφορούν αφενός στην δριμεία πολεμική που ασκήθηκε εναντίον της *Αρμονικής Ζωής* από τη μεριά της Εκκλησίας της Ελλάδος [Σ: 142-145] και αφετέρου σε λεπτομέρειες της προσωπικής ζωής του Najemy [Σ: 150-157], το κοινόβιο αναγκάστηκε να διαλυθεί στις αρχές του 1993, ενώ το Κέντρο στο σύνολό του χρειάστηκε να διανύσει μία παρατεταμένη περίοδο αναπροσανατολισμού και αναζήτησης ταυτότητας. Όπως μου εξηγεί ο Najemy, σήμερα η Μυρρινούντα κατοικείται μόνιμα από τον ίδιο και δύο άλλους άντρες –το Στέφανο και το Σπύρο– οι οποίοι τον βοηθούν στη συντήρηση του χώρου, στις αγροτικές εργασίες και στην απρόσκοπτη διεξαγωγή των εκεί εντατικών σεμιναρίων. Ο Najemy δεν τρέφει αυταπάτες σχετικά με το ενδεχόμενο κάποιας μελλοντικής επανίδρυσης του κοινοβίου· παρ' όλα αυτά, είναι έτοιμος να παραδεχτεί ότι όσοι άνθρωποι έχουν «ζήσει τη ζωή τους» και δεν περιμένουν τίποτε πλέον από τον έξω κόσμο, θα μπορούσαν να αναζητήσουν στη Μυρρινούντα

⁴⁵ Σύμφωνα με τον διαδικτυακό τόπο της Μυρρινούντας, το πρόγραμμα έχει συνήθως ως εξής: 06.00 (07.00 το χειμώνα): Εγερτήριο. 06.30-08.00: Ασκήσεις, αναπνοές, ψαλμοί και διαλογισμός. 08.10: Πρωινό. 08.40 (ενίοτε και 09.00): Αρχή εργασιών των σεμιναρίων. 11.30: Διάλειμμα με χυμούς, φρούτα και τσάι. 14.00: Ολοκλήρωση εργασιών – γεύμα (όλα τα γεύματα είναι χορτοφαγικά). 15.00-17.00: Ησυχία και ανάπαυση. 17.30: Εργασίες ή ομάδες συζήτησης. 19.30-21.00: Ασκήσεις, Ψαλμοί και διαλογισμός. 21.15: Ελαφρύ δείπνο 21.45: Συζήτηση, Ψυχαγωγία, τραγούδι ή ελεύθερος χρόνος. Βλ. www.HolisticHarmony.com/Myrrinounda [τελευταία ανάκτηση: 14.08.2010]

⁴⁶ Βλ. www.holisticarmony.com/Myrrinounda [τελευταία ανάκτηση: 14.08.2010]. Είναι ενδιαφέρον ότι οι πνευματικές αυτές «υπηρεσίες» διατυπώνονται σε γερουνδική μορφή, προκειμένου να υπογραμμισθεί η ατελεύτητη, διαδικασιακή και εξελικτική δυναμική τους.

⁴⁷ Ο Najemy περιγράφει τον τρόπο ζωής των μελών του κοινοβίου την χρονική εκείνη περίοδο, με χρώματα ενθουσιαστικά και νοσταλγικά: «Τελικά σχηματίστηκε μια κοινότητα. Σαράντα άτομα περίπου πέρασαν κάποια περίοδο την εμπειρία του κοινοβίου. Κάποια στιγμή είχαν γίνει είκοσι άτομα περίπου. Μερικοί ζούσαν στο αστικό κτίριο και διατηρούσαν το κέντρο εκεί, οι υπόλοιποι στο αγροτικό αναχωρητήριο που δημιουργήθηκε για σεμινάρια και απομόνωση. Άνοιξαν ένα κατάστημα με Υγιεινές Τροφές, συσκεύαζαν τα δικά τους τρόφιμα, καλλιεργούσαν οργανικά λαχανικά, έψηναν γλυκά με φυσικά υλικά και δημιούργησαν μια μικρή σπιτική βιοτεχνία και παρήγαγαν διάφορα προϊόντα. Μοιράζονταν ώρες πνευματικών ασκήσεων και πολλές ώρες συζητούσαν βοηθητικά για την υγεία, συναισθήματα και ιδέες για το πώς να βελτιώσουν τους εαυτούς τους και τη δουλειά τους. Δημιουργούσαν όλοι μαζί» [Σ: 127].

ένα ιδανικό ησυχαστήριο για να διανύσουν την τρίτη ηλικία τους. Προσωπικά, δεν βρίσκω καθόλου άσχημη την ιδέα –υπό τον όρο βέβαια ότι έχει κανείς τη δυνατότητα να προσδιορίσει επακριβώς το κρίσιμο εκείνο σημείο, πέρα από το οποίο δεν περιμένει τίποτε από τον έξω κόσμο.

Όπως στο Χαλάνδρι, έτσι κι εδώ υπάρχει στο ισόγειο του κτηρίου γραφείο και βιβλιοπωλείο, όπου πωλούνται όλα τα βιβλία, τα CD και τα DVD του Najemy. Υπάρχει επίσης μία μεγάλη αίθουσα σεμιναρίων επιπλωμένη στα πρότυπα του Χαλανδρίου (*mandala* στους τοίχους, μαξιλάρες και κουβέρτες, μοκέτα, ένα μικρό ηχοσύστημα στο κέντρο της αίθουσας), καθώς και κουζίνα με τραπεζαρία. Σε γενικές γραμμές, ψηλαφώ κι εδώ ένα παρόμοιο είδος αλληλοπεριχώρησης ανάμεσα σε γεμάτα γραφεία και άδειες αίθουσες, φυσική ομορφιά και τεχνολογική λειτουργικότητα –μολονότι ομολογώ ότι η παρουσία του μαγειρείου και της τραπεζαρίας, στην οποία μαζεύονται πάντοτε οι εκπαιδευόμενοι μετά το πέρας των εντατικών σεμιναρίων, επιτείνει τον εγκόσμιο και «καθημερινό» χαρακτήρα του χώρου. Ακόμα και το πνεύμα χρειάζεται ενίοτε να τραφεί –χορτοφαγικά, έστω.

Στο βάθος της τραπεζαρίας, διακρίνω πλούσια βιβλιοθήκη (με εμφανή τα αραχνούφανα σημάδια της αχρησίας της), την οποία και επεξεργάζομαι με βουλιμία: «Εσωτερισμός», «New Age», «Sai Baba», «Θρησκείες», «Φιλοσοφία», «Παιδική Ψυχολογία» και διάφορα βιβλία ορθόδοξης θεολογίας. Ζητώ να μάθω από τον Αντώνη –συντονιστή του πρώτου έτους– εάν πρόκειται για την προσωπική βιβλιοθήκη του Najemy. «*Όχι βέβαια! Αυτή είναι απλά μια δανειστική βιβλιοθήκη. Η βιβλιοθήκη του Bob είναι τεράστια!*», μου απαντά. Ζητώ να μάθω, επίσης, από το Στέφανο αν θα είχα τη δυνατότητα να δανειστώ κάποια απ' αυτά τα βιβλία για τη συγγραφή της διατριβής μου. Η αντίδρασή του είναι ενθουσιώδης. «*Μα και βέβαια μπορείς! Μακάρι να είχαμε κι άλλους σαν κι εσένα. Εδώ πέρα τα βιβλία κοιμούνται!*». Διερωτώμαι αν εννοεί τα βιβλία γενικώς, ή τα βιβλία της συγκεκριμένης βιβλιοθήκης· διερωτώμαι ακόμη, πώς είναι δυνατόν τα βιβλία να «κοιμούνται» σ' ένα τόσο δραστήριο πνευματικό Κέντρο το οποίο διαθέτει μάλιστα το δικό του βιβλιοπωλείο.

Το όλο σκηνικό συμπληρώνουν ορισμένα σπαράγματα ορθόδοξης εκκλησιαστικής θρησκευτικότητας, τα οποία αιχμαλωτίζουν πάραυτα την προσοχή μου: ένα καμπανάκι για τη διατήρηση της ευταξίας και τη συγκέντρωση των εκπαιδευομένων ύστερα από το διάλειμμα (όμοιό του συνάντησα κατά καιρούς σε διάφορες μονές του Αγίου Όρους)· ένα παρεκκλήσι στα βορειοδυτικά του κτήματος, «για όσους θα ήθελαν να ανάψουν ένα κεράκι»· κι ακόμα, μία βυζαντινή εικόνα στην τραπεζαρία. Εκκλησιαστικός «εμβαπτισμός» της πνευματικότητας; Μία απόπειρα ελληνορθόδοξης πλαγιοκόπησής της; Μία ακόμα ένδειξη πολιτισμικής αναντιστοιχίας –

αλλά και δυνατότητας ευθυγράμμισής της σ' έναν κοινό «πνευματικό» παρονομαστή; Σε κάθε περίπτωση, οι εκπαιδευόμενοι προσέρχονται εδώ με την πεποίθηση ότι διαβαίνουν ένα γνώριμο κατώφλι. Και το αίτημά τους δεν είναι τόσο αναλυτικό, όσο *βιωματικό*: να νιώσουν μεγαλύτερη ευεξία, γαλήνη, ευτυχία, αρμονία και ενότητα· να αισθανθούν ότι εξελίσσονται πνευματικά και γνωρίζουν καλύτερα τον εαυτό τους· να τοποθετήσουν για λίγο εντός παρενθέσεως το απνευμάτιστο τοπίο της αστικής, αλλά και της ιδιωτικής τους καθημερινότητας.

Τόσο το κέντρο της *Αρμονικής Ζωής* στο Χαλάνδρι, όσο και το εξοχικό παράρτημά της στη Μυρρινούντα θα πρέπει έτσι να ιδωθούν κατά τρόπο διαλεκτικό, αμφίδρομο και συμπληρωματικό. Η συμμετοχή στα εντατικά σεμινάρια της Μυρρινούντας χωρίς την προηγούμενη εγγραφή και παρακολούθηση του σεμιναρίου αυτογνωσίας στο Χαλάνδρι, αντενδείκνυται, στο βαθμό που παραβλέπει το γνωσιολογικό περιεχόμενό τους.⁴⁸ Αλλά και πάλι, η παρακολούθηση του σεμιναρίου αυτογνωσίας χωρίς τον παράλληλο βιωματικό εμπλουτισμό της από την εμπειρία των εντατικών σεμιναρίων της Μυρρινούντας, συνιστά μία διαδικασία μάλλον τυπική και επιφανειακή.⁴⁹ Κατ' αυτόν τον τρόπο, Χαλάνδρι και Μυρρινούντα είναι δυνατόν να κατανοηθούν ως δυο ετεροτοπίες⁵⁰ της πνευματικότητας, οι οποίες φιλοδοξούν να συναρμοσθούν

⁴⁸ «Τα καλοκαιρινά σεμινάρια είναι, ίσως, οι πιο σημαντικές, πιο αποτελεσματικές και πιο συγκλονιστικές εμπειρίες που προσφέρονται από την “Αρμονική Ζωή” [...] Υπάρχει για αρκετά σεμινάρια η προϋπόθεση, να έχετε παρακολουθήσει μερικά από τα καλοκαιρινά σεμινάρια αρχαρίων ή και το σεμινάριο αυτογνωσίας. Πριν γραφτείς για ένα σεμινάριο, δες ότι εκπληρώνεις τις προϋποθέσεις» [ΤΕ¹:12].

⁴⁹ Όπως αναφέρει το ίδιο το καταστατικό του σωματείου: «Η πνευματική προσπάθεια είναι μια βαθειά εσωτερική εργασία. Δε φτάνει μόνο να συζητάμε εδώ για τρεις ώρες κάθε βδομάδα. Το σημαντικότερο κομμάτι της εργασίας αυτής είναι αυτό που κάνετε στο σπίτι σας καθημερινά. Χρειάζεται όμως χώρος και χρόνος για *πιο εντατική εργασία*, στη διάρκεια του οποίου μπορούμε να αφοσιωθούμε σε αυτή για δυο-τρεις μέρες, στα Σαββατοκύριακα, ή για περισσότερες μέρες στα καλοκαιρινά σεμινάρια [...] Η Μυρρινούντα είναι ένας χώρος που θα μας βοηθήσει στην προσπάθεια της απελευθέρωσης και στον οποίο μπορούμε να μοιραστούμε τον εσωτερικό μας κόσμο με άλλα άτομα» [ΤΕ¹: 60 –έμφαση στο πρωτότυπο].

⁵⁰ Ο Foucault ορίζει ως *ετεροτοπία* μία πραγματοποιημένη ουτοπία (realized utopia), στο πλαίσιο της οποίας ταυτοχρόνως αντιπροσωπεύονται, αμφισβητούνται και αντιστρέφονται όλοι οι παραδεδομένοι τόποι ενός πολιτισμού (culture). Η ετεροτοπία διαφέρει από την ουτοπία στο βαθμό του αντικειμενικού και ιστορικοκοινωνικού εν-τοπισμού της –ακριβώς, δηλαδή, στο γεγονός ότι είναι *πραγματοποιημένη*. Σύμφωνα με τον Foucault, τα φαινομενολογικά χαρακτηριστικά των ετεροτοπιών είναι έξι: α) η διαχρονία και καθολικότητά τους –το γεγονός, δηλαδή, ότι η επινόηση ετεροτοπιών αποτελεί δομικό χαρακτηριστικό όλων ανεξαιρέτως των πολιτισμών β) η δυνατότητα διαφοροποίησης της λειτουργίας, μετακύλισης της κοινωνικής τους σημασίας και αλλαγής του αξιακού τους προσήμου γ) η δυνατότητά τους να αντιπαραθέτουν και να συνδυάζουν διαλεκτικά ασύμβατους μεταξύ τους τόπους, λειτουργίες και νοήματα δ) το γεγονός ότι διακόπτουν την ροή του «αντικειμενικού» ιστορικού χρόνου εισάγοντας χρονικές ασυνέχειες (ετεροχρονίες) ε) η ύπαρξη σ' αυτές ενός ελεγχόμενου συστήματος εισόδου και εξόδου, το οποίο τις απομονώνει από τον υπόλοιπο κόσμο την ίδια στιγμή που τις κάνει διαπερατές απ' αυτόν. Τέλος, στ) η δυνατότητά τους να «επανιδρύουν» τον χώρο, είτε αποκόπτοντας τα μέλη τους από τον «έξω» χώρο, είτε εγκαθιστώντας έναν ιδανικό –και εν πολλοίς εικονικό– χώρο μέσα στον ήδη υπάρχοντα [Foucault, 1998: 179-185]. Όπως έχω ήδη υπαινιχθεί (και ευελπιστώ να καταστήσω σαφέστερο στη συνέχεια), από τα παραπάνω χαρακτηριστικά των ετεροτοπιών, τα (γ), (δ), (ε) και (στ) εμπίπτουν άμεσα στην περίπτωση του Χαλανδρίου και της Μυρρινούντας. Ίσως μάλιστα περισσότερο στην τελευταία, καθόσον το στοιχείο της «πραγματοποιημένης ουτοπίας» εμφανίζεται εκεί με ακόμα πιο πρόδηλο τρόπο. Στο Τετράδιο Εργασίας του πρώτου έτους, λόγου χάρη, αναφέρεται ρητώς ότι «[η] Μυρρινούντα είναι η *πραγματοποίηση του συλλογικού μας ονείρου για ειρήνη, αγάπη και ενότητα πάνω στη γη* [...] Η Μυρρινούντα υπάρχει για όλους εσάς που ψάχνετε για καλύτερη υγεία,

με τη διαλεκτική της καθημερινής και της σχολής των μελών της *Αρμονικής Ζωής* –και μάλιστα σε όλη τη διάρκεια του έτους. Για να το πω διαφορετικά, οι δύο αυτές ετεροτοπίες προάγουν μία εκδοχή πνευματικότητας η οποία διαφοροποιείται καισαρικά από την θεσμική «πνευματικότητα της Κυριακής», αφ’ ης στιγμής μπορεί να επιτελείται σε οποιοδήποτε χρονικό και τοπικό συμφραζόμενο, αλλά και σε οποιαδήποτε περίπτωση της καθημερινότητας των εκπαιδευομένων. Έχουμε να κάνουμε, λοιπόν, με μια «ευέλικτη», «ετεροτοπική» και «ετεροχρονική» πνευματικότητα, η οποία συναιρεί εντός της την πόλη με την εξοχή, το μάθημα με την αργία, την εργασία με τη σχολή, την πειθαρχία με την ανάπαυλα –και γι’ αυτόν ακριβώς το λόγο μπορεί να απευθύνεται σ’ ένα ευρύ φάσμα εκπαιδευομένων με τα πιο ετερόκλητα επαγγελματικά ωράρια, συμπλέκοντας –καθώς θα δούμε στη συνέχεια– τόσο εκπαιδευτικά, όσο και θεραπευτικά προτάγματα.

§1.2. Το Σεμινάριο Αυτογνωσίας

Η φοίτηση σε ένα ανώτατο εκπαιδευτικό ίδρυμα είναι τετραετής, ενώ σε μία πολυτεχνική σχολή πενταετής. Η φοίτηση όμως στο σεμινάριο αυτογνωσίας είναι *εξαετής* –και το παράδοξο επιτείνεται αν αναλογισθεί κανείς ότι πολλά μέλη, αμέσως μετά την ολοκλήρωση της εκπαίδευσής τους, σπεύδουν ευχαρίστως να την επαναλάβουν ή να την επιμηκύνουν, εγγραφόμενοι στο διετές σεμινάριο των συντονιστών. Η Ιωάννα –από τις παλαιότερες συντονίστριες του Κέντρου– παρακολούθησε *εις διπλούν* τα τρία πρώτα έτη της αυτογνωσίας: με τον μαθητή τού Najemy, Ανδρέα Προβελέγγιο, και *ταυτόχρονα* με τον ίδιο τον Najemy. Η Αγγελική –συνεκπαιδευόμενη μου στο πρώτο έτος της αυτογνωσίας– έχει ήδη ολοκληρώσει τον εξαετή κύκλο της εκπαίδευσής της· το ίδιο και η Σταυρούλα με την Ούρσουλα, συμμαθήτριές μου στο δεύτερο έτος αυτογνωσίας. Όλες τους, ωστόσο, συμφωνούν ότι η επανάληψη αυτή δεν έχει τίποτε το μονότονο ή το ανιαρό· καθώς συμβαδίζει με την πνευματική εξέλιξη του εκπαιδευομένου, το εκάστοτε «έτος» αυτογνωσίας απευθύνεται κάθε φορά σε διαφορετικές όψεις και ικανοποιεί ξεχωριστές πτυχές της προσωπικότητας και των αναζητήσεών του. Η Ιωάννα επιμένει ιδιαίτερα στο συγκεκριμένο σημείο:

Δεν έχει να κάνει τόσο με το πόσο διαφορετική είναι η ομάδα –γιατί σίγουρα “παίζει” κι αυτό– αλλά κυρίως με το πώς είσαι *εσύ* κάθε φορά. Δηλαδή, παίζει ρόλο και η βιολογική σου ηλικία και η συναισθηματική σου κατάσταση και η φάση της ζωής που περνάς...Ακούς τα ίδια πράγματα, όμως άλλα “κλικ” γίνονται μέσα σου, αλλιώς τα ερμηνεύεις, αλλιώς τα καταλαβαίνεις.

περισσότερη γαλήνη, ευτυχία, αρμονία, ενότητα και πνευματική εξέλιξη στη ζωή σας» [ΤΕ1:10 – έμφαση δική μου].

Υπάρχει έτσι ένα τυπικό της επανάληψης, το οποίο θα μπορούσε, *mutatis mutandis*, να παραλληλιστεί με τα στάδια της γνωστικής ανάπτυξης ενός παιδιού. Οι εκπαιδευόμενοι παρακολουθούν κάθε φορά το ίδιο DVD –ακριβώς όπως τα παιδιά ακούν κάθε φορά το ίδιο παραμύθι– χωρίς να πλήττουν ή να δυσφορούν, διότι αυτή ακριβώς η επανάληψη συγκροτεί την πνευματική τους εξέλιξη, συνιστώντας παράλληλα την ανυπέβλητη προϋπόθεσή της. Για να το θέσω διαφορετικά, όπως η γνωστική ανάπτυξη προϋποθέτει την ικανότητα του παιδιού να αντιλαμβάνεται μία ξεχωριστή κλίμακα από ιδιτισμούς και αποχρώσεις στο *ίδιο* πάντοτε παραμύθι –το οποίο και αφομοιώνει κάθε φορά με διαφορετικό τρόπο– έτσι και στην περίπτωση του σεμιναρίου αυτογνωσίας, δομικό κομμάτι της πνευματικής εξέλιξης αποτελεί η ικανότητα του εκπαιδευόμενου να διανύει κάθε φορά τους ίδιους κύκλους εκπαίδευσης, με καινούργια μάτια και παρθένα αυτιά. Μία τέτοια διαδικασία προσδίδει στην παρακολούθηση του σεμιναρίου έναν χαρακτήρα μύησης, στο βαθμό που η ποικιλία και η καινοτομία δεν αναμένονται από την πλευρά του πομπού, αλλά μάλλον από τον ποιοτικό μετασχηματισμό της σκέψης του δέκτη –ήγουν, από τις γνωστικές υπερβάσεις τις οποίες ο εκπαιδευόμενος είναι έτοιμος κάθε φορά να επιτελέσει.

Όπως αναφέρθηκε σε προηγούμενη ενότητα, το σεμινάριο αυτογνωσίας μπορεί να θεωρηθεί η «καρδιά» της *Αρμονικής Ζωής*. Οι συναντήσεις γίνονται μία φορά την εβδομάδα και διαρκούν τρεις ώρες. Υπάρχουν πρωινά και βραδινά τμήματα ανά έτος αυτογνωσίας, προκειμένου να εξυπηρετηθούν διαφορετικά ηλικιακά και επαγγελματικά στρώματα, ενώ μία φορά το μήνα το κάθε έτος πραγματοποιεί την λεγόμενη «ολομέλειά» του, στην οποία ο Najemy ανακεφαλαιώνει τις μέχρι τούδε διδαγμένες θεματικές και απαντάει σε ερωτήσεις. Η συγκεκριμένη τακτική έχει βαρύνουσα σημασία, αφενός διότι δίνει τη δυνατότητα στα μέλη να συσφίξουν τις μεταξύ τους σχέσεις –και άρα να σφυρηλατήσουν προοδευτικά ένα κοινό βίωμα του ανήκειν– και αφετέρου διότι επιτρέπει στον Najemy να διατηρεί αμεσότερη επαφή με τα πολυάριθμα τμήματα του Κέντρου, στα οποία εκ των πραγμάτων δεν μπορεί να διδάσκει αυτοπροσώπως. Εξ ου και η ανάγκη μαγνητοσκόπησης των ομιλιών του και ταξινόμησής τους ανά θεματικές ενότητες, έτσι ώστε να εξασφαλίζεται μία ορισμένη συστηματικότητα στην παράδοση της ύλης κάθε έτους. Το καταστατικό τού Κέντρου νομιμοποιεί ως εξής την συγκεκριμένη πρακτική:

Επειδή είναι μάλλον μια πρωτόγνωρη εμπειρία για τους περισσότερους από σας, να παρακολουθήσετε ένα μέρος του σεμιναρίου σε video και τηλεόραση, θεωρούμε χρήσιμο να σας εξηγήσουμε πώς φτάσαμε στο συμπέρασμα ότι θα είναι πιο αποτελεσματικό και πιο ωφέλιμο για σας μ' αυτόν τον τρόπο. Οι λόγοι είναι ότι 1. Μας δίνει την ευκαιρία να προσφέρουμε περισσότερα τμήματα και έτσι να έχετε μεγαλύτερη επιλογή ημερών και ωρών για να παρακολουθήσετε το σεμινάριο 2. Μπορείτε να δείτε το μάθημα που έχετε χάσει. 3 Μας

δίνει επίσης τη δυνατότητα να προσφέρουμε το σεμινάριο, μέσα από τις βιντεοκασέτες, σε άτομα στην επαρχία. Γι' αυτούς και γι' άλλους λόγους κρίναμε ότι, παρόλο που μια οθόνη δε συγκρίνεται με μια ζωντανή παρουσία, η χρήση της [...] μάς δίνει πολύ μεγαλύτερη δυνατότητα να υπηρετήσουμε την κοινωνία μας, που έχει τόση ανάγκη, πιο πλατιά αλλά και πιο βαθιά» [TE¹:33].

Το επιχείρημα επικαλείται ένα «πνευματικό όφελος» το οποίο κατά κανόνα ανταποκρίνεται στις προσδοκίες και τις ανάγκες των εκπαιδευομένων. «*Πώς αλλιώς θα μπορούσε να γίνει;*», διερωτάται η Ανίτα:

Είμαστε τόσοι πολλοί εδώ μέσα, ο καθένας με τα δικά του ωράρια και τις δικές του υποχρεώσεις. Για να παρακολουθούμε όλοι το μάθημα, ή θα έπρεπε να προσλάβουμε τον Bob να μας κάνει ιδιαίτερα, ή θα έπρεπε να τον έχουμε στο Κέντρο εικοσιτέσσερις ώρες το εικοσιτετράωρο!

Η Ζωή υποστηρίζει κάτι ανάλογο:

Πάλι καλά να λες! Άνθρωπος είσαι, μπορεί μια μέρα να αρρωστήσεις, να πάθεις κάτι. Γιατί δηλαδή να χάσεις το μάθημα; Άσε που όταν βλέπεις το DVD με την ησυχία σου στο σπίτι, συγκεντρώνεσαι και το καταλαβαίνεις καλύτερα.

Ο Λεωνίδα εκφράζεται ακόμα πιο κατηγορηματικά:

Αντί να λέμε δηλαδή ευχαριστώ, που ο Bob κάθισε και έγραψε όλα τα μαθήματα για να μας ξεαγχώσει, έχουμε και παράπονο από πάνω; Πόσα κομμάτια πια θέλουμε να γίνει αυτός ο άνθρωπος;

Πέραν του πνευματικού αυτού οφέλους, ωστόσο, το ενδιαφέρον στοιχείο του επιχειρήματος έγκειται στο γεγονός ότι υπαινίσσεται μια ορισμένη συμφυΐα ανάμεσα στην πνευματικότητα και στο *τηλεοπτικό θέαμα* –την οποία φαίνεται ότι ακόμα και οι καλύτερες προθέσεις δεν μπορούν να υπερβούν. Κανένα είδος θεάματος δεν είναι άμοιρο σημασιολογικών φορτίσεων και προτύπων αντίληψης –όπως εξάλλου, κανένα είδος θεάματος δεν αφήνει ανεπηρέαστες τις κοινωνικές σχέσεις των ατόμων που εμπλέκονται σ' αυτό. «*Αυτό που συνδέει τους θεατές*», αναφέρει εύστοχα ο Guy Debord,

είναι μία μονόδρομη σχέση με το ίδιο το κέντρο που συντηρεί την απομόνωσή τους. Το θέαμα συνενώνει το διαχωρισμένο, αλλά το συνενώνει σαν διαχωρισμένο [...] Δεν είναι ένα σύνολο εικόνων, αλλά μια κοινωνική σχέση ατόμων μεσολαβημένη από εικόνες [Debord, 1986: 34, 24, *passim*].

Από τη μία μεριά, το μήνυμα υποτάσσεται στον επικοινωνιακό του φορέα, κατά τρόπον ώστε να ταυτίζεται με το ίδιο το μέσο (*“medium is the message”*): το πραγματικό περιεχόμενο του DVD μοιάζει έτσι σαν να καταρρέει μέσα στην τηλεοπτική εικόνα του Najemy. Από την άλλη μεριά, η χρήση του DVD δεν μπορεί παρά να διαμεσολαβεί τις διϋποκειμενικές σχέσεις των εκπαιδευομένων, κεντρώνοντάς τες γύρω απ’ αυτήν την εικόνα. Υπ’ αυτήν την έννοια, θα μπορούσε κανείς να παραλληλίσει τη συμμετοχή μας στο σεμινάριο αυτογνωσίας με μία συγκέντρωση ανθρώπων, οι οποίοι δέχονται να παρακολουθήσουν από κοινού τη συνέχεια μίας τηλεοπτικής εκπομπής και να συζητήσουν επ’ αυτής, χωρίς να συνδέονται απαραίτητα με κάποιους βαθύτερους προσωπικούς δεσμούς. Εξάλλου, η παρακολούθηση της εκπομπής δεν αποκλείει αμεσότερες μορφές επικοινωνίας των μελών με τον Najemy στις ολομέλειες του Κέντρου, κατά τη διάρκεια των εντατικών σεμιναρίων της Μυρρινούντας, ή κατόπιν προσωπικού ραντεβού. Παρόλα αυτά, η πρωτοκαθεδρία της τηλεοπτικής εικόνας τού τελευταίου θα πρέπει να θεωρηθεί δεδομένη, όχι τόσο με κριτήρια ποσοτικά (η προβολή του DVD καταλαμβάνει συνήθως λιγότερο από το 1/3 της διάρκειας του μαθήματος), όσο με κριτήρια συμβολικής έμφασης. Διότι μπορεί μεν το κάθε μάθημα να χωρίζεται συμβατικά σε τρία μέρη (χαλάρωση - ομιλία Najemy - σύμπληξη μικρών ομάδων), όμως η χαλάρωση αποτελεί κατ’ ουσίαν ένα είδος προλείανσης του ψυχολογικού μας εδάφους για την παρακολούθηση του DVD, ενώ η συζήτηση στις μικρές ομάδες μια προσπάθεια οικειοποίησης και εμπέδωσης του περιεχομένου του.

Το DVD ανάγεται έτσι σε διαρκές σημείο αναφοράς του μαθήματος, γεγονός το οποίο εγείρει ενδιαφέροντα ερωτήματα αναφορικά με τους ειδικούς στόχους που φιλοδοξεί να υπηρετήσει. Στο συμφραζόμενο του σύγχρονου ισλαμικού λόγου, για παράδειγμα, ο Charles Hirschkind επισημαίνει ότι τα ηχογραφημένα κηρύγματα νομιμοποιούνται κυρίως χάριν της επιτελεστικής τους ισχύος: της δυνατότητάς τους δηλαδή να συγκροτούν και να προάγουν συγκεκριμένες διανοητικές, συναισθηματικές και σωματικές προδιαθέσεις, οι οποίες εκλαμβάνονται ως δομικά στοιχεία της μουσουλμανικής ευσέβειας [Hirschkind, 2001]. Στην περίπτωση των DVD του Najemy, θα τολμούσα να ισχυριστώ ότι τα πράγματα είναι πολύ πιο απλά, και ο ρόλος τους λιγότερο φιλόδοξος. Τα DVD δεν επιθυμούν να ανακινήσουν συναισθήματα ούτε να λειτουργήσουν κατά τρόπο «καθαρτικό» [Hirschkind, 2001: 630], πολλώ δε μάλλον να υπαγορεύσουν σωματικές, συναισθηματικές και συμπεριφορικές προδιαθέσεις· ο βασικός λόγος ύπαρξης των DVD είναι η *συστηματοποίηση και γνωσιολογική απαρτίωση των σκέψεων, των συναισθημάτων και των προδιαθέσεων που ανακινήθηκαν κατά τη διάρκεια της χαλάρωσης*. Από την άποψη αυτή, η χρήση τους υπακούει πολύ περισσότερο σε προτάγματα

επιχειρηματικής ορθολογικότητας και εκπαιδευτικής αποτελεσματικότητας, για τα οποία επιφυλάσσομαι να μιλήσω στον οικείο τόπο.

§1.2.1. Χαλάρωση.

Αν η συζήτηση στις μικρές ομάδες συνιστά το πιο δυναμικό και συμμετοχικό μέρος του μαθήματος, η χαλάρωση θα πρέπει οπωσδήποτε να θεωρηθεί το πιο μοναχικό, αλλά και το πιο ευχάριστο. Είναι «η ώρα που παίρνουμε τον υπνάκο μας», όπως λέει η Γιάσα, «η στιγμή που περιμένουμε όλη τη μέρα για να ξεκουραστούμε», καθώς επισημαίνει η Ζωή –και μπορώ να το συναγάγω εύκολα, αν αναλογιστώ ότι κάποιιοι από τους εκπαιδευομένους έρχονται στο σεμινάριο κατευθείαν από την πρωινή τους δουλειά. Το στάδιο της χαλάρωσης συγκροτείται εξ ολοκλήρου γύρω από τη στάση της λεγόμενης *μισής λαμπάδας*. Πρόκειται για μία σχετικά απλή άσκηση της yoga [Εικ.4], η οποία συνίσταται στο να ξαπλώσει κανείς ανάσκελα ακουμπώντας τα πόδια του στον τοίχο, να κλείσει τα μάτια και να τελέσει συγκεκριμένες αναπνευστικές ασκήσεις.⁵¹

Η στάση είναι εύκολη, ακόμα και για κάποιον αμήνητο στα θέλητρα και τις χαρές της γυμναστικής, όπως είμαι εγώ· πλην όμως, αντιλαμβάνομαι ότι η παρουσία μίας άσκησης yoga σ' ένα σεμινάριο αυτογνωσίας έχει να κάνει λιγότερο με την ίδια την άσκηση και περισσότερο με τον διάκοσμό της –ή, για να παραφράσω τον Gaston Bachelard, με την *ποιητική του χώρου* στον οποίον αυτή επισυμβαίνει [πρβλ.ΤΔ:52-54]. Η Φαίνη μάς προτρέπει ν' ανακαλύψουμε «τη δική μας γωνίτσα» μέσα στην αίθουσα, την οποία μπορούμε μάλιστα να βαφτίσουμε με το όνομά μας και να την οικειοποιηθούμε σταθερά, για κάθε μάθημα. Αφού πάρουμε την ανάλογη στάση, τα φώτα χαμηλώνουν –σε όλη τη διάρκεια της χαλάρωσης ο μοναδικός φωτισμός έρχεται από την οθόνη της τηλεόρασης, στην οποία προβάλλεται «παγωμένο» το καρτέ ενός αναμμένου κεριού– και η διαδικασία ξεκινά με την μεταμεσονύκτια, σχεδόν «ραδιοφωνική» φωνή του Najemy που ακούγεται από τα ηχεία της τηλεόρασης, σε φόντο New Age μουσικής: *Songs from a Secret Garden* των Secret Garden, *Κανόνας* του Pachelbel, *A Day Without Rain*, της Enya –ή απλώς, απαλές διαδοχές συγχορδιών στο αρμόνιο.

Μέλη του σώματος τα οποία τίθενται αυτονόητα εκτός γυμναστικής διαδικασίας –η γλώσσα ή το μέτωπο, λόγου χάρη– εντάσσονται παραδόξως στη στάση της *μισής λαμπάδας*. Αυτό συμβαίνει διότι η λέξη «γυμναστική» συνιστά πλεονασμό για τη συγκεκριμένη συνάφεια· στην πραγματικότητα, η *μισή λαμπάδα* αποτελεί το όχημα της χαλάρωσης –το αρχιμήδειο στήριγμά της– και προϋποθέτει τη συνειδητή προσπάθεια του εκπαιδευομένου να «αφεθεί» πλήρως, να

⁵¹ Όπως τονίζει ο Najemy, η *μισή λαμπάδα* «βοηθάει να αιματώνονται το κεφάλι, οι ώμοι, ο λαιμός και τα μάτια [...]. Η βαθιά ρυθμική αναπνοή προσφέρει καλύτερη οξυγόνωση και χαλάρωση στο νευρικό σύστημα και στα τριχοειδή αγγεία του κυκλοφοριακού συστήματος». Επίσης, είναι «ευεργετική για όλα τα όργανα του πεπτικού και του απεκκριτικού συστήματος και για τα γεννητικά όργανα» [ΓΥΑ:105].

λύσει τις εντάσεις όλων ανεξαιρέτως των μερών του σώματός του –ακόμα και του μετώπου ή της γλώσσας του. Εξ ου και η τυπική «ορθοπραξία» της άσκησης έχει εδώ μάλλον δευτερεύουσα σημασία. Όταν σε κάποια από τις χαλαρώσεις η Αλεξάνδρα –καθηγήτρια yoga η ίδια– παρατήρησε ότι δεν είχα τοποθετήσει τα πόδια μου αρκετά κοντά στον τοίχο, ο συντονιστής τη διόρθωσε ευγενικά: «Δεν πειράζει... Όπως μπορεί... Όπως αισθάνεται πιο άνετα». Στη στάση της μισής λαμπάδας δεν γυμναζόμαστε· χαλαρώνουμε.⁵² Γι' αυτό και το σώμα μας δεν πρέπει ούτε να παρακαμφθεί ως αδιάφορη ύλη, αλλά ούτε και να υποταχθεί ως εμπόδιο· οφείλει μόνο να αναστείλει τις απαιτήσεις του, να αποσυμπιεστεί και να μουδιάσει στην ολότητά του. *Comfortably numb*; Σίγουρα ναι, αν αναλογιστώ ότι το αίμα έχει αρχίσει προ πολλού να φεύγει από τα πόδια μου –τα νιώθω ήδη να «μυρμηγκιάζουν»– κι ωστόσο το σώμα μου αναπαύεται θαυμάσια, έτσι όπως είμαι ξαπλωμένος στη μοκέτα και τυλιγμένος στις κουβέρτες, ενώ το ειδικό μαξιλάρι κάτω από τη μέση μου απορροφά ολόκληρη την καταπόνησή της. Δεν θα αρνηθώ ότι αυτή η αίσθηση σωματικής ελαφρότητας, αυτή η ευχάριστη χάνωση μέσα στη θαλπωρή του ημίφωτος και την ανατριχίλα του μουδιάσματος, λειτουργεί τουλάχιστον καταπραϊντικά για τα άγχη της ημέρας. Ορισμένοι από τους πιο ηλικιωμένους συνεκπαιδευόμενούς μου αρχίζουν ήδη να ανασαίνουν βαριά. Είναι πολύ ωραία εδώ.

Οι οδηγίες έρχονται όλες από τα ηχεία –και η φωνή του Najemy ακούγεται περίπου ως ένα ευχάριστο μουρμουρητό, που χαϊδεύει τ' αυτιά. Μας θέτει ερωτήματα σχετικά με το άμεσο ή απώτερο παρελθόν μας, μας ζητάει να θυμηθούμε πρόσωπα ή καταστάσεις τα οποία ενδεχομένως ανακίνησαν «αρνητικά» συναισθήματα εντός μας, ή συνέβαλλαν ώστε «να χάσουμε την αγάπη μας», μας ενθαρρύνει να συγχωρέσουμε τον εαυτό μας και τα πρόσωπα αυτά πλαισιώνοντάς τα νοερά μέσα σ' ένα κατάλευκο φως, μας προτρέπει να οραματιστούμε τον εαυτό μας και τον κόσμο σε κάποια ολάνθιστη, ιδανική περιωπή. Είναι προφανές ότι θέλει να καθοδηγήσει θετικά την ονειροπόλησή μας· όμως ο τρόπος με τον οποίο επιχειρεί να το κάνει είναι ιδιαίτερα ευχάριστος, καθόσον μας επιτρέπει να ανασκοπήσουμε τις εικόνες που αναδύονται στη μνήμη μας και να αυτοσχεδιάσουμε μαζί τους. Καμία δυσαρέσκεια δεν φαίνεται εξάλλου να δημιουργεί μία ορισμένη στερεοτυποποίηση της όλης διαδικασίας –δεδομένου ότι η χαλάρωση επαναλαμβάνεται σχεδόν πανομοιότυπα, σε κάθε μάθημα. Αν πρόκειται να εγγραφεί ένα καινούργιο *habitus* πάνω σ' ένα παλιό, τότε ακόμη και η ονειροπόληση απαιτεί ένα είδος μαθητείας –και η επανάληψη, ως γνωστόν, συνιστά την μητέρα της μαθήσεως. Πόσο μάλλον, ενόσω αυτό που χρειάζεται να μαθευτεί είναι κάτι τόσο ξεκούραστο και αναζωογονητικό, αλλά και τόσο αντισταθμιστικό, σε σχέση με τη φρενήρη συνθήκη της καθημερινότητας των περισσοτέρων από εμάς: συνθήκη

⁵² Εξ ου και η έκκληση του Najemy να μη «ζορίζουμε» το σώμα μας [AY:74].

«ζιπαρισμένου» χρόνου και αισθητηριακής υπερφόρτωσης, ψυχολογικού στρες και βομβαρδισμού πληροφοριακών ερεθισμάτων, ο οποίος εκβάλλει αναπόφευκτα σ' ένα είδος απώλειας του προσανατολισμού και πολυδιάσπασης του εαυτού [Harvey, 2009: 375-378].

«Κάθε γωνιά σ' ένα σπίτι» επισημαίνει ο Gaston Bachelard, «κάθε γωνιά σ' ένα δωμάτιο, κάθε μικρός χώρος που μας αρέσει να κουρνιαζόμαστε, να αναδιπλωνόμαστε, για τη φαντασία είναι μια μοναξιά, δηλαδή το σπέρμα ενός δωματίου, το σπέρμα ενός σπιτιού. [...] Πώς αλλιώς να πούμε ότι η γωνιά είναι το καλύβι του όντος;» [Bachelard, 2010: 162, 163]. Το καλύβι μας, το καταφύγιο των φαντασιώσεών μας, το σπίτι μας, είναι ακριβώς αυτή «η δική μας γωνίτσα» για την οποία μας μιλούσε η Φαίνη –και όχι η αφηρημένη οντολογία της γλώσσας, όπως αίφνης θα ήθελε ο Heidegger.⁵³ Διότι δεν είναι η «γλώσσα», αλλά μάλλον η απείριτη θαλπωρή της γωνίτσας μας αυτή που μας επιτρέπει να ξανασυνδεθούμε με τις ασυνείδητες πηγές της ύπαρξής μας, να βυθοσκοπήσουμε τα απύθμενα ερμάρια του μυαλού μας και να αυτοεκπληρωθούμε μέσα από τις φαντασιώσεις μας. Στο πλαίσιο της μεταμοντέρνας επικοινωνιακής αντίληψης, η ομιλία διαθέτει πλέον «απεριόριστους χρόνους» –κι αυτή η πανταχού παρουσία της, αυτή η συνθλιπτική όσο και μολυσματική διάχυσή της, επιτείνει κάποτε το βίωμα ότι είμαστε εξόριστοι μέσα στον ίδιο μας το λόγο.⁵⁴ Ενώ εδώ, στη γωνίτσα μας, μας δίνεται επιτέλους η δυνατότητα να ακολουθήσουμε τον δρόμο της βραδύτητας και της σιωπής, και μάλιστα κατά τρόπο ευθέως ανάλογο προς την ένταση των φαντασιώσεών μας. Απαξιώνουμε την άτεγκτη αντικειμενικότητα του ωρολογιακού χρόνου και αποποιούμαστε την αδιάφορη αλληλουχία των στιγμών, για να επικεντρωθούμε στο *hic et nunc* της γωνίτσας μας· ανασυντάσσουμε την προσωπική μας βιογραφία μέσα από την εικονοποιία των αναμνήσεών μας και «συμπτύσσουμε» το χωρο-χρόνο [Harvey, 2009: 322], για να απολαύσουμε «τα ωραία απολιθώματα της διάρκειας που έχουν στερεοποιηθεί από μακρόχρονες παραμονές» [Bachelard, 2010: 36]. Η χαλάρωση μάς προσπορίζει έτσι τόσο έναν «χαμένο» χρόνο, όσο κι έναν «χαμένο» χώρο: έναν χρόνο που υπακούει στα υπαρξιακά μαθηματικά της βραδύτητας⁵⁵ και, ταυτόχρονα, έναν χώρο ο οποίος «αναστέλλει το πέταγμα του χρόνου» [ο.π.,: 35], σχηματοποιώντας τις μνήμες, τις ονειροπολήσεις και τις προσδοκίες μας σε θετικές εικόνες:

⁵³ “Die Sprache ist das Haus des Seins” [«η γλώσσα είναι ο οίκος του Είναι» –Heidegger, 1987: 44-45]. Στη θεμελιακή αυτή αντίληψη ο Heidegger επανέρχεται λίγες σελίδες αργότερα: “Diesem gemäß ist die Sprache das vom Sein ereignete und aus ihm durchfügte Haus des Seins’ [«...η γλώσσα είναι ο οίκος του Είναι που επισυμβαίνει μέσω του Είναι και συναρμόζεται από το Είναι» –ο.π.,: 94-95.

⁵⁴ Όπως χαρακτηριστικά επισημαίνει ο Jean Baudrillard, «[η] επικοινωνία, κάνοντας κοινότοπη τη διασύνδεση, οδηγεί την κοινωνική μορφή στην αδιαφορία. Γι' αυτό ακριβώς δεν υπάρχει ουτοπία της επικοινωνίας» [Baudrillard, 1996: 21].

⁵⁵ Η έκφραση ανήκει στον Milan Kundera: «Υπάρχει κρυφός σύνδεσμος μεταξύ βραδύτητας και μνήμης, μεταξύ ταχύτητας και λήθης. Ας πάρουμε μια όσο το δυνατόν πιο κοινότοπη κατάσταση: κάποιος περπατάει στο δρόμο. Ξαφνικά θέλει να θυμηθεί κάτι, αλλά του διαφεύγει η ανάμνηση. Εκείνη τη στιγμή, μηχανικά, επιβραδύνει το βήμα του. Αντιθέτως, κάποιος που προσπαθεί να ξεχάσει ένα δυσάρεστο περιστατικό που έζησε πριν από λίγο, επιταχύνει εν αγνοία το βάδισμά του, σαν να θέλει να απομακρυνθεί γρήγορα από κάτι

Πάρτε βαθιές συνειδητές αναπνοές... Με τη βοήθεια της αναπνοής πάρτε ενέργεια και αφήστε κάθε κούραση και κάθε ένταση να διαλύεται... Τώρα επιλέξτε έναν άνθρωπο με τον οποίο θέλετε να βελτιώσετε την επικοινωνία σας και συγκεντρωθείτε στον άνθρωπο αυτό... Οραματιστείτε ότι νιώθετε άνετοι επικοινωνώντας και εκφράζοντας στον άνθρωπο αυτό ακριβώς αυτό που νιώθετε και που χρειάζεστε... Εξηγείστε στον άνθρωπο αυτό νοερά, σαν να του μιλάτε, τις ανάγκες σας και τα συναισθήματά σας... Δοκιμάστε να εκφράσετε τις ανάγκες και τα συναισθήματά σας με ηρεμία, με αγάπη και με φυσικότητα... Παρατηρήστε τα συναισθήματα που έχετε με την ιδέα να μιλήσετε πιο αληθινά, πιο ειλικρινά με τον άνθρωπο αυτό... Τώρα, οραματιστείτε τον εαυτό σας να εκφράζει στον άλλο θετικά μηνύματα: την αγάπη σας, την εκτίμησή σας... Οραματιστείτε ότι εξηγείτε στον άλλον τα θετικά στοιχεία που βλέπετε σ' αυτόν... Δοκιμάστε να δείτε μόνο τα θετικά του άλλου, και να νιώθετε μόνο θετικά...

Στο δεύτερο μέρος της διατριβής θα αναφερθώ διεξοδικά στις πολυάριθμες συνδηλώσεις αυτής της θετικά καθοδηγούμενης εικονοποιίας, ιδιαίτερα όσον αφορά στη συγκρότηση μίας «πνευματικής» εννόησης του πολιτικού. Εδώ περιορίζομαι απλώς να επισημάνω ότι η χαλάρωση δεν φιλοδοξεί απλώς να ανακαλέσει στη μνήμη του εκπαιδευόμενου την ατομική του εμπειρία (μαζί με ολόκληρο το συναισθηματικό της φορτίο), αλλά επιπλέον, να ανταποκριθεί σ' ένα ευρύτερο ανθρωπολογικό αίτημα: την επιθυμία να ατενίσουμε το παρελθόν μας με τα μάτια της «στερνής» μας γνώσης, να καταστήσουμε τον εαυτό μας υποκείμενο δράσης σε μία χρονική περίοδο του βιογραφικού μας κύκλου όπου κάτι τέτοιο είναι πρακτικά ανέφικτο. Κατ' αυτόν τον τρόπο, η χαλάρωση θα έλεγα ότι λαμβάνει χώρα σε δύο επίπεδα: από τη μία μεριά, ιδιοποιείται προς όφελός της ένα κεκτημένο της ψυχανάλυσης (χωρίς φυσικά να το κατονομάζει ως τέτοιο), σύμφωνα με το οποίο «η ανάδυση της ανάμνησης μιας εμπειρίας από τη “σκοτεινή ήπειρο” της υπο-κείμενης λανθάνουσας κατάστασης μπορεί να καταπραΰνει την οδύνη του ασθενή και τις σωματοποιημένες επενέργειές της» [Αθανασίου, 2007: 139]. Από την άλλη, αντιστρέφει το πρόσημο της ανάμνησης αυτής, δίνοντας στον εκπαιδευόμενο τη δυνατότητα να ξαναζήσει σ' ένα «θετικό» σημασιολογικό πλαίσιο (αλλά και σ' ένα περιβάλλον οικείο, φιλικό και ασφαλές), όσα «αρνητικά» συναισθήματα συνυφαίνονται μαζί της.⁵⁶ Υπ' αυτήν την έννοια, θα έμπαινα στον πειρασμό να ισχυριστώ ότι η «χωροταξία» της χαλάρωσης έχει άμεση σχέση με την αντίστοιχη του ημιυπογείου στο οποίο στεγάζεται η *Αρμονική Ζωή*. Διότι όπως ακριβώς το ημιυπόγειο στέκεται στο μεταίχμιο του «κάτω» και του «πάνω» εισάγοντας μία θεμελιακή αμφισημία στον χώρο, έτσι και η χαλάρωση στέκεται στο μεταίχμιο του συνειδητού και του ασυνειδήτου,

που, χρονικά, βρίσκεται ακόμα μπροστά του. Στα *υπαρξιακά μαθηματικά* αυτή η εμπειρία παίρνει τη μορφή δύο στοιχειωδών εξισώσεων: ο βαθμός της βραδύτητας είναι ευθέως ανάλογος με την ένταση της μνήμης· ο βαθμός της ταχύτητας είναι ευθέως ανάλογος με την ένταση της λήθης» [Kundera, 1996:44 -έμφαση δική μου]. Είναι προφανές ότι η χαλάρωση εγγράφεται στην *πρώτη* εξίσωση του Kundera.

⁵⁶ Σ' αυτήν τη δυνατότητα επανερμηνείας και αλλαγής της σημασίας των αναμνήσεών μας θεμελιώνεται εξάλλου ολόκληρο το εγχείρημα της ψυχοθεραπείας. Επ' αυτού, βλ. Bateson, 2000: 233.

εισάγοντας μία θεμελιακή αμφισημία στο χρόνο: είναι αρκετά «ασυνείδητη» ώστε να διεγείρει τη μνήμη και να επιτρέπει την ανάδυση απωθημένων εικόνων του παρελθόντος· αλλά είναι και αρκετά «συνειδητή» ώστε να υπαγάγει τις εικόνες αυτές σε μία *θετική* φαντασίωση του παρόντος –και επομένως σε μία ριζική επανερμηνεία τους.

§1.2.2. Παρακολούθηση DVD.

Το κομμάτι της παρακολούθησης του DVD είναι το πιο «ακαδημαϊκό», και σίγουρα το πιο απαιτητικό του μαθήματος. Οι εκπαιδευόμενοι, αφού οδηγηθούμε προοδευτικά στην εγρήγορση, καθόμαστε στις καρέκλες μας, τυλίγουμε τα πόδια μας με τις κουβέρτες –όπως θα κάναμε, ενδεχομένως, στο living-room του σπιτιού μας– και παρακολουθούμε τη μαγνητοσκοπημένη ομιλία του Najemy, διάρκειας περίπου σαράντα λεπτών. Από τους δέκα εκπαιδευόμενους της ομάδας μου, κρατούν σημειώσεις περίπου οι μισοί· οι υπόλοιποι απλώς παρακολουθούν –κάποιοι ακουμπώντας το κεφάλι στην παλάμη, και με τα μάτια ακόμα γλαρά από τη χαλάρωση. Η τακτική των σημειώσεων δεν αποτελεί, παρόλα αυτά, απαραίτητο όρο για την εμπέδωση της καινούργιας

ύλης. Μολονότι η μητρική γλώσσα τού Najemy δεν είναι τα ελληνικά, ο λόγος του χαρακτηρίζεται από αμεσότητα και σαφήνεια, είναι χιουμοριστικός και διανθισμένος με πολλά παραδείγματα. Εξάλλου, σε περίπτωση που υπάρξουν απορίες ή θολά σημεία, ο καθένας μας μπορεί να ανατρέξει στα βασικά εγχειρίδια του σεμιναρίου ή να απευθυνθεί στους συντονιστές.

Η τηλεοπτική εικόνα του Najemy λειτουργεί επιτακτικά ως προς το προηγούμενο μέρος του μαθήματος: τώρα *βλέπουμε* εκείνον που ακούγαμε στη χαλάρωση, μπορούμε να ταυτοποιήσουμε τη φωνή με τον άνθρωπο. Για ακόμα μία φορά, η ταυτοποίηση λαμβάνει χώρα μέσα σε περιβάλλον ασφάλειας και θαλπωρής, καθώς επίσης και στο πλαίσιο της «γωνίτσας μας» –ήγουν, μίας συγκεκριμένης θέσης στην οποία θα τοποθετήσουμε το κάθισμά μας και η οποία παραμένει συνήθως η ίδια, καθόλη τη διάρκεια του έτους. Εκ των πραγμάτων, ο τρόπος παράδοσης της καινούργιας ύλης είναι δασκαλοκεντρικός και μονολογικός. Όμως, από το DVD δεν απουσιάζουν μονάχα συγκεκριμένες μορφές διαντίδρασης ανάμεσα στο δάσκαλο και τους μαθητές του· απουσιάζει, παραδόξως, η ίδια η σωματικότητα των μαθητών του! Τυπικά, παρακολουθούμε πάντοτε μία μαγνητοσκοπημένη ομιλία του Najemy. Αυτό που πραγματικά *βλέπουμε*, ωστόσο, είναι ένα ομιλών κεφάλι σε γκρο πλαν, το οποίο απευθύνεται σ’

ένα αόρατο κοινό (μαντεύουμε την ύπαρξη του κοινού από κάποιους περιστασιακούς ψιθύρους ή κάποια σπαράγματα ερωτήσεων που μαγνητοσκοπήθηκαν εκ παραδρομής). Το κεφάλι έχει γένια, φοράει γυαλιά και μιλά σε αργούς και μειλίχιους τόνους, προκειμένου να βεβαιωθεί ότι το κοινό παρακολουθεί την ανάπτυξη της συλλογιστικής του. Μερικές φορές μάλιστα θέτει ερωτήματα στο αόρατο αυτό «κοινό» –«πόσοι από σας κατά τη διάρκεια της χαλάρωσης αισθανθήκατε φόβο;»– και είναι ενδιαφέρον να παρατηρώ ότι κάποια από τα μέλη της ομάδας μου σηκώνουν το χέρι τους ή αναφωνούν: «Εγώ!». Οπωσδήποτε πάντως, το κεφάλι που βλέπουμε στην οθόνη της τηλεόρασης παραπέμπει σημειολογικά σε μία ιδεοτυπική μορφή διανοουμένου, ο οποίος δεν διάγει ως ενσώματη ύπαρξη, αλλά μάλλον ως αφηρημένη σκέψη –ως γυμνό cogito– μεταμφιεσμένο σε τηλεοπτικό θέαμα. Και φυσικά, το σχήμα είναι οξύμωρο, αν αναλογιστεί κανείς την εκπεφρασμένη δυσπιστία του Κέντρου απέναντι σε μονομερώς «εγκεφαλικές» γνώσεις, αλλά και την σαφή πρόκριση εκ μέρους του ενός, κατά το δυνατόν, φυσικού, ισορροπημένου και «αρμονικού» τρόπου ζωής.⁵⁷

Καίτοι όμως η παρακολούθηση ενός DVD συνιστά ασφαλώς μία μονόδρομη μορφή επικοινωνίας η οποία συνεπάγεται υψηλό ποσοστό παθητικοποίησης των εκπαιδευομένων, θα θεωρούσα μάλλον βεβιασμένο το συμπέρασμα ότι η ύπαρξη του DVD εξυπηρετεί αποκλειστικά και μόνο γνωσιολογικούς στόχους, χωρίς να συνιστά παράλληλα και μία μορφή *διεργασίας* –με εμβληματική μάλιστα σημασία για την συγκρότηση του μαθήματος. Διότι αν είναι αλήθεια –μιλώντας σχηματικά– ότι το περιεχόμενο σχετίζεται με το «τι», ενώ η διεργασία με το «πως» και το «γιατί» ενός εκφωνήματος [Yalom & Leszcz, 2006: 207], τότε πιστεύω ότι το DVD μπορεί να μας αποκαλύψει πολλά πράγματα όχι μόνο για την «ουσία» του εκφωνήματος του Najemy, αλλά και για το ύφος των συνομιλητών, τη φύση της συναλλαγής τους και τις διαπροσωπικές σχέσεις που εξυπακούονται πίσω από αυτό.⁵⁸ Όπως μας δόθηκε η ευκαιρία να διαπιστώσουμε σε προηγούμενη συνάφεια, μία ορισμένη αποστασιοποίηση (detachment) ανάμεσα στον πομπό και τον δέκτη καθομολογείται εξαρχής από τον ίδιο τον Najemy: η προβολή ενός DVD είναι αδύνατον να υποκαταστήσει την αλληλεπίδραση που εξυφαίνεται στο πλαίσιο μίας προσωπικής σχέσης ανάμεσα στο δάσκαλο και το μαθητή. Είναι αλήθεια, βέβαια, ότι η παραπάνω έλλειψη αντισταθμίζεται από τη δυνατότητα ενός πολύ μεγαλύτερου κοινού να παρακολουθήσει τα μαθήματα, όμως η δυνατότητα αυτή δεν αίρει καθόλου τη συνθήκη της αποστασιοποίησης.

⁵⁷ Δεν είναι τυχαίο ότι ήδη από το πρώτο έτος του σεμιναρίου αυτογνωσίας, ένας σημαντικός αριθμός μαθημάτων αφιερώνεται αφενός στη *σωματική αρμονία* [TE¹: 68-111], αφετέρου στην *συναισθηματική ή συγκινησιακή αρμονία* [TE¹: 112 - 135].

⁵⁸ Εξάλλου, ύστερα από την παρέμβαση του Marshall McLuhan στη συζήτηση περί επικοινωνίας, δεν θα πρέπει να λησμονούμε τη διαρκή δυνατότητα αντιμετάθεσης του «μέσου» από το «μήνυμα» και αντιστρόφως. *Medium is the message*, σημαίνει την ίδια στιγμή: *Message is the medium*. Πρβλ. McLuhan: 25-42.

αντίθετα, την επιτείνει. Επιπλέον, η οργανική συμπερίληψη του DVD στην διαδικασία διεξαγωγής του μαθήματος, προϋποθέτει σιωπηρά κάποιον άτυπο ισομορφισμό ανάμεσα στη συνθήκη του εκπαιδευόμενου και αυτήν του *τηλεθεατή*. Μ' αυτό, θέλω να πω ότι, αφ' ης στιγμής η παρακολούθηση του DVD αποτελεί δομικό κομμάτι του μαθήματος και η ύπαρξη της τηλεόρασης καθίσταται ανυπέρβλητη προϋπόθεση για την πραγματοποίησή του, τότε το περιεχόμενο του DVD δεν μπορεί παρά να υπάγεται, ως έναν τουλάχιστον βαθμό, στις νόρμες της *τηλεθέασης* –ή αλλιώς, στον «*τυφλοσούρτη του τηλεοπτικού ορθού*», όπως χιουμοριστικά αποκαλεί την τελευταία ο Bernard Pivot [1998: 65].⁵⁹ Οφείλει, με άλλα λόγια, να μην προκαλεί πέρα από ένα ορισμένο σημείο τις πολιτισμικές, εθνικές, θρησκευτικές ή άλλες αξίες του δέκτη, να μην εισάγει δυσνόητες προβληματικές ή να θέτει ερωτήματα με πολλαπλά προαπαιτούμενα, να μην διεγείρει καθ' οιονδήποτε τρόπο δυσάρεστα συναισθήματα, να μην έχει ύφος καταγγελτικό ή ειρωνικό [πρβλ. Καστόρας, 1990: 47-48] –κοντολογίς, να συνάδει προς όλες τις άτυπες δεσμεύσεις μίας «ποιοτικής» τηλεοπτικής εκπομπής.⁶⁰

Σε γενικές γραμμές, τα DVD του Najemy πληρούν όλες τις παραπάνω προδιαγραφές· στις σπάνιες περιπτώσεις, ωστόσο, που κάποιο DVD φαίνεται να παρακάμπτει ορισμένες απ' αυτές, τότε η παρέμβαση του συντονιστή θεωρείται δεδομένη. Ως παράδειγμα μίας τέτοιας στρατηγικής, θα μπορούσα να αναφέρω ένα μάθημα του δευτέρου έτους αυτογνωσίας, κατά τη διάρκεια του οποίου παρακολουθήσαμε μία μαγνητοσκοπημένη ομιλία του Najemy με θέμα την «κβαντική φιλοσοφία» (επρόκειτο, κατ' ουσίαν, για μία σύντομη και μάλλον εκλαϊκευτική περίληψη των ανατροπών που επέφερε η κβαντομηχανική στο νευτώνειο κοσμοείδωλο).⁶¹ Μετά την προβολή, τρεις από τις εκπαιδευόμενες παραπονέθηκαν ότι «σήμερα το μάθημα ήταν πολύ δύσκολο» και ότι «από κάποιο σημείο και μετά, ήταν αδύνατον να παρακολουθήσουμε». Ο Αντώνης –συντονιστής του δεύτερου έτους– έσπευσε τότε να εξηγήσει την κεντρική ιδέα της ομιλίας, η οποία συνίστατο, κατά την άποψή του, στα απατηλά δεδομένα που προσπορίζομαστε από τις αισθήσεις μας: «*Η κβαντική φιλοσοφία μάς λέει ότι η πραγματικότητα είναι πολύ διαφορετική απ' αυτήν που βλέπει το γυμνό μάτι, ότι τα φαινόμενα πολλές φορές μας απατούν*». Με δεδομένο ότι η τελευταία εντύπωση αφήνει συνήθως ανεξίτηλη τη σφραγίδα της πάνω στις προηγούμενες, η συζήτηση στις μικρές ομάδες που επακολούθησε, πραγματοποιήθηκε στη βάση της τελευταίας αυτής διευκρίνησης του

⁵⁹ Μπορεί να μην *προτίθεται* να υπαχθεί σ' αυτόν τον «τυφλοσούρτη». Αλλά οι «τηλεοπτικές» προϋποθέσεις του μαθήματος μάλλον καθιστούν μονόδρομο μία τέτοια επιλογή. Ας μην λησμονούμε, εξάλλου, ότι τα DVD με τις μαγνητοσκοπημένες ομιλίες του Najemy προβάλλονταν τακτικά και για πολλά χρόνια από τον τηλεοπτικό σταθμό *Τηλεφώς* –γεγονός το οποίο ενισχύει την εδώ συλλογιστική μου περί τηλεθέασης.

⁶⁰ Λέω «ποιοτικής», γιατί υπάρχει οπωσδήποτε και η «μη-ποιοτική» πλευρά της τηλεθέασης –αυτή που επιδιέχεται «με το μεγαλύτερο δυνατόν κυνισμό και επιτυχία στην αναζήτηση του σκανδαλοθηρικού, του θεαματικού και του ασυνήθιστου» [Bourdieu, 1998: 73].

⁶¹ Βλ. ΚΦ.

Αντώνη –και όχι στη βάση του περιεχομένου του DVD. Ένας τέτοιος ελιγμός αδικούσε, ενδεχομένως, το μήνυμα της ομιλίας του Najemy· αποδείχτηκε, ωστόσο, σωτήριος για τη συνοχή της ομάδας και την περαιτέρω προαγωγή του μαθήματος, διότι συνέβαλλε, αφενός, στην τόνωση της αυτοεκτίμησης των εκπαιδευομένων (που τώρα πια κατάλαβαν «τι θέλει να πει» η κβαντική φιλοσοφία) και αφετέρου, στη μείωση του άγχους που θα συνεπαγόταν η παραδοχή ότι το επίπεδο των ακαδημαϊκών τους γνώσεων είναι ενδεχομένως χαμηλό –ή, ακόμα χειρότερα, ότι οι αντιληπτικές τους ικανότητες προσκρούουν σε κάποιο όριο.

Μέσω της τηλεοπτικοποίησής της, συνεπώς, η πνευματικότητα γίνεται φιλική ως προς το χρήστη (user friendly), μπορεί και απευθύνεται σε όλους τους ανθρώπους, διανέμεται κανονικά και παρουσιάζει μία τυποποίηση ανάλογη κάθε καταναλωτικού προϊόντος. Επιπλέον, υποβάλλει την αντίληψη ότι, οσοδήποτε επίπονη κι αν φαίνεται η θήρευσή της, εν τέλει δεν συνιστά κάτι το αναφές ή το ελιτίστικο, αλλά κάτι που (δυσνητικά τουλάχιστον) *ο καθένας μπορεί να αποκτήσει*, αρκεί να δεσμευθεί σ' ένα δεδομένο discipline. Εξ ου και δεν είναι σπάνιο το φαινόμενο ενός «νεοφώτιστου» ενθουσιασμού κυρίως μεταξύ πρωτοετών, οι οποίοι έχουν την τάση να διακρίνουν μεταξύ των «εντός» και των «εκτός» του Κέντρου, επιφυλασσόμενοι, όπως είναι φυσικό, για τους δεύτερους: *«Εφόσον οι τεχνικές που προτείνονται από την Αρμονική Ζωή είναι δοκιμασμένες και αποτελεσματικές, εφόσον χιλιάδες άνθρωποι ξαναβρήκαν εδώ την ευτυχία και το νόημα της ζωής τους, για ποιο λόγο ο κόσμος δεν επωφελείται; Τι άλλο περιμένει;»* Το παράπονο αυτό, διατυπωμένο σε ποικίλους τόνους και παραλλαγές, είναι ένα από τα πλέον συνήθη που ακούγονται στους διαδρόμους της *Αρμονικής Ζωής* –και νομίζω ότι αντανακλά πολύ πειστικά την ευρεία πλέον διαθεσιμότητα του «προϊόντος» της πνευματικότητας το οποίο προσφέρεται στο Κέντρο.

Η αποστασιοποίηση, ωστόσο, δεν θα πρέπει να αποδοθεί απλώς και μόνο στην απουσία του Najemy από τον πραγματικό τόπο και χρόνο των μαθημάτων, αλλά και σ' ένα στοιχείο το οποίο θεωρώ εγγενές της φαινομενολογίας του θεάματος –ήγουν, την αυτο-αναφορικότητά του. *«Το θέαμα»*, επισημαίνει ο Guy Debord, *«δεν θέλει να καταλήξει πουθενά αλλού παρά στον ίδιο του τον εαυτό»* [1986: 28]. Ακόμα κι αν δεν θα ήμουν διατεθειμένος να τραβήξω την παραπάνω διατύπωση στις έσχατες συνέπειές της, δεν θα μπορούσα πάντως να αρνηθώ ότι πίσω από τη συστηματική παρακολούθηση DVD αποκλειστικά και μόνο με ομιλίες του Najemy, εξυπακούεται μία ορισμένη εκχώρηση αυθεντίας στο πρόσωπό του εκ μέρους των εκπαιδευομένων. Η εκχώρηση αυθεντίας δεν σημαίνει βέβαια υποχρεωτικά και εκχώρηση εξουσίας ή, ακόμα χειρότερα, νομιμοποίηση κάποιας αυταρχικής συμπεριφοράς –και θα πρέπει εξάπαντος να είμαστε επιφυλακτικοί απέναντι σε κάθε απόπειρα βιαστικής ομογενοποίησης των τριών παραπάνω

εννοιών. Μπορεί όμως να σημαίνει την πρόκριση ενός συγκεκριμένου τύπου διαπροσωπικής συναλλαγής μέσα στο Κέντρο, καίτοι τυπικά επιχειρείται η άμβλυνση ή ακόμα και η ελαχιστοποίηση των συνεπειών της. Μ' αυτό, θέλω να πω ότι όσο κι αν ο Najemy προσπαθεί τυπικά να αποποιηθεί την αύρα της αυθεντίας που τον περιβάλλει, δεν παύει ωστόσο να ενθαρρύνει –συνειδητά ή ανεπίγνωστα– έναν τύπο *κάθετης* συναλλαγής με τα μέλη του Κέντρου, στο πλαίσιο της οποίας εκείνος κατά βάση *μιλά* κι αυτοί *ακούν* –ή αντιστρόφως, εκείνοι *ρωτούν* κι αυτός *απαντά*.

Με τον τρόπο αυτό, η οριζόντια αλληλεπίδραση των εκπαιδευομένων, χωρίς να αίρεται εξολοκλήρου, καθίσταται πάντως θραυσματική και ελλειπτική, γεγονός το οποίο επηρεάζει σημαντικά τη μετέπειτα συναλλαγή τους στις μικρές ομάδες –αλλά και την εικόνα που αυτοί θα σχηματίσουν για τον εκάστοτε συντονιστή. Για να το θέσω με διαφορετικούς όρους, η παρακολούθηση του DVD συμβάλλει ώστε οι εκπαιδευόμενοι να προσέρχονται στις μικρές ομάδες με ένα *προκατασκευασμένο* σχήμα συναλλαγής (κάθετο και δασκαλοκεντρικό), το οποίο δεν είναι δυνατόν να αμφισβητηθεί σοβαρά, χωρίς παράλληλα να αμφισβητηθεί ο ρόλος του Najemy –και κατ' επέκταση, ο ρόλος του συντονιστή– ως αυθεντίας σε ζητήματα πνευματικότητας. Θεωρώ περιττό να αναφέρω ότι μία τέτοια αμφισβήτηση θα συνεπαγόταν την κατακόρυφη αύξηση του άγχους της ομάδας και την ριζική αποδυνάμωση της συνοχής της.⁶²

Σε επόμενη ενότητα της διατριβής θα αναφερθώ διεξοδικά στην προβληματική της αυθεντίας τού Najemy, καθώς και στο είδος των διαπροσωπικών σχέσεων που απορρέουν από την τελευταία. Αν επικαλούμαι προκαταβολικά εδώ την συγκεκριμένη προβληματική, το κάνω μονάχα στο βαθμό που αυτή εξυπακούεται, αφενός, από την θεμελιακή σημασία που αποδίδεται στο DVD για τη συγκρότηση του ίδιου του μαθήματος, και αφετέρου, στο βαθμό που υποδεικνύει τη βαθιά συνύφανση των μαγνητοσκοπημένων ομιλιών του Najemy όχι μόνο με το περιεχόμενο, αλλά και με τη *διεργασία* του σεμιναρίου.

§1.2.3 Μικρές ομάδες

Η συζήτηση στις «μικρές ομάδες» συνιστά την κορύφωση και ταυτόχρονα την κατακλείδα του μαθήματος. Υπάρχει μία παιδαγωγική λογική πίσω από την ιεράρχηση αυτή, η οποία θα τολμούσα να ισχυριστώ ότι αντιστρέφει το περίφημο motto τού Timothy Leary: “*Turn on, tune in, drop*

⁶² Όπως σωστά υπογραμμίζει ο Alan Rogers, «[γ]ια να υπάρξει συνοχή και απόδοση μέσα στην ομάδα, πρέπει ως ένα σημείο να υπάρχει συμφωνία για τους ρόλους και αποδοχή τους μέσα από τις πιέσεις των διαφόρων υποδείξεων, καθώς και μέσα από τη συμμόρφωση και την εσωτερίκευση της θέσης του καθενός μέσα στην ομάδα» [Rogers, 1998: 215].

out”.⁶³ Η χαλάρωση προηγείται, καθόσον επιχειρείται δι’ αυτής ένα είδος φαντασιακής αποταύτισης του εκπαιδευομένου από το θόρυβο και τις παραστάσεις της εξωτερικότητας – “drop out”. Εφόσον ο νους αποκολληθεί κατά το δυνατόν από τις ενοχλητικές αυτές παραστάσεις, ο εκπαιδευόμενος έχει τη δυνατότητα να προσλάβει την καινούργια πληροφορία που του παρέχεται από το DVD – “tune in”. Και αφού, τέλος, αφομοιώσει την νέα πληροφορία, μπορεί πλέον να την «ενεργοποιήσει», εφαρμόζοντάς τη δυναμικά στο πλαίσιο των μικρών ομάδων – “turn on”. Η σύμπληξη των μικρών ομάδων έχει επομένως ως γενικό της στόχο να επεξεργαστεί περαιτέρω το περιεχόμενο του DVD και να το προσαρμόσει στην ιδιαιτερότητα της βιογραφίας τού εκάστοτε εκπαιδευομένου. Όπως είναι φυσικό, η μιάμιση ώρα που απομένει μέχρι την εκπονή του προβλεπόμενου τριώρου σπάνια επαρκεί για την ολοκλήρωση μίας τόσο απαιτητικής διαδικασίας: παρόλα αυτά, ένας πρώτος «κύκλος» συζήτησης πραγματοποιείται οπωσδήποτε, γεγονός το οποίο δίνει τη δυνατότητα σε κάθε εκπαιδευόμενο να παρουσιάσει τουλάχιστον ένα περίγραμμα του προβλήματός του, επισημαίνοντας πτυχές του που ενδεχομένως εφάπτονται με το περιεχόμενο του DVD.

Είναι προφανές ότι, μεταξύ άλλων παραγόντων, η δυνατότητα αυτή εξαρτάται άμεσα από το μέγεθος της εκάστοτε ομάδας. Ως ολιγομελέστερα, τα πρωινά τμήματα επιτρέπουν στα μέλη τους περισσότερη συζήτηση *εις βάθος*: στα βραδινά τμήματα, αντιθέτως, υπερτερεί το στοιχείο της ευρύτητας των απόψεων και της πολυφωνίας. Δεδομένου πάντως ότι μου δόθηκε η δυνατότητα να παρακολουθήσω το δεύτερο έτος αυτογνωσίας *εις διπλούν* –πρωινά της Τρίτης και απογευματινά της Πέμπτης– είμαι σε θέση να πιστοποιήσω ότι οι διαφορές δεν είναι αποφασιστικής σημασίας: αργά ή γρήγορα, όλοι οι εκπαιδευόμενοι θα κληθούμε να αναμετρηθούμε με τις «λανθασμένες» πεποιθήσεις μας, δηλαδή με τις θεμελιώδεις εκείνες αντιλήψεις (ή προκαταλήψεις) που ενοχοποιούνται για το σύμπλεγμα *αρνητικών* ερμηνειών της πραγματικότητας γύρω μας –και άρα για το πρόβλημά μας. Προσωπικά, το στοιχείο που κινεί το ενδιαφέρον μου εντοπίζεται πολύ περισσότερο στην ίδια τη διαδικασία σύμπληξης των ομάδων, η οποία υπακούει σε προαπαιτούμενα κυριολεκτικώς στοιχειώδη: να έχεις εγγραφεί σ’ ένα από τα τμήματα του σεμιναρίου αυτογνωσίας, να είσαι απλώς *εκεί*. Τρία άτομα στο πρωινό τμήμα της Τρίτης και επτά άτομα στο βραδινό τμήμα της Πέμπτης συνιστούν *ipso facto* δύο «ομάδες», χωρίς να έχει προηγηθεί κάποια συνέντευξη των εκπαιδευομένων με τον Najemy για να κοινοποιηθούν ανάγκες και στόχοι, αλλά και χωρίς να έχει προσυμφωνηθεί κάποιο ιδιαίτερο μαθησιακό

⁶³ Πρβλ. το ομώνυμο βιβλίο του Leary, 1999: 3-8. Για το κοινωνικοπολιτικό και πολιτισμικό συμφραζόμενο τού συγκεκριμένου motto, καθώς και για τη σχέση του με το κίνημα της αντικουλτούρας βλ. Campbell, 2007: 227κε.

συμβόλαιο ή να έχει ληφθεί μέριμνα ώστε να πληρούνται ορισμένες ιδεοτυπικές προϋποθέσεις του ομαδικού σχετίζεσθαι.⁶⁴

Το στοιχείο αυτό δεν είναι βέβαια συμπτωματικό, αν αναλογιστεί κανείς ότι ο ίδιος ο Najemy χαρακτηρίζει στο σύνολό της την *Αρμονική Ζωή* ως «μία ομάδα ανθρώπων με χαλαρή σύνδεση».⁶⁵ Η εν λόγω «χαλαρότητα» εμπεριέχει οπωσδήποτε μία απελευθερωτική συνιστώσα: υποβάλλει την ιδέα ότι το Κέντρο αποκηρύσσει τις δεσμεύσεις ενός άτεγκτου «πρωτοκόλλου υποδοχής», αποδέχεται τα μέλη του *ακριβώς όπως είναι*, και αρνείται να προδιαγράψει τους αντικειμενικούς στόχους που το σεμινάριο αυτογνωσίας θα όφειλε να υπηρετεί *αντί* των εκπαιδευομένων για τους εκπαιδευομένους. Ταυτόχρονα, όμως, η «χαλαρή» αυτή σύνδεση υπόκειται και στα μειονεκτήματα των πλεονεκτημάτων της: από τη μία μεριά, προϋποθέτει ένα κριτήριο *καταναλωτικής επιλογής*, σύμφωνα με το οποίο ο καθένας είναι ελεύθερος να «δοκιμάσει» μία ομάδα για όσον καιρό τον ευχαριστεί, και στη συνέχεια να αποχωρήσει, εφόσον κρίνει ότι δεν εκπληρώνει τις προσδοκίες του. Με τον τρόπο αυτό, η συνεκτικότητα των ομάδων τίθεται υπό αίρεση, ενώ οι διεργασίες που τελούνται στο εσωτερικό τους υπόκεινται σε διαρκή σκαμπανεβάσματα. Από την άλλη μεριά, η ύπαρξη μίας «χαλαρής» σύνδεσης μεταξύ των μελών διαψεύδει εν τοις πράγμασι την βαρύνουσα σημασία που καταστατικά αποδίδεται στη σύμπληξη των ομάδων, καθότι αναπαράγει ένα *διπλό μήνυμα* (double bind)⁶⁶: δηλώνεται ότι η πληρέστερη δυνατή εμπύωση και οικειοποίηση των πνευματικών αληθειών της *Αρμονικής Ζωής* περνά οπωσδήποτε μέσα από την ομαδική εργασία,⁶⁷ την ίδια στιγμή που η πόρτα διαφυγής από την ομάδα αφήνεται ορθάνοιχτη. Για να το θέσω με διαφορετικούς όρους, αντί το καταστατικό της *Αρμονικής Ζωής* να κάνει πρωταρχικώς έκκληση σε αισθήματα δέσμευσης και ευθύνης, τα οποία

⁶⁴ Συνοψίζοντας την τυπολογία του καθηγητή Εκπαίδευσης Ενηλίκων David Jaques, θα έλεγα ότι οι προϋποθέσεις αυτές είναι: 1) *Η συλλογική αντίληψη*: η επίγνωση των εκπαιδευομένων ότι δεν είναι «νησιά», ότι δεν προσέρχονται στο σεμινάριο αυτογνωσίας ως αφηρημένες ατομικότητες, αλλά ακριβώς ως μέλη μίας ομάδας 2) *Η ικανοποίηση αναγκών*: τα μέλη συμμετέχουν επειδή πιστεύουν ότι θα προσποριστούν κάποιο όφελος ή θα ικανοποιήσουν κάποια ανάγκη τους 3) *Η διατύπωση κοινών στόχων*: τα μέλη συμφωνούν σε κάποιους ελάχιστους κοινούς στόχους ή επιδιώξεις 4) *Η αλληλεξάρτηση και αλληλεπίδραση*: όλα τα μέλη επηρεάζονται μεταξύ τους (ακόμα και σε ασυνείδητο επίπεδο), ενώ βασίζονται το ένα στο άλλο για την υλοποίηση των στόχων που έχουν θέσει ως όρο συγκρότησης της ομάδας τους 5) *η ύπαρξη κοινωνικής οργάνωσης*: μία συνάθροιση ατόμων δεν μπορεί να θεωρηθεί «ομάδα» αν δεν διαθέτει –έστω και άτυπα– κανόνες, ρόλους, ιεραρχία και ισχύ, και αν τα μέλη της δεν αισθάνονται ότι σχετίζονται σ' ένα ορισμένο συναισθηματικό επίπεδο 6) *η συνοχή και η εξάρτηση από την ομάδα*: η θέληση των μελών να παραμείνουν στην ομάδα, να συνεισφέρουν στην ανάπτυξή της και στην επίτευξη των στόχων της –με άλλα λόγια: η συναισθηματική έλξη που ασκεί η ομάδα στα μέλη της [πρβλ. Jaques, 2001: 26].

⁶⁵ Βλ. υποσ. 30, σελ. 24.

⁶⁶ Για μία εξαιρετική ανάλυση της λειτουργίας του *διπλού μηνύματος*, βλ. Bateson, 2000: 206-216, 271-278.

⁶⁷ «Δεν είναι τυχαία τα άτομα που βρίσκονται στην ομάδα μας. Πολλές φορές με το δικό τους άνοιγμα μαθαίνουμε πολλά γι' αυτά που απασχολούν εμάς τους ίδιους. Αυτό τουλάχιστον το έχω δει επανειλημμένα στον εαυτό μου: από κάποιον που έρχεται με ένα δικό του πρόβλημα, μαθαίνω κάτι για ένα κομμάτι του εαυτού μου [...] Κι έτσι, μοιραζόμενοι το πρόβλημά μας με την ομάδα, βοηθάμε τους άλλους να δουν κομμάτια του εαυτού τους, όμοια με τα δικά μας, που δεν μπορούν να δουν μόνοι τους στον εαυτό τους. Κατά συνέπεια, το μοίρασμα ωφελεί και τους άλλους και εμάς» [ΤΕ¹: 48].

ο εκπαιδευόμενος οφείλει να επιδείξει απέναντι στο εγχείρημα της παρακολούθησης του σεμιναρίου, εν τέλει κάνει έκκληση στην *ευχέρεια εξόδου* τού εκπαιδευομένου από το εγχείρημα αυτό.

Ό,τι όμως μοιάζει εκ πρώτης όψεως ντιλεταντισμός ή ασυνέπεια, σύντομα αντιλαμβάνομαι ότι υπακούει σε μία άτυπη επικοινωνιακή και παιδαγωγική λογική: να θεωρείς αυτονόητη την ύπαρξη ομάδας εκεί που οι όροι συγκρότησής της είναι αμφίβολοι, να αντιμετωπίζεις τον εκάστοτε εκπαιδευόμενο ως οργανικό μέλος μιας ομάδας, όταν εκείνος δεν έχει καν αποσαφηνίσει ποιο είναι το μαθησιακό αντικείμενο τού σεμιναρίου αυτογνωσίας, είναι ένας ευφυής ελιγμός που πιστοποιεί, κατά τη γνώμη μου, δύο τουλάχιστον δεδομένα: πρώτον, ότι εμπιστεύεσαι απόλυτα το «προϊόν» σου, έχεις συνείδηση της γοητείας που ασκεί στο υποψήφιο κοινό σου, είσαι ενήμερος για τους ποικίλους τρόπους με τους οποίους μπορεί να απαντά στις ανάγκες του. Και δεύτερον, ότι δεν είσαι διατεθειμένος να εκβιάσεις την δέσμευση του εκπαιδευομένου, αλλά να την εκμαιεύσεις σταδιακά, αντιμετωπίζοντάς τον όχι ως κάποιον που οφείλει να διανύσει έναν μακρύ δρόμο ακόμα, προκειμένου να φτάσει στο τέρμα μίας διαδρομής, αλλά ως κάποιον που, υπό μία έννοια, έχει ήδη διανύσει το δρόμο αυτό. Με άλλα λόγια, δεν σε ενδιαφέρει να πείσεις προκαταβολικά τον εκπαιδευόμενο, προσκομίζοντάς του αναλυτικά προγράμματα και τεκμήρια επαγγελματικής κατάρτισης· σε ενδιαφέρει να ανεβάσεις την αυτοεκτίμησή του και να ενθαρρύνεις την απόφασή του να εγγραφεί στο σεμινάριο, προεξοφλώντας ήδη από το πρώτο μάθημα την οργανική ένταξή του στην ομάδα. Το προκαταβολικό αυτό *captatio benevolentiae* συνιστά ένα από τα σημαντικότερα δώρα του Najemy και των συντονιστών του Κέντρου προς τα μέλη του –κι αν είναι αλήθεια ότι ένα από τα δομικά χαρακτηριστικά της λειτουργίας του δώρου αποτελεί η υποχρέωση ανταπόδοσής του [Mauss, 1999: 67-73], τότε οι πιθανότητες του εκπαιδευόμενου να αδιαφορήσει απέναντι στην πρωτογενή αυτή έκφραση εμπιστοσύνης, θα πρέπει μάλλον να θεωρηθούν περιορισμένες (χωρίς φυσικά να μπορεί να αποκλειστεί ακόμα και ένα τέτοιο ενδεχόμενο).

Αφ' ης στιγμής πάντως τα υποψήφια μέλη υπερνικήσουν τις αναστολές τους και οριστικοποιήσουν την απόφαση της συμμετοχής τους στο σεμινάριο, το αίτημα για ουσιαστική δέσμευση και βιωματική συμμετοχή γίνεται επιτακτικό. Το Τετράδιο Εργασίας του πρώτου έτους είναι κατάστικτο από παραινέσεις για αποφυγή απουσιών από το μάθημα [TE¹:36-37], για τήρηση ησυχίας, ενεργή ακρόαση και αλληλοσυμπαράσταση των μελών μεταξύ τους [TE¹:43], για συνέπεια στις γραπτές εργασίες [TE¹:43-45] καθώς και για τήρηση απόλυτης εχεμύθειας, όσον αφορά στα όσα συμβαίνουν κατά τη διάρκεια των «μικρών ομάδων» [TE¹:49-51].

Ο τρόπος λειτουργίας των «μικρών ομάδων» έχει καθοριστεί εξαρχής από τον Najemy [ΣΖ:236]. Μετά το τέλος της προβολής του DVD καθόμαστε σε κύκλο, ενώνουμε τα χέρια– η αριστερή παλάμη κοιτάει προς τα πάνω, η δεξιά προς τα κάτω– κλείνουμε τα μάτια και αφήνουμε την θετική ενέργεια να «ρέει» μέσα από τα χέρια μας σε ολόκληρη την ομάδα. Τώρα είναι ο συντονιστής αυτός που αναλαμβάνει να γίνει η «φωνή» της ομάδας και να καθοδηγήσει προς θετικές κατευθύνσεις τη φαντασίωσή της. Το εκφώνημα της φαντασίωσης είναι συνήθως αυτοσχέδιο, μολονότι κάποιοι όροι –φως, θετικότητα, αγάπη κλπ– αποτελούν θεμελιακά του μοτίβα· όμως, στα βασικά χαρακτηριστικά τού εκφωνήματος θα πρέπει εξάπαντος να συγκαταριθμηθούν οι μεγάλες σιωπές ανάμεσα στις προτάσεις (τις οποίες εδώ συμβολίζω με τα αποσιωπητικά), ο μειλίχιος τόνος της φωνής –ανάλογος μ’ αυτόν του Najemy κατά τη διάρκεια της χαλάρωσης– καθώς και η προσπάθεια να δημιουργηθεί ένα κλίμα γαλήνης και εσωτερικότητας, που υποβάλλει την ιδέα ότι η ομάδα σχηματοποιείται *τώρα* –ότι τα μέλη της γινόμαστε *Ένα*. Στην περίπτωση του Αντώνη, το εκφώνημα παίρνει την παρακάτω μορφή:

Ας κλείσουμε τα μάτια μας και ας πάρουμε μερικές αναπνοές... Νιώστε την ενέργεια στα χέρια σας... Πάρτε την ενέργεια από το αριστερό και διοχετεύστε την στο δεξί... Νιώστε τη δύναμη της ομάδας, βιώστε την αγάπη, την αδελφοσύνη... Νιώστε το φως της δημιουργικότητας να πλημμυρίζει την Ελλάδα, να μας φωτίζει... Νιώστε επάρκεια, βιώστε ειρήνη, και ανοίξτε την καρδιά σας... Είμαστε αδέρφια...

Η Νέλλη –συντονίστρια του δεύτερου έτους– είναι ακόμα πιο γλαφυρή:

Ας κλείσουμε τώρα τα μάτια μας... Με κάθε εισπνοή, εισπνέουμε φως, θετικότητα... και με κάθε εκπνοή αφήστε ό,τι υπάρχει μέσα σας που σας βαραίνει, να φεύγει, να μπαίνει στη γη... Φανταστείτε με κάθε εκπνοή να μπαίνει από το κεφάλι, να διαπερνά όλο το σώμα και να φεύγει από τα πόδια ό,τι σας βαραίνει, ό,τι δεν θέλετε να κρατήσετε... Τώρα νιώστε μες στο στήθος σας ένα φως, ένα ζεστό φως –σαν να είναι ένας ήλιος που καίει– να γεμίζει το στήθος, και μέσα από τους ώμους να περνάει στο δεξί σας χέρι, κι από κει στον διπλανό σας... το φως διατρέχει όλη την ομάδα και επιστρέφει σ’ εσάς μέσα από το αριστερό σας χέρι... Νιώθουμε την ροή της ενέργειας... νιώθουμε να μας ενώνει... να μας ζεσταίνει... να μας γεμίζει αισιοδοξία... να μας γεμίζει αγάπη... Κι ας κάνουμε μια ευχή για τη γη μας, για όλο τον κόσμο, μία ευχή να είναι καλά... μια ευχή για τη χώρα μας, να είναι καλά... μια ευχή για τον καθένα μας –για την Ούρσουλα, για τη Σταυρούλα, για το Δημήτρη, για τη Νέλλη– να είναι καλά...

Είναι αλήθεια ότι δεν νιώθω καθόλου τη ροή της ενέργειας· αισθάνομαι, όμως, μία ευχάριστη αμηχανία από την αφή (ιδιαίτερα αν τύχει το χέρι που με κρατά να είναι γυναικείο), καθώς και από τον ήχο των ανασών μας, που διακρίνεται ευκρινώς. Χωρίς αμφιβολία, η συνεκτικότητα της

ομάδας σμιλεύεται με υλικά που πηγάζουν από μέσα μας: είναι το φως, η ενέργεια και η θετικότητα που διαχέονται μέσω των χεριών μας, είναι η αγάπη και η αδελφοσύνη που βιώνουμε στο εδώ-και-τόρα. Πολλές φορές κατά τη διάρκεια της ευχής, άνοιξα τα μάτια μου να κοιτάξω τους υπόλοιπους εκπαιδευόμενους (ευτυχώς, χωρίς ποτέ κανείς να αντιληφθεί την παρασπονδία μου). Όλοι μας φαίνεται να έχουμε απεμπολήσει κάθε υπόνοια έντασης ή άγχους, και έτσι όπως κρατιόμαστε χέρι-χέρι, μοιάζουμε σαν να μετέχουμε σε κάποιο είδος τελετουργικού χορού. Όμως δεν υπάρχει τίποτε το «αποκρυφιστικό» στο χορό αυτό, καθόσον δεν επικαλούμαστε παρά μονάχα τις θετικές σκέψεις και τα θετικά συναισθήματά μας: οτιδήποτε άλλο, το αφήνουμε απλώς «να μπει στη γη». Όταν ανοίξουμε τελικά τα μάτια και λύσουμε τα χέρια μας, υπάρχουν εκπαιδευόμενοι που αφήνουν μικρούς αναστεναγμούς ευχαρίστησης –αντίστοιχους μ’ αυτούς που κάνουμε, για παράδειγμα, ύστερα από ένα χορταστικό τέντωμα. Το μυαλό έχει καθαρθεί από εξωτερικούς περισπασμούς, το συναισθηματικό πλαίσιο είναι φορτισμένο θετικά, το σώμα μας είναι ξεκούραστο και χαλαρό· είμαστε πλέον έτοιμοι να ξεκινήσουμε την συζήτηση, όχι απλώς ως φορείς κάποιων υποκειμενικών απόψεων που διασταυρώνονται σε ουδέτερο έδαφος, αλλά ως ομάδα η οποία έχει διαμορφώσει (και έχει διαμορφωθεί μέσα από) το δικό της πνευματικό setting.

Για ακόμα μία φορά, το πρωτόκολλο διεξαγωγής της συζήτησης είναι καθορισμένο από τον Najemy. Υπάρχει, κατ’ αρχάς, μία «τυπική» εκφορά του πρωτοκόλλου, που αφορά στην ομάδα νοούμενη ως όλον:

Ο συντονιστής θα δίνει το λόγο και θα κρατάει τάξη στη συζήτηση. Σε περίπτωση που τα μέλη της ομάδας δυσκολεύονται να τηρούν τους κανόνες της συζήτησης, μπορείτε να εφαρμόσετε το σύστημα με το “αντικείμενο του λόγου”. Ο συντονιστής θα δώσει το “αντικείμενο του λόγου” στον καθένα που μιλάει (το αντικείμενο μπορεί να είναι μια μπάλα, μια καρδούλα ή ό,τι αποφασίσει η ομάδα). Σ’ όλη τη διάρκεια της συζήτησης, μόνο αυτός που έχει το ‘αντικείμενο’ μπορεί να μιλάει, εκτός από το συντονιστή που μπορεί να ζητήσει από κάποιον να διευκρινίσει τις σκέψεις του ή να ζητήσει να δοθεί το “αντικείμενο” σε άλλα χέρια, για να μιλήσει κάποιος άλλος [ΣΖ:236].

Υπάρχει όμως και μία *εξατομικευμένη* εκφορά, που έχει χαρακτήρα περισσότερο προτρεπτικό (ή αποτρεπτικό):

Πάντα ζήτησε το λόγο, μην πετάς κουβέντες που θα διαταράξουν ή θα διακόψουν τη ροή της συζήτησης (γράψε αυτό που θέλεις να πεις σ’ ένα χαρτί και περίμενε μέχρι να έχεις το λόγο). Απόφυγε, με κάθε συνειδητή προσπάθεια: 1. Κριτική, σχόλια 2. Συμβουλές 3. Να ψυχολογήσεις τον άλλο 4. Υποθετικά παραδείγματα. 5. Σχόλια και συζήτηση για κοινωνικά, πολιτικά ή

θρησκευτικά φαινόμενα. Ρώτησε βαθιές και βοηθητικές ερωτήσεις όταν θέλεις να βοηθήσεις κάποιον να βρει το πρόβλημα και ν' ανακαλύψει λύσεις (όλες οι απαντήσεις βρίσκονται μέσα στον καθένα). *Να είσαι όσο πιο ανοιχτός και ειλικρινής μπορείς* [ΤΕ¹:38 –έμφαση δική μου].

Όπως και στην περίπτωση της ησυχίας, οι επίμονες εκκλήσεις για εφαρμογή του πρωτοκόλλου υποδηλώνουν τη συχνότητα παραβίασής του –ή αλλιώς, τις συνηθέστερες μορφές παρεκτροπών οι οποίες παρεισφρέουν, ως ηχώ ή ως αδράνεια, ακόμα και σ' ένα πνευματικό συμφραζόμενο διεξαγωγής της συζήτησης. Την ίδια στιγμή, όμως, θα έλεγα ότι το πρωτόκολλο λειτουργεί και ως ένα είδος «αερόσακου», προορισμένου να μειώσει τις εντάσεις και να απορροφήσει τους κραδασμούς που νομοτελειακά συνεπάγεται κάθε προσπάθεια ομαδικής οικειοποίησης και επεξεργασίας μίας καινούργιας πληροφορίας. Ένας εξωτερικός παρατηρητής θα μπορούσε να θεωρήσει το μήνυμα αντιφατικό: από τη μία μεριά, καλούμαστε να είμαστε «όσο πιο ανοιχτοί και ειλικρινείς μπορούμε» από την άλλη, μας ζητείται να καταβάλλουμε «κάθε συνειδητή προσπάθεια» ώστε να αποφύγουμε την κριτική, τα σχόλια και τις συμβουλές, να μην διολισθήσουμε σε κοινωνικοπολιτικές ή θρησκευτικές προβληματικές, να παρακάμψουμε τις ψυχολογικές ερμηνείες και τα υποθετικά παραδείγματα· αίφνης, δηλαδή, να αναστείλουμε κάθε αυθόρμητη, ανοιχτή και ειλικρινή ανατροφοδότηση της νέας πληροφορίας, καθώς και κάθε «οριζόντια» αλληλεπίδραση μεταξύ μας.

Η συγκεκριμένη πρακτική προάγει οπωσδήποτε την ευταξία της συζήτησης και κανονικοποιεί τη μετάβαση από το στάδιο παρακολούθησης του DVD σ' αυτό των μικρών ομάδων· την ίδια στιγμή όμως, μεταθέτει εξολοκλήρου τη δυναμική της συζήτησης από την ομάδα στο συντονιστή, ο οποίος όχι μόνο αναγορεύεται σε τιμητή της ευκρίνειας των σκέψεων των εκπαιδευομένων, αλλά και δικαιούται να προσφέρει ή να αφαιρεί το «αντικείμενο του λόγου» κατά το δοκούν. Με τον τρόπο αυτό, η ομάδα εντάσσεται για ακόμα μία φορά στο πλαίσιο μίας κάθετης και δασκαλοκεντρικής συναλλαγής, όπου το κάθε μέλος (Μ) αλληλεπιδρά ευθέως μονάχα με το συντονιστή (Σ), ενώ τα υπόλοιπα μέλη παρίστανται ως θεατές, που περιμένουν απλώς τη σειρά τους για να πάρουν το «αντικείμενο του λόγου» [Εικ.5]. Η τηλεοπτική εικόνα του Najemy έχει τώρα αντικατασταθεί από τη φυσική εικόνα του συντονιστή.

Οπωσδήποτε, το συγκεκριμένο μοντέλο συναλλαγής δεν απαγορεύει επιμέρους αποκλίσεις, ανάλογα με την προσωπικότητα και το στυλ του κάθε συντονιστή. Ο Αντώνης, λόγου χάρη, διαπνέεται περισσότερο από ένα πνεύμα «διδασκτικού υλισμού»: μολονότι ακούει με ιδιαίτερη προσοχή το πρόβλημα του κάθε εκπαιδευόμενου, προσπαθεί εξάπαντος να το συνδέσει

με κάποια πτυχή της καινούργιας ύλης. Όπως μου εξηγεί χαρακτηριστικά, «αν καταλάβουμε το μάθημα, σιγά-σιγά θα καταλάβουμε και πού βρίσκεται η λύση του προβλήματός μας». Η Νέλλη, αντίθετα, κινείται με μεγαλύτερη ελευθερία: δεν την ενδιαφέρει τόσο η εμπέδωση της καινούργιας ύλης, όσο να οδηγήσει τον εκπαιδευόμενο, μέσα από κατάλληλα στοχευμένες ερωτήσεις, στη συνειδητοποίηση της *βασικής πεποιθήσης* που κρύβεται πίσω από το πρόβλημά του, και η οποία τον κάνει να ερμηνεύει το Α ή το Β ερέθισμα με αρνητικό τρόπο. Η Φαίνη –από τις πιο ενημερωμένες βιβλιογραφικά συντονίστριες της *Αρμονικής Ζωής*– αποπειράται συνήθως μία σύνθεση των δύο παραπάνω τάσεων: θέτει στον εκπαιδευόμενο αλληπάλλληλες ερωτήσεις για την εξακρίβωση των βασικών πεποιθήσεών του, ενώ παράλληλα, δεν χάνει ευκαιρία να πλαισιώνει το περιεχόμενο του DVD και με δικά της διαβάσματα. Η Ιωάννα πάλι, ενδιαφέρεται πρωτίστως να ακούσει τον εκπαιδευόμενο –να του επιτρέψει δηλαδή να αποφορτιστεί– προτείνοντας ως πιθανούς τρόπους υπέρβασης του προβλήματός του την συστηματική επανάληψη και οικειοποίηση συγκεκριμένων πνευματικών τεχνικών.

Σε κάθε περίπτωση πάντως, η ανατροφοδότηση της συζήτησης έρχεται ως επί το πλείστον από το *συντονιστή*, και λιγότερο από τα μέλη της ομάδας. Το γεγονός αυτό αποθαρρύνει, καθώς είδαμε, την ευθεία και οριζόντια αλληλεπίδραση μεταξύ των τελευταίων, χωρίς ωστόσο να παρεμποδίζει έμμεσες ή υπόρρητες μορφές της, οι οποίες αφορούν κυρίως στην επίγνωση της καθολικότητας των ανθρωπίνων προβλημάτων –ότι σε έσχατη ανάλυση, «όλοι βράζουμε στο ίδιο καζάνι». Ο Αντώνης διαπιστώνει την ύπαρξη σημαντικής αλληλεπίδρασης μεταξύ των εκπαιδευομένων, «με την έννοια ότι διαπιστώνεις πολύ συχνά ότι το πρόβλημα και η λύση του άλλου έχει πολλά κοινά με το δικό σου και αυτό σε βοηθάει να το επιλύσεις συντομότερα και μάλιστα με μικρότερη προσπάθεια». Την ίδια μορφή αλληλεπίδρασης πιστοποιεί και η Ανίτα: «Ακούγοντας τους άλλους, ανακαλύπτεις πράγματα για τον εαυτό σου και επίσης συνειδητοποιείς πόσες ομοιότητες έχεις με ανθρώπους που μέχρι πριν από λίγο καιρό ήταν εντελώς άγνωστοι, και που αν τους γνώριζες σε διαφορετικό χώρο, ίσως να μην επέλεγες να μιλήσεις μαζί τους». Άλλοι εκπαιδευόμενοι είναι περισσότερο επιφυλακτικοί –ή ακόμα και αρνητικοί: η Ζωή, για παράδειγμα, εισηγείται μία «μέτρια» μορφή αλληλεπίδρασης των μελών, και μόνο υπό τον όρο ότι «κάνουν παρέα μεταξύ τους». Με την εκτίμηση της Ζωής συμφωνεί απολύτως και η Ελευθερία, ενώ αντίθετα ο Χρήστος φτάνει στο σημείο να αρνηθεί ακόμα και την ελάχιστη μορφή αλληλεπίδρασης. Είναι προφανές ότι οι παραπάνω εκτιμήσεις εξαρτώνται σε μεγάλο βαθμό από την οικειότητα την οποία ο κάθε εκπαιδευόμενος αναπτύσσει με τα υπόλοιπα μέλη της ομάδας του, καθώς και από τον τρόπο με τον οποίο αντιλαμβάνεται την έννοια της αλληλεπίδρασης καθεαυτήν.

Προσωπικά, θα ήμουν ικανοποιημένος με μία πολύ ριζοσπαστικότερη εκδοχή της, η οποία θα επέτρεπε στην ομάδα αφενός, να απεμπολήσει τις κάθετες και δασκαλοκεντρικές μορφές συναλλαγής που την συνέχουν, και αφετέρου, να μετεξελιχθεί σ' έναν *γνήσιο κοινωνικό μικρόκοσμο*, τα μέλη του οποίου θα ενθαρρύνονταν διαρκώς –και χωρίς δομικούς περιορισμούς– να διαδραματίσουν κατά τρόπο άμεσο και αυθεντικό την δυσπροσαρμοστική διαπροσωπική τους συμπεριφορά.⁶⁸ Παρόλα αυτά, είμαι πρόθυμος να παραδεχτώ ότι ο τρόπος σύμπληξης και λειτουργίας των μικρών ομάδων –μ' όλες τις έμμεσες μορφές αλληλεπίδρασης που υποστηρίζει– δεν παύει να εξυπηρετεί έναν διπλό στόχο: από τη μία μεριά, ανακουφίζει τους εκπαιδευομένους από την πολυπλοκότητα, το άγχος και την ένταση που συνεπάγεται κάθε ευθεία και αδιαμεσολάβητη μορφή «οριζόντιας» συναλλαγής· από την άλλη, προκρίνει μία οριοθετημένη και «φιλτραρισμένη» ανταλλαγή πληροφορίας, έτσι ώστε να προαχθεί η συνεννόηση, η κατανόηση και η συμπάθεια έναντι της κατάκρισης ή του κουτσομπολιού.⁶⁹ Συνοψίζοντας έναν κοινό τόπο της επικοινωνίας, ο Edgar Morin επισημαίνει εύστοχα ότι

η τάση μας να κρίνουμε, να εκτιμήσουμε, να επιδοκιμάσουμε, να αποδοκιμάσουμε αποτελεί το μεγαλύτερο εμπόδιο στην επικοινωνία. Αντιθέτως, αυτό που την ευνοεί, είναι το να παρακολουθείς τον άλλον με συμπάθεια (ή τουλάχιστον να δίνεις την εντύπωση ότι το κάμεις) και με βαθιά κατανόηση [Morin, 1998:285].

Κάτι ανάλογο, νομίζω, επιχειρούν και οι μικρές ομάδες: μέσα από τον τρόπο σύμπληξης και λειτουργίας τους, ενθαρρύνουν ένα είδος «οικολογίας της επικοινωνίας» [Beigbeder, 2002: 224] η οποία, περιορίζοντας την χαώδη εισροή δεδομένων στη συζήτηση, συμβάλλει στην μεγαλύτερη δυνατή απλοποίησή της, και άρα στην επίτευξη ενός ελάχιστου επικοινωνιακού consensus. Θα συνιστούσε υπερβολή, ωστόσο, να θεωρήσει κανείς ότι το consensus αυτό απορρέει απλώς και μόνο από την ελεγχόμενη αλληλεπίδραση των μελών ή το προσεκτικό «φιλτράρισμα» των δεδομένων της συζήτησης. Πέραν των συγκεκριμένων παραγόντων, το κλίμα της ευταξίας και της γαλήνης που επικρατεί στο πλαίσιο των μικρών ομάδων θα πρέπει επίσης να αποδοθεί στις διαδικασίες σωματικής, νοητικής και συναισθηματικής αποσυμπίεσης που έλαβαν χώρα κατά τη

⁶⁸ «Μια ομάδα που αλληλεπιδρά ελεύθερα, με λίγους δομικούς περιορισμούς», επισημαίνει ο Irvin Yalom, «θα εξελιχθεί με τον καιρό σ' έναν κοινωνικό μικρόκοσμο των μελών που συμμετέχουν. Αν τους δοθεί αρκετός χρόνος, τα μέλη της ομάδας θ' αρχίσουν να είναι ο εαυτός τους: θ' αλληλεπιδράσουν με τα υπόλοιπα μέλη, όπως αλληλεπιδρούν με τους άλλους στον κοινωνικό τους χώρο, και θα δημιουργήσουν μέσα στην ομάδα το ίδιο διαπροσωπικό σύμπαν, στο οποίο πάντα κατοικούσαν. Με άλλα λόγια, καθώς περνά ο καιρός, οι θεραπευόμενοι θα αρχίσουν αυτόματα και αναπόφευκτα να εκδηλώνουν μέσα στη θεραπευτική ομάδα τη δυσπροσαρμοστική διαπροσωπική τους συμπεριφορά. Δεν είναι ανάγκη να περιγράψουν την παθολογία τους ή να δώσουν ένα λεπτομερές ιστορικό της: *αργά ή γρήγορα θα τη διαδραματίσουν μπροστά στα μάτια των υπολοίπων μελών*» [Yalom-Leszcz, 2006:66-67 –έμφαση στο πρωτότυπο].

⁶⁹ Για την αποφυγή της κριτικής και του κουτσομπολιού ως απροϋπόθετου κανόνα διεξαγωγής της συζήτησης στις μικρές ομάδες, βλ. TE¹: 52-54.

διάρκεια της χαλάρωσης, στις «θετικές» ονειροπολήσεις και φαντασιώσεις αυτοεκπλήρωσης οι οποίες πραγματοποιήθηκαν κατά τη διάρκεια του «δημιουργικού οραματισμού», στη διάταξη των θέσεων και την ζεστή «ατμόσφαιρα του χώρου»,⁷⁰ αλλά και στη διανοητική ευχαρίστηση που εύλογα συνοδεύει κάθε καινούργια γνωσιολογική κατάκτηση.

Αν μάλιστα λάβει κανείς υπόψη του ότι «κάθε επικοινωνία έχει δύο όψεις –την όψη του περιεχομένου και την όψη της σχέσης» [Watzlawick et al, 2004: 76], τότε σημαντικός παράγοντας του θετικού κλίματος των μικρών ομάδων θα πρέπει επιπλέον να θεωρηθεί η απερίσταλη και ολόθερμη αποδοχή των εκπαιδευομένων εκ μέρους των συντονιστών. Το γεγονός ότι μία ομάδα ανθρώπων σε δέχεται «ακριβώς όπως είσαι» και ενδιαφέρεται να συνδράμει τα προβλήματά σου χωρίς να ζητάει άμεσα ανταλλάγματα, είναι ευνόητο ότι δημιουργεί ένα θετικό βιωματικό πλαίσιο για όλους τους συμμετέχοντες, αμβλύνει τις άμυνές τους και καθιστά την ενσωμάτωσή τους στην ομάδα υπόθεση ασύγκριτα σημαντικότερη από τη διατύπωση της Α ή της Β διαφωνίας. Ακόμη κι εγώ, που χάνω γρήγορα το ενδιαφέρον μου για μία συζήτηση, εάν αυτή δεν είναι

«[...] αρκετά στιβαρή και μεγαλόθυμη, αν δεν είναι εριστική, αν είναι πολιτισμένη και τεχνητή, αν φοβάται τη σύγκρουση και οι κινήσεις της είναι περιορισμένες» [Montaigne, 1985: 178],

ομολογώ εν τούτοις ότι κατά τη διάρκεια των μικρών ομάδων συνέλαβα συχνά τον εαυτό μου ολοκληρωτικά ανόρεχτο για αντιρρήσεις ή κριτικά σχόλια, και πότε με διάθεση να «απολησμονηθώ» μέσα στην παρέα των συνομιλητών μου· μια παρέα, σημειωτέον, η οποία δεν διεκδικεί από μένα το παραμικρό.

Οπωσδήποτε, το μαθησιακό αντικείμενο του σεμιναρίου παραμένει αμφίσημο και αινιγματικό ακόμα και μετά την παρέλευση του τρίωρου. Πλην όμως, στα ολιγόλεπτα «πηγαδάκια» που σχηματίζονται για ένα γρήγορο τσιγάρο μετά το μάθημα, το βίωμα που όλοι οι εκπαιδευόμενοι μοιραζόμαστε είναι, κατά το μάλλον ή ήττον, κοινό: μολονότι τα προβλήματά μας απέχουν πολύ ακόμα από την επίλυσή τους και τα ερωτήματά μας από τις απαντήσεις τους, εν τούτοις το σώμα μας είναι τώρα ξεκούραστο και αναζωογονημένο, το μυαλό μας καθαρότερο και η συναισθηματική μας κατάσταση οπωσδήποτε πιο ανάλαφρη. Η *μισή λαμπάδα* ανανέωσε την ενέργεια του σώματός μας και μας χαλάρωσε. Το *DVD* μάς έδωσε αφορμές για προβληματισμό και εμπλούτισε τις γνώσεις μας. Η συζήτηση στις *μικρές ομάδες* ανέβασε την αυτοεκτίμησή μας και παρηγόρησε τη μοναξιά μας. Σωματικές, διανοητικές και συναισθηματικές ανάγκες εκφράστηκαν ανοιχτά, τονώθηκαν δημιουργικά και, χωρίς να ικανοποιηθούν πλήρως,

⁷⁰ Ο όρος είναι της Ελένης Παπαδάκη Μιχαλίδη, 1995: 119. Σύμφωνα με την ίδια συγγραφέα, εξάλλου, η κυκλική διάταξη στο χώρο –όπως αυτή των μικρών ομάδων– «δημιουργεί αισθήματα δημοκρατικότητας, ισότητας και ενότητας» [ο.π.,: 125].

τροχοδρομήθηκαν πάντως στις πιο θετικές, κατά το δυνατόν, κατευθύνσεις. Αν λοιπόν, η στοιχειώδης δομική μονάδα του σεμιναρίου –το εβδομαδιαίο μάθημα– υπήρξε για μας μια εμπειρία τόσο ενισχυτική, δεν είναι δύσκολο να φαντασιωθούμε τα τεράστια οφέλη που θα έχουμε αποκομίσει μετά την ολοκλήρωση του εξαετούς κύκλου της αυτογνωσίας.

§1.3. «Αρμονικοί» αναζητητές

§1.3.1. Εισαγωγικά

Να στοιχειοθετήσει κανείς το «γενικό προφίλ» των μελών ενός Πνευματικού Κέντρου από το κατώφλι του οποίου έχουν περάσει περισσότερα από είκοσι χιλιάδες άτομα, συνιστά οπωσδήποτε ένα υπερβολικά φιλόδοξο εγχείρημα. Πόσο μάλλον, αν αναλογιστεί κανείς ότι από το έτος ίδρυσής της (1976) και κατά τη διάρκεια των τριανταπέντε χρόνων λειτουργίας της, η *Αρμονική Ζωή* συνυφάνθηκε με όλες τις σημαίνουσες μεταβολές που έλαβαν χώρα στη νεοελληνική κοινωνία από τη μεταπολίτευση και μετά, συγκρότησε την ταυτότητά της *έναντι* των μεταβολών αυτών (και *μαζί* μ' αυτές), ενώ συχνά χρειάστηκε να επαναδιατυπώσει τον λόγο της, προκειμένου να ανταποκριθεί στις δαιδαλώδεις προκλήσεις που φαίνεται να σηματοδοτεί κάθε *fin du siècle*. Ένα ποσοστό αφαιρετικότητας και σχηματικότητας μοιάζει έτσι αναπόφευκτο, δεδομένου ότι αντλώ τις πληροφορίες μου σχεδόν κατ' αποκλειστικότητα από μαρτυρίες παλαιότερων μελών και συντονιστών της *Αρμονικής Ζωής*, καθώς και από τον ίδιο τον Najemy.

Μπαίνω, ωστόσο, στον πειρασμό να ισχυριστώ ότι ακόμα κι αν η εθνογραφική μου μελέτη μου έδινε τη δυνατότητα να προσπελάσω περισσότερα τεκμήρια ως προς το συγκεκριμένο θέμα, και πάλι δεν θα μπορούσα να αποφύγω κάποιο στοιχείο γενίκευσης –και άρα αυθαιρεσίας– κρίνοντας από το γεγονός ότι η «πνευματική αναζήτηση» συνιστούσε πριν από τριανταπέντε χρόνια ένα εγχείρημα πολύ περισσότερο «εναλλακτικό», παραβατικό και πολιτικά προσδιορισμένο, σε σχέση με σήμερα.⁷¹ Μ' αυτό, θέλω να πω ότι ακόμα κι αν τα μέλη της *Αρμονικής Ζωής* επικαλούνται διαχρονικά ως παράγοντα εγγραφής τους στο σεμινάριο αυτογνωσίας την ανάγκη να «ανακαλύψουν τον εαυτό τους», «να βρουν ένα νόημα ζωής» ή «να θεραπευθούν από αρνητικά συναισθήματα», είναι προφανές ότι δεν εννοούν (και δεν εννοούσαν ανέκαθεν) το ίδιο πράγμα. Με δεδομένες τις διαδικασίες πολιτισμικής ρευστότητας και αλλαγής που εκβάλλουν συνήθως στις πιο απροσδόκητες ψυχολογικές ταυτίσεις και πολιτικές στρατεύσεις, θα πρέπει να θεωρηθεί προφανές ότι κάθε τυπολογία των εκπαιδευομένων της *Αρμονικής Ζωής* υπακούει στις δικές της κάθε φορά διαφοροποιήσεις και προσλαμβάνει τις δικές της ποιότητες – έστω κι αν οι λέξεις που αναλαμβάνουν να τις σημάνουν ταυτίζονται σε πλείστες περιπτώσεις. Δεν

⁷¹ Για μία έξοχη λογοτεχνική αποτύπωση αυτού ακριβώς του χαρακτήρα της πνευματικότητας κατά τη δεκαετία του '60 και του '70, βλ. Αρζόγλου, 2003.

θα πρέπει να λησμονούμε, εξάλλου, ότι το ίδιο μέλος ενδέχεται κατά καιρούς να επενδύει με εντελώς διαφορετική σημασία τις ανάγκες του, ανάλογα με τον κύκλο ζωής που διανύει, τις εκλογικεύσεις μέσα από τις οποίες διαβάζει τη βιογραφία του ή τις προόδους που σημειώνει στον «πνευματικό δρόμο». Η ανάγκη της «αυτογνωσίας» ή της «αυτοπραγμάτωσης» μπορεί έτσι να εκφράζει ένα αίτημα απόδρασης από μία δεδομένη μορφή κοινωνικοπολιτικών ή διαπροσωπικών σχέσεων και *την ίδια στιγμή*, την αναζήτηση ενός καινούργιου τρόπου εμπλοκής σ' αυτές· η ανάγκη εξεύρεσης ενός προσωπικού «νοήματος ζωής» μπορεί να σηματοδοτεί μία επιθυμία τόνωσης της αυτοεκτίμησης, και *ταυτόχρονα* να συμπλέει με μία ενόρμηση «λήθης» του εαυτού μέσα σε εναλλακτικές μορφές σχεσιακότητας. Η ανάγκη υπέρβασης των «αρνητικών συναισθημάτων» μπορεί να σημαίνει την πραγματική διάλυσή τους μέσα σ' ένα ανώτερο συναίσθημα –την Αγάπη ή την Ευγνωμοσύνη– και *την ίδια στιγμή*, την ανάγκη μίας απλής απώθησής τους.

Είναι προφανές, συνεπώς, ότι κάτω από τον παρονομαστή της ίδιας ανάγκης μπορεί να συστεγάζονται –κατά τρόπο παράδοξο και συχνά αντιφατικό– φυγόκεντρες και κεντρομόλες τάσεις, επιθυμίες τόνωσης της ατομικότητας και επιθυμίες διάχυσής της, φαντασιώσεις ιδιώτευσης και φαντασιώσεις δεξίωσης του Άλλου, ανάγκες αυτοκριτικής και ανάγκες αυτοεπιβεβαίωσης. Να προσδιορίσω *επακριβώς* το περιεχόμενο των πρωταρχικών αυτών αναγκών ή να παρακολουθήσω με απόλυτη σαφήνεια τη διαλεκτική τους, πιστεύω ότι θα ισοδυναμούσε με μία προσπάθεια άτυπης εκ μέρους μου «ψυχανάλυσης» των μελών της *Αρμονικής Ζωής* –εγχείρημα το οποίο δεν προτίθεμαι επ' ουδενί να αναλάβω. Το εγχείρημα της διατριβής στο συγκεκριμένο σημείο είναι πολύ λιγότερο φιλόδοξο: τη μία μεριά, να ιχνογραφήσω τα μέλη της *Αρμονικής Ζωής* ως ζωντανά πρόσωπα, παρακολουθώντας συγκεκριμένες εκφάνσεις της κοινωνικής τους ζωής. Από την άλλη, να καταγράψω τους λόγους που οι εκπαιδευόμενοι επικαλούνται ως καθοριστικούς για την εγγραφή τους στο σεμινάριο αυτογνωσίας, καθώς και τους συγκεκριμένους τρόπους με τους οποίους πιστεύουν ότι το τελευταίο ικανοποιεί τους λόγους αυτούς.

§1.3.2. *Παρουσιάζοντας τους βασικούς πρωταγωνιστές –και όχι μόνο*

Θα ήθελα να ξεκινήσω με κάποιες μορφές του Κέντρου τις οποίες θα χαρακτήριζα *εμβληματικές*, όχι μόνο διότι κατά την άποψή μου εκπροσωπούν επάξια την εικόνα του πνευματικού αναζητητή την οποία η *Αρμονική Ζωή* επιθυμεί να προάγει προς τα έξω, αλλά κυρίως διότι οι συγκεκριμένοι άνθρωποι έγιναν πολύ γρήγορα συνοδοιπόροι της έρευνάς μου και με βοήθησαν να ξεδιαλύνω πολλά δυσνόητα σημεία του πνευματικού δρόμου. Ως μία τέτοια μορφή θεωρώ υποχρέωσή μου να

αναφέρω πρωτίστως τη μεγάλη μου αδελφή *Ιωάννα*, η οποία όχι μόνο μου γνώρισε την *Αρμονική Ζωή* και με έφερε σε επαφή με τον Robert Najemy, αλλά έπαιξε για μένα το ρόλο ενός πραγματικού *οδηγού* στον ευρύτερο χώρο της πνευματικότητας. Συνταξιούχος της Εμπορικής Τράπεζας, η *Ιωάννα* είναι σήμερα σαράντα πέντε χρονών και εξακολουθεί να αφιερώνει ένα σημαντικό κομμάτι του ελεύθερου χρόνου της σε ποικίλες δραστηριότητες της *Αρμονικής Ζωής* – ζώντας παράλληλα μία ήρεμη και ευτυχισμένη ζωή, κοντά στον σύζυγο και τα δύο παιδιά της. Συντονίστρια του σεμιναρίου αυτογνωσίας, καθηγήτρια γιόγκα, αλλά και ταλαντούχα χειροτέχνης, εκλαμβάνει την οικολογία και την υγιεινή διατροφή ως θεμελιώδη αιτήματα του πνευματικού δρόμου, τα οποία έχει ενσωματώσει προ πολλού στην καθημερινότητά της. Διαφορετικούς τρόπους ερμηνείας των πνευματικών τεχνικών και της κοσμοθεωρίας της *Αρμονικής Ζωής* εξακολουθούμε να έχουμε πολλές –όπως εξάλλου και ασυμφιλίωτες αντιπαραθέσεις επί των πιθανών πολιτικών συνεπαγωγών της τελευταίας. Εκτιμώ ωστόσο το γεγονός ότι παρά το συναισθηματικό της δέσιμο με το Κέντρο και τον αυτονόητο θαυμασμό της για τον «*Ηλία*»,⁷² η *Ιωάννα* κατανοεί πολύ καλά τις ενστάσεις που μπορούν να διατυπωθούν εναντίον του πνευματικού δρόμου, και παραδέχεται ότι όσοι επιχειρούν να τον διανύσουν χωρίς συγκεκριμένα αιτήματα και κατάλληλη προεργασία, υποπίπτουν συχνά σε λάθη. Ύστερα από μία ταραχώδη, αλλά μάλλον σύντομη περιδιάβαση στην πλατεία Εξαρχείων και τον αναρχισμό, η *Ιωάννα* έχει υιοθετήσει πλέον ως βασική αρχή της ζωής της το «*λάθε βιώσας*»· η χαμηλόφωνη ωστόσο κοινωνική της παρουσία συνταιριάζεται πάντοτε με μια ψυχική διάθεση απαλλαγμένη από αιχμές, κι ένα βίωμα εσωτερικής αυτάρκειας, το οποίο φαίνεται πια απαρασάλευτο. Γι' αυτόν ακριβώς το λόγο, θα έλεγα ότι στο πρόσωπο της *Ιωάννας* αναγνωρίζω τελικά την «*ήρεμη δύναμη*» που οφείλει ιδεοτυπικά να χαρακτηρίζει τον εκάστοτε πνευματικό αναζητητή.

Ο *Γιάννης* είναι διευθυντικό στέλεχος της Εθνικής Τράπεζας και πατέρας δύο παιδιών, άνθρωπος με ανειρήνευτη ψυχή και οξείες πνευματικές ανησυχίες. Πενήντα τριών χρονών σήμερα, αυτό που με συνέδεσε εξαρχής μαζί του είναι το βεληνεκές των σκέψεών του, η γκάμα των θεωρητικών του ενδιαφερόντων (που εντυπωσιάζει ακόμα περισσότερο, αν αντιπαραβληθεί στο «*τεχνοκρατικό*» προφίλ του επαγγέλματος και των σπουδών του), η φιλιαναγνωσία του, αλλά και η κοινή μας ανάγκη για απολαυστικές όσο και θυελλώδεις συζητήσεις. Ο *Γιάννης* είναι κάτοικος Νέου Ηρακλείου Αττικής, έχει ολοκληρώσει τα πέντε από τα έξι έτη της αυτογνωσίας, και πιστεύει ότι εάν οι άνθρωποι γνώριζαν τις πνευματικές τεχνικές και την κοσμοθεωρία της *Αρμονικής Ζωής*, ο κόσμος μας θα ήταν αισθητά καλύτερος. Αγαπάει τα κρητικά ριζίτικα και τα blues, ενώ παράλληλα δηλώνει φανατικός θαυμαστής του κιθαρίστα Joe Bonamasa. Ασχολείται

⁷² Δηλαδή τον Najemy.

επίσης ερασιτεχνικά με τη μουσική (παίζει κιθάρα και μπάσο). Θα τον χαρακτήριζα έναν επιτυχημένο επαγγελματία, οικογενειάρχη και φίλο, για τον οποίο η περιδιάβαση στον πνευματικό δρόμο –περισσότερο ακόμα και από μία αίσθηση εσωτερικής γαλήνης– σημαίνει διαύγεια σκέψης και σαφήνεια λόγου, υπερβολή αγάπης και διαρκής αναζήτηση των μυστηρίων του εαυτού και του κόσμου.

Η *Αθηνά* είναι καθηγήτρια μαθηματικών, αποσπασμένη σε διοικητική θέση του Υπουργείου Παιδείας, και μητέρα μιας κόρης. Συντονίστρια και μέλος της *Αρμονικής Ζωής* για περισσότερο από είκοσι χρόνια, ειδικεύεται στο τρίτο έτος αυτογνωσίας, το οποίο και αναλαμβάνει σε σταθερή βάση. Μέσα σε σχετικά σύντομο χρονικό διάστημα από την ημέρα της γνωριμίας μας, με βάπτισε «συμπάθειά» της –για λόγους που δεν είμαι σίγουρος ότι μπορώ μέχρι σήμερα να προσδιορίσω. Ομολογώ πάντως ότι εξαργύρωσα συχνά αυτήν τη «συμπάθεια» σε πολλές και ενδιαφέρουσες μεταξύ μας συζητήσεις, αλλά και σε εξαιρετικές στιγμές κρασοκατανύξεων και κεφιού –ιδιαίτερα όταν με επισκεπτόταν με την παρέα της στα μαγαζιά που δούλευα τα Σαββατοκύριακα, έχοντας πάντοτε εξασφαλίσει κράτηση στο «πρώτο» τραπέζι. Εκτίμησα εξ αρχής την Αθηνά για τον «προσγειωμένο» και ακέραιο χαρακτήρα της, το πηγαίο της χιούμορ, τον λακωνικό και ολίγον «μάγικο» τρόπο της ομιλίας της, την καταστατική της δυσφορία απέναντι στην θεωρητικολογία και τις έτοιμες απαντήσεις, καθώς και για την απροθυμία της να αποδεχθεί άκριτα την οποιαδήποτε άποψη –ακόμα κι αν αυτή εκφέρεται από τον ίδιο το Najemy. Εξοικειωμένη, καθώς με διαβεβαιώνει, από τα φοιτητικά της ακόμα χρόνια με τον πνευματικό δρόμο, της αρέσει να διαβάζει βιβλία πνευματικότητας και αυτοβελτίωσης, επιδίδεται σταθερά στο μπριτζ (γύρω από το οποίο σπονδυλώνεται ένα σημαντικό κομμάτι των κοινωνικών της συναναστροφών) και είναι μέλος πολλών κοινωνικών ομάδων και δικτύων –μεταξύ των οποίων ο «Σύλλογος Μπριτζ Κηφισιάς» και οι «Φίλοι του Osho». Τα τελευταία δύο χρόνια (2013-2014) επέστρεψε στη σχολική τάξη και, από περιστατικά που μου διηγείται, εικάζω ότι θεωρείται μια από τις πιο αγαπητές καθηγήτριες του γυμνασίου στο οποίο εργάζεται. Συμμετέχει σε πολλές δραστηριότητες της *Αρμονικής Ζωής* και αφιερώνει πολύ χρόνο σε προσωπικά ραντεβού με εκπαιδευμένους οι οποίοι ζητούν τη συμβουλευτική της υποστήριξη.

Ο *Αντώνης* είναι ιδιοκτήτης μεγάλου φοροτεχνικού γραφείου στα βόρεια προάστια της Αθήνας και πατέρας μιας κόρης. Από τους παλαιότερους συντονιστές του Κέντρου, στο πρόσωπό του αναγνωρίζει κανείς πρωτίστως μία οιονεί «πατρική» μορφή, που εμπνέει εμπιστοσύνη και ασφάλεια. Τα στοιχεία που με έκαναν να συμπαθήσω τον Αντώνη, είναι η υποδειγματική ψυχραιμία και ηρεμία του, ο μελίχιος τόνος της φωνής του, η δεδηλωμένη διαθεσιμότητα και

συμπόνοιά του για κάθε αναγκασμένο άνθρωπο –αλλά και ο απaráμιλλος επαγγελματισμός του, που τον έχει αναδείξει σε φορολογικό υπεύθυνο των περισσοτέρων μελών του Κέντρου (τους οποίους εξυπηρετεί αμισθί). Υποδειγματικός εργοδότης, απευθύνεται στις τρεις υπαλλήλους του με σπάνια ευγένεια και καλοσύνη, ενώ όσες φορές τον επισκέφθηκα στο γραφείο του, διαπίστωσα ότι εργάζεται με τρόπο συγκροτημένο, μεθοδικό, αθόρυβο και πάντοτε με τη διακριτική συνοδεία κλασικής ή βυζαντινής μουσικής. Συμμετέχει ενθουσιωδώς στα περισσότερα σεμινάρια, τις δραστηριότητες και τις κινήσεις ανιδιοτελούς προσφοράς⁷³ της *Αρμονικής Ζωής*, και θα πρέπει ιδιαίτερος να υπογραμμισθεί ότι σ' αυτόν ανήκει η πρωτοβουλία για τη δημιουργία της χορωδίας της. Είναι εξαιρετικά φιλόμουσος, και δεινός χορευτής (ασχολήθηκε επαγγελματικά με το χορό από νεαρή ακόμα ηλικία). Σήμερα διανύει το εξηκοστό πέμπτο έτος της ηλικίας του και ομολογεί ότι βλέπει τη ζωή του σαν ένα κράμα κατασταλαγμένης γνώσης από ένα μεγάλο φάσμα εμπειριών, συγκινήσεων και λαθών –για τα οποία ωστόσο δεν μετάνιωσε ποτέ. Παντρεμένος για δεύτερη φορά με την ουκρανικής καταγωγής, όμορφη και εξαιρετικά καλόκαρδη Αλεξάνδρα, θα έμπαινα στον πειρασμό να ισχυριστώ ότι στο πρόσωπο του Αντώνη συνενώνεται ο έμπειρος πνευματικός αναζητητής, με τον εκλεπτυσμένο *bon-viveur*.

Τέλος, η *Νέλλη*: υπεύθυνη οικονομικών και ανθρώπινου δυναμικού σε μεγάλο τουριστικό γραφείο της Αθήνας –και μητέρα ενός γιου. Την γνώρισα ως συντονίστρια του δεύτερου έτους αυτογνωσίας και διήγειρε αμέσως το ενδιαφέρον μου, ως μία από τις πιο βιβλιογραφικά ενημερωμένες και έμπειρες συντονίστριες του Κέντρου. Οι διαφωνίες μας στο δεύτερο έτος του σεμιναρίου αυτογνωσίας πιστεύω ότι θα μείνουν θρυλικές, και δεν αποτελεί σύμπτωση ότι είναι η μοναδική συντονίστρια της *Αρμονικής Ζωής* με την οποία κατάφερα να μαλώσω. Είμαι υποχρεωμένος εν τούτοις να παραδεχτώ ότι η εξαιρετική έμφασή της στη λεπτομέρεια, οι διεισδυτικές και επίμονες ερωτήσεις της, η άρτια οργάνωση του μαθήματος και η μεταδοτικότητά της, αποδείχτηκαν για μένα αστείρευτη πηγή έμπνευσης –καθόσον μου αποκάλυψαν την περισσότερο απαιτητική και «κακοτράχαλη» πλευρά του πνευματικού δρόμου. Η Νέλλη είναι το είδος του πνευματικού αναζητητή που δεν αστειεύεται και δεν χάνει το χρόνο του: ανέλαβε συντονίστρια για να κάνει συστηματική δουλειά με τον εκπαιδευόμενο, να διαρρηξίσει τις λανθασμένες πεποιθήσεις και τα αρνητικά του συναισθήματα, να τον τραβήξει έξω από τα άτυπα καταφύγια των προφάσεων και των συνθηκολογήσεών του. Επιπλέον, η Νέλλη πιστεύει ότι η πνευματικότητα δεν συνιστά θεωρητικολογία και συναισθηματισμό, αλλά τη μοναδική ρεαλιστική δυνατότητα που προσφέρεται στον άνθρωπο να πραγματώσει τη ζωή που ονειρεύεται στο εδώ-και-τώρα. Πέρα από τον αποφασιστικό της ρόλο ως συντονίστρια, η Νέλλη παραμένει ωστόσο

⁷³ Για την πρακτική της «ανιδιοτελούς προσφοράς», βλ. παρακάτω [B',§3.2].

πάντοτε μια εξαιρετική επαγγελματίας, σύζυγος και μητέρα, αλλά κι ένα ανήσυχο πνεύμα: εκπονεί το δεύτερο μεταπτυχιακό της στο Positivity Coaching, και είναι πάντοτε ενήμερη για τις τελευταίες εξελίξεις στο χώρο της εναλλακτικής θρησκευτικότητας. Υποστηρίζει επίσης ενεργά την κίνηση ανεξάρτητων πολιτών «ΣΠΘΑ», του Μίκη Θεοδωράκη.

Θα πρέπει μολαταύτα να σημειωθεί ότι τους παραπάνω βασικούς πρωταγωνιστές πλαισιώνει μια ολόκληρη χορεία δευτερευόντων (όχι όμως ελασσόνων) συνομιλητών: ο ογδοηκοντούτις *Γεράσιμος*, διδάκτωρ οδοντιατρικής και όψιμος κιθαρίστας, που έρχεται στο Κέντρο για να απολησμονήσει τη μακροχρόνια χηρεία του, μαθαίνοντας, καθώς λέει, «καινούργια πράγματα» και γνωρίζοντας «αξιόλογους ανθρώπους». Ο εβδομηκοντούτις *Κυριάκος*, με το αγγλικό χιούμορ και τις αξεπέραστες ατάκες, που καταγίνεται με την αστρολογία και τη θεοσοφία (είναι φανατικός αναγνώστης της Alice Bailey και του El Morya), χωρίς ωστόσο να χάνει ποτέ από τα μάτια του τις απλές και «καθημερινές» χαρές της ζωής. Η σοβαρή και προσηνής *Αλεξάνδρα*, καθηγήτρια γιόγκα και λάτρης της ινδικής πνευματικότητας, που μας κέρασε τσάι ένα απόγευμα στο σπίτι της, και λίγο έλειψε να μας μεθύσει με τα καιόμενα χαρμάνια της. Η *Πέπη*, ορεκτική παρουσία και με μια καλοσύνη τόσο φυσική και αυθόρμητη, που αγγίζει κάποτε τα όρια του σκανδάλου. Ο *Χρήστος* και η *Αφροδίτη*, οργανωτικοί παντεπόπτες του Κέντρου, πάντοτε βοηθητικοί, χαμηλόφωνοι και γελαστοί –δεν έχω την παραμικρή αμφιβολία ότι η *Αρμονική Ζωή* θα σκορπιζόταν χωρίς αυτούς σε γραμματειακό χάος. Η *Ελένη* και η *Ούρσουλα*, υποκείμενα του πόνου, για τις οποίες θα μιλήσω διεξοδικά στον οικείο τόπο. Ο *Βασίλης*, αμιγές τεχνοκρατικό πνεύμα και *advocatus diaboli*, που υπέβαλλε κάποτε στον Najemy επτά συνεχόμενες ερωτήσεις. Η μεγαλοαστή *Χριστίνα*, που πιστεύει ότι το σύμπαν της πνευματικότητας, απορρέει σύγκορμο από την αποκεκρυμμένη σοφία των αρχαίων Ασκληπιείων. Και ο κατάλογος μπορεί να γίνει πολύ μακρύς.

§1.3.3. Λίγα σχόλια για την κοινωνική ζωή των μελών

Γνώρισα τα μέλη της *Αρμονικής Ζωής* από δύο διαφορετικές θέσεις και με δύο τρόπους: ως μαθητής και συνεκπαιδευμένος τους σε διάφορα σεμινάρια και ομιλίες του Najemy· αλλά και ως υπεύθυνος της «χορωδίας»⁷⁴ του Κέντρου, τον συντονισμό της οποίας ανέλαβα (αφιλοκερδώς) τον Οκτώβριο του 2012. Αυτή η αμφίπλευρη οπτική, με βοήθησε να αποκτήσω πρόσβαση σε διάφορες πτυχές της κοινωνικής τους ζωής, εντός και εκτός του Κέντρου. Πάνω απ' όλα όμως, με βοήθησε να υπερβώ τη στερεοτυπική εικόνα που αναπαριστά τον πνευματικό αναζητητή ως έναν άνθρωπο

⁷⁴ Τοποθετώ τη λέξη σε εισαγωγικά, διότι στην πραγματικότητα δεν πρόκειται καθόλου για μια χορωδία με την ακαδημαϊκή έννοια του όρου. Θα έλεγα ότι πρόκειται μάλλον για μια παρέα ανθρώπων με ετερόκλητες φωνητικές δυνατότητες, η οποία αγαπά να τραγουδά εν χορώ και με κιθαριστική συνοδεία.

κατά βάση αλαφροϊσκιωτο και εκκεντρικό, αποσυρμένο σε έναν ιδιωτικό σύμπαν αμφιλεγόμενων μεταφυσικών δοξασιών και «εναλλακτικών» θεραπευτικών πρακτικών –κάτι σαν κλωνοποιημένο αντίγραφο του Carlos Castaneda ή του μέντορά του, Don Juan.

Τίποτε δεν θα μπορούσε να ανταποκρίνεται λιγότερο στην πραγματικότητα. Αν μη τι άλλο, η τετράχρονη συναναστροφή μου με τα μέλη της *Αρμονικής Ζωής* έδειξε ότι οι πνευματικοί αναζητητές είναι άνθρωποι απολύτως «φυσιολογικοί», ενταγμένοι στην τρέχουσα αστική καθημερινότητα, με εμφάνιση και συμπεριφορά που δεν έχει παρουσιάζει τίποτε το «εκκεντρικό» ή το εμφανώς διακριτό, σε σχέση με τις αντίστοιχες των άλλων ανθρώπων. Φορούν συνηθισμένα (“causal”) ρούχα, διασκεδάζουν σε καφετέριες, σε club και σε ζωντανές σκηνές, πηγαίνουν στο θέατρο και τον κινηματογράφο, καλούν φίλους στο σπίτι τους, συμμετέχουν σε κινήσεις πολιτών και σε κοινωνικά δίκτυα, ψηφίζουν, διατηρούν σελίδες στο facebook, είναι υπάλληλοι και ελεύθεροι επαγγελματίες, καταγίνονται με συγκεκριμένα χόμπι, πίνουν και καπνίζουν, οδηγούν αυτοκίνητο και μηχανή. Όσον αφορά μάλιστα στην παρουσία τους μέσα στο Κέντρο, θα έλεγα ότι φέρουν μαζί τους ολόκληρη την συμπτωματολογία της οικειότητας: εκμυστηρεύσεις και μυστικά, υπονοούμενα και κουτσομπολιά, συμπάθειες και αντιπάθειες, φιλίες και ειδύλλια, απιστίες και επανασυνδέσεις. Μιλώντας μου σε ένα επεισοδιακό –και δακρύβρεχτο– τηλεφώνημα για τον πρόσφατο χωρισμό της, η Αθηνά μου εξομολογείται, λόγου χάρη, ότι ανακάλυψε την απιστία του συντρόφου της ελέγχοντας κρυφά το κινητό του. Σε πολύωρο απογευματινό μας καφέ, η Ιωάννα αναφέρεται σχετλιαστικά για τις εκπαιδευόμενες που «κάνουν τα γλυκά μάτια» στον Najemy, αλλά και για κάποιον συντονιστή με τον οποίο δεν επιθυμεί ιδιαίτερες σχέσεις, διότι τον θεωρεί «πέφτουλα». Στα «πηγαδάκια» που σχηματίζονται πριν την έναρξη και μετά το πέρας των μαθημάτων, η Σταυρούλα εξηγεί γιατί ο τάδε χειροπράκτης είναι καλύτερος από τον δείνα, και γιατί το Α σεμινάριο είναι πιο «βιωματικό» από το Β. Αντιστοίχως, ο Βαγγέλης επισημαίνει ότι ο Gregg Braden «μετράει» ως πνευματικός δάσκαλος, γιατί αποδεικνύει *επιστημονικά* τη δύναμη της προσευχής.

Πού έγκειται τότε η ιδιαιτερότητα της κοινωνικής παρουσίας των μελών της *Αρμονικής Ζωής*, ως πνευματικών υποκειμένων; Πιστεύω όχι στην εμφάνιση, την επαγγελματική ζωή, τις συναναστροφές και τις ενασχολήσεις τους, αλλά κυρίως σε δύο βασικά τους χαρακτηριστικά: πρώτον, την πνευματική «αργκό» που έχουν ενσωματώσει στο λόγο τους· και δεύτερον, τη συνολικά θετική, ανεκτική και αισιόδοξη στάση που τηρούν –ή τουλάχιστον προσπαθούν να τηρούν– απέναντι σε καταστάσεις και ανθρώπους οι οποίοι συμπλέκονται με τον καθημερινό τους βίο.

Μιλώντας για πνευματική «αργκό», αναφέρομαι σε ορισμένες «κωδικές» λέξεις και εκφράσεις,⁷⁵ οι οποίες συνοψίζουν με σχετική επάρκεια το επιτελεστικό και κοσμοθεωρητικό σύμπαν του πνευματικού δρόμου. Τις συγκεκριμένες λέξεις και εκφράσεις μπορεί κανείς να τις ακούσει συζητώντας αυθόρμητα με οποιοδήποτε μέλος της *Αρμονικής Ζωής*: μπορεί όμως να τις εντοπίσει με ακόμα μεγαλύτερη σαφήνεια, εάν απευθυνθεί πιο προσωπικά σε κάποιον εκπαιδευόμενο ή συντονιστή, για συμβουλές, υποστήριξη και βοήθεια. Εάν, λόγου χάρη, ο σύζυγος ή ο εργοδότης σου δεν διατίθεται να ακούσει και να εννοήσει αυτά που του λες, είναι πολύ πιθανό το μέλος της *Αρμονικής Ζωής* να σε προτρέψει να του «στείλεις φως» ή να του μιλήσεις με «Εγώ-μήνυμα» –όπως πολλές φορές με συμβούλεψε ο Αντώνης. Εάν αδυνατείς να βρεις θέση parking, η Ιωάννα θα σου προτείνει «να κάνεις δαχτυλάκια»: εάν υποφέρεις από έμμονες ιδέες, η Νέλλη θα σου υπογραμμίσει την ανάγκη να διαλύσεις βασικές σου «σκεπτομορφές» και να αφουγκραστείς τους «συμπαντικούς νόμους»: εάν κατακλύζεσαι από stress και άγχος, η Αφροδίτη θα σε συμβουλευσει να αναπτύξεις σταδιακά τον εσωτερικό σου «Παρατηρητή»: συζητώντας για θέματα δίαιτας και υγιεινής διατροφής, ο Najemy θα αναφερθεί κατά πάσα πιθανότητα στον φυσικό σου «ορεξοστάτη»: εάν αισθάνεσαι μελαγχολία ή θλίψη, ο Βαγγέλης θα σου μιλήσει για τον «νόμο της έλξης» και ο Βασίλης θα σε παρακινήσει να απεκδυθείς το «πονόσωμά» σου: όταν θα τραγουδήσεις με τη χορωδία της *Αρμονικής Ζωής*, η Μαρία και η Χριστίνα θα σου πουν ότι τα τραγούδια του Χατζηδάκη και του Θεοδωράκη παράγουν «υψηλή δόνηση». Όταν θα επικαλεστείς τα δεινά της οικονομικής κρίσης, πολλά μέλη θα σου προτείνουν ως ψυχολογική άμυνα την επιτέλεση διαφόρων πνευματικών τεχνικών που διδάσκονται στο Κέντρο –όπως το “EFT”, το “Ho’oponono”⁷⁶, το “TFT”,⁷⁷ τη μέθοδο “Sedona”,⁷⁸ το “BSFF”⁷⁹ ή το “TAT”.⁸⁰

Πέραν όμως της ιδιότυπης αυτής πνευματικής «αργκό», θα έλεγα ότι η κοινωνική παρουσία των μελών της *Αρμονικής Ζωής* διαφοροποιείται επίσης και σε σχέση με τον γενικευμένο οπτιμισμό τους: με το γεγονός δηλαδή ότι είναι φορείς ενός πνεύματος ανεκτικότητας, αισιοδοξίας και «θετικής σκέψης», το οποίο τους καθιστά ικανούς να αντιπαρέχονται πιθανά σημεία προστριβής με τους ανθρώπους που συναναστρέφονται, και να συνδέονται μονάχα με τις «θετικές» πλευρές τους. Κατά μία απλούστερη διατύπωση, θα έλεγα ότι τα μέλη της *Αρμονικής Ζωής* προσπαθούν να τα έχουν καλά με όλους και όλα, να αποφεύγουν τις

⁷⁵ Ο Evans-Pritchard θα τις έλεγε «λέξεις-κλειδιά».

⁷⁶ Για το EFT και το Ho’oponono, θα μιλήσω διεξοδικά στο δεύτερο μέρος της διατριβής.

⁷⁷ Αρχικά των λέξεων *Thought Field Therapy*. Για τη συγκεκριμένη θεραπεία, βλ. Swenson, 2002.

⁷⁸ Για τη συγκεκριμένη τεχνική, βλ. [SED] –τελευταία ανάκτηση: 13.02.2014.

⁷⁹ Αρχικά των λέξεων *Be Set Free Fast*. Για τη συγκεκριμένη τεχνική, βλ. [BSFF] –τελευταία ανάκτηση: 13.02.2014.

⁸⁰ Αρχικά των λέξεων *Tapas Acupressure Technique*. Για τη συγκεκριμένη τεχνική, βλ. Swenson, 2002: 465.

αιχμές και την επιθετικότητα, να διατηρούν πάντοτε την ηρεμία, την αισιοδοξία και το χαμόγελό τους. Χαρακτηριστικό δείγμα ενός τέτοιου ενσώματου οπτιμισμού και ανεκτικότητας, οι έντονες θεωρητικές μας αντιπαραθέσεις με τον Γιάννη –οι οποίες ωστόσο δεν τον οδήγησαν ποτέ σε ρήξη μαζί μου· η πρωτοβουλία του Najemy να μου αναθέσει τη διεύθυνση της χορωδίας του Κέντρου, παρά το γεγονός ότι γνώριζε πολύ καλά τις αναρχικές καταβολές της σκέψης μου· η αυθόρμητη και ειλικρινής επιθυμία της Νέλλης να με αγκαλιάσει αμέσως μετά τον τσακωμό μας· η προσηνής και πάντοτε επιεικής στάση της Αθηνάς και της Χρύσας, όταν με έβλεπαν να κρατώ σημειώσεις ακόμα και κατά τη διάρκεια της χαλάρωσης.

Χαρακτηριστικό δείγμα όμως ενός τέτοιου ενσώματου οπτιμισμού και οι πάντοτε διασκεδαστικές συνεσιτάσεις μας –στην παρακείμενη πιτσαρία αμέσως μετά το σεμινάριο, λόγου χάρη, όπου η Ζωή διακωμωδεί χαριτωμένα τις ενδυματολογικές συνήθειες του συντρόφου της, ο Αντώνης μιλάει για τις «απαγορευμένες» ερωτικές σχέσεις της νιότης του και ο Σταύρος μου εξηγεί για ποιο λόγο δεν «χωνεύει» τον εκδικητικό Θεό της Παλαιάς Διαθήκης· η ωραία καλοκαιρινή βραδιά στο σπίτι της Χριστίνας στο Κρυονέρι, κατά τη διάρκεια της οποίας απολαμβάνουμε εκλεκτό φαγητό, η οικοδέσποινα μας απαγγέλλει ποιήματά της, και καταλήγουμε όλοι μαζί να τραγουδούμε, συνοδεία της κιθάρας μου, μέχρι τις δύο τα χαράματα (*«νιώθω απόλυτη ευδαιμονία και θέλω να το μοιραστώ αυτό μαζί σας»*, είχε πει τότε ο Αντώνης). Τα θεραπευτικά «μισάωρα γέλιου» με τον συντονιστή Κώστα Μπούσγο, που βασίζονται στη μολυσματική μεταδοτικότητα του ξεκαρδίσματος –μέχρις ότου καταλήξεις κάποια στιγμή να χτυπιέσαι κυριολεκτικά στο πάτωμα, χωρίς να γνωρίζεις πού βρίσκεται το αστείο· οι «γιορτές της Άνοιξης»⁸¹ στη Μυρρινούντα, όπου βλέπεις τα μέλη να χορεύουν disco επιτυχίες του '80 και νησιώτικα με τέτοιο κέφι, που νομίζεις ότι ένα μαγικό ραβδί σε ξαναγύρισε ξαφνικά στα σχολικά πάρτι της εφηβείας σου.

Η επιτόπια έρευνα έδειξε ότι ο οπτιμισμός, η ανεκτικότητα και η θετική σκέψη αποτελούν πράγματι δομικά στοιχεία του κοινωνικού χαρακτήρα και της κοινωνικής παρουσίας των εκπαιδευομένων. Αυτό δεν σημαίνει ότι οι τελευταίοι διάγουν το βίο τους σε κάποια διαρκή συνθήκη ευδαιμονισμού και ανέφελης αισιοδοξίας, αλλά μεταχειρίζονται τον οπτιμισμό, την ανεκτικότητα και τη θετική σκέψη ως προϊόντα *ελεύθερης επιλογής και προσωπικής απόφασης*, απέναντι στις οποίους προσπαθούν να μένουν όσο το δυνατόν περισσότερο συνεπείς. Όπως χαρακτηριστικά μου εξηγεί ο Γιώργος –έμπειρος πνευματικός αναζητητής από την Κύπρο, που βρίσκεται αυτήν την περίοδο σε αναζήτηση εργασίας:

⁸¹ Η «γιορτή της Άνοιξης» σηματοδοτεί τη λήξη των εργασιών του εκάστοτε έτους και συνιστά μία από τις πιο δημοφιλείς και ευχάριστες συναθροίσεις των μελών της *Αρμονικής Ζωής*. Πραγματοποιείται πάντοτε ημέρα Κυριακή, από το τις 10.00 έως τις 16.00 και περιλαμβάνει συνήθως οραματισμό και διαλογισμό, ψαλμούς και δονήσεις, μια ομιλία του Najemy, φαγητό, χορό και τραγούδι.

Ψάχνω για πηγή εισοδήματος –και ξέρεις ότι αυτόν τον καιρό δεν υπάρχει πιο αγχωτικό πράγμα. Δεν εθελουφλώ απέναντι στα προβλήματα, ούτε είμαι κανένας αναισθητός. Έχω αποφασίσει όμως να μην αφήσω να με πάρει από κάτω. *Επιλέγω* να πιστεύω ότι μπορώ να αντιμετωπίσω όλες τις δυσκολίες που θα μου φέρει η ζωή. Άμα δηλαδή γκρινιάζω και κλαίγομαι συνέχεια, θα είναι καλύτερα;

Κάτι ανάλογο συμβαίνει και στην περίπτωση της Λίλης –συνταξιούχου καθηγήτριας Αγγλικών και ενός από τα πιο ενθουσιώδη μέλη της χορωδίας. Τη συναντάς τυχαία σ' έναν διάδρομο του Κέντρου, τη ρωτάς «πως είσαι;» και σου απαντά: «*καλύτερα*».

-Καλύτερα από τι, Λίλη μου; Μήπως ήσουν άρρωστη;

-Όχι, μια χαρά είμαι... Καλύτερα από το καλά.

Όπως θα μας δοθεί η ευκαιρία να διαπιστώσουμε στην πορεία της διατριβής, η συνολικά αισιόδοξη και θετική αυτή στάση ερείδεται σε συγκεκριμένες κοσμοθεωρητικές προκείμενες και επιτελείται μέσω συγκεκριμένων πνευματικών τεχνικών. Ως πνευματικά υποκείμενα, τα μέλη της *Αρμονικής Ζωής* δεν αγνοούν το αρνητικό· απλώς αρνούνται να το απολυτοποιήσουν ή να το αντιμετωπίσουν ως αναπόδραστη νομοτέλεια. Δεν διαθέτουν κάποια «φυσική ανοσία» απέναντι σε καταστάσεις που γεννούν επιθετικότητα, εκνευρισμό ή ανάγκη για κριτική –την οποία άλλωστε ασκούν σε ποικίλες περιπτώσεις. Επιζητούν όμως να επανέλθουν το ταχύτερο δυνατό «στο κέντρο τους»: σε μία ήρεμη δηλαδή και καθόλα θετική ενατένιση της πραγματικότητας, σε μία γαλήνια και νηφάλια κατάφαση του υπάρχοντος. Από την άποψη αυτή, δεν είναι δύσκολο να υποθέσει κανείς για ποιο λόγο η υιοθέτηση μιας ανάλογης στάσης εκ μέρους των μελών συνεπάγεται πολύ συχνά όχι μόνο τη διεύρυνση των κοινωνικών τους συναναστροφών, αλλά και μια σημαντική ώθηση στην επαγγελματική τους προοπτική –όπως συνέβη, λόγου χάρη, στην περίπτωση της Ιωάννας. Ένας *ενσώματος οπτιμισμός*, όπως αυτός που προάγεται και επιτελείται από τις πνευματικές τεχνικές και την κοσμοθεωρία της *Αρμονικής Ζωής*, μπορεί να αποδειχθεί σε πολλές περιπτώσεις ένα άτυπο, πλην κρίσιμο προσόν του προσωπικού σου βιογραφικού· ένα προσόν, το οποίο μπορεί να αξιοποιηθεί εξίσου θαυμάσια στο επίπεδο των κοινωνικών και των επαγγελματικών σου συναναστροφών.

§1.3.4. Τύποι Εκπαιδευομένων

Για ποιον λόγο όμως τα μέλη της *Αρμονικής Ζωής* προσέρχονται εξαρχής στο Κέντρο; Ποιος είναι ο κρίσιμος παρωθητικός παράγοντας για να εγγραφούν σε ένα τόσο χρονοβόρο και απαιτητικό σεμινάριο, όπως αυτό της αυτογνωσίας; Σε ποιες ανάγκες υπακούει και ποιους στόχους εξυπηρετεί

μια τέτοια εγγραφή; Προκειμένου να αναμετρηθώ με τα παραπάνω ερωτήματα, θα αποπειραθώ μια ενδεικτική ταξινόμηση των μελών της *Αρμονικής Ζωής* σε τρεις ιδεοτυπικές κατηγορίες – χωρίς φυσικά να μπορώ να αποκλείσω ποικίλες άλλες κατηγοριοποιήσεις, βασισμένες σε θεωρητικές εποπτείες και ερευνητικά ενδιαφέροντα διαφορετικά από τα δικά μου.

Στην πρώτη κατηγορία, θα κατέτασσα ανθρώπους οι οποίοι έρχονται στο Κέντρο για να απαλλαγούν από κάποιο δυσάρεστο συναισθηματικό φορτίο –ή όπως λένε οι ίδιοι, από «αρνητικά» συναισθήματα, τα οποία αφορούν σε μία ευρεία γκάμα σχέσεων: φιλικών, ερωτικών, οικογενειακών, επαγγελματικών. Τα συναισθήματα αυτά μπορεί να ριζώνουν σε κάποιο ψυχολογικό τραύμα του μακρινού παρελθόντος (ή ακόμα και των παιδικών χρόνων), για το οποίο ο εκπαιδευόμενος ενδέχεται να είναι, ή να μην είναι ενήμερος· μπορεί όμως και να ριζώνουν σε κάποιο τραυματικό περιστατικό, το οποίο διαπέρασε τις ψυχολογικές θωρακίσεις τού εκπαιδευόμενου, είτε λόγω εγγενούς υπερευαισθησίας του, είτε λόγω του απροσδόκητου χαρακτήρα του ίδιου του περιστατικού. Η Ούρσουλα, λόγου χάρη, δηλώνει ότι ήρθε στην *Αρμονική Ζωή* προκειμένου να αντιπαλέψει το αίσθημα χαμηλής αυτοεκτίμησης⁸² που την κατατράχει από παιδί, «εξαιτίας της αδυναμίας μου να συγκεντρωθώ και επειδή είμαι δυσλεκτική». Η Μαλκίτα, αντιθέτως, αναφέρει ότι αυτό που τις έφερε στην *Αρμονική Ζωή* ήταν η ανάγκη τους να ξεπεράσει κάποιον πρόσφατο χωρισμό· το ίδιο και η Μαρία, η οποία εγγράφηκε στο σεμινάριο προκειμένου να ξαναβρεί τον εαυτό της μετά την ξαφνική –όπως ισχυρίζεται– διάλυση του αρραβώνα της. Στην περίπτωση του Αντώνη, καθοριστικός παράγοντας για την εγγραφή του στο σεμινάριο ήταν «η επιθυμία να βρω κάτι που θα με βοηθούσε να ξεπεράσω τις εσωτερικές δυσκολίες που με απασχολούσαν, αφότου έχασα την πρώτη μου γυναίκα». Κάτι ανάλογο παραδέχεται και η Αντιγόνη, σύμβουλος επιχειρήσεων και από τα παλαιότερα μέλη του Κέντρου: «ήρθα στην *Αρμονική Ζωή*, επειδή ένιωθα ότι έπρεπε να επιβιώσω συναισθηματικά ύστερα σ' ένα τρανταχτό γεγονός που συνέβη στην οικογένειά μου και που έφερε κυριολεκτικά τα πάνω-κάτω».

Κατ' αυτόν τον τρόπο, οι εκπαιδευόμενοι της πρώτης κατηγορίας φαίνεται να αναζητούν πρωταρχικώς από την *Αρμονική Ζωή* ένα ισχυρό συναισθηματικό αναλγητικό ή κάποιο δραστικό αντίδοτο, απέναντι στα βιώματα της απώλειας προσανατολισμού και της ριζικής αμηχανίας που έπονται ενός ισχυρού συναισθηματικού shock. Στην ίδια κατηγορία εκπαιδευομένων θα ήταν ωστόσο δυνατό να κατατάξουμε και ηπιότερες μορφές «αρνητικών» συναισθημάτων, οι οποίες αφορούν σε περισσότερο τετριμμένα και «καθημερινά» προβλήματα διαπροσωπικών σχέσεων. Η Νάνση αποτελεί ένα τυπικό παράδειγμα εδώ, καθόσον γνωστοποίησε ήδη από το εναρκτήριο

⁸² Όπως θα φανεί στην πορεία της διατριβής, η *Αρμονική Ζωή* δίνει ιδιαίτερη σημασία στο ζήτημα της αυτοπαραδοχής και αυτοεκτίμησης, γύρω από την τόνωση των οποίων θα έλεγα ότι περιστρέφεται η πλειοψηφία των πνευματικών της τεχνικών. Ο Najemy έχει εξάλλου αφιερώσει στο ζήτημα της αυτοπαραδοχής και ειδικό σεμινάριο [ΣΑ].

μάθημα του πρώτου έτους ότι εγγράφηκε στο σεμινάριο αυτογνωσίας με τον αποκλειστικό στόχο να αναπτύξει ψυχολογικά αντισώματα απέναντι στον ασφυκτικό παρεμβατισμό της μητέρας της· το ίδιο και η Αλεξάνδρα, η οποία δήλωσε ότι, μέσω του σεμιναρίου, επιθυμεί να αντιπαλέψει την μόνιμη τάση της μητέρας της να την ενοχοποιεί για συγκεκριμένες επιλογές που έκανε κατά το παρελθόν. Από τη δική της μεριά, η Μαίρη αναφέρει ότι βασικό κίνητρο για να εγγραφεί στο σεμινάριο ήταν η απόφασή της να «κάνει κάτι» για να αντιμετωπίσει την διαρκή αμφισβήτηση του εργοδότη της –ενώ ο Χρήστος για να ανακαλύψει τρόπους ψυχολογικής θωράκισης απέναντι σ' έναν από τους πιο δύστροπους πελάτες της μέχρι τούδε καριέρας του.

Στη δεύτερη κατηγορία μελών της *Αρμονικής Ζωής* θα μπορούσαμε να εντάξουμε άτομα τα οποία πάσχουν από κάποιο είδος ασθένειας και, όπως αναφέρει ο Najemy, «*αρχίζουν να αντιμετωπίζουν ψυχοσωματικά συμπτώματα –κολίτιδα, πονοκεφάλους, άσθμα, μερικοί ίσως και καρκίνο– προφανώς από τον τρόπο ζωής και κυρίως από τα συναισθήματά τους*». Η επιστράτευση πνευματικών τεχνικών και κοσμοθεωρητικών αντιλήψεων για την αντιμετώπιση των νόσων αυτών, δεν εκφράζει βέβαια κάποια απαξίωση των θεραπευτικών πρακτικών της δυτικής ιατρικής στο σύνολό της. Όσοι όμως από τους εκπαιδευμένους επιλέγουν τελικά να παρακολουθήσουν το σεμινάριο αυτογνωσίας προκειμένου να οχυρωθούν πνευματικά απέναντι σ' ένα μακροχρόνιο, ανεξήγητο, ή ανίατο πρόβλημα υγείας, έχω διαπιστώσει ότι προσυπογράφουν, άλλοτε σε μεγαλύτερο και άλλοτε σε μικρότερο βαθμό, μία *ολιστική* εκδοχή της τελευταίας· μία εκδοχή, συγκεκριμένα, η οποία αντιμετωπίζει την υγεία όχι απλώς ως απουσία κάποιων παθολογικών συμπτωμάτων (καθώς πρεσβεύει η δυτική ιατρική),⁸³ αλλά ως μία *δυναμική και πολύπλευρη* διαδικασία, η οποία αφορά στην ψυχοσωματική υπόσταση του ανθρωπίνου προσώπου, έχει «*αλληλοεξαρτώμενες φυσικές, ψυχικές, διανοητικές, κοινωνικές και υπαρξιακές διαστάσεις*» [Φάρος, 1997:31]⁸⁴ και συναρθρώνεται άρρηκτα με τις έξεις, τις πρακτικές και τις πεποιθήσεις εκείνου που την επιδιώκει.⁸⁵ Η Susan Sontag έχει δείξει βέβαια με πειστικά επιχειρήματα ότι το «ολιστικό» θεραπευτικό αφήγημα δεν εισάγει κάποια ριζική καινοτομία στην εκδοχή της υγείας και της νόσου που προτείνει· απλώς επανεπικαιροποιεί ορισμένα δημοφιλή ρομαντικά μοτίβα, σύμφωνα με τα οποία η νόσος κατασκευάζεται ως επί το πλείστον από μία ιδιαίτερη τροπή της βούλησης, ή συνιστά απόρροια μίας ορισμένης ιδιοσυστασίας του χαρακτήρα [Sontag, 1993: 49-

⁸³ Για την αντίληψη της δυτικής ιατρικής περί νόσου, βλ. ενδεικτικά Ferguson:313-365· Μπέγζος, 1996:56-83· Φάρος, 1997:79-129.

⁸⁴ Πάνω στις διαστάσεις αυτές, πρβλ. και τις απόψεις του ίδιου του Najemy [ΓΥΑ:175-178].

⁸⁵ Όπως εξηγεί η Marilyn Ferguson, «η ολιστική υγεία προέρχεται από μια στάση: Αποδοχή των αβεβαιοτήτων της ζωής, προθυμία ανάληψης ευθύνης για τις συνήθειες, τρόπο αντίληψης και αντιμετώπισης του στρες, ικανοποιητικότερες ανθρώπινες σχέσεις, αίσθηση σκοπού» [Ferguson:323]. Γενικότερα για την ολιστική υγεία και τον τρόπο με τον οποίο αντιλαμβάνεται τη νόσο βλ. Drury, 1989: 95- 102· Νησιώτης, 1982: 3-10. Για μια κριτική της ολιστικής ιατρικής βλ. Molé, 2002: 537.

53]. Παρόλα αυτά, δεν θα ήμουν διατεθειμένος να ισχυριστώ ότι οι εκπαιδευόμενοι της δεύτερης κατηγορίας εγγράφονται στο σεμινάριο αυτογνωσίας αποβλέποντας μονότροπα στην «ίασή» τους: εξ όσων τουλάχιστον γνωρίζω, οι νοσούντες της *Αρμονικής Ζωής* είναι άνθρωποι κάθε άλλο παρά αιθεροβάμονες, έχουν σαφή επίγνωση της σοβαρότητας της κατάστασής τους και αντιλαμβάνονται ότι το ενδεχόμενο της ίασής τους ανήκει μάλλον στη σφαίρα του απροσδόκητου –για να μετέλθω την πιο ήπια, ίσως, διατύπωση. Εγγραφόμενοι, ωστόσο, στο σεμινάριο, φαίνεται να διακατέχονται από την πεποίθηση ότι θα «βοηθηθούν» με κάποιον τρόπο, καίτοι σπάνια είναι σε θέση να προσδιορίσουν επακριβώς ποιος είναι αυτός.

Ένα απόγευμα λίγο πριν από την έναρξη του σεμιναρίου, μετέφερα καθίσματα στη βόρεια αίθουσα, όπου θα πραγματοποιείτο η καθιερωμένη μηνιαία ολομέλεια του δευτέρου έτους. Καθώς ο κόσμος είχε ήδη αρχίσει να συγκεντρώνεται, παρατήρησα ότι στο βάθος της αίθουσας, μία μεσόκοπη γυναίκα αναζητούσε το κάθισμά της περπατώντας με κάποιαν αστάθεια –σχεδόν σαν να υπέφερε από ναυτία. Προσφέρθηκα να τη βοηθήσω πιάνοντάς την από το χέρι και, για να υπερνικήσω την αμηχανία τής στιγμής, τη ρώτησα με κάποιον ανάλαφρο τόνο στη φωνή μου, τι της συμβαίνει: «*Τι έπαθες βρε παιδί μου, νέα γυναίκα;*». Εκείνη με κοίταξε μ' ένα βλέμμα όλο συμπάθεια, χαμογέλασε πλατιά και μου απάντησε:

–*Σκλήρυνση κατά πλάκας.*

Δεν ήμουν έτοιμος για την απάντηση, είναι αυτονόητο· όμως δεν διέκρινα ίχνος αυτολύπησης στη χροιά της φωνής της, και το χαμόγελό της –το διαβεβαιώνω με πάσα ειλικρίνεια– ήταν ευγενικό και αβίαστο, σαν να μου είχε δώσει απλώς μία φιλική πληροφορία. Αφότου γνωριστήκαμε καλύτερα με την Ελένη, μου ανέφερε συχνά ότι το μεγαλύτερο δώρο που της προσέφερε η *Αρμονική Ζωή* ήταν αυτό το προνόμιο της ελπίδας, αυτή η δύναμη να μην αντιλαμβάνεται την ασθένειά της ως τιμωρία ή αποτυχία, αλλά ως μία επιπλέον ευκαιρία για προσωπική εξέλιξη, αυτή η επίγνωση ότι το θνήσκον κορμί της δεν έχει καμία σχέση με την πραγματική της «πνευματική» ταυτότητα, αλλά ότι συνιστά μία υλική αποσκευή που πρόκειται απλώς να εναποθέσει κάποια στιγμή στο χώμα –όπως εναποθέτουμε το παλτό μας σε μια κρεμάστρα. «*Δεν είμαι αυτό το σώμα· είμαι μία αθάνατη ψυχή στη διαδικασία της εξέλιξης.*»

Και φυσικά, το παράδειγμα της Ελένης δεν είναι το μοναδικό. Η Φαίνη εγγράφηκε στο σεμινάριο αυτογνωσίας με το δυσβάσταχτο φορτίο *τριών* γυναικολογικών γνωματεύσεων που πιστοποιούσαν την ανικανότητά της προς τεκνοποίηση. Σήμερα είναι μητέρα ενός γιου, και δηλώνει ότι χρωστάει τη μητρότητά της στο σεμινάριο αυτογνωσίας, «*διότι μ' έμαθε να πιστεύω*

στον εαυτό μου και να εμπιστεύομαι το Θεϊκό Σχέδιο, το οποίο δεν επιτρέπει να μου συμβεί κανένα κακό, αν αυτό δεν εξυπηρετεί την εξέλιξή μου». Ούτε η Ελένη ούτε η Φαίνη προσπορίστηκαν από την *Αρμονική Ζωή* κάποια «ιατρική» βοήθεια, με τη συμβατική έννοια του όρου. Και οι δύο τους όμως βοηθήθηκαν σημαντικά όσον αφορά στις «ψυχοσωματικές» προκείμενες της θεραπείας τους: μέσα από το σεμινάριο αυτογνωσίας, η Ελένη κατάφερε να αντικαταστήσει προοδευτικά όλες τις αρνητικές μεταφορές της ασθένειάς της με αντίστοιχες θετικές, γεγονός το οποίο τόνωσε την αυτοεκτίμησή της, ενίσχυσε τη θέλησή της για ζωή και ανασχημάτισε ριζικά τις πεποιθήσεις της σε σχέση με τις έννοιες της υγείας και της νόσου. Αντιστοίχως, η Φαίνη έμαθε μέσα από το σεμινάριο αυτογνωσίας να «πιστεύει στο θαύμα», ή τουλάχιστον, να καλλιεργεί εκείνου του είδους την πνευματική ευαισθησία η οποία, κατά την άποψή της, δημιουργεί τις ευνοϊκότερες προϋποθέσεις για την προσέλκυσή του. Στην καταληκτική ενότητα του παρόντος κεφαλαίου επιφυλάσσομαι να αναφερθώ διεξοδικότερα στην ιδιαίτερη συνάφεια μίας τέτοιας «πνευματικής» ενδυνάμωσης (empowerment) με την ιδιαίζουσα αντίληψη περί θεραπείας η οποία προάγεται εν γένει από την *Αρμονική Ζωή*.

Υπάρχει, τέλος, και μία τρίτη κατηγορία μελών, οι οποίοι εγγράφονται στην *Αρμονική Ζωή* απλώς και μόνο για το διανοητικό και γνωσιολογικό ενδιαφέρον που συνεπάγεται το εγχείρημα της αυτογνωσίας. Ο Γιάννης –εκπαιδευόμενος του πέμπτου έτους– είναι εδώ ένα αντιπροσωπευτικό παράδειγμα. «*Κάποια στιγμή στη ζωή μου*», μου διηγείται,

...ένιωθα ότι είχα μπλοκάρει. Τα διαβάσματά μου –Ελύτης, Νίτσε, Καζαντζάκης– αλλά και όλες οι συζητήσεις που έκανα μέχρι εκείνη την εποχή με τους φίλους μου, με είχαν οδηγήσει σε αδιέξοδο. Είχα ένα νεφέλωμα στο μυαλό μου περί του τι είναι αυτογνωσία, τι είναι ψυχανάλυση, ψυχολογία κλπ. Έλεγα μέσα μου: «*Ποιο είναι το πιο σοφό βιβλίο του κόσμου, να το διαβάσω, να τελειώνουμε επιτέλους!*» Το μυαλό μου είναι ξέρεις, λίγο τεχνοκρατικό... Η γυναίκα μου, μου είχε μιλήσει για τον Bob σαν μία μέθοδο αυτογνωσίας –να μάθεις ποιος είσαι, να μάθεις τα ελαττώματά σου, πώς μπορείς να τα διορθώσεις. Η αλήθεια είναι ότι ήμουν λίγο διστακτικός στην αρχή, αλλά μετά σκέφτηκα: «*τι έχω να χάσω;*» Και πήγα.

Αυτή είναι μία τυπική προσέγγιση της «υγιούς συνείδησης», όπως θα έλεγε ο William James [1985:78], καθόσον αρνείται να (μελο)δραματοποιήσει τη συμμετοχή στο σεμινάριο και την εντάσσει εξαρχής στο πλαίσιο μίας καθόλα θετικής διαδικασίας αυτοανακάλυψης. Θα τολμούσα να την χαρακτηρίσω επίσης ως μία προσέγγιση αυστηρά «προσανατολισμένη στη μάθηση», υπό την έννοια ότι εκλαμβάνει τη γνώση που προσφέρεται από την *Αρμονική Ζωή* ως αυτοσκοπό [Rogers, 1998: 100]. Είναι προφανές, ωστόσο, ότι δεν αντιλαμβάνονται όλοι οι εκπαιδευόμενοι

κατά τον ίδιο τρόπο το πρόταγμα της αυτογνωσίας, ούτε επενδύουν σ' αυτό με την ίδια ζέση. Διότι μπορεί μεν η εκζήτηση του εαυτού σου να παραπέμπει σε μία θεωρητική απλώς αδολεσχία ή σε μία ενδιαφέρουσα συλλογή από φιλοσοφικές *meditationes*· μπορεί όμως και να σημαίνει να εξοικειωθείς καλύτερα με σχήματα αντίληψης και συναισθηματικές πλευρές του εαυτού σου, ή να μάθεις να χειρίζεσαι τις αντιφάσεις που γεννιούνται, ως σπινθήρες, από την τριβή τους· μπορεί να σημαίνει μία απόπειρα υποκειμενικής και εσωτερι(στι)κής θεμελίωσης της σχέσης σου με ό,τι αντιλαμβάνεσαι ως «Θεό» (“*God, as you understand him*”), ούτως ώστε να κατακτήσεις κάποιες απαραίτητες ηθικές έξεις ή κάποιο υπερβατικό νόημα· μπορεί, τέλος, να σημαίνει την *κυριολεκτική* αναζήτηση ενός εαυτού, αν κρίνω από τις καθόλου σπάνιες περιπτώσεις εκπαιδευομένων που καταφθάνουν στην *Αρμονική Ζωή* με προβλήματα βαθείας συναισθηματικής αποξένωσης, ριζικής υπαρξιακής ανεσιτότητας και κρίσης ταυτότητας:

Υπήρξε μια περίοδος στη ζωή μου –γύρω στα δεκαεννιά ή στα είκοσι, δεν θυμάμαι καλά– όπου ένιωθα πάρα πολύ μεγάλη σύγχυση. Δεν μπορώ να προσδιορίσω αν ήταν συναισθηματική – μάλλον συναισθηματική ήταν– αλλά εγώ την ένιωθα εγκεφαλικά, επειδή λειτουργούσα από παιδί εγκεφαλικά, όλα τα φίλτραρα, τα ανέλνα και τα σκεφτόμουν εγκεφαλικά. Θυμάμαι μία φορά, ήμουν σε κρίση, είχα πάρει μία ξαδέλφη μου τηλέφωνο και της έλεγα «νιώθω ότι *τρελαίνομαι*», γιατί δεν μπορούσα όλα αυτά που ένιωθα και σκεφτόμουν να τα χωρέσω στο μυαλό μου. «*Δεν ξέρω ποια είμαι*», της έλεγα. «*Σκέφτομαι και κάνω πράγματα, αλλά μέσα σ' αυτά βλέπω τη μάνα μου και τον πατέρα μου. Δεν είμαι εγώ*». Σχιζοφρένεια... Δεν μπορούσα να αναγνωρίσω τον εαυτό μου μέσα σε τίποτα κι επαναλάμβανα διαρκώς στον εαυτό μου: Πού είμαι εγώ; Υπάρχω εγώ; Ή έχω μπει ουσιαστικά «στον αυτόματο» και απλώς επαναλαμβάνω τις συμπεριφορές των άλλων;

Πίσω από τα ερωτήματα αυτά της Ιωάννας, είναι εμφανής η αγωνία της να υπάρξει μ' έναν «*δικό της τρόπο*» [Taylor, 2003: 28-29]: έναν τρόπο, ο οποίος δεν ταυτίζεται ούτε με τη συνισταμένη των χαρακτηριστικών των γεννητόρων της, ούτε με τις εγχαράξεις των συγγενικών της σχέσεων ή τις συμβάσεις των κοινωνικών της ρόλων [πρβλ. Handler, 1986: 3b]. Στο πλαίσιο της αγωνιώδους αυτής αναζήτησης, η *Αρμονική Ζωή* λειτούργησε ως καταλύτης, διότι προσέφερε στην Ιωάννα τα εννοιολογικά εργαλεία που τη βοήθησαν, κατ' αρχάς, να ξεδιαλύνει τη διανοητική και συναισθηματική της σύγχυση:

Σ' ένα πρώτο στάδιο, δεν βρήκα απαντήσεις... Όμως, άρχισα να οργανώνω τη σκέψη μου. Δηλαδή εκεί που ήμουν σε σύγχυση και δεν ήξερα τι μου γίνεται, έπιασα την άκρη του νήματος και άρχισα να καταλαβαίνω πώς λειτουργεί ο ανθρώπινος εγκέφαλος, πώς λειτουργεί ο άνθρωπος, πώς μπερδεύεται με τα συναισθήματά του, πόσο δυσκολεύεται να τα ονοματίσει, να τα εξηγήσει, να τα αξιολογήσει... Ξεκίνησα δηλαδή να νιώθω ότι δεν είμαι τρελή, δεν ξεκινάω

σχιζοφρένεια και πρέπει να πάω σε ψυχίατρο –όχι· είμαι λογική, ο ψυχισμός μου είναι αυτός που είναι, απλά έχουν πέσει πολλά πάνω στο κεφάλι μου... Τώρα όμως αρχίζω να καταλαβαίνω πως θα αρχίσω να ξεμπλέκομαι.

Μία σχηματική ανακεφαλαίωση των αιτημάτων που επικαλούνται οι εκπαιδευόμενοι για την εγγραφή τους στο σεμινάριο αυτογνωσίας ίσως να μοιάζει τώρα λιγότερο παρακινδυνευμένη. Σίγουρα, η *Αρμονική Ζωή* δεν υπόσχεται κάποια συνταγή παραδείσιας ευτυχίας και απάδει συνολικά προς «ταχύρρυθμα» προγράμματα αυτοανακάλυψης και αυτοβελτίωσης: αν μη τι άλλο, έξι χρόνια συνιστούν ένα *μεγάλο* χρονικό διάστημα. Κατά συνέπεια, όσοι από τους εκπαιδευόμενους αποφασίσουν να παραμείνουν στο σεμινάριο, έχουν προβληματοποιήσει, ως έναν τουλάχιστον βαθμό, τον εαυτό τους και είναι αποφασισμένοι να δουλέψουν σε βάθος χρόνου μ' αυτόν, πάνω σ' αυτόν και γι' αυτόν. Είδαμε ότι η προβληματοποίηση αυτή μπορεί να είναι συναισθηματική, φυσική, ή υπαρξιακή: *συναισθηματική*, καθόσον ενδέχεται να αφορά στην ανάγκη απαλλαγής από «αρνητικά» συναισθήματα τα οποία δημιουργήθηκαν λόγω ψυχικών τραυμάτων, δυσλειτουργικών σχέσεων ή απουσίας επικοινωνιακών δεξιοτήτων· *φυσική*, διότι σχετίζεται συχνά με τους ίδιους τους βιολογικούς όρους της ύπαρξης, οι οποίοι απειλούνται σε μικρότερο ή μεγαλύτερο βαθμό· και *υπαρξιακή*, δεδομένου ότι ο εκπαιδευόμενος εμφανίζεται συχνά να αμφιβάλει για την ίδια τη λογική συγκρότηση, την ταυτότητα και τη μοναδικότητά του ως ανθρώπινο πρόσωπο.

Μας δόθηκε η ευκαιρία να διαπιστώσουμε ότι τα τρία παραπάνω είδη προβληματοποιήσεων σηματοδοτούν τρία είδη προθετικότητας και διαμορφώνουν, αντιστοίχως, τρεις βασικές κατηγορίες εκπαιδευόμενων της *Αρμονικής Ζωής*. Για λόγους, ωστόσο, που προσπάθησα να εξηγήσω στην αρχή της παρούσας ενότητας, αλλά σχετίζονται επιπλέον και με τον «υπερκαθορισμό» (over-determination)⁸⁶ των κινήτρων της ανθρώπινης συμπεριφοράς, οι συγκεκριμένες κατηγορίες θα πρέπει εξάπαντος να θεωρηθούν *ιδεοτυπικές*: στην αντίθετη περίπτωση, κινδυνεύουμε να περιχαρακώσουμε τα μέλη του Κέντρου μέσα σε ουσιοκρατικά στερεότυπα. Κανένα ταξινομητικό μοντέλο δεν μπορεί να θεωρηθεί επαρκές ενόσω αναφερόμαστε σε δρώντα υποκείμενα –και είναι προφανές ότι τα μέλη της *Αρμονικής Ζωής* δεν αποτελούν εξαίρεση σ' αυτόν τον κανόνα. Υπάρχουν εκπαιδευόμενοι, λόγου χάρη, τους οποίους θα ήταν δυνατόν να κατατάξουμε ταυτόχρονα σε *δύο* ή και *τρεις* από τις παραπάνω κατηγορίες, ανάλογα με τον τρόπο που ιεραρχούν τα προβλήματά τους ή την έμφαση που επιθυμούν να

⁸⁶ Όπως εξηγεί ο Ανδρέας Καλούτσης, ο υπερκαθορισμός της συμπεριφοράς «είναι μια βασική αρχή της ψυχοδυναμικής. Η σωστή π.χ. απάντηση [...] στην ερώτηση “γιατί βοηθήσατε το φίλο σας;” δεν είναι: “γιατί ήθελα να 'μαι τίμιος και όχι να φανώ ανώτερός του”, μα η εξής: “γιατί ήμουν τίμιος και γιατί ήθελα να φανώ ανώτερός του και γιατί του ήμουν υποχρεωμένος και γιατί θα με βοηθούσε και κείνος κάποτε στο μέλλον κ.ο.κ.”» [Καλούτσης, 1995: 69]. Γενικότερα για τον υπερκαθορισμό, βλ. Reber-Reber, 2001: 499.

δώσουν σε κάποιο απ' αυτά. «Αρνητικά» συναισθήματα μπορεί να συνυπάρχουν έτσι με προβλήματα ταυτότητας, επικοινωνιακές δυσλειτουργίες να συμπλέκονται με «ψυχοσωματικές» ασθένειες και ευρύτερες φιλοσοφικές αναζητήσεις να συνδυάζονται με όλα τα παραπάνω. Πολλοί εκπαιδευόμενοι εγγράφονται στην *Αρμονική Ζωή* χωρίς κάποιο σαφές αίτημα, ενώ άλλοι, διατυπώνουν τόσα αιτήματα, ώστε είναι δύσκολο να εξαγάγει κανείς κάποιο νόημα από την απόφαση της εγγραφής τους, πέρα από την «ικανοποίηση κάποιας αόριστης και ατελώς διατυπωμένης αίσθησης ανάγκης» [Rogers, 1998: 98]. Θα άξιζε, τέλος, να σημειωθεί ότι υπάρχει και μία ακόμα κατηγορία εκπαιδευομένων, οι οποίοι προσέρχονται στην *Αρμονική Ζωή* ως περιστασιακοί «γευσιγνώστες» του σεμιναρίου αυτογνωσίας. Με μία δόση θυμικής υπερβολής, η Ιωάννα αποκαλεί τη συγκεκριμένη κατηγορία εκπαιδευομένων «αναζητητές του κώλου» και τους σκιαγραφεί με χρώματα αρκούντως μελανά:

Είναι αυτοί που κάνω προσπάθεια για να συμπαθήσω, και που τους αρέσει να φιλοσοφούν για να φιλοσοφούν. Άνθρωποι που, αφού φάμε, αφού πιούμε και ό,τι αρπάξει, μετά, με γεμάτη την κοιλιά, ανάβουν το πούρο, φτιάχνουν κι ένα ουισκάκι και λένε: «*τώρα, ας συζητήσουμε*». Αυτοί οι άνθρωποι θα έρθουν μεν στην *Αρμονική Ζωή*, αλλά σύντομα θα φύγουν, γιατί απαιτείται προσπάθεια, κόπος. Τι να κάνουμε... Στην *Αρμονική Ζωή* δεν έρχεσαι με το ούισκι στο χέρι.

Ο Najemy διαβεβαιώνει ότι το εβδομήντα ή ακόμα και το ογδόντα τοις εκατό των εκπαιδευομένων ανήκει στις πρώτες δύο κατηγορίες: σε άτομα, δηλαδή, που δεν ενδιαφέρονται τόσο να προσπελάσουν μία κοσμοθεωρία, όσο να αναζητήσουν πρακτικές λύσεις σε προβλήματα επικοινωνίας, σχέσεων ή υγείας. Παρόλα αυτά, η δομή του σεμιναρίου είναι τέτοια, ώστε να δημιουργεί ερείσματα για το «κάτι παραπάνω», όπως λέει η Ιωάννα –ήγουν, να οξύνει προοδευτικά την έφεση των εκπαιδευομένων σε περιεκτικότερες πνευματικές αναζητήσεις και να διεγείρει το ενδιαφέρον τους για τη διατύπωση πιο απαιτητικών υπαρξιακών ερωτημάτων. Αυτό δεν σημαίνει ότι η μαθησιακή πορεία των εκπαιδευομένων είναι κατά κάποιον τρόπο «προδιαγεγραμμένη» μέσα στο Κέντρο –ή, ακόμα χειρότερα, ότι οι τελευταίοι υποβάλλονται σε κάποια διαδικασία «πλύσεως εγκεφάλου».⁸⁷ Χωρίς να μπορεί να αποκλειστεί ένα μεγαλύτερο ή

⁸⁷ Η υποψία ότι οι άνθρωποι που μετέχουν σε κινήματα εναλλακτικής θρησκευτικότητας ή ομάδες πνευματικής και μεταφυσικής αναζήτησης αντιστοίχων της *Αρμονικής Ζωής* υφίστανται «πλύση εγκεφάλου» (brainwashing) είναι ευρύτατα διαδεδομένη και, όπως δείχνει με πειστικά επιχειρήματα ο Lorne Dawson, συνιστά εν πολλοίς τον άξονα γύρω από τον οποίο συγκροτείται ολόκληρη η επιχειρηματολογία του λεγόμενου *Anti-cult movement* [Dawson, 1998: 104-111]. Αναλύοντας διεξοδικά, ωστόσο, τις λογικές, επιστημολογικές και ηθικές συνεπαγωγές αυτής της επιχειρηματολογίας, ο Dawson καταλήγει στο συμπέρασμα ότι η αιτίαση περί «πλύσεως εγκεφάλου» είναι αδύνατον να ευσταθήσει, για τους εξής δώδεκα (12) λόγους: πρώτον, διότι ομογενοποιεί υπερβολικά τα κινήματα εναλλακτικής θρησκευτικότητας, απλοποιεί μέχρι εκχυδαϊσμού τις διδασκαλίες τους και αντιπαρέρχεται το επιστημολογικό αίτημα της συγκριτικής και εις βάθος μελέτης τους. Δεύτερον, διότι όζει ιδεολογικών προκαταλήψεων υπέρ του δυτικού ατομικιστικού και καταναλωτικού τρόπου

μικρότερο ποσοστό επιρροής, γεγονός αναπόφευκτο για ένα σεμινάριο διάρκειας έξι χρόνων, θα έλεγα απλώς ότι διατηρείται πάντοτε μία κάποια ισορροπία ανάμεσα στο «θεωρητικό» και το «πρακτικό» μέρος του σεμιναρίου (την μαγνητοσκοπημένη ομιλία του Najemy και την εμπέδωσή της στις μικρές ομάδες), έτσι ώστε ούτε το πρώτο να εκπίπτει σε μία διανοητική απλώς αδολεσχία, ούτε το δεύτερο να λειτουργεί κατά τρόπο μηχανιστικό, αυτοματιστικό και εργαλειακό. Αλλά ο βαθμός οικειοποίησης των πνευματικών τεχνικών και των κοσμοθεωρητικών πεποιθήσεων της *Αρμονικής Ζωής* είναι αδύνατον να προεξοφληθεί, καθόσον εξαρτάται από μία πληθώρα παραγόντων όπως η δέσμευση, οι ψυχολογικές και αντιληπτικές δεξιότητες, η μόρφωση, το φύλο, ακόμα και η ηλικία του εκάστοτε εκπαιδευομένου.

Όσον αφορά μάλιστα στον τελευταίο αυτόν παράγοντα, πιστεύω ότι θα πρέπει να τονιστεί ιδιαίτερος, καθόσον μας επιτρέπει να προβούμε σε μία πρώτη ειδητική αναγωγή: ότι οι

υπάρξεως, απέναντι στο οποίο πολλά κινήματα εναλλακτικής θρησκευτικότητας εναντιώνονται όχι μονάχα σε προγραμματικό, αλλά και σε *πρακτικό* επίπεδο. Τρίτον, διότι στερούμαστε των λογικών και εμπειρικών εκείνων κριτηρίων που θα μας επέτρεπαν να αποφανθούμε με απόλυτη βεβαιότητα για την «ορθολογικότητα» των μεταφυσικών μας πίστεων: σε τέτοιες περιπτώσεις, τι είναι «ορθολογικό» και τι «ανορθολογικό», αποτελεί συνήθως ζήτημα οπτικής γωνίας. Τέταρτον, διότι δεν έχει διατυπωθεί μέχρι σήμερα κάποια γενική θεωρία περί της διαδικασίας «πλύσεως εγκεφάλου». Πέμπτον, διότι η anti-cult βιβλιογραφία θεμελιώνει την πολεμική της ως επί το πλείστον σε μη-επιτόπιο (δημοσιογραφικό και ανεκδοτολογικό) υλικό, το οποίο δεν ικανοποιεί την επιστημολογική αρχή της διαψευσιμότητας. Έκτον, διότι δεν υπάρχει κάποιο νομικό δεδικασμένο ή κάποιο ακαδημαϊκό τεκμήριο το οποίο να πιστοποιεί πέραν πάσης αμφιβολίας ότι τα μέλη των κινήματων εναλλακτικής θρησκευτικότητας προσχώρησαν σ' αυτά *παρά* τη θέλησή τους και κάτω από συνθήκες ψυχολογικών ή άλλων μορφών καταναγκασμού. Έβδομον, διότι η αιτίαση περί «πλύσεως εγκεφάλου» ανακινείται συχνά από πρώην-μέλη ή «αποστάτες» των κινήματων εναλλακτικής θρησκευτικότητας, με σκοπό να αποσοβηθεί το ενδεχόμενο στιγματισμού ή συνυπαιτιότητάς τους για την συμμετοχή τους σε αυτά. Όγδοον, διότι οι αφηγήσεις των «αποστατών» αναπαράγονται στην anti-cult φιλολογία κατά τρόπο υπερβολικό και συχνά μελοδραματικό, προκειμένου να δημιουργηθούν συγκεκριμένες εντυπώσεις και να εκβιασθεί συναισθηματικά η κοινή γνώμη. Ένατον, διότι πολλά κινήματα εναλλακτικής θρησκευτικότητας υποφέρουν σήμερα από υψηλό ποσοστό αποσκιρτήσεων, διαίρεσεων και αυτομολιών, τις οποίες η θεωρία περί «πλύσεως εγκεφάλου» αδυνατεί να εξηγήσει. Δέκατον, διότι η κοινωνιολογική έρευνα είναι σήμερα σε θέση να βεβαιώσει ότι τα άτομα που προσχωρούν στα κινήματα εναλλακτικής θρησκευτικότητας ανήκουν κατά ποσοστό μεγαλύτερο του 75% στις μεσαίες, μορφωτικά υψηλές και εύπορες τάξεις των δυτικών κοινωνιών – γεγονός το οποίο καθιστά μάλλον δυσχερές το εγχείρημα της μαζικής διαβουκόλησης και χειραγώγησής τους. Ενδέκατον, διότι δεν υπάρχει κανένα ακαδημαϊκό, ιατρικό ή νομικό τεκμήριο που να αποδεικνύει κάποια «αποκλίνουσα» ψυχολογική συνθήκη των μελών κινήματων εναλλακτικής θρησκευτικότητας, η οποία θα τα έκανε ευεπίφορα προς τη χειραγώγησή τους. Και δωδέκατον, διότι ο αναπρογραμματισμός της σκέψης (reconditioning) και η ριζική αλλαγή συνηθειών ή νοοτροπίας που διαπιστώνεται στα μέλη κινήματων εναλλακτικής θρησκευτικότητας, συνιστά, ούτως ή άλλως, ένα φαινομενολογικό χαρακτηριστικό της *θρησκευτικής μεταστροφής*, και δεν χαρακτηρίζει «ειδικά» τα μέλη των κινήματων αυτών [Για όλα τα παραπάνω βλ. Dawson, 1998: 111-124]. Προς επίρρωση των ευστοχών παρατηρήσεων του Dawson, θα έλεγα ότι η αιτίαση περί «πλύσεως εγκεφάλου» πρέπει να απορριφθεί και για δύο επιπλέον λόγους: αφενός, διότι στις έσχατες συνεπαγωγές της, ακυρώνει τη δυνατότητα της συμμετοχικής παρατήρησης, επομένως και τη δυνατότητα της οποιασδήποτε θεωρητικοποίησης των κοινωνικών φαινομένων· και αφετέρου, διότι αμφισβητεί εμμέσως το ίδιο το ανθρωπολογικό κεκτημένο της Νεωτερικότητας. Όπως υπογραμμίζουν οι Hexham και Roewe, η αντίληψη περί πλύσεως εγκεφάλου «βασίζεται σε μία μηχανιστική αντίληψη του ανθρωπίνου προσώπου, η οποία αρνείται την ελευθερία της επιλογής και την υπευθυνότητα. Η αντίληψη περί “ πλύσεως εγκεφάλου” αντιτίθεται ταυτόχρονα στον Χριστιανισμό και σε ολόκληρη την φιλοσοφική, πολιτική και κοινωνική παράδοση της Δύσης – μίας παράδοσης η οποία θεμελιώνεται στο αξίωμα ότι τα άτομα είναι υπεύθυνα για τις πράξεις τους. Αφ’ ης στιγμής δεχτούμε ότι τα άτομα μπορούν, υπό συγκεκριμένες συνθήκες, να υποστούν πλύση εγκεφάλου, ολόκληρο το δικαίωκό μας οικοδόμημα καταρρέει, γελοιοποιώντας θεσμούς όπως, λόγου χάρη, τη Δίκη της Νυρεμβέργης» [Hexham-Roewe, 1997:10].

εκπαιδευόμενοι είναι όλοι τους *ενήλικοι*.⁸⁸ Όπως είναι προφανές, αυτό που με ενδιαφέρει στο πλαίσιο της παρούσας ανάλυσης δεν είναι τόσο το βιολογικό δεδομένο της ενηλικιότητας των εκπαιδευομένων, όσο το *βιωματικό φορτίο* που την συνέχει: το γεγονός, δηλαδή, ότι οι εκπαιδευόμενοι έχουν διανύσει έναν πρώτο «κύκλο ζωής», έχουν διέλθει από ένα ορισμένο στάδιο διαψεύσεων και απομυθοποιήσεων, οπότε και απευθύνονται στην *Αρμονική Ζωή* προκειμένου να διαχειριστούν έναν μικρότερο ή μεγαλύτερο βαθμό αποσταθεροποίησης που συνεπάγεται μία ορισμένη ηλικιακή κρίση. Πολλοί εκπαιδευόμενοι μου εξομολογήθηκαν συχνά ότι οδηγήθηκαν στο σεμινάριο αυτογνωσίας από ένα απροσδιόριστο βίωμα «τέλους εποχής» που ένιωθαν να τους κατακλύζει –ήγουν, από μία αίσθηση ότι «τα ψέματα τελείωσαν» και ότι θα έπρεπε επιτέλους να αναλάβουν οι ίδιοι την ευθύνη των προβλημάτων τους.

Τα μέλη ανήκουν ως επί το πλείστον σε μεσαία (και σπανιότερα μεγαλομεσαία) κοινωνικά στρώματα, έχουν ολοκληρώσει τουλάχιστον τη δευτεροβάθμια εκπαίδευσή τους, ενώ όσοι κατέχουν πτυχίο ανώτερης ή ανώτατης πανεπιστημιακής σχολής –και είναι πολλοί– προέρχονται στη συντριπτική τους πλειοψηφία από το χώρο των οικονομοτεχνικών ή των λεγομένων «θετικών» επιστημών. Στα τέσσερα χρόνια της επιτόπιας έρευνάς μου, δεν θεωρώ συμπτωματικό ότι γνώρισα μία μονάχα φιλόλογο –την Αρετή–, ενώ αντιθέτως γνώρισα μία πληθώρα εκπαιδευομένων με μεταπτυχιακό τίτλο ειδίκευσης στην διοίκηση επιχειρήσεων (MBA), πτυχιούχους τεχνικών, οικονομικών, φυσικομαθηματικών και πολυτεχνικών σχολών, απόφοιτους ωδείων, σχολών ηθοποιίας και τουριστικών επαγγελμάτων, ινστιτούτων εκπαιδευτικής κατάρτισης –ή απλώς αποφοίτους λυκείου. Αυτός ο κατά το μάλλον ή ήττον, πρακτικός και τεχνοκρατικός εκπαιδευτικός προσανατολισμός των μελών της *Αρμονικής Ζωής* έχει για μένα ιδιαίτερο ανθρωπολογικό ενδιαφέρον, στο βαθμό που υπαινίσσεται ότι ένα τουλάχιστον ποσοστό από αυτούς ενδέχεται να έρχεται κατ' ουσίαν για πρώτη φορά σε επαφή με κάποιον έμπεδο, συστηματικό και μη-λογοτεχνικό θεωρητικό λόγο –όπως είναι ένα φιλοσοφικό σύστημα ή μία κοσμοθεωρία. Εξ ου και η διαπιστωμένη από τον ίδιο τον Najemy δυσκολία πολλών εκπαιδευομένων να ολοκληρώσουν τις γραπτές ασκήσεις αυτοέκφρασης, αυτοανάλυσης και δημιουργικής εκτόνωσης του σεμιναρίου, λόγω ελλιπούς εξοικείωσής τους με την αφηγηματικότητα και τον περιφραστικό τρόπο διατύπωσης που οφείλει να διαπνέει ένα αυτοεξομολογητικό κείμενο [TE¹: 39-40].

Από την άλλη μεριά πάλι, το ακαδημαϊκό επίπεδο μόρφωσης των μελών της *Αρμονικής Ζωής* συνιστά ένα αδιάψευστο τεκμήριο της ταυτότητάς τους ακριβώς ως *ενηλίκων* εκπαιδευομένων: ότι βρίσκονται, δηλαδή, σε εξελισσόμενη διεργασία ανάπτυξης και όχι στο

⁸⁸ Σχηματικά μιλώντας, θα μπορούσα να θέσω ένα κατώτερο όριο ηλικίας περίπου στα εικοσιπέντε χρόνια, κι ένα ανώτερο στα εξήντα πέντε.

ξεκίνημα ή στα πρώτα στάδιά της, όπως οι μαθητές και οι έφηβοι· ότι διαθέτουν μία σημαντική κοινωνική εμπειρία, η οποία έχει διαμορφώσει σε μεγάλο βαθμό την προσωπικότητα, τα σχήματα αντίληψης, τις έξεις και τις αξίες τους· ότι εγγράφονται στο σεμινάριο αυτογνωσίας με πρόθεση να κατακτήσουν νέες γνώσεις και δεξιότητες, έστω κι αν συχνά αδυνατούν να τις προσδιορίσουν επακριβέστερα· ότι διαθέτουν ανταγωνιστικές μεταξύ τους μέριμνες –υπό την έννοια ότι το ενδιαφέρον τους για το σεμινάριο μπορεί κάποτε να επισκιάζεται «από τις “πραγματικότητες” της ζωής: από την εργασία τους ή την έλλειψη εργασίας, την οικογενειακή τους κατάσταση, την κοινωνική τους ζωή, και από άλλα ανταγωνιστικά ζητήματα» [Rogers, 1998: 103]· και τέλος, ότι έχουν διαμορφώσει το δικό τους αντιληπτικό πλαίσιο και τους δικούς τους τρόπους να επεξεργάζονται, να κρίνουν και να αφομοιώνουν την εκάστοτε νέα γνώση [πρβλ. Rogers, 1998: 92-105]. Παρά τις σημαντικές διαφοροποιήσεις τους σε επίπεδο προθέσεων και αναγκών, συνεπώς, η ενηλικιότητα των εκπαιδευομένων συνιστά μία κοινή τους συνθήκη. Αλλά για να παραφράσω μία ωραία διατύπωση της Judith Butler, το ενδιαφέρον τής κάθε περίπτωσης έγκειται ακριβώς σ’ αυτήν την *διαταραχή* ενηλικιότητας που υποστασιοποιείται στο πρόσωπό τους –ήγουν, σ’ αυτήν την ιδιότυπη διαλεκτική τής ομοιότητας και της ανομοιότητάς τους. Ως ένα βαθμό, πολλά από τα προβλήματα που ακούγονται κατά τη διάρκεια των μικρών ομάδων αποτελούν κοινούς αναγνωρίσιμους τόπους τού ενήλικου βίου· την ίδια στιγμή, ωστόσο, –και μετά από ένα κρίσιμο σημείο εμβάθυνσης στον πνευματικό δρόμο– κάθε πρόβλημα είναι ταυτόχρονα και μοναδικό. Στο δεύτερο μέρος της διατριβής, ευελπιστώ αυτό να γίνει περισσότερο εμφανές.

Ένα κεφάλαιο που αποπειράται να σκιαγραφήσει το «προφίλ» των μελών της *Αρμονικής Ζωής* δεν θα μπορούσε να ολοκληρωθεί χωρίς μία ιδιαίτερη μνεία στη συντριπτική παρουσία του γυναικείου στοιχείου μέσα στο Κέντρο. Όπως ωραία το θέτει ο Pierre Bourdieu, ένα βασικό χαρακτηριστικό της πατριαρχικής πολιτισμικής συνθήκης –από την οποία, φυσικά, δεν εξαιρείται και η νεοελληνική– είναι η τάση της να συνδέει «τον άνδρα με την πολιτική, την ιστορία και τον πόλεμο, και τη γυναίκα με την εστία, το μυθιστόρημα και την ψυχολογία» [2006: 127]. Υπ’ αυτήν την έννοια, δεν μπορώ να αποφύγω τον πειρασμό ενός ισομορφισμού: ότι η πληθωρική παρουσία των γυναικών στον χώρο της *Αρμονικής Ζωής* απηχεί κάτι από την πληθωρική παρουσία των γυναικών μέσα στο χριστιανικό εκκλησίασμα. Είναι χαρακτηριστικό ότι στις μηνιαίες ολομέλειες του σεμιναρίου, αλλά και στις διαλέξεις για υγεία και πνευματική ανάπτυξη, οι γυναίκες καλύπτουν ποσοστό μεγαλύτερο από τα δύο τρίτα των παρευρισκομένων, ενώ το έργο του συντονισμού –με ελάχιστες εξαιρέσεις– ανήκει εξολοκλήρου σ’ αυτές. Επιπλέον, οι εννοιολογικές κατηγορίες και το λεξιλόγιο που επικαλούνται αποδεικνύουν συχνά μία εντυπωσιακή εξοικείωση

τους με την κοσμοθεωρία της *Αρμονικής Ζωής* –και δεν χρειάζεται, βέβαια, να υπογραμμίσω την τεράστια συμβολή τους στη συντήρηση, τον καλλωπισμό και την ευταξία δύο μεγάλων κτηρίων, όπως αυτά του Χαλανδρίου και της Μυρρινούντας.

Μία τέτοιου είδους άρρηκτη συνάφεια των γυναικών με το σύνολο των δραστηριοτήτων της *Αρμονικής Ζωής* θέτει ένα σαφές κριτήριο έμφυλης χρήσης της εναλλακτικής θρησκευτικότητας, το οποίο θα πρέπει εξάπαντος να υπογραμμισθεί, εάν επιθυμούμε να αποφύγουμε ανιστορικές και ουσιοκρατικές κατανοήσεις της τελευταίας. Είδαμε, για παράδειγμα, ότι οι τρεις μόνιμοι κάτοικοι της Μυρρινούντας –ο Σπύρος, ο Στέφανος και ο ίδιος ο Najemy– έχοντας «ζήσει τη ζωή τους», και μην περιμένοντας τίποτε άλλο πια από τον έξω κόσμο, μετέρχονται την πνευματικότητα ως ένα όχημα ενδοσκόπησης, αναστοχασμού και προοδευτικής απεμπλοκής από τον ενεργό στίβο της καθημερινής ζωής. Κάτι τέτοιο ισχύει λιγότερο στην περίπτωση των γυναικών, οι οποίες φαίνεται ότι προσβλέπουν στην πνευματικότητα πολύ περισσότερο για λόγους *επικοινωνιακούς* και *εκφραστικούς*, και λιγότερο για λόγους απεμπλοκής. Για να το θέσω με διαφορετικούς όρους, το δεδομένο της καταλυτικής παρουσίας των γυναικών στην *Αρμονική Ζωή* πιστεύω ότι αποτελεί μία ισχυρή ένδειξη ότι η πνευματικότητα συνιστά γι' αυτές μάλλον έναν αναστοχαστικό και εναλλακτικό τρόπο *επανεμπλοκής* με την καθημερινότητα, μία χειρονομία εκ νέου *κατάφασης* του ενεργού στίβου της ζωής, και όχι ένα όχημα απόσυρσης απ' αυτήν –χωρίς φυσικά να μπορούν να αποκλειστούν συναισθήματα κόπωσης ή κορεσμού, όσον αφορά σε συγκεκριμένες πτυχές της. Η επικοινωνιακή και εκφραστική αυτή χρήση της πνευματικότητας δεν αντανακλάται μόνο στις επίμονες διαβεβαιώσεις των γυναικών για την αποτελεσματικότητα των πνευματικών τεχνικών στον πραγματικό κόσμο των καθημερινών τους συναναστροφών· απηχείται επίσης στην «οριζόντια» κινητικότητά τους εντός του Κέντρου (από σεμινάριο σε σεμινάριο, από ομιλία σε ομιλία) καθώς και στην ευχέρεια με την οποία εναλλάσσουν, δοκιμάζουν, προτείνουν, αναζητούν ή συνδυάζουν πνευματικές πρακτικές και θεραπευτικές μεθόδους.

Σε καμία περίπτωση, βέβαια, δεν θα ισχυριζόμουν ότι επικοινωνιακές και εκφραστικές χρήσεις της πνευματικότητας είναι εξολοκλήρου αδιανόητες για τον ανδρικό πληθυσμό των μελών της *Αρμονικής Ζωής*. Κατά τη διάρκεια της επιτόπιας έρευνάς μου συνάντησα επίσης αρκετούς άνδρες, οι οποίοι δήλωσαν ότι προσβλέπουν στην πνευματικότητα για λόγους εκφραστικούς ή ωφελμιστικούς: ο Χρήστος, λόγου χάρη, φιλοδοξεί να κερδίσει ως νέος επιχειρηματίας την εμπιστοσύνη και τη συμπάθεια των πελατών του· ο Βαγγέλης, να γίνει περισσότερο «συνειδητός» και λιγότερο αγχώδης στη δουλειά του· ο Βασίλης, να ελέγξει τις εξάρσεις του θυμού του και να

κόψει το κάπνισμα. Η *αντρική* χρήση της πνευματικότητας περιλαμβάνει ωστόσο σε αρκετές περιπτώσεις και το στοιχείο της γαλήνιας απόσυρσης από την τύρβη της καθημερινότητας – γεγονός το οποίο απαντάται σπανιότερα στην περίπτωση των γυναικών. Προσωπικά τουλάχιστον, δεν μπορώ να ανακαλέσω στη μνήμη μου ούτε μία γυναίκα-μέλος της *Αρμονικής Ζωής*, η οποία να δήλωσε ότι εγγράφηκε στο Κέντρο γιατί θεωρεί ότι «έζησε τη ζωή της» –και συνακόλουθα, ότι δεν έχει πλέον τίποτε άλλο να περιμένει από αυτήν.

Η κατηγορία της *αρμονίας* είναι παρμένη από τον χώρο της αισθητικής –και πιο συγκεκριμένα, της μουσικής. Θα μπορούσα συνεπώς να υποθέσω ότι η έκφραση «αρμονική ζωή» συνιστά, αφενός, μετωνυμία μίας ζωής προσδιορισμένης σε μικρότερο ή μεγαλύτερο βαθμό από την ομορφιά, και αφετέρου, ένα είδος συνθήματος, που υπενθυμίζει στον κάθε εκπαιδευόμενο την ανάγκη να επινοεί τη ζωή του με τον ίδιο «αρμονικό» τρόπο που επινοεί κανείς μία μουσική σύνθεση: με την ασφάλεια της κεκτημένης γνώσης, αλλά και την διακινδύνευση του πειραματισμού· με την πειθαρχία των κανόνων της αντίστιξης, αλλά και την αυτοσχεδιαστική ελευθερία της έμπνευσης. Καθένας από τους εκπαιδευόμενους του σεμιναρίου αυτογνωσίας μπορεί έτσι να εντοπίζει σε διαφορετικά σημεία τη «δυσαρμονία» της ζωής του και να επικαλείται γι' αυτήν τις πιο απίθανες δικαιολογίες. Σίγουρα όμως επιθυμεί να *μεταστρέψει* τη δυσαρμονία αυτή, οπότε και εγγράφεται στην *Αρμονική Ζωή* προκειμένου να αναζητήσει εκεί τον τρόπο (ή τους τρόπους). Το δίχως άλλο, η πραγματικότητα εμφανίζει συχνά ένα σκληρό και αδυσώπητο πρόσωπο. Ακόμα κι αν αδυνατεί κανείς να την αλλάξει, μπορεί τουλάχιστον να αντιτάξει σ' αυτήν έναν «αρμονικό» και εν τέλει έναν «πνευματικό» εαυτό.

2. ΜΙΑ ΑΠΟΠΕΙΡΑ ΒΙΟΓΡΑΦΗΣΗΣ ΤΟΥ ΙΔΡΥΤΗ: ROBERT ELIAS NAJEMY

§2.1. Η Συνέντευξη

Το κεφάλι του διανοουμένου που βλέπουμε στο DVD υποβασιμάζεται από ένα πραγματικό σώμα και ανήκει σ' έναν ζωντανό άνθρωπο· το συνειδητοποιώ με απόλυτη ενάργεια μονάχα κατά τη διάρκεια ενός διαλείμματος του εντατικού σεμιναρίου συγκινησιακής αρμονίας στη Μυρρινούντα, όταν βλέπω τον Robert Najemy να μαγειρεύει φαγητό για τους εκπαιδευόμενους και να μεριμνά για τυχόν περίσσεια σερβίτσιων στην τραπεζαρία. Τέτοιες καθημερινές στιγμές υπολείπονται συντριπτικά, σε σχέση με την πληθωρική παρουσία της τηλεοπτικής του εικόνας μέσα στο Κέντρο· εξ ου και μία απροσδιόριστη έκπληξη μέσα μου κατά τη διαδικασία της ταυτοποίησης. Στα εξήντα πέντε του χρόνια πάντως, ο ιδρυτής της *Αρμονικής Ζωής* διατηρεί πλήρως την σωματική του ευεξία και δηλώνει ότι το μοναδικό πράγμα που εξακολουθεί να του δίνει νόημα είναι «να δημιουργεί και να προσφέρει στους ανθρώπους γύρω του». Ακούγοντάς τον να μου διηγείται τη ζωή του με την χαρακτηριστική ελληνοαμερικανική του προφορά, ιχνογραφώ στο μυαλό μου το πορτρέτο μίας προσωπικότητας οιονεί κινηματογραφικής.

Γεννημένος το 1946 στην Αμερική και πρωτότοκος ανάμεσα σε τέσσερα αδέρφια, δεν θυμάται ποτέ να απήλαυσε κάποια ιδιαίτερη οικονομική άνεση –ούτε ακόμα κι όταν ο πατέρας του διορίστηκε καθηγητής Δημόσιας Υγείας στο πανεπιστήμιο του Λιβάνου. Η οικονομική αυτή δυσπραγία δεν τον εμπόδισε, ωστόσο, να αποφοιτήσει από το αμερικάνικο σχολείο της Βηρυτού, όπου θα ζήσει ευτυχισμένα παιδικά και εφηβικά χρόνια, έμπλεος από βιβλία και αγάπη. Από τον πατέρα κληρονομεί τα πρώτα (όπως ανέφερα ήδη, ένα μέρος της βιβλιοθήκης του υπάρχει σε μία γωνιά της τραπεζαρίας της Μυρρινούντας), καθώς βέβαια και μία ορισμένη έφεση προς την επιστημονική έρευνα. Από τη μητέρα εμπεδώνει τη δεύτερη: το πνεύμα φιλοξενίας, τη μελιχλιότητα και ευγένεια της συμπεριφοράς, την ετοιμότητα για προσφορά και υπηρεσία προς το συνάνθρωπο –μα πάνω απ' όλα, το σεβασμό απέναντι στις επιλογές των άλλων, ακόμα κι αν αυτές συγκρούονται με τις δικές του. Όπως μου εξηγεί, η ευόδωση της θρησκευτικής διαφορετικότητας στο πλαίσιο του άμεσου οικογενειακού του περιβάλλοντος, συνιστά το πλέον αδιάψευστο τεκμήριο αυτού του σεβασμού:

Πάρε για παράδειγμα τα αδέρφια μου. Όλοι μας ακολουθήσαμε διαφορετικούς δρόμους. Ο ένας αδελφός μου είναι φανατικός χριστιανός. Δεν εργάζεται, απλώς είναι μέσα στην Εκκλησία και ζει από την Εκκλησία· ο άλλος μου αδελφός είναι φανατικός άθεος· και η μικρή μου

αδελφή ζει στο Λίβανο και είναι φανατική μουσουλμάνα –σκέφου ότι ανάγκασε ακόμα και τον γαμπρό της κόρης της να γίνει μουσουλμάνος! Καμιά φορά όταν τρώμε μαζί, γίνονται κάποιοι μικρο-τσακωμοί. Όμως σε γενικές γραμμές είμαστε πολύ αγαπημένοι, δεν μας χωρίζουν οι διαφορετικές μας αντιλήψεις. Εγώ βέβαια, τα δέχομαι όλα. Για μένα, όλες οι θρησκείες οδηγούν στο Θεό· ακόμα και ο άθεος, άμα συμπεριφέρεται σωστά, θα σωθεί. Είναι η συμπεριφορά των ανθρώπων αυτό που μετράει, όχι το τι πιστεύει διανοητικά.

Μία τέτοια συνειδητοποίηση δεν ωρίμασε φυσικά εν μία νυκτί· αντίθετα, απαίτησε επίπονες και κάποτε αιφνίδιες υπερβάσεις. Τελειώνοντας την εγκύκλια εκπαίδευσή του, ο Najemy επιστρέφει στην Αμερική για να σπουδάσει χημικός μηχανικός –ένα επιστημονικό αντικείμενο το οποίο φαίνεται να τον εμπνέει ελάχιστα. Με την ολοκλήρωση των σπουδών του, προσλαμβάνεται από την πολυεθνική εταιρεία *Uniworl Chemical* και εργάζεται αρχικά στο Connecticut, και μετά στη Louisiana. Είναι μόλις είκοσι δύο χρονών, απολαμβάνει ήδη σημαντικές οικονομικές απολαβές και η επαγγελματική του προοπτική προοιωνίζεται λαμπρή· όμως από την εναρκτήρια κιόλας χρονιά της σταδιοδρομίας του αισθάνεται ότι βρίσκεται στα πρόθυρα της κατάρρευσης: υποφέρει από κρίσεις κατάθλιψης, ενώ συχνά νιώθει να κατατρώχεται από ένα βίωμα καθολικής ανυπαρξίας νοήματος και οριστικής «απομάγευσης» του κόσμου. Πολλοί παράγοντες συμβάλλουν στο βίωμα αυτό: από τη μία, η περιρρέουσα ατμόσφαιρα του αμερικανικού Νότου της δεκαετίας του '60, με τον ηθικό κομφορμισμό, τις φυλετικές προκαταλήψεις, τη φτώχεια και τη θρησκοληψία του· από την άλλη, ο παραλογισμός του πολέμου του Βιετνάμ, το αίσθημα της αδικίας που νιώθει να τον καταπνίγει, αλλά και η οργισμένη αντίδραση του αμερικάνικου λαού· τέλος, το ίδιο το επάγγελμα του χημικού μηχανικού, που τον εξαναγκάζει σ' ένα είδος εργασίας εν πολλοίς μηχανιστικής και τυποποιημένης –χωρίς σοβαρά ερείσματα δημιουργικότητας, αλλά και χωρίς την παραμικρή εκχώρηση στην πρωτοτυπία, την έμπνευση ή τον πειραματισμό.

Δεν αποτελεί σύμπτωση, συνεπώς, ότι προϊόντος του χρόνου, το ερώτημα του νοήματος αρχίζει να περισφίγγει τη συνείδησή του κατά τρόπο ολοένα και πιο βασανιστικό. *«Γιατί ζω; Ποιο είναι το νόημα της ζωής; -ρωτούσα και ζαναρωτούσα τον εαυτό μου. Αν πραγματικά δεν υπάρχει τίποτε μετά το θάνατο, αν το νόημα του ανθρώπου είναι απλώς να δουλεύει και να βγάξει λεφτά για να επιβιώσει, τότε πραγματικά δεν είχα λόγο για να ζήσω»*, μου εξομολογείται με αφοπλιστική –ομολογώ– ειλικρίνεια. Ωσπου κάποια στιγμή, συνέβη το αναπάντεχο:

Robert: Μία μέρα, μετά από πολλή κατάθλιψη, πήγα και κάθισα σε μία μικρή λίμνη, όπου στον απέναντι δρόμο υπήρχε ένα βιβλιοπωλείο. Δεν ξέρω πώς να στο εξηγήσω, αλλά κάτι με έσπρωξε να πάω σ' αυτό το βιβλιοπωλείο. Είπα στον εαυτό μου: θα πας σ' αυτό το βιβλιοπωλείο και θα πάρεις το πρώτο βιβλίο που θα βρεις μπροστά σου. Μπήκα μέσα και

άρπαξα ένα βιβλίο εντελώς στην τύχη.

Δημήτρης: Μήπως θυμάσαι ποιο βιβλίο ήταν αυτό;

Robert: Φυσικά. Ήταν το *Doors of Perception*...

Δημήτρης: ...του Aldous Huxley.

Robert: ...Όχι...του Alan Watts. Και διαβάζοντάς το μου ανοίχτηκε ένας άλλος κόσμος. Συνειδητοποίησα ότι η ζωή μου ανήκει σε μένα, ότι μπορώ να κάνω ό,τι θέλω με τη ζωή μου. Την αμέσως επόμενη μέρα υπέβαλλα την παραίτησή μου από την εταιρεία και έφυγα. Με ρώτησαν τι μου συμβαίνει, αν είμαι καλά, αν μου έγινε πρόταση από άλλη εταιρεία, και τέτοια—όμως εγώ τους απάντησα ότι δεν έγινε τίποτε, απλώς αποφάσισα να ζήσω τη ζωή μου όπως θέλω. Καταλαβαίνεις τι θα νόμιζαν για μένα... Λίγες μέρες αργότερα, διαβάζω σε μια εφημερίδα ότι κάπου γίνεται μία ομιλία για τον διαλογισμό. Πήγα στην ομιλία, και από την πρώτη στιγμή κατάλαβα *απολύτως* αυτά που έλεγε ο ομιλητής. Άρχισα μάλιστα να κάνω διαλογισμό χωρίς κανείς να μου τον έχει διδάξει. Άρχισα απλά να τον κάνω. Προφανώς ήταν μνήμη από κάποια προηγούμενη ζωή. Και μετά, άρχισα να ερευνώ ό,τι μπορούσα να ερευνήσω. Για τέσσερα με πέντε χρόνια, έκανα τις πιο απίθανες δουλειές: σερβιτόρος, μάγειρας, περιπλανώμενος ζωγράφος, καθηγητής μαθηματικών...και μάθαινα φιλοσοφία, ψυχολογία, yoga, χριστιανισμό, σουφισμό, αστρολογία, χορό, τέχνη—ό,τι μπορούσα να μάθω, ό,τι υπήρχε γύρω μου για να απορροφήσω.

Δημήτρης: Θα έλεγες δηλαδή, Bob, ότι εκείνη την ημέρα στη λίμνη βίωσες ένα *peak experience*; Θέλω να πω, αυτή η μεταστροφή που έζησες...

Robert: Από τι σε τι;

Δημήτρης: Από τον παλιό σου εαυτό, τον χημικό μηχανικό που δεν πίστευε στο Θεό, σ' έναν άνθρωπο που μπήκε στον πνευματικό δρόμο, που άρχισε να αναζητεί ένα βαθύτερο νόημα. Αυτή η αλλαγή, έγινε ξαφνικά; Η πιστεύεις ότι *προετοιμάστηκε*, κατά κάποιον τρόπο;

Robert: Προετοιμάστηκε από την απογοήτευση από την ίδια τη ζωή, και τη συμπεριφορά των ανθρώπων. Μην ξεχνάς το Βιετνάμ... ήταν πολύ άδικο αυτό που κάναμε εμείς οι Αμερικανοί. Ήταν βέβαια και η μεγάλη απογοήτευση από τη δουλειά μου. *Αλλά η αλλαγή έγινε σχεδόν σε μία μέρα.* Συνειδητοποίησα ότι πίσω από τον υλικό κόσμο που γνωρίζω, υπάρχει κι ένας ενεργειακός και πνευματικός κόσμος, που ο Watts περιγράφει στο βιβλίο του. Αν μου το έλεγαν αυτό πριν από ένα χρόνο θα έλεγα: «τι βλακείες!». Αλλά τώρα όλα αυτά μου φαίνονταν αυτονόητα. Φαίνεται πως όλο αυτό το πράγμα ήταν μέσα μου από προηγούμενες ζωές, και απλά ξέσπασε μέσα μου.

Πέντε χρόνια περιπλάνησης, εσωτερικής αναζήτησης και μελέτης επέτρεψαν στον Najemy να *απαρτιώσει* και *γνωσιολογικά* το βίωμα της πρωταρχικής του εκείνης αποκάλυψης—όμως, μία τέτοια υπερεκχείλιση έπρεπε τώρα να κοινωνηθεί. Το 1974 ο Najemy επιστρέφει στο Λίβανο και αξιοποιώντας τις διασυνδέσεις του πατέρα του—ο οποίος είχε στο μεταξύ προαχθεί σε πρύτανη του πανεπιστημίου της Βηρυτού—ιδρύει μία σχολή yoga, διαλογισμού και ελεύθερης

καλλιτεχνικής έκφρασης, σε χώρο που παραχωρείται από την ίδια την κυβέρνηση. Το εγχείρημα είναι πρωτότυπο και η σχολή γνωρίζει σημαντική επιτυχία –πλην όμως, μία επιτυχία αντιστρόφως ανάλογη της βιωσιμότητάς της. Ο εμφύλιος πόλεμος που ξεσπάει το 1975 ανάμεσα σε χριστιανούς Λιβανέζους και μουσουλμάνους Παλαιστίνιους, φέρνει τη χώρα στα πρόθυρα της ερείπωσης. Η σχολή διαλύεται και οι μαθητές της σκορπίζονται, ενώ έναν χρόνο αργότερα (1976), ο πατέρας του Najemy δολοφονείται εν ψυχρώ από κάποιον παράφρονα φοιτητή του. Με κατεστραμμένο ηθικό, αλλά και με σαφή πλέον επίγνωση των κινδύνων που εγκυμονεί η παραμονή του στην εμπόλεμη ζώνη, ο Najemy αποφασίζει να επιστρέψει οριστικά στην Αμερική, αφού προηγουμένως κάνει μία ενδιάμεση στάση στην Ελλάδα για να επισκεφθεί τον αδελφό του. Ο τελευταίος έχει παντρευτεί Ελληνίδα γυναίκα και διαμένει ήδη αρκετά χρόνια στη χώρα.

Αλλά εδώ, καθώς ομολογεί ο ίδιος, πρόκειται να «κολλήσει». Θα γοητευθεί από το φυσικό τοπίο της Ελλάδας, θα εξοικειωθεί με την περιρρέουσα κοινωνική νοοτροπία (η οποία αποπνέει τις ελπίδες των πρόσφατων ακόμα μεταπολιτευτικών εξελίξεων), θα μάθει άπταιστα την ελληνική γλώσσα και θα γνωρίσει την πρώτη του γυναίκα, με την οποία θα αποπειραθούν –ύστερα από μακρά περίοδο πειραματισμών και αναζήτησης– να αναβιώσουν το εγχείρημα της Βηρυτού: να ιδρύσουν ένα πρωτότυπο (και ίσως το μοναδικό για την εποχή) κέντρο yoga, διαλογισμού και δημιουργικής έκφρασης στην Ελλάδα. Πράγματι, το Κέντρο *Ηλίανθος* ιδρύεται το 1976 στο Παλαιό Ψυχικό, και από το πρώτο κιόλας έτος της λειτουργίας του γνωρίζει σημαντική επιτυχία. Οκτώ χρόνια αργότερα (1984), το Κέντρο μεταφέρεται στο Χαλάνδρι και μετονομάζεται σε *Αρμονική Ζωή*, χωρίς ωστόσο να μεταβάλλει τίποτε από το αρχικό καταστατικό της λειτουργίας του –πέρα από την διοίκηση, η οποία περιέρχεται τώρα εξολοκλήρου στα χέρια του Najemy. Στις καινούργιες του πλέον εγκαταστάσεις, το Κέντρο εδραιώνεται ως ένας από τους σημαντικότερους φορείς εναλλακτικής θρησκευτικότητας της Αθήνας: συγκεντρώνει έναν ανέλπιστο αριθμό εκπαιδευομένων, αποκτά τις δικές του εκδόσεις και τυπώνει το δικό του περιοδικό, ιδρύει ένα κατάστημα ειδών υγιεινής διατροφής (τα κέρδη του οποίου ανατροφοδοτούν διαρκώς το Κέντρο), ενώ παράλληλα, προσαρτά στα περιουσιακά του στοιχεία το κτήριο της Μυρρινούντας, το οποίο προορίζεται να λειτουργήσει ως το εξοχικό και κοινοβιακό παράρτημα της *Αρμονικής Ζωής*. Είναι τέτοια η δημοτικότητα του Κέντρου, που φτάνει στο σημείο να προκαλέσει την αντίδραση ακόμα και της ίδιας της Εκκλησίας της Ελλάδος –η οποία σύντομα θα προσάψει στην *Αρμονική Ζωή* την κατηγορία της «ινδουιστικής» αίρεσης. Με αφορμή μάλιστα μια σειρά ενημερωτικών επισκέψεων του Najemy στις φυλακές ανηλίκων Κορυδαλλού, η αντιδικία θα πάρει ανεξέλεγκτες διαστάσεις και θα απασχολήσει μέχρι και τον ημερήσιο τύπο.¹

¹ Βλ. εφημερίδα *Απογευματινή*, Κυριακή 8 Αυγούστου 1996, σελ. 16.

Η παραδοσιακά καχύποπτη στάση της Εκκλησίας απέναντι σε κάθε μορφή θρησκευτικότητας που δεν λογοδοτεί στη δική της ηγεμονία δεν χρειάζεται βέβαια περαιτέρω σχολιασμό· παρόλα αυτά, ο υπαινιγμός περί μίας ορισμένης «ινδουιστικής» επίδρασης του Najemy δεν θα πρέπει να θεωρηθεί εξ ορισμού ανεργάτιστος. Δεν είναι μόνο η ομολογουμένως καθοριστική επιρροή που άσκησαν στον τελευταίο ορισμένα θεμελιακά κείμενα της ινδουιστικής φιλοσοφικής παράδοσης· είναι, επιπλέον, και η τεράστια εκτίμηση² που ο ίδιος επιφυλάσσει για το πρόσωπο του Ινδού πνευματικού δασκάλου Sri Sathya Sai Baba (1926-2011), στον οποίο εξάλλου αφιερώνει και ειδική μονογραφία.³ Η γνωριμία μ' έναν διεθνούς ακτινοβολίας γκουρού της Ινδίας όπως ο Sai Baba, υπήρξε για τον Najemy εμπειρία συγκλονιστική, για τρεις τουλάχιστον λόγους: πρώτον, διότι η πνευματική καθοδήγηση του Sai Baba τον στήριξε σε κρίσιμες περιόδους διχογνωμιών και φατριασμών εντός της *Αρμονικής Ζωής*, οι οποίες προέκυψαν ύστερα από μία σειρά αβελτηριών της προσωπικής του ζωής και έφτασαν στο σημείο να υπονομεύσουν ακόμα και το μέλλον του Κέντρου· δεύτερον, διότι του έδωσε την απαραίτητη πνευματική διαύγεια και αυτοπεποίθηση ώστε να μην λιποψυχήσει απέναντι στα αλλεπάλληλα κύματα αμφισβήτησης και διωγμών που υπέστη από τη μεριά της Εκκλησίας· και τρίτον, διότι η διδασκαλία και το ζωντανό παράδειγμα του Sai Baba, άλλαξαν εκ βάθρων την αντίληψη που είχε μέχρι τότε για την ίδια την έννοια της πνευματικής αναζήτησης:

Το πρώτο μου ταξίδι στις Ινδίες υπήρξε μια μεγάλη αποκάλυψη για μένα γιατί εκεί συνάντησα τον Sai Baba. Φυσικά, ήμουν στον πνευματικό δρόμο και πριν τον γνωρίσω. Αλλά με τον Sai Baba στράφηκα λιγότερο προς τη φιλοσοφία και περισσότερο προς την αγάπη, την υπηρεσία. Μέχρι εκείνη την εποχή, ήμουν αρκετά εγκεφαλικός· θυμάμαι, δεν μπορούσα να προφέρω καν τη λέξη Θεός. Ήμουν ήδη στον πνευματικό δρόμο, έκανα τέσσερα-πέντε χρόνια yoga, κι όμως, δεν μπορούσα να προφέρω καν τη λέξη –γιατί κατά βάθος δεν πίστευα ότι υπάρχει Θεός. Μέσα από τον Sai Baba, όμως, εξοικειώθηκα όχι μόνο με την ιδέα του Θεού –αλλά και με την προσευχή, τον ψαλμό, την αγάπη και την υπηρεσία προς το συνάνθρωπο.

Ολοκληρώνεται έτσι ένας μεγάλος υπαρξιακός κύκλος: από τον τεχνοκράτη που αδυνατεί ακόμα και να εκφέρει τη λέξη «Θεός», στον πνευματικό αναζητητή του διαλογισμού και της γνώσης· κι από το ύψος της φιλοσοφικής περιπλάνησης, στην επιτέλεση πράξεων αγάπης και υπηρεσίας προς το συνάνθρωπο. Ύστερα από την εμπέδωση της γνωριμίας του με τον Sai Baba και μέχρι σήμερα,

² Διαβάζοντας την εναρκτήρια πρόταση του πρώτου κεφαλαίου της εν λόγω μονογραφίας, αντιλαμβάνεται εύκολα κανείς ότι αυτή η εκτίμηση φτάνει στα όρια της θεϊκής εξιδανίκευσης: «*Ποιος είναι ο Σαϊ Μπάμπα; Δεν είναι εύκολο να απαντήσει κανείς απλά σ' αυτή την ερώτηση. Ο περιορισμένος νους του ανθρώπου δεν είναι ικανός να εξηγήσει ένα τέτοιο αίνιγμα, ένα τόσο ασυνήθιστο Όν, που η θεϊκή του Φύση εκτείνεται μακριά, πέρα από κάθε ανθρώπινη λογική* [ΕΣΜΠ¹: 11]. Στη δεύτερη έκδοση του βιβλίου, πάντως, η πρόταση διατυπώνεται κατά τρόπο πιο μετριοπαθή: «*Είναι πολύ δύσκολο για οποιονδήποτε να απαντήσει στο ερώτημα: ποιος είναι ο Sai Baba. Είναι ένα αίνιγμα για τον ορθολογιστικό μας νου*» [ΕΣΜΠ²:15].

³ ΕΣΜΠ¹, ΕΣΜΠ².

διαρκές ζητούμενο για τον Najemy παραμένει πάντοτε το «άνοιγμα» στην αγάπη· εξ ου και ομολογεί ότι μοναδική του φιλοδοξία για όσα χρόνια του απομένουν να ζήσει δεν είναι πλέον η πρόσληψη «εγκεφαλικών» γνώσεων, αλλά η εξεύρεση δημιουργικών τρόπων για να υπηρετήσει τους συνανθρώπους του. Ούτως ή άλλως, τα βιβλία έχουν απολέσει εδώ και πολύ καιρό τη δυνατότητά τους να προτείνουν μία αληθινά καινούργια ερμηνεία του κόσμου· μου το υπογραμμίζει ρητά, καθώς του ζητώ να μου μιλήσει για τις θεωρητικές αφετηρίες της πνευματικής του συγκρότησης.

Najemy: «Κατ' αρχάς, η Καινή Διαθήκη· την έχω διαβάσει πέντε-έξι φορές και με βοήθησε πολύ. Δεύτερον, το *Seth* –δεν ξέρω αν το γνωρίζεις.

Δημήτρης: Εννοείς την Jane Roberts;

Najemy: Ναι. Αυτό το βιβλίο ίσως ήταν το πιο σημαντικό, γιατί μου έδωσε να καταλάβω ότι εγώ δημιουργώ την πραγματικότητά μου με τις πεποιθήσεις, τα συναισθήματα και τις ερμηνείες μου. Άλλο ένα βιβλίο ήταν το *Handbook of Higher Consciousness* του Ken Keyes – στο οποίο, ουσιαστικά, βασίζεται σχεδόν ολόκληρο το σεμινάριο. Άλλο ένα βιβλίο ήταν του Patañjali –σημαντικό για την φύση της ψυχής και της προσωπικότητας, πώς δημιουργείται ο ανθρώπινος πόνος και πώς μπορεί κανείς ν' απελευθερωθεί απ' αυτόν, καθώς βέβαια και για την περιγραφή που κάνει του διαλογισμού. Τέλος, θα έλεγα η *Baghavat Gita* και κάποια βιβλία του Sai Baba.

Δημήτρης: Κάτι άλλο, Bob; Κάτι πιο σύγχρονο;

Najemy: Θα έλεγα ότι τα τελευταία χρόνια δεν διαβάζω πολύ. Διαβάζω περίπου ένα βιβλίο το χρόνο –και συνήθως για να ετοιμάσω ένα σεμινάριο πάνω σ' αυτό. Αλλιώς δεν διαβάζω. Σαν να έχω μπει σε μία διαδικασία περισσότερο να βγάλω από μέσα μου πράγματα, και όχι τόσο να πάρω απ' έξω. Εξάλλου, με δύο τρία ερεθίσματα γίνονται όργια στο νου μου (γελάει) –κι έτσι δεν διαβάζω κάτι καινούργιο. Μπορώ να σου πω ότι εδώ και είκοσι χρόνια δεν έχω διαβάσει τίποτε καινούργιο –για παράδειγμα, μία καινούργια αντίληψη των πραγμάτων.

Πολλοί άνθρωποι, νομίζω, θα θεωρούσαν ελκυστικό αυτό το είδος ειρήνευσης που συνεπάγεται η προοδευτική μετατόπιση από τον αποσπασματικό διανοητικισμό των βιβλίων, στην ενοποιούσα κατάφαση μίας παν-περιεκτικής αγάπης. Για να μη μιλήσω, βέβαια, περί του βίου και της πολιτείας του ανδρός, η οποία φέρει εντός της όλα τα χαρακτηριστικά του «εξωτισμού» (αυτού του απολεσθέντος παραδείσου των ανθρωπολόγων).⁴ Αμερική, Μέση Ανατολή, Ελλάδα, Ινδίες· πνευματικές αναζητήσεις, ρηξικέλευθα διαβήματα σε γνωστούς και άγνωστους τόπους, υπερβατικές εμπειρίες και κατακλυσμιαία συναισθήματα, ανέλπιστες συναναστροφές με βέβηλους και αγίους ανθρώπους. Εντυπωσιάζομαι, αν μη τι άλλο, από τον τρόπο με τον οποίο μία

⁴ Για τον «εξωτισμό» ως δομική συνιστώσα συγκρότησης του πεδίου στην κλασική ανθρωπολογία βλ. ενδεικτικά Gupta-Ferguson, 1997: 13-15· Hastrup, 1995: 6-7. Για μια «εξωτική» κατανόηση του ίδιου του ανθρωπολόγου –στο πλαίσιο της οποίας το ανθρωπολογικό εγχείρημα παραλληλίζεται συνολικά μ' ένα σαμανιστικό ταξίδι, βλ. Lewis, 1996: 7-8.

συνείδηση κατάφερε να βγει αλώβητη από τόσες ακραίες υπαρξιακές μεταπτώσεις και να αφομοιώσει τόσα ετερόκλητα ερεθίσματα. Με τη διαφορά, ωστόσο, ότι η γοητεία της αφήγησης του Najemy, περισσότερο ακόμα και από το στενά «πραγματολογικό» της περιεχόμενο, βρίσκω να εντοπίζεται στην υφολογική ομοιότητά της μ' ένα εποικοδομητικό μυθιστόρημα (*Bildungsroman*) –ή σωστότερα, μία πνευματική αυτοβιογραφία.

Εκμεταλλευόμενος τη διπλή μου ιδιότητα, ως εκπαιδευόμενος στο σεμινάριο αυτογνωσίας και ως αδελφού μίας από τις παλαιότερες συντονίστριες του Κέντρου, ζήτησα από τον Najemy να μου παραχωρήσει μία συνέντευξη εφ' όλης της ύλης. Ανταποκρίθηκε άμεσα και με μεγάλη χαρά. Κρίνοντας παρόλα αυτά εκ του αποτελέσματος, διαπιστώνω ότι αυτό που τελικά μού «παραχώρησε» ήταν μάλλον μία συντετμημένη εκδοχή (υπό μορφή συνέντευξης) του αυτοβιογραφικού του βιβλίου *Σαράμ: Οι Περιπέτειες μίας Ψυχής*. Ο Najemy αρνείται βέβαια κατηγορηματικά τον αυτοβιογραφικό χαρακτήρα του συγκεκριμένου βιβλίου,⁵ καίτοι το προλογικό σημείωμα του εκδότη βεβαιώνει ότι στο *Σαράμ* «περιέχονται πολλά αυτοβιογραφικά στοιχεία» και ότι ο συγγραφέας του προβαίνει σε μία «μυθιστορηματική κατάθεση των εμπειριών του» [Σ:3]. Ακόμα όμως κι αν θα ήμουν διατεθειμένος να θεωρήσω σκόπιμη μία τέτοια υπόδειξη, δεν θα μπορούσα να αντιπαρέλθω το γεγονός ότι όλα τα περιστατικά τα οποία ο Najemy μού διηγήθηκε στη συνέντευξή του υπάρχουν *αυτούσια* μέσα στο βιβλίο του: το πρωταρχικό βίωμα της υπαρξιακής ανεστιότητας και η διαδικασία της πνευματικής του αφύπνισης [Σ: 61-67], η γνωσιολογική απαρτίωση αυτής της αφύπνισης [Σ: 68-81] και η δημιουργία του πρώτου πνευματικού κέντρου στη Βηρυτό [Σ:107-108], η δολοφονία του πατέρα του [Σ:117-119] και η δημιουργία του *Ηλίανθου* και της *Αρμονικής Ζωής* [Σ: 126-128], η συνάντησή του με τον Sai Baba [Σ: 129-138] και ο διωγμός του από την Εκκλησία [Σ:142-145], τα αποτήματα της προσωπικής του ζωής [Σ:150-157] και το ίζημα γνώσης από τις προηγούμενες μετενσαρκώσεις του [Σ:19-39].

Οφείλω έτσι να ομολογήσω ότι κατά τη διαδικασία απομαγνητοφώνησης και επεξεργασίας της συνέντευξης, συνέλαβα συχνά τον εαυτό μου να αμφιταλαντεύεται ανάμεσα σε δύο αντικρουόμενα συναισθήματα: από τη μία μεριά, την επιθυμία μου να πιστέψω στην αυθεντικότητα της αφήγησης· από την άλλη, την επίγνωση μίας ορισμένης επιπόνησής της. Δεν αμφιβάλλω ότι ο Najemy πιστεύει τα όσα αφηγείται· εκείνο ωστόσο που ανακινεί μέσα μου την ανάγκη να επικαλεστώ μία «ερμηνευτική της υποψίας», είναι το γεγονός ότι η αφήγησή του προάγει μία αυτοεικόνα τόσο συνεκτική και ορθολογικά διαρθρωμένη, τόσο απαλλαγμένη από ρωγμές, χάσματα ή ασυνέχειες, που προδίδει αμέσως την ανάγκη της να ανταποκριθεί σε κάποια

⁵ «Παρόλο που ο συγγραφέας, όπως με κάθε συγγραφικό του έργο, έχει πάρει μερικές καταστάσεις από τη ζωή του σαν έμπνευση, το βιβλίο αυτό δεν έχει καμία σχέση με αυτοβιογραφία και τα γεγονότα. Οι καταστάσεις, οι σκέψεις και οι αντιδράσεις του Ραν [ενν. του Najemy] ανήκουν στον κόσμο του μυθιστορήματος» [Σ:11 – έμφαση δική μου].

πρόκληση –ή να υπερασπιστεί κάποιο διακύβευμα. Την ίδια ακριβώς εντύπωση αποκομίζω και από την ανάγνωση του *Σαράμ*. Σε σύγκριση, λόγου χάρη, με άλλες «πνευματικές» αυτοβιογραφίες που τυχαίνει να γνωρίζω –το *Σκοτώνοντας το Χρόνο* του Feyerabend, τα *Errata* του Steiner– η αυτοβιογραφία του Najemy είναι χαρακτηριστική της τάσης της να απαντήσει ενδελεχώς σε όλα ανεξαιρέτως τα ερωτήματα τα οποία έχει προκαταρκτικώς εξαγγείλει, να μην αφήσει ανοιχτό κανένα ενδεχόμενο αμφιβολίας ή λάθους όσον αφορά στις τελικές επιλογές του πρωταγωνιστή της –και κυρίως, να εξασφαλίσει την εντύπωση ενός αίσιου τέλους (happy end) της όλης πνευματικής του πορείας. Σ’ ένα αφετηριακό επίπεδο μελέτης, συνεπώς, θα έλεγα ότι η αυτοβιογραφική αφήγηση του Najemy –τόσο στην καταγεγραμμένη, όσο και στη «συνεντευξιακή» εκδοχή της– ενώ απαντά σε όλα τα ερωτήματα τα οποία επινοεί, φαίνεται να αφήνει αδιατύπωτο το ιδρυτικό *Ερώτημά* της –ήγουν, το ερώτημα που αφορά στους *κατ’ εξοχήν λόγους της συγγραφής της*. Με το συγκεκριμένο ερώτημα θα ήθελα τώρα να αναμετρηθώ.

§2.2. Η Φαντασιακή Θέσμιση της Αυτοβιογραφίας

Σ’ ένα κείμενό του που έμελλε να ασκήσει σημαντική επίδραση, ο Georges Gusdorf υπενθυμίζει ότι η αυτοβιογραφία συναρτάται, κατ’ αρχάς, προς την επιθυμία του αυτοβιογραφούμενου να διαφοροποιηθεί από το ανώνυμο πλήθος και να υπεραμυνθεί της προσωπικής ιδιαιτερότητάς του [Gusdorf, 1980: 29-30]. Σ’ ένα πρώτο επίπεδο, επομένως, η αυτοβιογραφία προϋποθέτει την διάρρηξη των παραδοσιακών δεσμών ανάμεσα στην κοινότητα και το άτομο, συνιστώντας μία απολογία υπέρ της αυτονομίας και του αυτοκαθορισμού του νεωτερικού υποκειμένου. Ταυτόχρονα όμως, ανταποκρίνεται στην ανάγκη του τελευταίου να εξαγάγει ένα συνεκτικό νόημα μέσα από την χαώδη αποσπασματικότητα και τυχαιότητα των επεισοδίων της ζωής του [ο.π.,:35-38]. Η αυτοβιογραφία αξιώνει να αποτελεί μία δεύτερη και «αληθινότερη» ανάγνωση της πρωτογενώς βιωμένης εμπειρίας του υποκειμένου, διότι εναποθέτει σ’ αυτήν *τη συνείδησή της*, διασφαλίζει την υπαρξιακή ενότητα του αυτοβιογραφούμενου μέσα στο χρόνο, ενώ παράλληλα, τον ανακουφίζει από την βασανιστική υποψία ότι η ζωή του θα μπορούσε να είναι εξολοκλήρου ανόητη [ο.π.,:35-38]. Από την άποψη αυτή, κάθε αυτοβιογραφία συνιστά «*μία θεοδικία της ατομικής ύπαρξης*» [ο.π.,:39].

Αλλά το προπατορικό αμάρτημα της αυτοβιογραφίας δεν έγκειται τόσο στην αξίωσή της για νόημα: πολύ περισσότερο, έγκειται στην επινοημένη συνεκτικότητα και ορθολογικότητά της: στο γεγονός, δηλαδή, ότι ο αυτοβιογραφούμενος, καθόσον γνωρίζει την τελική έκβαση του βίου και της πολιτείας του, έχει την τάση να επενδύει, αφενός, τις πράξεις του με εκείνο ακριβώς το

νόημα που τις δικαιώνει και αφετέρου, να τις προσαρτά σε κίνητρα απολύτως *ευκρινή και συνειδητά*. Με άλλα λόγια, ο αυτοβιογραφούμενος έχει την τάση να υπαγάγει το πρότερο στο ύστερο, δίνοντας την εντύπωση ότι η ζωή του υπήρξε τόσο συνεκτική, συνεπής και ορθολογικά διαρθρωμένη, όσο ακριβώς και η αφήγησή της [ο.π.,:41-42]. Αποτελεί κοινό ψυχαναλυτικό τόπο, ωστόσο, ότι οι πράξεις μας σπάνια έχουν την ορθολογική προφάνεια και συνεκτικότητα με τις οποίες συνηθίζουμε να τις επενδύουμε εκ των υστέρων: στη συντριπτική τους πλειοψηφία, θα έλεγα ότι αυτές «υπερκαθορίζονται» από έναν κυκεώνα ασυνειδητών και αντιφατικών μεταξύ τους κινήτρων, ενώ παράλληλα εμπεριέχουν μία πληθώρα δυνητικών σημασιών, για τις οποίες είναι αδύνατον να αποφανθούμε τελεσίδικα, ενόσω αγνοούμε το συμφραζόμενο μέσα στο οποίο τελικώς θα εκβάλλουν.⁶ Αυτός είναι ο λόγος για τον οποίο η αυτοβιογραφία δεν προάγει προς τα έξω κάποιον «ουσιώδη» εαυτό, ούτε αναδεικνύει την «αυθεντικότητα» του αυτοβιογραφούμενου – όπως ίσως θα επιθυμούσε–, αλλά συνιστά μάλλον μία φαντασιακή εξιδανίκευση της αυθεντικότητας αυτής [ο.π.,:45]. Εξ ου και ο Gusdorf αποδίδει περισσότερο *καλλιτεχνική* και λιγότερο «ιστορική» αξία στην αυτοβιογραφία, ορίζοντάς την εν τέλει ως *σύμβολο* ή *παραβολή* μίας συνείδησης, η οποία διατελεί σε διαρκή αναζήτηση της αλήθειας της.⁷

Οπωσδήποτε, η εννοιολόγηση της αυτοβιογραφίας από τον Gusdorf προϋποθέτει έναν υψηλό βαθμό σχηματικότητας και γενίκευσης. Εκκινώντας, λόγου χάρη, από την άποψη ότι κάθε κείμενο υπακούει σ' ένα δεδομένο καθεστώς απόλαυσης [Barthes, 1973], νομιμοποιούμε να υποθέσουμε ότι η αυτοβιογραφική αφήγηση μπορεί επίσης να ικανοποιεί την ανάγκη μίας φαντασιακής επιστροφής σ' ένα εξιδανικευμένο παρελθόν, να εξυπηρετεί μία ασυνείδητη επιθυμία προσωπικής υστεροφημίας και αθανασίας, ή να επιτελεί ακόμα και θεραπευτικές λειτουργίες [Αμπατζόγλου, 1999]. Παρόλα αυτά, θεωρώ βαρύνουσα την προβληματική που διανοίγει ο Gusdorf, για δύο τουλάχιστον λόγους: πρώτον, διότι υπογραμμίζει εμφαντικά τους προγραμματικούς στόχους τους οποίους υπηρετεί ακόμα και η ιδεοτυπικά πιο «ειλικρινής» αυτοβιογραφία: και δεύτερον, διότι αποδομώντας κάθε ουσιοκρατική και μεταφυσική αντίληψη περί της αυθεντικότητας του εαυτού, αναδεικνύει αφενός, τον «κονστρουκτιβιστικό» και πραγματιστικό χαρακτήρα της αυτοβιογραφικής μνήμης,⁸ αφετέρου, την επιτελεστική ισχύ της ίδιας της αυτοβιογραφικής αφήγησης, όσον αφορά στη συγκρότηση του τελευταίου. Παραφράζοντας ένα μότο τού γάλλου φιλοσόφου Jules Lequier –«να δημιουργείς και

⁶ Όπως σωστά αναφέρει η Kirsten Hastrup: “Beyond intention and the individual rationalization of particular actions, lie deeper motives that do not belong to the explicit and empirical but to the implicit and receding order of incorporated culture” [Hastrup, 1995: 94].

⁷ “[...] a symbol [...] or a parable of a consciousness in quest of its own truth” [Gusdorf, 1980: 44].

⁸ Ο χαρακτήρας αυτός δεν αφορά βέβαια μόνο στην «αυτοβιογραφική» μνήμη, αλλά αποτελεί ειδοποιό γνώρισμα της λειτουργίας της μνήμης εν γένει. Γενικότερα για τον «κονστρουκτιβισμό» και τον πραγματισμό της μνήμης, βλ. Παραδέλλης, 1999: 33-40.

*δημιουργώντας να δημιουργείσαι*⁹ – ο Gusdorf βλέπει έτσι το υποκείμενο να συμφύεται μαζί με την αυτοβιογραφία του, να δημιουργείται μέσω του δημιουργήματός του – και απ’ αυτήν την άποψη, θα έλεγα ότι μας καλεί να στοχαστούμε τον εαυτό ως κάτι που «μιλά για τον εαυτό του, αλλά γίνεται αυτό που είναι μέσα από αυτή την ομιλία» [Butler, 2005: 176].

Αυτή η φαντασιακή συγκρότηση του εαυτού μέσω της αυτοβιογραφικής του αφήγησης, αυτή η διαμεσολάβηση της «αυθεντικότητας» του εαυτού από την κειμενοποίησή του, δικαιώνει σ’ ένα πρώτο επίπεδο τη φαινομενικά παράδοξη αποστροφή του Daniel Miller, ότι η αυθεντικότητα σμιλεύεται πάντοτε μέσω της πλαστότητας: “*authenticity is created out of fakery*” [αναφέρεται από Lindholm, 2002: 337]. Εφόσον κανένας πια δεν κατέχει την απαιτούμενη νομιμοποίηση για να «εγγυηθεί» τον εαυτό του και καμία μεταφυσική θεμελίωση ή εξωιστορική προεξόφληση της αυθεντικότητάς μας δεν είναι πλέον εφικτή, τότε η τελευταία θα πρέπει εξ ορισμού να θεωρηθεί εμπερίστατη και ελλειπτική – υπό την έννοια ότι οφείλει να υπερασπίζεται διαρκώς τον εαυτό της απέναντι σ’ ένα ιστορικό περιέχον που την υπομονεύει, την καταγγέλλει και τη διαψεύδει αέναα. Για να το θέσω με διαφορετικούς όρους, απ’ ης στιγμής το υποκείμενο στερείται της δυνατότητας μίας άμεσης πρόσβασης σε κάποια ολύμπια μορφή αυθεντικότητας, είναι υποχρεωμένο να επιτελεί την τελευταία πάντοτε *έναντι* της πλαστότητας (fakery) και στο βαθμό που καταφέρνει να υπερβεί τους περιορισμούς που θέτει ενώπιόν του η πλαστότητα αυτή. Η Judith Butler συνοψίζει πολύ πετυχημένα την ιδιότυπη αυτή διαλεκτική, όταν υπογραμμίζει ότι

το υποκείμενο υπάρχει πάντα με περιορισμούς, συγκροτείται πάντα εν μέρει από κάτι άλλο, το οποίο δεν είναι ο εαυτός του – μια ιστορία, ένα ασυνείδητο, ένα σύνολο δομών, την ιστορία του ορθού λόγου– και το οποίο διαψεύδει τις αξιώσεις του περί αυτοθεμελίωσης [ο.π.,:181-182 – έμφαση δική μου].

Παρά τις αξιώσεις της για μία απευθείας πρόσβαση στην «αυθεντικότητα» του αυτοβιογραφούμενου, κάθε αυτοβιογραφική αφήγηση διαμεσολαβείται επομένως από ένα πεδίο ριζικής ετερότητας, το οποίο ο εαυτός αδυνατεί να προσπελάσει. Το πεδίο αυτό μπορεί να είναι η ιστορία, το ασυνείδητο, οι δομές και η ιστορία του ορθού λόγου, όπως επισημαίνει η Butler· μπορεί όμως επίσης να έγκειται και στην ίδια την ελλειπτικότητα του υποκειμένου ως ανοιχτού και ανολοκλήρωτου ακόμα συστήματος¹⁰ –ήγουν, στις μη-πραγματοποιημένες, αλλά πάντοτε παρούσες δυνατότητες και ενορμήσεις του. Με άλλα λόγια, το πεδίο της ετερότητας έναντι του οποίου συγκροτείται ο «αυθεντικός» μας εαυτός μπορεί να αφορά τόσο σ’ ένα παρελθόν που

⁹ “To create and in creating to be created” [αναφέρεται από Gusdorf, 1980: 44].

¹⁰ Για τον άνθρωπο ως ανοιχτό σύστημα, βλ. Ingold, 1990: 220-224· Βασιλείου, 1987.

χάνεται μέσα στα βάθη της κοινωνικής ιστορίας και της σωματικότητάς μας,¹¹ όσο και στην αχανή ενδεχομενικότητα ενός μέλλοντος, που είναι αδύνατον να προδικάσουμε ποιες μεταμορφώσεις θα επιφέρει στην ταυτότητά μας.¹² Αν όμως η ιστορία του εαυτού μου είναι ευρύτερη από την ιστορία της γλωσσικής του ταυτοποίησης, τότε έχει απόλυτο δίκιο η Judith Butler όταν επισημαίνει ότι το στοιχείο της επινόησης συνιστά την ιδρυτική προϋπόθεση, αλλά και το αναπόφευκτο *αντίτιμο* [ο.π.,: 188] κάθε αυτοβιογραφικής αφήγησης:

Μονίμως ανακαλώ, ανακατασκευάζω και αφήνομαι να φαντάζομαι και να πλάθω απαρχές που δεν μπορώ να γνωρίζω. Φτιάχνοντας την ιστορία, δημιουργώ τον εαυτό μου με νέα μορφή, εισάγοντας ένα αφηγηματικό «εγώ» που επιπροστίθεται στο «εγώ» του οποίου το παρελθόν προσπαθώ να αφηγηθώ. Στην πράξη, το αφηγηματικό «εγώ» προσθέτει κάτι στην ιστορία κάθε φορά που προσπαθεί να μιλήσει, αφού το «εγώ» εμφανίζεται ξανά ως αφηγηματική οπτική, και δεν μπορούμε να αφηγηθούμε πλήρως αυτήν την προσθήκη τη στιγμή που παρέχει το στήριγμα της οπτικής γωνίας για τη συγκεκριμένη αφήγηση [ο.π.,:66].

Αν αντιπαρέλθω την υποχρέωσή μου να καταβάλλω αυτό το «αντίτιμο» για το οποίο μιλά η Butler, αν αποποιηθώ κάθε υπόνοια ανάκλησης, ανακατασκευής και ανάπλασης του εαυτού μου ταυτίζοντάς τον, εν τέλει, με το αφηγηματικό «εγώ» της αυτοβιογραφίας μου, δεν σημαίνει καθόλου ότι κάνω την τελευταία περισσότερο αυθεντική ή ειλικρινή· σημαίνει απλώς ότι διεκδικώ για τον εαυτό μου ένα είδος υπερβατικής παντογνωσίας και πανταχού παρουσίας, οι οποίες καθιστούν περιττές όλες τις μορφές αναστοχαστικότητας και ιστορικότητας μέσω των οποίων διανοούμαι, γνωρίζω και προσφέρω τον εαυτό μου στους άλλους [ο.π.,:188]. Σημαίνει, με άλλα λόγια, ότι υψώνω τον εαυτό μου στην περιωπή μίας αυτοσυνειδησίας οιονεί θεϊκής, η οποία δεν θεμελιώνεται στο ιστορικό της συγκεκριμένο και στη γλώσσα της, αλλά προκύπτει ως δι' απορροής, από τον ίδιο της τον εαυτό. Και το εύλογο ερώτημα που προκύπτει στη συγκεκριμένη συνάφεια είναι για ποιο λόγο μία τέτοια «θεϊκή» αυτοσυνειδησία επιθυμεί *παρ' όλα αυτά* να αφηγηθεί την ιστορία της· τι προσθέτει, δηλαδή, μία τέτοια ιστορία σ' έναν «θεϊκό» εαυτό, ο οποίος συνιστά αυτοαιτία (*causa sui*) –και επομένως δεν φαίνεται να την έχει ανάγκη ή να την προϋποθέτει στο ελάχιστο.

¹¹ Όπως σωστά επισημαίνει και πάλι η Judith Butler, «[ν]α είσαι ένα σώμα σημαίνει [...] ότι στερείσαι τη δυνατότητα μιας πλήρους αναμνημόνευσης της ζωής σου [...] Δεν μπορώ να είμαι παρούσα σε μια χρονικότητα που προηγείται της ικανότητάς μου για αναστοχασμό, και η ιστορία που θα πω για τον εαυτό μου, όποια κι αν είναι αυτή, είναι υποχρεωμένη να λάβει υπόψη της αυτήν την καταστατική ασυμμετρία. [...] Αυτό σημαίνει ότι η αφήγησή μου αρχίζει *in media res*, όταν έχουν ήδη συμβεί πολλά πράγματα για να καταστήσουν εμένα και την ιστορία μου πραγματοποιήσιμες στη γλώσσα» [Butler, 2005: 65-66, *passim*].

¹² Πρβλ. την άποψη του Irvin Yalom: «Μέσα μας έχουμε πάντοτε μια αίσθηση σκοπού, έναν εξιδανικευμένο εαυτό, μια σειρά από στόχους για τους οποίους αγωνιζόμαστε, έναν θάνατο προς τον οποίο κατευθυνόμαστε. Αυτοί οι παράγοντες, συνειδητοί και ασυνείδητοι, δημιουργούν όλοι μια γέφυρα προς το μέλλον και επηρεάζουν βαθύτατα τη συμπεριφορά μας» [Yalom-Leszcz, 2006: 264].

Με βάση τις προκαταρκτικές αυτές διασαφήσεις, θα ήθελα τώρα να επιστρέψω στην αυτοβιογραφική αφήγηση του Najemy, προκειμένου να επισημάνω δύο βασικά χαρακτηριστικά της. Πρώτον, ότι η προγραμματική αξίωσή της να αφηγηθεί τις περιπέτειες μίας «Ψυχής» είναι εξ ορισμού έκθετη σε μία μεταφυσική και αυτοθεμελιωτική κατανόηση του εαυτού, ακριβώς σαν αυτή που προσπάθησα να σκιαγραφήσω προηγουμένως. Και δεύτερον, ότι η συγκεκριμένη κατανόηση, στο βαθμό που αντιπαρέρχεται το κοινωνικοπολιτικό, ιστορικό και πολιτισμικό συμφραζόμενο μέσα στο οποίο δρα ο πρωταγωνιστής της, είναι υποχρεωμένη όχι μονάχα να «επινοεί» τα επεισόδιά της (είδαμε ότι κάτι τέτοιο είναι ούτως ή άλλως αναπόφευκτο), αλλά επιπλέον να προσδίδει στην επινόηση αυτή μία «καρμική» διάσταση –κυριολεκτικά δηλαδή, να την εγγράφει σε ένα μεταφυσικό πεπρωμένο.¹³ Τα προβλήματα που προκύπτουν από μία τέτοια αφηγηματική στρατηγική είναι ωστόσο κάθε άλλο παρά αμελητέα. Αντιλαμβάνομαι πλήρως ότι το να μπερδέψεις ένα βιβλίο του Huxley (*Doors of Perception*) μ' ένα βιβλίο του Watts μπορεί να συνιστά απλώς ένα ολίσθημα της μνήμης. Αν παρόλα αυτά, η μεταστροφή του Najemy προήλθε πράγματι από την ανάγνωση ενός βιβλίου· αν για την αγορά του βιβλίου αυτού ο Najemy υπάκουσε σε μία ακατανίκητη εσωτερική παρόρμηση, την οποία ο ίδιος ανάγει στην «καρμική» δυναμική μίας προηγούμενης μετενσάρκωσης· αν, τέλος, το βιβλίο αυτό δεν τον γέμισε απλώς με «εγκεφαλικές» γνώσεις, αλλά λειτούργησε ως αποκαλυπτήριο ενός κόσμου οντολογικά ανώτερου του αισθητού –τότε δεν έχουμε κάθε λόγο να πιστεύουμε ότι θα έπρεπε τουλάχιστον να θυμάται τον συγγραφέα του;¹⁴ Πόσο μάλλον, αφ' ης στιγμής η αποκάλυψη αυτή σηματοδότησε την αποκήρυξη μίας πολλά υποσχόμενης καριέρας, την υιοθέτηση μιας ζωής αυτοεξορίας και περιπλάνησης και την ανάδυση μίας καινούργιας ταυτότητας –αυτής του «πνευματικού αναζητητή».

Σε κάθε περίπτωση, πάντως, η μυστηριώδης παρακαταθήκη γνώσης η οποία ώθησε τον Najemy να επιδοθεί στην πρακτική του διαλογισμού προτού καν τη διδαχθεί, δεν είναι απαραίτητο να προέρχεται από κάποια προηγούμενή του ζωή· ξαναδιαβάζοντας, λόγου χάρη, την αφήγησή του με τους όρους και τα κριτήρια της θεωρίας της κοινωνικής αλληλεπίδρασης [Mead, 1967] ή της κοινωνιολογίας της γνώσης [Manheim, 1997· Berger & Luckmann, 1971], έχω βάσιμους λόγους

¹³ Ιδωμένο υπό το φως της κλασικής ανθρωπολογικής αντίστιξης ανάμεσα στη *δομή* και το *συμβάν* [Παπαταξιάρχης, 1998: 238-247] ή τη *δομή* και το *δρών υποκείμενο* [Γκέφου-Μαδιανού, 1999: 157-168], το γεγονός αυτό ίσως να μην είναι εν τέλει και τόσο παράδοξο: αφ' ης στιγμής το στοιχείο της πράξης αποδίδεται σε μία μεταφυσική οντότητα –την «Ψυχή»– και όχι σ' ένα δρων υποκείμενο –τον Robert Najemy– τότε είναι επόμενο η δομή μέσα στην οποία αυτή η «Ψυχή» δρα, να είναι εξίσου ανιστορική και μεταφυσική: ένα μεταφυσικό πεπρωμένο, λόγου χάρη, όπως αυτό της αιώνιας ανακύκλησης των ψυχών (Samsara) και της καρμικής ανταπόδοσης.

¹⁴ Είναι χαρακτηριστικό ότι ο τίτλος του βιβλίου αποσιωπάται και στο *Σαράμ*: «Έφτασε στην πόλη, πάρκαρε το αυτοκίνητό του μπρος σ' ένα βιβλιοπωλείο, μπήκε μέσα και πήγε κατευθείαν σ' ένα ράφι. Διάλεξε ένα βιβλίο κάποιου συγγραφέα που δεν είχε ποτέ του ακούσει, το πλήρωσε, μπήκε στο αυτοκίνητο, πήγε σπίτι, ξάπλωσε στο κρεβάτι του και άρχισε να διαβάζει» [Σ: 65 –έμφαση δική μου].

να υποστηρίξω ότι η παρακαταθήκη αυτή ενδέχεται να αποτελεί απλώς ένα είδος ιδιοποίησης και εσωτερίκευσης των κοινωνικοπολιτικών και πνευματικών ζυμώσεων της δεκαετίας του 1960, μέσα στην οποία εξυφάνθηκε η όλη υπαρξιακή του μεταστροφή: εποχή ραγδαίων κοινωνικών μετασχηματισμών και πολιτικών αναταραχών, ριζικής απαξίωσης όλων των κατεστημένων μορφών θεσμικότητας –πολιτικών, οικονομικών, πολιτισμικών και θρησκευτικών [Roof, 1999:51]– και αδιάπτωτης αναζήτησης ενός καινούργιου ηθικού και πολιτισμικού παραδείγματος για ολόκληρη την Αμερική. Δεν αποτελεί σύμπτωση ότι ο Sydney Ahlstrom, στη μνημειώδη του *Θρησκευτική Ιστορία του Αμερικανικού Λαού*, αποκαλεί τη δεκαετία του 1960 *θυελλώδη* (turbulent).¹⁵ Και πραγματικά, ο χαρακτηρισμός είναι βάσιμος από πολλές απόψεις.

§2.3. Μία δεκαετία για πνευματικούς αναζητητές

Όπως χαρακτηριστικά επισημαίνει ο Ahlstrom, η ιδιαιτερότητα της δεκαετίας του '60 θα πρέπει να εντοπιστεί πρωτίτως στο ριζικά αμφισβητισιακό της πρόταγμα: στο γεγονός δηλαδή, ότι συνόψισε ένα είδος γενικευμένης απαξίωσης των ίδιων των θεμελιωτικών όρων συγκρότησης του αμερικανικού (και κατ' επέκταση του δυτικού) πολιτισμού.¹⁶ Η πολιτισμική αυτή αναστάτωση υπάκουσε, κατ' αρχάς, σε πολιτικές αιτιάσεις: τη δολοφονία του προέδρου Kennedy (1963), το βομβαρδισμό του βορείου Βιετνάμ (1965), τον πόλεμο των έξι ημερών (1967), την ήττα του αμερικανικού στρατού (1969), την κορύφωση του ψυχροπολεμικού κλίματος και την επαπειλούμενη πυρηνική απειλή. Ταυτόχρονα, όμως, επιταχύνθηκε από διαδικασίες ευρύτατων κοινωνικοπολιτικών διεκδικήσεων, οι οποίες εκφράστηκαν μέσα από την εμφάνιση νέων κοινωνικών κινημάτων, όπως το γυναικείο, το οικολογικό και το φοιτητικό, το κίνημα των πολιτικών δικαιωμάτων, το κίνημα των ομοφυλοφίλων, το κίνημα κατά των φυλετικών διακρίσεων και το κίνημα εναντίον της φτώχειας [Nevins & Commager, 1976:542-590].

Στις παραπάνω διαδικασίες θα πρέπει επιπλέον να προστεθεί και η δυναμική εμφάνιση του κινήματος της λεγόμενης *αντικουλτούρας*: ενός ετερογενούς και πολυσυλλεκτικού κοινωνικού μορφώματος, αποτελούμενου ως επί το πλείστον από νεανικές ομάδες αντικομοφορμιστικού και

¹⁵ Βλ. ολόκληρο το 63^ο κεφάλαιο του βιβλίου του, που φέρει τον τίτλο "The Turbulent Sixties" [Ahlstrom, 1974: 1079-1096].

¹⁶ "The decade *did* experience a fundamental shift in American moral and religious attitudes. The decade of the sixties was a time, in short, when the old foundations of national confidence, patriotic idealism, moral traditionalism, and even historic Judaeo-Christian theism, were awash. Presuppositions that had held firm for centuries –even millennia– were being widely questioned. Some sensational manifestations came and went (as fads and fashions will) but the existence of a basic shift of mood rooted in deep social and institutional dislocations was anything but ephemeral" [Ahlstrom, 1974: 1080 –έμφαση στο πρωτότυπο]. Παραπλήσια είναι και η εκτίμηση του Wade Clark Roof για τη συγκεκριμένη δεκαετία: "Few historians would question, in fact, that the ten-year period from President Kennedy's assassination in 1963 to Watergate in 1973 was one of the most turbulent, chaotic periods of American history, which left its imprint on the entire society, and *particularly on those at a formative stage of their lives at the time*" [Roof, 1999: 51 –έμφαση δική μου]. Η τελευταία αυτή παρατήρηση έχει, νομίζω, ιδιαίζουσα σημασία για την κατανόηση της πνευματικής μεταστροφής του Najemy.

παραβατικού χαρακτήρα, με κυριότερους εκπροσώπους τούς *Beat-Bohemians*, τους *Moral Protesters*, τους *Juvenile Delinquents* (γνωστούς και ως *Teddy-Boys*) και, φυσικά, τους *Hippies*.¹⁷ Εξιδανικεύοντας την έννοια της *περιθωριακότητας*, η οποία είχε ήδη επαναστατικοποιηθεί στο πλαίσιο της φοιτητικής εξέγερσης του Μάη του '68,¹⁸ και παρά τις επιμέρους αποκλίσεις τους, οι ομάδες αυτές συνέκλιναν οπωσδήποτε σ' έναν κοινό παρονομαστή: απέρριπταν κάθε έννοια ιεραρχίας, γραφειοκρατίας και θεσμοποιημένης εξουσίας, απαξίωναν στο σύνολό τους τα πρότυπα συμπεριφοράς και την αξιολογία της λεγόμενης «παλαιάς γενιάς» [Campbell, 2007: 187-188], ενώ παράλληλα αναζητούσαν ερείσματα για τη δημιουργία μίας καινούργιας κοινωνίας, στην οποία θα κυριαρχούσαν τα οικουμενικά ιδεώδη της ειρήνης, της συναδέλφωσης και της αλληλεγγύης.¹⁹ Με τα λόγια του Michelle Lacroix, το κίνημα της αντικουλτούρας,

[ε]ναντιωνόταν στον *Αμερικάνικο τρόπο ζωής*, αντιπαραθέτοντας στις υλικές αξίες της καταναλωτικής κοινωνίας τις αξίες του είναι. Αγωνιζόταν επίσης για ελευθερία. Απέναντι στην καταπίεση των σύγχρονων μορφών οργάνωσης και κοινωνικού ελέγχου, επεδίωκε να αποδώσει στα άτομα την αυτονομία τους. Αυτή η αμφισβήτηση της εξουσίας και της κοινωνικής τάξης δεν αποτελούσε προτροπή για αναδίπλωση στη σφαίρα του εγώ. Ήθελαν να απελευθερώσουν το άτομο, για να του επιτρέψουν να δημιουργήσει μία νέου είδους συμμαχία με τους ομοίους του. Η αντι-κουλτούρα ζητούσε από το άτομο να γίνει δεκτικό στις αξίες της ειρήνης, της αδελφότητας και της αγάπης. Το πρότυπο της περιχαρακωμένης αστικής ζωής το αντικαθιστούσαν με το πρότυπο ενός εγώ ικανού να ζήσει εμπειρίες συναδελφικότητας, όπως έγινε στη διάρκεια της πολυήμερης συναυλίας του Woodstock τον Αύγουστο του 1969 [Lacroix, 1997: 13].

Αυτή η κριτική του «αμερικανικού τρόπου ζωής» με όλη τη συμβατικότητα, τον ωφελιμισμό και τον εργαλειακό ορθολογισμό της, αυτή η «Μεγάλη Ηθική Επανάσταση», όπως την αποκαλεί ο Ahlstrom, η οποία θέλησε να αντιταχθεί στην υποκρισία και την υπεροψία των παραδεδομένων ηθικών και πολιτισμικών κωδίκων της αμερικανικής κοινωνίας [Ahlstrom, 1974: 1085], ήταν επόμενο να αναζητήσει τη θεωρητική της νομιμοποίηση σε δεξαμενές σκέψης οι οποίες

¹⁷ Εκτός από τις ομάδες αυτές, ο Colin Campbell αναφέρει επίσης και τους *Provos*, τους *Diggers*, τους *Yippies*, τους *Hell's Angels*, τους *Motherfuckers*, τους *Weathermen*, και τους *Black* (ή *White*) *Panthers* [Campbell, 2007: 187]. Για τη συμβολή των παραπάνω ομάδων στη διαμόρφωση του κινήματος της αντικουλτούρας βλ. Campbell, 2007: 184-242.

¹⁸ Όπως παρατηρεί ο Φώτης Τερζάκης, «[ύ]στερα από τη μεγάλη, σχεδόν παγκόσμια, νεανική και αμφισβητησιακή εξέγερση του '68, κυρίως, η έννοια του *περιθωριακού* κάνει την εμφάνισή της και αρχίζει να γίνεται όλο και πιο δημοφιλής μέσα από τον τύπο και στο λεγόμενο ευρύ κοινό. Ο περιθωριακός εκφράζει το νέο τύπο του εξεγερμένου αμφισβητία στα πλαίσια μίας ευρείας κατανάλωσης νέας μυθολογίας, αποκλεισμένου από τις κυρίαρχες κοινωνικές νόρμες ζωής και συμπεριφοράς, αρνητή όλων των καθιερωμένων αξιών και σημασιών» [Τερζάκης, 1992: 114].

¹⁹ Σύμφωνα με τον Colin Campbell, τα νεανικά κινήματα της αντικουλτούρας προσέβλεπαν σε «μία Νέα Ιερουσαλήμ, μια ουτοπία η οποία θα λειτουργούσε ως πρότυπο για τη δημιουργία μίας καινούργιας Αμερικής» [Campbell, 2007: 227]. Γενικότερα για την αντικουλτούρα, βλ. Kreimer, 2011· Rosdak, 2008.

εξέφραζαν ένα επιστημολογικό, φιλοσοφικό και αξιακό παράδειγμα στον *αντίποδα* του κυρίαρχου δυτικού ορθολογιστικού και τεχνοκρατικού αφηγήματος. Το πρόταγμα της κοινωνικοπολιτικής αλλαγής και της πολιτισμικής μεταμόρφωσης της Αμερικής συμβάδισε έτσι και με ένα ακαδημαϊκό σύστοιχο, το οποίο πρόκειται να κυφορήσει με τη σειρά του καινούργια αμφισβητησιακά επιχειρήματα με πλατειά λαϊκή απήχηση, να κομίσει πρωτοφανείς διατυπώσεις στο ανθρωπολογικό ερώτημα και, στις πιο ριζοσπαστικές εκδοχές του, να συμβάλλει στην άρθρωση του αιτήματος για την έλευση μίας εποχής πνευματικού διαφωτισμού, οικουμενικής συναδέλφωσης και ειρήνης –γνωστής ως *Νέας Εποχής* (New Age) ή *Εποχής του Υδροχόου* (Age of Aquarius).²⁰

Εντελώς ενδεικτικά, θα μπορούσαμε να προτείνουμε ως κορυφαίες στιγμές της ακαδημαϊκής αυτής αναζήτησης τις ρηξικέλευθες διατυπώσεις της *Υπερπροσωπικής Ψυχολογίας*,²¹ την ανάπτυξη του *Κινήματος του Ανθρώπινου Δυναμικού* (Human Potential Movement), με έδρα το περίφημο Ινστιτούτο *Esalen* στο San Francisco [Drury, 1989: 40–51],²² τους πειραματισμούς του Carlos Castaneda με το ψευδαισθησιογόνο βότανο *πεγιότ* [Γκέφου-Μαδιανού, 1999: 332], καθώς και τις πρωτοποριακές έρευνες του Aldous Huxley, του Timothy Leary και του Alan Watts με την ψυχεδελική ουσία LSD-25.²³ Οι έρευνες αυτές πρόκειται να διανοίξουν ένα τεράστιο πεδίο συζητήσεων σχετικά με τις λεγόμενες *διευρυμένες καταστάσεις συνείδησης* (altered states of consciousness), να ιχνογραφήσουν νέους χάρτες της ανθρώπινης εσωτερικότητας [Drury, 1989:71-89] και συνακόλουθα, να προσφέρουν εναλλακτικούς τρόπους προσπέλασης και

²⁰ Το αίτημα αυτό αποτυπώνεται εύγλωττα στο γνωστό τραγούδι “Aquarius” του μιούζικαλ Hair: “When the moon is in the seventh house/and Jupiter aligns with Mars /The peace will guide the planets and love will steer the stars/this is the dawning of the age of Aquarius/the age of Aquarius/Harmony and understanding/sympathy and trust abounding/no more falsehoods or derisions/golden living dreams of visions/mystic crystals revelations/and the minds true liberation/when the moon is in the seventh house/and Jupiter aligns with mars/then peace will guide the planets/and love will steer the stars/this is the dawning of the age of Aquarius/the age of Aquarius”. Σύμφωνα με τους στίχους του τραγουδιού, το «χιλιαστικό» αυτό αίτημα ενός κόσμου πανανθρώπινης αγάπης, ειρήνης και πνευματικής φώτισης –ενός κόσμου που θα έλεγα ότι απηχεί κάτι από την «εποχή του Πνεύματος» του Ιωακείμ ντε Φιόρε– δεν ανάγεται στην ανθρώπινη προσπάθεια ούτε εξαρτάται απ’ αυτήν: η έλευσή του οφείλεται αποκλειστικά και μόνο σε μία συγκριμένη συναρμογή των πλανητικών οίκων, ενώ ο ίδιος συνιστά μάλλον το φυσικό παρεπόμενο μίας κοσμολογικής μετεξέλιξης, αντίστοιχης των ησιόδειων «εποχών».

²¹ Αναφέρομαι κυρίως στο έργο των Abraham Maslow, Victor Frankl, Anthony Sutich, Michael Murphy, Stanislav Grof, και Ken Wilber. Γενικότερα για το κίνημα της Υπερπροσωπικής Ψυχολογίας βλ. Drury, 1989: 32-39.

²² Όσοι ερευνητές ενεπλάκησαν στις εργασίες του Ινστιτούτου Esalen –μεταξύ των οποίων οι Paul Tillich, Rollo May, Carl Rogers, Fritz Perls, Aldous Huxley, Joan Baez, Abraham Maslow, Carlos Castaneda, Alan Watts, Ken Kesey, J.B. Rhine και Linus Pauling– ήθελαν ο καθένας με το δικό του τρόπο «να επιτρέψουν στον άνθρωπο να απελευθερώσει το σώμα του και το πνεύμα του, να θεραπεύσει τις πληγές του και τα αισθήματα μειονεξίας, να διαρρήξει τους δεσμούς του με τις πολιτιστικές του συνήθειες, να αφυπνίσει τη δημιουργικότητά του, να δημιουργήσει ένα άνοιγμα στο εγώ του ώστε να επικοινωνήσει με τους άλλους ανθρώπους και τη φύση. Στόχος τους ήταν να ευνοήσουν την εξέλιξη της ανθρώπινης προσωπικότητας στηριζόμενοι στις ανθρωπιστικές επιστήμες και την ανατολική φιλοσοφία» [Lacroix, 1997: 46]. Πρβλ. Ouspensky, 1982.

²³ Για τους πειραματισμούς αυτούς βλ. Drury, 1989: 52-70· Παπαλεξανδρόπουλος, 1994: 164-166· Τερζάκης, 1997: 219-221.

κατανόησης των μυστικιστικών παραδόσεων όλων των μεγάλων θρησκειών.²⁴ Μέσα σ' ένα κλίμα γενικευμένης απαξίωσης του παραδοσιακού χριστιανικού θείσμου [Roof, 1999: 54-56], οι έρευνες αυτές θα συμβάλλουν περαιτέρω στην προοδευτική απόσπαση της μυστικής εμπειρίας από το θρησκευτικό της περίβλημα, την ανάδειξή της σε διήκουσα ιδέα όλων ανεξαιρέτως των θρησκειών και στην κατανόησή της ως μετωνυμίας της αυτοπραγμάτωσης του υποκειμένου. Κατά λογική σχεδόν συνακολουθία, ένα τέτοιο πλαίσιο «δημοκρατικοποίησης» και υπερτονισμού της μυστικής εμπειρίας θα ευνοήσει την εμφάνιση ακραία υποκειμενιστικών εκδοχών ιεροφανειακής εμπειρίας, όπως το *channeling* [Hanegraaff, 1996:23-41]²⁵ και θα επιτείνει το ενδιαφέρον για τα μυστικιστικά συστήματα των μεγάλων θρησκειών της Ανατολής.²⁶ Θα πρέπει βέβαια να σημειωθεί ότι το ενδιαφέρον αυτό είχε προαναγγελθεί ήδη από τα μέσα του 19^{ου} αιώνα με την επίδραση της σκέψης των *Αμερικανών Υπερβατιστών*,²⁷ την ίδρυση της *Θεοσοφικής Εταιρείας* στη Νέα Υόρκη (1875),²⁸ την ενθουσιώδη υποδοχή του Swami Vivekananda στο *Παγκόσμιο Συνέδριο των Θρησκειών* του Chicago (1893)²⁹ και την κατοπινή δραστηριοποίηση της *Ramakrishna Mission* σε Βόρεια Αμερική και Ευρώπη [πρβλ. Μπεκριδάκης, 1999: 7]. Αλλά οι συνθήκες φαίνεται πως ήταν τώρα ιδανικές όχι απλώς για μία «φοκλορική» ευόδωση κάποιων ανατολικών θρησκευτικών πεποιθήσεων και πρακτικών, αλλά για τη *συστηματική εμπέδωσή τους* σε ένα κοινό διψασμένο όσο ποτέ άλλοτε για ένα νόημα βίου ικανό να αντισταθμίσει τις γραφειοκρατικές, τεχνοκρατικές και μηδενιστικές ροπές του δυτικού πολιτισμού –καθώς βέβαια και την τυπολατρική αποστέωση της χριστιανικής Εκκλησίας. Αντιστρέφοντας, κατ' ουσίαν, το πρόσημο του οριενταλισμού του 19^{ου}

²⁴ Ως πλέον αντιπροσωπευτικές –και συναρπαστικές– καταγραφές των εμπειριών που προέκυψαν από αυτούς τους πειραματισμούς, θα πρέπει να θεωρηθούν τα βιβλία *Doors of Perception* του Aldous Huxley [1981], *The Joyous Cosmology* του Alan Watts [1962], *Turn On, Tune In, Drop Out*, του Timothy Leary [1999] και *The Teachings of Don Juan: A Yaqui Way of Knowledge*, του Carlos Castaneda [1999].

²⁵ Εμβληματικές περιπτώσεις channeling θα πρέπει να θεωρηθούν αυτές της Jane Roberts [1994, 1970] η οποία συνομιλεί με το πνεύμα *Seth*, αλλά και της Judy Zebra Knight, η οποία συνομιλεί με το πνεύμα *Ramtha*. Για την τετριμνοποίηση και την εμπορευματοποίηση του channeling στην Αμερική, βλ. Brown, 1994:7-17.

²⁶ Για το ενδιαφέρον της ευρωπαϊκής και αμερικανικής διάνοησης περί της Ινδικής πνευματικότητας καθώς και για την βιβλιογραφική παραγωγή που προέκυψε από το ενδιαφέρον αυτό, βλ. την εμπειριστατωμένη καταγραφή του McDermott, 1975. Όσον αφορά στο ενδιαφέρον του ευρύτερου αμερικανικού κοινού για την πνευματικότητα αυτή, βλ. τη γλαφυρή εικόνα που δίνει ο Harvey Cox, 1977:91-110.

²⁷ Εννοούμε κυρίως τα έργα των Ralph Waldo Emerson, David Thoreau και Margaret Fuller.

²⁸ Η διάδοση των θεοσοφικών ιδεών στην Αμερική, οφείλει τα μέγιστα στο έργο της Helena Blavatsky, της Annie Besant και του Charles W. Leadbeater [Ahlstrom, 1974: 1040-1043].

²⁹ Σύμφωνα με τον Στέλιο Παπαλεξανδρόπουλο, το συνέδριο αυτό είχε ως αποτέλεσμα «τη δημιουργία ενός πνεύματος ενθουσιασμού γύρω από τις ανατολικές, ειδικότερα, θρησκείες, που οδήγησε στην άμεση ίδρυση ινδουιστικών, ισλαμικών και βουδιστικών κέντρων στις Ηνωμένες Πολιτείες. Ό,τι πριν θεωρείτο σχεδόν βάρβαρο και απολίτιστο, άρχισε από τότε να γίνεται αντικείμενο σεβασμού και εκτίμησης. Για πρώτη φορά τόσο άμεσα και σε τέτοια κλίμακα τα μάτια της Δύσης άνοιγαν προς στους κρυφούς θησαυρούς της ανατολικής πνευματικότητας» [Παπαλεξανδρόπουλος, 1994: 150-151]. Ο Kirin Narayan επισημαίνει ειδικότερα ότι η συμβολή του Vivekananda δεν έγκειτο σε κάποια υποτιθεμένη «μαζική» μεταστροφή των Αμερικανών προς τις μυστικές παραδόσεις της Ινδίας, αλλά στο γεγονός ότι ήταν ο πρώτος γκουρού ο οποίος δέχθηκε ως μαθητές του πολίτες του δυτικού κόσμου, εγκαινιάζοντας έτσι ένα *αντίστροφο διαπολιτισμικό θρησκευτικό ρεύμα* (“inaugurating a reverse transcultural religious flow”) –Narayan, 1993: 493 [έμφαση δική μου].

αιώνα, η αμερικανική δεκαετία του 1960 σηματοδοτεί έτσι, μεταξύ άλλων, το εγχείρημα μίας τεράστιας πολιτισμικής μετεγγραφής, η οποία αποδύεται στη συστηματική διήθηση μιας πληθώρας εκφάνσεων της ανατολικής πνευματικότητας σε ολόκληρο το δυτικό κόσμο:³⁰

Νέα Θρησκευτικά Κινήματα όπως ο *Υπερβατικός Διαλογισμός* του Maharishi Mahesh Yogi, η *Διεθνής Εταιρεία για τη Συνείδηση του Κρίσνα* του A.C. Baktivadanta Swami Prabhupada, η *Γεραποστολή του Θεϊκού Φωτός* του Guru Maharaj-ji, το Κίνημα του Sathya Sai Baba, η Raja Yoga, οι *Νέο-Σαννιάσινς* του Bhagwan Shree Rajneesh ή OSHO, διάφορες εκδοχές του *Zen*, καθώς και ένα πλήθος άλλων ομάδων σχετιζόμενων με τον Θιβετανικό βουδισμό και την κινεζική θρησκεία, μεταφύτευονται και δραστηριοποιούνται σε Αμερική κι Ευρώπη. Η παρουσία τους εγκαινιάζει τη διάδοση μιας ανατολικού τύπου θρησκευτικότητας, με επικέντρωση στο εσωτερικό του ανθρώπινου υποκειμένου και ιδιαίτερη έμφαση στην εμπειρική προσπέλαση του Απολύτου μέσω του Διαλογισμού [Μπεκριδάκης, 1999: 8].

Δεν θα ήθελα να επεκταθώ περισσότερο σ' αυτήν την σχηματική περιγραφή της πνευματικής περιρρέουσας ατμόσφαιρας (*Zeitgeist*) της δεκαετίας κατά την οποία επισυμβαίνει η μεταστροφή του Najemy.³¹ Οφείλω, ωστόσο, να ομολογήσω ότι η εξοικείωση του Najemy με τον νέο τύπο θρησκευτικότητας που αυτή η δεκαετία προαναγγέλλει, μου επιτρέπει να υποθέσω με κάποια μεγαλύτερη ευλογοφάνεια το λόγο για τον οποίο μία αγγελία περί διαλογισμού κέντρισε αμέσως το ενδιαφέρον του (σ' ένα ιδεοτυπικά εκκοσμικευμένο ή σ' ένα ισλαμικό θρησκευτικό συμφραζόμενο λόγου χάρη, πιθανολογώ ότι μία τέτοια αγγελία μάλλον θα έπεφτε στο κενό). Είναι χαρακτηριστικό ότι απέναντι στα κοινωνικοπολιτικά και πνευματικά δεδομένα της δεκαετίας αυτής ο Najemy τηρεί σιγή,³² προκειμένου να υπερτονίσει το φαινόμενο μίας «καρμικής» γνώσης, για την ανάδυση της οποίας η ανάγνωση ενός βιβλίου του Alan Watts (;) λειτούργησε μονάχα ως αφορμή. Κατ' αυτόν τον τρόπο, η αυτοβιογραφία του Najemy δεν σηματοδοτεί απλώς την διάρρηξη των σχέσεών του με το δυτικό πολιτισμικό δεδομένο, στο όνομα του αυτοπροσδιορισμού και της αυτονομίας του –όπως εισηγείται ο Gusdorf. Σηματοδοτεί επίσης την προσπάθεια απίσχανσης σύνολου του *ιστορικού περιέχοντος*, προκειμένου να υπερασπιστεί μία

³⁰ Ο Στέλιος Παπαλεξανδρόπουλος κατανοεί το φαινόμενο ως ένα «δεύτερο κύμα ανατολισμού» [1994, 151-152], ο Hagvey Cox μιλάει για έναν «νέο οριενταλισμό» [1977], ενώ ο Colin Campbell αναφέρεται σε μία διαδικασία προϊούσας «ανατολικοποίησης της Δύσης» [2007]. Είναι προφανές ότι η διαδικασία αυτή συνιστά αντιστροφή του οριενταλισμού του 19^{ου} αιώνα, καθόσον είναι η *Ανατολή* τώρα εκείνη που υποστασιοποιεί έναν ανώτερο τύπο θρησκευτικότητας, και άρα έναν ανώτερο τύπο πολιτισμού (culture) έναντι της τεχνοκρατικής και ορθολογικής Δύσης –με όλες τις τυπολατρικές, θεσμικές και γραφειοκρατικές μορφές της θρησκευτικότητάς της.

³¹ Περισσότερες λεπτομέρειες για το *Zeitgeist* της εποχής βλ. Karlos, 2011· Rosdak, 2008.

³² Με μοναδική, ίσως, εξαίρεση, μία φευγαλέα αποστροφή στο *Σαράμ*: «Η Αρκάν [Αμερική] εθεωρείτο μια από τις πιο αναπτυγμένες τεχνολογικά χώρες και πρόσφερε πολλές δυνατότητες για μια μεγάλη, ποικιλία εμπειριών. Κι ακόμη, ήταν ευνοϊκή εποχή για πνευματικούς αναζητητές, μια εποχή ανανέωσης του ενδιαφέροντος για πνευματική και ψυχολογική ανάπτυξη, μετά από μερικές δεκαετίες αναζήτησης της ευτυχίας μέσα στην υλική αφθονία» [Σ: 40].

μεταφυσική αντίληψη της αυθεντικότητας του πρωταγωνιστή της: να προκρίνει, δηλαδή, έναν «πνευματικό» εαυτό χωρίς πολιτισμικές ρίζες και ιστορία, ο οποίος αναδύθηκε εντός του εξαίφνης και ex nihilo –ως αποτέλεσμα ενός «καρμικού» πεπρωμένου, από το οποίο ο Najemy απλώς δεν θα μπορούσε να παρεκκλίνει.

§2.4. Τα Ψυχικά Τραύματα του Πνευματικού Δασκάλου και ο Γκουρού

Ένα πρώτο σοβαρό τεκμήριο του «επινοημένου» χαρακτήρα της αυτοβιογραφίας του Najemy, θα πρέπει κατά την άποψή μου να αναζητηθεί σ' αυτήν ακριβώς την τάση της να αποσιωπήσει την κοινωνικοπολιτική, θρησκευτική και πολιτισμική ιστορία του πρωταγωνιστή της. Πέραν όμως της αποσιώπησης αυτής, διαισθάνομαι ότι η αφήγηση του τελευταίου θα πρέπει να θεωρηθεί «επινοημένη» και ως προς δύο επιπλέον επεισόδιά της. Το πρώτο είναι η αναπαραγωγή ενός μοτίβου το οποίο απαντάται συχνά σε μία μεγάλη μερίδα πνευματικών αναζητητών της γενιάς των Baby Boomers,³³ και αφορά στον άρρηκτο συσχετισμό της πνευματικής μεταστροφής μ' ένα σοβαρό ψυχολογικό τραύμα. Το δεύτερο, αφορά στον δομικά αντιδιανοητικό και αντι-ορθολογιστικό χαρακτήρα της πνευματικής αφύπνισης –αλλά και ευρύτερα της εναλλακτικής θρησκευτικότητας.

Όσον αφορά στο πρώτο επεισόδιο, διαθέτουμε άφθονα ανάλογα παραδείγματα: ο Bhagwan Shree Rajneesh υποφέρει από κατάθλιψη και βασανίζεται από έμμονες ιδέες περί θανάτου, ύστερα από την πρόωρη απώλεια της αγαπημένης του ξαδέλφης.³⁴ Ο Wayne Dyer διέρχεται μία περίοδο βαθιάς κρίσης στην συζυγική και επαγγελματική του ζωή, ενώ παράλληλα, στοιχειώνεται από το φάντασμα του νεκρού πατέρα του.³⁵ Ο Eckhart Tolle πάσχει από κρίσεις κατάθλιψης, έλλειψης νοήματος και τάσεις αυτοκτονίας.³⁶ Η Rhonda Byrne αισθάνεται ότι η ζωή

³³ Για την «πνευματική αναζήτηση» και τη σχέση της με τη γενιά των Baby Boomers, βλ. Roof, 1993. Για τη συμβολή των Baby Boomers στη συγκρότηση μίας «κουλτούρας» της πνευματικής αναζήτησης βλ. Roof, 1999: 48-53.

³⁴ Βλ. την ενότητα "Childhood and adolescence: 1931-1950" στο δικτυακό τόπο en.wikipedia.org/wiki/Osho [τελευταία ανάκτηση: 13.04.2011].

³⁵ «...Περνούσα μία φοβερή κρίση που μ' οδήγησε σε διαζύγιο κι είχα κυριολεκτικά "στερέψει" σε ό,τι είχα σχέση με το γράψιμό μου [...] Ήμουν στριμωγμένος προσωπικά (διαζύγιο), σωματικά (είχα παχύνει υπερβολικά) και πνευματικά (ήμουν ένας ξερός πραγματιστής, χωρίς καμία σκέψη για τη μεταφυσική). Τα όνειρά μου σχετικά με τον πατέρα μου είχαν γίνει πιο έντονα. Ξυπνούσα τις νύχτες με κρίση θυμού, έχοντας δει στο όνειρό μου, ότι έδερνα τον πατέρα μου, ενώ εκείνος μου χαμογελούσε» [Dyer, 1990: 19].

³⁶ «Μέχρι τα τριάντα μου, ζούσα σε μια κατάσταση σχεδόν συνεχούς άγχους, που διανθιζόταν με περιόδους κατάθλιψης και τάσεις αυτοκτονίας. Μία νύχτα, λίγο μετά τα εικοστά γενέθλιά μου, ξύπνησα μέσα στη νύχτα με ένα συναίσθημα απόλυτου τρόμου [...] Η σιωπή της νύχτας, τα αχνά περιγράμματα των επίπλων μέσα στο σκοτεινό δωμάτιο, ο μακρινός ήχος ενός τρένου που περνούσε –τα ένιωθα όλα τόσο ξένα, τόσο εχθρικά και τόσο ολότελα δίχως νόημα, που δημιουργήθηκε μέσα μου μια βαθιά απέχθεια για τον κόσμο ολόκληρο. Το πιο απεχθές απ' όλα, όμως, ήταν η ίδια μου η ύπαρξη. Τι νόημα είχε να συνεχίζω να ζω μ' αυτό το φορτίο δυστυχίας; Γιατί να δίνω αυτόν τον ατέρμονο αγώνα; Αισθανόμουν ότι μέσα μου η βαθιά λαχτάρα για

της βρίσκεται στα πρόθυρα της διάλυσης,³⁷ ενώ η Louise Hay νιώθει καταρρακωμένη λόγω της συζυγικής της εγκατάλειψης και των παρατεταμένων συναισθημάτων μνησικακίας για τον παιδικό της βιασμό.³⁸ Αλλά και ο Ken Keyes, ο εμπνευστής του «Δρόμου της Ζωντανής Αγάπης» (*Living Love Way*), από τον οποίο ο Najemy επηρεάστηκε καθοριστικά για τη δημιουργία του σεμιναρίου αυτογνωσίας, ομολογεί ότι εξωθήθηκε στη δημιουργία του ιδιότυπου συστήματός του προσπαθώντας να αντιπαλέψει το βίωμα της κατάθλιψης και της ανημπόριας που του επέφερε η ανίατη ασθένειά του.³⁹ Σε όλες τις παραπάνω περιπτώσεις (καθώς και σε πολλές ακόμα που θα μπορούσαν να αναφερθούν) είναι χαρακτηριστική η άρρηκτη συνάφεια της πνευματικής αφύπνισης με κάποιο είδος ψυχολογικού τραύματος, καθώς και η απόπειρα αντιστάθμισης του τελευταίου μέσα από την άρθρωση ενός συστήματος πνευματικότητας.

Υπάρχει εξάπαντος ένα «βουδιστικό» στοιχείο στα παραπάνω παραδείγματα, όχι μόνο διότι η πνευματικότητα συγκροτείται εξ αρχής ως ένα είδος θεμελιωτικής απάντησης απέναντι στο τραύμα του Πραγματικού,⁴⁰ αλλά επιπλέον διότι παροτρύνει τον πνευματικά αφυπνιζόμενο να μην «διανοηθεί» απλώς περί της αφύπνισής του, αλλά να τη ζήσει κατά τρόπο ενσώματο, έμπρακτο και βιωματικό.⁴¹ Από την άποψη αυτή, δεν αποτελεί σύμπτωση ότι τόσο ο Shree Rajneesh όσο και ο Wayne Dyer εγκαταλείπουν την ακαδημαϊκή τους καριέρα προκειμένου να καθιερωθούν ως δημόσιοι ομιλητές (public speakers), ο Eckhart Tolle αποφαινεται ότι η πνευματική φώτιση σηματοδοτεί «το τέλος της φριχτής υποδούλωσης στην ατέρμονη σκέψη» [Tolle, 2009: 50], η Rhonda Byrne, παίρνοντας αφορμή από ένα βιβλίο το οποίο επίσης δεν κατονομάζεται [Byrne, 2007: 13] εισηγείται μία ενορατική και προ-κριτική γνώση του *Μυστικού*, ενώ η Louise

εκμηδένιση, για ανυπαρξία, γινόταν πολύ πιο δυνατή από την ενστικτώδη επιθυμία να συνεχίσω να ζω» [Tolle, 2009: 35-36].

³⁷ «Πριν από ένα χρόνο η ζωή μου βρισκόταν υπό διάλυση. Δούλευα μέχρι εξαντλήσεως, ο πατέρας μου πέθανε ξαφνικά και οι σχέσεις μου με τους συναδέλφους και τους κοντινούς μου ανθρώπους περνούσαν κρίση» [Byrne, 2007: 13].

³⁸ Βλ. την ενότητα "Biography" στο en.wikipedia.org/wiki/Louise_Hay [τελευταία ανάκτηση: 13.04.2011].

³⁹ Βλ. την ενότητα "First Book" στο en.wikipedia.org/wiki/Ken_Keyes,_Jr [τελευταία ανάκτηση: 13.04.2011].

⁴⁰ Για τους περίφημους τέσσερις περιπάτους του Βούδα –όπου σύμφωνα με την παράδοση συναντήθηκε με το «Πραγματικό» (το γήρας, την αρρώστια, τη φτώχεια, το θάνατο) βλ. ενδεικτικά Uhlig, 1997 46-47· Antes, 1995, 238-243. Χρησιμοποιώ εδώ το «Πραγματικό» με την έννοια που προσέδωσε στον όρο ο Lacan –ως «εκείνο που βρίσκεται εκτός της γλώσσας και παραμένει μη ενσωματώσιμο στη συμβολοποίηση [...] είναι αδύνατον να το φανταστούμε, αδύνατον να το ενσωματώσουμε στη συμβολική τάξη, αδύνατον επομένως να το κατακτήσουμε με οποιονδήποτε τρόπο» [Evans, 2005: 225-226]. Κατά μία διαφορετική διατύπωση, θα έλεγα ότι το Πραγματικό συνιστά «την ετερότητα που αντιστέκεται ριζικά στο υποκείμενο, επιτρέποντάς του έτσι να συνειδητοποιεί τον εαυτό του δια και μέσω μιας νοημάτωσης που δεν είναι ποτέ αυτάρκης» [Αδραχτάς, 2012: 86]. Από την άποψη αυτή το Πραγματικό είναι το κατ' εξοχήν *τραυματικό*.

⁴¹ Για τον τυπικό αντι-διανοουμενισμό του Βούδα είναι χαρακτηριστική η αναφορά του Jorge Luis Borges: «Ο Βούδας αρνούσαν πάντα τις αφηρημένες συζητήσεις επειδή του φαίνονται άχρηστες και διατύπωσε επ' αυτού την περίφημη παραβολή του ανθρώπου που είχε τραυματιστεί από ένα βέλος και δεν ήθελε να του το βγάλουν πριν να μάθει το γένος, το όνομα, τους γονείς και τη χώρα εκείνου που τον τραυμάτισε. "Αντιμετωπίζοντας έτσι το θέμα", έλεγε ο Βούδας, "κινδυνεύει κανείς να πεθάνει· εγώ διδάσκω ν' αφαιρείτε το βέλος"» [Borges, 1998: 51].

Hay και ο Ken Keyes –σε αρμοστή συνήχηση με μία πλειάδα άλλων πνευματικών δασκάλων– θέτουν ως αυστηρό προαπαιτούμενο για την εμπίωση του πνευματικού εαυτού την «ησυχία» του νου και την υπέρβαση της ορθολογι(στι)κής σκέψης.⁴²

Ανάλογα μοτίβα μπορούμε εύκολα να διακρίνουμε και στην περίπτωση του Najemy. Θα άξιζε, λόγου χάρη, να θυμηθούμε τη συμβολή της κατάθλιψης και του βιώματος καθολικής αναπαρξίας νοήματος στην απόφαση της πνευματικής του μεταστροφής. Θα άξιζε, επίσης, να θυμηθούμε την κωδική σημασία της λέξης «εγκεφαλικός» σε ολόκληρη την αυτοβιογραφική του αφήγηση, αλλά και τη μεταστροφή της αντίληψης που ο ίδιος έτρεφε για την έννοια της πνευματικότητας (ύστερα από τη μεσολάβηση του Sai Baba), από το διανοητικό και το φιλοσοφικό, στο ενσώματο, βιωματικό και συναισθηματικό στοιχείο της πνευματικής αναζήτησης. Θα άξιζε, τέλος, να θυμίσω την βαθειά αποστροφή του ίδιου του Sai Baba για τις δυνατότητες της σκέψης όσον αφορά στην πνευματική αναζήτηση [Sai Baba, 1983: 8], αλλά και για την αντίρροπη δυναμική της αγάπης στη συγκεκριμένη διαδικασία [Sai Baba, 1983: 10-11].⁴³ Με την επισήμανση των παραπάνω, δεν επιθυμώ επ’ ουδενί να μειώσω τον συμβολικό ή τον ψυχολογικό αντίκτυπο που είχε για τον Najemy το ταξίδι του στις Ινδίες. Επιθυμώ μονάχα να υποστηρίξω ότι αν αληθεύει το απόφθεγμα που ισχυρίζεται ότι ο δάσκαλος εμφανίζεται όταν ο μαθητής είναι έτοιμος, τότε ο αντίκτυπος αυτός θα πρέπει εξάπαντος να ενταχθεί στο πλαίσιο της προεργασίας, των προσδοκιών και της ετοιμότητας του Najemy να αφομοιώσει την διδασκαλία του Sai Baba και να υπαχθεί στην αυθεντία της αγιότητάς του. Με άλλα λόγια, αυτό που θέλω να επισημάνω είναι ότι το ταξίδι του Najemy θα πρέπει, κατά το μάλλον ή ήττον, να ιδωθεί με τον τρόπο που προτείνει ο Δημήτρης Νόλλας:

Πολλά ταξείδια πραγματοποιούνται πριν τη στιγμή της μετακίνησης, επιβεβαιώνοντας έτσι πως η προϋπάρχουσα άποψη για τον τόπο στον οποίο κατευθυνόμαστε είναι συστατικό στοιχείο της προσέγγισης [...] Κι έτσι το ταξίδι έχει κάτι από τον τρόπο που μπαίνουμε σε μια εκκλησία για προσκύνημα και όχι για εξερεύνηση [Νόλλας, 1998:143-144].

⁴²Keyes, 1973: 114-124. Πρβλ. Heelas, 1997: 22.

⁴³ Αυτή η απόλυτη πρόκριση του βιωματικού και συναισθηματικού στοιχείου έναντι του διανοητικού, δεν είναι βέβαια συμπτωματική. Ύστερα από επιτόπια έρευνα που πραγματοποίησε σε κοινότητες του Sai Baba στο Νέο Δελχί, ο Lawrence Babb συμπεραίνει ότι οι φιλοσοφικές απόψεις του Sai Baba είναι κατά βάση απλοϊκές (simplistic), σκεπτικιστικές και στερούνται ουσιαστικής πρωτοτυπίας (essentially unoriginal) [Babb, 1983: 117]. Από τη δική της μεριά, η Shane Pereira, πραγματοποιώντας επιτόπια έρευνα στο κίνημα του Sai Baba στη Σιγκαπούρη, καταλήγει στο συμπέρασμα ότι το τελευταίο είναι δύσκολο να αναχθεί σε κάποιο δογματικό πυρήνα ή σε κάποια διακριτή θρησκευτική, φιλοσοφική ή μυστικιστική παράδοση της Ινδίας [Pereira, 2008: 255]. Την άποψη των Babb και Pereira επιβεβαιώνει με τη σειρά του και ο Gananath Obeyesekere, μελετώντας τις σύγχρονες μεταμορφώσεις του Theravada Βουδισμού στη Σρι Λάνκα. Σύμφωνα με τον Obeyesekere, ο Sai Baba είναι απλώς ένας ινδός θαυματοποιός, η διδασκαλία του οποίου εξαντλείται στο πρόταγμα της αγάπης του Θεού και του συνανθρώπου, καθώς και σε μια μορφή βαθύτερης ενότητας (ή «εσωτερικής» αλήθειας) όλων των θρησκειών –με πιθανή εξαίρεση εκείνες τις θρησκείες οι οποίες «αμφισβητούν την αυθεντικότητα των θαυμάτων του» [Obeyesekere, 1990:53].

Στα δικά μου τουλάχιστον μάτια, το ταξίδι του Najemy στις Ινδίες δίνει την εντύπωση περισσότερο ενός *προσκυνηματος* και λιγότερο μίας εξερεύνησης –πολύ λιγότερο δε μιας αναστοχαστικής διερώτησης. Θα έλεγα ότι αποτελεί εύλογο παρεπόμενο της επιθυμίας του Najemy να εδραιώσει την ταυτότητά του ως πνευματικού δασκάλου –εν μέσω μάλιστα διωγμών από την Εκκλησία της Ελλάδος– και να ευοδώσει περαιτέρω τις δραστηριότητες της *Αρμονικής Ζωής*, λαμβάνοντας κάποιο είδος άτυπου «χρίσματος» από μία προσωπικότητα αδιαφιλονίκητου πνευματικού κύρους.⁴⁴ Με δεδομένη την κοινωνική και πολιτισμική βιογραφία του Najemy, το γεγονός ότι αυτό το «χρίσμα» ζητήθηκε από έναν *Ινδό* άγιο θα πρέπει να θεωρηθεί κάτι παραπάνω από αναμενόμενο· όπως επίσης, ελάχιστα παράδοξη θα πρέπει να θεωρηθεί η τάση του Najemy να συγκροτεί τα σεμινάρια του γύρω από *δασκαλοκεντρικές* μορφές διαπροσωπικής συναλλαγής, αφ’ ης στιγμής οι πνευματικές αλήθειες που διδάσκονται σε αυτά δεν συνιστούν προϊόντα μίας φιλοσοφικής συλλογιστικής, αλλά έσχατες αξιωματικές αποφάνσεις, οι οποίες αντλούν τη νομιμοποίησή τους μονάχα από το κύρος μίας υπερβατικής αυθεντίας. Καθόσον ο Sai Baba θεωρείται μία από τις πάμπολλες ενσαρκώσεις (*avatāra*) του θεού Shiva,⁴⁵ η υπερβατικότητα της αυθεντίας του είναι αυταπόδεικτη· στην περίπτωση όμως του Najemy, όπου τα πράγματα είναι λιγότερο προφανή, η αυθεντία του πρέπει να επινοηθεί και να νομιμοποιηθεί.

Μήπως τότε το έσχατο διακύβευμα της αυτοβιογραφικής αφήγησης του Najemy –και ο βασικός λόγος συγγραφής της– αφορά στο ερώτημα πώς θα νομιμοποιηθεί το δικαίωμα ενός ανθρώπου χωρίς «υπερβατικά» εχέγγυα, να κατέχει έναν σημαντικό βαθμό συμβολικής εξουσίας, να αρθρώνει λόγο με επιτελεστική ισχύ και να επαγγέλλεται με αξιώσεις τον πνευματικό δάσκαλο; Μήπως, με άλλα λόγια, θεμελιακή πρόθεση της αυτοβιογραφικής αφήγησης του Najemy δεν είναι μονάχα η επιθυμία του να καταγράψει τις περιπέτειες μιας «Ψυχής», αλλά πρωτίστως, να στοιχειοθετήσει τους όρους και τα κριτήρια συγκρότησης και νομιμοποίησης της ταυτότητάς του, ως πνευματικού δασκάλου;

⁴⁴ Η επίδοση του άτυπου αυτού χρίσματος από τον Sai Baba περιγράφεται από τον ίδιο τον Najemy ως εξής: «Ο Πρεμαμπάμπα [Sai Baba] φάνηκε ευχαριστημένος και του είπε ότι η ζωή του θα ήταν ευλογημένη. Και λέγοντας αυτά απόθεσε το χέρι του στην κορυφή του κεφαλιού του Ραν [ενν. του Najemy]. Ο Ραν άρπαξε τα χέρια του και τα κράτησε εκεί ζητώντας άπληστα τις ευλογίες του. Τον ρώτησε για την τεχνική του διαλογισμού του και ο Πρεμαμπάμπα τον βεβαίωσε πως βρισκόταν στο σωστό δρόμο. Στο τέλος της συνέντευξης ο Ραν έσκυψε ν’ αγγίξει τα πόδια του Πρεμαμπάμπα ψελλίζοντας ξανά και ξανά, “Σ’ ευχαριστώ Πρεμαμπάμπα, Σ’ ευχαριστώ Πρεμαμπάμπα”» [Σ: 133].

⁴⁵ Σύμφωνα με τον Lawrence Babb [1983:117a], αλλά και τον D.A. Swallow [1982:126], ο Sai Baba συστήθηκε επισήμως ως *avatāra* του θεού Shiva μόλις το 1963, σε ηλικία 36 χρονών. Έκτοτε θεωρείται ως τέτοιος από τους ακολούθους του, μολοντί ο Σιβαϊσμός αρνείται εξ ορισμού την παράδοση των *avatāra* [Vaidyanathan, 1989: 165]. Ο Gananath Obeyesekere αναφέρει ότι πολλοί σύγχρονοι βουδιστές στη Σρι Λάνκα εκλαμβάνουν τον Sai Baba επίσης και ως τον θεό Nārtha, ο οποίος θεωρείται η σύγχρονη ενσάρκωση του εσατολογικού Βούδα Maitreya [Obeyesekere, 1990: 53]. Στο σπίτι ενός από τους πληροφορητές του, ο Obeyesekere παρατήρησε μάλιστα –έκπληκτος– ότι η εικόνα του Βούδα ήταν αναρτημένη κάτω από την εικόνα του Sai Baba! [ο.π.,: 43].

Το ερώτημα δεν είναι εύκολο να απαντηθεί· διότι ενώ, από τη μία μεριά, είναι λογικό να επιζητείται ένα νομιμοποιητικό τεκμήριο της ιδιότητας του «πνευματικού δασκάλου» για τον ιδρυτή ενός πνευματικού Κέντρου πανελλαδικής εμβέλειας, μας δόθηκε η ευκαιρία να διαπιστώσουμε ότι τόσο τα μέλη της *Αρμονικής Ζωής*, όσο και ο ίδιος ο Najemy τηρούν απέναντι στην έννοια της αυθεντίας μία κάποια αμφίσημη στάση. Ενώ, λόγου χάρη, από τη μία μεριά, ο Najemy εκλαμβάνει τον εαυτό του ως όργανο μίας ανώτερης δύναμης, την ίδια στιγμή ομολογεί απερίφραστα την ανεπάρκειά του.⁴⁶ Κι ενώ η αυθεντία του προϋποτίθεται σιωπηρά μέσα στο Κέντρο (καθόσον συντονιστής, αλλά και βασικός ομιλητής των περισσότερων σεμιναρίων που λαμβάνουν χώρα εκεί), είναι ενδεικτικό ότι οι περισσότεροι εκπαιδευόμενοι αρνούνται να εγγράψουν αυτήν την αυθεντία σε κάποια «υπερβατική» σφαίρα.

«Είναι ένας άνθρωπος όπως όλοι μας», αναφέρει χαρακτηριστικά ο Αντώνης, «που αφιέρωσε τη ζωή του στη μελέτη και στην ανιδιοτελή προσφορά, για τη βοήθεια των ανθρώπων που έχουν ανάγκη, αλλά και σ' αυτούς που βρίσκονται στο δρόμο της αναζήτησης». «Τον θεωρώ έναν πολύ καλό δάσκαλο, όχι όμως με κεφαλαίο “Δ”», επισημαίνει από τη δική του μεριά ο Γιάννης. Και συμπληρώνει: «Είναι ένας δάσκαλος, που σε παίρνει απλά από το χεράκι σαν μικρό παιδί και σου δείχνει κάποια πρώτα βηματάκια αυτογνωσίας». Στο ίδιο πλαίσιο αντίληψης κινείται και η Ανίτα: «Είναι ένας πολύ φωτισμένος άνθρωπος. Αλλά δεν το παίζει “διδάσκαλος”. Δε θέλει να ξεχωρίσει από τους άλλους, αλλά χρησιμοποιώντας στις ομιλίες του τον πρώτο πληθυντικό – ‘εμείς’ μπορούμε, ‘εμείς’ κάνουμε, ‘εμείς’ και όχι ‘εσείς’ – σε εξισώνει με εκείνον, και αυτό είναι που σε παρακινεί περισσότερο». Η άποψη της Αλεξάνδρας είναι ακόμα περισσότερο προσγειωμένη. «Είναι ένας οραματιστής που πιστεύω ότι προσπαθεί για το καλύτερο. Όποιος τον έχει γνωρίσει έχει πει τα καλύτερα, όμως και ο ίδιος πιστεύω ότι είναι σε μια διαδικασία εξέλιξης, με αρκετά δικά του άλλα θέματα

Τη δεδομένη αυτή αμφισημία αναφορικά με την ιδιότητα του πνευματικού δασκάλου δεν αντιπαρέρχεται, φυσικά, ούτε ο ίδιος ο Najemy. Είναι αποκαλυπτική η απάντηση που μου έδωσε, όταν του ζήτησα να μου εξηγήσει με ποιον τρόπο αντιλαμβάνεται ο ίδιος τον εαυτό του:

Πάνω απ' όλα είμαι Πνεύμα. Προσπαθώ, όσο μπορώ, να νιώθω τον εαυτό μου σαν Πνεύμα – αλλά δεν τα καταφέρνω και συχνά ταυτίζομαι με ορισμένους ρόλους. Ένας ρόλος είναι του ανθρώπου που μοιράζει πληροφορίες και τεχνικές σε άλλους ανθρώπους. Δεν θεωρώ ότι αυτό είναι «δάσκαλος», γιατί για να πω ότι είμαι δάσκαλος θα πρέπει να έχω λύσει όλες τις δικές μου άνοιξιες και ψευδαισθήσεις. Πολλά πράγματα τα έχω λύσει· όμως υπάρχουν ακόμα πολλές ψευδαισθήσεις με τις οποίες παλεύω. Πάντα έχω την επίγνωση ότι είμαι άλλο από το νου μου,

⁴⁶ «Νιώθω ανεπαρκής. Από την άλλη, ξέρω ότι κάποια ανώτερη δύναμη με χρησιμοποιεί. Δεν είμαι τίποτα εξαιρετικό. Δεν έχω εξαιρετικές δυνάμεις, εκτός από την εσωτερική γαλήνη, την επιθυμία να βοηθώ τους άλλους και την ικανότητα να χρησιμοποιώ αποτελεσματικά την ενέργειά μου» [Σ: 207].

αλλά ο νους μου ασχολιέται με αυτά που πρέπει να ασχοληθεί. Είμαι συγγραφέας, είμαι υπηρέτης του ό,τι χρειάζεται. Και βέβαια υπάρχουν και τα προσωπικά ραντεβού. Είμαι δηλαδή ένας συντονιστής ή σύμβουλος. Επίσης έχω το ρόλο της διοίκησης. Και πάντα μου αρέσει να δημιουργώ καινούργια πράγματα και να προσφέρω. Πάντως δάσκαλος δεν είμαι. Για να είσαι δάσκαλος πρέπει να είσαι τέλειος –κι εγώ δεν είμαι τέλειος.

Πώς γίνεται όμως, να είσαι «Πνεύμα» και να μην είσαι τέλειος; Και πώς γίνεται να επιτελείς καθήκοντα εκπαιδευτή, συγγραφέα, συμβούλου, συντονιστή και διοικητή ενός από τα μεγαλύτερα κέντρα εναλλακτικής θρησκευτικότητας της Ελλάδας, να είσαι δημιουργικός και δοτικός –αλλά να επιμένεις ότι δεν είσαι δάσκαλος; Το ενδεχόμενο ο Najemy να αποποιείται το ρόλο του δασκάλου στο πλαίσιο μίας συμβατικής ένδειξης ταπεινοφροσύνης, νομίζω ότι συνιστά έναν εύκολο τρόπο να αντιπαρέλθουμε το πρόβλημα, χωρίς να το επιλύσουμε. Αν μη τι άλλο, δεν έχω κανέναν λόγο να αμφισβητήσω την ειλικρίνεια της δήλωσής του –τουλάχιστον σε επίπεδο πρόθεσης. Για να μπορέσουμε συνεπώς να καταλάβουμε, τη σημασία μιας τέτοιας δήλωσης, πιστεύω ότι θα ήταν χρήσιμο να εγκύψουμε με κάποια μεγαλύτερη διεισδυτικότητα στην ειδική νοηματοδότηση του όρου «δάσκαλος» από τον Najemy· να διερευνήσουμε δηλαδή, τον τρόπο με τον οποίο ο Najemy δείχνει να συναιρεί κάτω από την ίδια λέξη, δύο εντελώς διαφορετικές αντιλήψεις περί «δασκάλου»: του χαρισματικού καθοδηγητή ή *γκουρού* –και του «ακαδημαϊκού» δασκάλου.

Στη Δύση, με τον όρο *magister* ή *doctor* υπονοείται κατά κανόνα ένας άνθρωπος που έχει καταφέρει να «δαμάσει» τις θεμελιακές προκείμενες ενός επιστημονικού πεδίου και κατέχει συγκεκριμένες δεξιότητες αναπαράστασης, ενσάρκωσης και άρθρωσής του ενώπιον ενός κοινού. Άτυπη προϋπόθεση μίας τέτοιας ιδιότητας παραμένει ωστόσο πάντοτε η τήρηση μίας ορισμένης απόστασης ανάμεσα στο δάσκαλο και το μαθητή, η οποία διευκολύνει μεν τον μαθητή να αποκτήσει κάποια «ακαδημαϊκή» επάρκεια πάνω στο επιστημονικό του αντικείμενο, αλλά αφήνει ανέπαφο το αίτημα της χαρακτηρισολογικής, συναισθηματικής και ηθικής του ανάπτυξης –ως διακύβευμα *υπαρξιακής* πλέον ολοκλήρωσης. Ένα θαυμάσια πεπαιδευμένο μυαλό μπορεί έτσι να εννοικεί σ' έναν άνθρωπο καθόλα ανώριμο σε ηθικό ή συναισθηματικό επίπεδο, χωρίς κάτι τέτοιο να θεωρείται ότι θίγει στο ελάχιστο την επιστημονική του κατάρτιση ή ότι απειλεί τα διαπιστευτήριά του ως δασκάλου.

Στο πλαίσιο της ινδουιστικής και βουδιστικής παράδοσης, αντίθετα, η επάρκεια ενός *γκουρού* δεν συναρτάται τόσο προς τις ακαδημαϊκές του περγαμινές, όσο προς την εμπειρία του, το βιωματικό βάθος της διδασκαλίας του και τη δυνατότητά του να καθοδηγεί με ασφάλεια το

μαθητή στο δρόμο της ανακάλυψης του εαυτού του.⁴⁷ Επιπλέον, η πράξη της διδασκαλίας δεν αποσκοπεί απλώς στην εξοικείωση του μαθητή με μία ορισμένη επιστημονική βιβλιογραφία, αλλά στην αφύπνιση των πιο μύχιων ποιοτήτων της προσωπικότητάς του· εξ ου και απαιτεί ως απαραίτητη προϋπόθεσή της ένα πλαίσιο αμοιβαίας αγάπης, εμπιστοσύνης και συνάφειας ανάμεσα σ' αυτόν και το μαθητή.⁴⁸ Υπ' αυτήν την έννοια, ένας γκουρού καλείται να είναι πρωτίστως «μια φωτισμένη ψυχή, ένας πεπειραμένος Γιόγκι, που κατέχει τέλεια όλα τα στάδια του Γιόγκα, ή έστω, κάποιος που έχει πολύ προχωρήσει προς τον τελικό σκοπό» [Παντουβάς, 1989: 66]. Με τα λόγια του Swami Vivekananda:

Σε σχέση με το δάσκαλο πρέπει να προσέξουμε να γνωρίζει το πνεύμα των γραφών. Όλος ο κόσμος διαβάζει Βίβλους, Βέδες και Κοράνια, αλλά είναι μόνο λέξεις, σύνταξη, ετυμολογία και φιλοσοφία (τα ξερά κόκαλα της θρησκείας). Ο διδάσκαλος που ασχολείται πάρα πολύ με τις λέξεις κι επιτρέπει στο μυαλό του να πλανιέται από τη δύναμη των λέξεων χάνει το πνεύμα. Μόνο η γνώση του πνεύματος των γραφών είναι εκείνη που μορφώνει τον αληθινό διδάσκαλο» [Vivekananda, 1983:136].

Μία τέτοια διαφοροποίηση όσον αφορά στα προαπαιτούμενα για το ρόλο του *δασκάλου* και του *γκουρού*, πιστεύω ότι δικαιολογεί επαρκώς την αμφισημία του Najemy σχετικά με την αυθεντία του μέσα στο Κέντρο. Το συγγραφικό, φιλανθρωπικό και διοικητικό έργο του Najemy, μολονότι σημαντικό καθόλα, δεν επαρκεί για να θεμελιώσει την ιδιότητα του *γκουρού*, αφού αυτή επιτάσσει ένα συγκεκριμένο πλαίσιο για τη σχέση του τελευταίου με το μαθητή και μία ιδιαίτερη ικανότητα αναγωγής στο «πνεύμα» των εκάστοτε ιερών γραφών. Στην πρώτη περίπτωση, η σχέση είναι αδύνατον να επιτευχθεί, καθόσον η διδασκαλία στην *Αρμονική Ζωή* διαμεσολαβείται εν πολλοίς από την τηλεόραση και το DVD· στη δεύτερη, είναι και πάλι αδύνατη, δεδομένου ότι η *Αρμονική Ζωή* δεν συνιστά θρησκεία, ούτε προσυπογράφει κάποιο επίσημο θρησκευτικό δόγμα –και συνεπώς δεν ενδιαφέρεται για την προαγωγή της γνώσης οποιασδήποτε «ιεράς» γραφής. Παρόλα αυτά, οι παραπάνω διαπιστώσεις δεν θα πρέπει σε καμία περίπτωση να μας οδηγήσουν στο

⁴⁷ Ο Jiddu Krishnamurti φτάνει μάλιστα στο σημείο να απαξιώσει ολοκληρωτικά τη σχέση δασκάλου-μαθητή, εάν αυτή δεν οδηγεί σε μία βαθύτερη γνώση του εαυτού [1985:18-20]. Και ο ίδιος ο Najemy πιστεύει ότι ο δάσκαλος είναι απαραίτητος μονάχα στην αρχή του πνευματικού δρόμου. «Αργότερα όμως, μας γίνεται εμπόδιο γιατί μας κάνει ν' αρνιόμαστε τη δική μας δύναμη και τη δική μας σοφία και τη σύνδεσή μας με το Θείο» [ΣΠ:118].

⁴⁸ Θα πρέπει εξάλλου να σημειωθεί ότι το φαινόμενο της πνευματικής πατρότητας και μαθητείας –μιας στενής και αποκλειστικής σχέσης δηλαδή ανάμεσα στο δάσκαλο και το μαθητή, η οποία αποσκοπεί στη μυητική και βιωματική εξοικείωση του μαθητή με τον βαθύτερο πυρήνα μιας θρησκευτικής ή φιλοσοφικής διδασκαλίας– αποτελεί φαινομενολογικό χαρακτηριστικό μιας πληθώρας φιλοσοφικών παραδόσεων –ορφισμός, πυθαγορισμός, (νεο)πλατωνισμός, ερμητισμός– αλλά απαντάται επίσης και σε όλες τις μυστικιστικές και ασκητικές παραδόσεις των παγκόσμιων θρησκειών. Για την πνευματική μαθητεία στο σουφισμό, λόγου χάρη, βλ. ενδεικτικά Μακρής, 2004: 371-372. Για την ίδια σχέση στην χριστιανική ασκητική παράδοση της Ανατολής, βλ. Χριστοφορίδης, 1977: 23-47.

συμπέρασμα ότι ο Najemy στερείται των τυπικών προσόντων για να θεωρηθεί ένας δάσκαλος, με τη δυτική έννοια του όρου. Αφήνοντας κατά μέρος το γεγονός ότι κατέχει αναγνωρισμένο δίπλωμα στον τομέα της Συμβουλευτικής από το *Counseling & Psychotherapy Central Awarding Body* της Μεγάλης Βρετανίας και είναι ο επίσημος εκπρόσωπος του *International Yoga Teachers Association* (IYTA) στην Ελλάδα,⁴⁹ θα πρέπει εξάπαντος να τονιστεί ότι το σεμινάριο αυτογνωσίας αποτελεί δικό του δημιούργημα [ΣΖ:239], σπονδυλώνεται γύρω από δικά του βιβλία και έχει δημιουργήσει «σχολή» με τους δικούς της μαθητές (συντονιστές).

Θα ήταν χρήσιμο, συνεπώς, να επιμείνουμε σ' αυτήν την ιδιότυπη διαφοροποίηση ανάμεσα στις ιδιότητες του *γκουρού* και του *δασκάλου* –για δύο τουλάχιστον λόγους: πρώτον, για να κατανοήσουμε καλύτερα την αμφίσημη άποψη τόσο του ίδιου, όσο και των μελών της *Αρμονικής Ζωής* εν αναφορά προς το ρόλο του· και δεύτερον, για να επισημάνουμε πόσο προβληματική μπορεί να γίνει κάποτε η διαδικασία της μετεγγραφής ενός όρου της ινδικής, εν προκειμένω, θρησκευτικής και φιλοσοφικής παράδοσης σ' ένα δυτικό πολιτισμικό συμφραζόμενο, χωρίς να έχουν προηγουμένως διασφαλιστεί οι προϋποθέσεις πρόσληψης και ερμηνείας του.⁵⁰ Σίγουρα, ο Najemy είναι ένας δάσκαλος της πνευματικότητας· αυτό όμως δεν σημαίνει ότι είναι και ένας *γκουρού*. Και οι προκείμενες που στοιχειοθετούν το επιχείρημά του σχετικά με τα προσόντα του δασκάλου, δεν ισχύουν καθολικώς· αντιθέτως, αντλούν την αλήθεια τους αποκλειστικά και μόνο στο πλαίσιο της ινδουιστικής και βουδιστικής θρησκευτικής παράδοσης. Μόνο ένας *γκουρού* οφείλει να είναι τέλειος. Και μόνο ένας *γκουρού* έχει τη δυνατότητα (και οφείλει) να αποταυτίζεται από τους κοινωνικούς του ρόλους, να υπερβαίνει το νου του και να διάγει σε μία κατάσταση επίγνωσης του Πνεύματος που είναι *κατ' ουσίαν*. Το γεγονός ότι ο Najemy συχνά αποτυγχάνει να σταθεί στο ύψος αυτών των απαιτήσεων, τον κάνει να διατηρεί σοβαρές επιφυλάξεις για τον χαρακτηρισμό του ως *γκουρού*. Αυτό όμως δεν σημαίνει ότι στη συνείδησή του (καθώς και στη συνείδηση των μελών της *Αρμονικής Ζωής*), δεν παραμένει πάντοτε ένας δάσκαλος της πνευματικότητας με μικρό «δ», εφάμιλλος μίας πληθώρας ανάλογων δασκάλων οι οποίοι δραστηριοποιούνται σήμερα σε ολόκληρο τον κόσμο και προσπαθούν να εξοικειώσουν τους ανθρώπους με τεχνικές και κοσμοθεωρήσεις που θα τους βοηθήσουν να «πνευματικοποιήσουν» τη ζωή τους.

⁴⁹ www.iyta.org.au/international.html [τελευταία ανάκτηση: 24.04.2011]

⁵⁰ Πέρα από τις εγγενείς σημασιολογικές δυσκολίες που συνεπάγεται μια τέτοια μετεγγραφή, ο Talal Asad εύστοχα επισημαίνει ότι η διαδικασία της πολιτισμικής μετάφρασης δυσχεραίνεται επιπλέον από το γεγονός ότι οι γλώσσες υπάγονται σε θεσμικές σχέσεις εξουσίας, οι οποίες προσδιορίζουν τη μεταφρασσιμότητά τους [Asad, 1993: 190]. Η σανσκριτική λέξη *Guru*, για παράδειγμα, είναι εύλογο να μεταφράζεται συνήθως ως «πνευματικός δάσκαλος», δεδομένου ότι η σανσκριτική είναι *ασθενέστερη* γλώσσα σε σχέση με την αγγλική, και άρα θεωρείται αυτονόητο ότι πρέπει να υπαχθεί στα εννοιολογικά περιγράμματα της τελευταίας.

Το γεγονός ότι ο Najemy έχει σταματήσει να μελετά τα τελευταία είκοσι χρόνια, δεν αφαιρεί τίποτε από την ιδιότητά του ως δασκάλου. Μολονότι στερείται των «υπερβατικών» εκείνων διαπιστευτηρίων τα οποία θα μπορούσαν να τον εκτινάξουν στην περιωπή ενός *γκουρού*, είδαμε ότι η ίδια η κοινωνική και πολιτισμική θέσμιση του ρόλου του *επιβάλλει* την υπέρβαση του διανοητικισμού, της φιλοσοφικής αδολεσχίας –και άρα του αιτήματος για βιβλιογραφική ενημερότητα. Χωρίς «υπερβατικά», αλλά ταυτόχρονα και χωρίς σοβαρά ακαδημαϊκά εχέγγυα, θα τολμούσα έτσι να ισχυριστώ ότι ο Najemy υποστασιοποιεί ένα είδος γνωσιολογικής «μεσότητας» η οποία φιλοδοξεί –*ριστοτελικ*– *τ*–*τρόπω*– να γεφυρώσει το κενό που ξανοίγεται ανάμεσα σε δύο άκρα: τον άγιο και τον διανοούμενο, τον γιόγκι και τον κομισάριο [Koestler, 1990], τον μύστη και τον επιστήμονα.

Ο Najemy είναι ένας δάσκαλος της πνευματικότητας, στον οποίο μαθητεύει κανείς από συμπάθεια, περιέργεια ή ενδιαφέρον –όχι όμως από θεϊκό έρωτα ή ζήλο επιστημονικής πειθαρχίας. Με βεμπεριανούς όρους, θα έλεγα ότι είναι μία ενσάρκωση της *τετριμενοποίησης του χαρίσματος* (routinization of charisma),⁵¹ –πλην όμως, ενσάρκωση ευτυχής και φιλική προς το χρήστη, αφού τον βοηθάει να πνευματικοποιήσει τη ζωή του με το μικρότερο δυνατό κόστος: μακριά τόσο από την επίπονη ασκητική της αγιότητας, όσο και από την αυστηρή πειθαρχία της ακαδημαϊκής σπουδής.

§2.5. Εν είδει ανακεφαλαίωσης: Ο Najemy και οι «άλλοι»

Αλλά ας συνοψίσουμε. Ο Robert Elias Najemy, ως εκπρόσωπος της αμερικανικής γενιάς των Baby Boomers, γεννιέται και μεγαλώνει σε μία περίοδο ζυμώσεων, πολιτικών αναταραχών και πολιτισμικών μετασηματισμών, οι οποίες ήταν επόμενο να αφήσουν ανεξίτηλα σημάδια στον ψυχισμό του και να επηρεάσουν βαθύτατα την πνευματική του συγκρότηση. Έχοντας αποκηρύξει από τις απαρχές ακόμα του ενήλικου βίου του την προοπτική μίας συμβατικής καριέρας, αλλά και διαπνεόμενος από την επιθυμία να σπονδυλώσει τη ζωή του γύρω από ένα νόημα *στον αντίποδα* του δυτικού επιστημολογικού και τεχνοκρατικού αφηγήματος, μεταστρέφεται στον πνευματικό δρόμο ύστερα από μία εμπειρία εσωτερικής αποκάλυψης και προσοικειώνεται το ρόλο του «πνευματικού αναζητητή». Σε συνδυασμό με μία σειρά ατυχών γεγονότων της οικογενειακής του βιογραφίας, η απόφασή του αυτή θα σηματοδοτήσει την έναρξη μίας μεγάλης περιπλάνησης, τελικό επεισόδιο της οποίας θα αποτελέσει η οριστική εγκατάστασή του στην Ελλάδα και η ίδρυση του μορφωτικού, φιλανθρωπικού και μη κερδοσκοπικού σωματείου *Αρμονική Ζωή*.

⁵¹ Βλ. Weber, 1947: 363-373. Ο Βασίλης Αδραχτάς μεταφράζει τον όρο και ως «στερεοτυπική επαναληπτικότητα του χαρίσματος» [2010: 24].

Ως ιδρυτής και συντονιστής της *Αρμονικής Ζωής*, ο Najemy θα διαμορφώσει προοδευτικά την αυτοσυνειδησία ενός πετυχημένου πνευματικού δασκάλου, θα αναδείξει το Κέντρο σ' έναν από τους σημαντικότερους φορείς εναλλακτικής θρησκευτικότητας της χώρας και θα εδραιώσει τη φήμη τού εξαετούς σεμιναρίου αυτογνωσίας, το οποίο πρόκειται να συγκεντρώσει περισσότερους από είκοσι χιλιάδες εκπαιδευόμενους μέσα σε μία περίοδο τριακοπενταετίας. Παράλληλα, θα απαρτιώσει περαιτέρω τις πνευματικές του αναζητήσεις κοντά στον Ινδό γκουρού Sri Sathya Sai Baba, ο οποίος θα τον απομακρύνει σταδιακά από τον στείρο φιλοσοφικό «διανοητικισμό» και θα τον εξοικειώσει με την ενσώματη, βιωματική και συγκινησιακή πλευρά του πνευματικού δρόμου.

Όμως, παρά τη σημαντική επιτυχία του εγχειρήματός του και την πανελλαδική του πλέον αναγνωρισιμότητα, ο Najemy επιμένει ότι σε καμία περίπτωση δεν αντιλαμβάνεται τον εαυτό του ως *γκουρού* –καθώς συχνά θεωρείται από τους επικριτές του. Ο ίδιος πιστεύει ότι η πραγματική του ταυτότητα θα πρέπει μάλλον να αναζητηθεί στον εσωτερικό, «πνευματικό» του Εαυτό, ο οποίος έχει την τάση να συγκαταβαίνει σε διάφορους κοινωνικούς ρόλους και κάποτε να απολησμονείται μέσα τους. Κατ' αυτόν τον τρόπο, ο Najemy φαίνεται να εισηγείται έναν Εαυτό που φέρει δύο «όψεις»: μία ακατάληπτη, απόμακρη και ανεκδήλωτη, στραμμένη αποκλειστικά στο εσωτερικό της· και μία απτή και κοινωνικά προσδιορισμένη, η οποία ανοίγεται προς τον κόσμο και εκδηλώνεται μέσα σ' αυτόν.⁵²

Ο Najemy ισχυρίζεται ότι ο πλέον «αυθεντικός» του Εαυτός είναι ο πρώτος· είδαμε, ωστόσο, ότι ολόκληρη η αυτοβιογραφική του αφήγηση δεν έχει άλλο στόχο από το να μας δώσει μία περιεκτική, ορθολογικά διαρθρωμένη και συνεκτική εικόνα *περί του δευτέρου*. Κι αυτό διότι οι ρόλοι μέσα στους οποίους εμπλέκεται ο «αυθεντικός» Εαυτός του Najemy, δεν είναι σε καμία περίπτωση τυχαίοι ή αυθαίρετοι· αντίθετα, υπακούν σε μία στερεοτυπική και κοινωνικά θεσμισμένη αντίληψη περί των διαπιστευτηρίων τα οποία οφείλει να κατέχει ένας δάσκαλος της πνευματικότητας. Επισείοντας το ρητόρευμα ενός εαυτού «δύο όψεων», ο Najemy τείνει να συρρικνώσει την ιδιότητα του δασκάλου σ' έναν ακόμη «ρόλο», από τους πολλούς μέσα στους οποίους ο «αυθεντικός» του Εαυτός εμπλέκεται (και απολησμονείται). Αίφνης, όμως, ο «αυθεντικός» Εαυτός του Najemy εμπλέκεται (και απολησμονείται) μέσα στο ρόλο του δασκάλου

⁵² «...κάθε άτομο έχει δύο εαυτούς. Ο ένας είναι η προσωπικότητα, η οποία είναι προσωρινή, θνητή και σε συνεχή αλλαγή. Είναι ο εαυτός με το όνομα και τη μορφή του οποίου ταυτιζόμαστε. Τον εαυτό αυτό, θα τον δηλώνουμε με μικρό έψιλον. Ο πραγματικός Εαυτός, που θα τον δηλώνουμε με κεφαλαίο Έψιλον, είναι ο αθάνατος και αναλλοίωτος παρατηρητής όλου του δράματος της ζωής» [ΣΖ: 169]. Η παραπάνω διάκριση στην ουσία δεν κάνει τίποτε παραπάνω από το να αναδιατυπώνει την ντυρκεμιανή ανθρωπολογική εκδοχή του *homo duplex*, προσδίδοντας απλώς στον ένα της πόλο, μεταφυσικό και υπερβατικό περιεχόμενο. Για την αντίληψη περί *homo duplex*, βλ. Durkheim, 2008:26. Πρβλ. την ίδια αντίληψη στην διατύπωση των Berger & Luckmann: “[...] a segment of the self is objectified in terms of the socially available typifications. This segment is the truly ‘social self’, which is subjectively experienced as distinct from and even confronting the self in its totality” [Berger & Luckmann, 1971: 91].

της πνευματικότητας...τα τελευταία τριανταπέντε χρόνια! Ακόμα λοιπόν κι αν ισχύει ο οντολογικός δυισμός που προτείνει ο Najemy σε σχέση με τον εαυτό του, νομίζω ότι η βαρύτητα μέσα στο Κέντρο πέφτει εξάπαντος στον *κοινωνικό ρόλο* που επιτελεί ο συγκεκριμένος εαυτός. Για τα μέλη της *Αρμονικής Ζωής*, ο Najemy είναι πάνω απ' όλα, ένας δάσκαλος του πνευματικού δρόμου: η ιδιότητά του αυτή είναι τόσο κυρίαρχη μέσα στο Κέντρο, ώστε κάθε άλλη πλευρά του εαυτού του (ακόμα κι αν αυτή είναι η πλέον «αυθεντική») παραμένει μοιραία στο περιθώριο.

Παρόλα αυτά, το γεγονός ότι ο Najemy εκλαμβάνεται ως ένας δάσκαλος με μικρό «δ», προσδιορίζει καταλυτικά τον τρόπο με τον οποίο οι περισσότεροι εκπαιδευόμενοι και συντονιστές της *Αρμονικής Ζωής* σχετίζονται και αλληλεπιδρούν μαζί του. Τα μέλη της *Αρμονικής Ζωής*, αναγνωρίζουν τον Najemy ως έναν δάσκαλο με μικρό «δ», υπό την έννοια ότι αναζητούν σε αυτόν συμβουλή και παρηγοριά, έναν τρόπο νοηματοδότησης του εαυτού και του κόσμου, ένα αντιστάθμισμα στις λανθασμένες πεποιθήσεις και τα αρνητικά συναισθήματά τους. Δεν τον αναγνωρίζουν όμως ως Δάσκαλο με κεφαλαίο «Δ», για να μην υπαχθούν σε μία αυθεντία υπερβολικά ασφυκτική, η οποία θα τους αποθάρρυνε να διατυπώνουν με παρηρησία τις όποιες επιφυλάξεις και ενστάσεις τους –μα πάνω απ' όλα, θα αποθάρρυνε την αμεσότητα και το ανεπιτήδευτο της μεταξύ τους επικοινωνίας. Δεν αποτελεί σύμπτωση ότι όλα τα μέλη του Κέντρου απευθύνονται στον Najemy στον ενικό και με το μικρό του όνομα (Bob ή «Ηλίας»), καθώς επίσης ότι, σε αρκετές περιπτώσεις, επιδίδονται μαζί του σε διάφορων ειδών πειράγματα και αστεϊσμούς. Σε κάθε γιορτή της Άνοιξης, λόγου χάρη, η Νίκη –φυσικό κωμικό ταλέντο και ερασιτέχνης θεατρική συγγραφέας– ετοιμάζει μόνη της, ή σε συνεργασία με άλλους εκπαιδευόμενους, ένα κωμικό μονόπρακτο, στο οποίο σατιρίζει τον Najemy καλοπροαίρετα –πλην ανελέητα.⁵³

Η αμεσότητα της σχέσης ανάμεσα στα μέλη της *Αρμονικής Ζωής* και τον Najemy ενισχύεται εν πολλοίς από τη γενικότερη στάση του τελευταίου μέσα στο Κέντρο. Είναι χαρακτηριστικό, λόγου χάρη, ότι ο ίδιος βρίσκει τα σατιρικά μονόπρακτα της Νίκης εξόχως διασκεδαστικά –γεγονός το οποίο αποδεικνύει ότι δεν έχει κανένα πρόβλημα να «τσαλακώσει» την αυθεντία του και να αυτοσαρκασθεί, μέσα σε συγκεκριμένα έστω πλαίσια. Η αμεσότητα της συναναστροφής του με τα μέλη ενισχύεται επιπλέον από το απλό και απέριττο ντύσιμό του, τη δεδηλωμένη προσήλωσή του στα προτάγματα της φιλοξενίας και της «ανιδιοτελούς προσφοράς»,⁵⁴ τις λιτές διατροφικές του συνήθειες (είναι συνεπής χορτοφάγος τα τελευταία τριάντα χρόνια), την ασίγαστη εργατικότητά του, το μειλίχιο χαρακτήρα του, αλλά και την ευγένεια με την οποία απευθύνεται στον κάθε εκπαιδευόμενο. Από την άποψη αυτή, δεν θα πρέπει

⁵³ Βλ. ενδεικτικά τις θεατρικές παραστάσεις στη γιορτή της Άνοιξης του 2010 (www.youtube.com/watch?v=b6oZvf984YE) και του 2012 (www.youtube.com/watch?v=mEe6czTC0i4) –τελευταία ανάκτηση, 10.03.2014.

⁵⁴ Για την έννοια της «ανιδιοτελούς προσφοράς» θα αναφερθώ στον οικείο τόπο [§6.2].

να θεωρηθεί παράταιρη η τάση των μελών της *Αρμονικής Ζωής* να βλέπουν τον Najemy ως έναν «δικό τους» άνθρωπο, ο οποίος μπορεί γι' αυτόν ακριβώς το λόγο να κατανοήσει τα προβλήματά τους και να προτείνει λύσεις διατυπωμένες σε απλή και σαφή γλώσσα.

Θα άξιζε ωστόσο να σημειωθεί ότι μια τέτοια αντίληψη σχετικά με το πρόσωπο του Najemy διαφοροποιείται ριζικά στην περίπτωση των ατομικών συναντήσεων του τελευταίου με τα μέλη της *Αρμονικής Ζωής*: όταν δηλαδή ο εκπαιδευόμενος παίρνει την πρωτοβουλία να κλείσει «προσωπικό ραντεβού» με τον Najemy, προκειμένου να δουλέψουν επισταμένως και εξατομικευμένα ένα πρόβλημα που τον απασχολεί. Στο επίπεδο αυτό, η αυθεντία του Najemy καθομολογείται από τα μέλη με πολύ μεγαλύτερη παρρησία –και θεωρώ περιττό να σημειωθεί ότι οι αστεϊσμοί και τα πειράγματα εδώ περιττεύουν. Δεδομένου του απορρήτου των «προσωπικών ραντεβού» και της εχεμύθειας που δεσμεύει καταστατικά όλα τα μέλη του Κέντρου, είναι δύσκολο να γνωρίζω το ακριβές περιεχόμενο των ιδιαίτερων αυτών συζητήσεων. Σε ολόκληρη τη διάρκεια της επιτόπιας έρευνάς μου, δεν γνώρισα πάντως κανέναν εκπαιδευόμενο ο οποίος να δήλωσε απογοητευμένος από κάποια προσωπική συνάντησή του με τον Najemy. Αντιθέτως, όλοι τους υπήρξαν πρόθυμοι να ομολογήσουν ότι οι συζητήσεις τους απέβησαν εξαιρετικά λυσιτελείς και ότι τα συναισθήματα που κυριάρχησαν κατά τη διάρκεια της μεταξύ τους συνδιαλλαγής ήταν αυτά της ενσυναίσθησης, της αποδοχής και της εμπύχωσης. Όπως αναφέρει η Αντιγόνη,

Αντιμετώπιζα ένα πολύ σοβαρό πρόβλημα που έφερε την οικογένειά μου, κυριολεκτικά τα πάνω κάτω. Ένιωθα ότι έπρεπε να κάνω κάτι, ότι έπρεπε για να επιβιώσω. Αποφάσισα λοιπόν να κλείσω ένα προσωπικό ραντεβού και να μιλήσω με τον Najemy. Όταν με δέχθηκε και συζητήσαμε, ένιωσα ότι ανοίγει για μένα ένας δρόμος. Είχα μπροστά μου έναν άνθρωπο που αισθανόμουν ότι μπήκε στη θέση μου, με κατάλαβε και μου έδωσε ελπίδα να προχωρήσω τη ζωή μου.

Ανάλογα συναισθήματα εκφράζει και η Μελίνα:

Την τελευταία φορά που είχα προσωπικό ραντεβού μαζί του, άρχισα να του μιλάω κλαίγοντας για το πρόβλημα που με απασχολούσε εκείνο τον καιρό. Όταν, ύστερα από μιάμιση ώρα περίπου, τελειώσαμε το ραντεβού, πάλι έκλαιγα· αυτήν τη φορά όμως έκλαιγα από αγάπη, από χαρά και από ευγνωμοσύνη.

Το ίδιο ισχυρίζεται και η Χρύσα:

Βγαίνεις από το προσωπικό ραντεβού, και αισθάνεσαι τόσο ανακουφισμένος και ανάλαφρος, που νομίζεις ότι δεν πατάς στη γη. Δεν ξέρω αν αυτός ο άνθρωπος γνωρίζει πόσο καλό έχει κάνει στον κόσμο. Είναι απίστευτη η ανιδιοτέλειά του και η αγάπη με την οποία ακούει το

πρόβλημά σου.

Παρά τις σχέσεις οικειότητας και προσωπικής αμεσότητας που αναπτύσσονται έτσι σε πλείστες περιπτώσεις ανάμεσα στα μέλη της *Αρμονικής Ζωής* και τον ιδρυτή της, εξακολουθώ να πιστεύω ότι ο βασικός τύπος συνδιαλλαγής και αλληλεπίδρασής τους μέσα στο Κέντρο παραμένει εν πολλοίς «κάθετος» και δασκαλοκεντρικός: οι εκπαιδευόμενοι είναι κατά κανόνα εκείνοι που *ρωτούν*, και ο Najemy εκείνος που *απαντά*: οι εκπαιδευόμενοι είναι εκείνοι που θέτουν τα προβλήματα, και ο Najemy εκείνος που κατανοεί, συναισθάνεται, εμπυχώνει και εισηγείται πνευματικούς τρόπους για την επίλυσή τους. Κάτι τέτοιο δεν σημαίνει βέβαια ότι τα μέλη της *Αρμονικής Ζωής* συμφωνούν πάντοτε μαζί του ή ότι είναι πρόθυμα να προσυπογράψουν ανεπιφύλακτα τις λύσεις τις οποίες αυτός προτείνει. Σημαίνει μάλλον ότι παρά τις επιμέρους ενστάσεις και επιφυλάξεις τους, εκπαιδευόμενοι και συντονιστές υπόκεινται σταθερά στην επίδραση της προσωπικότητας του Najemy και της αμεσότητας των ομιλιών του. Εξ ου και δεν αποτελεί σύμπτωση ότι ο Najemy παίζει επίσης για τους εκπαιδευόμενους το ρόλο ενός ηθικού προτύπου. Ευθύς εξαρχής, για παράδειγμα, ο Αντώνης παραδέχεται: *«Όσο περισσότερο τον γνωρίζω, τόσο περισσότερο θέλω να του μοιάσω, γιατί είναι ένας άνθρωπος αγνός, προσιτός και πολύ δημιουργικός»*. Κάτι ανάλογο ομολογεί και η Ζωή: *«Μακάρι να είχα το χάρισμά του, να αντιμετωπίζω τα προβλήματα τόσο χαλαρά και ήρεμα, όσο τα αντιμετωπίζει αυτός»*. Παραπλήσια άποψη εκφράζει και η Ελευθερία: *«Θα ήθελα να ήμουν προικισμένη με το χάρισμα της προσφοράς και της αγάπης προς τον συνάνθρωπο, που έχει εκείνος»*.

Ακόμα λοιπόν κι αν ο αυθεντικός Εαυτός του Najemy συμπίπτει με το «Πνεύμα» του, καθώς ο ίδιος ισχυρίζεται, νομίζω ότι στη συντριπτική τους πλειοψηφία, τα μέλη της *Αρμονικής Ζωής* είναι πολύ περισσότερο προσανατολισμένα στον *ιστορικά προσδιορισμένο και κοινωνικά αντικειμενοποιημένο του εαυτό*: τον εαυτό που συγκροτήθηκε (και εξακολουθεί να συγκροτείται) μέσα από την ιστορία και τις έσχατες επιδιώξεις του, από τη σκέψη, τη γλώσσα και τους κοινωνικούς του ρόλους, από τις απωθήσεις και τις ταυτοποιήσεις του –μα πάνω απ’ όλα: απ’ ό,τι συνάδει και ό,τι απάδει προς τον ρόλο του δασκάλου της πνευματικότητας (με μικρό «δ»), τον οποίο ο Najemy υπηρετεί μέχρι σήμερα με απaráμιλλο ζήλο και ασίγαστη δημιουργικότητα.

3. EN ΕΙΔΕΙ «ΠΡΟΣΩΡΙΝΟΥ» ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΟΣ

§3.1. Εισαγωγικά

Ύστερα από τη σχετικώς εκτενή αυτή περιδιάβαση στους χώρους, τις δραστηριότητες, τους εκπαιδευομένους και τον ιδρυτή της *Αρμονικής Ζωής*, σε ποια συμπεράσματα θα μπορούσαμε να καταλήξουμε; Υπάρχουν, πράγματι, διάφοροι τρόποι να σταθεί κανείς απέναντι σ' ένα τόσο ιδιότυπο μορφωτικό, φιλανθρωπικό και μη-κερδοσκοπικό σωματείο. Η δική μου ανάλυση δεν φιλοδοξεί σε καμία περίπτωση να προεξοφλήσει την ταυτότητα της *Αρμονικής Ζωής*, αλλά να προσδιορίσει την ιδιαιτερότητά της *για μένα τον ίδιο*. Υπ' αυτήν την έννοια, θα έλεγα ότι δεν προτίθεται επ' ουδενί να αποφανθώ για το «τι είναι» η *Αρμονική Ζωή*, αλλά να συναγάγω την ιδιαιτερότητά της επί τη βάσει της *προσωπικής* μου εμπλοκής μαζί της –και κατ' αυτόν τον τρόπο, να συμβάλλω σε μια ενδεχομένως πιο πρωτότυπη κατανόησή της.

§3.2. Θεραπεύουμε, Εκπαιδεύουμε ή Θρησκεύουμε;

«Επαναλαμβάνουμε ότι δεν θεραπεύουμε αλλά μόνο εκπαιδεύουμε. Η ευθύνη της υγείας και της αρμονίας σου είναι δική σου» [TE¹:23].

Δε θεωρώ τον εαυτό μου θρήσκο με την έννοια του να προσεύχομαι ή να πηγαίνω στην εκκλησία. Η εντύπωση του θεού τιμωρού που μου καλλιεργήθηκε στα παιδικά χρόνια με έχει αποτρέψει από κάθε είδους θρησκευτικές εκδηλώσεις και εκφράσεις αυτής της μορφής. Αντίθετα, έχω αναπτύξει μια δική μου επαφή με αυτό που εγώ αποκαλώ “θεία δύναμη” που είναι πάντοτε διαθέσιμη σε οποιονδήποτε χώρο. Τα σεμινάρια στην Αρμονική Ζωή έχουν ανατρέψει τη θεώρηση του θεού σαν τιμωρός και επίσης έχουν επιβεβαιώσει αυτά που πιστεύω για τη “θεία δύναμη” ενισχύοντας την επαφή μαζί της.

Ανίτα (εκπαιδευόμενη 2^{ου} έτους).

Η διασάφηση της ιδιαιτερότητας της *Αρμονικής Ζωής* ως πνευματικού Κέντρου, απαιτεί κατά την άποψή μου να εστιάσουμε προηγουμένως στους *γενικούς σκοπούς* που αυτή επιδιώκει, καθώς και στους *ειδικούς τρόπους* τους οποίους επιστρατεύει για την υλοποίησή τους· απαιτεί, με άλλα λόγια, να απαντήσουμε στο ερώτημα ποιοι είναι οι μακροπρόθεσμοι στόχοι που δικαιώνουν την ύπαρξη και συνιστούν το κριτήριο λειτουργίας της *Αρμονικής Ζωής*, αλλά και μέσα από ποιες μεθόδους, τεχνικές, πρακτικές και στρατηγικές αυτοί τίθενται σε εφαρμογή. Πρόκειται για δύσκολο εγχείρημα, διότι μιλώντας για «μακροχρόνιους στόχους», αναφερόμαστε κατ' ουσίαν σε άτυπες και μη εκπεφρασμένες μορφές παραδοχών, τις οποίες υποθέτουμε ότι οι εκπαιδευόμενοι

γνωρίζουν και συμερίζονται, σε αδρές τουλάχιστον γραμμές. Είδαμε, ωστόσο, ότι στην πραγματικότητα κάτι τέτοιο ελάχιστα ισχύει: πολλοί εκπαιδευόμενοι εγγράφονται απλώς και μόνο επειδή έτυχε να «ακούσουν» από κάπου για την *Αρμονική Ζωή*, και έχοντας συχνά μία υποτυπώδη, συγκεχυμένη ή ακόμα και στρεβλή εικόνα περί του μαθησιακού αντικειμένου του σεμιναρίου αυτογνωσίας. Με βάση αυτό το δεδομένο, η ρητή και κατηγορηματική δήλωση του Najemy ότι μακροπρόθεσμο στόχο του Κέντρου αποτελεί η *εκπαίδευση των μελών του* –και όχι η θεραπεία τους– ίσως θα έπρεπε να επανεξεταστεί.

Οπωσδήποτε, μία σημαντική παράμετρος των σεμιναρίων της *Αρμονικής Ζωής* είναι εκπαιδευτική, υπό την έννοια ότι φιλοδοξεί να εξοικειώσει τα μέλη της με σωματικές ασκήσεις και πνευματικές τεχνικές, καθώς και μ' ένα είδος «πανάρχαιας» γνώσης, η οποία θα τα βοηθήσει να επανακτήσουν την χαμένη τους σωματική και διανοητική αρμονία (για το σκοπό αυτό, άλλωστε, επιστρατεύει βιβλία, τετράδια εργασίας, DVD με ομιλίες του Najemy και μικρές ομάδες). Εκείνο που θα άξιζε να διερωτηθούμε, είναι ο βαθμός κατά τον οποίο η εκπαιδευτική αυτή παράμετρος μπορεί να εκληφθεί ως ο *κατ' εξοχήν* μακροπρόθεσμος στόχος της *Αρμονικής Ζωής*, και συνεπώς να αποτελέσει το ειδοποιό της χαρακτηριστικό. Σε προηγούμενη συνάφεια, λόγου χάρη, μας δόθηκε η ευκαιρία να διαπιστώσουμε ότι ένα μικρό σχετικά ποσοστό του συνόλου των εκπαιδευομένων αντιμετωπίζει το σεμινάριο αυτογνωσίας ως «μάθημα», με τη στενή έννοια του όρου· η μεγάλη πλειοψηφία εγγράφεται στο σεμινάριο έχοντας την πρόθεση να απαλλαγεί από «αρνητικά» συναισθήματα, να αντιμετωπίσει ψυχολογικά τραύματα του εγγύς ή απώτερου παρελθόντος και να ενδυναμωθεί απέναντι σε προβληματικές συνθήκες της καθημερινότητας ή έναντι κάποιου σημαντικού προβλήματος υγείας.

Ακόμα κι αν αρνηθούμε να εκλάβουμε ως θεραπευτικά τα παραπάνω αιτήματα, το γεγονός ότι η *Αρμονική Ζωή* είναι πρόθυμη να *ανταποκριθεί* σε αυτά και να *συγκατανεύσει* στις ανάγκες των μελών της, αποτελεί μία ισχυρή ένδειξη ότι οι στόχοι της δεν μπορούν σε καμία περίπτωση να θεωρηθούν αυστηρώς «εκπαιδευτικοί». Επιπλέον, εάν απώτατος σκοπός της *Αρμονικής Ζωής* είναι αποκλειστικά και μόνο η εκπαίδευση των μελών της, τότε εκκρεμούν σημαντικά ερωτήματα που αφορούν στην κατανόηση και τη συγκρότηση της ίδιας της εκπαιδευτικής διαδικασίας μέσα στο Κέντρο. Πώς συμβιβάζεται, για παράδειγμα, η διαφορετικότητα των προσωπικοτήτων και των χαρακτήρων των εκπαιδευομένων, οι ετερόκλητες γνωσιολογικές προϋποθέσεις και ανάγκες τους, αλλά και η ριζική ανομοιογένεια της ψυχολογικής τους επένδυσης στο σεμινάριο, με την προβολή της ίδιας πάντοτε σειράς μαγνητοσκοπημένων ομιλιών του Najemy; Πόσο ενθαρρύνεται η αυτενέργεια των εκπαιδευομένων και πόσο σοβαρά λαμβάνεται υπόψη η ενηλικιότητά τους, όταν

αυτές διαμεσολαβούνται εξαρχής από κάθετες, δασκαλοκεντρικές και μονολογικές μορφές μαθησιακής συναλλαγής; Ποιο είναι το μαθησιακό συμβόλαιο αυτής της εκπαίδευσης και πόσο εξοικειωμένοι μαζί του είναι οι εκπαιδευόμενοι;¹ Μέσα από ποιες διαδικασίες διασφαλίζεται η σαφήνεια των στόχων² αυτής της εκπαίδευσης και αποσοβείται το ενδεχόμενο παρερμηνειών, όσον αφορά στο μαθησιακό της αντικείμενο; Τα παραπάνω ερωτήματα δεν αναφέρονται σε παρωνυχίδες, αλλά σε δομικές προϋποθέσεις οποιασδήποτε εκπαιδευτικής δραστηριότητας με αξιώσεις στοιχειώδους σοβαρότητας και αξιοπιστίας. Το γεγονός ότι οι απαντήσεις των ερωτημάτων αυτών υπονοούνται, χωρίς ωστόσο ποτέ να εκφέρονται ρητώς και με σαφήνεια, υποδηλώνει ότι η εκπαίδευση συνιστά οπωσδήποτε *μία* από τις δραστηριότητες της *Αρμονικής Ζωής* –πλην όμως, όχι την πιο πρωταρχική, και σίγουρα όχι εκείνη που θα μπορούσε να συγκροτήσει την ιδιαιτερότητά της *κατ' εξοχήν*.

Αλλά το επιχείρημα θα μπορούσε να διατυπωθεί και αντιστρόφως: εάν κύριο μέλημα της *Αρμονικής Ζωής* είναι η εκπαίδευση των μελών της, τότε θα πρέπει να προσδιοριστεί επακριβώς, υπό ποια έννοια η απαλλαγή από «αρνητικά» συναισθήματα, η αντιμετώπιση ψυχολογικών τραυμάτων του παρελθόντος ή ακόμα, η ενδυνάμωση εκπαιδευομένων που πάσχουν από κρίση ταυτότητας ή από κάποια ανίατη ασθένεια, συνιστούν αμιγώς «εκπαιδευτικούς» στόχους. Στο πληρέστερο εγχειρίδιο ομαδικής ψυχοθεραπείας που διαθέτουμε σήμερα, οι Yalom και Leszcz παραθέτουν τα αποτελέσματα μίας μακροχρόνιας έρευνάς τους σχετικά με τους σημαντικότερους θεραπευτικούς παράγοντες τους οποίους συνεπάγεται η ένταξη σε μία θεραπευτική ομάδα. Τα αποτελέσματα παρατίθενται σ' έναν πίνακα αποτελούμενο από εξήντα λήμματα, καταναμημένων σε δώδεκα κατηγορίες [ΠΙΝ.1], ο οποίος κατ' ουσίαν συστηματοποιεί τις απαντήσεις που έδωσαν οι ίδιοι οι θεραπευόμενοι στο ερώτημα: "*ποιος παράγοντας συνέβαλλε περισσότερο στη βελτίωση*

¹ Όπως υπογραμμίζει ο Alan Rogers, «[σ]την εκπαίδευση ενηλίκων υποθέτουμε ότι οι συμμετέχοντες επιλέγουν να λάβουν μέρος στα προγράμματά μας επειδή καταλαβαίνουν τι είναι αυτό που τους προσφέρουμε. Καμιά φορά ανακαλύπτουμε με έκπληξη ότι έχουν κάτι άλλο κατά νου όταν έρχονται και αποδίδουμε συχνά την ευθύνη σ' αυτούς [...] Ωστόσο, ως εκπαιδευτές σπάνια καταβάλλουμε προσπάθεια να κάνουμε το συμβόλαιο σαφές. Θα ήταν πολύτιμη άσκηση [...] να το παρουσιάσουμε με κάθε σαφήνεια: αν κάνεις αυτό (τι;)· με τη δική μου επίβλεψη (γιατί;)· θα είσαι σε θέση να (τι;)» [Rogers, 1998: 50-51].

² Η σαφής έκφραση των στόχων κατά την εκπαιδευτική διαδικασία συμβάλλει τα μέγιστα στην εστίαση της προσοχής των εκπαιδευομένων και λειτουργεί γι' αυτούς ως ένας προκαταρκτικός προσανατολισμός στο μαθησιακό αντικείμενο. Κατά συνέπεια, «[α]ν οι στόχοι δεν παρουσιαστούν με σαφήνεια και δεν συζητηθούν με τους εκπαιδευομένους, τότε οι τελευταίοι είναι πιθανό να ακολουθήσουν τις δικές τους κρυφές προτεραιότητες και να μην υπάρχει ένα κοινό πλαίσιο αναφοράς» [Jaques, 2001: 128]. Την αδήριτη ανάγκη αποσαφήνισης των στόχων στο συντονισμό ομάδων ενηλίκων εκπαιδευομένων, υπογραμμίζει και ο Alan Rogers –συνοπτικά για τέσσερις λόγους: πρώτον, διότι διευκολύνει την αφύπνιση του ενδιαφέροντος των εκπαιδευομένων· δεύτερον, διότι η μάθηση αποκτά πιο συγκεκριμένο περιεχόμενο, γίνεται πιο «βατή» και αποτελεσματική· τρίτον, διότι δίνει τη δυνατότητα στον εκπαιδευτή να διαλέξει τις καταλληλότερες εκπαιδευτικές στρατηγικές, τα υλικά και τις μεθόδους, όσον αφορά στην επίτευξη των στόχων· και τέταρτον, διότι θέτει ένα σαφές κριτήριο, βάσει του οποίου μπορεί να πραγματοποιηθεί η αξιολόγηση των εκπαιδευομένων και του συντονιστή. Βλ. Rogers, 1998: 168-169. Για την αποσαφήνιση των εκπαιδευτικών στόχων βλ. επίσης Courau, 2000: 32-34.

της ψυχολογικής σας συνθήκης;" Μολονότι η ρητή προειδοποίηση του Najemy περί «εκπαίδευσης» (και όχι θεραπείας) θα καθιστούσε αμφίβολη την εκπόνηση μίας αντίστοιχης έρευνας στα μέλη της *Αρμονικής Ζωής*, θεωρώ εν τούτοις ότι από την συγκριτική αντιπαράθεση του πίνακα των Yalom-Leszcz με χαρακτηριστικές δηλώσεις των εκπαιδευομένων του σεμιναρίου αυτογνωσίας, είναι δυνατόν να προκύψουν ενδιαφέροντες ισομορφισμοί ανάμεσα στις «ψυχοθεραπευτικές» και τις «πνευματικές» ομάδες.

Εκκινώντας, λόγου χάρη, από το δεδομένο των δικτυώσεων της *Αρμονικής Ζωής*, οι οποίες παρέχουν στα μέλη της μία σαφή αίσθηση του ανήκειν, δεν αποτελεί σύμπτωση ότι πολλοί εκπαιδευόμενοι συμβάλλονται ευθέως με τις κατηγορίες της «συνεκτικότητας της ομάδας» (ΠΙΝ.3, λήμματα 9,10) και της «διαπροσωπικής μάθησης» (ΠΙΝ. λήμμα 21). Όσον αφορά στην κατηγορία της «καθολικότητας» μας δόθηκε ήδη η ευκαιρία να διαπιστώσουμε ότι υιοθετείται από μία μεγάλη πλειοψηφία των εκπαιδευομένων (ΠΙΝ. λήμματα 11-15), ενώ η κατηγορία της «κάθαρσης» με τη συνακόλουθη διελκυστίδα «αρνητικών» και «θετικών» συναισθημάτων (ΠΙΝ. λήμματα 31-35) αποτελεί επίσης έναν κοινό τόπο. Η κατηγορία της «κατανόησης του εαυτού» (ΠΙΝ. λήμματα 46-50) θα πρέπει να θεωρηθεί αυτονόητη για ένα σεμινάριο το οποίο ανάγει την αυτογνωσία σε θεμελιακό άξονά της και επικεντρώνεται, μεταξύ άλλων, στη «θεραπεία του εσωτερικού παιδιού» [πρβλ.ΘΕΠ]. Από την άλλη μεριά, δεν αποτελεί σύμπτωση ότι το λήμμα 60 της κατηγορίας των «υπαρξιακών παραγόντων»³ δεν κάνει τίποτε περισσότερο από το να αναδιατυπώνει μία από τις θεμελιακότερες πνευματικές αλήθειες που προάγονται στο πλαίσιο της *Αρμονικής Ζωής* –ότι «κάθε ψυχή-προσωπικότητα είναι ο μοναδικός δημιουργός της ατομικής της υποκειμενικής πραγματικότητας και [...] κανείς άλλος δεν μπορεί να δημιουργήσει ή να πάρει την ευθύνη για την πραγματικότητά μας» [ΑΕ:52].

Δεν προτίθεται, φυσικά, να υπερβάλλω ως προς αυτούς τους ισομορφισμούς, εισηγούμενος κάποιο είδος συστημικής ομοιότητας ανάμεσα στην ψυχοθεραπεία και την πνευματικότητα· εκείνο που επιθυμώ απλώς να επισημάνω είναι ότι οι έννοιες της «εκπαίδευσης» και της «θεραπείας» ίσως δεν έπρεπε να στεγανοποιηθούν και να αντιπαρατεθούν κατά τρόπο δυϊστικό ή απόλυτο, όπως φαίνεται να υπαινίσσεται ο Najemy. Κάθε μορφή θεραπείας είναι ελλιπής εάν δεν απαρτιωθεί γνωσιολογικά και δεν καταφέρει να διαμεσολαβήσει τη δυσλειτουργικότητα του θεραπευομένου μέσα από κάποιο είδος εννοιολογικού χάρτη· αλλά και αντιστρόφως: κάθε μορφή εκπαίδευσης, στο βαθμό που επιτυγχάνει να μειώσει την ασάφεια του κόσμου εντάσσοντάς τον σε κάποιο στοιχειώδες γνωσιολογικό και ταξινομητικό μοντέλο, μπορεί

³ Βλ. ΠΙΝ.σελ.357.

να έχει σημαντικές θεραπευτικές συνεπαγωγές.⁴ Η αντιπαράθεση εκπαίδευσης/θεραπείας καθίσταται ακόμα πιο δυσχερής εάν συσχετισθεί ειδικότερα προς την *αυτογνωσία*, η οποία εξ ορισμού συνοψίζει ένα εγχείρημα ταυτοχρόνως γνωστικό και θεραπευτικό.⁵ Αλλά και από το πρόγραμμα των δραστηριοτήτων του Κέντρου είναι εύκολο κανείς να συνάγει ότι η πρόκριση της «εκπαίδευσης» έναντι της «θεραπείας» είναι αδύνατον να υποστηριχθεί με σοβαρά επιχειρήματα, όσον αφορά στους μακροχρόνιους στόχους της *Αρμονικής Ζωής*. Αφήνοντας κατά μέρος το γεγονός ότι μία σειρά δημοσιευμάτων του ίδιου του Najemy φαίνεται να υποσκάπτει μία τέτοια πρόκριση,⁶ θα τολμούσα να ισχυριστώ ότι και μόνο η ανακοίνωση που αφορά στις διαλέξεις για «υγεία» (από τη μία μεριά) και «πνευματική ανάπτυξη» (από την άλλη), υποδηλώνει μία σαφή συνάφεια ανάμεσα σε θεραπευτικές και εκπαιδευτικές διαδικασίες.

Αλλά και οι επιμέρους τίτλοι των παραπάνω διαλέξεων, καίτοι αποφεύγουν να κατονομάσουν τη συνάφεια αυτή, δεν παύουν να την υπονοούν διαρκώς. Είναι ενδεικτικό, λόγου χάρη, ότι σε σχέση με το ακαδημαϊκό έτος 2011-2012, παράλληλα με τις ομιλίες που αφορούν στην αυτογνωσία, την αγάπη, τους τρόπους αντιμετώπισης δύσκολων εποχών, τις αντιστάσεις προς την ευτυχία, τα μαθήματα της ζωής ή τον εθελοντισμό, πληροφορούμαστε και για ομιλίες οι οποίες έχουν ως κύριο θέμα τους τις βιοενεργειακές θεραπείες, την ολιστική αντιμετώπιση του καρκίνου και τη συμβολή της βιοδιατροφής στη βελτιστοποίηση της υγείας. Παράλληλα, το πρόγραμμα μάς πληροφορεί για σεμινάρια εξοικείωσης των εκπαιδευομένων με τα μυστικά της υγείας των αρχαίων Ασκληπιείων, καθώς και για σεμινάρια χοροθεραπείας, μασάζ, ρεφλεξολογίας, αυτοθεραπείας, αντιμετώπισης της κατάθλιψης και «πνευματικής θεραπείας με τα χέρια και το νου» [Εικ.6]. Είδαμε, τέλος, ότι ανάμεσα στις ποικίλες πνευματικές «υπηρεσίες» που προσφέρονται κατά τη διάρκεια των εντατικών σεμιναρίων στη Μυρρινούντα, περιλαμβάνεται

⁴ «Το ανεξήγητο», υποστηρίζει ο Yalom, «δεν αντέχεται για πολύ καιρό [...] Δίνοντας ένα όνομα σε δυνάμεις χαοτικές και απειθαρχες αποκτούμε μια αίσθηση κυριάρχησης και ελέγχου. Στην ψυχοθεραπευτική συνθήκη, η πληροφόρηση μειώνει το άγχος εξαλείφοντας την ασάφεια [...] Το αντίστροφο επίσης ισχύει: το άγχος αυξάνει την ασάφεια, διαστρεβλώνοντας την οξύτητα της αντίληψής μας [...] Αν κάποιος δεν μπορεί να ταξινομήσει γνωστικά τον κόσμο, μπορεί να βιώσει άγχος το οποίο, αν είναι έντονο, παρεμποδίζει τον αντιληπτικό μηχανισμό μας. [...] Στην ψυχοθεραπεία είναι πολύ καθησυχαστική για τους θεραπευμένους η πίστη ότι ο χαοτικός εσωτερικός τους κόσμος, η δυστυχία τους και οι περίπλοκες διαπροσωπικές τους σχέσεις είναι όλα εξηγήσιμα και κατ' επέκταση διαχωρίσιμα» [Yalom- Leszcz, 2006: 146-147. πρβλ. και 35-39].

⁵ Με τα λόγια του Irvin Yalom: «Η αυτογνωσία μάς επιτρέπει να απαρτίσουμε όλα τα μέρη του εαυτού μας, μειώνει την ασάφεια, επιτρέπει μία αίσθηση επίτευξης και κυριάρχησης και μας επιτρέπει να ενεργούμε σε συντονισμό με τα συμφέροντά μας» [Yalom-Leszcz, 2006: 148].

⁶ Ένα από τα ογκωδέστερα βιβλία του, λόγου χάρη, φέρει τον τίτλο *Αυτοθεραπεία* [AY] και κινείται σ' ένα πλαίσιο άμεσου συσχετισμού «εκπαίδευσης» και «θεραπείας» –υπό την έννοια ότι η γνώση συγκεκριμένων σωματικών ασκήσεων, τεχνικών αναπνοής, βαθειάς χαλάρωσης και «θετικής προβολής» εκβάλλει σε «αποτελεσματικές φυσικές λύσεις για ειδικά προβλήματα υγείας» [AY:163]. Εύλογα διερωτάται κανείς τι άλλο είναι αυτές οι «αποτελεσματικές φυσικές λύσεις» πέρα από *θεραπείες*, και τι άλλο μπορεί να συνιστά «λύση» ενός προβλήματος υγείας, αν όχι η *θεραπεία του*. Η ίδια συνάφεια ανάμεσα σε «εκπαιδευτικές» και «θεραπευτικές» διαδικασίες υπονοείται, άλλωστε, και στην πολλαπλή καταχώρηση της *Αρμονικής Ζωής* στον *Οδηγό Σύγχρονης Θεραπευτικής*, με συνοδευτικά μάλιστα άρθρα του ίδιου του Najemy. Βλ. ενδεικτικά, Μπαλτάς, 1999: 14-15, 99, 180-182, 185, 191, 210, 294, 296, 323.

οπωσδήποτε και αυτή της *θεραπείας* (healing).⁷ Τα ενδεικτικά αυτά παραδείγματα νομίζω ότι επαρκούν για να καταδείξουν ότι είναι αδύνατον να χαράξει κανείς απόλυτες διαχωριστικές γραμμές και να προσδιορίσει επακριβώς το σημείο πέρα από το οποίο αρχίζει η «εκπαίδευση» και τελειώνει η «θεραπεία» στο πλαίσιο της *Αρμονικής Ζωής*: γεγονός το οποίο πιστοποιεί ότι η σχέση ανάμεσα στις δύο αυτές λειτουργίες δεν θα πρέπει να εκληφθεί ως δυϊστική, αλλά πρωτίστως ως *διαλεκτική και συμπληρωματική*.

Η *Αρμονική Ζωή* δεν συνιστά ένα μορφωτικό σωματείο το οποίο φιλοδοξεί να εντάξει τα μέλη της σ' ένα αμιγώς εκπαιδευτικό πρόγραμμα: όλες της οι εκπαιδευτικές δραστηριότητες εκβάλλουν πάντοτε σε μορφές ψυχολογικής στήριξης, ενδυνάμωσης, ανακούφισης και προσωπικής ανάπτυξης των μελών της, οι οποίες φέρουν εξάπαντος ένα θεραπευτικό πρόσημο. Αλλά και αντιστρόφως: όλες οι θεραπευτικές διαδικασίες που λαμβάνουν χώρα στην *Αρμονική Ζωή* θεμελιώνονται πάνω σ' ένα συγκεκριμένο γνωσιολογικό υλικό, για την οικειοποίηση του οποίου απαιτείται οπωσδήποτε ένα είδος εκπαίδευσης. Με βάση τον άρρηκτο αυτό αλληλοσυσχετισμό θα πρέπει εξάλλου να εννοήσουμε τη συμπληρωματικότητα των δύο ετεροτοπιών της *Αρμονικής Ζωής*: το γεγονός, δηλαδή, ότι η συμμετοχή σ' ένα εντατικό «βιοματικό» σεμινάριο της Μυρρινούντας προϋποθέτει οπωσδήποτε μία ορισμένη συνάφεια με το εκπαιδευτικό υλικό των σεμιναρίων του Χαλανδρίου, καθώς και το αντίστροφο.

Θα μπορούσαμε τότε να ισχυριστούμε ότι η ιδιαιτερότητα της *Αρμονικής Ζωής* έγκειται στον ιδιότυπο αλληλοσυσχετισμό εκπαίδευσης και θεραπείας; Εάν με τον αλληλοσυσχετισμό αυτόν αναφερόμαστε απλώς σε μια διαδικασία ή σε μία στρατηγική, πιστεύω πως όχι: εάν όμως μεταχειριστούμε αυτόν τον αλληλοσυσχετισμό ως αναβαθμό, προκειμένου να διακρίνουμε το στοιχείο που επενεργεί ως συγκολλητική ουσία ανάμεσα στην εκπαίδευση και τη θεραπεία, πιστεύω πως *ναι*: εάν διερωτηθούμε, δηλαδή, για το ενδεχόμενο ύπαρξης ενός *τρίτου παράγοντα*, ο οποίος συνιστά την αναγκαία προϋπόθεση συγκρότησης τόσο της εκπαίδευσης όσο και της θεραπείας, επιτρέπει την σύγκλιση των οριζόντων τους και συμβάλλει ώστε ο αλληλοσυσχετισμός τους να μην εκληφθεί ως αντίφαση ή παραδοξολόγημα. Η θέση μου είναι ότι ο παράγοντας αυτός είναι οπωσδήποτε υπαρκτός, πλην όμως, δεν αφορά πλέον στο επίπεδο της διεργασίας, αλλά στο επίπεδο του *περιεχομένου*. Θα άξιζε να θυμίσω εδώ την περίπτωση του Γιάννη, ο οποίος είδαμε ότι προτού έλθει σε επαφή με την *Αρμονική Ζωή* αναζητούσε να διαβάσει «το πιο σοφό βιβλίο του κόσμου», προκειμένου να υπερβεί τη διανοητική του σύγχυση. Θυμίζω, επίσης, την αποστροφή της Ιωάννας, ότι μέσα από το σεμινάριο αυτογνωσίας άρχισε να «οργανώνει τη σκέψη της» και να καταλαβαίνει «πώς λειτουργεί» ο άνθρωπος. Τα οφέλη που αποκομίζει κανείς από το Κέντρο δεν

⁷ Βλ.Α'§2.1, σελ.42.

περιορίζονται, φυσικά, σ' αυτές μονάχα τις δυνατότητες. Είναι όμως αλήθεια ότι όποιος εκπαιδευόμενος βιώνει τον εαυτό του ως ανυπέρβλητη αποσπασματικότητα, ριγμένη μέσα σ' έναν κόσμο αυξημένης περιπλοκότητας και παραιτημένο από κάθε αξίωση νοήματος με κανονιστική ισχύ,⁸ μπορεί να αναζητήσει στην *Αρμονική Ζωή* όχι μόνο πνευματικές τεχνικές και «φυσικές αποτελεσματικές λύσεις για ειδικά προβλήματα υγείας», αλλά κάτι πολύ περισσότερο: ένα είδος μεταθεωρητικού λόγου, ο οποίος επιτελεί λειτουργίες πραγματικής *κοσμοθεωρίας* (*Weltanschauung*). Με τον συγκεκριμένο όρο, εννοώ μία συνεκτική εικόνα «για το πώς έχουν όντως τα πράγματα», μία δομημένη αντίληψη για τη φύση, τον εαυτό και την κοινωνία, ένα σώμα ιδεών για την ίδια την κοσμική τάξη» [Geertz, 2003: 133] –ή, για να παραφράσω τον Michael Kearney: ένα σύνολο από βασικές παραδοχές και εικόνες οι οποίες παρέχουν ένα συνεκτικό τρόπο να στοχάζεται κανείς τον κόσμο.⁹

Η ανθρωπολογία έχει θεωρητικοποιήσει επαρκώς την αναλυτική κατηγορία της *κοσμοθεωρίας* και έχει επισημάνει με ιδιαίτερη επιτυχία τις ιδεολογικές, πολιτισμικές και κοινωνικοπολιτικές της χρήσεις.¹⁰ Αν ωστόσο θεωρώ επιτακτική σήμερα την ανάγκη για μία εκ νέου προσέγγισή της, αυτό οφείλεται στην πεποίθησή μου για τη δυνατότητα της κοσμοθεωρίας να λειτουργεί *αντισταθμιστικά* απέναντι σ' ένα καταστατικό δεδομένο της σύγχρονης «μεταμοντέρνας κατάστασης» [Lyotard, 1993]: την αποδόμηση όλων των παραδοσιακών και νεωτερικών «μεγάλων αφηγήσεων» (*grand narratives*), οι οποίες γίνονταν κατανοητές μέχρι πρόσφατα στο δυτικό κόσμο ως στοιχεία έσχατης νομιμοποίησης της γνώσης, δόμησης της υποκειμενικότητας και πολιτισμικής συγκρότησης του Νοήματος.¹¹ Στην περίπτωση της *Αρμονικής Ζωής*, η αντισταθμιστική αυτή λειτουργία καθίσταται πρόδηλη από τη δυνατότητα που παρέχει στα μέλη της να μετάσχουν στη μεγάλη αφήγηση της *πνευματικότητας*: μία αφήγηση, θέλω να πω, η οποία επανασυγκολεύει τα θραύσματα της πραγματικότητας, ρίχνει άπλετο φως στις ερεβώδεις και χαοτικές πλευρές του σύγχρονου κόσμου, ενώ παράλληλα, προσδίδει στους

⁸ Εύστοχα ο Alain Badiou ονομάζει έναν τέτοιο κόσμο «ατονικό» (*atone*), καθόσον λείπει από αυτόν «η παρέμβαση ενός Κυρίου-Σημαίνοντος που θα επιβάλλει μια τάξη με νόημα στη συγκεκριμένη πολλαπλότητα της πραγματικότητας» [Žižek, 2010:47].

⁹ Ο Michael Kearney θεωρεί ότι κάθε κοσμοθεωρία οφείλει να κομίζει νόημα και να ικανοποιεί αιτήματα που αφορούν σε γνωσιολογικές κατηγορίες οικουμενικής εμβέλειας, όπως είναι ο *εαυτός*, ο *άλλος*, η *σχέση*, η *ταξινόμηση*, ο *χώρος*, ο *χρόνος* και η *αιτιότητα* [Kearney, 1975: 248]. Είναι προφανές ότι, καθόσον δύνανται να απαντήσουν σε ερωτήματα που άπτονται των παραπάνω κατηγοριών, η θρησκεία, η μυθολογία, η ιδεολογία και η επιστήμη μπορούν εξίσου να επιτελέσουν ρόλο κοσμοθεωρίας. Κάτι τέτοιο ισχύει *κατ' εξοχήν* στην περίπτωση της *Αρμονικής Ζωής*, η κοσμοθεωρία της οποίας βρίθεται –καθώς θα δούμε αναλυτικότερα στο δεύτερο μέρος της διατριβής– ταυτοχρόνως από θρησκευτικά, μυθολογικά, ιδεολογικά και επιστημονικά στοιχεία.

¹⁰ Για μια συνοπτική, αλλά εξόχως κατατοπιστική περιδιάβαση στις πιο σημαντικές ανθρωπολογικές συμβολές, όσον αφορά στη μελέτη της κοσμοθεωρίας, βλ. Kearney, 1975: 248-256.

¹¹ Για την κατάρρευση των «μεγάλων αφηγήσεων» ως καταστατικό δεδομένο της μετανεωτερικότητας βλ. Lyotard, 1993: 99-106.

εκπαιδευόμενους έναν νέο, «πνευματικό» Εαυτό, έναν σκοπό ζωής κι έναν εννοιολογικό χάρτη, ο οποίος τους καθιστά ικανούς να διασχίσουν ξανά την «*Ηπειρο του Νοήματος*», όπως θα έλεγε ο Clifford Geertz [2003: 31]. Η Ιωάννα περιγράφει πολύ παραστατικά την μετα-αφηγηματική αυτή λειτουργία της κοσμοθεωρίας της *Αρμονικής Ζωής*:

Η *Αρμονική Ζωή* δεν είναι ούτε ένα κέντρο “γιόγκα”, ούτε ένα κέντρο “φιλοσοφίας”, ούτε ο “ψυχολόγος της γειτονιάς”. Είναι ένα σύστημα που τα συνδυάζει όλ’ αυτά, αλλά σε πάει και λίγο παραπέρα. Μπορείς να ακουμπήσεις εκεί και να βρεις απαντήσεις, να θρέψεις και το συναίσθημά σου και τη λογική σου, και την καθημερινότητά σου... Στην *Αρμονική Ζωή* πηγαίνεις και είναι βάλσαμο, ελευθερώνεσαι, αλλά ταυτόχρονα παίρνεις και κάποια πράγματα τα οποία, πέρα από το να βρεις λύση στη δυσκολιότητά σου ή στη σχέση με τον άντρα σου, σου δίνει και το παραπέρα. Μπορεί κάποια πράγματα να τα προσεγγίζει λίγο άτσαλα επειδή, όπως λες κι εσύ, έχει κάνει κολάζ. Όμως βοηθάει, σου δίνει πάτημα... Οπότε, και κάποιος που έχει χάσει το παιδί του, και κάποιος που έχει υπέρταση και κάποιος που είναι άπορος, και κάποιος που είναι αναζητητής της αλήθειας μπορεί να βρει απαντήσεις στο πρόβλημά του –και ταυτόχρονα να πάει και λίγο παραπέρα.

Στα δικά μου τουλάχιστον μάτια, αυτό το «*λίγο παραπέρα*» το οποίο επανέρχεται τόσο εμφαντικά στη διατύπωση της Ιωάννας, έγκειται στο στοιχείο της *κοσμοθεωρίας*: ακριβώς, δηλαδή, στη μακροσκοπική εκείνη οπτική, η οποία συναρθρώνει τη γιόγκα, τη φιλοσοφία και τον ψυχολόγο της γειτονιάς, με διαδικασίες στήριξης, ενδυνάμωσης και συμβουλευτικής, εν αναφορά προς πρακτικά προβλήματα της καθημερινής ζωής. Την ίδια στιγμή όμως, θα έλεγα ότι το «*λίγο παραπέρα*» της Ιωάννας αφορά και στις *διαδικασίες* μέσω των οποίων η συγκεκριμένη αυτή οπτική γίνεται κτήμα των μελών της *Αρμονικής Ζωής*. Διότι θα πρέπει εξάπαντος να υπογραμμισθεί ότι οι εκπαιδευόμενοι δεν προσλαμβάνουν την εν λόγω κοσμοθεωρία ως ένα αφηρημένο σύστημα πεποιθήσεων, το οποίο οφείλουν να κατακτήσουν σ’ ένα διανοητικό απλώς επίπεδο· πάνω απ’ όλα την προσλαμβάνουν ως ένα νέο *habitus*, το οποίο καλούνται να δεξιωθούν κατά τρόπο *ενσώματο*, *ενεργό* και *βιωματικό*, μέσα από συγκεκριμένες τεχνικές και μηχανισμούς «πνευματικής» υποκειμενοποίησης.

Στο δεύτερο μέρος της διατριβής θα ασχοληθώ διεξοδικά με αυτές τις τεχνικές, καθώς και με τις πολιτικές συνεπαγωγές του εν λόγω *habitus*: εδώ αρκούμε μονάχα να σημειώσω ότι η ενσώματη και βιωματική αυτή προσοικείωση της κοσμοθεωρίας της *Αρμονικής Ζωής* είναι επόμενο να εκβάλλει σε άμεσα θεραπευτικά αποτελέσματα, αφού δι’ αυτής (της κοσμοθεωρίας) οι εκπαιδευόμενοι αποκτούν προοδευτικά μία συνεκτική εικόνα της πραγματικότητας και του εαυτού τους, διαλύουν τη διανοητική και συναισθηματική τους σύγχυση, αισθάνονται ότι αποκτούν

πρόσβαση στο ίδιο το «*σύστημα του κόσμου*» –για να παραφράσω μια ωραία έκφραση του Pierre Duhem¹²–ενώ παράλληλα, μαθαίνουν να βλέπουν τον εαυτό τους ως παράγοντα που έχει να παίζει κάποιο ρόλο σε μία Μεγάλη Υπόθεση.

Θα προσέθετα, μάλιστα, ότι οι θεραπευτικές συνέπειες της κοσμοθεωρίας της *Αρμονικής Ζωής* καθίστανται ακόμα πιο εύλογες, αν λάβει κανείς υπόψη του δύο επιπλέον δεδομένα: πρώτον, ότι η διαδικασία προσοικειώσής της διενεργείται μέσα σ' ένα καθόλα θετικό επικοινωνιακό και συγκινησιακό πλαίσιο, το οποίο αποδέχεται τον εκπαιδευόμενο «ακριβώς όπως είναι», σέβεται τις αντιληπτικές του δυνατότητες και αφουγκράζεται με ειλικρινές ενδιαφέρον τις όποιες ψυχολογικές του δυσχέρειες. Και δεύτερον, ότι η εν λόγω κοσμοθεωρία δομείται πάνω σε μία σειρά από αισιόδοξες (optimistic) πνευματικές αλήθειες, οι οποίες λειτουργούν ως επιταχυντές ισχύος για την πρόσληψη και υιοθέτησή της από τους εκπαιδευόμενους. Μας δόθηκε ήδη η ευκαιρία να αναφερθούμε σε κάποιες από τις αλήθειες αυτές: ότι υπάρχει, λόγου χάρη, ένα Θεϊκό Σχέδιο – καθώς αναφέρει η Φαίνη– το οποίο δεν επιτρέπει να συμβεί τίποτε το κακό ή το άδικο σε κανέναν, αν αυτό δεν εξυπηρετεί την προσωπική του εξέλιξη· ότι ο Θεός δεν είναι ένας τιμωρός που κατοικεί στους ουρανούς, αλλά μία «ανώτερη δύναμη» που βρίσκεται *μέσα σου*, και στην οποία έχεις πρόσβαση ανά πάσα στιγμή –όπως γλαφυρά το εξηγεί η Ανίτα· ότι εφόσον ο πραγματικός σου εαυτός είναι «Πνεύμα» –κατά τη ρητή διαβεβαίωση του Najemy– τότε έχεις τη δυνατότητα να αποταυτιστείς από τους κοινωνικούς σου ρόλους και να συνειδητοποιήσεις ότι η κοινωνία δεν έχει εξουσία πάνω σου· ότι εφόσον το θελήσεις, είναι στο χέρι σου να αναλάβεις τα ηνία της πραγματικότητάς σου και να προαχθείς σε *πρωταγωνιστή* της ζωής σου. Με τη διατύπωση –και πάλι– της Ιωάννας:

Το σεμινάριο [αυτογνωσίας] σε βάζει συνολικά σ' έναν δρόμο δίνοντάς σου *εσένα* τα κλειδιά. Δεν σε πατρονάρει. Σου δίνει τα κλειδιά της πραγματικότητάς σου και σου λέει ότι *εσύ* είσαι υπεύθυνος, *εσύ* μπορείς, κανείς άλλος δεν μπορεί. *Εσύ* θα πρέπει να δεις τη ζωή σου. Όσο το δυνατόν –και μέσω των συντονιστών– δεν θέλει καθόλου να σε κατευθύνει, να σου δώσει «απαντήσεις» ή «συμβουλές». Όχι! Θέλει *μόνος σου*, ει δυνατόν να καταλάβεις *από το μηδέν* όλη σου τη ζωή για να πορευτείς. Και ειλικρινά πιστεύω ότι δεν υπάρχει κάτι πιο κορυφαίο.

Πιστεύω ότι έχει καταστεί τώρα περισσότερο σαφές με ποιον τρόπο η κοσμοθεωρία της *Αρμονικής Ζωής* λειτουργεί ως ένας «τρίτος όρος», ο οποίος απεργάζεται τη σύγκλιση των οριζόντων ανάμεσα στην εκπαίδευση και τη θεραπεία. Τα μέλη εκπαιδεύονται στην κοσμοθεωρία, απολαμβάνοντας σταδιακά (και ανάλογα με το βαθμό προσοικειώσής της) τα θεραπευτικά της αποτελέσματα. Την ίδια στιγμή, τα θεραπευτικά αυτά αποτελέσματα εξάπτουν ακόμα περισσότερο

¹² Υπαινίσσομαι εν προκειμένω το κορυφαίο έργο του Pierre Duhem *Le système du monde: Histoire des doctrines cosmologiques de Platon à Copernic*.

το ενδιαφέρον των εκπαιδευομένων για περαιτέρω εμβάθυνση στην κοσμοθεωρία –η οποία με τη σειρά της εκβάλλει σε καινούργια και πιο εντυπωσιακά θεραπευτικά αποτελέσματα, τα οποία και πάλι θα οδηγήσουν σε νέες μορφές εκπαίδευσης –ad infinitum. Ίσως αυτό ακριβώς το αλληλοτροφοδοτούμενο σύστημα εκπαίδευσης/θεραπείας, όπως δομείται γύρω από τον άξονα της κοσμοθεωρίας της *Αρμονικής Ζωής*, να δικαιολογεί την ανάγκη πολλών μελών να επανεγγραφούν στο σεμινάριο αυτογνωσίας, ακόμα και μετά την ολοκλήρωση της εξαετούς εκπαίδευσής τους. Ίσως πάλι, αυτή η «δια βίου» παρακολούθηση του σεμιναρίου να οφείλεται και σ' ένα αίτημα *aggiornamento* της ίδιας της κοσμοθεωρίας, εν αναφορά προς συγκεκριμένα προβλήματα που θέτει η εκάστοτε εποχή.

Όπως ανέφερα προηγουμένως, η κοσμοθεωρία της *Αρμονικής Ζωής* συγκροτείται γύρω από έναν βασικό κορμό «πνευματικών αληθειών», οι οποίες θεωρούνται απαρασάλευτες, αξιωματικές και διαχρονικές. Πιστεύω ότι η ιδιοφυία του Κέντρου έγκειται, μεταξύ άλλων, στις διαδικασίες μέσω των οποίων καταφέρνει κάθε φορά να ενσωματώνει στον εν λόγω κορμό τις πιο ετερόκλητες πνευματικές τεχνικές και τους πιο σύγχρονους πνευματικούς λόγους (*discourses*), οι οποίοι κυκλοφορούν στο χώρο της εναλλακτικής θρησκευτικότητας· με άλλα λόγια, έγκειται στον τρόπο με τον οποίο καταφέρνει να διατηρεί ανέπαφες τις πνευματικές αλήθειες της, συμβαδίζοντας πάντοτε με την εκάστοτε πνευματική μόδα –και επομένως να συζευγνύει την παραδοσιακότητα της κοσμοθεωρίας με την διαρκή επικαιρότητά της. Κατ' αυτόν τον τρόπο, η κοσμοθεωρία εμφανίζεται να διαθέτει, από τη μία μεριά, την αίγλη μίας πολλαπλά δοκιμασμένης συνταγής, καταξιωμένης από την πάτινα του χρόνου, ενώ από την άλλη διατηρεί τη φρεσκάδα μίας σύγχρονης εκφοράς, η οποία πείθει ότι μπορεί να απαντήσει στα περισσότερα προβλήματα του ιστορικού παρόντος –αν όχι σε όλα.¹³

Αυτό που απομένει είναι να προσδιορίσω τώρα τη σχέση της κοσμοθεωρίας της *Αρμονικής Ζωής* με τις κατεστημένες θρησκείες και τα επίσημα θρησκευτικά δόγματα· να προσπαθήσω δηλαδή να δώσω μια προκαταρκτική απάντηση στο ερώτημα εάν τα μέλη της *Αρμονικής Ζωής* θρησκεύουν –κι αν ναι, σε τι ακριβώς θρησκεύουν. Είναι χαρακτηριστικό ότι οποτεδήποτε ο Najemy καλείται να απαντήσει στο ερώτημα της θρησκευτικής ταυτότητας των μελών του Κέντρου, συνηθίζει να παραπέμπει σ' ένα από τα πιο αγαπημένα motto του μέντορά του, Sai Baba:

¹³ «Σήμερα όλο και περισσότεροι άνθρωποι έχουν ανακαλύψει πως δεν χρειάζεται πια να υποφέρουν ούτε σωματικά, ούτε συγκινησιακά. Οι δυνατότητες που τους προσφέρονται για να καλυτερέψουν, να βοηθήσουν τον εαυτό τους, καθημερινά διευρύνονται, καθώς όλο και περισσότερα συστήματα σκέψης, διατροφής και διαβίωσης γίνονται προσιτά στο ευρύ κοινό, προς όφελός του! Οι περισσότερες από αυτές τις θεωρίες και τεχνικές έχουν την καταγωγή τους στ' αρχαία χρόνια, αλλά τις ανακαλύπτουμε ξανά πάλι σήμερα και τις *αναπροσαρμόζουμε για το καλό του σύγχρονου ανθρώπου*» [ΓΥΑ: 13 –έμφαση στο πρωτότυπο].

«Δεν ήρθα να αλλάξω τη θρησκεία σας.
Ήρθα να σας κάνω καλύτερους πιστούς
της θρησκείας στην οποία ανήκετε ήδη» [Σ:137].¹⁴

Η επιτόπια έρευνα απέδειξε ότι ο προγραμματικός αυτός στόχος επιτυγχάνεται σε πλείστες περιπτώσεις: πολλοί εκπαιδευόμενοι δηλώνουν ότι ύστερα από τη μεσολάβηση του σεμιναρίου αυτογνωσίας, αισθάνονται πλέον εγγύτερα στην ουσία της θρησκείας τους, και «βιώνουν» πολύ πιο βαθιά αυτό που θεωρούν ότι η θρησκεία τους θέλει «πραγματικά» να τους πει. Η Ιωάννα, για παράδειγμα, παραδέχεται ότι το σεμινάριο αυτογνωσίας δεν βοήθησε απλά στην έκφραση της πίστης της, αλλά τη δημιούργησε εξ αρχής.

Όσο κι αν σου φαίνεται περίεργο ή παράδοξο, η *Αρμονική Ζωή* δεν «ενίσχυσε» την πίστη μου· δημιούργησε πίστη. Άρχισα πια να βλέπω τα πράγματα όχι όπως παλιά, αλλά να σκέφτομαι το Χριστό, την Παναγία –πώς να στο πω, την ουσία.

Στην ίδια περίπου λογική κινείται και ο Γιάννης –ένας από τους περισσότερο «εγκεφαλικούς» εκπαιδευόμενους τους οποίους συναναστράφηκα στο Κέντρο.

Βοηθήθηκα πάρα πολύ. Για πρώτη φορά στη ζωή μου βίωσα πώς είναι να βρίσκεσαι με άλλους πέντε ανθρώπους και να ψάλλεις μαζί τους. Βίωσα, επιτέλους, μία ταπεινότητα, που δεν είχα προηγουμένως.

Αλλά και η Ανίτα, μολονότι δηλώνει ότι δεν θεωρεί τον εαυτό της ιδιαίτερα θρήσκο, παραδέχεται εν τούτοις ότι το σεμινάριο αυτογνωσίας τη βοήθησε να απαλλαγεί από την ιδέα ενός υπερβατικού Θεού-τιμωρού, ενισχύοντας έτσι την επαφή της με την πανταχού διαθέσιμη «θεία δύναμη».

Κάτι τέτοιο, δεν σημαίνει βέβαια ότι η κοσμοθεωρία της *Αρμονικής Ζωής* λειτουργεί ως ένα είδος κατηχητικού *passé-partout* ή ως ένας μοχλός «επανευαγγελισμού» των εκπαιδευόμενων στις κατεστημένες θρησκείες: σημαίνει μάλλον ότι, διανοίγοντας την οπτική τους προς μία ολιστική ερμηνεία και θέαση του κόσμου, αλλά και αποκαλύπτοντάς τους μία δεύτερη, υπερβατική και «πνευματική» πραγματικότητα, είναι επόμενο να τους ευαισθητοποιεί, ως ένα τουλάχιστον βαθμό, απέναντι σε έσχατα ερωτήματα, και άρα να ενθαρρύνει μία ορισμένη *έφεση* τους προς τη θρησκεία –ή γενικότερα, προς τις θρησκείες. Εάν, έτσι, ο εκπαιδευόμενος είναι ήδη

¹⁴ Η αποστροφή αυτή του Sai Baba είναι καταστατική, όσον αφορά στη σχέση του κινήματός του με τις κατεστημένες θρησκείες: «Αφήστε τις διάφορες θρησκείες να υπάρχουν, αφήστε τις να ευημερούν, αφήστε τις να υμνούν το μεγαλείο του Θεού σε όλες τις γλώσσες με κάθε μελωδία, αυτό είναι το ιδανικό. Σεβαστήτε τις διαφορές ανάμεσά τους και αναγνωρίστε τις σαν ορθές όσο δεν σβήνουν τη φλόγα της ενότητας» [ΕΣΜΠ?: 137].

μέλος μίας θρησκευτικής κοινότητας και ασπάζεται (σε αδρές τουλάχιστον γραμμές) τα δόγματά της, η κοσμοθεωρία της *Αρμονικής Ζωής* θα συμβάλλει οπωσδήποτε στην εσωτερικευση, μυστικοποίηση και βιωματικότερη οικειοποίηση των δογμάτων αυτών –χωρίς βέβαια κάτι τέτοιο να συνεπάγεται *stricto sensu* και τη βαθύτερη κατανόησή τους.¹⁵ Αντίθετα, εάν ο εκπαιδευόμενος δεν ανήκει σε κάποια θρησκευτική κοινότητα, ή απαξιώνει την οποιαδήποτε μορφή θρησκευτικής πίστης, η κοσμοθεωρία της *Αρμονικής Ζωής* θα τον βοηθήσει να αμβλύνει τουλάχιστον τις αιχμές αυτής της απαξίωσης, υποδεικνύοντάς του ότι πίσω από την έλλογη λειτουργία του σύμπαντος δεν μπορεί να βρίσκεται η τυφλή τυχαιότητα ή το χάος. Αν όχι ένας «Θεός» με τη μορφή κάποιου σεβάσμιου γέροντα που κατοικεί στους ουρανούς, θα πρέπει να υπάρχει τουλάχιστον ένα είδος συμπαντικής λογικής, μία μορφή «οικουμενικής συνειδητότητας», η οποία προσδίδει στον κόσμο ένα *minimum* νοήματος –και επομένως συγκροτεί τον κόσμο σε *κόσμο*.

Η *Αρμονική Ζωή* συνιστά έτσι ένα είδος *captatio benevolentiae* απέναντι σε όλες τις θρησκείες, τις οποίες σέβεται εξίσου, καθόσον τις εκλαμβάνει ως διαφορετικά μονοπάτια που οδηγούν στην ίδια πάντοτε βουνοκορφή: αυτήν που η κοσμοθεωρία της προσπαθεί να ρηματοποιήσει και να εκφράσει. Για να το θέσω με διαφορετικούς όρους, η *Αρμονική Ζωή* σέβεται όλες τις θρησκείες, διότι θεωρεί ότι η κοσμοθεωρία της είναι συμβατή με το «βαθύτερο» νόημά τους και συμπυκνώνει τις κοινές πνευματικές τους αλήθειες. Καμία θρησκεία δεν είναι πρόθυμη, λόγου χάρη, να ανάγει τον άνθρωπο αποκλειστικά και μόνο στις βιολογικές του λειτουργίες· αντιθέτως, όλες τους πιστοποιούν, με τον έναν ή τον άλλο τρόπο, ότι ο άνθρωπος συνιστά τον *κατ' εζοχήν* τόπο της υπέρβασης και της μεταφυσικής ελευθερίας. Καμία θρησκεία δεν μπορεί να χαρακτηριστεί ηθικά αδιάφορη· αντιθέτως, όλες τους προκρίνουν, με τον ένα ή τον άλλο τρόπο, ως ύψιστες ηθικές επιταγές την αγάπη προς το Θεό και το συνάνθρωπο, το έλεος για τον ενδεή και τον αδύναμο, τη μέριμνα για την προστασία και τη συντήρηση του κόσμου.

Η κοσμοθεωρία της *Αρμονικής Ζωής*, όπως συναρθρώνεται γύρω από ένα πλήθος εκπαιδευτικών δραστηριοτήτων και θεραπευτικών πρακτικών, αποσκοπεί στην αφύπνιση αυτών ακριβώς των «πνευματικών αληθειών» στη συνείδηση των εκπαιδευομένων –και υπ' αυτήν την έννοια, θα μπορούσαμε να πούμε ότι συνιστά μία *Philosophia Perennis* ή μία *Οικουμενική Φιλοσοφία*,¹⁶ η οποία ισχυρίζεται ότι συνοψίζει την «ουσία» όλων των εκφάνσεων της παγκόσμιας

¹⁵ Όπως αναφέρει χαρακτηριστικά ο Najemy, οι πνευματικές τεχνικές «βοηθούν κάθε άτομο να γίνει καλύτερος οπαδός του δικού του θρησκευτικού δρόμου. Ένας Χριστιανός να γίνει καλύτερος Χριστιανός, ένας Ινδουιστής να γίνει καλύτερος Ινδουιστής, ένας Μουσουλμάνος καλύτερος Μουσουλμάνος. Οι ίδιες τεχνικές που βοηθούν ένα Χριστιανό να εστιάσει σε μεγαλύτερο βάθος και με περισσότερη διαύγεια στο Χριστό, βοηθούν επίσης τον Ινδουιστή να εστιαστεί σε βάθος στον Κρίσνα ή το Ράμα» [ΣΖ: 23].

¹⁶ Πρβλ. το ομώνυμο βιβλίο του Najemy [ΟΦ].

θηρσκευτικότητας.¹⁷ Πλην όμως, σε καμία περίπτωση οι εκπαιδευόμενοι του σεμιναρίου αυτογνωσίας δεν εκλαμβάνουν την *Αρμονική Ζωή* ως μία διακριτή θρησκεία ή ως ένα καινοφανές θρησκευτικό κίνημα (New Religious Movement). Αν πρόσκεινται σε κάποια θρησκεία, αυτή είναι σίγουρα η θρησκεία στην οποία έχουν νηπιοβαπτιστεί ή στην οποία έχουν προσχωρήσει κατόπιν υπεύθυνης και ελεύθερης επιλογής. Γι' αυτόν ακριβώς το λόγο, πιστεύω ότι θα ήταν ιδιαίτερα παρακινδυνευμένο να χαρακτηρίσουμε το είδος της θρησκευτικότητας που προάγεται από την *Αρμονική Ζωή* ως μια «θρησκευτικότητα των χασμάτων», όπως θα έλεγε ο Stephen Hunt [2003: 9-12], η οποία έρχεται απλώς να αναπληρώσει το κενό που δημιουργεί η αμφισβήτηση της θεσμικής θρησκείας και η συνακόλουθη επέλαση του δόγματος της εκκοσμίκευσης (secularism).¹⁸ Όπως επίσης, θα ήταν άστοχο να την χαρακτηρίσουμε «εναλλακτική» εξαιτίας κάποιας υποτιθέμενης περιθωριακότητας ή κάποιας «σεκταριστικής» αντιπαράθεσής της προς την κυρίαρχη θρησκεία – στην προκειμένη περίπτωση, την ορθόδοξη Εκκλησία.¹⁹ Η θρησκευτικότητα που προάγεται μέσω των τεχνικών πνευματικής υποκειμενοποίησης της *Αρμονικής Ζωής* είναι *εναλλακτική*, απλώς και μόνο διότι στέκεται με επιφύλαξη και σκεπτικισμό απέναντι σε κάθε «θρησκευτική ταύτιση», όπως αναφέρει ο Najemy²⁰: απέναντι δηλαδή σε κάθε εξαντικειμενίκευση και θεσμοποίηση της

¹⁷ Υπ' αυτήν την έννοια, η *Αρμονική Ζωή* συμμερίζεται την ευρύτερη τάση της θρησκευτικότητας του New Age για την εξίσωση των θρησκειών. Επ' αυτού, βλ. Μπεκριδάκης, 2007: 249-252.

¹⁸ Για τη διάκριση ανάμεσα στη νεωτερική διαδικασία της εκκοσμίκευσης (secularization), και το νεωτερικό δόγμα της εκκοσμίκευσης, βλ. Asad, 2003: 191-192. Και ο Wilfred Cantwell Smith επισημαίνει εύστοχα ότι η εκκοσμίκευση μπορεί να ειπωθεί ταυτόχρονα ως μορφή απιστίας και ως μορφή πίστης: ως μορφή *απιστίας*, υπό την έννοια μίας γενικευμένης απαξίωσης του κανονιστικού ρόλου της θρησκείας στις δυτικές (και όχι μόνο) κοινωνίες· αλλά και ως μορφή *πίστης*, υπό την έννοια μίας έκκλησης για στράτευση στις νεωτερικές αξίες του ορθού λόγου, της επιστημονικής αλήθειας, της δικαιοσύνης, των δικαιωμάτων του ανθρώπου και του έθνους-κράτους [Cantwell- Smith, 1998: 133-134].

¹⁹ Ο Kenneth Pargament παρατηρεί μάλιστα ότι η πόλωση μεταξύ «θεσμικής» και «εναλλακτικής» θρησκευτικότητας, συνιστά έναν από τους σημαντικότερους ανασταλτικούς παράγοντες για τη μελέτη τόσο της μίας, όσο και της άλλης. Σύμφωνα με τον Pargament, η πόλωση μπορεί να προσλάβει δύο μορφές: τη μορφή *ατομική πνευματικότητα εναντίον θεσμικής θρησκείας*, και τη μορφή *«καλή» πνευματικότητα εναντίον «κακής» θρησκείας* [Pargament, 1999: 8]. Η πρώτη μορφή παραθεωρεί το γεγονός ότι η θεσμική θρησκεία ενδιαφέρεται εξίσου για ζητήματα πνευματικότητας (μολονότι όχι πάντοτε με τη δέουσα ένταση), καθώς και ότι δεν υπάρχει θρησκεία η οποία να μην συγκροτείται επί τη βάση μίας ορισμένης πνευματικής αναζήτησης ή δίψας του ιερού. Αφ' ης στιγμής κάθε θρησκευτική ή «πνευματική» έκφραση λαμβάνει χώρα μέσα σ' ένα *κοινωνικό πλαίσιο*, θα πρέπει εξάλλου να επισημανθεί ότι τα άτομα που εγκαταλείπουν τις θρησκείες τους δεν «φεύγουν» απλώς απ' αυτές, αλλά αναζητούν καινούργιες θρησκευτικές εστίες [religious homes" –ο.π.,:9]. Το γεγονός αυτό εξηγεί την προϊούσα διαδικασία «θεσμοποίησης» της πνευματικότητας, υπό το μανδύα όλων των ομάδων «μεταφυσικής» και πνευματικής αναζήτησης που απαντάται σήμερα σε ολόκληρο τον κόσμο [ο.π.,:9]. Από την άλλη πάλι μεριά, η δεύτερη μορφή πόλωσης –«καλή» πνευματικότητα εναντίον «κακής» θρησκείας– είναι προφανές ότι υπάγει τα δύο συγκρινόμενα μεγέθη σ' ένα κλειστό, αποτελεσμένο και ουσιοκρατικό αξιολογικό σχήμα, παραβλέποντας τόσο τις ποικίλες θετικές εκφάνσεις της θρησκείας, όσο και τις καθόλου σπάνιες αρνητικές παρεκτροπές της πνευματικότητας, όπως λόγου χάρι την περίπτωση της οργάνωσης *Heaven's Gate* [ο.π.,: 10].

²⁰ «[...] Η θρησκευτική ταύτιση έχει πολλά να προσφέρει τον θρησκευόμενο άνθρωπο. Όμως υπάρχουν και μειονεκτήματα επίσης. 1. Ένα βασικό μειονέκτημα είναι ότι οι περισσότερες θρησκευτικές ομάδες καλλιεργούν μια ψυχολογία αποξένωσης και ξενοφοβίας [...] 2. Υπάρχει και σε μερικά άτομα η τάση να πιστεύουν ότι μόνο η δική τους θρησκεία είναι ευλογημένη και σωστή και ότι μόνον αυτοί έχουν πρόσβαση στο Θεό. [...] 3. Μπορεί να οδηγεί σε πνευματική έπαρση και εγωισμό όπου οι θρησκευόμενοι νιώθουν ανώτεροι από τους μη

πνευματικότητας, αλλά και σε κάθε απόπειρα «σφετερισμού» της τελευταίας από την οποιαδήποτε επιμέρους θρησκεία, σέκτα ή λατρεία [cult]. Είναι *εναλλακτική*, με άλλα λόγια, όχι επειδή καθοδηγείται από κάποια καταστατική απαξίωση της θεσμικής θρησκείας, αλλά γιατί υπερασπίζεται το αίτημα ενός εκδημοκρατισμού της πνευματικότητας και διεκδικεί έναν αυστηρά προσωπικό *τόπο* και *τρόπο* εμπίωσής της.

Αυτήν ακριβώς την προσωπική εμπίωση της πνευματικότητας επικαλούνται εξάλλου και οι ίδιοι οι εκπαιδευόμενοι της *Αρμονικής Ζωής*, όταν τους καλώ να μου απαντήσουν στο ερώτημα αν θεωρούν τον εαυτό τους «θρήσκο» ή αν πιστεύουν στο Θεό:

«Πιστεύω στο Θεό, αλλά όχι με τον “παραδοσιακό” τρόπο... Πιστεύω απλά σε μια ανώτερη δύναμη» (Χριστίνα).

«Δεν πηγαίνω στην Εκκλησία κάθε Κυριακή, αν αυτό εννοείς... Αλλά αυτό δεν σημαίνει ότι δεν πιστεύω... Απλά πιστεύω μ’ έναν δικό μου, ιδιαίτερο τρόπο» (Μελίνα).

Στο πλαίσιο της παρούσας διατριβής, προκρίνω τον όρο *εναλλακτική θρησκευτικότητα*, προκειμένου να αναφερθώ σ’ αυτόν ακριβώς τον «ιδιαιτερο» τρόπο, με τον οποίο τα μέλη της *Αρμονικής Ζωής* εκφράζουν την πίστη τους σε οτιδήποτε αντιλαμβάνονται ως «Θεό». Με άλλα λόγια, υιοθετώ τον όρο *εναλλακτική θρησκευτικότητα* διότι πιστεύω ότι αποδίδει ακριβέστερα τις θρησκευτικές ταυτοποιήσεις των μελών της *Αρμονικής Ζωής*: το γεγονός ότι ελκύονται από το διάκοσμο, το τελετουργικό και τις πρακτικές ποικίλων θρησκευτικών παραδόσεων, στοχάζονται, συγκρίνουν και αναδιατυπώνουν διαρκώς τις οντολογικές, ηθικές και ανθρωπολογικές τους προκείμενες, αναζητούν ισομορφισμούς ανάμεσα σε «θρησκευτικές» και «πνευματικές» πρακτικές –κι ωστόσο δεν αισθάνονται υποχρεωμένοι ούτε να ταυτιστούν με κάποια από τις κατεστημένες θρησκείες, ούτε να αντιπαραβληθούν ανταγωνιστικά σε αυτές.

Με βάση όλες τις προηγούμενες διασαφήσεις, θα μπορούσα τώρα να επιστρέψω στο αφετηριακό μου ερώτημα και να συνοψίσω την άποψή μου για την *Αρμονική Ζωή*, όπως αυτή συνάγεται από την προσωπική μου εμπλοκή με τους ανθρώπους, τις πνευματικές τεχνικές και την κοσμοθεωρία της. Κατά την προσωπική μου άποψη, λοιπόν, η *Αρμονική Ζωή* μπορεί να θεωρηθεί ως ένα πνευματικό Κέντρο εναλλακτικής θρησκευτικότητας, το οποίο φιλοδοξεί να βοηθήσει τα

θρησκευόμενους ή από τα μέλη άλλων ομάδων [...]. 4. Ένα πιο λεπτό πρόβλημα που μπορεί να δημιουργηθεί είναι η πνευματική τεμπελιά όπου ο άνθρωπος εφόσον ανήκει σε μια θρησκεία και ακολουθεί μερικές από τις οδηγίες της, δεν νιώθει την ανάγκη να ψάξει βαθύτερα για να ανακαλύψει την πραγματική εσωτερική του φύση 5. Συχνά, η σωστή συμπεριφορά των ανθρώπων που δεν έχουν ψάξει βαθιά μέσα τους είναι ένα επιφανειακό φαινόμενο και κάποια στιγμή όπου η ζωή τους παρουσιάζει δυσκολίες, εμφανίζεται, τελικά, ένας άλλος εαυτός πίσω από την μάσκα του καλού που έχουν φορέσει για να είναι αρεστοί στο θρησκευτικό τους κύκλο» [ΠΘΤ].

μέλη της να ανακαλύψουν τον «πνευματικό» τους Εαυτό, να βελτιώσουν την επικοινωνία και την ποιότητα των σχέσεών τους, να αντιληφθούν τις ψυχοσωματικές προϋποθέσεις της υγείας (ή της ασθένειάς) τους και να καλλιεργήσουν εντός τους ένα έδαφος ευρύτερων μεταφυσικών αναζητήσεων. Η ιδιαιτερότητά της, ωστόσο, σε σύγκριση με αντίστοιχα πνευματικά κέντρα ή ομάδες «μεταφυσικής» αναζήτησης που γνωρίζω στον ελλαδικό χώρο,²¹ είναι η συστηματική προσπάθεια εξοικείωσης των μελών της με μία ολοκληρωμένη *κοσμοθεωρία*, γύρω από την οποία συναρθρώνεται ένα περίπλοκο, όσο και πλουσιότατο σύστημα *εκπαιδευτικών*, και συνάμα *θεραπευτικών* πρακτικών. Σε κανένα άλλο αντίστοιχο πνευματικό κέντρο της Ελλάδας δεν παρέχεται μία τόσο πλούσια γκάμα θεραπευτικών πρακτικών και τεχνικών πνευματικής υποκειμενοποίησης· όπως επίσης, σε κανένα άλλο Κέντρο οι εν λόγω τεχνικές και πρακτικές δεν συναρθρώνονται με μία τόσο ολοκληρωμένη κοσμοθεωρία, και μάλιστα μέσα από διαδικασίες οι οποίες συνδυάζουν τη «φροντιστηριακή» εκπαίδευση με την ψυχολογική ενδυνάμωση και θεραπεία.

Η πληθωρική αυτή εκδοχή της πνευματικότητας –εκπαιδευτική, θεραπευτική, κοσμοθεωρητική, πρακτική– δικαιολογεί, ως έναν τουλάχιστον βαθμό, τη φήμη που απολαμβάνει η *Αρμονική Ζωή*, ως το σημαντικότερο και μεγαλύτερο Κέντρο εναλλακτικής θρησκευτικότητας της Ελλάδας· ταυτόχρονα όμως, ίσως και να εξηγεί τον λόγο για τον οποίο οι εκπαιδευόμενοι επιλέγουν να εμπιστευτούν τον εαυτό τους πρωταρχικώς στο σεμινάριο αυτογνωσίας –και όχι στο ντιβάνι ενός ψυχαναλυτή ή στο στασίδι μιας εκκλησίας.

²¹ Η εποπτεία μου βασίζεται στην καταγραφή του Αγι Σαρακηνού [χ.χ.], αλλά και σε επιτόπιο υλικό, βασισμένο στην συχνή συνεργασία της *Αρμονικής Ζωής* με διάφορες φιλοσοφικές και μεταφυσικές ομάδες της Ελλάδας. Την ίδια εντύπωση σχετικά με την ιδιαιτερότητα της *Αρμονικής Ζωής* απεκόμισα και ύστερα από την παρακολούθηση του ετησίου συμποσίου «Φιλοσοφικών και Μεταφυσικών Ομάδων για Ελεύθερη Πνευματική Έκφραση» που πραγματοποιήθηκε στο ξενοδοχείο *Τιάνια*, την 1^η Απριλίου 2012, με θέμα: *Οδύνες=Κάθαρση=Νέα Συνειδητότητα*.

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟ

4. ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΚΡΙΣΗ ΚΑΙ ΑΡΜΟΝΙΚΗ ΖΩΗ

§4.1. Εισαγωγικά

Η ανάλυση του πρώτου μέρους πιστεύω ότι μας έδωσε μια σχετικά κατατοπιστική εικόνα για τους χώρους της *Αρμονικής Ζωής*, το σεμινάριο αυτογνωσίας, την προσωπικότητα του Robert Najemy και το προφίλ των εκπαιδευομένων. Προσπάθησε επίσης να σκιαγραφήσει ένα περίγραμμα των γενικών σκοπών τους οποίους η *Αρμονική Ζωή* φιλοδοξεί να υπηρετήσει, καθώς και της ιδιαιτερότητάς της σε σχέση με αντίστοιχα προς αυτήν πνευματικά κέντρα ή μεταφυσικές ομάδες που δραστηριοποιούνται στον ελλαδικό χώρο. Η πρόταξη ενός τέτοιου «γενικού» μέρους είχε ως βασικό της στόχο αφενός, να μας εξοικειώσει με τον ιδιαίτερο *τόπο* της πνευματικότητας και αφετέρου, να μας φέρει σε μία πρώτη επαφή με τις κοσμοθεωρητικές προϋποθέσεις επί των οποίων εδράζονται οι πνευματικές τεχνικές της *Αρμονικής Ζωής*.

Από την πληθώρα των πνευματικών αυτών τεχνικών, το παρόν δεύτερο μέρος της διατριβής θα αποπειραθεί τώρα να εστιάσει στις δημοφιλέστερες μεταξύ των μελών του Κέντρου –αλλά και σε εκείνες οι οποίες θεωρούνται οι πλέον λυσιτελείς, όσον αφορά στην ανάσχεση των υπαρξιακών και κοινωνικοπολιτικών επιπτώσεων της οικονομικής κρίσης. Για να αποσαφηνιστεί η ιδιαίτερη συνάρθρωση της τελευταίας με τις συγκεκριμένες τεχνικές, προτίθεμαι να σπονδυλώσω τη μελέτη μου ως εξής: αρχικά, θα αποπειραθώ μία σύντομη και κατ' ανάγκη σχηματική αναφορά στην ελληνική πρόσληψη της παγκόσμιας οικονομικής κρίσης. Μία τέτοια παρέκβαση κρίνεται από τη μεριά μου απαραίτητη, προκειμένου να καταστεί σαφές ότι δεν αντιλαμβάνομαι την οικονομική κρίση απλώς και μόνο ως το συγκυριακό χρονικό συγκείμενο της έρευνάς μου, αλλά ως μία οριακή κοινωνικοπολιτική και υπαρξιακή συνθήκη, η οποία *επιβάλλει* τους όρους της πάνω στο εθνογραφικό μου παρόν –και επομένως συγκροτεί ένα καταστατικό πλαίσιο αναφοράς για τις πνευματικές τεχνικές της *Αρμονικής Ζωής*.

Με αφετηρία την ελληνική πρόσληψη της κρίσης, θα αποπειραθώ εν συνεχεία να αναχθώ στον βιωματικό αντίκτυπο της τελευταίας για τα μέλη της *Αρμονικής Ζωής*, έτσι όπως αυτός αποτυπώθηκε σε μια σειρά ολομελειών του σεμιναρίου αυτογνωσίας –με αντιπροσωπευτικότερη αυτήν της 17^{ης} Μαΐου 2011. Δεδομένου ότι η συγκεκριμένη ολομέλεια άρθρωσε κατεπειγόντως το αίτημα μίας συνολικότερης εκτίμησης της κατάστασης και αναζήτησε ενδεδειγμένους τρόπους

«πνευματικής» αντιμετώπισης της κρίσης, προτίθεται να την επικαλεστώ ως ιδεώδη μελέτη περίπτωσης (case study), για δύο βασικούς λόγους: πρώτον, διότι επιθυμώ να καταδείξω ότι η επιλογή των πνευματικών τεχνικών με τις οποίες καταπιάνεται η παρούσα διατριβή δεν έγινε επί τη βάση δικών μου κριτηρίων, αλλά υπάκουσε στις προτιμήσεις των ίδιων των μελών της *Αρμονικής Ζωής* –καθώς φυσικά και του ίδιου του Najemy. Και δεύτερον, διότι πιστεύω ότι ήδη από τη μελέτη της εμβληματικής αυτής ολομέλειας, μπορεί κανείς να συναγάγει τις βασικές ροπές και τους θεμελιακούς προσανατολισμούς που εξυπακούονται πίσω από την εννόηση μιας «πνευματικής» αντιμετώπισης της κρίσης. Από το σημείο αυτό και μετά, θα έχουμε κάθε δυνατότητα να αναφερθούμε διεξοδικά στις πνευματικές τεχνικές της *Αρμονικής Ζωής*, καθώς επίσης και στις πιθανές πολιτικές τους συνεπαγωγές.

§4.2. Η Ελληνική πρόσληψη της Παγκόσμιας Οικονομικής Κρίσης

Πιστεύεις στην αγορά –δεν πιστεύεις; Κι εσύ και το κόμμα σου; Τότε πρέπει να είσαι ειλικρινής με το λαό. Πρέπει να τους βοηθήσεις να καταλάβουν ότι, μερικές φορές, η αγορά ρουφάει τους ανθρώπους, τους πνίγει, και μετά τους ξεβράζει νεκρούς στην ακτή, και δεν υπάρχει τίποτα που να μπορείς να κάνεις –ούτε εσύ ούτε κανείς άλλος. Μη τους λες ψέματα. Μη τους ενθαρρύνεις να πιστεύουν ότι μπορούν να έχουν και το σκύλο χορτάτο και την πίτα ολάκερη.

Jonathan Coe [2012: 222].

Κανένας σοβαρός μελετητής της σύγχρονης οικονομικής κρίσης δεν αμφιβάλλει πλέον για τον *συστημικό χαρακτήρα*¹ της: για την αδυνατότητά της δηλαδή να αναχθεί στους ανεπαρκείς τάχα χειρισμούς κάποιας «εθνικής» οικονομικής πολιτικής –αλλά και για την ειδοποιό διαφορά της από κάθε περιοδική ή κυκλική κρίση που εγγράφεται κατά καιρούς στο εσωτερικό του καπιταλιστικού συστήματος, προκειμένου να του δώσει καινούργια ώθηση.² Από την άποψη αυτή, η αναφορά της παρούσας διατριβής στην «ελληνική» οικονομική κρίση νομιμοποιείται μονάχα στο βαθμό που επιθυμεί να υποδηλώσει την τοπική πρόσληψη ενός παγκόσμιου προβλήματος –δηλαδή *την ελληνική κρίση χρέους*. Θα μπορούσε κανείς να ισχυριστεί ότι η πρόσληψη αυτή διαθέτει δύο συμπληρωματικές και αλληλοτεταγμένες όψεις: η πρώτη, αφορά στην *κυβερνητική διαχείριση του χρέους* –δηλαδή στην πολιτική «αξιοποίηση» του τελευταίου ως νομιμοποιητικού επιχειρήματος,

¹ Για τον συστημικό χαρακτήρα της σύγχρονης οικονομικής κρίσης, βλ. Amin, 2008· Hendershott & Villani, 2012· Βόγλης 2011· Φωτόπουλος, 2009.

² Όπως σημειώνει ο Reinhart Koselleck, η αντίληψη ότι περιστασιακές και κυκλικές κρίσεις του καπιταλισμού συμβάλλουν στην συνολικότερη πορεία της κοινωνίας προς την «πρόοδο», ήταν κυρίαρχη μεταξύ των φιλελευθέρων και των σοσιαλιστών οικονομολόγων, τουλάχιστον μέχρι τα τέλη του 19^{ου} αιώνα [Koselleck, 2006: 393]. Για τις κυκλικές κρίσεις του καπιταλισμού, βλ. Harman, 1996: 43-57. Για μια ευσύνοπτη, αλλά στιβαρή υπεράσπιση της συνάρθρωσης της «ελληνικής» κρίσης με την παγκόσμια χρηματοπιστωτική κρίση του 2008, βλ. Βατικιώτης, 2009. Πρβλ. Βαρουφάκης, 2012:15-23.

προκειμένου η χώρα να υπαχθεί σε ένα άτυπο καθεστώς εκτάκτου ανάγκης [Αθανασίου, 2012]. Η δεύτερη, αφορά στο βιωματικό και κοινωνικό *αντίκτυπο* της κυβερνητικής αυτής διαχείρισης –στο άμεσο δηλαδή κοινωνικό της κόστος. Θα άξιζε τον κόπο να εστιάσουμε σε καθεμιά από τις όψεις αυτές.

Για ποιον λόγο η ελληνική πρόσληψη της παγκόσμιας οικονομικής κρίσης οφείλει να μελετηθεί σε απόλυτη συνάρτηση προς την κυβερνητική της διαχείριση; Διότι η τελευταία κατάφερε να αναδείξει το έλλειμμα πολιτικής εκπροσώπησης ενός σημαντικού τμήματος της ελληνικής κοινωνίας, καθώς και την αδυναμία (ή απροθυμία) του «αντιπροσωπευτικού» συστήματος διακυβέρνησης να ανταποκριθεί στις ανάγκες της κοινωνίας αυτής. Κατά μία διαφορετική διατύπωση, θα έλεγα ότι η κυβερνητική διαχείριση της κρίσης ενδιαφέρει τη μελέτη μας, στο βαθμό που απεκάλυψε το αγεφύρωτο χάσμα ανάμεσα στις κοινωνικές ανάγκες και την κοινοβουλευτική τους εκπροσώπηση, το ασύμπτωτο των μεταξύ τους συμφερόντων και –εν τέλει– τη δομική τους αντιπαλότητα.

Το ριζικό αυτό έλλειμμα δεν προέκυψε βέβαια εκ του μηδενός, ούτε αποτελεί ειδικά εγχώριο προϊόν· αντίθετα, συνδέεται τόσο με τις πρόδηλες, όσο και τις υπονοούμενες μεταπλάσεις των παραγωγικών και εργασιακών σχέσεων στο πλαίσιο του παγκοσμιοποιημένου πλέον καπιταλισμού –και συνακόλουθα, με την προϊούσα καθυπόταξη της πολιτικής στην οικονομική εξουσία, ήδη από τα τέλη της δεκαετίας του '50. Αφ' ης στιγμής το «πολιτικό» αφέθηκε να χειραγωγηθεί από το «οικονομικό» και να υπαχθεί εξ ολοκλήρου στα προτάγματα της νεοφιλελεύθερης «ανάπτυξης»,³ δεν θα πρέπει να θεωρηθεί παράδοξη η καθολική κατίσχυση του ιδεολογήματος περί του «τέλους της πολιτικής». Πολύ περισσότερο παράδοξη, κατά την άποψή μου, θα πρέπει να θεωρηθεί η προσδοκία μίας «νεκρανάστασης» της πολιτικής εν ονόματι της «εθνικής σωτηρίας» –και μάλιστα σε πλήρη αντιδιαστολή προς όλες τις προηγούμενες «αναπτυξιακές» της δεσμεύσεις. Το παράδοξο έγκειται, με άλλα λόγια, στην αξίωση των εκάστοτε εθνικών κυβερνήσεων να διαχειριστούν τις επιπτώσεις της οικονομικής κρίσης, ωσάν η τελευταία

³ Όπως εύστοχα παρατηρεί ο Κωνσταντίνος Τσουκαλάς, «[α]πό τη στιγμή που, από τη δεκαετία του '50 –ίσως σε απάντηση στις θεωρητικές εξαγγελίες και εκλογικεύσεις των σοσιαλιστικών οικονομιών– η “ανάπτυξη” (ή “μεγέθυνση”) της οικονομίας εγκαταστάθηκε στο επίκεντρο του φιλελεύθερου πολιτικού λόγου, το μέχρι σήμερα “ανοικτό” και διαπραγματεύσιμο ιστορικό “δέον” θα συνοψιστεί πλέον στην πλήρη και οικουμενική υποταγή του σε ένα νοηματικά κλειστό, λογικά συμπαγές και ιδεολογικά ολοκληρωτικό οικονομικο-αναπτυξιακό πρόταγμα, που δεν επιδέχεται αντίλογο. Με μίαν ιστορική μονοκονδυλιά, το προαιώνιο διακύβευμα των “πολιτικών προτεραιοτήτων” φαίνεται να λύνεται εφάπαξ και εκ των άνω [...] Όλα συμβαίνουν ως εάν η φιλελεύθερη “εθνική”, “κρατική” και “πολιτική θεολογία”, έχει πλέον παραδώσει τα συμβολικά της σκήπτρα σε μια νεόκοπη οικουμενική “τεχνο-οικονομική θεολογία”» [Τσουκαλάς, 2010: 79, 82 *passim* –έμφαση στο πρωτότυπο].

να μην οφείλεται ακριβώς στην *εκούσια* απόσυρση κάθε κυβερνητικού ελέγχου από τις επενδυτικές και χρηματοπιστωτικές πρακτικές του παγκόσμιου τραπεζικού συστήματος.⁴

Το αδύνατο, αλλά και αδιανόητο μιας τέτοιας «νεκρανάστασης» δεν άργησε φυσικά να φανεί.⁵ Στην περίπτωση της Ελλάδας κατέστη προφανές ήδη από τους πρώτους χειρισμούς της «σοσιαλιστικής» κυβέρνησης που σχηματίστηκε τον Οκτώβριο του 2009, οι οποίοι όχι μόνο δεν απετόλμησαν να αμφισβητήσουν την πρωτοκαθεδρία του «οικονομικού», αλλά απέδειξαν την άρρηκτη (και ανυπέρβλητη) εξάρτησή τους από αυτό. Σήμερα, είμαστε πλέον σε θέση να γνωρίζουμε ότι ο πρωθυπουργός της επίμαχης περιόδου, Γεώργιος Α. Παπανδρέου, είχε ζητήσει την παρέμβαση του Διεθνούς Νομισματικού Ταμείου από την αρχή κιόλας της κυβερνητικής του θητείας,⁶ την ίδια στιγμή μάλιστα που διαδήλωνε σε όλες τις προεκλογικές του συνεντεύξεις τη ριζική του διαφωνία απέναντι σε μια σειρά μέτρων αυστηρής δημοσιονομικής λιτότητας –τα οποία ο ίδιος θα επιβάλλει μετεκλογικά.⁷ Η προσφυγή της χώρας στον ευρωπαϊκό μηχανισμό στήριξης, η πρόκριση του «μνημονιακού» δρόμου για τη διάσωση των τραπεζών (δηλαδή την εθνικοποίηση των ζημιών τους) και μάλιστα ως *μονόδρομο* εθνικής σωτηρίας, η εκχώρηση της εθνικής κυριαρχίας στα κελεύσματα της Ειδικής Τριμελούς Επιτροπής (Τροϊκα)⁸ και των υπουργικών της εποπτών,⁹ η σύμπληξη ειδικής ευρωπαϊκής Ομάδας Δράσης (Task Force) με στόχο την επιτροπεία του «μεταρρυθμιστικού» έργου της κυβέρνησης¹⁰ –καθώς και πλήθος άλλων κυβερνητικών

⁴ Εξ ου και η πανηγυρική επανάκαμψη, κατά την διάρκεια τουλάχιστον της τελευταίας εικοσαετίας, του κλασικού φιλελεύθερου δόγματος περί της «αυτορρύθμισης» της αγοράς. Όπως πολύ σωστά παρατηρεί η Σοφία Αντωνοπούλου, «η σημερινή κρίση αποκαλύπτει σε όλο τους το μεγαλείο τις συνέπειες αυτής της αυτορρύθμισης» [Αντωνοπούλου, 2009: 37].

⁵ Ο Joseph Stiglitz εξηγεί γιατί αυτή η «νεκρανάσταση» ήταν αναπόφευκτο να αποτύχει στην περίπτωση των ΗΠΑ, δίνοντας μια αρκετά κατατοπιστική εξήγηση των σημαντικών κυβερνητικών λαθών διαχείρισης της κρίσης, τόσο στην περίπτωση του George Bush II, όσο και στην περίπτωση του Barack Obama. Βλ. Stiglitz, 2011: 159-201. Παρόλα αυτά, εξακολουθούν να υπάρχουν σήμερα ισχυρές φωνές οι οποίες οραματίζονται μια ορισμένη «επανάκαμψη» του πολιτικού. Μία από αυτές, είναι η φωνή του Paul Krugman, ο οποίος δεν διστάζει να τεθεί ανοικτά –αυτός, ένας νεοφιλελεύθερος αστός οικονομολόγος!– υπέρ του κυβερνητικού ελέγχου των τραπεζών. Γράφει: «[...] τελικά θα πρέπει να υπάρξει περισσότερη επιμονή στον κυβερνητικό έλεγχο –στην πραγματικότητα θα πρέπει να γίνει μια πλήρης, προσωρινή εθνικοποίηση σημαντικού τμήματος του χρηματοπιστωτικού συστήματος [...] Τίποτε δεν θα μπορούσε να είναι χειρότερο από την αποτυχία να πράξουμε το αναγκαίο, φοβούμενοι μήπως η σωτηρία του χρηματοπιστωτικού συστήματος είναι “σοσιαλιστική”» [Krugman, 2009: 221].

⁶ Επ’ αυτού, βλ. torontiki.gr/details.php?id=14104.

⁷ Για την αναντιστοιχία ανάμεσα στις προεκλογικές δηλώσεις του Γεωργίου Παπανδρέου και τις μετεκλογικές του πολιτικές επιλογές, βλ. σχετικά αποσπάσματα από συνεντεύξεις και προεκλογικές ομιλίες του στο www.youtube.com/watch?v=vb3WiQ809bM [τελευταία ανάκτηση: 29.12.2013].

⁸ Συγκεκριμένα, η Τροϊκα αποτελείται από: έναν υπάλληλο της Ευρωπαϊκής Επιτροπής (European Commission), έναν υπάλληλο της Ευρωπαϊκής Κεντρικής Τράπεζα (European Central Bank) και έναν υπάλληλο του Διεθνούς Νομισματικού Ταμείου (International Monetary Fund).

⁹ Για την τοποθέτηση εποπτών της Τροϊκα σε όλα τα υπουργεία της χώρας, με στόχο τον έλεγχο της διαχείρισης των ελληνικών κεφαλαίων και την ασφυκτική διαχείριση του κρατικού προϋπολογισμού, βλ. www.imerisia.gr/article.asp?catid=26516&subid=2&pubid=112821506.

¹⁰ Για την Ομάδα Δράσης στην Ελλάδα, βλ. τον επίσημο διαδικτυακό της τόπο http://ec.europa.eu/ellada/press-center/news/archives/news_0_antimetopisi_krisis_level4_el.htm [τελευταία ανάκτηση: 29.12.2013].

επιλογών για τη διαχείριση της κρίσης, μας προσφέρουν εύλογα κριτήρια προκειμένου να συνάγουμε δύο τουλάχιστον δεδομένα: πρώτον, την καθολική σύμπλευση όλων των «μνημονιακών» ελληνικών κυβερνήσεων από το 2009 και εξής, με τα προτάγματα του νεοφιλελευθερισμού και την «νεόκοπη τεχνο-οικονομική θεολογία»¹¹ που επισείεται για τη νομιμοποίησή του. Και δεύτερον, την καθολική απροθυμία των παραπάνω κυβερνήσεων να διανοίξουν ένα πεδίο πραγματικού εθνικού διαλόγου, τόσο για την εξακρίβωση των συστημικών αιτιών της κρίσης [Βαρουφάκης, 2012: 29-56], όσο και για τη δυνατότητα μίας συνεργατικότερης και πιο αλληλέγγυας αντιμετώπισής της. Θα μπορούσαμε να εντοπίσουμε ένα ριζικό έλλειμμα πολιτικής εκπροσώπησης και μόνο από το τελευταίο αυτό στοιχείο: ότι ο δημόσιος διάλογος για την κρίση άρχισε κατ' ουσίαν να εμπεδώνεται στην Ελλάδα μονάχα μετά την προσφυγή της χώρας στο διεθνή μηχανισμό στήριξης –και άρα στο πλαίσιο ενός τετελεσμένου γεγονότος, το οποίο αποφασίστηκε με συνοπτικές διαδικασίες, ερήμην του κοινωνικού σώματος, και παρά τη θέλησή του.¹²

Ο κοινωνικοπολιτικός και ψυχολογικός αντίκτυπος των παραπάνω κυβερνητικών επιλογών δεν είναι καθόλου δύσκολο να συναχθεί, εάν αντιπαραβληθεί μάλιστα με συγκεκριμένες ρητορικές μεταφορές που αφορούν στο κοινωνικό τους κόστος. Σε μια απομαγνητοφωνημένη συνέντευξή του τον Ιούνιο του 2011 –μόλις έναν χρόνο, δηλαδή, πριν το διορισμό του ως υπουργού οικονομικών στην κυβέρνηση Εθνικής Συνεργασίας του Αντώνιου Σαμαρά– ο καθηγητής Ιωάννης Στουρνάρας, αφού εκφράσει την εκτίμησή του για την Angela Merkel,¹³ αναγνωρίζει «αγαθούς σκοπούς» στις τράπεζες¹⁴ και διαβεβαιώνει για την οριστική παρέλευση

¹¹ Η έκφραση ανήκει τον Κωνσταντίνο Τσουκαλά, 2010: 82.

¹² Εύστοχα ο Δημήτρης Μπεκρινιάκης επισημαίνει για την περίοδο 2010-2012: «Παρόλο που ελήφθησαν τόσες πολλές και τόσο σημαντικές αποφάσεις που επρόκειτο να αλλάξουν άρδην την καθημερινότητα εκατομμυρίων ελλήνων πολιτών και να καθορίσουν το μέλλον ολόκληρων γενεών, δεν έγινε κανενός είδους δημόσιος διάλογος, δεν δόθηκε ποτέ η ευκαιρία στους πολίτες να εκφράσουν τη γνώμη τους για όλα αυτά [...] Κάθε έννοια δημοκρατικής νομιμοποίησης καταλύθηκε, αφού οι αποφάσεις της διοίκησης ήταν σε ευθεία αντίθεση και αναντιστοιχία με τη λαϊκή βούληση [...] Η ενδεδειγμένη λύση, δηλαδή η άμεση διενέργεια έκτακτων Εθνικών Εκλογών, ώστε ο λαός να αποφασίσει πώς πρέπει να αντιμετωπιστεί η κρίση, αναβαλλόταν διαρκώς, προκειμένου αφενός να δοθεί χρόνος στις Ευρωπαϊκές τράπεζες να θωρακιστούν έναντι μιας ενδεχόμενης εξόδου της χώρα από το Ευρώ, ξεπουλώντας τα ελληνικά τοξικά ομόλογα, και αφετέρου, να επικυρωθεί θεσμικά (δια νόμου και μέσω της Βουλής) το πρόγραμμα εκποίησης της χώρας, ώστε να μην είναι εύκολο να αναθεωρηθεί από μια επόμενη Κυβέρνηση» [Μπεκρινιάκης, 2012: 4].

¹³ «Σαφώς ήταν άτεγκτη, αλλά στις αρχές. Χάθηκε βέβαια χρόνος, αλλά τελικά με μια καθυστέρηση κάνει το σωστό. Πιστεύω ότι μέσα της ξέρει τι πρέπει να κάνει, απλά δεν μπορεί να πείσει γ' αυτό τον δύσπιστο γερμανικό λαό» [Βασιλικός & Στουρνάρας, 2011: 22].

¹⁴ «Κατ' αρχάς για τις τράπεζες. Το κεντρικό συμπέρασμα είναι πως ό,τι ισχύει γ' αυτές, ισχύει και για την πυρηνική ενέργεια: έχει αγαθούς σκοπούς, αλλά μπορεί να καταστρέψει κιόλας. Τι χρειάζεται; Χρειάζεται ένας τρόπος εποπτείας του συστήματος αυτού. Οι τράπεζες είναι ικανές για το καλύτερο όταν εποπτεύονται σωστά κι έχουνε αυστηρούς κανόνες» [ο.π.,:36]. Εντυπωσιάζει στη συγκεκριμένη αποστροφή η τάση «φυσικοποίησης» του τραπεζικού συστήματος, προκειμένου αφενός, να θεωρηθεί αδιανόητη η αντικατάστασή του και αφετέρου, να νομιμοποιηθεί η ανάγκη υπαγωγής του σε αυστηρό έλεγχο.

«της εποχής του Σάιλοκ»,¹⁵ έρχεται να προασπίσει ανοιχτά το αίτημα μίας εθνοσωτήριας «αιμοδοσίας»:

Θα μου πείτε ότι αυτός που παίρνει σήμερα 80.000 και θα του κόψεις το μισθό του, θα στενοχωρηθεί γιατί έχει σχεδιάσει ανάλογα τη ζωή του. Ναι, αλλά δεν γίνεται διαφορετικά. Πέστε ότι πηγαίναμε σε πόλεμο, γιατί σε πόλεμο είμαστε τώρα, δεν θα πηγαίναμε και ορισμένοι από μας για να θυσιαστούμε; Δεν ζητάμε τώρα να γίνουνε θυσίες, ζητάμε όμως να γίνει μια αιμοδοσία, ας μου επιτραπεί η έκφραση, για να σωθεί η έρμη αυτή χώρα [Βασιλικός & Στουρνάρας, 2011: 50-51].

Αναλογιζόμενος την ποσότητα των μέτρων που επιβλήθηκαν σε μία μεγάλη μερίδα του εθνικού πληθυσμού από τον Μάιο του 2010 και εφεξής, το βαρύτερο φορτίο λιτότητας το οποίο αυτά συνεπάγονται, αλλά και το βραχύτατο χρονικό διάστημα της εφαρμογής τους, εύκολα μπορεί κανείς να κατανοήσει πως ούτε η πολεμική μεταφορά, ούτε η βαμπιρική εικόνα της «αιμοδοσίας» συνιστούν εν προκειμένω ρητορικές υπερβολές· διότι αυτό που δια χειλέων Ιωάννου Στουρνάρα επισείεται ευφημιστικά ως «αιμοδοσία», συνεπάγεται στην πραγματικότητα την κατάλυση του ίδιου του Κράτους Προνοίας και την καταγγελία όλων των εργασιακών και κοινωνικών κεκτημένων που συνυφαίνονται ιστορικά με την παρουσία του. Ταυτόχρονα όμως, συνεπάγεται και την προϊούσα αποσάρθρωση του κοινωνικού ιστού, ξεκινώντας από τα πιο ευάλωτα (και συνεπώς λιγότερα «παραγωγικά») στρώματα της ελληνικής κοινωνίας.

Η παράθεση κάποιων στατιστικών δεδομένων σχετικά με τις ποικίλες εκφάνσεις της απαιτούμενης «αιμοδοσίας» κατά την περίοδο της κρίσης, θα μπορούσε εν προκειμένω να αποβεί ιδιαίτερος διαφωτιστική. Σε 232.000 υπολογίζονται οι απολυμένοι του Δημοσίου τα τελευταία τέσσερα χρόνια, ύστερα από τις αλλεπάλληλες καταργήσεις και συγχωνεύσεις εκατοντάδων κρατικών φορέων και υποστηρικτικών δομών,¹⁶ ενώ το ποσοστό της ανεργίας το τελευταίο τρίμηνο του 2013 ανέρχεται στο 27%.¹⁷ Η εθνική «αιμοδοσία» αναδεικνύει την Ελλάδα πρωταθλήτρια χώρα στις μισθολογικές μειώσεις, με το ποσοστό των περικοπών στον δημόσιο τομέα να ανάγεται στο 22,9%¹⁸ και στον ιδιωτικό, στο 25%.¹⁹ Παράλληλα όμως την αναδεικνύει

¹⁵ «B.B.: Είναι βάσιμη η άποψη ότι οι τράπεζες είναι επίσημοι τοκογλύφοι; –Σ.Σ. Όχι, δεν το δέχομαι. Οι τράπεζες έχουν από πίσω τους μετόχους και οι μέτοχοι είναι κυρίως θεσμικά πρόσωπα. Πέρασε πια η εποχή του Σάιλοκ» [ο.π.:39]. Καθώς φαίνεται, δεν περνάει καθόλου από το μυαλό του δεύτερου συνομιλητή ότι στο πλαίσιο των χρηματοπιστωτικών μεταπλάσεων του καπιταλισμού, ενδέχεται οι τοκογλυφικές πρακτικές του Σάιλοκ απλώς να απέκτησαν θεσμική έκφραση και ισχύ.

¹⁶ Βλ. σχετικό δημοσίευμα στο www.iefimerida.gr/node/134469#ixzz2p0fqe0Mf [τελευταία ανάκτηση: 30.12. 2013].

¹⁷ www.statistics.gr/portal/page/portal/ESYE. Μιλώντας με απόλυτα νούμερα, οι άνεργοι υπολογίζονται σήμερα σε 1 εκατομμύριο 350 χιλιάδες. Βλ. www.newsbomb.gr/koinwnia/story/383861/akraia-fainomena-ftoheias-stin-ellada [τελευταία ανάκτηση: 30.12. 2013].

¹⁸ Βλ. αναλυτικούς πίνακες στο www.analyst.gr/2013/09/03/1149/ [τελευταία ανάκτηση: 30.12. 2013].

και πρωταθλήτρια στο επίπεδο των οικονομικών και κοινωνικών ανισοτήτων, καθόσον το μερίδιο του εισοδήματος του πλουσιότερου 20% του πληθυσμού υπολογίζεται μεγαλύτερο κατά 6,6 φορές, σε σχέση με το μερίδιο του εισοδήματος του φτωχότερου 20% του πληθυσμού.²⁰ Για λόγους που σχετίζονται λιγότερο με την αποπληρωμή του εθνικού χρέους και περισσότερο με την εξόφληση των τοκοχρεολυσίων του μνημονιακού δανεισμού, κρίνεται απαραίτητη η επιβολή αλληπάλληλων φορολογικών μέτρων,²¹ η δραματική συρρίκνωση των δημοσίων δαπανών για την Παιδεία²² και την Υγεία,²³ η διάλυση των ασφαλιστικών ταμείων με την υπαγωγή των ομολόγων τους στη διαδικασία «κουρέματος» μέσω της συμμετοχής στο PSI –αλλά και η επανάκαμψη ακραίων φαινομένων κοινωνικής εξαθλίωσης και φτώχειας.²⁴ Σύμφωνα με μετριοπαθείς εκτιμήσεις, τρία εκατομμύρια έλληνες έχουν καταστήσει σήμερα να ζουν κάτω από το όριο της φτώχειας, τα συσσίτια που παρέχονται καθημερινώς από κυβερνητικούς ή άλλους φιλανθρωπικούς φορείς σε ολόκληρη την Ελλάδα ξεπερνούν τις διακόσιες πενήντα χιλιάδες μερίδες, ενώ οι άνθρωποι που δεν έχουν σπίτι –μεταξύ των οποίων οικογένειες με μικρά παιδιά και ηλικιωμένοι με προβλήματα υγείας– υπολογίζονται σε σαράντα χιλιάδες.²⁵

Μια τόσο ζοφερή κοινωνική πραγματικότητα είναι εύλογο ότι συντείνει προοδευτικά στη δημιουργία ενός γενικευμένου αισθήματος κοινωνικής απελπισίας, καθόσον οι φωνές που παραδέχονται τη μη-βιωσιμότητα του ελληνικού χρέους –αλλά και την ανεπάρκεια όλων των «έκτακτων μέτρων» που πάρθηκαν για την αποπληρωμή του– δεν προέρχεται πλέον από τις

¹⁹ Βλ. σχετικό δημοσίευμα στο www.karfitsa.gr/2013/12/28/elstat-kseperna-to-25-i-meiosi-apodoxon-s/ [τελευταία ανάκτηση: 30.12.2013].

²⁰ Βλ. σχετικό δημοσίευμα στο www.xn--mxa9add.gr/epikairothta/o-kosmos-mas/6446-elstat-prwtathlitria-stis-oikonomikes-anisotites-i-ellada [τελευταία ανάκτηση: 30.12.2013].

²¹ Σύμφωνα με την ελληνική σελίδα της Βικιπαιδείας για την ελληνική κρίση χρέους, στα φορολογικά αυτά μέτρα περιλαμβάνονται –κατά τη σειρά επιβολής τους: αύξηση του Φόρου Προστιθέμενης Αξίας (ΦΠΑ) έως και 23%· αύξηση 15% στον φόρο βενζίνης· επιβολή επιπλέον 10% έως 40% στους ήδη υπάρχοντες φόρους εισαγωγής επί της αξίας των περισσότερων εισαγομένων αυτοκινήτων· αύξηση στον ειδικό φόρο κατανάλωσης σε καύσιμα, τσιγάρα και ποτά κατά 10%· αλλαγή φορολογικής κλίμακας με επιβάρυνση σε όλους όσους δηλώνουν εισόδημα πάνω από 8.000 ευρώ· έκτακτη εισφορά για όλους όσους έχουν εισόδημα πάνω από 12.000 ευρώ· επιβολή κλιμακωτής αντικειμενικής δαπάνης κατοικίας· επιβολή ετήσιου τέλους για τους ελεύθερους επαγγελματίες και τους επιτηδευματίες· επιβολή ειδικής εισφοράς αλληλεγγύης για την καταπολέμηση της ανεργίας ύψους 2%· επιβολή Ειδικής Εισφοράς Συνταξιούχων Επικουρικής Ασφάλισης· αύξηση του ποσοστού παρακράτησης Λογαριασμού Αλληλεγγύης Φορέων Κοινωνικής Ασφάλισης (ΛΑΦΚΑ) σε όλες τις συντάξεις άνω των 1450 ευρώ· μείωση του αφορολόγητου ορίου από τις 8.000 στις 5.000 ευρώ· αύξηση φόρου στο υγραέριο κίνησης κατά 23 λεπτά· εισαγωγή έκτακτης εισφοράς στα φωτοβολταϊκά. Και καθώς δείχνουν τα πράγματα, έπεται συνέχεια.

²² Βλ. το δημοσίευμα «Στον πάτο της Ευρώπης η Ελλάδα σε δαπάνες για την παιδεία», στο www.alfavita.gr/artheta/. Πρβλ. αντίστοιχες εκτιμήσεις στο xenesglosses.eu/2013/10/e-e-meiosi-ton-dapanon-gia-tin-paideia/ [τελευταία ανάκτηση: 30.12.2013].

²³ Συνολικά, η μείωση των δαπανών για τη δημόσια υγεία κατά την περίοδο της κρίσης υπολογίζεται σε 4,4 δισεκατομμύρια ευρώ. Βλ. σχετικό δημοσίευμα στο www.imerisia.gr/article.asp?catid=27201&subid=2&pubid=113039763 [τελευταία ανάκτηση: 30.12.2013].

²⁴ Βλ. σχετικό δημοσίευμα στο www.newsbomb.gr/koinwnia/story/383861/akraia-fainomena-ftoheias-stin-ellada [τελευταία ανάκτηση: 30.12.2013].

²⁵ Βλ. σχετικό δημοσίευμα στο www.nocomments.gr/h-krish-se-ariumoyis40-000-astegoi-250-000merides-faghtoy-sta-syssitia-3-ekt-ellhnes-zoyn-katv-apo-ta-oria-ths-ftvxeias-54663 [τελευταία ανάκτηση: 30.12.2013].

«ανεύθυνες» φωνές της αντιπολίτευσης, αλλά από τους ίδιους τους εκπροσώπους του παγκόσμιου τραπεζικού συστήματος.²⁶ Το γεγονός αυτό ενισχύει την ιδέα ότι ένας τεράστιος πακτωλός χρημάτων υπεξαίρειται καθημερινά από ένα σημαντικό τμήμα του εθνικού πληθυσμού, με ανυπολόγιστο κοινωνικό κόστος, απλώς και μόνο για να «εξαφανιστεί» μέσα σε κάποιον τραπεζικό πίθο των Δαναΐδων. Γι' αυτόν ακριβώς το λόγο, καθίσταται ολοένα και περισσότερο προφανές στη συνείδηση του κοινωνικού σώματος, ότι ακόμα και η πιο σπάταλη «αιμοδοσία» δεν διαθέτει πλέον κανένα «εθνοσωτήριο» αντίκρισμα. Θα τολμούσα ωστόσο να συμπληρώσω ότι η κατίσχυση ενός πνεύματος συλλογικής κατήφειας και πεσιμισμού ερείδεται στην ύπαρξη ενός ευρύτερου κοινωνικοπολιτικού αδιεξόδου: στη βάσιμη υποψία ότι κανένας κοινωνικός ή πολιτικός φορέας δεν διαθέτει πλέον κάποια ρεαλιστική εναλλακτική αντιπρόταση για την έξοδο από την κρίση –και συνακόλουθα, ότι κανένας δεν μπορεί να εγγυηθεί ένα αξιοπρεπές εργασιακό μέλλον για τις ερχόμενες γενιές. Αντιθέτως, από παντού φαίνεται να καταφθάνουν ανησυχητικά μηνύματα περί της προοδευτικής σύμπτυξης μιας «*No Future*» γενιάς, η οποία βλέπει τα όνειρά της να φυλλορροούν μπροστά στην ιλαροτραγική διάψευση ολόκληρης της μεταπολιτευτικής υπόσχεσης.²⁷ Εξαιρετική διατύπωση, αν και διαφωνώ με τον τόνο και συχνά το περιεχόμενο των προηγούμενων παραγράφων για την κρίση στην Ελλάδα.

Εκκινώντας από όλα τα παραπάνω δεδομένα που εξυπονούνται πίσω από τη μετωνυμία της «αιμοδοσίας», δεν θα πρέπει συνεπώς να θεωρηθεί τυχαίο το γεγονός ότι ο ψυχολογικός και κοινωνικοπολιτικός αντίκτυπος της κρίσης περιέλαβε –και εξακολουθεί να περιλαμβάνει– τις πλέον ετερόκλητες αντιδράσεις: από τη μία μεριά, την ανάπτυξη ριζοσπαστικών κοινωνικών τάσεων, οι οποίες κορυφώνονται στο κίνημα των «αγανακτισμένων» (*indignados*) και στην ανάδειξη ενός ελάσσονος αστερισμού αριστερών σχηματισμών του 2009, σε αξιωματική αντιπολίτευση το 2012· από την άλλη, μία τάση ακραίας συντηρητικής αναδίπλωσης της ελληνικής κοινωνίας, η οποία έδωσε τη δυνατότητα στο ναζιστικό σχηματισμό *Χρυσή Αυγή* να εισέλθει ως πέμπτο κόμμα στο ελληνικό κοινοβούλιο· από τη μία μεριά, την ενθουσιώδη κινητοποίηση ενός μεγάλου μέρους της ελληνικής κοινωνίας σε πρωτοφανείς πρωτοβουλίες αλληλεγγύης και αλτρουισμού²⁸· από την άλλη, την καταβύθιση ενός εξίσου μεγάλου μέρους της ίδιας αυτής κοινωνίας σε συναισθήματα τρόμου και απόγνωσης, τα οποία θα συμβάλλουν στην επίταση φαινομένων οξείας κοινωνικής παθολογίας –όπως είναι η ραγδαία εξάπλωση του

²⁶ Βλ. για παράδειγμα την έκθεση της ίδιας της Goldman Sachs στο www.naftemporiki.gr/story/362480. Πρβλ. news.in.gr/economy/article/?aid=1231271183 [τελευταία ανάκτηση: 30.12.2013].

²⁷ Βλ. το άρθρο του Γιώργου Στάμκου, «Η νέα “No Future” γενιά» στο tvxs.gr/news/ellada/h-nea-%C2%ABno-future%C2%BB-genia [τελευταία ανάκτηση: 30.12.2013].

²⁸ Για τις πρωτοβουλίες αυτές, βλ. www.solidarity4all.gr/ [τελευταία ανάκτηση: 30.12.2013].

φαινομένου της τοξικομανίας²⁹ και η κατακόρυφη άνοδος των κρούσεων κατάθλιψης,³⁰ και των περιστατικών αυτοκτονίας.³¹

Αυτό είναι, σε γενικές γραμμές, το περίγραμμα της κυβερνητικής διαχείρισης και του κοινωνικού αντίκτυπου της οικονομικής κρίσης. Ας περάσουμε τώρα στην πρόσληψη της τελευταίας από τα μέλη της *Αρμονικής Ζωής*.

§4.3. Case Study: Ολομέλεια της 17^{ης} Μαΐου 2011

§4.3.1. Η συζήτηση

Όπως αναφέρθηκε σε προηγούμενη ενότητα [Α',§3.2], κάθε «έτος» αυτογνωσίας πραγματοποιεί μία φορά το μήνα τη λεγόμενη «ολομέλειά» του, στην οποία ο Najemy παρίσταται προσωπικώς, προκειμένου να απαντήσει σε απορίες που σχετίζονται με τις μέχρι τούδε διδαγμένες θεματικές, αλλά και σε ερωτήματα ευρύτερου πνευματικού ενδιαφέροντος.³² Από τα μέσα του 2010 μέχρι την ολοκλήρωση της επιτόπιας έρευνάς μου (2012), καμία ολομέλεια δεν αρνήθηκε ποτέ να συζητήσει επιμέρους ερωτήματα των εκπαιδευομένων σχετικά με την Α ή την Β πτυχή της οικονομικής κρίσης. Αν παρόλα αυτά, ξεχωρίζω ανάμεσά τους την ολομέλεια της 17^{ης} Μαΐου 2011, είναι διότι τη θεωρώ εμβληματική ως προς τρία τουλάχιστον χαρακτηριστικά της: πρώτον, ότι αφιερώθηκε *εξολοκλήρου και καταστατικώς* στο πρόβλημα της κρίσης· δεύτερον, ότι δεν είχε το χαρακτήρα μίας στερεοτυπικής απλώς εμπέδωσης της διδαχθείσας ύλης, αλλά μίας ζωντανής, επίκαιρης και ενδιαφέρουσας συζήτησης· και τρίτον, ότι η φιλοδοξία της ήταν ταυτόχρονα *ερμηνευτική* –να επισημανθούν τα βαθύτερα αίτια της οικονομικής κρίσης εξ επόψεως πνευματικής– αλλά και *προτρεπτική*: να διερευνηθεί ο βαθμός κατά τον οποίο ο πνευματικός δρόμος μπορεί να συγκροτήσει έναν υπολογίσιμο παράγοντα ανασχεσης των επιπτώσεων της κρίσης.

Βάσει του καταστατικού της *Αρμονικής Ζωής*, οι ολομέλειες οφείλουν να διαρκούν μία ώρα. Αυτό σημαίνει ότι επιβάλλεται μια ορισμένη «οικονομία» στη διαδικασία της συζήτησης: να αποφεύγονται επικαλύψεις και επαναλήψεις, να υπάρχει συντομία και σαφήνεια στη διατύπωση των ερωτημάτων, να διαφυλάσσεται η επικέντρωση στην πνευματική «ουσία» των θεμάτων που τίθενται κάθε φορά. Χωρίς αμφιβολία, η ολομέλεια της 17^{ης} Μαΐου ικανοποίησε στο μέγιστο βαθμό τα παραπάνω κριτήρια, όσον αφορά στο επίπεδο της διαδικασίας. Δεν θα μπορούσα να ισχυριστώ ωστόσο ότι συνέβη κάτι ανάλογο και στο επίπεδο του *περιεχομένου*. Σε καμία άλλη

²⁹ Βλ. σχετικό δημοσίευμα στο news247.gr/eidiseis/koinonia/the_guardian_oi_toksikomaneis_sthn_ellada_strefontai_sto_sisa_kathws_h_oikonomikh_krish_vathainei.2256851.html [τελευταία ανάκτηση: 03.01.2014].

³⁰ www.imerisia.gr/article.asp?catid=27201&subid=2&pubid=113122298 [τελευταία ανάκτηση: 30.12.2013].

³¹ www.tovima.gr/society/article/?aid=505755 [τελευταία ανάκτηση: 30.12.2013].

³² Αυτό δεν σημαίνει ότι ο χαρακτήρας των ολομελειών είναι κλειστός. Στην ολομέλεια του εκάστοτε έτους αυτογνωσίας μπορούν να συμμετάσχουν εκπαιδευόμενοι από οποιοδήποτε άλλο έτος –καθώς βέβαια και όσοι συντονιστές επιθυμούν.

ολομέλεια απ' όσες τουλάχιστον εγώ παρευρέθηκα κατά τη διάρκεια της επιτόπιας έρευνάς μου, δεν διατυπώθηκαν τόσα ερωτήματα σχετικά με την πολιτική και αντισταθμιστική δυναμική του πνευματικού δρόμου· επιπλέον, καμία άλλη ολομέλεια δεν μου έδωσε ποτέ μια περισσότερο αντιπροσωπευτική εικόνα του βαθμού πολιτικής αυτοσυνειδησίας και ενημερότητας των εκπαιδευομένων. Αφ' ης στιγμής βέβαια έλαβαν χώρα στο πλαίσιο μίας συζήτησης η οποία δεν είχε την πρόθεση να αμφισβητήσει σοβαρά ούτε την κοσμοθεωρία, ούτε τους παραδεδομένους ρόλους των μελών του Κέντρου, είναι προφανές ότι οι πολιτικές «παρεκβάσεις» της ολομέλειας ουδόλως κατάφεραν να την εκτρέψουν από τις προγραμματικές («πνευματικές») σκοποθεσίες της. Παρόλα αυτά, και μόνο το γεγονός ότι οι συγκεκριμένες παρεκβάσεις έδωσαν την ευκαιρία στους παρευρισκόμενους να επαναπροσδιορίσουν την επικαιρική και συνάμα πολιτική διάσταση του πνευματικού δρόμου, πιστεύω ότι επαρκεί για να προσδώσει στην ολομέλεια την ιδιαίτερη σημασία της.

Η συζήτηση ξεκίνησε με την έκκληση του Najemy να δηλωθούν κατ' αρχάς οι βασικές συναισθηματικές αντιδράσεις των μελών απέναντι στα μέχρι τούδε δεδομένα της οικονομικής κρίσης. «*Πώς νιώθετε με όλο αυτό που συμβαίνει; Τι συναισθήματα έχετε;*». Εκφράζοντας καθώς πιστεύω, τη συντριπτική πλειοψηφία των παρευρισκόμενων, η Μαρία επισημαίνει ότι το συναίσθημα που κυριαρχεί μέσα της είναι ο *φόβος*, καθόσον τα εισοδήματά της έχουν υποστεί δραματική μείωση και ενδέχεται σύντομα να μην μπορεί να ανταποκριθεί σε βασικές οικονομικές της υποχρεώσεις. Αναφέρει επίσης ότι δυσκολεύεται να διατηρήσει την ηρεμία της, ενόσω κατακλύζεται από δυσοίωνα σενάρια για το μέλλον της Ελλάδας, τα οποία αναπαράγονται διαρκώς σε όλους τους κύκλους των κοινωνικών της συναναστροφών. Η Κυριακή εξομολογείται παραπλήσια συναισθήματα: βαθεία λύπη για το οικονομικό (και όχι μόνο) κατάντημα της χώρας, ανασφάλεια και άγχος για τις περιορισμένες δυνατότητες εθνικής ανάκαμψης, αλλά και ολοκληρωτική άγνοια για το τι πρόκειται να ξημερώσει την επαύριον. Η Αλεξάνδρα δηλώνει ότι κατατρώχεται από οργή όταν βλέπει κάποιους «επώνυμους» να ζουν σε πολυτελείς βίλες κοντά στην Ακρόπολη, ενώ ακόμα και οι πέτρες κραυγάζουν για τα υπέρογκα κονδύλια που υπεξαίρεσαν από το ελληνικό κράτος. Θα ήθελε βέβαια να διατηρεί την ψυχραιμία της σε κάθε περίπτωση – παραδέχεται ωστόσο ότι εάν τύχαινε κάποτε να συναντήσει στο δρόμο τους συγκεκριμένους ανθρώπους, δεν θα δίσταζε να τους χαστουκίσει. Ο Πέτρος συμμερίζεται την αγανάκτηση της Αλεξάνδρας, γενικεύοντας σε διαχρονικό επίπεδο τη συνθήκη της κοινωνικής αδικίας:

Όλα αυτά γίνονται και ξαναγίνονται. Το βλέπω με τα παιδιά μου που διαβάζω μαζί τους

Ιστορία. Τα ίδια έκαναν όλοι οι αυτοκράτορες, ο μεγα-Αλέξανδρος, η Βυζαντινή αυτοκρατορία...Ο κάθε εργαζόμενος δουλεύει και παίρνει ψίχουλα –ενώ οι αυτοκράτορες τρώνε με χρυσά κουτάλια. Ακριβώς το ίδιο συμβαίνει και τώρα. Ο εργαζόμενος παίρνει τριάντα και ο εργοδότης εκατόν τριάντα.

Διάσπαρτες και λιγότερο τολμηρές φωνές συγκαταβαίνουν με νεύματα του κεφαλιού ή παραδέχονται χαμηλόφωνα ότι διατελούν σε σύγχυση. Πολλοί εκπαιδευόμενοι δηλώνουν ότι αδυνατούν να καταλάβουν πώς φτάσαμε σε μία τόσο απελπιστική συνθήκη· άλλοι, καταφέρονται ρητά εναντίον της ελληνικής κυβέρνησης και υπογραμμίζουν την θλιβερή έλλειψη πολιτικών ηγετών, με την αυστηρή (και εξιδανικευμένη) σημασία του όρου. Μία μερίδα εκπαιδευομένων εκφράζει επιφυλάξεις για την ανεκτικότητα της ελληνικής κοινωνίας απέναντι στους μετανάστες, επιρρίπτοντάς τους μάλιστα ευθύνες για την επιδείνωση του δημοσιονομικού ελλείμματος της χώρας, αλλά και για την κατακόρυφη άνοδο της ανεργίας. Την ίδια στιγμή όμως, ακούγονται και οι διαμετρικώς αντίθετες απόψεις: ότι δεν θα πρέπει να κατηγορούμε τους μετανάστες, αλλά τους έλληνες και ξένους εργοδότες, οι οποίοι τους εκμεταλλεύονται ασύστολα –κι ακόμα περισσότερο, *«τα πλούσια κράτη που στέλνουν τους μετανάστες από εδώ και από εκεί, αδιαφορώντας για το αν οι άλλες χώρες μπορούν να τους απορροφήσουν»*. Μεταξύ των διαφόρων παραλλαγών θυμού και αγανάκτησης, δεν λείπουν φυσικά και φωνές οι οποίες αποδίδουν την ευθύνη για την οικονομική κρίση σε οικεία κακά. Ο Γεράσιμος επιμένει ότι τα αίτια της κρίσης θα πρέπει να αναζητηθούν στο γεγονός ότι η Ελλάδα δεν πιστεύει πια σε κανένα άλλο όραμα, εκτός απ' αυτό της καλοπέραςης και του καταναλωτισμού. Ο Κυριάκος επαυξάνει, υπογραμμίζοντας ότι το ελληνικό Κράτος θα μπορούσε να είχε αναπτύξει μέχρι σήμερα τις απαραίτητες παραγωγικές δομές, οι οποίες θα του επέτρεπαν όχι μόνο να είναι οικονομικά άταρκες, αλλά και να προσφέρει θέσεις εργασίες σε όλους τους ανθρώπους –ακόμα και στους μετανάστες. Η άποψη του Κυριάκου εγείρει αντιρρήσεις από την πλευρά της Κούλας:

Δυο λεπτά βρε παιδιά...Όταν λέμε «κράτος», ποιος είναι το κράτος; Εγώ, εσύ, όλοι μας αποτελούμε και φτιάχνουμε το κράτος. Και στο τέλος όλοι αυτοί που είναι εκεί πάνω κι εμείς είμαστε από κάτω και τους βλέπουμε και τους κρίνουμε και θυμώνουμε και τους βρίζουμε και λέμε ότι δεν κάνουν καλά τη δουλειά τους –όλοι αυτοί είναι δική μας εικόνα. Εμείς τους εκλέξαμε. Με την ανοχή και με την αποδοχή μας έγινε ό,τι έγινε.

Οι χαμηλόφωνες επικροτήσεις και τα καταφατικά νεύματα των εκπαιδευομένων πληθαίνουν τώρα εντυπωσιακά.

Σε όλη τη διάρκεια της συζήτησης, οι παρεμβάσεις του Najemy παραμένουν λιγόλογες και

διακριτικές. Όχι μόνο δεν ενοχλείται από τις αιχμηρές διαπιστώσεις των εκπαιδευομένων, αλλά κατά κάποιον τρόπο δείχνει να τις αποζητά, στο βαθμό που αντιλαμβάνεται ότι η δύσκολη κατάσταση της κρίσης απαιτεί μια ορισμένη έκφραση και εκτόνωση των αρνητικών συναισθημάτων. Είναι προφανές ότι ο θυμός, η αγανάκτηση, ο φόβος και το άγχος αποτελούν τα κυρίαρχα συναισθήματα των εκπαιδευομένων· είναι επίσης προφανές ότι, σε πείσμα της καταστατικής επιφύλαξης της *Αρμονικής Ζωής* έναντι κάθε απόπειρας στιγματισμού και ενοχοποίησης, υπάρχει έντονη επιθυμία από τη μεριά των εκπαιδευομένων να κατονομαστεί τουλάχιστον ένα πρωταίτιο της οικονομικής κρίσης. Αφ' ης στιγμής το πρόταγμα της αποταύτισης από τους κοινωνικούς μας προγραμματισμούς προϋποθέτει μια στοιχειώδη επίγνωση των βασικών συναισθημάτων και πεποιθήσεών μας, δεν υπάρχει τίποτε το προβληματικό σ' έναν τέτοιον εκφορτισμό. Εν μέσω του κατηγορητηρίου και των αντεγκλήσεων, ο Najemy αισθάνεται ωστόσο την ανάγκη να παρέμβει κάποια στιγμή πιο δραστικά, προκειμένου να αναπλαισιώσει τη συζήτηση και να θέσει το ερώτημα μιας εναλλακτικής θέασης και ερμηνείας της παρούσας συγκυρίας. Εάν δεν υπάρχει τρόπος να κοιτάξουμε τα πράγματα από διαφορετική σκοπιά, εάν η οικονομική κρίση είναι απλώς και μόνο το άδοξο τέλος μίας ακόμα πιο άδοξης εποχής, τότε είναι προφανές ότι ο πνευματικός δρόμος προσκρούει σε τοίχο, το Θεϊκό Σχέδιο δεν απεργάζεται παρά την συλλογική μας εξαπάτηση και το διακύβευμα της πνευματικής μας εξέλιξης εκπίπτει σε φιάσκο. Τα συναισθήματα της ανασφάλειας και της οργής είναι δικαιολογημένα από κάθε άποψη· από το γεγονός όμως ότι νομιμοποιούμαστε να τους δώσουμε τον πρώτο λόγο, δεν συνεπάγεται ότι θα πρέπει να τους δώσουμε και τον τελευταίο:

Najemy: Είπαμε κάποια συναισθήματα που είναι πολύ καθημερινά και πολύ δικαιολογημένα. Είναι φυσικό να νιώθουμε έτσι. Γνωρίζουμε όμως από το νόμο της έλξης,³³ ότι όλα τα αρνητικά συναισθήματα που έχουμε, έλκουν αυτά για τα οποία έχουμε τα αρνητικά συναισθήματα. Καταλαβαίνουμε τότε ότι δεν μας εξυπηρετεί να έχουμε τέτοια συναισθήματα –εκτός αν μας οδηγούν σε κάποιες πράξεις. Να νιώθω αγανάκτηση και θυμό και να κάνω κάτι γι' αυτό, έχει νόημα. Αλλά να νιώθω αγανάκτηση και θυμό απλά για να νιώθω αγανάκτηση και θυμό... Το ερώτημα είναι λοιπόν, με ποιον άλλο τρόπο μπορούμε να δούμε αυτό που συμβαίνει και με ποιον άλλον τρόπο μπορούμε να λειτουργήσουμε. Τι σκέψεις έχετε; Τι θα προτείναμε; Πώς αλλιώς μπορούμε να σκεφτούμε και πώς αλλιώς μπορούμε να λειτουργήσουμε απέναντι σε αυτήν την κρίση;

Η παρέμβαση του Najemy θα πρέπει να θεωρηθεί τυπική εξ' επόψεως επικοινωνιακής τακτικής: όπως θα μας δοθεί η ευκαιρία να διαπιστώσουμε και σε άλλες περιπτώσεις, όλες οι πνευματικές αλήθειες τις οποίες προασπίζει το Κέντρο δεν εισάγονται ποτέ ως αφηρημένες και δογματικές

³³ Για το νόμο της έλξης θα μιλήσω διεξοδικά στον οικείο τόπο [B'§2.4.1, σσ. 204-206].

φόρμουλες, αλλά ως εναλλακτικοί τρόποι σκέψης και λειτουργίας απέναντι σε «αρνητικές» καταστάσεις, πεποιθήσεις και συναισθήματα, τα οποία έχουν προηγουμένως κατονομαστεί (και απαξιωθεί) στη συνείδηση των εκπαιδευομένων ως *τέτοια*. Για να το θέσω με διαφορετικούς όρους, αποτελεί πάγια τακτική του Najemy και των συντονιστών, να μην διατυπώνουν τις πνευματικές αλήθειες της *Αρμονικής Ζωής* εξαρχής και a priori, αλλά να τις προτείνουν πάντοτε σε δεύτερο χρόνο, ως διαλεκτικό αντίποδα μίας «λανθασμένης» ή «δυσλειτουργικής» θέσης, την οποία ο εκπαιδευόμενος οφείλει εξάπαντος να υπερβεί. Από την άποψη αυτή, θεωρώ τις ακροτελεύτιες ερωτήσεις του Najemy εξόχως καθοδηγητικές, καθόσον πιστεύω ότι στο πλαίσιο των εκπαιδευτικών και θεραπευτικών σκοποθεσιών του Κέντρου, αλλά και κάτω από την ένταση της δεδομένης στιγμής, κανένας εκπαιδευόμενος δεν θα μπορούσε πραγματικά να αποστασιοποιηθεί από τις εν λόγω πνευματικές αλήθειες –πολλώ δε μάλλον, να «προτείνει» μιαν άποψη ολότελα ξένη προς τα σημαινόμενά τους. Αυτός είναι ο λόγος, άλλωστε, για τον οποίο κρίνω ότι οι εκπαιδευόμενοι αποφάσισαν να παραστούν σ' αυτήν την ολομέλεια και όχι σε κάποια άλλη: για να καθομολογήσουν ενώπιον των υπολοίπων μελών τις πνευματικές αλήθειες με τις οποίες αισθάνονται βιωματικά εξοικειωμένοι –για να συμμεριστούν δηλαδή έναν κοινό κοσμοθεωρητικό κώδικα και να συναντηθούν μέσα στις σημασίες του.

Η ανταπόκριση στην έκκληση του Najemy ήταν αρκετά ενθουσιώδης –γεγονός το οποίο υποδηλώνει την ασυνείδητη επιθυμία των εκπαιδευομένων να επικεντρωθούν περισσότερο στη λύση του προβλήματος, παρά στο ίδιο το πρόβλημα. Ίσως διότι το πρόβλημα το γνωρίζουμε λίγο-πολύ όλοι μας: ζούμε μέσα σε αυτό και υφιστάμεθα τις συνέπειές του. Ίσως πάλι, διότι ο πνευματικός δρόμος επιτάσσει εξ ορισμού την αποταύτιση από το «αρνητικό» και τον εναγκαλισμό του «θετικού». Σχηματικά μιλώντας πάντως, θα μπορούσα να ταξινομήσω τις εναλλακτικές σκέψεις και προτάσεις των εκπαιδευομένων σε δύο βασικές κατηγορίες: μία κατηγορία *αξιολογική*, η οποία περιλαμβάνει ενδεδειγμένες στάσεις και συμπεριφορές· και μία κατηγορία *τεχνική*, η οποία αφορά ειδικότερα σε πνευματικές τεχνικές. Στα παραπάνω, θα πρέπει να προστεθεί επίσης ένας αριθμός διάσπαρτων απόψεων σχετικά με την εμβέλεια των επιπτώσεων της κρίσης, αλλά και κάποιες ευλογοφανείς υποθέσεις, όσον αφορά στα «πραγματικά» αίτια της τελευταίας. Οι επίδικοι χειρισμοί των εκάστοτε ελληνικών κυβερνήσεων και η συνάρθρωσή τους με συγκεκριμένα οικονομικά συμφέροντα μπορεί να συνιστά την αντικειμενική, τεκμαρτή, και ως εκ τούτου «εξωτερική» πλευρά της κρίσης. Εάν όμως αποτολμήσει κανείς να προχωρήσει πέρα από την επικράτεια του προφανούς, θα διαπιστώσει ότι η ρίζα του προβλήματος εντοπίζεται πολύ βαθύτερα: στην απομάκρυνσή μας από πνευματικές και ηθικές αξίες οι οποίες θα όφειλαν να

θεωρούνται *απαράγραπτες* –και συνακόλουθα, στην οικειοποίηση εκ μέρους μας ενός ανορθολογικού, αμοραλιστικού και αφύσικου τρόπου ζωής, ο οποίος μας έμαθε να επαφιέμεθα σε εκείνα που *δεν* έχουμε (δηλαδή στα δάνεια). Όπως χαρακτηριστικά διατείνεται ο Αντώνης,

το πρόβλημα της εποχής είναι ότι μάθαμε να ζούμε με δάνεια. Νομίζω ότι αυτή είναι η βαθύτερη αιτία της κρίσης: αυτή η απληστία που ζήσαμε, αυτή η επιθυμία του καθενός να ζει με τα χρήματα που *δεν* έχει. Αλλά πιστεύω ότι αυτό είναι επίσης και το μάθημα: θα πρέπει να ξαναμάθουμε να ζούμε με αυτά που *έχουμε*, και όχι με αυτά που *δεν* έχουμε.

Η Ματίνα προσυπογράφει την άποψη αυτή:

Πιστεύω ότι βάσει των πράξεων όλης της ανθρωπότητας ήρθε αυτό, ότι είναι καρμικό, ότι όλοι έχουμε βάλει ένα πετραδάκι για να γίνει αυτό. Αλλά είμαι αισιόδοξη, βλέπω μέσα σ' αυτό πολλή ελπίδα, *δεν* στέκομαι να ακούσω τα διάφορα πηγαδάκια και πιστεύω ότι κάτι θα γίνει προς το καλύτερο.

Ένας διαφορετικός τρόπος πρόσληψης και ερμηνείας της κρίσης θα ήταν συνεπώς να την εκλάβουμε ως ένα *μάθημα* το οποίο *απεργάζεται* την πνευματική μας εξέλιξη. Θα πρέπει ωστόσο να θεωρηθεί προφανές ότι για να εκπληρώσει με επιτυχία τους εκπαιδευτικούς του στόχους, το συγκεκριμένο μάθημα *δεν* είναι δυνατόν να περιοριστεί στην παράθεση κάποιων αφηρημένων και γενικών αρχών· αντίθετα, οφείλει να διακλαδίσει το αντικείμενό του μέσα από έναν σεβαστό αριθμό υποενοτήτων. Μία πρώτη τέτοια υποενότητα, θα μπορούσε να είναι η επιστροφή μας σε μία προ-πιστωτική μορφή οικονομικών συναλλαγών, ακριβώς όπως την οραματίζεται ο Αντώνης. Μια δεύτερη υποενότητα, θα μπορούσε να είναι η επανιδιοποίηση των αξιών τις οποίες θυσιάσαμε στο βωμό του καταναλωτισμού και της ευμάρειας. Η Κούλα υπαινίσσεται ξεκάθαρα μια τέτοια προοπτική, όταν ισχυρίζεται ότι

...μπορούμε να δούμε την οικονομική κρίση σαν *κακομοιριά* και να είμαστε συνεχώς μέσα στην κλάψα –ή μπορούμε να *αναβαθμιστούμε* και να πούμε ότι υπάρχουν αξίες ανώτερες από το φαΐ.

Ποιες είναι όμως αυτές οι αξίες; Στη συντριπτική τους πλειοψηφία, οι εκπαιδευόμενοι συμφωνούν ότι πρόκειται για τις αξίες της *σχεσιακότητας* και της *συλλογικότητας*, της *απλότητας* και της *απόλαυσης των μικρών καθημερινών στιγμών*· τις αξίες τού να *γνωρίζεις τα όριά σου* και να μην θεωρείς ότι η *ευτυχία* είναι *ανάλογη των υλικών αγαθών που κατέχεις*· τις αξίες τού να ζεις *πραγματικά τη ζωή*, και όχι μέσα από τις *ψευδαισθήσεις* και τις *επιφάσεις* της –*γιατί είναι ψεύτικη η ζωή σου αν πιστεύεις ότι πρέπει να έχεις δέκα ζευγάρια παπούτσια για να είσαι*

ευτυχισμένος», όπως επισημαίνει η Αλεξάνδρα.

Σε πείσμα έτσι της κοινής αντίληψης, ότι η υποβάθμιση του βιοτικού επιπέδου μίας κοινωνίας ισοδυναμεί με την καταστροφή της, η Μαρία εισηγείται την άποψη ότι η οικονομική κρίση ενδέχεται εν τέλει να μας ωφελήσει, στο βαθμό που θα μας μάθει να περιορίζουμε τις περιττές μας ανάγκες και να αισθανόμαστε αυτάρκειες με λιγότερα υλικά αγαθά. Ανάλογες δυνατότητες εκφράζει μία σημαντική μερίδα εκπαιδευομένων, καθόσον εκλαμβάνει την κρίση ως μία ιδανική ευκαιρία για να μάθουμε –(σταχυολογώ πρόχειρα),

«να είμαστε δίκαιοι, σωστοί, υπεύθυνοι και συνεπείς» (Μάκης),

«να σεβόμαστε τον εαυτό μας και κατ' επέκταση τους άλλους» (Κούλα),

«να βάζουμε τις αξίες σε πρώτη μοίρα και τα χρήματα σε δεύτερη» (Ματίνα),

«να έχουμε εμπιστοσύνη στο Θεϊκό Σχέδιο και να πιστεύουμε ότι δεν γίνεται να μας συμβεί κάτι, αν δεν εξυπηρετεί την εξέλιξή μας» (Φαίνη).

Σύμφωνα με τις απόψεις των εκπαιδευομένων, η οικονομική κρίση θα μπορούσε επιπλέον να μας μάθει

«να αποδεχόμαστε την κατάσταση χωρίς αρνητικά συναισθήματα και να βοηθούμε το διπλανό μας» (Δημήτρης)

«να μεταδίδουμε τις γνώσεις μας και όλες τις τεχνικές που μαθαίνουμε στην Αρμονική Ζωή» (Κυριάκος)

«να μπαίνουμε στη θέση του άλλου και να προσπαθούμε να κατανοήσουμε πώς νιώθει» (Ευαγγελία)

«να ξαναβρούμε τη χαρά που υπάρχει στην ενότητα με τους άλλους» (Κούλα)

«να διαχειριζόμαστε σωστά τα υλικά αγαθά, με τη σκέψη ότι κάποτε δεν τα είχαμε, και κάποτε μπορεί να μην τα έχουμε» (Αντώνης).

Δεν χωρεί αμφιβολία ότι η οικονομική κρίση μάς καλεί να θυσιάσουμε ένα μέρος των υλικών αγαθών και των ανέσεων μας· την ίδια στιγμή όμως, μας προσφέρει τη δυνατότητα να κερδίσουμε σε πνευματικές και ηθικές αξίες. Αυτό που καταστρέφεται στην εξωτερική στοιβάδα της κρίσης, μπορεί να οικοδομηθεί ως όφελος στην εσωτερική της στοιβάδα· αυτό που συνιστά αντικειμενική ζημία, μπορεί να εξαργυρωθεί σε υποκειμενικό κέρδος. Η ολομέλεια φαίνεται να προωθεί ολόένα και περισσότερο τη δυνητική εξίσωση του υλικού output με το πνευματικό input, το

αντιστάθμισμα της απώλειας του οικονομικού μας κεφαλαίου από ένα ισόποσο κεφάλαιο πνευματικών και ηθικών αξιών –καθόσον μάλιστα ένα τέτοιο ενδεχόμενο συνάδει προς πάγκοινα δεδομένα της καθημερινής, αλλά και της ευρύτερης ιστορικής μας εμπειρίας. Είναι πολλάκις επιβεβαιωμένο, λόγου χάρη, ότι η ανάγκη να αντιμετωπιστεί μία δύσκολη συνθήκη καθιστά τους ανθρώπους περισσότερο αλληλέγγυους και συνεργατικούς, αλλά και περισσότερο δεκτικούς σε απλές και ανεπιτήδευτες χαρές της ζωής. Η Μαρία το γνωρίζει πολύ καλά αυτό, από αφηγήσεις του άμεσου οικογενειακού της περιβάλλοντος:

Θυμάμαι που μου έλεγε η γιαγιά μου ότι στην Κατοχή δεν είχαν ψωμί. Και μια μέρα κάποιος τους πήγε ψωμί, κι εκείνη έκοψε το μισό και πήγε να το δώσει στους γείτονές της –γιατί κι εκείνοι βρίσκονταν στην ίδια μοίρα. Και ήταν τόσο πολύ χαρούμενοι που είχαν ψωμί, που κάνανε γιορτή. Είχανε χαρά. Η συλλογικότητα –αυτό είναι. Αυτούς τους ανθρώπους δεν τους ενδιέφερε αν τα παπούτσια τους ήταν καινούργια.

Τη δυνατότητα μετατροπής του οικονομικού ελλείμματος σε πνευματικό πλεόνασμα υπερασπίζεται και η Κατερίνα, καταφεύγοντας σε ένα πιο πρόσφατο ιστορικό παράδειγμα:

Θα μπορούσαμε να σκεφτούμε το σεισμό του '81 και του '99. Πώς αυτό μας ένωσε, πώς μέσα από το φόβο είχαμε και τη χαρά. Μαζευόμαστε στο σπίτι κάποιου, και αυτό μας ένωνε. Αυτήν την ενότητα ίσως πρέπει τώρα να ξαναβρούμε. Ακόμη και οι οικογένειες. Σίγουρα η ανεργία θα ανεβαίνει. Κάποια παιδιά δεν θα έχουν δουλειά. Θα μπορούσαν να επιστρέψουν στο σπίτι των γονιών τους –να μαζευτεί η οικογένεια ξανά μαζί. Δεν είναι δα και τόσο ακραίο. Υπάρχουν λύσεις.

Αρκεί βέβαια να προηγηθούν συγκεκριμένες συνειδησιακές και ψυχολογικές υπερβάσεις, για την επίτευξη των οποίων απαιτείται να κάνουμε συστηματική και σοβαρή εσωτερική δουλειά· *εσωτερική*, όχι διότι οι αντικειμενικές συνθήκες της ζωής μας δεν επιδέχονται βελτιώσεις, αλλά διότι καμία αλλαγή της εξωτερικής πραγματικότητας δεν πρόκειται να μας κάνει ευτυχισμένους, εάν δεν καταστήσουμε προηγουμένως τον εαυτό μας *δεκτικό* στην ευτυχία. Όπως χαρακτηριστικά επισημαίνει ο Αντώνης,

η ευτυχία μας δεν εξαρτάται από τους άλλους. Εξαρτάται μόνο από εμάς. Μόνοι μας θα νιώσουμε την ευτυχία. Αν δεν νιώσουμε ασφάλεια και ευτυχία μέσα μας, αν δεν *επιλέξουμε* την ευτυχία, τότε όσο και να την αποζητάμε στους άλλους, δεν θα τη νιώσουμε ποτέ.

Το ζητούμενο είναι λοιπόν να αγκυροβολήσουμε σε εκείνες ακριβώς τις πνευματικές αλήθειες οι οποίες θα μας βοηθήσουν να νιώθουμε ευτυχία και ασφάλεια σε κάθε περίπτωση –ακόμα και μέσα στη δίνη της παρούσας οικονομικής κρίσης. Για να το πετύχουμε αυτό, η ολομέλεια συμφωνεί ότι

χρειάζεται να κατευθύνουμε την εσωτερική μας δουλειά προς δύο κατευθύνσεις: αφενός, να αποποιηθούμε κάθε καταστροφολογικό σενάριο περί της κρίσης και να την χαιρετίσουμε ως μία δυνατότητα αναστοχασμού και επαναξιολόγησης όλων μας των αξιών· αφετέρου, να εξοικειωθούμε σε βάθος με όσες πνευματικές τεχνικές και πρακτικές υπόσχονται την αμεσότερη βίωση των πνευματικών αληθειών της *Αρμονικής Ζωής*. Από τη μία μεριά δηλαδή, να αναθεωρήσουμε το σύνολο των στάσεων, των συμπεριφορών και των συνηθειών μας· από την άλλη, να επιστρατεύσουμε όλην μας την πνευματική τεχνογνωσία, προκειμένου να θραύσουμε τα γνωσιολογικά μας αυτονόητα και να αναδιαμορφώσουμε το αντιληπτικό μας πλαίσιο.

§4.3.2. *Επιλέγοντας τεχνικές*

Εξυπακούεται ότι καμία συνταγή δεν θεωρείται επιβεβλημένη· ο κάθε εκπαιδευόμενος είναι ελεύθερος να επιλέξει το δικό του cocktail πνευματικών τεχνικών, ανάλογα με την ιδιοπροσωπία, το γούστο και το χρόνο που διαθέτει. Παρατηρώ ωστόσο ότι τα μέλη της *Αρμονικής Ζωής* προσανατολίζονται ως επί το πλείστον σε τεχνικές, η επιτέλεση των οποίων προϋποθέτει έναν μεγαλύτερο ή μικρότερο βαθμό *ονειρέματος* και *φαντασίωσης*. Για να το θέσω με διαφορετικούς όρους, οι εκπαιδευόμενοι φαίνεται να προκρίνουν εκείνες τις τεχνικές, οι οποίες τους δίνουν τη δυνατότητα να οραματισθούν έναν ιδανικό κόσμο κι έναν εράσμιό εαυτό, απαλλαγμένο από τις αβελτηρίες, τα πάθη και τις ενοχές τής μέχρι τώρα ζωής τους. Όπως θα διαπιστώσουμε κατά την πορεία της διατριβής, μια τέτοια επιλογή δεν είναι καθόλου τυχαία, αλλά ανταποκρίνεται στην ενδόμυχη ανάγκη των εκπαιδευομένων να αντισταθμίσουν τα ζοφερά ενδεχόμενα της οικονομικής κρίσης με ένα είδωλο «ουτοπικής ανασυγκρότησης» –όπως θα έλεγε ο Lewis Mumford.³⁴ Κατά μία διαφορετική διατύπωση, θα έλεγα ότι οι εκπαιδευόμενοι δεν επιλέγουν τις συγκεκριμένες τεχνικές για να αμυνθούν έναντι των επιπτώσεων της οικονομικής κρίσης, αλλά και για να τις αντισταθμίσουν με ένα όραμα πνευματικής αναδιοργάνωσης του ατομικού και συλλογικού τους βίου.

Στις τεχνικές αυτές θα πρέπει να συγκαταριθμηθεί κατ' αρχάς ο *διαλογισμός*, ο οποίος υπόσχεται να αναπαύσει τον εκπαιδευόμενο από το χάος των αποσπασματικών του σκέψεων, χαρίζοντάς του βαθειά διανοητική και ψυχική ηρεμία· αλλά και ο *δημιουργικός οραματισμός*, ο οποίος αποπειράται να «ελκύσει» από το Σύμπαν μύχιες επιθυμίες και τολμηρά μας όνειρα, συναρμολογώντας τις μ' έναν ιδανικό κόσμο αγάπης, ειρήνης και αφθονίας. Οι συγκεκριμένες τεχνικές αποτελούν αναπόσπαστο τμήμα όλων σχεδόν των σεμιναρίων και των εκδηλώσεων της

³⁴ Σύμφωνα με τον Mumford, το ουτοπικό είδωλο ανασυγκρότησης «είναι ένα υποκατάστατο του εξωτερικού κόσμου· είναι κάτι σαν καταφύγιο, στο οποίο σπεύδουμε, όταν οι επαφές μας με τα “σκληρά γεγονότα” παραγίνονται περίπλοκες για να τις συνεχίσουμε ή σκληρές για να τις αντιμετωπίσουμε» [Mumford, 1998: 19].

Αρμονικής Ζωής –είναι δε τόσο δημοφιλείς μέσα στο Κέντρο, ώστε η ολομέλεια της 17^{ης} Μαΐου (κατόπιν προτροπής των ίδιων των συμμετεχόντων) ολοκληρώθηκε με δεκάλεπτο οραματισμό. Όσον αφορά μάλιστα στο κύρος που απολαμβάνει ειδικότερα ο διαλογισμός, θα αρκούσε να αναφερθεί ότι ολόκληρο το τρίτο έτος του σεμιναρίου αυτογνωσίας ασχολείται αποκλειστικά με την εκμάθησή του, ενώ ο ίδιος ο Najemy έχει αφιερώσει σ’ αυτόν ειδική μονογραφία [ΤΔ].

Ανάλογης δημοτικότητας τεχνική θα πρέπει να θεωρηθεί το *Ho’oropopo*,³⁵ υπό την έννοια ότι βοηθάει τον εκπαιδευόμενο να αναλάβει την αποκλειστική ευθύνη της ζωής του, να εξαγνίσει τον εαυτό του από οτιδήποτε αρνητικό υπεισέρχεται σ’ αυτήν, και δια του προσωπικού του εξαγνισμού, να εξαγνίσει παράλληλα τις σχέσεις του με ολόκληρο τον κόσμο. Ο Κυριάκος επισημαίνει ότι το *Ho’oropopo* συνιστά «*τη δική μας δύναμη απέναντι στην οικονομική κρίση*», ενώ ο Αντώνης υπογραμμίζει ότι

με το *Ho’oropopo* ζητάμε συγγνώμη για ότι κάναμε και δεν κάναμε –πράγμα εξαιρετικά σημαντικό, αφού η συγχώρεση είναι το φάρμακο της ευτυχίας».

Η Νέλλη μιλάει επίσης με ιδιαίτερο ενθουσιασμό για τη συγκεκριμένη τεχνική, στο βαθμό που μας υπενθυμίζει την *δική μας* ευθύνη για την αρνητικότητα του κόσμου:

το *Ho’oropopo* μας λέει ότι εγώ δημιουργώ το σύμπαν που βιώνω. Άρα, ό,τι προβλήματα έχουμε τα δημιουργούμε εμείς, είναι δικό μας καθρέφτισμα.

Όπως ελπίζω να καταστεί φανερό στη συνέχεια, μια τόσο ενθουσιώδης πρόκριση του *Ho’oropopo* από την ολομέλεια θα πρέπει να αποδοθεί σε δύο τουλάχιστον παράγοντες: πρώτον, στο γεγονός ότι ενσωματώνει επίσης το ονείρεμα και τη φαντασίωση ως δομικές προϋποθέσεις της επιτέλεσής του· και δεύτερον, ότι δίνει τη δυνατότητα στους εκπαιδευόμενους να αντιστρέψουν το πρόσημο της αρνητικότητας, όχι απλώς στο επίπεδο της ατομικής τους ψυχολογίας, αλλά, καθώς θα δούμε, σ’ αυτό της ευρύτερης ιστορικής και κοινωνικής τους πραγματικότητας.

Κάτι τέτοιο δεν σημαίνει βέβαια ότι οι «ατομικές» πλευρές της αρνητικότητας θα πρέπει να θεωρηθούν εξ ορισμού υποδεέστερες. Αφ’ ης στιγμής απαιτείται σοβαρή *εσωτερική* δουλειά για μία διαφορετική θέαση και ερμηνεία των επιπτώσεων της κρίσης, είναι προφανές ότι οι συγκεκριμένες πλευρές χρειάζεται με τη σειρά τους να ενταχθούν στις διαδικασίες πνευματικής υποκειμενοποίησης που προάγει η *Αρμονική Ζωή*. Η ολομέλεια επικαλείται εν προκειμένω το *Emotional Freedom Technique* –ή απλά EFT: μία από τις δημοφιλέστερες και πλέον περισπούδαστες τεχνικές του Κέντρου, η οποία θεωρείται ιδανική για την άμβλυνση των

³⁵ Προφέρεται: Χο –οπόνο πόνο.

αρνητικών μας συναισθημάτων και την ενδυνάμωση όσων πνευματικών αληθειών εκλαμβάνονται ως θεμελιώδεις παράμετροι του πνευματικού δρόμου. Ο Najemy υπογραμμίζει ότι το «EFT αφαιρεί τα αρνητικά συναισθήματα από μέσα μας και είναι ιδιαίτερα αποτελεσματικό στην αντιμετώπιση του συναισθηματικού πόνου», ενώ η Κούλα συμπληρώνει ότι «το EFT δουλεύει πολύ καλά για τις τραυματικές εμπειρίες των παιδικών χρόνων». Με αφορμή έτσι την ανάγκη να εξαλειφθούν τα αρνητικά συναισθήματα που δημιουργούνται από τη δύσκολη περίσταση της κρίσης, το EFT προκρίνεται ως η κατ' εξοχήν πνευματική τεχνική η οποία μπορεί να μας βοηθήσει να εγκύψουμε σε βαθύτερα τραύματά μας και να χτυπήσουμε τη συναισθηματική μας δυσανεξία στη ρίζα της.

Παρά τα σημαντικά πνευματικά οφέλη που προσπορίζουν σε εκείνον που τις επιτελεί, όλες οι προαναφερθείσες τεχνικές χαρακτηρίζονται εν τούτοις από μία κοινή αδυναμία: στερούνται ουσιαστικής κοινωνικής ευαισθησίας απέναντι στον πάσχοντα συνάνθρωπο –παρακάμπτουν δηλαδή το αίτημα της άμεσης και απτής διακονίας του. Προκειμένου να μην εκληφθεί ο πνευματικός δρόμος ως άλλοθι μίας υπερβολικής ενασχόλησης με τον εαυτό (και επομένως να αποσοβηθεί ο κίνδυνος της πνευματικής ομφαλοσκόπησης), οι συγκεκριμένες τεχνικές οφείλουν συνεπώς να γειωθούν στην *ανιδιοτελή προσφορά*: μια δέσμη φιλανθρωπικών δραστηριοτήτων, η οποία δεν εξαντλείται στην οικονομική απλώς ενίσχυση των εκάστοτε αναξιοπαθούντων, αλλά συνιστά μία ρωμαλέα απόφαση αισθητοποίησης και εξωτερίκευσης της αγαπητικής μας φύσης μέσα στον ενεργό στίβο της καθημερινότητάς μας. Από την άποψη αυτή, δεν είναι συμπτωματικό ότι, καίτοι αποτελεί μία ευρύτερη πνευματική *πρακτική* (και όχι μια «τεχνική», με την αυστηρή έννοια του όρου), η ανιδιοτελής προσφορά προκρίνεται από την ολομέλεια ως θεμελιακός τρόπος υπάρξεως και ανυπέβλητη πνευματική στάση, για όσους τουλάχιστον θα ήθελαν να δουν τον πνευματικό δρόμο ως ένα *ρεαλιστικό* αντιστάθμισμα των επιπτώσεων της κρίσης –και όχι ως ένα «πνευματικό» απλώς ευχολόγιο. Εκφράζοντας τη γνώμη των περισσοτέρων παρευρισκομένων, η Ματίνα ισχυρίζεται ότι

Το σημαντικότερο ίσως μάθημα της οικονομικής κρίσης είναι να αρχίσουμε να αρκούμαστε σε λιγότερα υλικά αγαθά –και απ' αυτά, αν μπορούμε, να στερηθούμε κάτι, προσφέροντάς το σε διάφορες ομάδες που έχουν πολύ μεγαλύτερες ανάγκες από εμάς.

Ο Najemy προσυπογράφει μία τέτοια προοπτική, υπενθυμίζοντας στην ολομέλεια ότι η πνευματική εξέλιξη αποτελεί συνάρτηση όχι μόνο της εσωτερικής μας δουλειάς (μολονότι αυτή απολαμβάνει οπωσδήποτε την πρωτοκαθεδρία), αλλά και των πρωτοβουλιών δράσης τις οποίες ο καθένας μας θα προθυμοποιηθεί να αναλάβει:

Κάνοντας την εσωτερική του δουλειά, ο καθένας καλείται να αναλάβει και μία εξωτερική δράση. Έχουμε την ομάδα για τις άπορες οικογένειες, έχουμε την ομάδα που μαγειρεύει για τους άστεγους, υπάρχουν άλλες ομάδες στην Αθήνα που βοηθάνε τα παιδιά των μεταναστών να μάθουν ελληνικά –δηλαδή, ο καθένας μπορεί να πηγαίνει εκεί που καλείται. Άλλος ασχολείται με τα ζώα, άλλος με το περιβάλλον. Καθένας εκεί που νιώθει ότι μπορεί να προσφέρει και να συμμετέχει. Μπορείτε ακόμα να γράψετε μια επιστολή προς όλους τους ανθρώπους της εξουσίας με σκέψεις, ιδέες και προτάσεις σας.

Οποιαδήποτε πάντως κι αν είναι η κατεύθυνση των πρωτοβουλιών που θα αναλάβουμε, δεν θα πρέπει να λησμονούμε ότι όλοι μας είμαστε κύτταρα στο σώμα της ανθρωπότητας. Αυτό σημαίνει ότι δεν επιτρέπεται πλέον να αναπαράγουμε «ποδοσφαιρικές» κατανοήσεις της πολιτικής, σύμφωνα με τις οποίες οι παίκτες της δικής μας ομάδας είναι εξ ορισμού οι «καλοί», ενώ οι παίκτες της αντίπαλης ομάδας είναι οι «κακοί». Εν όψει των απαιτήσεων που θέτει η παρούσα ιστορική συγκυρία, θα ήταν μάλλον προσφορότερο να αντιληφθούμε ότι οι διχόνοιες και οι αντιπαλότητες οξύνουν το πρόβλημα αντί να το επιλύουν, ότι τίποτε θετικό δεν μπορεί να γεννηθεί μέσα από την οργή και το μίσος –και ότι επομένως απαιτείται μία ριζική «αλλαγή παραδείγματος» στο σύνολο των πολιτικών στάσεων, των νοοτροπιών και των πεποιθήσεών μας. Απαιτείται, συγκεκριμένα, να εκφράσουμε αγάπη και ενότητα προς όλους τους ανθρώπους, να αναζητήσουμε την μεταξύ μας επικοινωνία σε όλα τα επίπεδα, και να εργαστούμε με εμπιστοσύνη στην πρόνοια του Θεϊκού σχεδίου, για την ευτυχία και ευημερία του συνόλου.

§4.3.3. *Ενδεικτικά μοτίβα, υπόρρητες τάσεις: "Drop out, tune in, turn on"*

Η ολομέλεια της 17^{ης} Μαΐου υπήρξε μία από τις πιο πυκνές, συμμετοχικές και περιεκτικές της επιτόπιας έρευνάς μου, καθόσον συμπεριέλαβε εν σπέρματι ολόκληρη σχεδόν την προβληματική της παρούσας διατριβής: στερεοτυπικές και εναλλακτικές εννοήσεις της οικονομικής κρίσης, σκέψεις και συναισθήματα για τις αιτίες και τις προοπτικές της, προτεινόμενες πνευματικές τεχνικές και πολιτικές στάσεις για την υπέρβασή της. Θα τολμούσα ωστόσο να συμπληρώσω ότι η ολομέλεια ήταν επιπλέον και αρκούτως *διαφωτιστική*, όσον αφορά σε κάποια θεμελιακά θεραπευτικά και επικοινωνιακά μοτίβα τα οποία αναπαράγονται στα σεμινάρια και τις δραστηριότητες της *Αρμονικής Ζωής*. Επιφυλασσόμενος να προβληματοποιήσω επιμέρους εθνογραφικά δεδομένα της ολομέλειας σε προσεχείς ενότητες, θα ήθελα τώρα να επικεντρωθώ σε *τρία* από αυτά τα μοτίβα, προκειμένου να σκιαγραφήσω τον τρόπο με τον οποίο ο Najemy, αλλά και οι συντονιστές της *Αρμονικής Ζωής*, δείχνουν να αντιλαμβάνονται την έννοια της

«πνευματικής» διαχείρισης ενός προβλήματος. Μέσω της επισήμανσης των συγκεκριμένων μοτίβων, θα προσπαθήσω να υπαινιχθώ ότι καθεαυτή η έννοια της πνευματικής διαχείρισης, υπακούει σε πολύ συγκεκριμένες επικοινωνιακές και θεραπευτικές συμβάσεις.

Το πρώτο μοτίβο αφορά σε μία διαπίστωση την οποία έχω ήδη υπαινιχθεί: ότι η ολομέλεια συνιστά ένα είδος «κοινωνικού μικρόκοσμου», στο πλαίσιο του οποίου είναι φυσικό να αναπαράγονται οι προκαταλήψεις, οι αφορισμοί, αλλά και το πλήθος των κοινωνικών συναισθημάτων που εκλύει η οικονομική κρίση. Για να το θέσω με διαφορετικούς όρους, η ολομέλεια είναι δυνατόν να εκληφθεί ως μια μικρογραφία της κοινής γνώμης –και επομένως ως ένα σχετικά ασφαλές σημείο εκκίνησης, προκειμένου να διαπιστώσει κανείς το είδος και την ένταση του προβλήματος: τι αντιλαμβάνονται τα υποκείμενα με τον όρο «οικονομική κρίση» και σε ποιο βαθμό βιώνουν τις επιπτώσεις της. Είναι προφανές ότι η πνευματική υποκειμενοποίηση δεν προκύπτει κατά παρθενογένεση, ούτε διενεργείται στο κενό· αντιθέτως, προϋποθέτει ένα σύνολο λανθασμένων πεποιθήσεων και αρνητικών συναισθημάτων του εκπαιδευμένου, τα οποία εκείνος πρέπει σταδιακά να μεταστρέψει –ένα «απνευμάτιστο» ψυχοδιανοητικό υπόστρωμα του εαυτού, το οποίο οφείλει να απομάθει. Η χρησιμότητα της ολομέλειας έγκειται στο γεγονός ότι προσφέρει ένα πρώτο ικανοποιητικό δείγμα *αυτού ακριβώς του υποστρώματος*, ενώ παράλληλα λειτουργεί ως άτυπος χάρτης της ισχύουσας τάξης πραγμάτων και των ενεργειών που πρέπει να γίνουν για την πνευματική μεταμόρφωσή της.

Το δεύτερο μοτίβο αφορά στην έκδηλη τάση *ψυχολογιοποίησης* του προβλήματος: στο γεγονός δηλαδή ότι η ολομέλεια θέλησε να αναμετρηθεί με τον *βιωματικό αντίκτυπο* της κρίσης, και όχι με τα πραγματολογικά ή πολιτικά της δεδομένα (τα οποία αποσιωπήθηκαν εξ αρχής ως ανύπαρκτα). Όταν ο Najemy έθεσε στους παρευρισκόμενους το ερώτημα «*πώς νιώθετε απέναντι στην οικονομική κρίση*», η πρώτη απάντηση που μου ήρθε στο μυαλό ήταν ότι νιώθω, κατ' αρχάς, μία ακατανίκητη επιθυμία να *κατανοήσω* το πρόβλημα. Το γεγονός ότι κανείς από τους εκπαιδευόμενους δεν εξέφρασε μίαν επιθυμία ανάλογη με τη δική μου, επιδέχεται οπωσδήποτε πολλές ερμηνείες: μπορεί μία τέτοια επιθυμία να εξέλειπε τελείως· μπορεί να υπήρχε μεν, αλλά εν τέλει να αποσιωπήθηκε ως άκαιρη, παράταιρη ή μη-αντιπροσωπευτική του κοινού αισθήματος· ή πάλι, μπορεί να θεωρήθηκε ότι θέτει πολλά διανοητικά και «εγκεφαλικά» προαπαιτούμενα για να συζητηθεί επαρκώς στο πλαίσιο μίας ωριαίας ολομέλειας. Οποιοδήποτε πάντως από τα παραπάνω ενδεχόμενα κι αν ισχύει, τείνω να υποστηρίξω ότι η παράκαμψη του αιτήματος για ενημερότητα και κατανόηση των πραγματολογικών δεδομένων της κρίσης είναι αρκετά εύγλωττη, ως προς τον τρόπο με τον οποίο οι εκπαιδευόμενοι δείχνουν να αντιλαμβάνονται τους όρους και τις

προϋποθέσεις μιας «πνευματικής» αντιμετώπισής της. Μία τέτοια παράκαμψη συνάδει άλλωστε με τον ευρύτερα αντι-ορθολογιστικό και αντι-διανοούμενο χαρακτήρα του πνευματικού δρόμου, για τον οποίο μας δόθηκε η ευκαιρία να μιλήσουμε σε προηγούμενη συνάφεια [Β΄§2.4].

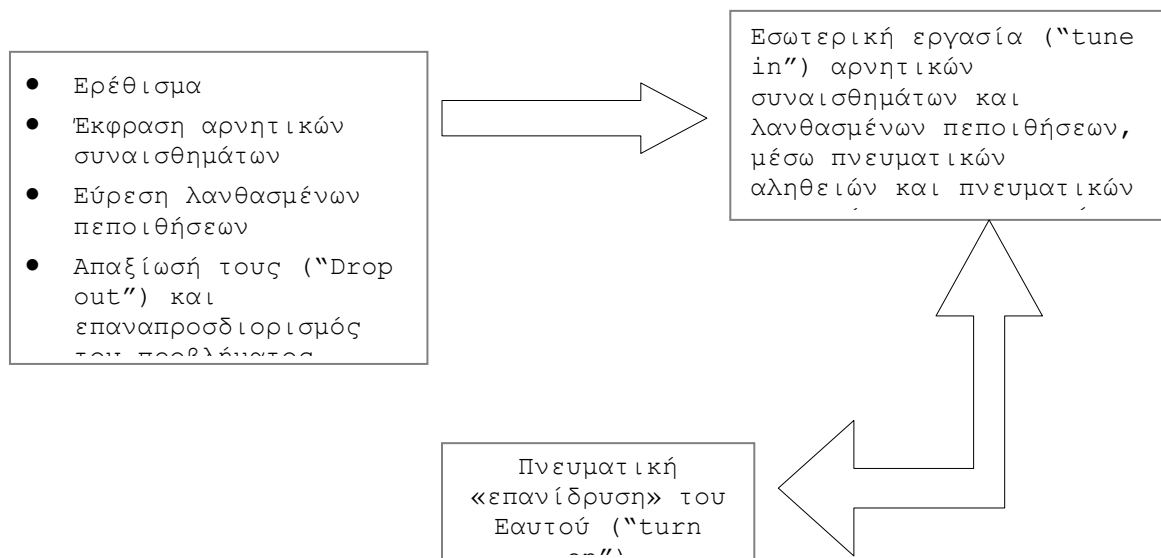
Ένα τρίτο μοτίβο της ολομέλειας αφορά, τέλος, στην τάση της να αναπαριστά την ευμάρεια και τον καταναλωτισμό ως ένα είδος *εξορίας* από πνευματικές και ηθικές αξίες, οι οποίες θα έπρεπε υπό κανονικές συνθήκες να θεωρούνται αδιαπραγμάτευτες –και συνακόλουθα, την επανοικειοποίηση αυτών των αξιών ως μια μορφή επαναπατρισμού στην αυθεντική πηγή της εαυτότητάς μας. Το σχήμα είναι *θεολογικό* στην εσωτερη ποιότητά του και απηχεί τόσο μια νοσταλγία επιστροφής στον απολεσθέντα παράδεισο της προπρωτικής μας αθωότητας, όσο και κάποιο απροσδιόριστο αίσθημα ενοχής, για το γεγονός ότι θυσιάσαμε την αθωότητα αυτή στο βωμό των υλικών ανέσεων και της καταναλωτικής ευχέρειας. Ενταγμένη στο θεολογικό σχήμα *εξορίας/επαναπατρισμού*, η πνευματική αντιμετώπιση της κρίσης μπορεί συνεπώς να ιδωθεί ως ένα αποκαταστασιακό άλμα στις πρωταρχές (*restitutio in integrum*), το οποίο υπόσχεται να μας ξαναφέρει σε επαφή με τα πνευματικά θεμέλια της ύπαρξής μας –και επομένως να μας αποδώσει εκ νέου την αυθεντική πνευματική μας ταυτότητα.³⁶

Θεωρώ τα τρία παραπάνω μοτίβα εξόχως σημαντικά, στο βαθμό που στοιχειοθετούν έναν από τους βασικότερους και συχνότερα αναπαραγόμενους τύπους επικοινωνιακής και θεραπευτικής συναλλαγής οι οποίοι απαντώνται στην *Αρμονική Ζωή*. Από συζητήσεις μου με μέλη του Κέντρου αντιλαμβάνομαι εξάλλου ότι γνωρίζουν πολύ καλά τα συγκεκριμένα μοτίβα, έχουν εξοικειωθεί προ πολλού με την αλληλουχία τους και τα θεωρούν εύλογα, για κάθε σεμινάριο που συντονίζεται από τον Najemy. Η ελεύθερη έκφραση των αρνητικών συναισθημάτων και των λανθασμένων πεποιθήσεων συμβάλλει κατ' αρχάς στην *αναγνώριση* του προβλήματος και στη διαύγαση όσο το δυνατόν περισσότερων πτυχών του. Η παράκαμψη της θεωρητικοποίησης και η συνακόλουθη τάση ψυχολογιοποίησης του προβλήματος υποδεικνύει τα *βαθύτερα αίτια του* –που δεν βρίσκονται βέβαια στις απτές και αντικειμενικές συνθήκες της εξωτερικής πραγματικότητας, αλλά στις αρνητικές ή «λανθασμένες» ψυχοδιανοητικές παραστάσεις του ίδιου του εκπαιδευομένου. Το σχήμα *εξορίας/επαναπατρισμού*, τέλος, υποβάλλει την ιδέα ότι ο πνευματικός δρόμος δεν συνιστά μία εναλλακτική μορφή ψυχοθεραπείας (μολονότι περιλαμβάνει οπωσδήποτε πολλά στοιχεία της), όσο μία χειρονομία *πνευματικής επανίδρυσης του εαυτού*. Υπ' αυτήν την έννοια, νομιμοποιείται κανείς να ισχυριστεί σ' ένα *ητικό επίπεδο*, ότι η πνευματική συνδιαλλαγή αντιστρέφει καταστατικά και προγραμματικά το απόφθεγμα του Timothy Leary, στο οποίο

³⁶ Αυτό το νόημα επιφυλάσσει άλλωστε ο πνευματικός δρόμος στην έννοια της υπέρβασης καθεαυτήν: «Όταν κανείς φτάσει στην υπέρβαση, σταματάει η ξεχωριστότητα και όλα γίνονται μια ύπαρξη [...] Γυρίζουμε πίσω στον κήπο της Εδέμ, στην κατάσταση που είμασταν πριν “φάμε το δέντρο της γνώσης του καλού και του κακού”» [ΤΑ:124].

αναφερθήκαμε σε προηγούμενη ενότητα [Α΄ §1.2.3] –και μάλιστα μέσω τριών διαδοχικών κινήσεων:

1. Με αφορμή ένα ερέθισμα που μας απασχολεί (στην προκειμένη περίπτωση, τον φόβο από τις πιθανές επιπτώσεις της οικονομικής κρίσης), εντοπίζονται τα αρνητικά συναισθήματα του εκπαιδευμένου και ανευρίσκονται οι λανθασμένες πεποιθήσεις που απορρέουν απ' αυτά. Αμφότερα απαξιώνονται *ως τέτοια* (“drop out”).
2. Τα αρνητικά συναισθήματα και οι λανθασμένες πεποιθήσεις υπάγονται στη μεταμορφωτική δύναμη συγκεκριμένων εσωτερικών διεργασιών (“tune in”) τις οποίες το υποκείμενο επιτελεί με τη βοήθεια των πνευματικών αληθειών και των πνευματικών τεχνικών της *Αρμονικής Ζωής*.
3. Κατ' αυτόν τον τρόπο, ο εκπαιδευόμενος ανακτά προοδευτικά την αυθεντικότητά του και επανιδρύει τον εαυτό του πάνω στα δικά του απαρασάλευτα πνευματικά θεμέλια (“turn on”).

Σχεδιάγραμμα 1. Το “Turn on, tune in, drop out” μετατρέπεται σε “Drop out, tune in, turn on”

Εκκινώντας από μία τέτοια εννόηση της πνευματικής συνδιαλλαγής, δεν θα πρέπει να θεωρηθεί τυχαία η επιλογή των συγκεκριμένων πνευματικών τεχνικών και πρακτικών εκ μέρους των εκπαιδευομένων για την αντιμετώπιση της οικονομικής κρίσης –αλλά και για την εν γένει καλλιέργεια των πνευματικών αληθειών της *Αρμονικής Ζωής*. Είναι οι πλέον *αντιπροσωπευτικές*, όσον αφορά στη δυνατότητα που προσφέρουν στους τελευταίους να οραματισθούν μια συνθήκη στον αντίποδα της κρίσης και να επανιδιοποιηθούν τον πνευματικό τους εαυτό· αλλά είναι και οι

πλέον περιεκτικές, στο βαθμό που συνδυάζουν τα οφέλη ποικίλων άλλων τεχνικών και πρακτικών οι οποίες διδάσκονται στο Κέντρο. Η επιτέλεση του *διαλογισμού* προϋποθέτει, λόγου χάρη, την εξοικείωση του εκπαιδευόμενου με την *ελεγχόμενη αναπνοή* (*grāṇāyāma*), ενώ ο *οραματισμός* προάγει την τεχνική των *θετικών επιβεβαιώσεων*. Το *Ho'oponopono* μάς εισάγει στη θεραπευτική δυναμική της *αποδοχής* και της *εγγνωμοσύνης*, ενώ το EFT συνιστά ένα διαρκές μάθημα *φροντίδας* της ενέργειάς μας. Όσον αφορά, τέλος, στην *ανιδιοτελή προσφορά*, όχι μόνο ενισχύει το βίωμα της ουσιολογικής μας ενότητας με το Όλον, αλλά μας καθιστά επιπλέον και «[ε]ργάτες του φωτός, οι οποίοι μοιράζονται αγάπη, σοφία και όλα τα είδη υλικής, συναισθηματικής, νοητικής και πνευματικής στήριξης με αυτούς που έχουν ανάγκη» [ΑΔΕ: 83].

Συμπερασματικά λοιπόν, θα μπορούσα να ισχυριστώ ότι από την ανάλυση των θεμελιωδών μοτίβων της ολομέλειας της 17^{ης} Μαΐου είναι δυνατόν να συναχθούν οι βασικοί άξονες, γύρω από τους οποίους σπονδυλώνεται η πνευματική αντιμετώπιση της κρίσης: τρόποι εντοπισμού, αναγνώρισης και συνδιαλλαγής με το πρόβλημα, πνευματικές τεχνικές για την εξάλειψη της αρνητικότητας και την ενσωμάτωση συγκεκριμένων πνευματικών αληθειών, ποικίλες διαδικασίες πνευματικής υποκειμενοποίησης και έκφρασης. Στην αμέσως επόμενη ενότητα, θα αποπειραθώ να διαπραγματευθώ διεξοδικά τους άξονες αυτούς, προκειμένου να αποφανθώ με κάποια μεγαλύτερη ευλογοφάνεια για τις πιθανές πολιτικές τους συνεπαγωγές –και επομένως για το πολιτικό πρόσημο της ίδιας της εναλλακτικής θρησκευτικότητας.

5. ΟΙ ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΕΣ ΤΕΧΝΙΚΕΣ ΤΗΣ ΑΡΜΟΝΙΚΗΣ ΖΩΗΣ

§5.1. Εισαγωγικά: Προς μία πνευματική θεωρία της Γνώσης

«Υπάρχουν ορισμένες σκέψεις που τις πιστεύουμε και τις έχουμε βάλει και στο DNA μας. Έχουν γίνει βίωμά μας. Και υπάρχουν και κάποιες που τις σκεπτόμαστε ως σοβαρές, που αξίζει να τις σκεπτόμαστε και να τις έχουμε στο μυαλό μας, αλλά ακόμα δεν τις έχουμε βάλει στο DNA μας. Δεν πειράζει. Το θέμα είναι να φτάσουμε τουλάχιστον στο σημείο να πούμε «αυτή η ιδέα είναι σωστή, που αξίζει να την εξετάσω και να δω αν μπορώ να τη βάλω στο DNA μου ή όχι».

Βασίλης (εκπαιδευόμενος τρίτου έτους)

«Υπάρχει καλύτερος τρόπος να μελετήσει κανείς κάτι από το να το βιώσει άμεσα»; [ΤΔ: 193].

Όπως μου δόθηκε συχνά η ευκαιρία να διαπιστώσω κατά τη διάρκεια της επιτόπιας έρευνάς μου, οι συντονιστές και οι εκπαιδευόμενοι που διαθέτουν μία έμπεδη, συστηματική και μεθοδική γνώση της βιβλιογραφίας του Najemy είναι μάλλον ολιγάριθμοι: υπάρχουν εκπαιδευόμενοι οι οποίοι δυσκολεύονται να θυμηθούν ακόμα και τους ακριβείς τίτλους των βιβλίων του, ενώ πολλοί συντονιστές είναι έτοιμοι να παραδεχτούν ότι γνωρίζουν τα τελευταία από «διαγώνιες» και μάλλον περιστασιακές αναγνώσεις. Ο Αντώνης, λόγου χάρη, αναφέρει ότι παλιότερα είχε διαβάσει τον *Μυστικό Κύκλο της Ζωής*, αλλά σήμερα πλέον «δεν έχει χρόνο για διάβασμα». Το ίδιο παραδέχεται και η Ιωάννα: «Παλιά είχα διαβάσει κάποια κεφάλαια από την Οικουμενική Φιλοσοφία. Διάβαζα επίσης Jung, Reich και αρκετή λογοτεχνία. Αλλά σήμερα πλέον δεν έχω χρόνο για διάβασμα». Από τους εκπαιδευόμενους, η Ελευθερία αναφέρει ενδεικτικά ότι έχει διαβάσει το βιβλίο του Najemy «Στην Ευτυχία της Ψυχολογίας» –εννοώντας, προφανώς, την *Ψυχολογία της Ευτυχίας*. Η Ζωή βεβαιώνει ότι έχει διαβάσει κάποιο βιβλίο σχετικό με τη θεματική του δευτέρου έτους του σεμιναρίου αυτογνωσίας, «αλλά δεν θυμάται ακριβώς ποιο». Από τη δική της πάλι μεριά, η Νάνση έχει διαβάσει το βιβλίο *Οι Ρόλοι που Παίζουμε σαν Ψυχές σε Εξέλιξη*, ενώ η Ανίτα αναφέρει ότι στο παρελθόν διάβασε κάποια αποσπάσματα από το βιβλίο *Εμείς και οι Σχέσεις μας*.

Θα μπορούσαν να αναφερθούν πολλά ακόμα παραδείγματα σχετικά με την αποσπασματική αυτή προσπέλαση της βιβλιογραφίας του Najemy· φαίνεται, ωστόσο, ότι η πρωτογενής σχέση των μελών της *Αρμονικής Ζωής* με τη συγκεκριμένη βιβλιογραφία έχει πολύ μικρότερη σημασία από εκείνη που θα είχα την τάση να της αποδώσω. Είναι προφανές ότι ο Najemy δεν τρέφει

ακαδημαϊκές φιλοδοξίες: όλα τα τυπικά διαπιστευτήρια της επιστημονικής πειθούς και αληθοφάνειας –μεθοδολογικές διευκρινήσεις, θεωρητικές αφετηρίες, βιβλιογραφικοί πίνακες, υποσημειώσεις και παραπομπές– απουσιάζουν από τα βιβλία του. Τα τελευταία συνιστούν, καθώς είδαμε, επεξεργασμένες και εμπλουτισμένες μορφές σημειώσεων επί των σεμιναρίων και των διαλέξεών του. Γι' αυτόν ακριβώς το λόγο, όσοι εκπαιδευόμενοι παρακολουθούν συστηματικά τα σεμινάρια της *Αρμονικής Ζωής* και εξοικειώνονται σταδιακά με τις πνευματικές αλήθειες που προάγονται σ' αυτά, δίνουν την εντύπωση μιας εντυπωσιακής βιβλιογραφικής ενημερότητας –η οποία τολμώ να πω ότι αποδεικνύεται συχνά παραπλανητική.

Σε κάθε περίπτωση πάντως, το πρόβλημα είναι δευτερεύον, υπό την έννοια ότι ο πνευματικός δρόμος απαιτεί από τον πνευματικό αναζητητή κάτι πολύ περισσότερο από μία «εγκεφαλική» απλώς βιβλιογραφική εξοικείωση: απαιτεί τη μύχια και συνειδητή *βίωση* των πνευματικών αληθειών που κομίζουν τα συγκεκριμένα βιβλία. Το έσχατο διακύβευμα του πνευματικού δρόμου δεν εντοπίζεται τόσο στο τι «γνωρίζεις», όσο στο τι *βιώνεις*.¹ Εξ ου και από τη συνειδητοποίηση αυτής της άτυπης, αλλά θεμελιακής διάκρισης, πηγάζει η αγαθή συνείδηση συντονιστριών όπως η Ιωάννα και η Αθηνά, οι οποίες δεν αναγνωρίζουν κανένα γνωσιολογικό έλλειμμα σε όσα μέλη της *Αρμονικής Ζωής* παρακολουθούν συστηματικά τα σεμινάρια και τις διαλέξεις του Najemy. «Όλα όσα γράφει ο Bob», μου εξηγεί η Ιωάννα, «τα έχουμε κάνει και τα έχουμε πει τόσες φορές στο σεμινάριο αυτογνωσίας –«και ακόμα περισσότερο στο σεμινάριο συντονιστών!», σπεύδει να συμπληρώσει η Αθηνά– «που είναι σαν να έχουμε διαβάσει τα βιβλία του από δέκα φορές το καθένα».

Ακόμα κι αν η παραπάνω διαπίστωση θεωρηθεί υπερβολική –και προσωπικά πιστεύω ότι είναι– αντανακλά εν τούτοις μία ευρέως διαδεδομένη αντίληψη μεταξύ των μελών της *Αρμονικής Ζωής*: ότι ακριβώς λόγω του *βιωματικού* τους χαρακτήρα, τα σεμινάρια κομίζουν στους συμμετέχοντες έναν ανώτερο και πιο ολοκληρωμένο τύπο γνώσης, απ' αυτόν που θα μπορούσε ενδεχομένως να τους προσφέρει μία συμβατική μορφή φιλαναγνωσίας. Και πραγματικά, θα μπορούσε κανείς να ισχυριστεί ότι στο Κέντρο ενθαρρύνονται οι πλέον ευφάνταστοι τρόποι *βίωσης* των πνευματικών αληθειών τις οποίες διαπραγματεύονται τα βιβλία του Najemy. Όπως θα δούμε, ο πιο σημαντικός από αυτούς είναι η επί καθημερινής βάσεως επιτέλεση των πνευματικών τεχνικών του Κέντρου, αλλά και ο διαρκής εμπλουτισμός τους με διάφορες επιπρόσθετες τεχνικές,

¹ Σ' αυτήν την προτεραιότητα του βιώματος έναντι της «εγκεφαλικής» γνώσης, θα μπορούσε κανείς να διαπιστώσει απηχήσεις της διδασκαλίας της Baghavad Ghita για την προτεραιότητα της άμεσης εμπειρίας (Vijnana) έναντι της γνώσης των γραφών (jnana). Βλ. Baghavad Ghita 2,52 [Παντουβάς, 1991: 69]. Για την εξέχουσα θέση της βιωματικής πρόσληψης της γνώσης στην Ινδική φιλοσοφία – και συγκεκριμένα στην advaita Vedanta – βλ. Radhakrishnan, 1948: 510-514.

καταξιωμένες προ πολλού στο χώρο της εναλλακτικής θρησκευτικότητας.² Ένας άλλος τρόπος είναι η συνειδητή παρακολούθηση του σεμιναρίου αυτογνωσίας και η συμμετοχή των μελών στις ποικίλες δραστηριότητες του Κέντρου. Άλλος τρόπος είναι, τέλος, η επινόηση «έξυπνων» στρατηγικών αποστήθισης και εμπέδωσης των πνευματικών αληθειών –μαζί με όλους τους πιθανούς συνδυασμούς των παραπάνω. Υπάρχουν εκπαιδευόμενοι οι οποίοι μετέχουν ενεργά στα σεμινάρια της *Αρμονικής Ζωής* και παραδέχονται ότι το ρόλο των βιβλίων επιτελούν εξίσου καλά οι μαγνητοσκοπημένες σε CD ή DVD ομιλίες του Najemy. Ο Βασίλης λόγω χάρη, αναφέρει ότι πολλές φορές χρησιμοποιεί τα CD του Najemy σαν ένα μέσο που συνδυάζει την ηδύτητα του ναουρίσματος με την ωφελιμότητα της υποπαιδείας:

Τον χειμώνα που πέρασε, συνήθιζα να βάζω στο walk-man και να ακούω CD του Bob – δημιουργικούς οραματισμούς ή τις ομιλίες του για το *Μυστικό*- και διαπίστωσα ότι όλα αυτά τα πράγματα με χαλαρώνουν και σωματικά και διανοητικά. Το μυαλό μου –που χοροπηδά σαν πύθκος από κλαδί σε κλαδί, από σκέψη σε σκέψη– κάθεται επιτέλους χάρμω και ξεκουράζεται. Κι έτσι μπορώ και κοιμάμαι πιο καλά.

Κάτι ανάλογο αναφέρει και η Κατερίνα –μία από τις παλαιότερες και πλέον ενθουσιώδεις συντονίστριες του Κέντρου:

Ο σύζυγός μου επινόησε κάτι που μου ταιριάζει πάρα πολύ. Έχουμε κάνει μια επιλογή από DVD και διαλέξεις του Bob και τα έχω εντάξει μέσα στο i-rod –κι έτσι σχεδόν κάθε βράδυ, πριν κοιμηθώ, ακούω αυτό που έχω ανάγκη να ακούσω τη συγκεκριμένη στιγμή. Μ' αυτόν τον τρόπο, χαλαρώνω και κοιμάμαι έχοντας σαν τελευταίες εικόνες στο μυαλό μου αυτό ακριβώς που έχω ανάγκη να ακούσω, ανάλογα με την περίπτωση.

Αφ' ης στιγμής η *βίωση* των πνευματικών αληθειών προκρίνεται ρητά έναντι της «εγκεφαλικής» απλώς πρόσληψής τους, θα πρέπει να θεωρηθεί δεδομένο ότι τα μέλη της *Αρμονικής Ζωής* δεν ενδιαφέρονται να μελετήσουν σχολαστικά τα κείμενα του Najemy ή να αμφισβητήσουν τη λογική συγκρότηση της επιχειρηματολογίας του. Κατά μία άλλη διατύπωση, θα έλεγα ότι τα ενδιαφέροντά τους δεν είναι «αναλυτικά» με την αυστηρή έννοια του όρου, αλλά προσανατολισμένα μάλλον στην αμεσότητα της πνευματικής εμπειρίας. Οι εκπαιδευόμενοι δεν ζητούν από τα σεμινάρια της *Αρμονικής Ζωής* και τα βιβλία του Najemy κάποιες επιπλέον «εγκεφαλικές» γνώσεις· ζητούν να οξειδωθούν μέσα στην ενάργεια ενός αυθεντικού πνευματικού βιώματος και, ει δυνατόν, να συναισθανθούν τις διδασκόμενες πνευματικές αλήθειες στην πιο μύχια και αδιαμεσολάβητη

² Ο Γιώργος και η Κούλα, για παράδειγμα –αμφότεροι εκπαιδευόμενοι του τρίτου έτους αυτογνωσίας– μου εξηγούν ότι συνδυάζουν συχνά το διαλογισμό, ο μεν με την τεχνική *Spiritual Response Therapy*, η δε με τη μέθοδο *Silva*. Η Ούρσουλα, εκπαιδευόμενη του δεύτερου έτους αυτογνωσίας, συνδυάζει τις πνευματικές τεχνικές με μια ποικιλία χειροπρακτικών ασκήσεων, ενώ η Νέλλη πειραματίζεται με την πνευματική μέθοδο *Psych-K*. Θα μπορούσα να αναφέρω πολλά ακόμη παραδείγματα.

πρωταρχικότητά τους. Μολονότι χρήσιμες και θεμιτές καθόλα, όταν οι πνευματικές αλήθειες αυτονομούνται από το βίωμα στο οποίο θεμελιώνονται –ή ακόμα χειρότερα, γυρεύουν να το υποκαταστήσουν– τότε συνιστούν απλώς μία επιπλέον αφορμή πνευματικής οίησης και ναρκισσισμού. Όπως ωραία το διατυπώνει η Φαίνη,

το να είμαστε υδροκέφαλοι από γνώσεις και πνευματικές αλήθειες, αλλά να μην αναγνωρίζουμε την πραγματικότητα και να μη βλέπουμε τι γίνεται μπροστά στα μάτια μας, είναι απλά πνευματικός εγωισμός.

Σε τι συνίστανται όμως οι περίφημες αυτές «πνευματικές αλήθειες»; Πρόκειται για μια σειρά εύληπτων προτάσεων, οι οποίες συνοψίζουν σε «κωδική» μορφή ολόκληρη την κοσμοθεωρία της *Αρμονικής Ζωής*. Κατά μία διαφορετική διατύπωση, θα έλεγα ότι πρόκειται για προτάσεις αποφθεγματικού κατά βάση χαρακτήρα, οι οποίες εκφράζουν θεμελιώδεις μεταφυσικές αντιλήψεις και στάσεις μιας πνευματικής εννόησης του υπαρκτού. Ως επί το πλείστον, οι πνευματικές αλήθειες συναρθρώνονται με μία ποικιλία άλλων αποφθεγματικών προτάσεων οι οποίες προάγονται στο Κέντρο, όπως είναι οι «θετικές επιβεβαιώσεις», οι «θετικές σκεπτομορφές» και τα «αισιόδοξα θετικά μηνύματα».³ Χωρίς να μπορούν να διακριθούν από τις παραπάνω προτάσεις (αλλά και χωρίς να ανάγονται ολοκληρωτικά σε αυτές), θα έλεγα ωστόσο ότι η ειδοποιός διαφορά των πνευματικών αληθειών έγκειται στο γεγονός ότι συνιστούν *έσχατες οντολογικές αποφάνσεις* – αξιωματικές παραδοχές για το «Είναι» του κόσμου και τη φύση της πραγματικότητας.

Με δεδομένο έτσι ότι στο πλαίσιο της εκπαιδευτικής και θεραπευτικής σύμβασης της *Αρμονικής Ζωής* ζητείται η εξάλειψη των λανθασμένων πεποιθήσεων και των αρνητικών μας συναισθημάτων, νομιμοποιείται κανείς να εκλάβει τις πνευματικές αλήθειες ως τον κατ' εξοχήν *αντίποδά τους* –υπό την έννοια ότι στοιχειοθετούν το σημασιολογικό περιεχόμενο του «αναπρογραμματισμού»⁴ του εκπαιδευομένου: υποδεικνύουν, με άλλα λόγια, τις συνειδησιακές υπερβάσεις και τις γνωσιολογικές μετατοπίσεις τις οποίες αυτός καλείται να επιτελέσει, όσον αφορά σε θεμελιακές του αντιλήψεις για τον κόσμο και τον εαυτό του. Χωρίς την διαρκή αναφορά

³ Θα αναφερθώ διεξοδικά σε αυτές τις αποφθεγματικές προτάσεις, όταν θα μιλήσω για το *EFT* και το *δημιουργικό οραματισμό*.

⁴ Το πρόταγμα του *αναπρογραμματισμού* των πεποιθήσεων και των προσκολλήσεων του υποκειμένου επί τη βάσει ανώτερων πνευματικών αληθειών αντλεί ο Najemy ευθέως από τον Ken Keyes [1975: 4-43, και ειδικότερα 28-30]. Πρβλ. ΣΖ: 130-131: «Έχουμε [...] προγραμματιστεί πάνω στο πόσο σημαντική είναι η γνώμη των άλλων. Πιστεύουμε ότι πρέπει να κάνουμε οτιδήποτε προκειμένου οι άλλοι να σκεφτούν ότι είμαστε πολύ σημαντικοί, να αρχίσουν να μας ζηλεύουν και να μας θαυμάζουν, για να μπορούμε να πιστέψουμε και εμείς στον εαυτό μας [...] Για να βρούμε τον πραγματικό μας ρόλο σ' αυτήν τη ζωή, θα πρέπει να απελευθερώσουμε τον εαυτό μας από αυτούς τους προγραμματισμούς που έχουμε δεχτεί από την κοινωνία, σχετικά με τον προσδιορισμό της ευτυχίας, της επιβίωσης και της επιτυχίας». Για την εκδοχή της ανθρώπινης προσωπικότητας ως «προγραμματισμένου ρομπότ» και την ανάγκη αναπρογραμματισμού των πεποιθήσεων και προσκολλήσεων της βλ. επίσης ΑΣΑ:57· ΘΑΓ: 28-55, 66-69· ΨΕ: 306-323.

της στις πνευματικές αλήθειες, όχι μόνο κάθε απόπειρα εναλλακτικής θέασης και ερμηνείας της πραγματικότητας καθίσταται έωλη, αλλά και οι ίδιες οι πνευματικές τεχνικές της *Αρμονικής Ζωής* στερούνται κάθε θεωρητικής νομιμοποίησης. Γι' αυτόν ακριβώς το λόγο, θεωρώ σκόπιμο να εγκύψουμε στις βασικότερες από αυτές.

§5.1.1. Πνευματική αλήθεια πρώτη: «*Ο,τι συμβαίνει είναι για την πνευματική μου εξέλιξη*»⁵

Ως έσχατες οντολογικές αποφάνσεις, οι πνευματικές αλήθειες διαθέτουν κατ' αρχάς μία *κοσμολογική* προκειμένη –προϋποθέτουν δηλαδή μία θεμελιώδη αντίληψη για τη φύση του κόσμου και τη σχέση του με τον άνθρωπο. Παρά την αλματώδη πρόοδο της επιστήμης, είναι γεγονός ότι η αχανής και ανεξερεύνητη επικράτεια του Σύμπαντος εξακολουθεί να παραμένει για εμάς ένα τρομακτικό και συνάμα γοητευτικό μυστήριο, έναντι του οποίου προβάλλονται αιτήματα εξευμενισμού και διαμεσολάβησης. Τι ζητάει το Σύμπαν από εμάς; Είναι φιλικό; Εγγράφει τη ζωή μας σε μία ευρύτερη προοπτική ή απλώς ανακυκλώνει αδιάφορα τις μορφές του; Πρώτη και βασική λειτουργία των πνευματικών αληθειών αποτελεί η κατοχύρωση μιας σειράς καθησυχαστικών και αισιόδοξων απαντήσεων στα παραπάνω ερωτήματα. Το Σύμπαν δεν είναι απλά μία τεράστια ποσότητα κοσμικής ύλης, αλλά ένας ζωντανός *μακρο-οργανισμός*, ο οποίος εμφορείται από ένα είδος Κοσμικής Νοημοσύνης ή *Οικουμενικής Συνειδητότητας*.⁶ Συνέχοντας και διαπερνώντας το Όλον, η Συνειδητότητα αυτή ενοικεί μέσα μας σε σπερματική μορφή και καθοδηγεί τα βήματά μας κατά τρόπον ώστε να προάγεται σε κάθε περίπτωση η πνευματική μας εξέλιξη. Από την άποψη αυτή, η ζωή μας δεν συνιστά μία αδιάφορη αλληλουχία στιγμών, αλλά το πεδίο εκδίπλωσης μιας Μεγάλης Υπόθεσης –ή σωστότερα, ενός *Θεϊκού Σχεδίου*, το οποίο επιθυμεί να μας οδηγήσει στην επίγνωση της πνευματικής μας φύσης. Γι' αυτόν ακριβώς το λόγο, το σύνολο των θετικών και αρνητικών στιγμών της ζωής μας, η ασύλληπτη πολλαπλότητα και περιπλοκότητα των περιστάσεων στις οποίες εμπλεκόμαστε καθημερινά, δεν εκλαμβάνεται στο πλαίσιο του πνευματικού δρόμου ως απλή τυχαιότητα –τίποτε δεν συμβαίνει κατά λάθος– αλλά ως μία συγκεκριμένη δέσμη «μαθημάτων», τα οποία μας στέλνει το Σύμπαν για να αφυπνισθούμε από το μεταφυσικό μας λήθαργο: να συνειδητοποιήσουμε δηλαδή ότι η ύπαρξή μας δεν εξαντλείται στα βιολογικά της περιγράμματα, αλλά είναι κατά τις οντολογικές της τουλάχιστον θεμελιώσεις *θεϊκή*.

⁵ ΑΣΑ: 139-140· ΘΑΓ: 207-209· ΣΖ: 111-112· ΣΠ: 26· ΨΕ: 240-241, 348-351.

⁶ Για την Οικουμενική Συνειδητότητα, βλ. ΘΑΓ: 241-243· ΟΦ:22-24, 61-63· ΣΖ: 185-198· ΤΕ³:39. Ο Talal Asad σωστά υπενθυμίζει ότι η έννοια της *συνειδητότητας* είναι κατά βάση εγελιανής εμπνεύσεως και αποτελεί ένα είδος μεταφυσικοποίησης του καντιανού υπερβατικού υποκειμένου [Asad, 1993: 15]. Από την άποψη αυτή, η Οικουμενική Συνειδητότητα συνιστά μία μετωνυμία του θεού, στο βαθμό που υπονοεί ένα μεταφυσικό Υποκείμενο έξωθεν της Ιστορίας, το οποίο της προσδίδει την εξελικτική της φορά και συγκρατεί τον κόσμο από το να εκπέσει στην ανυπαρξία ή το χάος.

Αφ' ης στιγμής το Σύμπαν έρχεται προς εμάς με φιλικές προθέσεις και εμπλέκεται άμεσα στη διαδικασία της πνευματικής μας εξέλιξης, δεν υπάρχει κανένας λόγος να αισθανόμαστε άγχος ή ενοχή για την μέχρι τούδε πορεία της ζωής μας. Ό,τι συνέβη καλώς συνέβη, αφού μας άνοιξε την πόρτα της πνευματικής αναζήτησης και μας έφερε στο κατώφλι της *Αρμονικής Ζωής*: αλλά και ό,τι πρόκειται να συμβεί καλώς θα συμβεί, αφού αυτό είναι το «μάθημα» που θα μας στείλει το Σύμπαν για να προαχθούμε πνευματικά [TE³:74-75]. Η παραδοχή αυτή δεν σημαίνει ότι οφείλουμε να στεκόμαστε παθητικά ή μοιρολατρικά έναντι των περιστάσεων· σημαίνει μάλλον ότι θα πρέπει να αγαπάμε τη ζωή στην *ολότητά* της και να αποδεχόμαστε ακόμα και τις ανεπιθύμητες πλευρές της –διότι μόνο αυτές οι πλευρές έχουν την δύναμη να αμφισβητήσουν τα γνωσιολογικά μας αυτονόητα και να λειτουργήσουν ως γνήσιες αφορμές κινητοποίησής μας στον πνευματικό δρόμο.

Την πνευματική αλήθεια περί φιλικού και «παιδαγωγικού» Σύμπαντος θα την ακούσουμε σε πολυάριθμες παραλλαγές μέσα στο Κέντρο, ανάλογα με τις ρητορικές εμφάσεις και τις εκπαιδευτικές ή θεραπευτικές σκοποθεσίες τις οποίες προκρίνει το εκάστοτε σεμινάριο:

«ό,τι κι αν μας φέρνει η ζωή είναι για το καλό μας» (Νέλλη),

«όλες οι εσωτερικές μας συγκρούσεις και όλες οι αλλαγές που έρχονται είναι για το καλό μας» (Ματίνα).

«για ό,τι συμβαίνει πρέπει να είμαστε ευγνώμονες, γιατί μας δίνει την ευκαιρία να απαλλαγούμε από το πρόβλημά μας» (Κατερίνα).

«πρέπει να εμπιστευόμαστε το Θεϊκό Σχέδιο, γιατί αυτό διαχειρίζεται τη ζωή μας» (Λεωνίδα).

«ο μεγαλύτερος δάσκαλος της ζωής είναι η ίδια η ζωή» (Αντιγόνη).

και ο κατάλογος των παραθεμάτων μπορεί να επεκταθεί απ' άπειρον. Την συγκεκριμένη πνευματική αλήθεια θα ακούσουμε επίσης σε περιφραστικότερες διατυπώσεις, όπως αυτή του Αντώνη στο δεύτερο έτος του σεμιναρίου αυτογνωσίας:

Ό,τι μας φέρνει το Θεϊκό Σχέδιο είναι για να βελτιώσουμε κάτι. Το ερέθισμα που μου δίνεις εσύ και που εμένα με πειράζει, το έχει προκαλέσει το Θεϊκό Σχέδιο ώστε να φτάσω στο σημείο να μην με πειράζει.

αλλά ακόμα και σε οιονεί «ακαδημαϊκές» διατυπώσεις, όπως αυτή του Najemy, στο σεμινάριο «Αντιμετωπίζοντας Δύσκολες Εποχές»:

Η ζωή θα μου δώσει μόνο αυτό που είναι για το καλό μου. Δεν πρόκειται να μου δώσει κάτι που

δεν είναι θετικό για την εξέλιξή μου. Μπορεί να είναι ευχάριστο ή δυσάρεστο, αλλά έχω την εμπιστοσύνη ότι είμαι αγαπητός στο Σύμπαν, υπάρχουν πνευματικοί ή συμπαντικοί νόμοι που κυβερνούν το Σύμπαν και επιτρέπουν να συμβούν στον καθένα μονάχα αυτό που είναι το καλύτερο για την εξέλιξή του.

Ένα Σύμπαν το οποίο διάκειται αγαπητικά απέναντί μας και είναι ταγμένο στην υπηρεσία της πνευματικής μας εξέλιξης δεν θα μπορούσε φυσικά να επιβουλεύεται την ευτυχία μας ή να απαιτεί από εμάς να αποστηθίσουμε κάποιο εξαιρετικά «στρυφνό» μάθημα· αντιθέτως, αποτελεί αφ' εαυτού του εγγύηση ότι η δυσκολία του μαθήματος που θα μας αποστείλει, θα είναι ανάλογη της δυνατότητάς μας να την χρησιμοποιήσουμε προς ίδιον πνευματικό όφελος. Αφ' ης στιγμής παραμένουμε δέσμοι των προσκολλήσεων, της μεταφυσικής άγνοιας και των κοινωνικών μας προγραμματισμών, είναι δύσκολο φυσικά να εντάξουμε τις δυσάρεστες στιγμές της ζωής μας σ' ένα τέτοιο κατανοητικό σχήμα –πόσο μάλλον, ενόσω αυτές προκύπτουν ως κεραυνός εν αιθρία και μας δημιουργούν ιδιαιτέρως αρνητικά συναισθήματα. Μία ψυχραιμότερη εκτίμηση των δεδομένων της κοινής μας εμπειρίας θα αρκούσε ωστόσο να μας πείσει ότι η πρώτη μας συναισθηματική αντίδραση απέναντι σε μία δυσχερή κατάσταση δεν είναι πάντοτε αντιπροσωπευτική, και ότι η εμπλοκή μας σ' ένα εγχείρημα που δοκιμάζει σοβαρά τις αντοχές μας έχει συχνά να μας διδάξει πολλά (και ενδιαφέροντα) πράγματα για τον εαυτό μας. Αυτό που απαιτείται από τη μεριά μας είναι συνεπώς η ολοκληρωτική υπέρβαση του φόβου ότι το Σύμπαν μπορεί να μας βλάψει καθ' οιονδήποτε τρόπο, και η συνακόλουθη εμπέδωση της πεποίθησης ότι έχουμε τη δυνατότητα να ξεπεράσουμε οποιοδήποτε πρόβλημα μας φέρει η ζωή. Με τα λόγια του Αντώνη,

Πρέπει να δεχθούμε πως ό,τι γίνεται είναι για την εξέλιξή μας –και να μην ξεχνάμε ότι στη ζωή μας έχουν συμβεί πολλά πράγματα που μας πόνεσαν, μας ταλαιπώρησαν και που εκείνη τη στιγμή που συνέβησαν λέγαμε «*ωχ Παναγία μου, δεν θα το αντέξω*». Και να' το: πέρασε, το αντιμετωπίσαμε. Ήταν για την εξέλιξή μας.

Σε μία συζήτησή μου με τη Νάνση, το παραπάνω βίωμα περιγράφεται ακόμα πιο γλαφυρά:

Αυτήν την εποχή διαβάζω το βιβλίο του Bob για τους ρόλους που παίζουμε, και γράφει σ' ένα σημείο ότι νιώθουμε αδικημένοι μπροστά σε αυτά που μας δίνει ο Θεός να ζήσουμε, και χρησιμοποιούμε επιχειρήματα του τύπου «*αφού είμαστε παιδιά του, γιατί μας φέρεται έτσι; Αφού μας αγαπάει γιατί να το περάσουμε εμείς αυτό;*» και διάφορα τέτοια. Και νιώθουμε αδικία, θυμό, απομάκρυνση κλπ. Αλλά έχει ένα φοβερό επιχείρημα μέσα, που λέει ότι θα πρέπει σ' αυτές τις στιγμές να θυμόμαστε ότι όλα τα αγαπητά τέκνα του Θεού –ο Χριστός, οι μάρτυρες, οι άγιοι –περάσανε κυριολεκτικά τα πάνδεινα. Μπροστά σ' αυτούς, εμείς δεν έχουμε

περάσει τίποτα. Κι αν όλοι αυτοί μπόρεσαν να αντιμετωπίσουν όλα όσα τους έστειλε ο Θεός, εμείς δεν μπορούμε άραγε να αντιμετωπίσουμε τα δικά μας μικροπροβλήματα;

Η πρώτη πνευματική αλήθεια αποφαινεται ρητά και κατηγορηματικά ότι *μπορούμε*· αρκεί να την πιστέψουμε και να την οικειοποιηθούμε *βιωματικά*.

§5.1.2. Πνευματική Αλήθεια δεύτερη: «Όλα είναι Ένα».⁷

Μία τόσο μύχια συνάρθρωση της πνευματικής μας εξέλιξης με το Σύμπαν προϋποθέτει εξάπαντος ένα είδος *συμπάθειας* ανάμεσα στα επιμέρους στοιχεία του –ένα βαθύτερο επίπεδο ουσιολογικής ενότητας και αμοιβαίας επιρροής των πάντων. Αυτό σημαίνει ότι το Σύμπαν εξυπηρετεί την πνευματική μας εξέλιξη, στο βαθμό που αποτελούμε δικές του εκβλαστήσεις και συνεξελισσόμαστε μαζί του. Η πνευματική αλήθεια μιας ζωντανής, συνεργαζόμενης και πνευματικά συνεξελισσόμενης Ολότητας συνάδει έτσι απόλυτα προς έναν οντολογικό μονισμό, στο πλαίσιο του οποίου κάθε έννοια ξεχωριστότητας (*separateness*) συνιστά απλώς απόρροια δικής μας μεταφυσικής άγνοιας. Όλα συναρτώνται μεταξύ τους, όλα διαπερνώνται και συνέχονται από την ίδια πάντοτε Οικουμενική Συνειδητότητα. « $\square \nu \tau \square \pi \square \nu$ », αποφαινεται η Αντιγόνη, όταν της ζητώ να μου αναφέρει την σημαντικότερη πνευματική αλήθεια που προσπορίστηκε από το Κέντρο. «*Είμαστε όλοι κύτταρα στο σώμα της ανθρωπότητας*», υπογραμμίζει ο Najemy σε πλείστα σεμινάρια του [ΣΖ:92]. Αλλά και η Αθηνά, σε μία από τις μικρές ομάδες του τρίτου έτους, δίνει μία πολύ όμορφη εικόνα της συμπαντικής αυτής ενότητας:

Αν σκέφτεσαι ότι είμαστε όλοι κύματα της ίδιας θάλασσας, το ένα κύμα δεν έχει να μοιράσει τίποτε με το άλλο κύμα. Όταν όμως το ένα κύμα βλέπει το άλλο σαν βράχο, τότε μπορεί να έχει να μοιράσει, γιατί ο βράχος λέει «*θα πέσει το κύμα να με φάει*», το κύμα λέει «*θα πέσω στο βράχο και θα χάσω τον παλμό μου*». Αν όμως έχω την ενθύμηση ότι είμαστε εκφράσεις της ίδιας συνειδητότητας, τότε έχω μεγαλύτερη κατανόηση, δεν έχω αρνητικό συναίσθημα και δεν χάνω την αγάπη μου.

Στο πλαίσιο ενός πολιτισμού που έχει σχεδόν «φυσικοποιήσει» τον ατομικισμό, είναι εξαιρετικά δύσκολο να βιώσει κανείς μια πνευματική αλήθεια η οποία κινείται στον αντίποδα της ξεχωριστότητας. Πολλοί εκπαιδευόμενοι επιφυλάσσονται απέναντι στο δεδομένο της ουσιολογικής μας ενότητας, είτε διότι κατατρύχονται από το φόβο ότι θα χάσουν την αίσθηση της ατομικότητάς τους, είτε διότι διατυπώνουν γενικότερες ενστάσεις απέναντι σ' ένα τέτοιο δεδομένο. Η Λίνα για παράδειγμα, θέτει το ενδιαφέρον ερώτημα αν μπορεί κανείς να αισθανθεί ενότητα με έναν βιαστή. Επαυξάνοντας, η Κούλα υποστηρίζει ότι δεν κατανοεί το λόγο για τον οποίο θα πρέπει οπωσδήποτε να εκλάβουμε την ενότητα και την ξεχωριστότητα ως έννοιες αλληλοαποκλειόμενες:

⁷ ΟΦ: 40-42· ΣΖ: 187-188· ΣΠ: 45-49,92,101.

«Εγώ μπορεί να νιώθω ενότητα με όλους και με το Θείο, και την ίδια στιγμή να νιώθω ότι είμαι και μια ξεχωριστή οντότητα. Πού είναι το κακό;».

Καμία ωστόσο από τις εύλογες αυτές ενστάσεις δεν επαρκεί για να ακυρώσει την ισχύ της δεύτερης πνευματικής αλήθειας. Τα πράγματα είναι πάντοτε διαφορετικά όταν τα κοιτάς από την πλευρά του πνευματικού δρόμου, και εν πάση περιπτώσει, κανείς δεν υποστήριξε ποτέ ότι βιώνοντας ενότητα μ' έναν βιαστή μεταμορφωνόμαστε κι εμείς σε βιαστές –πολλά δε μάλλον ότι η ενότητα απαιτεί εξ ορισμού την εξάλειψη των περιγραμμάτων της ατομικότητάς μας. Βιώνω ενότητα σημαίνει απλώς ότι είμαι πρόθυμος να αντιληφθώ το «εμείς» ως οντολογική προϋπόθεση του «εγώ», και όχι αντιστρόφως: ότι δεν διάκειμαι «έναντι» ή «υπεράνω» του Σύμπαντος, αλλά με το Σύμπαν. Και ότι σε αντίθεση με κάθε αξίωση οντολογικής μου ανεστιότητας (και πρωτοκαθεδρίας), αναγνωρίζω τη μεταφυσική κλωστή που με συνδέει με όλα τα πλάσματα του κόσμου, καθώς και με τα πεπρωμένα τους.

Εξ ου και η ολύμπια ευδαιμονία που μας κατακλύζει στις εξαιρετικές περιπτώσεις κατά τις οποίες επιτυγχάνεται μία ορισμένη υπέρβαση της ξεχωριστότητας: στη μέθη ή τον έρωτα, σε μια στιγμή άδολης επαφής με την ομορφιά ενός φυσικού τοπίου ή την υγρή γαλήνη του θαλάσσιου βυθού. Δεν θα ήταν άραγε δυνατόν –διερωτάται κανείς εύλογα– το βίωμα αυτό να συμπεριλάβει κάποτε το Όλον; Δεν θα μπορούσε κάποτε να επεκταθεί ακόμα και στις πιο ταπεινές μορφές ζωής αυτού του πλανήτη –στις «καλλιτεχνικές αποτυχίες του Θεού», όπως εκλαμβάνει ο Norman Mailer τα όντα που συνάδουν προς την αλλόκοτη ασχήμια των βατράχων, των ζουφίων και των εντόμων; [Mailer, 2007: 23]. Σε μία από τις πλέον παράδοξες αποστροφές του λόγου της, η Μαλκίτα παραδέχεται ότι ένα τέτοιο ενδεχόμενο δεν θα πρέπει καθόλου να θεωρηθεί απίθανο:

Θα σου φανεί τρελό, αλλά έχω μια πολύ καλή σχέση με τις κατσαρίδες. Τις συμπάθησα όταν ήμουν πολύ νέα, παρά το γεγονός ότι η μητέρα μου είχε πρόβλημα μαζί τους και με φώναζε να τη βοηθήσω να ψεκάσουμε στο σπίτι της. Μια μέρα άνοιξα ένα ντουλάπι και είδα μια κατσαριδούλα που με κοιτούσε στα μάτια. *«Άραγε αντιλαμβάνεται τον κίνδυνο;»*, σκέφθηκα. *«Για κάτσε να απομακρυνθώ λίγο και να ξαναγυρίσω»*. Απομακρύνθηκα, κι όταν ξαναγύρισα, είχε φύγει. Άρχισα να νομίζω ότι επικοινωνώ με τις κατσαρίδες. Και από τότε κατάλαβα πως όταν ένα ζώο –ακόμα και το πιο ταπεινό– επιχειρεί να αμυνθεί, σημαίνει ότι θέλει σεβασμό.

Μολονότι γκροτέσκο, το επιχείρημα συλλαμβάνει σωστά την ουσία της πνευματικής αλήθειας στην οποία αναφέρεται: εφόσον όλα αποτελούν εκφάνσεις της ίδιας Συνειδητότητας, τίποτε δεν με εμποδίζει να βιώσω ενότητα ακόμα και με ένα ακάθαρμο ή «αποκρουστικό» ζώο. Και εφόσον καταφέρω να βιώσω ενότητα με αυτό, δεν αποκλείεται –κατ' αναλογία προς την πνευματική μου

εξέλιξη– να καταφέρω κάποτε να βιώσω ενότητα με οποιονδήποτε άλλο άνθρωπο, ανεξάρτητα από το ηθικό του ποιόν.

§5.1.3. Πνευματική Αλήθεια τρίτη: «Είμαι μια αιώνια ψυχή στη διαδικασία της εξέλιξης»⁸

Αν η Οικουμενική Συνειδητότητα διαπερνά τα πάντα, τότε διαπερνά κι εμάς τους ίδιους. Αυτό σημαίνει ότι παρά την φθαρτότητα και προσωρινότητα της υλικής μας φύσης, υπάρχει μέσα μας – και μέσα σε κάθε τι– ένα αθάνατο κομμάτι Οικουμενικής Συνειδητότητας: μια «φέτα αθανασίας», η οποία συνιστά τον κινητήριο μοχλό της πνευματικής μας εξέλιξης.⁹ Γεννιόμαστε και πεθαίνουμε μέσα σε μία αιώνια ανακύκλωση των όντων του Σύμπαντος –πλην όμως, κάθε καινούργια μας μετενσάρκωση φέρει εντός της την εξελικτική δυναμική του αθάνατου εσωτερικού μας κομματιού. Από την άποψη αυτή, θάνατος δεν υπάρχει –εάν με τον συγκεκριμένο όρο εννοούμε τον ολοκληρωτικό και τελεσίδικο αφανισμό της ύπαρξής μας. Αυτό που υπάρχει είναι μάλλον η στιγμιαία απέκδυση του σώματος και η επανασυναγωγή του εαυτού μας στην εσωτερική του αθάνατη εστία, μέχρις ότου αναλάβουμε καινούργιο σώμα και γεννηθούμε ξανά –σαν να επιστρέφουμε στο σπίτι μας για να αλλάξουμε ρούχα, και ύστερα από λίγο να εξερχόμαστε ξανά, φορώντας καινούργια.¹⁰

Αν έτσι όμως έχουν τα πράγματα, τότε ποιος είμαι «εγώ»; Ποια είναι η βαθύτερη ταυτότητά μου; Σίγουρα πάντως όχι αυτό το εύθραυστο και πλαδαρό σώμα που αρρωσταίνει, φθείρεται και πεθαίνει· όχι αυτός ο αεικίνητος νους που –σύμφωνα με το Βασίλη– χοροπηδά από σκέψη σε σκέψη όπως ο πίθηκος από κλαδί σε κλαδί· όχι αυτά τα ασταθή συναισθήματα που μεταβάλλονται ανάλογα με τη φορά του ανέμου· αλλά η ψηφίδα Οικουμενικής Συνειδητότητας που υπάρχει μέσα μου, η προσωπική μου «φέτα αθανασίας», από την οποία προέρχομαι και στην οποία θα επιστρέψω για να ξαναγεννηθώ: η αιώνια και αθάνατη *ψυχή* μου [ΤΔ:122-124]. Στη συντριπτική τους πλειοψηφία, εκπαιδευόμενοι και συντονιστές της *Αρμονικής Ζωής* παραδέχονται ότι η τρίτη πνευματική αλήθεια εξυπνοεί μια εννόηση του υποκειμένου η οποία συμβάλλει όχι μόνο στην απελευθέρωσή του από το φόβο του θανάτου, αλλά και στην αποταύτισή του από όλες τις στενόχωρες καταστάσεις με τις οποίες συνυφίνεται η ίδια η συνθήκη της σωματικότητας. Η μαρτυρία της Λίλης είναι ενδεικτική στο συγκεκριμένο σημείο:

Θα σου πω ένα προσωπικό μου βίωμα. Πριν από μερικές μέρες είχα κάποια ταραχή και κάποιους φόβους και είπα τη φράση «δεν είμαι αυτό» και με βοήθησε. Βοηθίεμαι πολύ από

⁸ ΑΣΑ: 141· ΕΣ:42· ΘΑΓ:207-209· ΤΕ²:32· ΤΕ³:53,79· ΨΕ: 146-147. Για μία αντίστοιχη αντίληψη στη Baghavad Gita, βλ. ενδεικτικά 2,11-30 [Παντουβάς, 1991: 53-59].

⁹ Αυτή ακριβώς η πάγκοινη μετοχή στην Οικουμενική Συνειδητότητα νομιμοποιεί εξάλλου τη δυνατότητά μας να βιώσουμε ενότητα με το Όλον, όπως προτείνει η δεύτερη πνευματική αλήθεια την οποία εξετάσαμε.

¹⁰ Η διαδικασία αυτή περιγράφεται αναλυτικά στο ΜΚΖ: 20-88.

κάποιες τέτοιες φράσεις-κλειδιά, που τις έχουμε δουλέψει επανειλημμένα εδώ –γιατί την πρώτη φορά αισθάνεσαι ότι σ' αρέσει κάτι, αλλά μέχρι να το κάνεις δικό σου χρειάζεται να το ακούσεις πολλές φορές... Αυτό το «*δεν είμαι αυτό*», ήταν σαν κάτι μαγικό που με βοήθησε, και ουσιαστικά ήταν όλο αυτό το απόσταγμα όσων έχουν μπει και είναι φυλαγμένα μέσα μου.

Στο ερώτημα «ποιες σκέψεις ή πνευματικές αλήθειες θεωρείτε ότι σας βοηθούν περισσότερο στην καθημερινότητά σας;», τα περισσότερα μέλη της *Αρμονικής Ζωής* δεν διστάζουν να δώσουν απαντήσεις παραπλήσιες με αυτήν της Λίλης:

«Η σκέψη ότι δεν είμαι αυτό το σώμα, αλλά κάτι παραπάνω» (Αφροδίτη).

«ότι είμαι μια αιώνια ψυχή στη διαδικασία της εξέλιξης και ότι ο Θεός με αγαπάει και προσπαθεί μέσα από τα μαθήματα που μου δίνει να γίνω καλύτερη» (Ιωάννα).

«ότι είμαι μια αιώνια ψυχή, αθάνατη, ότι όλοι οι άνθρωποι γύρω μου είμαστε ενωμένες ψυχές σε εξέλιξη, σε διαφορετικούς ρόλους ο καθένας, με διαφορετικές ικανότητες, και ότι όλοι είμαστε εδώ για να εκφράσουμε τη θεότητα που είναι μέσα μας» (Μελίνα).

«ότι αξίζω όλα τα καλά, επειδή είμαι ένα αγνό παιδί του Θεού και μια αγνή ψυχή» (Σταυρούλα).

«ότι είμαι μια αιώνια ψυχή στη διαδικασία της εξέλιξης και ότι η αξία μου δεν αυξάνεται, δεν μειώνεται και δεν επηρεάζεται από το τι θα πουν οι άλλοι για μένα» (Φαίνη).

Η εξαιρετική δημοτικότητα που απολαμβάνει στο Κέντρο η τρίτη πνευματική αλήθεια, πιστεύω ότι θα πρέπει να αποδοθεί κατ' αρχάς στις ιδιαίτερες ανθρωπολογικές της συνεπαγωγές. Αν είμαστε αθάνατες και αιώνια εξελισσόμενες ψυχές, αν η σωματικότητα και ιστορικότητά μας συνιστά απλό «συμβεβηκός» της πνευματικής μας ταυτότητας –και όχι αδιάρρηκτο κομμάτι της– τότε τα σωματικά μας πάθη και οι οχλήσεις της καθημερινότητας μπορούν να φθάσουν το πολύ έως τις όχθες της ύπαρξής μας –ποτέ όμως έως τον σκληρό μεταφυσικό της πυρήνα. Όσο βάνουσα επομένως κι αν δοκιμάζονται κάποτε οι σωματικές και ψυχικές μας αντοχές, όσο πόνο κι αν υποφέρουμε από την εύθραυστη σωματική μας συνθήκη και τα πικρόχολα σχόλια των άλλων, η τρίτη πνευματική αλήθεια μας καλεί να συνειδητοποιήσουμε ότι καμία δύναμη δεν μπορεί να επηρεάσει την αξία μας: η αθάνατη και αενάως εξελισσόμενη ψυχή που *είμαστε*, εγγυάται εξαρχής το αδιάφθορό της. Αποτολμώντας μάλιστα ένα περαιτέρω προσωπικό σχόλιο, θα έλεγα ότι αξίζει κανείς να οικειοποιηθεί την συγκεκριμένη πνευματική αλήθεια και μόνο για την γοητεία της διπλής ταυτότητας (dual identity) που προϋποθέτει: την ηδυπαθή επίγνωση ότι «δεν είμαι αυτό» που οι άλλοι βλέπουν, αλλά κάτι απείρως βαθύτερο και περιεκτικότερο –το οποίο ωστόσο θα

καταφέρουν να προσπελάσουν μονάχα εφόσον αποτινάξουν κάποια στιγμή από πάνω τους το πέπλο της μεταφυσικής τους άγνοιας.

§5.1.4. Πνευματική Αλήθεια τέταρτη: «Είμαι ο αποκλειστικός δημιουργός της πραγματικότητάς μου»¹¹

Μια αιώνια ψυχή στη διαδικασία της εξέλιξης, σε οντολογική συνάφεια με την Οικουμενική Συνειδητότητα που συνέχει και διαπερνά το Όλον –αλλά και μια ζωή που συνιστά πεδίο συνάντησης της προσωπικής μου ελευθερίας με τα μαθήματα του Σύμπαντος, είναι προφανές ότι απάδει προς κάθε είδος ετεροκαθορισμού. Είμαι ελεύθερος να αξιοποιήσω τα μαθήματα που μου στέλνει το Σύμπαν για να αποτινάξω από πάνω μου τους κοινωνικούς μου προγραμματισμούς, ή να αγνοήσω τα μαθήματα αυτά και να εγκολπωθώ τους τελευταίους ακόμα πιο ασφυκτικά. Σε κάθε περίπτωση, η επιλογή είναι δική μου, και δεν υπάρχει κανένα μεταφυσικό ή ιστορικό πεπρωμένο το οποίο με εξαναγκάζει να στραφώ προς τη μία ή την άλλη κατεύθυνση. Η ζωή παίρνει πάντοτε την κατεύθυνση που της δίνουμε– “*life is what you make of it*”– και δεν νοείται περιδιάβαση στον πνευματικό δρόμο χωρίς προηγουμένως να αναλάβουμε 100% ευθύνη για την πραγματικότητά μας. Μονάχα εφόσον συνειδητοποιήσουμε ότι τα κλειδιά της ζωής μας τα έχουμε εμείς –και κανένας άλλος– έχει νόημα να εμπλακούμε στην περιπέτεια της πνευματικής μας μεταμόρφωσης.

Αυτό φυσικά δεν σημαίνει ότι στη ζωή διαβαίνεις κάμπο, πολλώ δε μάλλον ότι «όταν θέλεις κάτι, όλο το σύμπαν συνωμοτεί για να σε βοηθήσει να το πετύχεις» [Coelho, 1995:29]. Υπάρχουν περιπτώσεις που το μάθημά μου μπορεί να είναι, ακριβώς, η περιστολή ή ακόμα και η ματαιώση της επιθυμίας μου.¹² Η τέταρτη πνευματική αλήθεια δεν υπαινίσσεται συνεπώς ότι το Σύμπαν δημιουργήθηκε για να υπηρετεί τυφλά τις προσωπικές μας φιλοδοξίες· εννοεί μάλλον ότι φέρουμε ακέραια την ευθύνη των βασικών μας επιλογών και ότι το έργο της τελικής αξιολόγησης και ερμηνείας τους ανήκει αποκλειστικά σε εμάς. Το αν θα δω το ποτήρι της ζωής μου «μισογεμάτο» ή «μισοάδειο», δεν είναι κάτι που αποφασίζεται ερήμην μου· αντιθέτως, καθορίζεται σε σημαντικό βαθμό από τα συστήματα πεποιθήσεων που έχω υιοθετήσει και τα κοσμοθεωρητικά ματογυάλια μέσα από τα οποία έχω συνηθίσει να κοιτώ την πραγματικότητα [TE³:11-12]. Εξυπακούεται, ωστόσο, ότι για όλα τα παραπάνω ο αποκλειστικός υπεύθυνος είμαι εγώ: κανένας δεν μου έβαλε ποτέ το πιστόλι στον κρόταφο για να φορέσω τα ματογυάλια του και να υιοθετήσω τις πεποιθήσεις του, όπως εξάλλου κανένας δεν με προσέδεσε ποτέ παρά τη θέλησή

¹¹ΑΕ: 52· ΑΣΑ:82· ΨΕ: 35· ΘΑΓ: 13· ΕΣ: 121-122· Σ: 99· ΣΖ: 155. Ο Wouter Hanegraaff επισημαίνει ότι η συγκεκριμένη αντίληψη είναι καταστατική γενικότερα για το New Age [Hanegraaff, 1996: 229-233].

¹² Αν για παράδειγμα επιθυμώ την καταστροφή μιας πόλης προκειμένου να κερδοσκοπήσω πάνω στη λιμοκτονία των κατοίκων της, είναι μάλλον απίθανο ότι το Σύμπαν θα «συνωμοτήσει» για την πραγματοποίηση αυτής μου της επιθυμίας.

μου στους κοινωνικούς μου προγραμματισμούς. Αν οι τελευταίοι προσδιορίζουν απόλυτα τη συμπεριφορά μου, αυτό οφείλεται στο γεγονός ότι τους οικειοποιήθηκα εκουσίως (είτε συναινώντας ανοιχτά, είτε αφήνοντας τον εαυτό μου να παρασυρθεί από την αδράνειά τους) και εξακολουθώ να τους υπερασπίζομαι μέχρι σήμερα, ως δομικούς συντελεστές της αξίας, της ασφάλειας, της ευτυχίας και της ελευθερίας μου.

Σε ποιον δικαιούμαστε επομένως να καταλογίσουμε ευθύνες για τις έσχατες ποιότητες της ζωής μας; Υπάρχει κάποιος παράγοντας έξω από εμάς που μπορεί να μας χαρίσει μία ζωή ευτυχισμένη και γεμάτη νόημα, εάν *εμείς οι ίδιοι* ναρκοθετούμε το ενδεχόμενο της με τους προγραμματισμούς και τις πεποιθήσεις μας; Νομιμοποιούμε να κατηγορούμε τους άλλους για την πραγματικότητά μας, ενόσω εμείς εμμένουμε φανατικά στις ίδιες πάντοτε δηλητηριώδεις προσκολλήσεις, στις ίδιες στείρες πεποιθήσεις και στις ίδιες άγονες συμπεριφορές; Δεν είναι παράλογο –όπως θα έλεγε ο Einstein– να κάνουμε διαρκώς τα ίδια πράγματα και να περιμένουμε διαφορετικά αποτελέσματα; [HEE: 106]. Δεν είναι τουλάχιστον υποκριτικό να θέλουμε να κινηθεί η Γη και ο Ουρανός για να αλλάξει η ζωή μας, αλλά εμείς να παραμένουμε μέσα μας πεισματικά αμετακίνητοι; Η ευτυχία δεν αποτελεί προϊόν εξωτερικής επιβολής, αλλά *μονάχα προσωπικής απόφασης*: η παραπάνω πρόταση συνοψίζει όλο το νόημα της τέταρτης πνευματικής αλήθειας, σύμφωνα τουλάχιστον με τη Νάνση:

Έφτασα στη συγνώμη αναγνωρίζοντας τι έχω εγώ και δημιούργησα την αιτία κάποιων καταστάσεων. Άφησα τον άλλον απ' έξω, είδα εγώ τι έχω κάνει με τον εαυτό μου και είμαι η αιτία του προβλήματος. Αν με ρωτούσε κάποιος πώς μπορεί να αλλάξει τη ζωή του, θα του έλεγα: δεξ από μακριά το πρόβλημα, αναγνώρισε τα συναισθήματά σου, απομακρύνσου από τον άλλο, μπες μέσα σου και δεξ *εσύ* σε τι συνέβαλλες, άσε τι κάνει ο άλλος –ο καθένας κάνει ό,τι κάνει για τον εαυτό του– και από κει και πέρα δεξ *εσύ* πώς μπορείς να βοηθήσεις τον ίδιο σου τον εαυτό. Γιατί το πρόβλημα *εμείς* τελικά το έχουμε.

Ο Δημήτρης θεωρεί ότι μια τέτοια συνάρθρωση της ευτυχίας με την προσωπική αλλαγή δεν είναι απλώς βοηθητική, αλλά κυριολεκτικώς *απελευθερωτική*:

Με βοηθάει πολύ η σκέψη ότι εγώ είμαι υπεύθυνος γι' αυτό που μου συμβαίνει. Κι αυτό σου δίνει μεγάλη δύναμη. Γιατί δεν σκέφτεσαι τους άλλους. Όταν πάψεις να κατηγορείς τους άλλους και να περιμένεις βοήθεια από τους άλλους και στρέφεις μόνο μέσα στον εαυτό σου και στη δύναμη που έχεις μέσα σου, είναι κάτι το οποίο είναι μαγικό –σε ωθεί. Δηλαδή, οδοστρωτήρας, έτσι; Δεν καταλαβαίνω τίποτα. Δεν πα' να γίνεται δίπλα μου σεισμός –εμένα δεν με αγγίζει τίποτα.

Πώς συμβιβάζεται η πνευματική αλήθεια της προσωπικής ευθύνης για την πραγματικότητά μας με την αλήθεια της ουσιολογικής ενότητας των πάντων δεν είναι δύσκολο να το αντιληφθούμε, εάν λάβουμε υπόψη μας τα διαφορετικά επίπεδα στα οποία εστιάζει η καθημιά τους: «είμαι ο αποκλειστικός δημιουργός της πραγματικότητάς μου» δεν σημαίνει ότι η πραγματικότητά μου είναι αποκομμένη από το Όλον, δεν αντανακλάται σ' αυτό ή δεν το επηρεάζει (στην περίπτωση αυτή, θα ήταν απλώς αυτιστική). Σημαίνει ότι το Όλον δεν μπορεί να μου προσφέρει μια ευτυχισμένη και ολοκληρωμένη ζωή, εάν εγώ προηγουμένως δεν έχω καταστήσει τον εαυτό μου δεκτικό σε αυτήν· σημαίνει ότι ακόμα κι αν η ευδαιμονία του Σύμπαντος αντηχεί μέσα μου στο ακέραιο, δεν θα μπορέσω ποτέ να τη βιώσω ολοκληρωτικά, ενόσω παραπαίω μέσα στις αναστολές, την μεμψιμοιρία και την άγνοια· σημαίνει τέλος, ότι η αλληλοπεριχώρησή μου με το Σύμπαν δεν μεταθέτει στο Σύμπαν τη δουλειά που οφείλω να διεκπεραιώσω εγώ –ούτε μπορεί να επισείεται ως άλλοθι για τη δική μου αποκλειστικά οκνηρία και αβελτηρία.

§5.1.5. Παρατηρήσεις

Με δεδομένη τη διαπίστωση ότι οι πνευματικές αλήθειες –ως οντολογικά αξιώματα– βρίσκονται πέρα από κάθε λογική αιτιολόγηση (*ultra rationem*),¹³ αλλά και ότι ο πνευματικός δρόμος απαιτεί τη βαθύτερη δυνατή βίωσή τους, οι εκπαιδευόμενοι διακρίνονται για την τάση τους να τις οικειοποιούνται, κατ' αρχάς, ως αδιαμφισβήτητες. Όχι γιατί τις θεωρούν περισσότερο εύλογες ή φιλοσοφικά επεξεργασμένες από άλλες· αλλά πρωτίστως διότι τις βρίσκουν ιδιαίτερες βοηθητικές, όσον αφορά στην αντιμετώπιση θεμελιακών φόβων και οχλήσεων της καθημερινότητας. Κατά μία διαφορετική διατύπωση, θα έλεγα ότι οι εκπαιδευόμενοι ασπάζονται τις πνευματικές αλήθειες όχι τόσο για την αναλυτική τους αξία –στην οποία είδαμε εξάλλου ότι δεν δίνουν ιδιαίτερη σημασία–

¹³ Για να αντιδιαστείλει εννοιολογικά τις πνευματικές αλήθειες από δόγματα ή «κλειστά» συστήματα πεποιθήσεων τα οποία δεν υπόκεινται στο κριτήριο της διαψευσιμότητας, ο Najemy σπεύδει βέβαια εξαρχής να επισημάνει ότι δεν έχουν κανονιστικό χαρακτήρα και ότι αντανακλούν απλώς προσωπικές του αντιλήψεις: «[...] θα ήθελα να τονίσω ότι δεν υπάρχει κάποιο δόγμα ή κάποιο σύστημα πεποιθήσεων που θα πρέπει κάποιος να αποδεχτεί. Ό,τι σας λέω είναι δικές μου, προσωπικές ιδέες και ο καθένας είναι ελεύθερος να τις δεχτεί ή να τις απορρίψει [HEE: 261]. Όπως θα μας δοθεί η ευκαιρία να διαπιστώσουμε σε πλείστα σημεία της παρούσας διατριβής, η διαπίστωση αυτή δεν ευσταθεί: αποκομμένες από τις συγκεκριμένες πνευματικές αλήθειες, οι πνευματικές τεχνικές της *Αρμονικής Ζωής* καθίστανται όχι απλώς ανενεργές, αλλά κυριολεκτικώς *αδιανόητες*, η δε αποτυχία των εκπαιδευομένων να ενσωματώσουν αυτές τις αλήθειες συνεπάγεται την αποτυχία του όλου εκπαιδευτικού και θεραπευτικού προτάγματος του σεμιναρίου αυτογνωσίας – πρβλ. τα όσα αναφέρει ο ίδιος ο Najemy στο Τετράδιο Εργασίας του τρίτου έτους: «Πρέπει να συνειδητοποιήσετε ότι δεν υπάρχει ΑΝΑΠΤΥΞΗ ΧΩΡΙΣ ΠΕΙΘΑΡΧΙΑ και συνεχή ΣΥΓΚΕΝΤΡΩΣΗ ΣΤΙΣ ΥΠΕΡΤΑΤΕΣ ΑΛΗΘΕΙΕΣ» [TE³:73 – κεφαλαία στο πρωτότυπο]. Θα πρέπει εξάλλου να τονιστεί ότι παρά την αξίωση πρωτοτυπίας τους, οι «υπέρτατες» αυτές αλήθειες ουδόλως εκφράζουν προσωπικές ιδέες του Najemy, αλλά αποτελούν –καθώς θα δούμε– κοινούς τόπους της κοσμοθεωρίας του New Age [πρβλ. Heelas, 1997: 225-226· Μπεκριδάκης, 2002: 158-159]. Τώρα, αν οι κοινοί αυτοί τόποι στοιχειοθετούν με τη σειρά τους ένα καινούργιο μεταφυσικό δόγμα, είναι ένα εξαιρετικά ενδιαφέρον ερώτημα, το οποίο όμως εκφεύγει των ερευνητικών φιλοδοξιών της παρούσας διατριβής.

όσο για τον πρακτικό, θεραπευτικό και ωφελμιστικό τους χαρακτήρα.¹⁴ Στην εποχή της πληροφορίας, «εγκεφαλικές» γνώσεις μπορούμε να βρούμε με το πάτημα ενός κουμπιού· το δύσκολο είναι να θηρεύσουμε εκείνες τις γνώσεις οι οποίες, από τη μία μεριά, έχουν επιδείξει αξιοσημείωτη αντοχή στο crash-test της Ιστορίας, και από την άλλη, μπορούν να συμβάλλουν καθοριστικά στην προαγωγή της ευτυχίας και της εσωτερικής μας γαλήνης.

Οι τέσσερις βασικές πνευματικές αλήθειες της *Αρμονικής Ζωής* στις οποίες αναφέρθηκα επί τροχάδην, όχι μόνο ικανοποιούν αμφότερες τις παραπάνω προϋποθέσεις,¹⁵ αλλά διαθέτουν επιπλέον δύο σημαντικά πλεονεκτήματα: αφενός, προάγουν μία εξυψωμένη και αθάνατη εικόνα του εαυτού, η οποία περιάγεται εξελικτικά σε ολοένα και τελειότερες μορφές («είμαι μια αιώνια ψυχή στη διαδικασία της εξέλιξης»): αφετέρου, προκρίνουν μία θεμελιωδώς αισιόδοξη αντίληψη για την πραγματικότητα, και δη στο πλαίσιο μίας κοινωνικοπολιτικής συνθήκης η οποία κάθε άλλο παρά προβλέπεται ευοίωνη («ό,τι κι αν συμβεί, είναι για την προσωπική μου εξέλιξη»). Η οικειοποίησή τους συνεπάγεται επομένως μία ριζική μεταστροφή του αντιληπτικού πλαισίου κατανόησης της οικονομικής κρίσης, και επομένως μία πρώτη ψυχολογική θωράκιση απέναντι στα τρομαχτικά ενδεχόμενά της. Τα πράγματα είναι πολύ δύσκολα –πλην όμως, βρίσκονται υπό τον έλεγχο του Θεϊκού Σχεδίου. Τα προβλήματά μας μοιάζουν ανυπέρβλητα –είναι ανίκανα ωστόσο να βλάψουν την αθάνατη ψυχή που είμαστε.

Παρά τις εξυψωτικές και αισιόδοξες συνδηλώσεις τους, θα άξιζε εν τούτοις να επαναλάβουμε ότι οι πνευματικές αλήθειες δεν υπονοούν τη δυνατότητα μιας αυτόματης και μηχανιστικής επίλυσης των προβλημάτων μας, ούτε έχουν την πρόθεση να προκρίνουν κάποιο είδος ανέφελου *amor fati*. Όπως εύστοχα προειδοποιεί ο Najemy, η αναγωγή των προβληματικών καταστάσεων της ζωής μας στην πρόνοια του Θεϊκού Σχεδίου δεν σημαίνει επ’ ουδενί

ότι κάποιος ξεχωριστός θεός έκανε κάτι να γίνει σε μας ή αποφάσισε να μας τιμωρήσει ή να μας δώσει δώρα, αλλά απλά ότι οι απρόσωποι οικουμενικοί νόμοι του σύμπαντος που είναι όψεις του Θεού επιτρέπουν να γίνει ό,τι γίνεται, επειδή εμείς και άλλοι μαζί, έχουμε δημιουργήσει αυτές τις πιθανότητες με τις αποφάσεις, επιλογές, συμπεριφορές, τρόπους σκέψης και τη ζωή μας στο παρελθόν και παρόν [TE³:70 –έμφαση στο πρωτότυπο].¹⁶

¹⁴ Για τον εν γένει πρακτικό και ωφελμιστικό χαρακτήρα της πνευματικότητας, βλ. Ουλής, 2010: 83-84.

¹⁵ Πρβλ. τη χαρακτηριστική δήλωση του Najemy: «Δεν είμαστε γιατροί, ούτε θεραπευτές αλλά έχουμε μελετήσει και προτείνουμε απλούς “τρόπους ζωής” που η εμπειρία πολλών ανθρώπων, για χιλιάδες χρόνια τώρα, αποδεικνύει ότι επαναφέρουν και συντηρούν τη σωματική και νοητική υγεία και αρμονία» [TE¹:23 – υπογραμμίσεις δικές μου].

¹⁶ Επεξηγώντας περαιτέρω μάλιστα αυτήν την αντίληψη του Θεϊκού Σχεδίου, το Τετράδιο Εργασίας του τρίτου έτους προσθέτει: «Έτσι, όταν λέμε ότι κάτι είναι στο θεϊκό σχέδιο [...] εννοούμε ότι στο στάδιο της εξέλιξης που βρισκόμαστε σαν άτομα και σαν κοινωνία, με τις επιλογές που έχουμε κάνει στο παρελθόν και τις σκεπτομορφές που έχουμε στο παρόν και τα μαθήματα που ήρθαμε να μάθουμε, αυτό που γίνεται

Για την αντιμετώπισή τους προέχει επομένως η αλλαγή των αποφάσεων, των επιλογών, των συμπεριφορών, των τρόπων σκέψης και της συνολικής στάσης της ζωής μας –και όχι απλώς μια επίκληση στη δικαιοσύνη του Θεϊκού Σχεδίου ή στις αγαθές προθέσεις του Σύμπαντος.

Κατ’ αντίστοιχο τρόπο, η παραδοχή ότι *«είμαι μία αιώνια ψυχή στη διαδικασία της εξέλιξης»*, δεν επιθυμεί να πλειοδοτήσει σε κάποια μορφή πνευματικής μεγαλομανίας, αλλά να καταδείξει την ανάγκη ενδυνάμωσης εκείνων των πλευρών του εαυτού, οι οποίες παραμένουν ανενεργές ή διατελούν σε μεταφυσικό λήθαργο. Η τέταρτη πνευματική αλήθεια μάς καλεί, με άλλα λόγια, να ανοίξουμε πλέρια τη βεντάλια των πνευματικών μας δυνατοτήτων και να τηρήσουμε οριστικές αποστάσεις από την πληθώρα των ψυχολογικών αναστολών, οι οποίες μας κρατούν δέσμιους στα αντικειμενοποιημένα και ασφυκτικά περιγράμματα του «εγώ» μας. Από την άποψη αυτή, θα έλεγα ότι η βαθειά βίωση των πνευματικών αληθειών της *Αρμονικής Ζωής* όχι μόνο συνοψίζει το όλο θεραπευτικό πρόταγμα της τελευταίας, αλλά συνιστά μια δελεαστική υπόσχεση μεταμόρφωσης του εαυτού, την οποία θα άξιζε κανείς –αν μη τι άλλο– να αποπειραθεί.

Έχοντας αποσαφηνίσει, σε αδρές τουλάχιστον γραμμές, την έννοια των πνευματικών αληθειών και τη λειτουργία τους μέσα στο Κέντρο, θα επιχειρήσω τώρα να εστιάσω στον τρόπο με τον οποίο οι εκπαιδευόμενοι τις *ενσωματώνουν* μέσω συγκεκριμένων πνευματικών τεχνικών. Θα προσπαθήσω να δείξω δηλαδή ότι καίτοι οι πνευματικές αλήθειες συνιστούν το απαραίτητο γνωσιολογικό υλικό του «αναπρογραμματισμού» των εκπαιδευομένων, από μόνες τους δεν επαρκούν για την επιτέλεση ενός τέτοιου έργου· χρειάζεται να διαμεσολαβηθούν από τις πνευματικές τεχνικές, προκειμένου να αποκτήσουν σάρκα και οστά, να συναρθρωθούν με την καθημερινή εμπειρία των εκπαιδευομένων και συνεπώς να καταστούν γι’ αυτούς γνήσιες πνευματικές *έξεις*. Όπως χαρακτηριστικά αναφέρει ο Βασίλης, χωρίς τις πνευματικές τεχνικές, είναι αδύνατον να βάλουμε τις πνευματικές αλήθειες «στο DNA μας» –να τις βιώσουμε δηλαδή ως οργανικό και αναπόσπαστο κομμάτι της πνευματικής μας υποκειμενοποίησης· εξ ου και θα δούμε ότι οι πνευματικές τεχνικές δεν προϋποθέτουν απλώς τις πνευματικές αλήθειες ως ένα «θεωρητικό» υπόστρωμά τους, αλλά ταυτόχρονα τις *πραγματώνουν* και τις *επιτελούν*.

§5.2.2. EFT: «Εμπλοκάροντας» την αρνητικότητα

§5.2.1. Το αγνό παιδί του θεού και ο δύστροπος πελάτης

Από τα μέσα περίπου του πρώτου έτους του σεμιναρίου αυτογνωσίας –κι ενώ εξοικειωνόμαστε προοδευτικά με τις θεμελιώδεις εννοιολογικές κατηγορίες της πνευματικότητας– διακρίνεται εκ

λαμβάνοντας υπ’ όψη μας όλα τα πιο πάνω, είναι το πιο εξυπηρετικό για την *εξέλιξή μας* [...] Εμείς δημιουργούμε τα πάντα και κανένας άλλος δεν αποφασίζει τι θα γίνει» [TE³:70 –έμφαση στο πρωτότυπο].

μέρους των συντονιστών, αλλά και του ίδιου του Najemy, μία τάση να εισαχθούν άτυπες, πλην εμφαντικές ιεραρχήσεις στο όλο corpus της διδασκόμενης ύλης. Εφόσον τοποθετηθεί στη θέση που του αναλογεί, ακόμα και το φαινομενικά πιο ασήμαντο ερέθισμα συνιστά μάθημα για την πνευματική μας εξέλιξη· παρόλα αυτά, κάποιες τεχνικές θα μπορούσαν να θεωρηθούν περιεκτικότερες εξ' επόψεως πνευματικού οφέλους (και επομένως σημαντικότερες), αφενός λόγω της τεράστιας δυνατότητας εφαρμογής τους, αφετέρου λόγω της ιδιαίτερης συνάφειάς τους με όλες σχεδόν τις πτυχές των πνευματικών αληθειών που προάγει η *Αρμονική Ζωή*.

Το *Emotional Freedom Technique* ή EFT εμπίπτει εξάπαντος στην κατηγορία των περιεκτικών αυτών τεχνικών, καθόσον αποτελεί κατά κοινή ομολογία τον απλούστερο, αλλά και λυσιτελέστερο τρόπο που έχουμε στη διάθεσή μας για να διαχειριστούμε την ενέργειά μας, να εξασφαλίσουμε την απρόσκοπτη ροή της σε ολόκληρο το σώμα μας, αλλά και να εμποδίσουμε το «μπλοκάρισμά» της στα κατώτερα ενεργειακά μας κέντρα (chakras) –αυτά της «ασφάλειας», της «απόλαυσης» και της «κυριαρχίας».¹⁷ Πρόκειται, με άλλα λόγια, για ένα ιδιαιτέρως εύχρηστο και αποτελεσματικό τρόπο εναρμόνισης και εξισορρόπησης του ανθρώπινου ενεργειακού συστήματος,¹⁸ η εύρυθμη λειτουργία του οποίου απειλείται κατά κανόνα τόσο από υγιεινολογικούς όσο και από ψυχολογικούς παράγοντες: από υγιεινολογικούς, λόγω των κακών διατροφικών συνηθειών και έξεών μας (πολυφαγία, κρεοφαγία, κάπνισμα, αλκοόλ), της παντελούς έλλειψης σωματικής άσκησης και της απουσίας στοιχειώδους επαφής μας με τη φύση. Αλλά και από ψυχολογικούς, λόγω του υπερβολικού άγχους που επιβάλλει ο αστικός τρόπος ζωής, της εγκύστωσής μας στα αγαθά του εξωτερικού κόσμου (από τα οποία εξαρτούμε συνήθως την αξία, την ασφάλεια, την ευχαρίστηση και την ελευθερία μας¹⁹), καθώς επίσης και των «αρνητικών» συναισθημάτων μας, τα οποία προκύπτουν ως τοξικά απόβλητα ενός συνολικά λανθασμένου τρόπου σκέψης.

Δεν αποτελεί σύμπτωση λοιπόν, ότι η τεχνική χαίρει καθολικής εκτίμησης στο Κέντρο, και μάλιστα από τον ίδιο τον Najemy, ο οποίος μιλά διθυραμβικά για τη δυνατότητα χρήσης της σ'

¹⁷ Για τα chakras και την αξιολογική ιεράρχησή τους σύμφωνα με την κοσμοθεωρία της *Αρμονικής Ζωής* βλ. ΑΣΑ:91-104· ΑΥ:117-120· ΣΠ:102· ΤΔ:150-156· ΨΕ:103-112. Γενικότερα για τα chakras στην ινδουιστική σκέψη, βλ. ενδεικτικά Eliade, 1980:212-215· Varenne, 1976:166-170· Παντουβάς, 1989:45-50.

¹⁸ Όπως αναφέρει ο Najemy, το EFT «[ε]ίναι μία από τις μεθόδους της Ενεργειακής Ψυχολογίας ή Ψυχοθεραπείας και βασίζεται στη ρύθμιση και εναρμόνιση του ανθρώπινου ενεργειακού συστήματος ενώ εστιάζομαστε σε μια αρνητική, συνήθως, σκέψη» [ΕΨ:14]. Αναλυτικά για το EFT, βλ. Mountrose & Mountrose, 2006· Fone, 2008 – καθώς επίσης και στον επίσημο διαδικτυακό τόπο του EFT [www.emofree.com]. Για μία αρκετά καλή σύνοψη της βιβλιογραφικής έρευνας σχετικά με τα ευεργετήματα του EFT εξ' επόψεως εναλλακτικής ψυχοθεραπείας, βλ. www.thrivingnow.com/for/Health/summary-of-eft-research [τελευταία ανάκτηση: 14.08.2013].

¹⁹ Στα αγαθά αυτά περιλαμβάνονται λόγου χάρη «[...] σχέσεις, χρήματα, περιουσίες, επαγγελματικές ή κοινωνικές θέσεις, ναρκωτικά, φαγητό, διακοπές, διασκεδάσεις» [ΓΥΑ:224-225].

ένα ευρύτατο πεδίο θεραπευτικών εφαρμογών.²⁰ Όσες φορές μας ζητήθηκε κατά τη διάρκεια του σεμιναρίου αυτογνωσίας να κάνουμε EFT είτε σε ατομικό επίπεδο (για να ανακουφίσουμε σωματικές οχλήσεις και αρνητικά συναισθήματα), είτε σε συλλογικό (για να βοηθήσουμε κάποιο μέλος της ομάδας μας), μου έκανε εντύπωση ο ενθουσιώδης και οιονεί εκμυστηρευτικός τόνος που έπαιρνε πάντοτε η φωνή των συντονιστών. Μην λησμονείτε να κάνετε EFT για οποιοδήποτε σωματικό ή συναισθηματικό σας πρόβλημα, μην υποτιμάτε τις δυνατότητες του EFT, μην φοβάστε να εφαρμόσετε το EFT σε αγαπημένα σας πρόσωπα (ακόμα κι αν αυτά αμφισβητούν την αποτελεσματικότητά του), πόσο κρίμα είναι να έχουμε στη διάθεσή μας ένα τόσο σημαντικό εργαλείο και να μην το αξιοποιούμε...

Θα μπορούσα να μετρήσω αναρίθμητες παραλλαγές ενός θεμελιακού πάντοτε lightmotif, το οποίο προσπαθεί με τρόπο καλόπιστο και συνάμα φορτικό να μας πείσει ότι κρατούμε στα χέρια μας μια τεχνική σωματικής και συναισθηματικής ευεξίας πρακτική και εύκολη στην εφαρμογή της, αλλά την ίδια στιγμή, εξόχως αποτελεσματική. Υπ' αυτήν την έννοια, θα έλεγα ότι η εξοικείωση με την τεχνική εκλαμβάνεται συχνά ως ένα άτυπο προνόμιο των μελών της *Αρμονικής Ζωής* –κάτι σαν έναν «άσσο» που κρύβουμε στο μανίκι μας– και το οποίο δεν αποτελεί παρά την αντεστραμμένη όψη μιας ορισμένης πειθαρχίας (discipline) που απαιτεί η περιδιάβαση στον πνευματικό δρόμο. Λέγοντας κάτι τέτοιο, δεν υπαινίσσομαι φυσικά κάποιο είδος πνευματικού «ελιτισμού» εκ μέρους των εκπαιδευομένων· αναφέρομαι μονάχα στην *πραγματική* δυνατότητα απόλαυσης των ευεργετικών αποτελεσμάτων του EFT, η οποία διευκολύνεται κατά γενική ομολογία από την ένταξη της τεχνικής σ' έναν συνολικά πνευματικό τρόπο ζωής.

Ποιος είναι ο ακριβής τρόπος εφαρμογής της τεχνικής; Βασική προϋπόθεση μιας λυσιτελούς και ορθής επιτέλεσης του EFT είναι να αποσοβηθεί, κατ' αρχάς, το ενδεχόμενο της «ψυχολογικής αντιστροφής» –ήγουν, της ψυχολογικής αντίστασής μας απέναντι στην προοπτική της προσωπικής μας αλλαγής και πνευματικής εξέλιξης.²¹ Αυτό σημαίνει ότι οφείλουμε πρωτίστως να *πιστέψουμε* στη δυνατότητα υπέρβασης του προβλήματός μας, να διώξουμε από μέσα μας κάθε φόβο ή ενοχή γι' αυτό, και να αντιπαρέλθουμε οποιαδήποτε αμφιβολία σχετικά με

²⁰ Το Τετράδιο εργασίας του 1^{ου} έτους, αναφέρει ότι το EFT μπορεί να εφαρμοστεί: «1. Για φόβους και φοβίες όλων των ειδών 2. Για οποιαδήποτε δυσάρεστα συναισθήματα 3. Για οποιαδήποτε σωματική ενόχληση, συμπεριλαμβανομένων και των περισσότερων ειδών πόνου 4. Για την απελευθέρωση του εαυτού μας από εθισμούς 5. Για θεραπεία παιδικών εμπειριών 6. Για θεραπεία τραυματικών εμπειριών 7. Για την μάθηση των μαθημάτων της ζωής [πρβλ. ΑΣΑ:139-152] 8. Για την εξάλειψη κάθε πιθανών εμποδίων προς επιλεγμένων στόχων» [ΤΕ¹:138].

²¹ Παραφράζοντας τον Cary Craig, ο Najemy αποσαφηνίζει την έννοια της ψυχολογικής αντιστροφής επικαλούμενος το παράδειγμα μιας μπαταρίας που τοποθετούμε με ανάποδη πολικότητα σ' ένα κασετόφωνο. Όπως ακριβώς ένα κασετόφωνο είναι αδύνατον να λειτουργήσει εάν τοποθετήσουμε ανάποδα τις μπαταρίες του, έτσι και το EFT είναι αδύνατον να λειτουργήσει εάν υπάρχει ψυχολογική αντιστροφή. Στην περίπτωση αυτή, «τα κτυπήματά μας δεν θα μπορέσουν να διορθώσουν το διαταραγμένο ενεργειακό πεδίο» [ΕΨ:14].

την αποτελεσματικότητα της τεχνικής. Η καθομολόγηση μίας τέτοιας πίστης επισυμβαίνει κατά τρόπο οιονεί «τελετουργικό», μέσω της επανάληψης ενός εκφωνήματος-πρωτοκόλλου, το οποίο κατά κανόνα αντιπαραθέτει το πρόβλημά μας στην αγάπη του εαυτού και στην απόφασή μας να το ξεπεράσουμε. Εάν, για παράδειγμα, πάσχω από πονοκέφαλο, το εκφώνημα παίρνει την μορφή: *«Παρόλο που νιώθω πονοκέφαλο, αγαπώ και δέχομαι τον εαυτό μου όπως είμαι. Παρόλο που νιώθω πονοκέφαλο, θέλω [ή επιλέγω, ή αποφασίζω] να απελευθερωθώ απ' αυτόν»*.²² Καθόλη τη διάρκεια της επανάληψης του εκφωνήματος, ο εκπαιδευόμενος τρίβει απαλά και διαδοχικώς – αριστερά και δεξιά– το ευαίσθητο σημείο πάνω από το στήθος του, προσπαθώντας να συγκεντρώσει το μυαλό του αποκλειστικά και μόνο στο πρόβλημα το οποίο επιθυμεί να δουλέψει. Η διαδικασία αυτή ονομάζεται *προετοιμασία* (setting) και αποσκοπεί σ' ένα είδος ψυχολογικής και νοητικής εγρήγορσης του εκπαιδευομένου, για την επιτέλεση του κυρίου μέρους της τεχνικής που ακολουθεί οσονούπω –κάτι σαν τον καθαρισμό με οινόπνευμα του σημείου στο οποίο προτιθέμεθα να κάνουμε ένεση. Εφόσον ο εκπαιδευόμενος βεβαιωθεί ότι δεν υπάρχει κάποια ψυχολογική αντιστροφή, προχωρεί αμέσως στη λεγόμενη «ακολουθία των χτυπημάτων».

Σε τι συνίσταται αυτή η «ακολουθία»; Πρόκειται κατ' ουσίαν για μια διαδοχή ελαφρών χτυπημάτων με τις άκρες των δακτύλων μας σε συγκεκριμένα σημεία βελονισμού –το κεφάλι, το νοητό σημείο που σμίγουν τα φρύδια, τους κροτάφους, τα ζυγωματικά, τα χείλη, το σαγόι, την κλείδα και τις μασχάλες– η οποία πραγματοποιείται με αυτήν ακριβώς τη σειρά και μπορεί να επαναληφθεί αρκετές φορές, ανάλογα με την οξύτητα της σωματικής όχλησης, της αρνητικής σκέψης ή του αρνητικού συναισθήματος που επιθυμούμε να εξαλείψουμε [Εικ.7]. Το πόσους «γύρους» EFT²³ θα κάνουμε εξαρτάται επομένως από την ιδιαιτερότητα του εκάστοτε ενεργειακού «μπλοκαρίσματος» που έχουμε υποστεί, το χρόνο που διαθέτουμε, αλλά και το πόσο έχουμε δουλέψει συνολικά το πρόβλημά μας με ποικίλες άλλες πνευματικές τεχνικές που διδάσκονται στο Κέντρο. Αφ' ης στιγμής πάντως πραγματοποιήσουμε τα χτυπήματα του βελονισμού σ' ένα από τα παραπάνω σημεία, *«επηρεάζουμε και απελευθερώνουμε τη ροή ενέργειας σε αυτό το πεδίο, με αποτέλεσμα να εξαφανίσουμε την εμπλοκή και τη διαταραχή που δημιουργούσαν το συναισθηματικό ή σωματικό μας πρόβλημα»* [ΕΨ:11]. Κατά κάποιο τρόπο δηλαδή, διαλύουμε την ενεργειακή θρόμβωση συγκεκριμένων σημείων του σώματός μας, επιτρέποντας στην ενέργεια να ρέει ξανά μέσα μας στην κατάλληλη ποσότητα και με φυσιολογική ένταση.²⁴

²² Για εναλλακτικές φράσεις προετοιμασίας και φράσεις με επιλογές για το EFT, βλ.ΤΕ¹:160.

²³ «Ονομάζουμε «γύρο» τη συνολική διαδικασία της τεχνικής» [ΕΨ:13].

²⁴ «Μας ενδιαφέρει μια σταθερή ροή ενέργειας που δεν υφίσταται απότομες αλλαγές, όπως είναι η εξάντληση ή η επιθετικότητα. Πάρτε για παράδειγμα ένα κομμάτι ξύλο. Από μόνο του δεν εκπέμπει μεγάλες ποσότητες ενέργειας [...]. Αν όμως του βάλουμε φωτιά, τότε απελευθερώνεται μεγάλη ποσότητα ενέργειας που δεν ελέγχεται, ούτε μπορεί να χρησιμοποιηθεί αποτελεσματικά. [...] Τελικά εκείνο που μένει από τη φωτιά είναι το

Πίσω από αυτό το αίτημα διαρκούς αναπροσαρμογής και διευθέτησης των βιοενεργειακού μας χάρτη –αλλά και πίσω από την αδήριτη ανάγκη της εξοικονόμησης, απελευθέρωσης, διαχείρισης και θεραπείας της ενέργειας– λανθάνει μία ιδιότυπη ανθρωπολογική εκδοχή, η οποία δεν συγκροτεί το υποκείμενο ιστορικά και κοινωνικά, αλλά πρωτίστως *ενεργειακά*. Στο πλαίσιο μιας τέτοιας εκδοχής, οι σκέψεις και τα συναισθήματα του ανθρώπου δεν κατανοούνται ως βιωματικές εγχαράξεις των διαπροσωπικών και κοινωνικών του σχέσεων, αλλά ως *ενεργειακές αποκρυσταλλώσεις*, οι οποίες οφείλουν απλώς να «ξεμπλοκαριστούν» ή να διαλυθούν. Από τα εισαγωγικά κιάλας μαθήματα του EFT, η μαγνητοσκοπημένη ομιλία του Najemy αποφαινεται κατηγορηματικά ότι «*το παρελθόν δεν υπάρχει· υπάρχει μονάχα ένα κρυσταλλωμένο ενεργειακό πλέγμα*».

Αυτό σημαίνει ότι οποιαδήποτε απόπειρα κατανόησης του χρόνου ως πραγματικής *Ιστορίας*, είναι στη βάση της ψευδαισθησιακή –ότι τα τραύματα του παρελθόντος δεν ανήκουν τόσο σε μία αντικειμενοποιημένη διάσταση του χρόνου που υπονοείται με τον όρο «παρελθόν», όσο στον τρόπο με τον οποίο επιλέγουμε να *ερμηνεύσουμε* και να βιώσουμε το «παρελθόν» αυτό. Ο χρόνος απεκδύεται έτσι την εξωτερική του διάσταση προκειμένου να μετατραπεί σε αμιγή εσωτερικότητα: σ' έναν χρόνο βιωματικό, υποκειμενικό και ψυχολογικό, διαμεσολαβημένο από φορτισμένες (και άρα λανθασμένες) ερμηνείες της πραγματικότητας, οι οποίες ενοχοποιούνται *κατ' εξοχήν* για τη διατάραξη του ενεργειακού μας συστήματος. Εξ ου και δεν αποτελεί σύμπτωση ότι το ενεργειακό ξεμπλοκάρισμα δεν έχει μόνο συναισθηματικό αντίκτυπο, αλλά επίσης διανοητικό και υπαρξιακό: δεν διαλύει απλώς τα αρνητικά μας συναισθήματα, αλλά μας απαλλάσσει επιπλέον από τα φαντάσματα του παρελθόντος, καθώς επίσης και από «*τα νέφη των λανθασμένων μας πεποιθήσεων*», όπως χαρακτηριστικά υπογραμμίζει η Φαίνη.

Σε όλη τη διάρκεια της επιτόπιας έρευνάς μου, οι περιπτώσεις κατά τις οποίες το EFT χρησιμοποιήθηκε για να θεραπευθεί κάποια σοβαρή σωματική ασθένεια υπήρξαν κυριολεκτικά μηδαμινές. Ποτέ και από κανέναν, εξάλλου, το EFT δεν προτάθηκε ως υποκατάστατο ιατρικής αγωγής. Ο Λεωνίδας –ένας από τους γηραιότερους συντονιστές του Κέντρου– μου εξηγεί ότι το EFT λειτουργεί περισσότερο σαν την ασπιρίνη: είναι ιδανικό για την αντιμετώπιση σωματικών οχλήσεων οι οποίες δεν απαιτούν άμεση ιατρική παρέμβαση, αλλά οφείλονται απλώς σε μία περιστασιακή διαταραχή της ενεργειακής μας ισορροπίας –μία αδιαθεσία, ένα κρυολόγημα, έναν μυϊκό πόνο. Παρά την αποτελεσματικότητα της τεχνικής, ωστόσο, κανένας εκπαιδευόμενος δεν φτάνει ποτέ στο σημείο να την εκλάβει ως πανάκεια. Όσα μέλη της *Αρμονικής Ζωής* πάσχουν από σοβαρά προβλήματα υγείας, είναι αλήθεια ότι μετέρχονται το EFT συστηματικά και κατά κόρον·

λαμπερό κάρβουνο που εκπέμπει μια σταθερή και έντονη ενέργεια [...] Αυτός είναι ο τύπος ενέργειας που γυρεύουμε. Δεν μας ενδιαφέρει να είμαστε ούτε ξερό ξύλο ούτε καταστροφική φωτιά» [ΤΑ:170-171].

το κάνουν όμως όχι διότι προσβλέπουν σε κάποια μορφή θεραπείας, αλλά διότι πιστεύουν ότι το EFT θα τους βοηθήσει να ξεπεράσουν αρνητικές σκέψεις και συναισθήματα, θα τους θωρακίσει έναντι της αρνητικότητας των άλλων ανθρώπων και θα προφυλάξει τις κοινωνικές τους συναναστροφές από τυχόν δικές τους ανεξέλεγκτες (ή αθέλητες) εκφράσεις αρνητικότητας. Μετέρχονται το EFT, με άλλα λόγια, διότι το εκλαμβάνουν ως μια τεχνική συναισθηματικής ισορροπίας και ψυχολογικής ενδυνάμωσης (empowerment), ικανής να εμποδίσει την ασθένεια από το να μετεξελιχθεί σε παράγοντα καταθλιπτικής εσωστρέφειας, αγοραφοβίας ή απόσυρσης από τον ενεργό στίβο της καθημερινής ζωής. Όπως χαρακτηριστικά μου εξηγεί η Ελένη, όταν παλεύεις με ένα σοβαρό πρόβλημα υγείας, το βασικό σου πρόβλημα είναι οι «μαύρες» σκέψεις που κατακλύζουν το μυαλό σου, οι κρίσεις ανασφάλειας για ένα μέλλον το οποίο φαντάζει στα μάτια σου τόσο τρομακτικό, όσο περισσότερο το βλέπεις να πλησιάζει. Στις περιπτώσεις αυτές,

...το EFT είναι κυριολεκτικά θαυματοργό. Δεν είναι ότι «εξαφανίζει» το φόβο, μολονότι συχνά το κάνει και αυτό· είναι ότι σε βοηθάει να μην *παραλύσεις* από το φόβο, να μην κυριευτείς απ' το φόβο, να μην σε ακινητοποιήσει όπως το ψάρι που του ρίχνουν φως.

Η καθημερινή, συστηματική και συνειδητή επιτέλεση του EFT συμβάλλει έτσι καταλυτικά ώστε ο εκπαιδευόμενος να κοιτάξει κατάματα το πρόβλημά του, να το εξαντικειμενικεύσει, να διακρίνει ανάμεσα στις ουσιώδεις και τις περιφερειακές όψεις του· την ίδια στιγμή όμως τον βοηθά να αντικαταστήσει τις λανθασμένες πεποιθήσεις και ερμηνείες, στο έδαφος των οποίων ριζώνει το πρόβλημά του, με τις πνευματικές αλήθειες της *Αρμονικής Ζωής*. Το «ξεμπλοκάρισμα» του εκάστοτε βεβαρυμμένου ενεργειακού πεδίου βοηθά στην αποταύτιση του εκπαιδευόμενου από τις αρνητικές σκέψεις και τα αρνητικά του συναισθήματα, στην εγχάραξη μέσα του της πεποίθησης ότι «*αυτές οι σκέψεις και αυτά τα συναισθήματα δεν είμαι εγώ*»· παράλληλα όμως υποδεικνύει στον εκπαιδευόμενο την αληθινή πνευματική του ταυτότητα, δεδομένης της ικανότητάς του να παρατηρεί το πρόβλημά του κατά τρόπο ψύχραιμο και αποστασιοποιημένο –ως «μπλοκαρισμένη» απλώς ενέργεια [πρβλ. ΤΔ:174-175].

Αυτή η οιονεί *διαλεκτική* κίνηση της τεχνικής –αποδόμηση του «αρνητικού» και πνευματική αναδόμηση του εαυτού μέσω του «θετικού»– αποβαίνει συχνά σωτήρια για την αυτοεκτίμηση του εκπαιδευόμενου, ιδιαίτερα μάλιστα απέναντι σε ανθρώπους και καταστάσεις που δείχνουν να την επιβουλεύονται συστηματικά. Η Νέλλη, μου αναφέρει το παράδειγμα ενός δύστροπου πελάτη της εταιρείας στην οποία εργάζεται, ο οποίος είχε την ικανότητα στο παρελθόν να τη φέρνει κυριολεκτικά εκτός εαυτού. Κάνοντας καθημερινά EFT, και συνδυάζοντάς το με ποικίλες πνευματικές τεχνικές αυτοανάλυσης και αυτογνωσίας που διδάσκονται στο Κέντρο, η

Νέλλη άρχισε προοδευτικά να συνειδητοποιεί ότι η πραγματική αιτία του εκνευρισμού της δεν ήταν βέβαια ο «κακός» χαρακτήρας του πελάτη της, αλλά απωθημένα συναισθήματα αυτοαπόρριψης και ενοχής, τα οποία ο τελευταίος απλώς τής καθρέφτιζε –εσωτερικευμένες φωνές των γονέων της, που συντονίζονταν μέσα της την κρίσιμη στιγμή, για να κάνουν να ακουστεί μέσα στο μυαλό της η ίδια πάντοτε επωδός: «δεν μπορείς», «είσαι ανίκανη», «είσαι ανεπαρκής».

Κάθε φορά που το μυαλό μου έλεγε «δεν μπορώ», εγώ έκανα EFT και έλεγα «μπορώ», «είμαι μια θεϊκή ύπαρξη με άπειρες δυνατότητες που απλά δεν τις έχω αξιοποιήσει ακόμα». Άκουγα μέσα μου αυτήν τη φωνή που έλεγε «δεν μπορώ», την παρατηρούσα, έλεγα «να' τη πάλι αυτή η φωνή», αλλά δεν την άφηνα να με επηρεάσει: ήξερα ότι αυτή η φωνή δεν είμαι εγώ. Κάθε φορά που είχα ραντεβού με αυτόν τον πελάτη, αφιέρωνα λίγο χρόνο προηγουμένως για να κάνω EFT –και καθώς έκανα τα χτυπήματα, επαναλάμβανα διαρκώς: «είμαι ένα ευλογημένο παιδί του Θεού», «είμαι ένα αγνό παιδί του Θεού». Και ηρεμούσε το μυαλό μου, μου έφευγε το άγχος που είχα με τον τύπο, και ηρεμούσε κι αυτός –μαγικά. Πιστεύω ότι έχεις δύναμη μέσα σου, έχεις ικανότητες. Το θέμα είναι να τις «περάσεις» στο υποσυνείδητό σου, να τις ενεργοποιήσεις.

Αυτήν ακριβώς την εργασία αναλαμβάνει να πραγματοποιήσει το EFT: να διαλύσει μέσα σου τα νέφη των λανθασμένων πεποιθήσεων που σε εμποδίζουν να αντιληφθείς τη δύναμη που διαθέτεις· να «περάσει» στο ασυνείδητό σου και να ενεργοποιήσει αυτήν τη δύναμη· μα πάνω απ' όλα, να «καταχωρήσει» (όπως προτιμά να λέει ο Αντώνης) μέσα στο μυαλό σου συγκεκριμένες πνευματικές αλήθειες, οι οποίες σε εξυψώνουν πάνω από την αισθητηριακή και ψυχολογική κοινοτοπία του «εμπειρικού» εγώ –σε μια διάσταση απείρως πιο διευρυμένη και πνευματική: εκεί όπου ο εαυτός σου μεταμορφώνεται σε «θεϊκή ύπαρξη» και «αγνό παιδί του Θεού»· εκεί που ο εαυτός σου γίνεται ο ίδιος ένας τόπος [locus] του μεταφυσικού. Στον τόπο αυτό, το κράτος των αρνητικών συναισθημάτων και πεποιθήσεων καταργείται· η γαλήνη υπερεκχειλίζει σε βαθμό ώστε να επηρεάζει ακόμα και το άμεσό σου περιβάλλον –ειδάλλως είναι δύσκολο να ερμηνευθεί η ξαφνική μεταστροφή του δύστροπου πελάτη της Νέλλης. Και εν πάση περιπτώσει, μολονότι κανείς δεν μπορεί να αποφανθεί τελεσιδίκια για το τι συνεπάγεται *πραγματικά* η συνειδητοποίηση της θεϊκής σου δύναμης, και μόνο το γεγονός ότι αυτή η συνειδητοποίηση υπόσχεται την άμβλυνση (αν όχι τη διάλυση) της αρνητικότητας, είναι υπεραρκετό ώστε να σε κινητοποιήσει υπέρ της συχνής επιτέλεσης της τεχνικής. Το διακύβευμα εδώ δεν είναι απλώς μία τυπική βελτίωση των όρων της διϋποκειμενικότητας. Είναι η επίγνωση της δυνατότητάς μας να μετεξελιχθούμε από κάμπια σε πεταλούδα· είναι το άθλημα της ίδιας της πνευματικής μας μεταμόρφωσης.

§5.2.2 Μέσα στη σκοτεινή νύχτα του αρνητικού συναισθήματος

Θα πρέπει ωστόσο να θεωρηθεί προφανές ότι η αναγωγή του εαυτού στην περιωπή ενός γνησίου μεταφυσικού τόπου δεν λαμβάνει χώρα από τη μία μέρα στην άλλη. Ο πνευματικός δρόμος είναι μακρύς και δύσβατος, διότι προϋποθέτει μία εκτεταμένη και συχνά επίπονη «εργασία του αρνητικού». Μιλώντας ως εκπαιδευόμενος –σε ένα ημικό πλαίσιο αναφοράς– θα έλεγα ότι για να διαλύσουμε τα αρνητικά μας συναισθήματα δεν αρκεί απλώς να «κάνουμε» EFT, αλλά να κατευθύνουμε την ευεργετική επίδραση της τεχνικής στη ρίζα των αρνητικών μας συναισθημάτων: τις *πεποιθήσεις* μας. Οφείλουμε, με άλλα λόγια, να εντοπίσουμε τις πρωταρχικές και μη αναγώγιμες εκείνες *πεποιθήσεις* οι οποίες, αξιολογώντας την πραγματικότητα κατά έναν θεμελιωδώς αρνητικό τρόπο, ανακινούν εντός μας αντιστοίχως αρνητικά συναισθήματα· και εφόσον εντοπίσουμε τις πεποιθήσεις αυτές, οφείλουμε εν συνεχεία να τις διαλύσουμε με EFT, προκειμένου να τις αντικαταστήσουμε με τις πνευματικές αλήθειες της *Αρμονικής Ζωής*. Αφ' ης στιγμής τα συναισθήματά μας δεν δίδονται a priori, αλλά απορρέουν από τις *ερμηνείες* που κάνουμε για την πραγματικότητα, πρωταρχικό ζητούμενο είναι να αλλάξουμε το αρνητικό πρόσημο των ερμηνειών μας. Αλλά για να αλλάξουμε το αρνητικό πρόσημο των ερμηνειών μας, πρέπει να αλλάξουμε το αρνητικό πρόσημο του συστήματος των πεποιθήσεών μας, επί των οποίων αυτές εδράζονται.²⁵ Καταλαβαίνουμε λοιπόν, ότι το πιο εργώδες και απαιτητικό κομμάτι του EFT δεν βρίσκεται τόσο στην εξοικείωσή μας με τη «ρουτίνα των χτυπημάτων» [Fone, 2008: 29-43], όσο στην αναλυτική εργασία που προηγείται αυτών, και που αποσκοπεί στην ανεύρεση και διάλυση των θεμελιωδών αρνητικών μας πεποιθήσεων.

Δεδομένου όμως ότι οι θεμελιακές μας πεποιθήσεις είναι συχνά ανεπίγνωστες ακόμα και για μας τους ίδιους (εξ ου και συνιστούν το τελικό μας ζητούμενο), ο συντονιστής καλείται να εστιάσει αρχικά στο αρνητικό συναίσθημα του εκπαιδευόμενου και να τον βοηθήσει να το προσδιορίσει με τη μεγαλύτερη δυνατή σαφήνεια. Η διαδικασία είναι δύσκολη, γιατί οι εκπαιδευόμενοι έχουν την τάση να εκλογικεύουν τα συναισθήματά τους («*αισθάνομαι ότι...*»), να ανάγουν δευτερεύοντα συναισθήματα σε πρωτεύοντα και αντιστρόφως, αλλά και να υπάγουν τον εαυτό τους σε συναισθηματική λογοκρισία, για λόγους που σχετίζονται μ' ένα ευρύ φάσμα ψυχολογικών τους αναστολών. Προκειμένου έτσι να διευκολυνθούν στην ταυτοποίηση των αρνητικών τους συναισθημάτων, παρέχεται στους εκπαιδευόμενους ένας βοηθητικός κατάλογος

²⁵ Το γεγονός ότι τα συναισθήματα είναι συχνά αποτελέσματα γνωστικών εκτιμήσεων και αξιολογήσεων –και από την άποψη αυτή αποτελούν φορείς πολιτισμικά προσδιορισμένων *νοημάτων*– έχει υπογραμμιστεί πλειστάκις στο πλαίσιο της ανθρωπολογίας του συναισθήματος [Leavitt, 1996: 520-524, 531-532]. Σύμφωνα με τους Keith Oatley και Jennifer Jenkins, η εννοιολογική, αξιολογική και γνωστική αυτή προσέγγιση των συναισθημάτων ανάγεται ήδη στον Αριστοτέλη [Oatley & Jenkins: 75-79]. Γενικότερα για την αξιολόγηση ως δομικό στοιχείο της συναισθηματικής εννοιολογικής κατασκευής, βλ. Hewstone & Stroebe, 2007: 230, 242-249.

με τα σημαντικότερα απ' αυτά [Εικ.8] ο οποίος, καίτοι περιοριστικός και ελλειπτικός,²⁶ λειτουργεί συχνά ως άτυπος οδηγός εντοπισμού της πρωταρχικής (και λανθασμένης) αρνητικής τους πεποίθησης. Όσες φορές κάναμε EFT στο σεμινάριο αυτογνωσίας, με εντυπωσίαζε πάντοτε η εμμονή των συντονιστών να επαναλαμβάνουμε διαρκώς και μέχρι κορεσμού τη «φράση υπενθύμισης»,²⁷ έτσι ώστε να *βιώσουμε* τα αρνητικά μας συναισθήματα –πάει να πει: να αποδεχτούμε την ύπαρξή τους μέσα μας, να τα αφήσουμε να «απλωθούν» σε όλο μας το σώμα, να τα εμπεδώσουμε. Το EFT έχει την ικανότητα να διαλύει την μπλοκαρισμένη μας ενέργεια και τα αρνητικά συναισθήματα που γεννούνται απ' αυτήν. Για να επέλθει όμως μια τέτοια διάλυση, είναι ανάγκη να έχουμε ταυτοποιήσει με ακρίβεια τα αρνητικά μας συναισθήματα και να έχουμε εστιάσει την προσοχή μας σε αυτά.

Η Ούρσουλα έχει ολοκληρώσει τον εξαετή κύκλο της αυτογνωσίας και παρακολουθεί ξανά το δεύτερο έτος, υπακούοντας στον κανονισμό του Κέντρου για την προαπαιτούμενη εκπαίδευση των υποψηφίων συντονιστών.²⁸ Πολωνή μετανάστρια, μένει τα τελευταία είκοσι χρόνια στην Ελλάδα και εργάζεται ως οικιακή βοηθός σε μία οικογένεια των βορείων προαστίων της Αθήνας, έχοντας ως βασικό της καθήκον να φροντίζει την Τασία –μία κατάκοιτη γυναίκα 98 ετών, η οποία πάσχει από Parkinson και νόσο Alzheimer. Όπως μου εξηγεί λίγο πριν την έναρξη του μαθήματος, καθοριστικός παράγοντας για την εγγραφή της στο σεμινάριο αυτογνωσίας ήταν η απόφασή της να αντιμετωπίσει κάποτε ευθέως τα «δαιμόνια» της –να αναμετρηθεί δηλαδή με τα βαθύτερα ψυχολογικά εμπόδια της πνευματικής της εξέλιξης.

Κατά τη διάρκεια του έτους (και πάντοτε με τη βοήθεια των στοχευμένων ερωτήσεων της Νέλλης) τα εμπόδια αυτά θα αναφανούν σταδιακά και θα δραματοποιηθούν στο πλαίσιο της μικρής ομάδας: από τη μία μεριά, η *χαμηλή αυτοεκτίμηση* και η διαρκής επιφύλαξη της Ούρσουλας

²⁶ Χαρακτηριστικά ο Najemy υπογραμμίζει ότι «σκοπός των καταλόγων αυτών είναι να σας προσανατολίσουν και να σας βοηθήσουν, ίσως, να θυμηθείτε ή να συνειδητοποιήσετε κάτι που αλλιώς δεν θα το σκεφτόσασταν. Δεν είναι όμως πλήρεις και δεν πρέπει να σας περιορίσουν. Χρησιμοποιείστε τους απλώς σαν κατευθυντήρια γραμμή» [ΕΨ: 34]. Όπως θα μας δοθεί η ευκαιρία να διαπιστώσουμε σε επόμενο κεφάλαιο της διατριβής, η προειδοποίηση αυτή σπανίως λαμβάνεται υπόψη. Κατά τη διαδικασία της επιτέλεσης του EFT, οι κατάλογοι λειτουργούν κατά το μάλλον ή ήττον ως ένας «μπούσουλας» συναισθημάτων, δεδομένης της σαφήνειάς τους, αλλά και της διευκόλυνσης που παρέχουν στους εκπαιδευόμενους να αναχθούν στην πρωταρχική τους «λανθασμένη» πεποίθηση.

²⁷ Ονομάζουμε *φράση υπενθύμισης* τη σύντομη, «κωδική» πρόταση που απευθύνουμε στον εαυτό μας καθώς κάνουμε το EFT, προκειμένου να έχουμε διαρκώς στο μυαλό μας «το ενεργειακό πεδίο για το οποίο χτυπούμε και το οποίο επιθυμούμε να “ξεμπλοκάρουμε”». Σύμφωνα με τον Najemy, μία τέτοια πρακτική «μας βοηθά να συγκεντρωθούμε καλύτερα σε αυτό [το ενεργειακό πεδίο] και με τα κτυπήματα να το διορθώσουμε. Για παράδειγμα, μπορούμε να επαναλαμβάνουμε: “Φόβος ύψους”. “Φόβος να μιλήσουμε δημόσια”. “Φόβος Εγκατάλειψης”. “Θυμός όταν μας διορθώνουν”. “Πόνος στη μέση”. “Άγχος για το διαγώνισμα” –και ούτω καθεξής» [ΨΕ:17].

²⁸ Σύμφωνα με το καταστατικό της *Αρμονικής Ζωής*, για να γίνει κάποιος συντονιστής οφείλει α) να έχει ολοκληρώσει τουλάχιστον τρία από τα έξι χρόνια του σεμιναρίου αυτογνωσίας β) να έχει παρακολουθήσει το διετές σεμινάριο συντονιστών και γ) να έχει διατελέσει βοηθός συντονιστή για έναν τουλάχιστον χρόνο σε κάποιο έτος αυτογνωσίας.

για τις διανοητικές της δυνατότητες, ένεκα της δυσλεξίας που την ταλαιπωρεί παιδιόθεν· από την άλλη, η ενοχή της για ορισμένες πράξεις του παρελθόντος, τις οποίες εξακολουθεί να εκλαμβάνει ως αποτρόπαιες –μια έκτρωση, η ευθανασία στην οποία υπέβαλλε το αγαπημένο της κατοικίδιο, η επιθυμία να σπρώξει τον πατέρα της στο γκρεμό κατά τη διάρκεια ενός μεταξύ τους καυγά. Τέλος, οι εσωτερικές συγκρούσεις που πηγάζουν από τις δομικές αντιφάσεις της καθημερινής της εμπειρίας: η επίγνωση ότι η ζωή ενός ανθρώπου εξαρτάται αποκλειστικά απ’ αυτήν, αλλά και η ταυτόχρονη αποστροφή της για τον συγκεκριμένο ρόλο· ο φόβος της για το θάνατο, αλλά και η ανάγκη να αντιμετωπίζει το ενδεχόμενό του ανά πάσα στιγμή· η επιθυμία της να είναι χρήσιμη και βοηθητική απέναντι σ’ έναν ανήμπορο άνθρωπο, αλλά και η προφανής ματαιοπονία που συνεπάγεται ένα τέτοιο εγχείρημα (καθόσον η Τασία έχει απολέσει προ πολλού κάθε επαφή με το περιβάλλον της).

Σε μία από τις κρίσιμες συνεδρίες του δευτέρου έτους, η Ούρσουλα εξομολογήθηκε στην ομάδα ότι λόγω της οριστικής καθήλωσής του, το σώμα της Τασίας έχει αρχίσει να «ανοίγει» – πράγμα που σημαίνει ότι στο ήδη εξοντωτικό της πρόγραμμα, προστίθεται τώρα και η υποχρέωση να της καθαρίζει τις πληγές. Με δεδομένη την διαρκή επιδείνωση της κατάστασης της Τασίας, άνθρωποι του στενού οικογενειακού της περιβάλλοντος σκέπτονται ότι ίσως θα ήταν καλύτερα να εισαχθεί σε κάποιο γηροκομείο· σπεύδουν ωστόσο να εξηγήσουν στην Ούρσουλα ότι δεν είναι διατεθειμένοι να προβούν σε μία τέτοια κίνηση, εάν προηγουμένως δεν εξασφαλίσουν τη δική της συγκατάθεση –έμμεσος τρόπος για να της ασκήσουν πίεση, προκειμένου να την υποχρεώσουν να αναλάβει επιπλέον καθήκοντα, χωρίς να αναπροσαρμόσουν το μισθό της. Από τη δική της μεριά, η Ούρσουλα αναγνωρίζει ότι το γηροκομείο αποτελεί ενδεχομένως την καλύτερη δυνατή επιλογή για την Τασία· παρόλα αυτά, της είναι αδύνατον να συναινέσει, καθόσον γνωρίζει ότι κάτι τέτοιο ισοδυναμεί με την εθελούσια παραίτησή της. Το δίλημμα παίρνει βασανιστικές διαστάσεις για την ίδια:

Ούρσουλα: Νιώθω ενοχή, γιατί πιστεύω ότι συμβάλλω κι εγώ στην επιδείνωση του πόνου της γιαγιάς. Έχει ανοιχτές πληγές και πρέπει να την καθαρίζω. Όλα αυτά της δημιουργούν πόνο, και μου δημιουργούν κι εμένα πόνο. Έχω τύψεις γιατί δεν ξέρω τι είναι καλύτερο γι’ αυτήν. Να τη βάλουμε στο νοσοκομείο ή να μείνει στο σπίτι; Δεν ξέρω τι να πω. Συγγνώμη, αλλά νομίζω ότι όλο αυτό, κάτι μου καθρεφτίζει.

Νέλλη: Τι είναι αυτό που σου καθρεφτίζει;

Ούρσουλα: Όταν έκανα έκτρωση, εγώ αποφάσισα να αφαιρέσω τη ζωή ενός αβοήθητου πλάσματος (ξεσπάει σε λυγμούς). Και από τότε βασανίζομαι.... Και αλήθεια, δεν ξέρω: έχω, ή δεν έχω το δικαίωμα; Αν αποφασίσω να μην πάει στο νοσοκομείο, είναι σαν να αποφασίσω ότι

θα πεθάνει εδώ, μαζί μου... Είμαι σίγουρη ότι όταν πήρα την απόφαση για την έκτρωση, πήρα μια καλή απόφαση –ήταν το καλύτερο που μπορούσα να κάνω. Αλλά από την άλλη πλευρά, ξέρω ότι δεν πρέπει να αποφασίζω για τη ζωή των άλλων (κλαίγοντας).

Νέλλη: Ένιωσες ποτέ άλλοτε κάποια ευθύνη, για το θάνατο κάποιου;

Ούρσουλα: Όταν έκανα ευθανασία στο σκυλάκι μου. Κι αυτό ήταν πάρα πολύ δύσκολο, αλλά ξέρω ότι η απόφαση ήταν σωστή. Αλλά υποφέρω.

Νέλλη: Υπάρχει κάτι άλλο;

Ούρσουλα: (κλαίγοντας) Νομίζω ότι είναι κάτι ακόμα από τα παιδικά χρόνια. Όταν σκότωναν τα μικρά ζωάκια.... βάζαν σκυλάκια μέσα σε κουβάδες και τα έπνιγαν. Δεν το έκανα εγώ, αλλά άλλοι, μεγάλοι (λυγμοί)... Μισώ τον εαυτό μου που σκότωσα το παιδί μου....αλλά πρέπει να ζήσω με αυτό... Και είχα κάνει επίσης κάποτε τη σκέψη να σκοτώσω τον πατέρα μου... Γι' αυτό και φοβάμαι πάρα πολύ την αρρώστια και το θάνατο.

Νέλλη: Τι νιώθει ένα παιδί που βλέπει τόση σκληρότητα από τους μεγάλους;

Ούρσουλα: Περίμενα ότι κάποια μέρα θα μας σκοτώσει...Μια μέρα έριξε ένα βαρύ αντικείμενο στη μάνα μου, και είδα να τρέχει αίμα από το κεφάλι της.

Νέλλη: Άρα αισθάνεσαι ότι κινδυνεύεις κι εσύ.

Ούρσουλα: Ναι. Δεν ξέρω αν καταλαβαίνει [η Τασία] όταν της μιλάω. Εγώ της μιλάω σαν συνειδητότητα που είναι, σαν ψυχή, αλλά δεν ξέρω τι να της κάνω. Δεν ξέρω τι είναι καλό γι' αυτήν... Αυτοί που έχουν τη δύναμη απλώς σκοτώνουν αυτόν που είναι αβοήθητος (κλαίγοντας).

Νέλλη: Με τον πατέρα υπήρχε κάποιος φόβος, όταν άκουγες να μαλώνει με τη μητέρα;

Ούρσουλα: Ναι, κι εγώ κλείδωνα τις πόρτες. Και το θυμάμαι...

Νέλλη: Θέλεις να κάνουμε ένα EFT γι' αυτόν τον φόβο;

Ούρσουλα: Ναι.

Έχει ενδιαφέρον να εστιάσουμε στην πορεία της συζήτησης: μέσα από τις στοχευμένες ερωτήσεις της συντονίστριας –και κατά τρόπο ανεπαίσθητο–, από μια δυσάρεστη περιπλοκή της εργασιακής συνθήκης της Ούρσουλας, καταλήγουμε να εστιάζουμε στο *βιωματικό της σύστοιχο*: το μίσος της Ούρσουλας για τους ανθρώπους που εξασκούν βία χωρίς να λογοδοτούν γι' αυτήν –και σ' ένα επίπεδο ακόμα βαθύτερο: το φόβο για την ίδια της την επιβίωση. Η κρίσιμη κατάσταση της Τασίας, το ενοχικό υπονοούμενο της εργασιακής εκμετάλλευσης της Ούρσουλας, το άτυπο καθεστώς εργασιακής ομηρίας στο οποίο είναι εμπλεγμένη –όλη αυτή η δυσάρεστη συνθήκη καθίσταται προβληματική όχι τόσο αφ' εαυτού της, όσο εξαιτίας του βαθύτερου αρνητικού συναισθήματος επί του οποίου θεμελιώνεται. Για να το θέσω με διαφορετικούς όρους, το στοιχείο που καθιστά ανυπόφορη την εργασιακή συνθήκη της Ούρσουλας δεν εντοπίζεται τόσο στις αντικειμενικές δυσκολίες της ίδιας της συνθήκης, όσο στις ποικίλες εκβλαστήσεις του *φόβου* με τις οποίες αυτή είναι επενδυμένη: φόβο για το ενδεχόμενο ελέγχου της ζωής (και του θανάτου)

των ανυπεράσπιστων άλλων· φόβο κάποιας ανεπίγνωστης παλιννόστησης στο αρχέτυπο της πατρικής βίας· φόβο για την ίδια της την επιβίωση.

Το συναίσθημα πρέπει να ταυτοποιηθεί κατ' αρχάς από την ίδια Ούρσουλα και να αναγνωριστεί εν συνεχεία ως ρίζα του προβλήματός της. Για το λόγο αυτό, η Νέλλη την προτρέπει να επαναλαμβάνει σταθερά το εκφώνημα-πρωτόκολλο της προετοιμασίας (setting), το οποίο και προσαρμόζεται αναλόγως· παράλληλα, καλεί ολόκληρη την ομάδα να κάνουμε EFT, έτσι ώστε να κυκλοφορήσει ανάμεσά μας περισσότερη ενέργεια.

Ούρσουλα (επαναλαμβάνοντας ύστερα από τη Νέλλη): Παρόλο που σαν παιδί αισθάνθηκα φόβο όταν είδα τα γατάκια πνιγμένα, αγαπάω και δέχομαι τον εαυτό μου όπως είμαι... Παρόλο που σαν παιδί φοβήθηκα για τη ζωή μου όταν είδα τον πατέρα να πετάει στο κεφάλι της μητέρας ένα εργαλείο, αγαπάω και δέχομαι τον εαυτό μου όπως είμαι... Παρόλο που φοβήθηκα ότι ο πατέρας θα σκοτώσει τη μητέρα μου και αισθάνθηκα φόβο και για μένα, αποφασίζω να ξεπεράσω το φόβο αυτό... Παρόλο που αισθάνθηκα φόβο όταν είδα τον πατέρα μου να κρατάει το εργαλείο και φοβήθηκα ότι μπορεί να σκοτώσει και μένα, επιλέγω να μην φοβάμαι πια.

Με τον τρόπο αυτό, αρχίζει η ακολουθία των κτυπημάτων –το καθαυτό δηλαδή μέρος της τεχνικής. Η φράση υπενθύμισης προσλαμβάνει «κωδική» μορφή («φόβος», «φοβάμαι»), προκειμένου να αποφευχθούν διανοητικοί μετεωρισμοί και να διευκολυνθεί η δυνατότητα επανάληψής της από την Ούρσουλα. Την ίδια στιγμή όμως, αναδιατυπώνεται σε αναρίθμητες παραλλαγές, έτσι ώστε ο εγκέφαλος να εμπεδώσει τις διακριτές εκβλαστήσεις του φόβου στις οποίες αναφέρθηκα προηγουμένως, και να καταστεί εφικτή η βαθύτερη *βίωσή του*. Η Νέλλη εκφωνεί αρχικά τη φράση υπενθύμισης (με όλες τις παραλλαγές της), ενώ η Ούρσουλα τις επαναλαμβάνει σταθερά, χτυπώντας παράλληλα τα σημεία του βελονισμού:

Ούρσουλα (επαναλαμβάνοντας ύστερα από τη Νέλλη): Φόβος... φόβος... φοβάμαι ότι θα με σκοτώσει κι εμένα... θα με σκοτώσει...δεν έχω ασφάλεια...δεν τον εμπιστεύομαι...κινδυνεύω...μπορεί να πεθάνω...και φοβάμαι ότι θα σκοτώσει κι εμένα... θέλει να σκοτώσει τη μητέρα μου... μπορεί να σκοτώσει κι εμένα... δεν είμαι ασφαλής... ανά πάσα στιγμή μπορεί να πεθάνω...όπως τότε που πεθάνανε τα γατάκια...οι μεγάλοι είναι δυνατοί και μπορούν να σκοτώνουν... δεν είμαι ασφαλής...ο ίδιος μου ο πατέρας μπορεί να με σκοτώσει...μπορεί να σκοτώσει και τη μάνα μου...και δεν υπάρχει καμία ασφάλεια...υπάρχει κίνδυνος για τη ζωή...κίνδυνος για τη μητέρα, που ο πατέρας της πέταξε το εργαλείο... κι εγώ φοβάμαι, μην με σκοτώσει και μένα...

Δεν είμαι ασφαλής...η ζωή μου κρέμεται από μια κλωστή... μπορεί ανά πάσα στιγμή να με σκοτώσουν κι εμένα...δεν με θέλουν και πολύ... δεν θέλουν ούτε να με

ταΐσουν...φοβάμαι...έχουν κι άλλα παιδιά έτσι κι αλλιώς...μπορεί να μ' αφήσουν να πεθάνω...να με σκοτώσουν...όπως ο πατέρας, που πέταξε το εργαλείο στη μητέρα και βγήκε αίμα... ο πατέρας μπορεί να με σκοτώσει... και η μάνα μου μπορεί να με σκοτώσει, όπως σκότωσε και τα γατάκια... οι μεγάλοι σκοτώνουν...μπορούν να αποφασίσουν να σκοτώσουν... Και φοβάμαι για την ασφάλειά μου... Φόβος, φόβος... Κι εγώ είμαι μικρή και δεν μπορώ να βοηθήσω τη μητέρα... και αισθάνομαι φόβο...είμαι απροστάτευτη... κινδυνεύω... δεν έχω δύναμη... δεν μπορώ να αποφασίσω... Είμαι εκεί... και βλέπω τη μητέρα μου να τη χτυπάει ο πατέρας... κίνδυνος...κίνδυνος... μπορεί να με σκοτώσει ο πατέρας...

Δεν νομίζω ότι υπάρχουν πολλές δυνατότητες συναισθηματικής αντίστασης απέναντι σ' ένα σενάριο που παραφράζει τόσο επίμονα και φορτικά το πρωταρχικό τραύμα του εκπαιδευομένου· εξ ου και θα έμπαινα στον πειρασμό να ισχυριστώ ότι η αέναη αναπαραγωγή της «φράσης υπενθύμισης» λειτουργεί ως καταβύθιση στη *σκοτεινή νύχτα της ψυχής* του εκπαιδευομένου – με συχνά δραματικές συνέπειες για τον ίδιο. Σε περιπτώσεις ανθρώπων με θετική αυτοεικόνα και σχετικά υψηλή αυτοεκτίμηση, το αρνητικό συναίσθημα εκδηλώνεται συνήθως με τη μορφή κάποιας απλής σωματικής όχλησης: ένα σφίξιμο στο στομάχι, ένα βάρος στο στήθος, ένα νευρικό και παρατεταμένο χασμουρητό, ένας κόμπος στο λαιμό. Σε περιπτώσεις όμως κατά τις οποίες η αυτοεκτίμηση του εκπαιδευόμενου είναι χαμηλή και η ψυχολογική του δομή περισσότερο εύθραυστη, η εκδήλωση του αρνητικού συναίσθηματος μπορεί να πάρει τη μορφή ακόμα κι ενός υστερικού επεισοδίου. Η Ούρσουλα είναι ίσως το πιο αντιπροσωπευτικό παράδειγμα μιας τέτοιας αντίδρασης, καθώς δείχνει να *κατακλύζεται* κυριολεκτικώς από τις όψεις του απωθημένου της παιδικού φόβου. Ακολουθεί πιστά βέβαια την ακολουθία των χτυπημάτων –η Νέλλη την βοηθάει σ' αυτό– όμως ταυτόχρονα λύνεται σε παροξυσμό δακρύων, ουρλιάζει, τινάζει με δύναμη το κεφάλι της πέρα-δώθε σαν να θέλει να ξυπνήσει από εφιάλτη, πνίγεται στα αναφιλητά. Κάποιες στιγμές διακόπτει απότομα την τεχνική για να σηκωθεί όρθια και να κάνει νευρικές βόλτες κατά μήκος της αίθουσας, βρίζοντας στα πολωνικά, και χαστουκίζοντας τον εαυτό της που αισθάνεται «ντεπρέσια»: άλλες φορές πάλι, χτυπάει γροθιά στον τοίχο, ματώνοντας τα δάχτυλά της.

Είμαι πρόθυμος να ομολογήσω ότι χρειάστηκαν αρκετοί μήνες για να καταφέρω να συμφιλιωθώ με τις συγκινησιακές εκρήξεις και το θεατρικό χαρακτήρα των αντιδράσεων της Ούρσουλας· σε ορισμένες περιπτώσεις, είχα την εντύπωση ότι η επαναληπτικότητα και η υπερβολή των αντιδράσεων αυτών αναπαρήγαγαν περισσότερο ένα στερεότυπο ψυχολογικής εκτόνωσης, παρά υπηρετούσαν μία γνήσια θεραπευτική ανάγκη. Άλλοτε πάλι ένιωθα τις απαιτήσεις τού σκεπτικισμού μου να υποχωρούν, οπότε και εκδήλωνα μια πληθώρα συναισθημάτων, ανάλογα με την περίσταση –από αμηχανία και λύπη, μέχρι αγωνία και συμπάθεια

για την ίδια την Ούρσουλα. Υπάρχουν δύο στοιχεία, ωστόσο, τα οποία μου εξήπταν πάντοτε το ενδιαφέρον μέσα σε όλον αυτόν τον συγκινησιακό ορυμαγδό: το πρώτο, ήταν η υποδειγματική ψυχραιμία και συναισθηματική αποστασιοποίηση που επιδείκνυε η Νέλλη σε κάθε ανάλογο περιστατικό· το δεύτερο, ήταν η αξιοθαύμαστη ευχέρειά της να ελέγχει την ορθοπραξία της τεχνικής, χωρίς να θυσιάζει στο ελάχιστο την συνοχή της ομάδας ή την δομή του μαθήματος. Απ' όσο τουλάχιστον είμαι σε θέση να θυμηθώ, κανένα τρίωρο αυτογνωσίας δεν τελείωσε ποτέ έχοντας αφήσει μέσα μας κάποια αίσθηση εκκρεμότητας ή ανεκπλήρωτου: ακόμα κι αν η περίπτωση ενός εκπαιδευόμενου απαίτησε κάποτε τη συντονισμένη συνδρομή ολόκληρης της ομάδας ή ξεπέρασε κατά πολύ τα όρια του προβλεπόμενου χρόνου, τα ποικίλα μηνύματα και μεταμηνύματα της συνεδρίας νιώθαμε πάντοτε ότι μας αφορούν *όλους* –ανεξαιρέτως. Συνειδητοποιούσαμε, με άλλα λόγια, μία από τις βασικότερες πνευματικές αλήθειες της *Αρμονικής Ζωής*: ότι η ξεχωριστότητα (separateness) συνιστά μία ψευδαίσθηση· ότι δεν υπάρχει πρόβλημα του άλλου μέσα στο οποίο να μην μπορεί να καθρεφτιστεί κάποια πλευρά του εαυτού μας· και ότι τα προβλήματα αυτά συνιστούν ισχυρές ενδείξεις περί της βαθύτερης («ουσιολογικής») μεταξύ μας ενότητας.

Υστερα από έναν σεβαστό αριθμό γύρων EFT –κι ενώ το ηφαιστειώδες θυμικό της Ούρσουλας αρχίζει σταδιακά να καταλαγιάζει– η Νέλλη μάς προτρέπει να ολοκληρώσουμε την τεχνική, για να δώσουμε την ευκαιρία στην Ούρσουλα να μετρήσει εκ νέου την ένταση του αρνητικού της συναισθήματος. Η μέτρηση γίνεται σε μία κλίμακα από το μηδέν έως το δέκα και ονομάζεται SUD –από τα αρχικά των λέξεων *Subjective Units of Disturbance*.²⁹ Όπως χαρακτηριστικά αποφαίνεται ο Najemy, το SUD είναι «μηδέν όταν δεν υπάρχει καμία ενόχληση ή διαταραχή και δέκα όταν η ενόχληση που αισθανόμαστε βρίσκεται στην υψηλότερη ένταση που μπορούμε να φανταστούμε» [ΕΨ:11]. Σε όσες περιπτώσεις επιτέλεσης EFT παρευρέθηκα κατά τη διάρκεια της επιτόπιας έρευνάς μου, οι εκπαιδευόμενοι παραδέχονται συνήθως μια σημαντική μείωση του SUD –σπάνια όμως τον εκμηδενισμό του. Το αρνητικό συναίσθημα δεν εξαλείφεται ποτέ ολοκληρωτικά, παρά μονάχα εάν δουλευτεί επισταμένως και σε συνδυασμό με μία ποικιλία πνευματικών τεχνικών της *Αρμονικής Ζωής*. Καθώς η Ούρσουλα μάς αγκαλιάζει έναν-έναν ως ένδειξη ευγνωμοσύνης για την ομαδική μας ενεργειακή συμπαράσταση, η Σταυρούλα επιδίδεται σε εκφράσεις θαυμασμού για το κουράγιο και την επιμονή της: «Μπράβο Ούρσουλα. Ήταν πολύ βαθύ αυτό που δούλεψες μόλις τώρα». Από τη δική της μεριά, η Νέλλη επαυξάνει σε αντίστοιχες εκφράσεις θαυμασμού και αναγνώρισης, μην παραλείποντας ωστόσο να την επιπλήξει τρυφερά για τις «αυτοκαταστροφικές» της τάσεις:

²⁹ Υποκειμενικές Μονάδες Διαταραχής.

Αυτά τα χεράκια μην τα χτυπάς ποτέ! Το ακούς; Ποτέ! Να προσέχεις τον εαυτό σου. Άρχισε συνειδητά να χαϊδεύεις τα χέρια σου –γιατί όλο τα χτυπάς... Να τους βάζεις κρεμούλα, να τα χαϊδεύεις, να τα αγαπάς... Και σταμάτα πια να μαστιγώνεις τον εαυτό σου! Στο τέλος κάθε μέρας να λες κάτι θετικό για σένα –είναι μια πολύ ωραία άσκηση αυτή: να λες πέντε θετικά πράγματα που έκανες. «Έπλυνα σωστά τα δόντια μου», «σηκώθηκα στην ώρα μου», «έφτιαξα ένα ωραίο φαγητό», «έπλυνα τα ρούχα μου και είναι καθαρά». Απλά πράγματα, που έκανες καλά. «Χαμογέλασα σ' έναν άνθρωπο που δεν τον ήξερα». Μπράβο. Κι ας είναι το πιο απλό πράγμα...

Διότι το ζητούμενο για την Ούρσουλα δεν είναι να επανέλθει στο επόμενο μάθημα απλώς και μόνο για να εκτονώσει τυχόν καινούργια τραύματα που θα προκύψουν κατά τη διάρκεια της εβδομάδας· ζητούμενο είναι να εμπεδώσει τις πνευματικές αλήθειες που προάγονται στο Κέντρο μέσω της συγκεκριμένης τεχνικής, αλλά και να γνωρίζει πώς να αξιοποιεί το σύνολο των πνευματικών της γνώσεων σε κάθε περίπτωση της καθημερινότητάς της: τι θα κάνει, λόγου χάρη, την επόμενη φορά που θα χρειαστεί να καθαρίσει την Τασία· ποια σκέψη θα τη βοηθήσει, όταν θα βιώσει ξανά εσωτερικές συγκρούσεις και ενοχή· ποια πεποίθηση θα επικαλεστεί, τη στιγμή που θα αισθανθεί να κατακλύζεται ξανά από το φόβο του θανάτου.

§5.2.3. Ολοκληρώνοντας την Τεχνική: Πεποιθήσεις και Σκεπτομορφές

Σίγουρα πάντως όχι μία πεποίθηση διατυπωμένη υπό μορφήν προσταγής, ανάγκης, άρνησης ή παραπόνου –«ηρέμησε, όλα θα πάνε καλά», «χρειάζομαι περισσότερη δύναμη», «μακάρι να ήμουν πιο θαρραλέα» και τα όμοια· όχι μια πρόταση που εστιάζει ή υπαινίσσεται τις ελλειπτικές και αδύναμες όψεις του εαυτού. Αλλά την ακριβώς αντίθετη πεποίθηση από εκείνην που υποβασιμάζει το αρνητικό συναίσθημα –πάει να πει: μια πεποίθηση η οποία καταδεικνύει μια θετική μετατόπιση στην αυτοσυνειδησία και αυτοεκτίμηση του εκπαιδευόμενου. Αν, επί παραδείγματι, το συναίσθημα του φόβου εδράζεται στην αρνητική πεποίθηση «είμαι δυσλεκτική, άρα έχω περιορισμένες διανοητικές ικανότητες», τότε η θετική πεποίθηση που καλείται να την αντικαταστήσει, μπορεί να πάρει τη διατύπωση: «είμαι άξια αγάπης και σεβασμού ακόμα και όταν είμαι αδύναμη ή βρίσκομαι σε ανάγκη» –«δέχομαι και αγαπώ τον εαυτό μου ακριβώς όπως είμαι, με τις αδυναμίες και τα λάθη μου» –«είμαι άξια αγάπης και σεβασμού, ακόμη κι όταν δεν είμαι τέλεια σε αυτό που κάνω και ακόμα κι όταν κάνω λάθη» [TE¹: 171]. Είδαμε ότι στην περίπτωση του δύστροπου πελάτη της Νέλλης, η πεποίθηση προσέλαβε μία διατύπωση καθόλα σύντομη και περιεκτική: «είμαι ένα αγνό παιδί του Θεού». Το Τετράδιο Εργασίας του πρώτου έτους αναφέρει τριάντα παραδείγματα ανάλογων θετικών πεποιθήσεων [Εικ.9],³⁰ οι οποίες περιστρέφονται αποκλειστικά γύρω από τον άξονα της αυτοεκτίμησης και της προσωπικής αξίας. Ανάλογα

³⁰ Ο ίδιος ακριβώς κατάλογος και στο ΕΨ:78.

παραδείγματα προσφέρουν ειδικά σχεδιασμένες καρτούλες με «αισιόδοξα θετικά μηνύματα», οι οποίες διακινούνται ευρέως στο Κέντρο και αποβλέπουν επίσης στην ενίσχυση της αυτοπαραδοχής των εκπαιδευομένων [Εικ.10]. Εάν μπορούμε να *βιώσουμε* την θεμελιώδη πνευματική αλήθεια ότι δεν είμαστε το σώμα και ο νους μας, αλλά μία αιώνια και άφθαρτη ψυχή στη διαδικασία της εξέλιξης, τότε δεν είναι δύσκολο να αντιληφθούμε ότι η προσωπική μας αξία είναι *οντολογικά κατοχυρωμένη* –και επομένως δεν εξαρτάται από εξωτερικούς παράγοντες: δεν αυξάνει με τον έπαινο των άλλων και δεν μειώνεται με την κριτική τους· δεν είναι μεγαλύτερη όταν κατορθώνουμε να φέρουμε σε πέρας ένα δύσκολο έργο, και δεν είναι μικρότερη όταν διαπράττουμε κάποιο σφάλμα.

Αλλά η «εγκεφαλική» απλώς συνειδητοποίηση του αμετάβλητου της αξίας μας δεν επαρκεί· χρειάζεται να εγκατασταθεί στη συνείδησή μας ως θεμελιακή της πεποίθηση –να βιωθεί δηλαδή, όπως χαρακτηριστικά αποφαίνεται ο Najemy, ως κατ’ εξοχήν συγκροτητική «*σκεπτομορφή*»³¹ της ταυτότητάς μας. Για να επιτευχθεί κάτι τέτοιο, οι συντονιστές μάς προτρέπουν να συνεχίσουμε να δουλεύουμε στο σπίτι τα αρνητικά μας συναισθήματα και να κάνουμε όσους περισσότερους γύρους EFT μπορούμε, προκειμένου να βεβαιωθούμε όχι απλώς ότι το SUD είναι μηδενικό, αλλά ότι οικειοποιηθήκαμε ειλικρινώς την καινούργια θετική σκεπτομορφή. Ένας εύκολος τρόπος για να κρίνουμε κατά πόσο πράγματι επετεύχθη κάτι τέτοιο, είναι να θέτουμε τακτικά στον εαυτό μας το ερώτημα *για ποιο λόγο* δεν αισθανόμαστε πλέον το αρνητικό συναίσθημα –έτσι ώστε να διαπιστώσουμε εάν ή απουσία του τελευταίου είναι απλώς περιστασιακή, ή εδράζεται σε μία ουσιαστική αλλαγή της *αντίληψής* μας για τη φύση της πραγματικότητας και του εαυτού μας.³² Για την πληρέστερη μάλιστα εμπέδωση των ζητούμενων κάθε φορά θετικών σκεπτομορφών, οι συντονιστές προτείνουν μια σειρά από επιπλέον πρακτικές, οι οποίες μπορούν να εφαρμοστούν είτε αυτόνομα, είτε σε συνδυασμό μεταξύ τους: συγγραφή θετικών επιβεβαιώσεων υπό μορφήν ημερολογίου ή επιστολής που αποστέλλουμε στον εαυτό μας,

³¹ Πρόκειται για νεολογισμό, που χρησιμοποιείται ευρέως από τα μέλη της *Αρμονικής Ζωής*. Η πατρότητα της έννοιας της *σκεπτομορφής* [thought-form] ανήκει στους Annie Besant και τον Charles-Webster Leadbeater [2010]. Προσπαθώντας να την αποκαθάρει από τις πρωτογενείς θεοσοφικές της συνδηλώσεις, ο Najemy την ορίζει απλώς ως ένα επιτακτικό της πεποίθησης –μια παγιωμένη και ισχυρή ιδέα η οποία καθορίζει σε μεγάλο βαθμό την οπτική μας για ένα συγκεκριμένο θέμα. Πρόκειται, με άλλα λόγια, για «[...] μια δυνατή πεποίθηση, μια ιδέα, που έχει “κρυσταλλώσει” μέσα στο νου μας και έχει αποκτήσει αυτονομία. Για παράδειγμα, μια πεποίθηση είναι: “Οι άνθρωποι θέλουν να μας εκμεταλλεύονται”. Αυτή γίνεται σκεπτομορφή μέσα στο νου μας, η οποία καθορίζει σε μεγάλο βαθμό, την αντίληψή μας για ό,τι συμβαίνει. Μέσα από αυτό το φίλτρο βλέπουμε ότι όλοι οι άνθρωποι γύρω μας ψάχνουν την ευκαιρία να μας εκμεταλλευτούν, να μας βλάψουν» [ΑΣΑ:13]. Για την έννοια της σκεπτομορφής, πρβλ. επίσης ΣΖ: 37· ΨΕ: 13.

³² «Όταν οι άνθρωποι που εργάζονται με EFT σε ένα συγκεκριμένο αρνητικό συναίσθημα, μου λένε ότι δεν το έχουν πια, συνήθως τους προκαλώ ρωτώντας τους “γιατί;”, θέλοντας να διαπιστώσω αν αυτή η νέα αντίληψη έχει γίνει πεποίθηση γι’ αυτούς. Η απάντησή τους συνήθως δείχνει μια σαφή αλλαγή αντίληψης» [ΕΨ: 77].

καθημερινή και συχνή απεύθυνση μηνυμάτων αυτοπαραδοχής και αυτοεξύψωσης,³³ διαρκείς υπενθυμίσεις θετικών μας επιτελέσεων (ακόμα κι αν αυτές αφορούν στις πιο τετριμμένες όψεις της καθημερινότητάς μας, όπως προτείνει η Νέλλη), ανάρτηση μικρών ταμπελών και καρτελακίων με θετικά μηνύματα σε περίοπτες θέσεις του οικιακού και του επαγγελματικού μας χώρου. Κατά γενική ομολογία, η συνάρθρωση των παραπάνω πρακτικών με την καθημερινή επιτέλεση του EFT επιφέρει εντυπωσιακά αποτελέσματα στην αυτοεκτίμηση των εκπαιδευομένων και συμβάλλει στην υπέρβαση όσων μορφών φόβου επιβουλεύονται την αυτοεικόνα και υποβιβάζουν το επίπεδο της ζωής τους.

Πάνω απ' όλα όμως, η οικειοποίηση θετικών σκεπτομορφών σε σχέση με την *αξία* και την *ασφάλεια* των εκπαιδευομένων, προτείνεται από την *Αρμονική Ζωή* ως το *κατ' εξοχήν* αντίβαρο έναντι του «ρευστού φόβου» [Bauman, 2007] τον οποίο εκλύει η παγκόσμια οικονομική κρίση· του φόβου, δηλαδή, «*μήπως δεν έχουμε ό,τι χρειαζόμαστε για να αισθανθούμε ασφαλείς και ευτυχισμένοι*»[ΕΨ:59], του φόβου για το ενδεχόμενο απώλειας της ατομικής και οικογενειακής μας παρουσίας, του φόβου για τους σφετεριστές της παρουσίας αυτής, του φόβου για το αμφίβολο – αν όχι ανύπαρκτο– εργασιακό μας μέλλον. Σε μία από τις συνεδρίες του δεύτερου έτους, τόλμησα να εκφράσω ανοιχτά την αγανάκτησή μου: δήλωσα ότι κατατρώχομαι από φαντασιώσεις εκδίκησης και αισθήματα μίσους για μια «ελληνική» κυβέρνηση δοτή και κουρδιστή, ότι δεν ανέχομαι να με εμπαιξουν άλλο με εξαγγελίες του τύπου «κατάσταση εκτάκτου ανάγκης» και λοιπά κουραφέξαλα, ότι δεν δύναμαι επ' ουδενί να νομιμοποιήσω στη συνείδησή μου τη ματαίωση των ονείρων μου (αλλά και των ονείρων ολόκληρης της γενιάς μου) για το χατίρι μιας πλειάδας τοκογλύφων της ημεδαπής και της αλλοδαπής. Σύμφωνα με το καταστατικό της *Αρμονικής Ζωής*, οι πολιτικές συζητήσεις κατά τη διάρκεια των μικρών ομάδων θα πρέπει εξάπαντος να αποφεύγονται [ΤΕ¹: 38]. Παρόλα αυτά, ο Αντώνης δεν θεώρησε σκόπιμο να με διακόψει· με ρώτησε *μονάχα* ποια πεποίθηση κρύβεται πίσω από την οργή και το μίσος που νιώθω, και ποια ανάγκη ικανοποιώ διατηρώντας μέσα μου τέτοια αρνητικά συναισθήματα.

³³ Λόγου χάρι: «Είμαι ήρεμος», «Είμαι δυνατός», «Είμαι ικανοποιημένος», «Μπορώ να αντιμετωπίζω τις δυσκολίες της ζωής με αγάπη και σιγουριά», «Νιώθω ενότητα με τους άλλους ανεξάρτητα από τη στάση τους», «Είμαι ελεύθερος από την ανάγκη για την έγκρισή τους, για την αγάπη τους» [ΑΣΑ:183]. Οι φράσεις αυτές μπορούν να επαναλαμβάνονται νοερά, επίσης, κατά τη διάρκεια του EFT [ΤΕ¹:154]. Ο Najemy προτείνει να γράφουμε καθημερινά είκοσι τέτοιες επιβεβαιώσεις, καθώς και πέντε λόγους για τους οποίους «δεχόμαστε και αγαπάμε τον εαυτό μας» [ΑΣΑ:175]. Προτείνει επίσης «[ν]α επαναλαμβάνουμε φράσεις που μας φέρνουν κοντά στο Θεό και τους άλλους, όπως “Είμαι καλός, αγνός και άξιος της αγάπης του Θεού”, “είμαι ένα αγνό και αθώο παιδί του Θεού”, “και εγώ, όπως και οι άλλοι, είμαστε ίσες ψυχές σε μια διαδικασία εξέλιξης”, “είμαι καλός και αξίζω την αγάπη όλων”, “αγαπώ όλους χωρίς όρους, ακόμα και τον εαυτό μου”» [ΣΕ: 51].

Απάντησα ότι η πεποίθηση θα πρέπει μάλλον να αναζητηθεί στο ιστορικά επιβεβαιωμένο αξίωμα ότι ο δυνατός εξουθενώνει τον αδύνατο και ο αδύναμος υπομένει την εξουθένωση,³⁴ ενώ η οργή και το μίσος μπορούν να ιδωθούν ως μία ελάχιστη ψυχολογική αντίσταση απέναντι στον στενό κορσέ που αισθάνομαι να μου έχουν φορέσει. Οργίζομαι, με άλλα λόγια, επειδή δεν μπορώ να υποφέρω άλλο τη σταθερή υπεροπλία του αντιπάλου –και συνακόλουθα, επειδή διαπιστώνω ότι βρίσκομαι για ακόμα μία φορά στη θέση του ηττημένου και του καρπαζοεισπράκτορα.

Αντώνης: Άρα υπάρχει μία σκεπτομορφή εδώ: ότι θυμώνοντας προστατεύεις τον εαυτό σου από το ρόλο του ηττημένου. Από τον τρόπο που μιλάς, καταλαβαίνω ότι αυτήν την πεποίθηση θέλεις να την κρατήσεις.

Δημήτρης: Ναι, γιατί έχω χτίσει όλον μου τον εαυτό με βάση αυτήν την πεποίθηση και βρίσκω ότι με βοηθάει να διατηρήσω κάποια ελάχιστα ψήγματα αξιοπρέπειας στη ζωή μου.

Αντώνης: Θα μπορούσες ίσως να βρεις μια πεποίθηση που να αισθάνεσαι το ίδιο καλά, χωρίς να κρατάς μέσα σου το αρνητικό συναίσθημα; Από το «κρατάω το θυμό για να είμαι προστατευμένος», ποια άλλη πεποίθηση θα σε έκανε να νιώσεις προστατευμένος χωρίς θυμό;

Δημήτρης: Δεν θέλω να νιώθω απλά «προστατευμένος». Θέλω επιπλέον να νιώθω και *ελεύθερος* μέσα στον κόσμο. Γιατί μπορώ να φανταστώ τον εαυτό μου να φτιάχνει ένα γερό σπίτι από τούβλα, όπως το τρίτο γουρουνάκι του παραμυθιού, να κλειστώ μέσα και ο κακός ο λύκος να μην μπορεί να μπει... Όχι, δεν με εκφράζει αυτό. Το θέμα δεν είναι να νιώθω ασφαλής και προστατευμένος μέσα σ' ένα κλουβί, αλλά έξω, στον πραγματικό κόσμο.

Αντώνης: Ακριβώς αυτό λέμε κι εμείς εδώ –το είπες τέλεια από μόνος σου. Να είσαι ελεύθερος έξω, στον πραγματικό κόσμο και να αισθάνεσαι ασφαλής και προστατευμένος σε κάθε περίπτωση. Αυτό ακριβώς ζητάμε: μια πεποίθηση που οτιδήποτε κι αν κάνει η κυβέρνηση, οι πολιτικοί, κλπ., εσύ να νιώθεις απόλυτα ελεύθερος, ασφαλής και προστατευμένος. Υπάρχει κάποια πεποίθηση που θα μπορούσε να σε βοηθήσει σ' αυτό;

Μολονότι μου ήταν δύσκολο να το παραδεχτώ τη δεδομένη στιγμή, η απάντηση στο ερώτημα του Αντώνη είναι απερίφραστα *καταφατική*: θα μπορούσα, λόγω χάρη, να υιοθετήσω την πνευματική αλήθεια ότι το Θεϊκό Σχέδιο εργάζεται μονάχα για την ευτυχία μου, ότι ο Θεός με αγαπά και δεν θα επιτρέψει να μου συμβεί κανένα κακό, ότι οι δοκιμασίες της παρούσας ιστορικής συγκυρίας συνιστούν απλώς μαθήματα στο μεταφυσικό curriculum της πνευματικής μου εξέλιξης. Θα μπορούσα επίσης να εμπεδώσω τη θετική σκεπτομορφή ότι η αξία μου είναι ανεξάρτητη από τη συμπεριφορά των άλλων και ότι η πραγματική ευτυχία βρίσκεται μέσα μου.

Φαντασιακές κατασκευές; *A priori* παραδοχές; Όχι περισσότερο, νομίζω, από την φαντασιακή κατασκευή ότι ο θυμός *μπορεί* να αναχαιτίσει τις απειλές της οικονομικής κρίσης, ότι το μίσος και η αγανάκτηση συνιστούν ένα είδος *πραγματικής* θωράκισης του εαυτού, έναντι της

³⁴ Ελεύθερη μετάφραση του θουκυδίδειου: «δυνατ□ δ□ ο□ προύχοντες πράσσουσι κα□ ο□ □σθενε□ς ξυγχωρούσιν» [Σκουτερόπουλος, 2011: 778 (V, §89)].

θυματοποίησής του. Αν μη τι άλλο, η οικειοποίηση των θετικών σκεπτομορφών της *Αρμονικής Ζωής* έχει το πλεονέκτημα ότι εξουδετερώνει τις ψυχικές τοξίνες του αρνητικού συναισθήματος, προάγει την ηρεμία, τη διανοητική συγκέντρωση και τη διεύρυνση³⁵ του εαυτού –μα πάνω απ’ όλα, σου δίνει τη δυνατότητα, ακόμα κι αν τα πουλιά της απελπισίας έχουν σκιάσει τον ουρανό, να μην τους επιτρέψεις να χτίσουν τη φωλιά τους πάνω στο κεφάλι σου! Δεν θα συνιστούσε υπερβολή συνεπώς να αντιμετωπίσει κανείς το πρόταγμα της πνευματικότητας με τον τρόπο του πασκάλειου στοιχήματος: ακόμα κι αν διατηρείς μέσα σου τις πλέον σοβαρές επιφυλάξεις για την εγκυρότητα των «πνευματικών αληθειών» της *Αρμονικής Ζωής*, μπορείς εν τούτοις να δοκιμάσεις να τις ενσωματώσεις μέσω αναρίθμητων γύρων EFT, σταθμίζοντας το κέρδος και την απώλεια – παίζοντας δηλαδή κορώνα-γράμματα το ενδεχόμενο ότι μονάχα αυτές μπορούν να σου προσπορίσουν την ασφάλεια και την ελευθερία που αποζητάς. Αν κερδίσεις, κερδίζεις το παν· αν χάσεις, μπορείς να επιστρέψεις με ήσυχη συνείδηση στην παλαιά, δοκιμασμένη συνταγή της οργής.³⁶

Είναι αλήθεια ότι το στοίχημα προοιωνίζεται συναρπαστικά ενδεχόμενα και «συμφέρει» από κάθε άποψη. Παρά τα καταφανή πλεονεκτήματά του, ωστόσο, μου είναι αδύνατον να αντιπαρέλθω το γεγονός ότι για ακόμα μία φορά, η παρέμβαση του συντονιστή συνέβαλλε ώστε το πρόβλημα να *εσωτερικευθεί* –να μετατοπιστεί δηλαδή από την αντικειμενική του διάσταση, στον βιωματικό του αντίκτυπο. Με τρόπο ανεπαίσθητο (και γι’ αυτό αληθινά αριστοτεχνικό), το αίτημα για έναν απτό και οντολογικά υπαρκτό *κόσμο* ελευθερίας, μεταφράσθηκε από τον συντονιστή σε αίτημα οικειοποίησης μίας θεμελιακής *πεποιθήσης*, η οποία τον *διερμηνεύει* ως τέτοιο. Αυτό που η αγανάκτησή μου θέλησε να εκφράσει ήταν η επιθυμία μου για μια επαναθεμελίωση της κοινωνικοπολιτικής πραγματικότητας, η ελπίδα ανάδυσης ενός νέου ιστορικού δεδομένου. Αυτό που εισέπραξα ως απάντηση, ήταν η έκκληση να οργανώσω εκ νέου την εσωτερική μου εμπειρία –να θεμελιώσω δηλαδή ένα καινούργιο σύστημα *πεποιθήσεων*, μία νέα *ερμηνεία* του κόσμου και μία καινούργια *αντίληψη* του εαυτού. Η διαφορά είναι κεφαλαιώδης, όσον αφορά στο *έρεισμα* της ποθούμενης ασφάλειας και ελευθερίας: στην πρώτη περίπτωση, είναι ένας κόσμος ελεύθερος και ασφαλής· στη δεύτερη, είναι ένας εαυτός που *«αισθάνεται»* τον κόσμο ως ελεύθερο και ασφαλή. Στην πρώτη περίπτωση, το έρεισμα είναι αντικειμενικό· στη δεύτερη, υποκειμενικό.

³⁵ Με την έννοια της *διεύρυνσης* υποδηλώνεται μια διαδικασία εμπλουτισμού των προσωπικών πόρων του υποκειμένου σε επίπεδο *σωματικό* (βελτίωση σωματικών ικανοτήτων, σωματική υγεία), *κοινωνικό* (προδιάθεση για βαθύτερες προσωπικές σχέσεις) *γνωστικό* (ενδυνάμωση της γνωστικής ικανότητας) και *ψυχολογικό* (ανθεκτικότητα, αισιοδοξία, δημιουργικότητα) –βλ. Σταλίκας et al, 2006: 125. Ειδικότερα για τη σχέση της διεύρυνσης με τα θετικά συναισθήματα, βλ. ο.π.,: 127-129.

³⁶ Παραφράζω από Pascal, 1986: 208-209.

Ολόκληρο το στοίχημα της πνευματικότητας φαίνεται ότι επενδύει σ' αυτήν ακριβώς τη σύμφυση του αντικειμενικού με το υποκειμενικό, αυτή τη θεμελιώδη «σκεπτομορφή», θα τολμούσα να πω, η οποία ισχυρίζεται ότι η κοινωνική αλλαγή *ταυτίζεται* με την ψυχολογική αλλαγή, ότι η ανατροπή του έξω *ισοδυναμεί* με τη θεραπεία του μέσα. Δεν έχουμε να κάνουμε εδώ με μία απλή αναδιατύπωση του παλαιού πουριτανικού αξιώματος ότι για να αλλάξεις τον κόσμο πρέπει προηγουμένως να αλλάξεις τον εαυτό σου –διότι το εν λόγω αξίωμα προϋποθέτει μεν μια αναλογική σχέση ανάμεσα στον μικρόκοσμο και τον μακρόκοσμο, ουδέποτε όμως προτείνει την ταύτιση ή την συγχώνευσή τους. Στην περίπτωση ωστόσο του EFT, που εδώ μας απασχολεί, παρατηρείται ένα είδος *αφομοίωσης* του μακρόκοσμου από τον μικρόκοσμο, μία τάση *απορρόφησης* του αντικειμενικού από το υποκειμενικό, η οποία υπαινίσσεται (όταν δεν διακηρύσσει ανοιχτά) ότι υπάρχουν πραγματικές ψυχολογικές λύσεις σε συλλογικά και συστημικά προβλήματα: ότι μπορεί κανείς δηλαδή να σώσει *πραγματικά* τον εαυτό του, ακόμα και όταν το καράβι βυθίζεται.

Που ερείδεται μία τόσο αισιόδοξη δυνατότητα; Για ποιο λόγο θα έπρεπε να την θεωρήσουμε εύλογη; Μα, για τον απλούστατο λόγο ότι το καράβι «βυθίζεται», *αλλά ουδέποτε καταποντίζεται*, όπως θέλουν να μας κάνουν να πιστέψουμε χρόνια τώρα οι Κασσάνδρες όλου του κόσμου· διότι ένα από τα πιο πανούργα όπλα του Κακού είναι η τάση του να κομπορημονεί και να κραυγάζει –εξ ου και ο εμβληματικός στίχος ενός θαυμάσιου τραγουδιού των *Manowar* ότι, επιτέλους, τίποτε δεν είναι τόσο κακό, όσο φαίνεται εκ πρώτης όψεως³⁷ διότι οι χιλιαστικές προφητείες της συντέλειας του κόσμου έχουν διαψευσθεί πολλάκις μέχρι σήμερα –και έχουμε βάσιμους λόγους να υποστηρίξουμε ότι θα διαψευστούν και στο άμεσο μέλλον· διότι είναι πιστοποιημένο από την κοινή εμπειρία ότι ένα πρόβλημα δεν έρχεται ποτέ χωρίς να κρατάει ένα δώρο στο χέρι του [ΤΔ: 147]· διότι σύμφωνα με τα κινέζικα ιδεογράμματα, η λέξη «κρίση» σημαίνει κίνδυνος, *αλλά και ευκαιρία*· διότι, σε έσχατη ανάλυση, κάθε γενιά έχει την τάση να προσδιορίζει τον εαυτό της ως γενιά μιας «κρίσης» –και να αντλεί μια νοσηρή ηδονή από αυτήν την συνειδητοποίηση. Όπως χαρακτηριστικά το θέτει ο Αντώνης,

Κάθε γενιά πιστεύει ότι πέρασε τα χειρότερα. «Εμείς περάσαμε κατοχή και πείνα», λέει ο ένας. «Εμείς ζήσαμε εμφύλιο», λέει ο άλλος. «Εμείς περάσαμε χούντα»... «Εμείς είμαστε γενιά της μεταπολίτευσης, χωρίς αξίες και χωρίς ιδανικά»... Και στην πραγματικότητα, όλοι τους είναι καλά, όλοι τους ζουν μια χαρά. Με τα καθημερινά τους προβλήματα, δεν λένω. Αλλά μια χαρά.

³⁷ Βλ. “Master of the Wind”, *The Triumph of Steel* (1992): “When the wind fills the sky and clouds will move aside/There will be a road to all our dreams/and for every day that stings/two better days it brings,/nothing is as bad as it seems”.

Συζητώντας ένα απόγευμα με την Αφροδίτη στη γραμματεία της *Αρμονικής Ζωής*, μου αναφέρει κάτι ανάλογο:

Από τότε που «έσκασε» η κρίση, μιλάω με ανθρώπους και τους ακούω όλο να γκρινιάζουν. Γκρίνια και πάλι γκρίνια! Μου 'ρχεται καμιά φορά να τους πω: Μια χαρά είστε, μη μιλάτε καθόλου. Εφόσον έχετε την υγεία σας και μπορείτε να γκρινιάζετε, μια χαρά είστε. Μακάρι να είμαστε καλά, για να μπορούμε να γκρινιάζουμε!

Καταλαβαίνω από τις δηλώσεις του Αντώνη και της Αφροδίτης ότι για έναν πνευματικό αναζητητή, δεν πρέπει να υπάρχει τίποτε πιο καταστροφικό από την κατ' επάγγελμα καταστροφολογία, και τίποτε πιο μίζερο από την στρατευμένη γκρίνια. Αν οι άλλοι αρνούνται να βοηθήσουν τον εαυτό τους στο όνομα των παραπόνων τους, τόσο το χειρότερο γι' αυτούς: εσύ μπορείς πάντα να βοηθήσεις τον εαυτό σου. Με τη διαφορά, ότι το να «βοηθήσεις τον εαυτό σου» δεν σημαίνει ούτε να ενδώσεις σε κάποια έκκληση πανικού –□ σ□ζων □αυτ□ σωθήτω!– ούτε να ασπασθείς τον σολιμισμό. Σημαίνει μάλλον να αναγνωρίσεις, καθώς δηλώθηκε με σαφήνεια στην ολομέλεια της 17^{ης} Μαΐου, ότι «[...] σε όλες τις καταστάσεις, η κύρια εργασία είναι εσωτερική. Ακόμα κι όταν χρειάζεται να γίνουν κάποιες εξωτερικές πράξεις, μπορούμε να τις κάνουμε επειδή αλλάζουμε κάτι μέσα μας» [ΑΣΑ:148].³⁸ Οι επιφυλάξεις που μπορεί να διατυπωθούν απέναντι στις παντοίες μορφές εσωτερικευσης και ψυχολογιοποίησης ενδέχεται να είναι περισσότερο ή λιγότερο δικαιολογημένες –να εδράζονται σε πραγματικά ελλείμματα της κοσμοθεωρίας της *Αρμονικής Ζωής* ή σε μία ακραία μορφή «ψυχολογικής αντιστροφής». Όπως κι αν έχει πάντως το πράγμα, αυτή η ρητή πρόκριση του «εσωτερικού» παράγοντα δεν είναι απαραίτητα σκόπιμη· αντίθετα, θα μπορούσε κανείς να ισχυριστεί ότι απορρέει καταστατικά από την θεραπευτική σύμβαση στην οποία υπακούει το ίδιο το σεμινάριο αυτογνωσίας. Στον πυρήνα κάθε θεραπευτικού προτάγματος, αναφέρει εύστοχα ο Paul Watzlawick, βρίσκεται πάντοτε η ανάγκη να λυθεί η αντίφαση ανάμεσα στην πραγματικότητα «όπως είναι» και την πραγματικότητα όπως «θα έπρεπε» ή όπως «θα μπορούσε» να είναι. Ενώπιον αυτής της αντίφασης, ο θεραπευόμενος έχει κατ' ουσίαν να επιλέξει ανάμεσα σε δύο ενδεχόμενα:

«'Η να επέμβει ενεργά στην πορεία των γεγονότων και να προσαρμόσει κάπως τον κόσμο στη δική του εικόνα, ή, εφόσον ο κόσμος τυχόν δεν αλλάζει, να προσαρμόσει την εικόνα του στις αναλλοίωτες πραγματικές περιστάσεις» [Watzlawick, 1986:63-64].

³⁸ Πρβλ. και την άποψη που αναφέρεται στο Τετράδιο Εργασίας του τρίτου έτους: «Να προτιμάτε εσωτερική προσπάθεια και όχι εξωτερικές αλλαγές και εξωτερική βοήθεια από άλλους. Μπορούμε να πάρουμε συμβουλές, ενθάρρυνση, αγάπη και έμπνευση από άλλους. Αλλά μόνο εμείς μπορούμε να κάνουμε τις εσωτερικές αλλαγές που χρειαζόμαστε να κάνουμε» [ΤΕ³:73]. Η ίδια άποψη επαναλαμβάνεται σχεδόν αυτολεξεί στο ΣΖ: 124.

Εκκινώντας από το δεδομένο ότι η οικονομική κρίση «δεν αλλάζει» –υπό την έννοια ότι συνιστά μία διαδικασία εμπερίστατη και ακόμα εξελισσόμενη, με εκκρεμή ενδεχόμενα και ανυπολόγιστες συνέπειες για ολόκληρο τον κόσμο– είναι προφανές ότι οι εκπαιδευόμενοι της *Αρμονικής Ζωής* προκρίνουν τον *δεύτερο* δρόμο· με τη μόνη διαφορά, ότι το EFT δεν τους επιτρέπει απλώς να «προσαρμόσουν» την εικόνα τους στις περιστάσεις της κρίσης, αλλά τους βοηθάει επιπλέον να επινοήσουν μία ιδανική εικόνα για τον εαυτό τους, η οποία τους υψώνει *πάνω* από τις περιστάσεις αυτές. Αποτολμώντας μία διαφορετική διατύπωση, θα έλεγα ότι το EFT συνιστά μία από τις πλέον λυσιτελείς τεχνικές του «πνευματικού δρόμου» για να κατασκευάσουμε τον προσωπικό μας παραμυθένιο καθρέφτη –έναν καθρέφτη προορισμένο να αναπαράγει αποκλειστικά και μόνο το είδωλο του εαυτού μας που θα επιθυμούσαμε διακαώς να βλέπουμε και να είμαστε.

Σ’ ένα πρώτο επίπεδο βέβαια, είδαμε ότι ο καθρέφτης λειτουργεί «αρνητικά» –καθρεφτίζει τον μη διαφοροποιημένο και «απνευμάτιστο» εαυτό του εκπαιδευόμενου. Καθώς όμως αυτός εξοικειώνεται προοδευτικά με το EFT και αρχίζει να εμπιστεύεται τη μαγική δύναμη του καθρέφτη (εξ ου και αποσοβεί το ενδεχόμενο «ψυχολογικής αντιστροφής»), μαθαίνει χτυπώντας τα σημεία του βελονισμού να επιφέρει ρωγμές στο είδωλο του «απνευμάτιστου» εαυτού του: ρωγμές οι οποίες απλώνονται και βαθαίνουν ολοένα, μέχρις ότου το είδωλο να σπάσει σε κομμάτια, τα κομμάτια αυτά να σπάσουν σε μικρότερα κομμάτια –subjective units of disturbance – και αυτό ίσαμε το σημείο που ο «απνευμάτιστος» εαυτός του σωριαστεί σε απειροελάχιστα θρύψαλα, ανεπίδεκτα περαιτέρω τεμαχισμού.

Αλλά ακριβώς επειδή η φύση απεχθάνεται το κενό, μετά την κατάρρευση των αρνητικών συναισθημάτων και των λανθασμένων σκεπτομορφών, η προοπτική αρχίζει αίφνης να αντιστρέφεται: η ακολουθία των χτυπημάτων δεν τεμαχίζει πλέον, αλλά *σμιλεύει*, τα δε υλικά του σμιλεύματος εξαρτώνται άμεσα από την ποιότητα των φαντασιώσεων μέσα στις οποίες αναπαύεται ο εκάστοτε εκπαιδευόμενος. Υπάρχουν φαντασιώσεις περισσότερο «πραγματιστικές», καθό γειωμένες στα αιτήματα της αξίας, της ασφάλειας και της ευτυχίας του εαυτού: *αγαπώ τον εαυτό μου όπως είμαι*», «μπορώ να αντιμετωπίσω οποιαδήποτε δυσκολία της ζωής», «η δύναμη και η ευτυχία είναι μέσα μου», «νιώθω σίγουρος και ασφαλής σε κάθε περίπτωση». Υπάρχουν όμως και φαντασιώσεις οι οποίες υψώνονται στην περιωπή των έσχατων πνευματικών αληθειών της *Αρμονικής Ζωής*: δεν είμαι αυτό το σώμα και αυτός ο νους, δεν είμαι η προβολή των φαντασιώσεων, των προκαταλήψεων και των προσδοκιών των άλλων, δεν είμαι το κουρδιστό πορτοκάλι των κοινωνικών μου προγραμματισμών –όχι! Πάνω απ’ όλα, είμαι Πνεύμα, Αγάπη, έκφανση της Θείας Συνειδητότητας· είμαι κάτι το ριζικώς *Άλλο* απ’ αυτό που ήξερα μέχρι τώρα

για τον εαυτό μου –και διανύω τον πνευματικό δρόμο προκειμένου να γνωρίσω αυτό το ριζικά *Άλλο* που είμαι.

Το μυστικό της αποτελεσματικότητας και της επιτυχίας του EFT θα πρέπει κατά την άποψή μου να αναζητηθεί ακριβώς, στην τεράστια αμυντική ισχύ των παραπάνω εξυψωμένων εικόνων του εαυτού. Κάτι τέτοιο, ωστόσο, ουδόλως σημαίνει ότι θα πρέπει να αντιπαρέλθουμε ως επουσιώδεις μια σειρά από επιπλέον παράγοντες, οι οποίοι προσθέτουν το δικό τους λιθαράκι σ' αυτήν την επιτυχία. Πέρα από τεχνική «καταχώρησης» πνευματικών αληθειών, το EFT συνιστά πρωτίστως μια τεχνική *σωματοποίησής* τους –και επομένως έναν εναλλακτικό τρόπο συνδιαλλαγής με το σώμα, επαφής μαζί του και διαχείρισης της ευθραυστότητάς του. Δεν θα αποτελούσε συνεπώς υπερβολή να ισχυριστούμε ότι για μία σημαντική μερίδα εκπαιδευομένων, η ακολουθία των χτυπημάτων παραπέμπει σε μία ιδιότυπη μορφή «θωπείας» –ήγουν, σε έναν «πνευματικό» τρόπο να αγγίξει κανείς το σώμα του και να αφουγκραστεί από διαφορετική θέση τις ανάγκες του. Με δεδομένη άλλωστε την τάση διαρκούς ψηφιοποίησης και θεαματικοποίησης της καθημερινής ζωής, αλλά και την διογκούμενη απόσταση ανάμεσα στον άνθρωπο και το σώμα του στο πλαίσιο της μετανεωτερικής «κυβερνοκουλτούρας»,³⁹ δεν θα πρέπει να υποτιμούμε το ενδεχόμενο ότι το να ψηλαφείς το σώμα σου υπακούοντας σε έναν οιονεί «τελετουργικό» ρυθμό, μπορεί να συνιστά μια διαδικασία πρωτότυπη, ευχάριστη, αναζωογονητική –σε ορισμένες περιπτώσεις, ακόμα και αποκαλυπτική.

Αυτός είναι ο λόγος για τον οποίο η συμβατική ακαδημαϊκή έρευνα αντιλαμβάνεται το EFT ως μία εναλλακτική απλώς μέθοδο χαλάρωσης και αυθυποβολής, η οποία συνάδει μάλλον προς θεραπευτικές πρακτικές τύπου placebo.⁴⁰ Σε προηγούμενη μελέτη μου, κάτι ανάλογο ισχυρίστηκα κι εγώ ο ίδιος: ότι το EFT είναι δυνατόν να ιδωθεί ως μία τεχνική περισπασμού (distraction), η οποία μαθαίνει τον εκπαιδευόμενο να μετατοπίζει σταδιακά την προσοχή του από σωματικές οχλήσεις και δυσάρεστα συναισθήματα, σε φαντασιώσεις υγείας, ηδονής, ευδαιμονίας και παντοδυναμίας [Ουλής, 2010: 47-48]. Από την άποψη αυτή, η αποτελεσματικότητα του EFT έγκειται στη δυνατότητά του να διασπά την συγκέντρωση του εκπαιδευομένου στο «αρνητικό», και να την προσανατολίζει εκ νέου στο «θετικό» –τηρουμένων των αναλογιών δηλαδή, να

³⁹ Για την διαδικασία ψηφιοποίησης και θεαματικοποίησης της ζωής στο πλαίσιο της μετανεωτερικής «κυβερνοκουλτούρας», βλ. Turkle, 1993. Για την απόσταση του υποκειμένου από τη σωματικότητά του, βλ. Bell et al, 2004: 8-9.

⁴⁰ Είναι χαρακτηριστική επ' αυτού η άποψη που διαβάζουμε στο διαδικτυακό *Λεξικό των Σκεπτικών*: «ο Gary [Craig] ανακάλυψε κάτι που οι παραδοσιακοί θεραπευτές γνώριζαν εδώ και χιλιετίες: ότι αν καταφέρεις να χαλαρώσεις τους ανθρώπους, τους κάνεις δεκτικούς στην αυθυποβολή· και τότε μπορείς να τους ξελαφρώσεις από το άγχος, να τους ανακουφίσεις το μυαλό και να επιτρέψεις στο σώμα τους να θεραπευθεί από μόνο του [...] Εάν οι μέθοδοι του Gary βοηθούν τους ανθρώπους, αυτό συμβαίνει επειδή τους αγγίζει, τους χαλαρώνει και τους μειώνει το άγχος». Βλ. www.skepdic.com/eft.html [τελευταία ανάκτηση: 30.06.2013 –μετάφραση δική μου].

λειτουργεί όπως μία όμορφη μουσική, η οποία μπορεί προς στιγμήν να τραβήξει τη σκέψη μας μακριά από βιοτικές μέριμνες και να δημιουργήσει μία ευχάριστη παρένθεση χαλάρωσης και ευεξίας μέσα σε μία καθημερινότητα εν πολλοίς καταθλιπτική.

Αν έτσι όμως έχουν τα πράγματα, τότε νομιμοποιείται κανείς να υποθέσει ότι το EFT εντάσσει σ' ένα καινούργιο, «πνευματικό» context την τεράστια αμυντική ισχύ της *φαντασίωσης*, δείχνοντας πόσο θεραπευτική μπορεί αυτή να αποβεί για έναν εαυτό που έχει συνθηκολογήσει οριστικά με το Πραγματικό.⁴¹ Εάν ο κόσμος δεν αλλάζει, αλλάζουν οι πεποιθήσεις, οι ερμηνείες και οι παραστάσεις μας γι' αυτόν· εάν δεν μπορούμε να αποδράσουμε από την πραγματικότητα αντικειμενικά, μπορούμε να αποδράσουμε *υποκειμενικά*, φαντασιούμενοι ότι το υποκειμενικό είναι αντικειμενικό, ότι οι πεποιθήσεις, οι ερμηνείες και οι παραστάσεις μας για τον κόσμο είναι ο κόσμος, ότι το μικρο-επίπεδο είναι το μακρο-επίπεδο. Μία τέτοια λογική θα μπορούσε ενδεχομένως να απηχεί τον αμυντικό μηχανισμό τον οποίο η Anna Freud αποκάλεσε *άρνηση μέσω της φαντασίας* (Denial in Phantasy)⁴² –με τη σημαντική ωστόσο διαφορά ότι στην περίπτωση του EFT, το περιεχόμενο της φαντασίωσης δεν αναδύεται από τα βάθη του ασυνειδήτου, αλλά συνιστά *ipso facto* μία μεταφυσική πραγματικότητα, ένα οντολογικό δεδομένο. Έναντι του δύστροπου πελάτη της, η Νέλλη δεν «φαντασιώθηκε» απλώς τον εαυτό της ως αγνό παιδί του Θεού, αλλά αναγνώρισε μέσα της ότι είναι *πράγματι* ένα αγνό παιδί του Θεού. Η πεποίθηση την οποία ο Αντώνης ζήτησε να ασπαστώ, προκειμένου να αισθάνομαι ελεύθερος και ασφαλής μέσα στον κόσμο, δεν εκφράζει κάποια μορφή υπεραναπλήρωσης ή ευχολογίου, αλλά ρηματοποίηση μιας αδιαμφισβήτητης μεταφυσικής συνθήκης: ότι ο Θεός *πράγματι* με αγαπά, το Θεϊκό Σχέδιο *πράγματι* εργάζεται για το καλό μου και εγώ ο ίδιος είμαι *πράγματι* μία αιώνια ψυχή στη διαδικασία της εξέλιξης. Ο κρίσιμος παράγοντας που αίρει το «φαντασιωσικό» στοιχείο της φαντασίωσης (γεφυρώνει δηλαδή την απόσταση ανάμεσα στην επιθυμία και την εκπλήρωσή της) φαίνεται να είναι στην προκειμένη περίπτωση μία ριζικά διαφοροποιημένη αντίληψη του εαυτού: η αντίληψη ότι αυτό που «μιλά» την επιθυμία μας δεν είναι το ιδιαίτερο εκείνο τμήμα του ψυχισμού μας το οποίο είθισται να αποκαλούμε «ασυνείδητο», αλλά ο βαθύτερος θεϊκός μας Εαυτός –ή αλλιώς, ο ένδον μας Θεός (*God within*).

Εκείνο όμως που ο ένδον μας Θεός επιθυμεί, δεν μπορεί εν τέλει παρά να *υπάρχει*· και εκείνο που μία έκφανση της θείας συνειδητότητας εκφράζει, δεν μπορεί εν τέλει παρά να *πραγματοποιείται*. Η φαντασίωση ενός Θεού δεν συνιστά απλώς «επιθυμία» του, αλλά συνάμα και εκπλήρωσή της· δεν είναι απλώς ένας λόγος, αλλά ταυτόχρονα και η *υλοποίησή του*. Ό,τι επομένως η κλασική ψυχαναλυτική θεωρία αναγνωρίζει ως άρνηση της πραγματικότητας μέσω

⁴¹ Για την έννοια του Πραγματικού, βλ. §2.4., υποσ. 40, σελ.102.

⁴² Για τον συγκεκριμένο αμυντικό μηχανισμό, βλ. Καλούτσης, 1995: 63.

της φαντασίωσης, η *Αρμονική Ζωή* το αντιλαμβάνεται ως δημιουργία μίας καινούργιας πραγματικότητας μέσω πνευματικών αληθειών και θετικών σκεπτομορφών· ό,τι μοιάζει εξ επόψεως *ητικής* ως ένας τυπικός αμυντικός μηχανισμός του εγώ, αποτελεί εξ επόψεως *ημικής* μία τεχνική επαναθεμελίωσης της υποκειμενικότητας και του κόσμου· ό,τι φαίνεται εκ πρώτης όψεως μια τυπική διαδικασία *ψυχολογιοποίησης*, συνιστά κατ' ουσίαν μία έκτακτη χειρονομία *μεταφυσικοποίησης*. Ενσωματώνοντας μια ευρεία γκάμα πνευματικών αληθειών και θετικών σκεπτομορφών μέσα από την επιτέλεση αναρίθμητων γύρων EFT, κανένας εκπαιδευόμενος της *Αρμονικής Ζωής* απ' όσους τουλάχιστον εγώ γνώρισα, δεν ένιωσε ποτέ ότι «αρνείται» την πραγματικότητα. Αυτό που ένιωσε ήταν μάλλον ότι επαναθεμελιώνει την πραγματικότητα πάνω σε πνευματικές αξίες, οι οποίες απορρέουν από τη συνειδητοποίηση του βαθύτερου θεϊκού του εαυτού («είμαι μία αιώνια ψυχή στη διαδικασία της εξέλιξης»). Όταν η Νέλλη προτρέπει την Ούρσουλα να επαναλαμβάνει στο τέλος κάθε ημέρας πέντε θετικά πράγματα για την ίδια, δεν αισθάνεται καθόλου ότι της προτείνει μία υπεκφυγή· θεωρεί απλώς ότι την μυεί σε μία διαδικασία θετικής και πνευματικής επανίδρυσης της πραγματικότητας. Και όταν ο Αντώνης μου προτείνει να αποποιηθώ την οργή στο όνομα μίας θετικής πεποίθησης, δεν το κάνει καθόλου για να με «αποσπάσει» από την πραγματικότητα· το κάνει για να με βοηθήσει να ενταχθώ καλύτερα στην πραγματικότητα αυτή, να πάψω να την φοβάμαι και να την αντιστρατεύομαι σε κάθε δεύτερό μου βήμα, «να σταματήσω να βλέπω αντιπάλους εκεί που δεν υπάρχουν», όπως του αρέσει συχνά να μου επαναλαμβάνει.

Αναφέρθηκα προοιμιακά στην αντίληψη των μελών της *Αρμονικής Ζωής* για το EFT, ως «θησαυρού» τον οποίο οφείλουμε να εξαργυρώνουμε διαρκώς μέσα στην καθημερινότητά μας – και μάλιστα κατά τρόπο σπάταλο. Ίσως είμαστε σε θέση τώρα να κατανοήσουμε καλύτερα τα αίτια μιας τέτοιας αντίληψης, συνοψίζοντας τα διαφορετικά πεδία εφαρμογής της τεχνικής: ένα πεδίο *σωματικό*, εντός του οποίου το EFT λειτουργεί ως ασπιρίνη και αναλγητικό· ένα πεδίο *ψυχοδιανοητικό*, στο πλαίσιο του οποίου διαλύει αρνητικά συναισθήματα και εγκαθιστά θετικές σκεπτομορφές· ένα πεδίο *μεταφυσικό*, αφ' ης στιγμής το EFT κατασκευάζει μίας «θεϊκή» εικόνα του εαυτού και αναδημιουργεί τον κόσμο· αλλά κι ένα πεδίο *πρακτικής χρησιμότητας*, καθόσον η τεχνική είναι εύκολη στην εκμάθησή της, φιλική προς το χρήστη, γρήγορη στην επιτέλεσή της και εντυπωσιακή στα αποτελέσματά της. Στο τρίτο κεφάλαιο της διατριβής, θα μας δοθεί η ευκαιρία να στοχαστούμε ευρύτερα πάνω στις πιθανές πολιτικές μετεγγραφές όλων αυτών των πεδίων εφαρμογής.

§5.3. Διαλογισμός

§5.3.1. Από το «εγώ» προς το Πνεύμα

«Το ζητούμενο στο διαλογισμό είναι η παύση: δεν σκεφτόμαστε, δεν ενεργούμε, αλλά στεκόμαστε στο κενό»

Αντώνης (συντονιστής δευτέρου έτους)

«Σκοπός του διαλογισμού είναι η απόλυτη ΥΠΕΡΒΑΣΗ των σκέψεων του νου, ώστε να προχωρήσει κανείς πέρα από το βασίλειο των σκέψεων και των εικόνων» [ΤΔ:33 –κεφαλαία στο πρωτότυπο].

Τα δύο πρώτα έτη του σεμιναρίου αυτογνωσίας είναι αφιερωμένα στην ανάλυση του «εγώ», την εξοικείωση των εκπαιδευομένων με τις βασικές λειτουργίες της ανθρώπινης ψυχοδιανοητικής ζωής (πώς δημιουργούνται οι πεποιθήσεις και θεμελιώνονται επ' αυτών τα συναισθήματά μας, πώς αποκτούμε συνείδηση της προσωπικότητας και του πνευματικού Εαυτού μας) καθώς και με την εκμάθηση κάποιων θεμελιωδών πνευματικών αληθειών και τεχνικών. Από το τρίτο και μέχρι το έκτο έτος του κύκλου της αυτογνωσίας, παρατηρείται ωστόσο μία βαθμιαία συρρίκνωση του «αναλυτικού» μέρους του σεμιναρίου, προκειμένου να δοθεί ο μέγιστος δυνατός χρόνος στο *διαλογισμό*. Σημειώνεται δηλαδή μία σταδιακή μετατόπιση του κέντρου βάρους του μαθήματος από την εξωτερίκευση των σκέψεων και των συναισθημάτων των εκπαιδευομένων, στην εσωτερίκευση –και τελικά την υπέρβασή τους– μέσω της διαλογιστικής σιωπής.

Υπάρχει οπωσδήποτε μία παιδαγωγική λογική πίσω από μια τέτοια μετατόπιση, καθόσον η πνευματική εξέλιξη ορίζεται εξαρχής ως «*το ταξίδι στο μονοπάτι από το “εγώ” προς το πνεύμα που υπάρχει μέσα μας*» [ΤΔ: 143]. Η διάνυση αυτού του μονοπατιού προϋποθέτει ένα minimum ψυχικής γαλήνης, καθώς και έναν βαθμό περιστολής της τρικυμιώδουςφοράς των σκέψεων και των συναισθημάτων μας. Είναι αδύνατον να αφουγκρασθείς εντός σου τη φωνή του πνεύματος, ενόσω δεν έχεις αξιοποιήσει τα αναλυτικά εργαλεία των δύο πρώτων ετών της αυτογνωσίας για να καταπραΰνεις στοιχειωδώς τον εσωτερικό σου θόρυβο. Με τα λόγια της Ιωάννας,

Δεν μπορείς να απομονώσεις τις σκέψεις σου και να ησυχάσεις το μυαλό σου όταν όλα είναι ένα μπάχαλο μέσα στο κεφάλι σου και δεν ξέρεις τι σου γίνεται... ή ξέρεις μεν τι σου γίνεται, αλλά είναι τόσα τα συναισθήματα, τόσες οι αντικρουόμενες πεποιθήσεις και οι εσωτερικές συγκρούσεις, που δεν μπορείς να ηρεμήσεις ούτε για ένα λεπτό.

Το τρίτο έτος του σεμιναρίου έρχεται έτσι να εντείνει τους ρυθμούς μίας διεργασίας που αφορά στο κρίσιμο ερώτημα: πώς κατανοείται και εντάσσεται η διανοητική λειτουργία της συνείδησής μας στο πλαίσιο του πνευματικού δρόμου· ποιος είναι δηλαδή ο ενδεδειγμένος τρόπος χρήσης της

νόησής μας –και της ασίγαστης ροής σκέψεων τις οποίες εκείνη παράγει– ενόσω προσπαθούμε να διανύσουμε το μονοπάτι που οδηγεί από το «εγώ» στο πνεύμα. Καθώς είδαμε, είναι εξαιρετικά σημαντικό να εντοπίσουμε τις θεμελιακές μας πεποιθήσεις και να τις υπαγάγουμε στο φως των πνευματικών αληθειών της *Αρμονικής Ζωής*: είναι ακόμα σημαντικότερο όμως να γνωρίζουμε πώς πρέπει να διαχειριστούμε *εν τοις πράγμασι* τις πεποιθήσεις και τις σκέψεις μας, καθώς εξελισσόμαστε πνευματικά. Η τεχνική του διαλογισμού (στην εκμάθησή της οποίας είναι αφιερωμένο ολόκληρο το τρίτο έτος του σεμιναρίου) φιλοδοξεί να παράσχει την πλέον ικανοποιητική και εμπειριστατωμένη απάντηση στα παραπάνω ερωτήματα.

Πολλοί συνεκπαιδευόμενοι μου δηλώνουν ότι δεν είναι η πρώτη φορά που ασχολούνται με το διαλογισμό. Η Λίνα τον ασκεί ήδη δύο χρόνια (λέει ότι έμαθε την τεχνική μέσω ειδικών βιβλίων και DVD), ενώ ο Γιώργος τα τελευταία δώδεκα ή δεκατρία χρόνια: η Κούλα μιλάει για τη σχέση του διαλογισμού με τη μέθοδο Silva, ενώ η Πέπη αναφέρει ότι γνωρίζει την τεχνική από το *Γνωστικό Σύλλογο Ανθρωπιστικών και Επιστημονικών Μελετών*, του οποίου είναι μέλος. Οι περισσότεροι εκπαιδευόμενοι όμως είμαστε έτοιμοι να παραδεχτούμε την άγνοιά μας, όσον αφορά τουλάχιστον στο πρακτικό και επιτελεστικό κομμάτι της τεχνικής. Εξ ου και η παρακολούθηση του τρίτου έτους αυτογνωσίας προσλαμβάνει για τον καθέναν από εμάς τα χαρακτηριστικά μιας μύησης: όσοι γνωρίζουν, να προχωρήσουν παραπέρα: όσοι κάνουν τα πρώτα τους βήματα, να δοκιμάσουν τις αντοχές τους σ' ένα πνευματικό τοπίο εν πολλοίς αχαρτογράφητο.

Οι συντονίστριές μας, Χρύσα και Αθηνά, μας πληροφορούν ότι ο διαφορετικός βαθμός εξοικείωσης των εκπαιδευομένων με την τεχνική, όχι μόνο δεν εισάγει άτυπες ιεραρχήσεις μεταξύ τους, αλλά είναι επιπλέον και επιθυμητός, για τρεις βασικούς λόγους: πρώτον, διότι εγγράφει μέσα μας πολλαπλά επίπεδα κατανόησης του διαλογισμού, διασώζοντας έτσι τον πλουραλιστικό και εν γένει δημοκρατικό χαρακτήρα του πνευματικού βιώματος: δεύτερον, διότι η πνευματική εξέλιξη δεν θα πρέπει να νοείται γραμμικά και αθροιστικά, αλλά διαλεκτικά και ασύγχρονα –υπό την έννοια ότι πολλές φορές χρειάζεται να κάνουμε ένα βήμα πίσω, πριν προχωρήσουμε δύο βήματα μπροστά (από την άποψη αυτή, ποιός είναι «περισσότερο» και ποιός «λιγότερο» προχωρημένος στο διαλογισμό, συνιστά ζήτημα οπτικής). Και τρίτον, διότι, κατ' αντιστοιχίαν προς το σύνολο σχεδόν των τεχνικών της *Αρμονικής Ζωής*, ο διαλογισμός δεν υπάγεται σε κανένα εκπαιδευτικό πρωτόκολλο: ο κάθε εκπαιδευόμενος είναι ελεύθερος να προσποριστεί από την τεχνική όσα οφέλη θεωρεί ότι προσιδιάζουν στην περίπτωσή του, ή να παραιτηθεί από την επιτέλεσή της οποτεδήποτε το θελήσει. Η Αθηνά υπογραμμίζει τη συγκεκριμένη δυνατότητά μας ήδη από το πρώτο μάθημα:

Μην έχετε καμία προσκόλληση σε κανένα αποτέλεσμα, ή τίποτε μεγάλες προσδοκίες... Ο καθένας παίρνει από το διαλογισμό ό,τι μπορεί. Θεωρώ τελείως λάθος να έχουμε ένα «προκατ» μοντέλο στο μυαλό μας και να λέμε «θα γίνει εκείνο», «θα γίνει το άλλο», «θα αδειάσει ο νους μου» ή «θα ανέβει η ενέργειά μου»... Μπορεί όλα αυτά να συμβούν, μπορεί και να μη συμβούν. Εμάς μας ενδιαφέρει η *προσπάθεια* και η *διαδρομή* να κερδίσω κάτι μέσα από όλο αυτό. Ακόμα και το να μείνω σιωπηλός για δέκα λεπτά είναι κάτι –ένα βίωμα.

Η ίδια ευχέρεια επιτελεστικών επιλογών αφορά και στις αμιγώς «τεχνικές» λεπτομέρειες του διαλογισμού. Είναι χαρακτηριστικό ότι ακόμα και η κλασική στάση του «λωτού» δεν συνιστά για μας μονόδρομο, εφόσον αισθανόμαστε ότι παρεκκλίνουμε από τον κύριό μας στόχο –που δεν είναι βέβαια η εμπέδωση μιας συγκεκριμένης στάσης, αλλά ο περιορισμός των κινήσεων του σώματος και των σκέψεων του νου. Στην ερώτηση της Γιούλης εάν μπορούμε να κάνουμε διαλογισμό ξαπλωμένοι, η Χρύσα απαντά καταφατικά, υπό τον όρο βέβαια ότι δεν θα αφεθούμε να μας παρασύρει ο ύπνος. Αλλά κατά μία γενικότερη έννοια, θα έλεγα ότι οι συστάσεις των συντονιστριών περιστρέφονται γύρω από την ίδια πάντοτε ιδέα: να μην πιέσουμε τον εαυτό μας πέρα από ένα ορισμένο σημείο. Εάν νιώσουμε πόνο ή μούδιασμα, μπορούμε να αλλάξουμε στάση ή ακόμα και να τεντωθούμε· αν αντιληφθούμε ότι αδυνατούμε να κατασιγάσουμε τις σκέψεις μας, μπορούμε να εγκαταλείψουμε προσωρινώς και να δοκιμάσουμε αργότερα· ή πάλι, μπορούμε να φέρουμε στο μυαλό μας την εικόνα ενός όμορφου φυσικού τοπίου, μιας ιερής μορφής ή ενός αγαπημένου προσώπου και να μείνουμε εστιασμένοι εκεί, με απόλυτη ηρεμία και απάθεια –όπως εστιάζουμε το βλέμμα μας στην οθόνη της τηλεόρασης. Είναι σημαντικό να κατανοήσουμε εξαρχής ότι ζητούμενο στο διαλογισμό δεν είναι η ένταση και η προσπάθεια, αλλά το ήρεμο «άφημα» του μυαλού μας στη σιωπή –η ανεπαίσθητη και αργή καταβύθιση της ύπαρξής μας στα δικά της πνευματικά βάθη.

Είναι προφανές ωστόσο ότι τα πράγματα δεν είναι τόσο απλά όσο παρουσιάζονται στη θεωρία. Καθόσον γνωρίζω, όλοι οι εκπαιδευόμενοι (κι εγώ μαζί τους) είμαστε παιδιά της πόλης – πράγμα που σημαίνει ότι έχουμε μάθει να αντιλαμβανόμαστε το θορυβώδες σενάριο της ως φυσικό μας διάκοσμο. Επιπλέον, είμαστε επαγγελματίες και φοιτητές, πατέρες και μητέρες, ερωτικοί σύντροφοι και φίλοι, άνθρωποι της επικοινωνίας και της «μέριμνας» (όπως θα έλεγε ο Heidegger), με παραγεμισμένο το μυαλό από έγνοιες, προγραμματισμούς και όνειρα. Κάποιοι από εμάς τυχαίνει να είμαστε ακόμα και υποψήφιοι διδάκτορες, ταυτισμένοι με τις επιστημολογικές απαιτήσεις της επιτόπιας έρευνας –μα συνάμα πιστοί στην κληρονομιά του Καρτέσιου, που συνάγει την ύπαρξη αυστηρά και μόνο από τη σκέψη. Πώς θα μπορούσαμε λοιπόν τώρα να αυτοακυρωθούμε, κενώνοντας το μυαλό μας από την πλημμυρίδα των λόγων και των σκέψεων

του –και μάλιστα δίχως ένταση και προσπάθεια, όπως απαιτεί ο διαλογισμός; Πώς θα ήταν δυνατόν να «αφεθούμε» στην σιωπή του πνευματικού μας βάρους, ενόσω είναι παγκοίνως γνωστό ότι η πόλη δεν κοιμάται ποτέ, αλλά εμείς έχουμε εσωτερικεύσει προ πολλού την αϋπνία της; Πώς θα μπορούσαμε ως διανοούμενοι άνθρωποι, να υπερβούμε το μυαλό μας –και επομένως να πυροβολήσουμε πιο γρήγορα από τη σκιά μας;

§5.3.2. *Amor Vacui* –ή: Πώς να αδειάσετε το μυαλό σας από τις σκέψεις

Ευτυχώς που η προσωπική μου «γωνίτσα» μου επιτρέπει κάποια στοιχειώδη μόνωση –γεγονός που ελαχιστοποιεί ακόμα περισσότερο τους εξωτερικούς περισπασμούς· ευτυχώς που ο μοναδικός φωτισμός έρχεται από το γνωστό πλέον παγωμένο «καρέ» της τηλεόρασης (το σκοτάδι διευκολύνει πάντα τη συγκέντρωση)· ευτυχώς, τέλος, που το μάθημα εξακολουθεί να δομείται γύρω από το μαγνητοσκοπημένο DVD του Najemy, ο υποβοηθητικός ρόλος του οποίου πιστεύω ότι δίνει μία διέξοδο στην αμηχανία όλων μας. Είναι απολύτως αναμενόμενο τα πρώτα ασταθή βήματά μας στο διαλογισμό να απαιτούν κάποια εξωτερική καθοδήγηση· με την πάροδο όμως του χρόνου –και καθώς συνηθίζουμε προοδευτικά την όλη διαδικασία– η Χρύσα και η Αθήνα μάς διαβεβαιώνουν ότι θα μάθουμε να μειώνουμε την ένταση του εσωτερικού μας θορύβου και να εστιάζουμε στις σκέψεις μας, σαν να επρόκειτο για τις σκέψεις κάποιου άλλου. Θα εμπεδώσουμε δηλαδή μέσα μας την ύπαρξη του ανώτερου πνευματικού μας Εαυτού (ή του «Παρατηρητή», όπως αποκαλείται συχνότερα στο Κέντρο),⁴³ ο οποίος έχει επίγνωση όχι μόνο των σκέψεων που παράγει ο νους μας, αλλά και του γεγονότος ότι παράγει αυτές τις σκέψεις –την επίγνωση δηλαδή της ίδιας της διαδικασίας του σκέπτεσθαι. Η εσωτερική αφύπνιση του Παρατηρητή και η αποταύτιση από τις διανοητικές λειτουργίες του νου, αποτελεί μία πρώτη απόδειξη ότι έχουμε προχωρήσει πέρα από την επικράτεια του «εγώ» και έχουμε έρθει σε επαφή με τα αιώνια πνευματικά θεμέλια της ύπαρξής μας.

Αν επομένως οι σκέψεις του νου μοιάζουν με τη θορυβώδη επιφάνεια του τρικυμισμένου ωκεανού, το πνεύμα μέσα μας μοιάζει με τα σιωπηλά βάθη του· αν οι σκέψεις μοιάζουν με τις αμέτρητες διακλαδώσεις ενός κισσού, το πνεύμα μοιάζει με τις αμετακίνητες ρίζες του. Θόρυβος και πολλαπλότητα στην εξωτερική στοιβάδα της ύπαρξης, σιωπή και ενότητα στην εσωτερική της στοιβάδα: με αυτήν την αρκετά σχηματική διατύπωση θα τολμούσα να αποδώσω τη θεμελιώδη οντολογία του διαλογισμού⁴⁴ –τον οποίο θα έμπαινα εν συνεχεία στον πειρασμό να παρομοιάσω

⁴³ Για τον Παρατηρητή, βλ. ΤΔ: 304-312· ΣΖ: 170.

⁴⁴ Μία περιφραστικότερη διατύπωση της οντολογίας αυτής θα μπορούσε να είναι η εξής: «Στον εσώτερο πυρήνα του όλου, το Είναι ακινητεί σε μια ατέλεστη δυναμική κατάσταση, άμορφο και ανενεργό, αενάως δε απεργαζόμενο, ως γόνιμη μήτρα, την φανέρωση των όντων. Στην εξωτερική στοιβάδα της πραγματικότητας,

με ένα μακρύ και απαιτητικό μακροβούτι: από την ταραχώδη επιφάνεια του νου, στο βάθος της σιωπής του πνεύματος: από την πολλαπλότητα και αποσπασματικότητα της διανοητικής λειτουργίας, στην ενότητα και στην απαθή ενατένιση του Παρατηρητή. Καθώς το DVD του Najemy αρχίζει να παίζει –κι εγώ παίρνω τη στάση του «λωτού» για να επιχειρήσω επισήμως το πρώτο μου διαλογιστικό μακροβούτι– δικαιώνω αναδρομικά την προτροπή των συντονιστριών να μην ασκήσουμε πίεση στον εαυτό μας. Μάρτυς μου ο Θεός, δεν σκοπεύω να υποκριθώ τον ήρωα: με την πρώτη υπόνοια ασφυξίας, είμαι αποφασισμένος να βγω στην επιφάνεια για να πάρω αέρα.

[Najemy]: Καθίστε με την πλάτη σας ίσια, τα μάτια σας κλειστά και συντονιστείτε στην αναπνοή σας... Αναπνεύστε πιο αργά και πιο βαθιά... Με την εισπνοή, φανταστείτε ότι δέχετε φως ή ενέργεια μέσα στο κέντρο του στήθους, και ότι με την εκπνοή ανεβαίνει μέσα από τον αυχένα, το κεφάλι και έξω από το πάνω μέρος του κεφαλιού... Αναπνέετε με τον τρόπο αυτό, εισπνέοντας φως και ενέργεια στο κέντρο του στήθους και εκπνέοντας προς τα πάνω....Συνεχίστε την αναπνοή με τον τρόπο αυτό, με συγκέντρωση...

(μικρή παύση)

Τώρα επικεντρωθείτε στο κέντρο της καρδιάς, και φέρτε στο νου σας κάποιον που αγαπάτε... νιώστε την αγάπη που υπάρχει μέσα σας γι' αυτήν την αδελφή ψυχή...νιώστε και την ευγνωμοσύνη που υπάρχει μέσα σας γι' αυτόν ή αυτήν....την αίσθηση της χαράς και της ομορφιάς που σας προκαλεί η ύπαρξή του...και την ευχή που υπάρχει μέσα σας να είναι καλά με οποιονδήποτε τρόπο... Νιώστε την ενέργεια της αγάπης να γεμίζει το στήθος και να απλώνεται σε όλο το σώμα σαν δόνηση, σαν ενέργεια... και αφήστε την ενέργεια της αγάπης να ανέβει στο κεφάλι σας, στον εγκέφαλο, στον νου σας... Η ενέργεια μετατρέπεται σε φως, είτε το βλέπετε, είτε το νιώθετε... Νιώστε την αίσθηση του φωτός μέσα στο μέτωπό σας –είτε το βλέπετε είτε το νιώθετε.... Αφήστε το φως να απλωθεί στον εγκέφαλο και να φωτίσει όλα τα κύτταρα του εγκεφάλου...

(μικρή παύση)

Και αφήστε την αίσθηση του φωτός να απλωθεί στο πρόσωπό σας και να το χαλαρώσει, ώστε το πρόσωπό σας να γίνει φως.... Το φως απλώνεται στον αυχένα και χαλαρώνει και προχωράει στους ώμους και τα χέρια...η αίσθηση του φωτός χαλαρώνει και προχωράει μέσα στο στήθος σας... γεμίζει το στήθος με φως... κατεβαίνει μέσα στην κοιλιά σας και τη χαλαρώνει... το θείος φως απλώνεται στη λεκάνη και τα γεννητικά όργανα... και απλώνεται στους μηρούς, τις γάμπες και τα πέλματα, ώστε όλο το σώμα από τα πέλματα ως το πάνω μέρος του κεφαλιού δονείται με την αίσθηση του φωτός... και αν υπάρχουν μέρη που αντιστέκονται ή είναι σφιγμένα, χαλαρώνουν και ανοίγουν προς το φως...

(μικρή παύση)

το Είναι εμφανίζεται ως το πεδίο της άπειρης μορφικής πολλαπλότητας, ως ο διαστρωματωμένος κόσμος του γίγνεσθαι» [Μπεκριδάκης, 1999:53].

[ψιθυριστά]: Και το φως απλώνεται στο νου σας και εξαφανίζει τις σκέψεις...η κάθε σκέψη διαλύεται μέσα στο φως...

(2 λεπτά σιωπή)

[ψιθυριστά]: Το φως διαλύει κάθε σκέψη...

(3 λεπτά σιωπή)

[ψιθυριστά]: αφήστε το νου σας άδειο και απολαύστε το κενό μεταξύ των σκέψεων...

(10 λεπτά σιωπή)

...Και τώρα, θα μετρήσω από το ένα έως το πέντε, και εσείς μπορείτε σιγά-σιγά να επανέρχεστε στην εγρήγορση...

Η μόνη διαφορά σε σχέση με την *χαλάρωση* των δύο πρώτων ετών αυτογνωσίας [Α΄§1.2.1] έγκειται κατ' ουσίαν στα τελευταία δεκαπέντε λεπτά απόλυτης σιωπής. Πρόκειται οπωσδήποτε για το πιο μακρύ και απαιτητικό κομμάτι του διαλογισμού, το οποίο ομολογώ ότι κατάφερα να διεκπεραιώσω μονάχα εφόσον αποφάσισα –παραβαίνοντας την προτροπή του DVD– να κρατήσω τα μάτια μου ορθάνοιχτα. Ακίνητος και αμίλητος, κατανοώ οδυνηρά πόσο δύσκολο πράγμα είναι να «καρφώσω» το βλέμμα μου στο άπειρο, επιτρέποντας στο μυαλό μου να αδειάσει από τις σκέψεις του. Συνεπαίρνομαι ωστόσο από την εικόνα των συνεκπαιδευομένων μου, οι περισσότεροι από τους οποίους δείχνουν να τα καταφέρνουν αρκετά καλά: έτσι όπως τους παρατηρώ στη στάση του «λωτού» και με φόντο το ισχνό φως της αίθουσας, μου φαίνονται σαν έμψυχες κούκλες ή ζωντανά αγάλματα, που απολαμβάνουν την ακινησία τους –ή καλύτερα: *ευδαιμονίζονται* μέσα σ' αυτήν.

Κάποια βαθύτερη ανάγκη εξυπηρετείται εδώ. Ειδάλλως, μου είναι αδύνατον να εξηγήσω τον ζήλο που επιδεικνύουν για μία τόσο ιδιότυπη μορφή ύπαρξης –μέσα στην απόλυτη σιωπή, δίχως πράξεις, ομιλίες και σκέψεις. Ποια μπορεί να είναι η βαθύτερη αυτή ανάγκη; «*Να μείνω για λίγο μόνος με τον εαυτό μου. Κανείς άλλος: ο Βαγγέλης και εγώ*», απαντά ο Βαγγέλης. «*Να κατεβάσω λίγο τα ρολά και να ησυχάσω*», λέει η Ευαγγελία. «*Να καθαρίσω από τις εικόνες της ημέρας*», υπογραμμίζει η Αντιγόνη. «*Να σταματήσω λίγο να γυρνάω σαν σβούρα και να επιστρέψω στο κέντρο μου*», αναφέρει η Αλεξάνδρα.

Πρόκειται, νομίζω, για κοινό τόπο. Κάθε άνθρωπος διαθέτει μία μοναχική και αποκεκρυμμένη πλευρά, στην οποία αποσύρεται για να βρει καταφύγιο, όταν οι απαιτήσεις της καθημερινότητας αρχίζουν να υπερβαίνουν κατά πολύ το όριο των ψυχικών του αντοχών. Ως

γνήσια τέκνα της πόλης, όλοι οι εκπαιδευόμενοι είμαστε σε θέση να γνωρίζουμε πόσο αυστηρά λογοκρίνεται κάποτε αυτή η μοναχική πλευρά, μέσα στην υπερβολική συνάφεια του κόσμου και τις στενόχωρες συμβάσεις που συνυφαίνονται με τις κοινωνικές μας συναναστροφές. Εξ ου και η ανάγκη μας να διεκδικήσουμε έναν αυστηρά προσωπικό χώρο, προκειμένου να δώσουμε στη μοναχική μας πλευρά τη δυνατότητα να εκφραστεί, ακόμα και με τα πιο πενιχρά μέσα που έχουμε στη διάθεσή μας: το κλείσιμο των ματιών, την ακρόαση των παλμών της καρδιάς, τη φαντασίωση ενός κατάλευκου φωτός που διαπερνά και εξαγνίζει το σώμα μας –ή απλά: το κενό, τη σιωπή. Ας μη λησμονούμε ότι ακόμα και η σιωπή συνιστά ένα *βίωμα*, όπως το έθεσε η Αθηνά –το βίωμα της εκούσιας παραίτησής μας από κάθε μέριμνα και προσπάθεια, το βίωμα της ευφρόσυνης αιώρησής μας στο κενό, το βίωμα ενός ολοκληρωτικού μας «αφήματος» στην αβάσταχτη ελαφρότητα του είναι.⁴⁵

Οι ερωτήσεις που απευθύνουν στους εκπαιδευόμενους –και μαζί με αυτούς, σε μένα– οι συντονίστριές μας μετά το πέρας της όλης διαδικασίας, θα έλεγα ότι περιστρέφονται εξαρχής γύρω από το συγκεκριμένο βίωμα: πώς μας φάνηκε ο διαλογισμός, πόσοι από εμάς καταφέραμε να αδειάσουμε το μυαλό μας, πόσοι όχι, και για ποιο λόγο. Καθώς διαπιστώνω, οι αντιδράσεις μας είναι στο σύνολό τους θετικές: η ησυχία και η χαλάρωση λειτούργησαν για όλους μας αναζωογονητικά, ενώ ο οραματισμός του φωτός συνέβαλλε ώστε να δημιουργηθεί εντός μας ένας συνδυασμός εξυψωμένων εικόνων του εαυτού και ευγενών συναισθημάτων αγάπης. Σ’ ένα πρώτο επίπεδο, κάποιοι εκπαιδευόμενοι παραδέχονται ότι δυσκολεύτηκαν να «δουν» το φως, πολλώ δε μάλλον να το νιώσουν πάνω στο σώμα τους. Καταφεύγοντας ωστόσο σε μια σειρά από ευφάνταστες στρατηγικές, κατάφεραν σύντομα να υπερβούν τις αρχικές τους δυσκολίες. *«Είχα την τύχη να δω καθώς ερχόμουν μία υπέροχη δύση. Έφερα λοιπόν στο μυαλό μου το πορτοκαλί φως του ήλιου, και αυτή η πανέμορφη εικόνα με βοήθησε πολύ»*, αναφέρει η Ευαγγελία. *«Σκεπτόμουν διαρκώς τον εαυτό μου σαν ένα φωτιστικό»*, επισημαίνει η Γιούλη. *«Όταν ήμουν μικρή στις καλόγριες, είχα μία παναγίτσα στο κρεβάτι μου που όταν την έβαζες κοντά σε φως, φωσφορίζε μέσα στο σκοτάδι. Σκέφτηκα λοιπόν αυτήν την Παναγίτσα και μετά σκέφτηκα ότι όλο μου το σώμα φωσφορίζει σαν κι αυτή»*, συμπληρώνει με τη σειρά της η Λίνα.

Τα σημαντικότερα εμπόδια που αναφέρθηκαν, ωστόσο, αφορούσαν στο κρίσιμο τελευταίο δεκαπεντάλεπτο –στο καθαυτό δηλαδή μέρος του διαλογισμού. Όσοι εκπαιδευόμενοι απέτυχαν να αδειάσουν το μυαλό τους –μεταξύ των οποίων και εγώ– επικαλέστηκαν κατ’ αρχάς τη σωματική

⁴⁵ Όπως εύστοχα επισημαίνει άλλωστε μια από τις πιο εμβληματικές μορφές της *avant-garde* μουσικής του 20^{ου} αιώνα –ο John Cage– απόλυτη σιωπή και απόλυτο κενό, με την αυστηρή έννοια των όρων, δεν υπάρχει: “There is no such thing as an empty space or an empty time. There is always something to see, something to hear. In fact, try as we may to make a silence, we cannot” [Cage, 1961: 8]. Ως γνωστόν, στην θεμελιακή αυτή αντίληψη του Cage περί της πανταχού παρουσίας του ήχου βασίζεται το περίφημο έργο του 4’33”.

δυσφορία που συνεπάγεται η στάση του «λωτού». Είναι πράγματι δύσκολο να σταματήσεις την ανεξάντλητη ροή των σκέψεων μέσα σου, όταν το ίδιο σου το σώμα επαναστατεί λόγω κούρασης, πόνου, κνησμού ή μουδιάσματος: από οχλήσεις δηλαδή οι οποίες θα πρέπει να θεωρηθούν απολύτως αναμενόμενες για όσους βρίσκονται σε προκαταρκτικό ακόμα στάδιο εκμάθησης της τεχνικής, ή για εκείνους που επιτελούν το διαλογισμό χωρίς να τον συνδυάζουν με κάποια μορφή ήπιας σωματικής άσκησης (πχ γιόγκα). Ακόμα περισσότερο ανασταλτικός φάνηκε όμως στους εκπαιδευόμενους ο παράγοντας των εξωτερικών περισπασμών (ομιλίες από τη διπλανή αίθουσα, θόρυβος από το δρόμο), καθώς επίσης και των εμβόλιμων σκέψεων, οι οποίες ερείδονται κατά κανόνα σε κάποια δυσάρεστη κατάσταση της ημέρας: μια αγχογόνο επαγγελματική εκκρεμότητα, μια οικογενειακή στενοχώρια, μια προσωπική έγνοια. Άλλοι εκπαιδευόμενοι δήλωσαν αδυναμία να αδειάσουν το μυαλό τους λόγω έλλειψης συνάφειας με το αντικείμενο –«δεν έχω μπει ακόμα στο πνεύμα του διαλογισμού, χρειάζομαι περισσότερη καθοδήγηση», όπως δήλωσε η Ζωή– ενώ υπήρξαν, τέλος, και κάποιοι εκπαιδευόμενοι οι οποίοι απέδωσαν την αποτυχία τους σ’ έναν συνδυασμό των παραπάνω παραγόντων, καθώς και σε μια ευρύτερη ακαταληψία των στόχων, τους οποίους ο διαλογισμός φαίνεται να υπηρετεί: «Δεν καταλαβαίνω καν πως μπορεί κανείς να αδειάσει το μυαλό του», παραδέχτηκα ενώπιον της ομάδας με κάποια ενοχική –ομολογώ– συστολή.

Υπήρξαν ωστόσο κι εκείνοι που τα κατάφεραν. Η Κατερίνα, για παράδειγμα, ισχυρίζεται ότι δεν συνάντησε κανένα εμπόδιο και ότι κάνει το διαλογισμό «με ευκολία». Το ίδιο ισχυρίζεται και η Πέπη, σημειώνοντας επιπλέον ότι κάποια στιγμή ήρθε σε επαφή με τον Παρατηρητή, απ’ όπου και έλαβε «καθοδήγηση» για ένα προσωπικό της πρόβλημα. Ο Βαγγέλης επικαλείται μια ανάλογη διαλογιστική ικανότητα: «Δεν είχα κανένα εμπόδιο. Μια-δυο φορές βέβαια έκανα κάποιες σκέψεις, αλλά κατάφερα να μην εστιάσω σ’ αυτές». Με αντίστοιχο τρόπο εκφράζεται και η Λίνα:

Κάποια στιγμή μέσα στο άδειασμα, είναι φυσικό να σου έρθουν κάποιες σκέψεις. Σήμερα ας πούμε, σε όλη τη διάρκεια του διαλογισμού, με διέκοψαν τέσσερις σκέψεις αν δεν κάνω λάθος –ή και κάποια φασαρία εδώ. Αλλά τα αποδέχτηκα και επανήλθα γρήγορα στο κέντρο μου.

Περισσότερο από όλες όμως, διεγείρει το ενδιαφέρον μου η άποψη της Δήμητρας:

Όταν κάνω τον διαλογισμό εδώ, αισθάνομαι πάρα πολύ ωραία. Όταν όμως τον κάνω μόνη μου, έχω μια αντίφαση στο συναίσθημα: όταν μπαίνω στη φάση του διαλογισμού, αφήνομαι στο σύμπαν. Νιώθω ένα παιδί του σύμπαντος μαζί με εκατομμύρια άλλα παιδιά, αισθάνομαι το σύμπαν φιλικό, νιώθω ζεστασιά και ασφάλεια. Από την άλλη μεριά όμως, νιώθω και μόνη μου. Απέναντι σ’ ένα σύμπαν απέραντο, εγώ είμαι ένας κόκκος άμμου. Δεν με ενοχλεί ότι είμαι ένα

πολλοστημόριο της φύσης, αλλά ότι βιώνω ερημιά. Βιώνω επίσης και μία αίσθηση αυτολύπησης –ότι «αχ το καημένο, έχει πολλή ανάγκη να κάνει διαλογισμό, γιατί βασανίζεται από διάφορες σκέψεις ή καταστάσεις». Αλλά το κυρίαρχο συναίσθημα είναι η ερημιά μέσα σε ένα απέραντο σύμπαν.

Ίσως η ανταπόκριση της Δήμητρας να με εντυπωσιάζει τόσο πολύ, ακριβώς επειδή αντιτίθεται στο δικό μου βίωμα –ενός ήσυχου συνωστισμού από έμψυχα αγάλματα, μέσα σ' ένα κλειστό δωμάτιο. Παρόλα αυτά, η Χρύσα διαβεβαιώνει τη Δήμητρα ότι δεν υπάρχει τίποτε το προβληματικό στην ανταπόκρισή της: «Είναι θετικό που αισθάνεσαι έτσι. Έχεις αρχίσει σιγά-σιγά να αποταυτίζεσαι από το “εγώ” σου και να βιώνεις τη δική σου σχέση με το σύμπαν». Είναι απολύτως φυσικό, με άλλα λόγια το γεγονός ότι η Δήμητρα κατακλύζεται από το βίωμα της ερημιάς μέσα σ' ένα απέραντο σύμπαν –καθόσον γνωρίζουμε από την κοσμοθεωρία της *Αρμονικής Ζωής* ότι το «εγώ» συνιστά μια εκμερίκευση η οποία αδυνατεί εκ των πραγμάτων να σκεφτεί οικουμενικά. Η αίσθηση της ερημιάς ωστόσο δεν είναι απαραίτητα προβληματική· αντίθετα, μπορεί να σηματοδοτεί ακόμα και μια ορισμένη πρόοδο της Δήμητρας στον πνευματικό δρόμο.

Παρά τη συναισθηματική αναστάτωση που μπορεί να επιφέρει στον εκπαιδευόμενο, γίνεται για μένα ολοένα και πιο ξεκάθαρο ότι ο διαλογισμός βοηθά εν τούτοις τον τελευταίο να διαρρήξει τα ασφυκτικά περιγράμματα του «εγώ» του, και να έρθει σε μία πρώτη επαφή με το πνευματικό Όλον που το εμπεριέχει. Από πολλές απόψεις, το γεγονός αυτό θα πρέπει να θεωρηθεί αναμενόμενο: όσο παραμένουμε άγευστοι της εμπειρίας του διαλογισμού, έχουμε την τάση να αποδίδουμε απόλυτη αξιολογική προτεραιότητα στις διανοητικές μας ικανότητες και να πιστεύουμε ότι η αξία μας εξαρτάται από το βαθμό κατά τον οποίο η προσωπικότητά μας (ή το «εγώ» μας) θα καταφέρει να επιβληθεί πάνω στις απαιτήσεις της καθημερινής ζωής. Μονάχα εφόσον επιδοθούμε σε συστηματική επιτέλεση του διαλογισμού, αρχίζουμε προοδευτικά να συνειδητοποιούμε ότι το μυαλό μας δεν περιέχει το παν, αλλά *περιέχεται* από αυτό, ότι η σκέψη δεν μπορεί να είναι διαυγής εάν δεν αναπαύεται κάποια στιγμή στην ευδαιμονία της *μη σκέψης* –μα πάνω απ' όλα, ότι κάθε ορθολογικά διαρθρωμένη και αποτελεσματική προσπάθεια ορίζεται ως τέτοια, ακριβώς λόγω της δυνατότητάς της να ανασταλεί. Αγχώδεις και κοπιαστικές προσπάθειες οι οποίες κλιμακώνονται και επεκτείνονται στο διηνεκές, παύουν από κάποιο σημείο και μετά να θεωρούνται «προσπάθειες»· θυμίζουν μάλλον το μαρτύριο του Σισύφου –ή το άσκοπο τρέξιμο του χάμστερ μέσα στη ροδέλα του κλουβιού του.

§5.3.3. “My Time is now”

Χαλαρώνοντας την ένταση του σώματος και καταπαύοντας τη διανοητική μας αδολεσχία, ο

διαλογισμός μάς βοηθάει όχι απλώς να αντιληφθούμε, αλλά επιπλέον και να *βιώσουμε* ότι η πραγματικότητά μας είναι δι-επιπεδική: ότι υπάρχει δηλαδή ένα βαθύτερο πεδίο μέσα μας (άσπιλο, κενό, σιωπηλό), στο οποίο εδράζεται η ίδια η *δυνατότητα* της σκέψης και της δράσης – και το οποίο θα μπορούσαμε να αποκαλέσουμε με μια σειρά ονομάτων: Πνεύμα, Παρατηρητή, Ψυχή, Ανώτερο Εαυτό, Οικουμενική Συνειδητότητα.⁴⁶ Ο Najemy μας διαβεβαιώνει σχεδόν σε κάθε συνεδρία διαλογισμού ότι όσο περισσότερο αποσπούμε τη σκέψη μας από τον θόρυβο της εξωτερικής πραγματικότητας για να την εμβαπτίσουμε στο βαθύτερο αυτό πεδίο, τόσο πιο εμπνευσμένες και δημιουργικές λύσεις θα γεννηθούν σε σχέση με τα προβλήματά μας. Και όσο περισσότερο αποταυτιζόμαστε ψυχολογικά από τις εργώδεις προσπάθειές μας για να λάβουμε εσωτερική καθοδήγηση από τον Παρατηρητή –όπως συνέβη στην περίπτωση της Πέπης– τόσο περισσότερο θα δούμε να αυξάνεται η αποτελεσματικότητα των προσπαθειών μας αυτών. Από την άποψη αυτή, υπονιάζομαι ότι θα συνιστούσε σφάλμα να εκλάβουμε τον διαλογισμό ως μία τεχνική «φυγής» από την πραγματικότητα –και μάλιστα με όχημα τον ακρωτηριασμό της σκέψης. Μολονότι το πρόταγμα του «αδειάσματος» προβάλλεται συχνά από τους συντονιστές ως κυρίαρχο, δεν υπάρχει τίποτε πιο ανακριβές από το να ισχυριστούμε ότι η επιτέλεση του διαλογισμού απαιτεί εκ μέρους μας ένα είδος λοβοτομής. Υπάρχει οπωσδήποτε μία προσωρινή παραίτηση από τις χαώδεις και αποσπασματικές *σκέψεις*, οι οποίες είναι αναμενόμενο να κατακλύζουν το μυαλό μας, ενόσω διατελούμε σ’ ένα αστικό τοπίο τόσο ασφυκτικά γεμάτο από περισπασμούς και ερεθίσματα –σε μία συνθήκη *μόνιμης ηλεκτροπληξίας*, όπως θα έλεγε ο Jean Baudrillard.⁴⁷ Δεν υπάρχει όμως καμία παραίτηση από την ίδια τη *σκέψη*, καθόσον ο διαλογισμός επιχειρεί να τη διασώσει, ακριβώς, από τον πολυκερματισμό και τη διάχυσή της –διανοίγοντάς την στο οντολογικό βάθος του Παρατηρητή.

Σε ένα από τα εντατικά καλοκαιρινά σεμινάρια διαλογισμού στη Μυρρινούντα, ο Najemy μας εξηγεί ότι η υπέρβαση του νου επιτυγχάνεται κατά βάση με δύο τρόπους: με «σπόρο» και «χωρίς σπόρο». Στην πρώτη περίπτωση, εστιαζόμαστε σ’ ένα σημείο αναφοράς –ένα φως, ένα αγαπημένο πρόσωπο, μια εικόνα του Χριστού– και προσπαθούμε να ταυτιστούμε μαζί του, κλειδώνοντας «απ’ έξω» κάθε άλλη μας σκέψη. Στην δεύτερη περίπτωση, η υπέρβαση επιτυγχάνεται χωρίς κανένα σημείο αναφοράς, αλλά με την απευθείας αιώρηση του νου μας στο

⁴⁶ Ο πραγματικός Εαυτός, που θα τον δηλώνουμε με κεφαλαίο Έψιλον, είναι ο αθάνατος και αναλλοίωτος παρατηρητής όλου του δράματος της ζωής. Ονομάζεται πνεύμα, ψυχή, ανώτερος Εαυτός, εσωτερικός Εαυτός, παρατηρητής, ανάλογα με το σύστημα που κάποιος ερευνά» [ΣΖ: 169]. Στον εν λόγω Ανώτερο Εαυτό μπορεί επίσης να αποδοθεί και το όνομα της Οικουμενικής Συνειδητότητας, δεδομένου ότι «υπάρχει μόνον ένα Πνεύμα, ένας Παρατηρητής, μία Ύπαρξη, που είναι η Συνειδητότητα μέσα σε κάθε ύπαρξη» [ο.π.: 185].

⁴⁷ «Παράγονται και διαδίδονται [σήμερα] τόσα μηνύματα και σήματα που δεν θα έχουν πια ποτέ το χρόνο να διαβαστούν. Ευτυχώς για μας. Διότι με την ελάχιστη δόση που απορροφάμε είμαστε ήδη σε κατάσταση μόνιμης ηλεκτροπληξίας [Baudrillard, 1996: 42].

κενό. Προκειμένου να διευκολύνει τους εκπαιδευόμενους στη βίωση της υπέρβασης, ο Najemy προκρίνει συνήθως την πρώτη εκδοχή του διαλογισμού: είναι πιο εύκολο να αναστείλεις τις διανοητικές σου λειτουργίες κάνοντας τον εαυτό σου ενυπόστατο σε μία όμορφη εικόνα, παρά να αδειάσεις το μυαλό σου βυθιζόμενος διαμιάς στο σκοτάδι. Για να μπορέσεις ωστόσο να βιώσεις πραγματικά τη διάλυση των περιγραμμάτων των σκέψεών σου μέσα στο σημείο αναφοράς που έχεις επιλέξει, χρειάζεται προηγουμένως να εξοικειωθείς με τον ίδιο τον ήχο της σιωπής –υπό την έννοια ότι αν καταφέρεις να αγαπήσεις τη σιωπή έξω από σένα, θα καταφέρεις να την αγαπήσεις και μέσα σου.

Η εντατική άσκηση σιωπής η οποία μας ανατίθεται για το ερχόμενο εικοσιτετράωρο, αφορά στην επίτευξη αυτού ακριβώς του στόχου. Θα εξοικειωθούμε υπαρξιακά με τη σιωπή: αυτό σημαίνει ότι από σήμερα και μέχρι αύριο το πρωί, δεν θα απευθύνουμε το λόγο σε κανέναν –ούτε καν στον εαυτό μας. Θα απενεργοποιήσουμε τα κινητά τηλέφωνα και τις μικροσυσκευές μας, θα απεμπολήσουμε κάθε ανάγνωσμα και θα παραμείνουμε σιωπηλοί, εστιάζοντας τη σκέψη μας στο προσωπικό μας σημείο αναφοράς. Κατά τα υπόλοιπα, είμαστε ελεύθεροι να περάσουμε την ώρα μας όπως επιθυμούμε –με τη διαφορά ότι ο Najemy θα χτυπάει σε ανύποπτο χρόνο ένα καμπανάκι, προκειμένου ο καθένας μας να εξετάσει τι σκέφτεται τη δεδομένη στιγμή. Για όσους δυσκολεύονται να εστιάσουν σ' ένα πρόσωπο ή σε μια ιερή μορφή, ο Najemy προτείνει να εστιάσουν απλώς στη συγκεκριμένη τους ασχολία –έτσι ώστε, όταν χτυπήσει το καμπανάκι, να διαπιστώσουν κατά πόσο ο νους τους είναι πράγματι συγκεντρωμένος εκεί, ή έχει διολισθήσει σε διάφορες άλλες μέριμνες και σκέψεις.

Αποφάσισα να θέσω ως σημείο αναφοράς μια ασχολία εν πολλοίς μηχανιστική και αυτοματοποιημένη: το εξονυχιστικό καθάρισμα και γυάλισμα της κιθάρας μου. Εστιάζοντας προσεκτικά σε κάθε τάστο και κάθε ισχνή εκδορά, θα τολμούσα να ισχυριστώ ότι κατάφερα να κρατήσω το μυαλό μου για αρκετά μεγάλο χρονικό διάστημα ανέγγιχτο από εμβόλιμες σκέψεις – επανακτώντας μάλιστα με σχετική ευκολία τη συγκέντρωσή μου, κάθε φορά που αισθανόμουν ότι πήγαινα να εξοκείλω. Υπήρξε ωστόσο ένα κρίσιμο σημείο, πέρα από το οποίο η επανάκαμψή μου στο σημείο αναφοράς άρχισε να γίνεται ολοένα και πιο κοπιαστική: όχι μόνο διότι οι στερεότυπες κινήσεις του καθαρίσματος και του γυαλίσματος ήταν αδύνατον να κεντρίσουν το ενδιαφέρον μου από μια ορισμένη στιγμή και μετά· αλλά και γιατί το μυαλό μου άρχισε αυθόρμητα να αναπαράγει σκανδαλιστικά στιγμιότυπα και ξεκαρδιστικές εικόνες από την εικοσαετή νυχτερινή μου καριέρα ως μουζουξής –σε μια απέλπιδα ίσως προσπάθεια να θεραπεύσει την πλήξη του. Κατά μία διαφορετική διατύπωση, θα έλεγα ότι η απώλεια της

συγκέντρωσής μου ξεκίνησε από τη στιγμή που το μυαλό μου απομυθοποίησε τις μηχανιστικές κινήσεις του καθαρίσματος και του γυαλίσματος, βαρέθηκε να επικεντρώνεται στα τάστα και τις εκδορές –και άρχισε να αναζητά απολαύσεις.

Κάθε καμπανάκι που χτύπησε κατά τη διάρκεια των επόμενων δύο ωρών, με βρήκε αποδιοργανωμένο, να κρυφογελάω κάτω από τα μουστάκια μου –ή σε νοσταλγική περίσκεψη, να αναπολώ ηδυπαθή γυναικεία τσιφτετέλια. Η κραυγαλέα αυτή αποτυχία να κατασιγάσω τις απαιτήσεις του μυαλού μου, με βοήθησε εν τούτοις να αντιληφθώ πόσο δύσκολο εγχείρημα είναι τελικά το να σκέφτεται και να πράττει κανείς *διαλογιστικά*: με απόλυτη συγκέντρωση, χωρίς εμβόλιμες σκέψεις, αλλά και με την ήρεμη αποστασιοποίηση του Παρατηρητή –το οποίο σημαίνει: εστιασμένος πάντοτε στην παρούσα στιγμή, χωρίς προσκόλληση σε κάποιο προκατασκευασμένο αποτέλεσμα και ολότελα απαλλαγμένος από άγχη ή εντάσεις. Μολονότι αποκαρδιωτική από μία άποψη, η αποτυχημένη συμμετοχή μου στην άσκηση σιωπής της Μυρρινούντας, ενίσχυσε μέσα μου την πεποίθηση ότι μακριά από το να συνιστά ένα *sacrificium intellectus*, ο διαλογισμός θα πρέπει πρωτίστως να κατανοηθεί ως μια επίπονη άσκηση αυτοκυριαρχίας, αυτοελέγχου και προσήλωσης του υποκειμένου στη σκέψη (ή τη δραστηριότητα) της στιγμής. Είναι η τεχνική της διαρκούς επαναφοράς μας στο κρίσιμο επίπεδο διανοητικής διαύγειας και ψυχικής αταραξίας το οποίο απαιτείται, προκειμένου να σκεφτούμε, να πούμε και να πράξουμε το οτιδήποτε. Θα τολμούσα μάλιστα να προσθέσω ότι η ίδια η στάση του «λωτού» –με όλη την ανέρη ακινησία της– δεν κάνει τίποτε περισσότερο από το να σωματοποιεί αυτήν ακριβώς τη διανοητική διαύγεια και την ψυχική αταραξία.

Ανάλογα επιχειρήματα θα μπορούσε κανείς να επικαλεστεί και σε σχέση με την αιτίαση περί «φυγής» από τον κόσμο, η οποία απαγγέλλεται συχνά-πυκνά εναντίον του διαλογισμού. Είναι αλήθεια ότι ο διαλογισμός συνιστά ένα μακροβούτι στο πνευματικό βάθος του Εαυτού, μια μετατόπιση της εστίασής μας από τα έξω προς τα μέσα (*ad intra*). Αυτό όμως δεν σημαίνει ότι είναι εξ ορισμού εσωστρεφής ή –ακόμα χειρότερα– *φοβικός* απέναντι στην πραγματικότητα. Όλοι οι άνθρωποι αισθανόμαστε κάποια στιγμή την ανάγκη να έλθουμε «εις εαυτόν» και να περιορίσουμε στοιχειωδώς «τῶν σχέσεων καὶ τῶν συναναστροφῶν τῶν καθημερινῶ νοησία», όπως θα έλεγε ο ποιητής.⁴⁸ Κατά πόσον νομιμοποιούμε να ισχυριστούμε ότι μια τέτοια χειρονομία μάς μεταμορφώνει αυτόχρονα σε ομφαλοσκόπους και αναχωρητές, είναι νομίζω περιττό να διευκρινιστεί. Αποτολμώντας μάλιστα έναν παραλληλισμό, θα έλεγα ότι όπως η κάμπια δεν κρύβεται στο κουκούλι της από «εσωστρέφεια», αλλά υπακούοντας απλώς στην εξελικτική και μεταμορφωτική φορά της φύσης της, κατά τον ίδιο τρόπο και ο άνθρωπος δεν αποσύρεται στο

⁴⁸ Βλ. το ποίημα του Κωνσταντίνου Καβάφη «Όσο μπορείς» [1989: 29].

διαλογισμό για να «στρουθοκαμηλίσει», αλλά για να επιστρέψει στον κόσμο με διαύγεια πνεύματος και ανανεωμένη ζωτικότητα.⁴⁹ Είναι χαρακτηριστική η δήλωση του Βαγγέλη στο συγκεκριμένο σημείο, ότι ο διαλογισμός «ανεβάζει» την ανθρώπινη ενέργεια, καίτοι επιτελείται σε κατάσταση βαθείας σωματικής και διανοητικής χαλάρωσης:

Μην σπαταλώντας άσκοπα την ενέργειά σου σε διανοητικές εργασίες, ο διαλογισμός σε βοηθάει να εξοικονομείς ενέργεια και άρα να αισθάνεσαι συνέχεια «ανεβασμένος». Μοιάζει σαν τη «νεκρά» ταχύτητα του αυτοκινήτου, από την οποία θα ξεκινήσεις, για να φτάσεις σιγά-σιγά να τρέχεις με διακόσια. Η μάλλον, μοιάζει σαν να κάνεις “reboot” σε ολόκληρο τον οργανισμό σου.

Κάτι ανάλογο ισχυρίζεται και η Χρύσα: «*Με το να αφαιρεί τις περιττές λειτουργίες του νου και να χαλαρώνει το σώμα, ο διαλογισμός τελικά σου ανεβάζει την ενέργεια*». Η Λίνα επισημαίνει ότι κάνοντας διαλογισμό κάθε πρωί, «*είναι σαν ο οργανισμός σου να έχει συνέχεια φορτισμένες τις μπαταρίες του*». «*Με το διαλογισμό χτίζεις γύρω σου μια ασπίδα φωτός που σε προστατεύει από τα άγχη και την κούραση*» υπογραμμίζει με τη σειρά της η Φαίνη. «*Σε βοηθάει να συνειδητοποιήσεις ότι η ελευθερία είναι βασικά εσωτερική υπόθεση*», συμπληρώνει η Αλεξάνδρα.

Αλλά κι εγώ ο ίδιος, παρά την ταπεινωτική ανικανότητά μου να μετατοπιστώ από το πολυτάραχο μυαλό του διανοούμενου στον Παρατηρητή που με ενοικεί, αρχίζω σταδιακά να υπονιάζομαι τα πολλαπλά οφέλη του διαλογισμού. Εστιάζω, για παράδειγμα, σε αυτό που επιλέγω και όχι σε αυτό που μου επιβάλλεται έξωθεν (με τον τρόπο αυτό, μπορώ φερ’ ειπείν να συγκεντρωθώ σε μια θαυμάσια μελωδία του Nino Rota, ενώ στη διπλανή πολυκατοικία βρυχώνται τα κομπρεσέρ). Έρχομαι σε αμεσότερη επαφή με τις διαισθήσεις μου και διατυπώνω τις σκέψεις μου με μεγαλύτερη διαύγεια. Συντονίζομαι εσωτερικά με την εικόνα προσώπων και συγγραφέων που αγαπώ –τους προσωπικούς μου «μπεάτους»– και αισθάνομαι κάποτε μία τόσο μεγάλη διεύρυνση των συναισθημάτων μου, ώστε είμαι έτοιμος να αντιμετωπίσω με συμπάθεια ακόμα και την ενορχηστρωμένη αποκολοκύνθωση των τούρκικων σήριαλ. Όσο δε για το κενό, ανακαλύπτω περιδεής ότι είναι μεν σιωπηλό, αλλά όχι άφωνο: σαν «*το τραγούδι που βγαίνει από τη νύχτα στην Τρίτη του Μάλερ*» [Steiner, 2005: 124], αρχίζω βαθμηδόν να συνειδητοποιώ ότι το κενό μπορεί υπό συγκεκριμένες προϋποθέσεις, να μας οδηγήσει σε μία *terra incognita* πέρα από όλες τις

⁴⁹ Είναι σαφής εν προκειμένω η προειδοποίηση του Najemy: «Ο διαλογισμός [...] μπορεί να γίνει το προσωρινό καταφύγιο ή “πνευματικό κουκούλι” μέσα από όπου μπορεί να χρειαστεί να περάσουμε για να βιώσουμε την εσωτερική μας μεταμόρφωση. Δε θα πρέπει όμως να γίνει σε καμιά περίπτωση το κρησφύγετο από τον κόσμο και τα προβλήματά του [ΤΔ:134· πρβλ. ΣΖ: 114]. Παραπλήσια άποψη διατυπώνει και ο Anthony O’Brien: «Ο διαλογισμός είναι μια προετοιμασία για δραστηριότητα και όχι κάποια μορφή απόδρασης από την πραγματικότητα. Δεν είναι ένα αναισθητικό που εισάγουμε οι ίδιοι στον εαυτό μας για να μη μας ενοχλεί η πεζή καθημερινή ζωή. Ο ΥΔ ανανεώνει, αναζωογονεί και εξαγνίζει ολόκληρο τον άνθρωπο, έτσι ώστε να μπορεί να διοχετεύει περισσότερη δημιουργικότητα και επαγρύπνηση σε ό,τι κάνει» [O’Brien, 1993:16].

στερεοτυπικές κατανοήσεις του εαυτού μας –και επομένως εγγύτερα σ’ αυτό που είμαστε κατά τη μύχια ποιότητά μας.

Αν η μέχρι τώρα ανάλυσή μου ανταποκρίνεται στοιχειωδώς στην πραγματικότητα, πιστεύω ότι δεν είναι δύσκολο να υποψιαστούμε για ποιο λόγο ο διαλογισμός προκρίνεται από τα μέλη της *Αρμονικής Ζωής* ως μία τεχνική *sine qua non* για την αντιμετώπιση των επιπτώσεων της οικονομικής κρίσης. Στρέφοντας τον εκπαιδευόμενο στα πνευματικά βάθη της ύπαρξής του και παρωθώντας τον διαρκώς να αντλεί από εκεί ζωτικότητα και απαντήσεις, ο διαλογισμός επιτυγχάνει κατ’ αρχάς να καταθέσει εντός του ένα ισχυρό βίωμα ασφάλειας και αφοβίας απέναντι σε οποιοδήποτε πρόβλημα της καθημερινότητας. Σε συνδυασμό με την πρώτη πνευματική αλήθεια («ό,τι συμβαίνει είναι για την προσωπική μου εξέλιξη»), ο διαλογισμός υποδεικνύει δηλαδή στον εκπαιδευόμενο ότι ακόμα και μία συνθήκη τόσο στενάχωρη όσο αυτή της οικονομικής κρίσης, δεν μπορεί να επηρεάσει εν τέλει παρά μονάχα την εξωτερική στοιβάδα της ύπαρξής του –να κατακλύσει απλώς το «εγώ» του με αρνητικά συναισθήματα και απαισιόδοξες σκέψεις. Εγκεντρίζοντας ωστόσο στην άχρονη και σιωπηλή σοφία του Παρατηρητή αυτό το κουρασμένο και πεφορτισμένο «εγώ», ο διαλογισμός υπόσχεται τη δυνατότητά του να ανακαινισθεί, και επομένως να γεννήσει εμπνευσμένες και «έξυπνες» λύσεις στα προβλήματα που θέτει η κρίση· λύσεις, τις οποίες ο εκπαιδευόμενος θα ήταν αδύνατον να διανοηθεί, ενόσω παραπαίει μέσα στους κοινωνικούς του προγραμματισμούς, τα αρνητικά συναισθήματα και το πλήθος των λανθασμένων του σκεπτομορφών.⁵⁰

Αυτό δεν σημαίνει βέβαια ότι ο διαλογισμός καθιστά τον εκπαιδευόμενο αντικειμενικώς απρόσβλητο στις επιπτώσεις της κρίσης· σημαίνει μόνο ότι, χτίζοντας γύρω του μια «ασπίδα φωτός», όπως αναφέρει η Φαίνη, τον προστατεύει από τη σύγχυση, το άγχος, τον πανικό και την οργή –από όλες δηλαδή εκείνες τις ψυχοδιανοητικές συνθήκες οι οποίες θολώνουν το μυαλό και παραλύουν τη θέληση για δράση. Με άλλα λόγια, ο διαλογισμός διασώζει τον εκπαιδευόμενο από τις αλλοτριωμένες και αλλοτριωτικές δυνάμεις της κρίσης, χαρίζοντάς του την πνευματική διαύγεια και το ψυχικό σθένος που απαιτούνται, προκειμένου να σταθεί στα πόδια του και να προσδιορίσει τη ζωή του με νέα πνοή –να κάνει δηλαδή “reboot”, σε ολόκληρη την ύπαρξή σου, όπως παραστατικά επισημαίνει ο Βαγγέλης. Πάνω απ’ όλα όμως, ο διαλογισμός βοηθάει τον εκπαιδευόμενο να απελευθερωθεί από τις ενοχές του παρελθόντος και τα άγχη του μέλλοντος, υποδεικνύοντάς του τον τρόπο με τον οποίο θα μπορέσει να επικεντρωθεί στη μοναδική διάσταση

⁵⁰ Όπως εύστοχα αναφέρει επ’ αυτού η Shakti Gawain, “[w]hen you quiet your personality during meditation, and come into a “being” space, you open the channel for higher wisdom and guidance to come to you through your intuitive mind. You can ask questions and wait for answers to come to you through words, mental images, or feeling impressions” [Gawain, 1998: 54-55]. Πρόκειται ακριβώς για τη διαδικασία της «εσωτερικής καθοδήγησης», την οποία είδαμε να συμβαίνει στην περίπτωση της Πέπης.

του χρόνου που έχει οντολογικό περιεχόμενο –και γι’ αυτό πραγματική σημασία: το *παρόν*.⁵¹ Μη λησμονούμε ότι ο Παρατηρητής δεν ταράζεται από ενοχές και άγχος: είναι η ωκεάνια γαλήνη του *nunc aeternum*, η απόλυτη κατάφαση της ύπαρξης στο *εδώ και τώρα*, η ευδαιμονιστική και ταυτόχρονα αποστασιοποιημένη ενατένιση της *παρούσας στιγμής*. Φέρνοντάς τον σε επαφή με τον Παρατηρητή, ο διαλογισμός βοηθάει τον εκπαιδευόμενο να αποκτήσει βιωματική επίγνωση αυτής της ευδαιμονιστικής διάστασης του παρόντος, να αντιληφθεί τον ψευδαισθησιακό χαρακτήρα του παρελθόντος και του μέλλοντος και να συνδεθεί με εκείνη την εσωτερική φωνή της ύπαρξής του η οποία νομιμοποιείται κατ’ εξοχήν να πει: *υπάρχω· είμαι εδώ*, αμετακίνητος στα οντολογικά μου θεμέλια, ολοκληρωτικά *παρών* στην πραγματικότητα που βιώνω. *Ζω τη στιγμή*, ριζωμένος ακατάλυτα στο *Τώρα*.

Γιατί άραγε μια τέτοια επίγνωση να μην είναι αρκετή; Τι παραπάνω προσθέτει στην αυτοσυνειδησία μου, αλλά και στη δυνατότητά μου να αντιμετωπίσω τα δεινά της οικονομικής κρίσης, η νοσταλγία για ένα παρελθόν που δεν υπάρχει πια, ή το άγχος για ένα μέλλον το οποίο δεν μπορώ να γνωρίσω και να ελέγξω; Για ποιο λόγο θα πρέπει να παραδέρνω μέσα στις ενοχές και την αγωνία, αφ’ ης στιγμής *υπάρχω* ατάραχος στο *εδώ και τώρα*; Χωρίς αμφιβολία, ο διαλογισμός διδάσκει ότι η ελευθερία συνιστά πρωτίστως μια εσωτερική υπόθεση, όπως λέει η Αλεξάνδρα: διότι μόνο ο εγκεντρισμός του «εγώ» στην άχρονη αιωνιότητα του Παρατηρητή εγγυάται εν τέλει μια ζωή ενθυλακωμένη στην ευδαιμονία του παρόντος –και όχι στη σκιαμαχία του παρελθόντος ή στη φευγαλέα ενδεχομενικότητα του μέλλοντος.

§5.4. Βιώνω Ειρήνη –ή: Οραματιζόμενοι την Ιδανική Κοινωνία

⁵¹ «Η μόνη πραγματικότητα είναι το παρόν. Το παρελθόν και το μέλλον είναι ψευδαισθήσεις» [ΣΖ: 218]. Ο ίδιος αφορισμός επαναλαμβάνεται και σε άλλη συνάφεια: «*Η μόνη πραγματικότητα είναι το παρόν*. Το παρελθόν και το μέλλον είναι ψευδαισθήσεις. Γι’ αυτό σκέψεις για το παρελθόν είναι χάσιμο νοητικής ενέργειας και ένα εμπόδιο στο να μπορούμε να ζούμε την αλήθεια της παρούσας στιγμής» [ΘΑΓ: 146 –έμφαση στο πρωτότυπο]. Πρβλ. την παρεμφερή άποψη του Eckhart Tolle: «Έχεις ποτέ βιώσει, κάνει, σκεφτεί ή νιώσει κάτι έξω από το Τώρα; [...] Είναι δυνατόν να συμβεί ή να *υπάρξει* κάτι έξω από το Τώρα; [...] Τίποτε δε συνέβη στο παρελθόν· συνέβη στο Τώρα. Τίποτε δε θα συμβεί στο μέλλον· θα συμβεί στο Τώρα. Αυτό που σκέφτεσαι σαν παρελθόν είναι ένα αχνάρι μνήμης ενός προηγούμενου Τώρα, που είναι αποθηκευμένο στο νου. Όταν θυμάσαι το παρελθόν, ενεργοποιείς ξανά το Τώρα. Όταν σκέφτεσαι στο μέλλον, το κάνεις τώρα. Το παρελθόν και το μέλλον προφανώς δεν έχουν δική τους πραγματικότητα. Όπως ακριβώς το φεγγάρι δεν έχει δικό του φως, αλλά απλώς αντανακλά το φως του ήλιου, έτσι και το παρελθόν και το μέλλον είναι μόνο χλομές αντανακλάσεις του φωτός, της δύναμης και της πραγματικότητας του αιωνίου παρόντος. Η πραγματικότητά τους είναι «δανεισμένη» από το τώρα» [Tolle, 2009: 93 –έμφαση στο πρωτότυπο]. Δεν αποτελεί σύμπτωση, εξάλλου, ότι ο Najemy έχει αφιερώσει μία ολόκληρη σειρά ομιλιών και εντατικών σεμιναρίων στην *Δύναμη του Τώρα* [ΔΤ· ΔΤΕΤ], ζητούμενο των οποίων αποτελεί όχι απλά η οικειοποίηση των ιδεών του Tolle, αλλά και η *πρακτική εφαρμογή τους*. Από την επιτόπια έρευνά μου προκύπτει ότι ο διαλογισμός χρησιμοποιείται ως μία από τις ιδεωδέστερες τεχνικές για την εφαρμογή αυτή.

§5.4.1. Το Νησί των Εκατό Πιθήκων

Υπάρχει μια διαλεκτική και αμφίδρομη σχέση ανάμεσα στον διαλογισμό και τον οραματισμό, μολοντί αμφότεροι διατηρούν στο ακέραιο την αυτοτελείά τους. Σε πλείστα σεμινάρια της *Αρμονικής Ζωής*, ο οραματισμός παίζει συχνά ρόλο εισαγωγής στο διαλογισμό, ενώ ο τελευταίος εκλαμβάνεται ως ένα είδος επιλόγου ή προέκτασης του οραματισμού. Θα ήταν σφάλμα ωστόσο να ταυτίσουμε τις δύο παραπάνω πνευματικές τεχνικές. Ο οραματισμός συνιστά μια διαδικασία κατά την οποία το μυαλό μας δημιουργεί εικόνες σχετικά με πρόσωπα, αξίες, φαντασιώσεις, μνήμες ή αγαθά. Ο διαλογισμός, αντίθετα, αποτελεί μία τεχνική νοητικής υπέρβασης όλων των σκέψεων και των εικόνων –επομένως και αυτών του οραματισμού. Για να το θέσω με διαφορετικούς όρους, ενώ κατά τη διαδικασία του οραματισμού η διανοητική λειτουργία αναπαύεται στις εικόνες που δημιουργεί, κατά το διαλογισμό παραιτείται από κάθε δραστηριότητα και κάθε εικονοποιία. Σαν ένα είδος διανοητικής αναπνοής, ο οραματισμός «εισπνέει» επομένως εικόνες κρατώντας τες μέσα στον νου, ενώ ο διαλογισμός «εκπνέει» τις εικόνες αυτές, αφήνοντας τον νου άδειο και ακίνητο.

Συζητώντας τη διαφορά οραματισμού και διαλογισμού με μέλη της *Αρμονικής Ζωής*, αντιλαμβάνομαι ότι η προτίμησή τους για τον πρώτο ή τον δεύτερο εξαρτάται κατά κύριο λόγο από την ιδιαιτερότητα της περίπτωσης την οποία αντιμετωπίζουν κάθε φορά, αλλά και από το πρόσημο των συναισθημάτων και των σκεπτομορφών που συνυφαίνονται με την τελευταία. Αρνητικά συναισθήματα και σκεπτομορφές αναζητούν συνήθως την εκκένωσή τους στο διαλογισμό· θετικά συναισθήματα και σκεπτομορφές αναζητούν την ευδαιμονιστική απόλαυσή τους μέσα στον οραματισμό. Δεν υπάρχει κανένας λόγος να υπερβείς τις εικόνες ενός όμορφου ονείρου που είδες μόλις το προηγούμενο βράδυ· έχεις κάθε λόγο όμως να υπερβείς την εικόνα του οργισμένου εργοδότη σου ή την ριζικά απαισιόδοξη σκεπτομορφή ότι η ζωή συνιστά μία διαρκή πορεία προς το θάνατο. Κατ' αντίστοιχο τρόπο, είναι απολύτως θεμιτό να θέλεις να αδειάσεις το μυαλό σου από τις ανατριχιαστικές εικόνες μιας χρεοκοπημένης χώρας που ερειπώνεται ολοένα· αλλά είναι και απολύτως αναμενόμενο να θέλεις να αντισταθμίσεις αυτό το σενάριο με το όραμα μιας ιδανικής κοινωνίας που δεν γνωρίζει φτώχεια, δυστυχία και θάνατο. Πόσο μάλλον, όταν το όραμα αυτό δεν συνιστά απλώς έναν ευσεβή πόθο, αλλά μια δυνατότητα η οποία μπορεί –υπό συγκεκριμένες έστω προϋποθέσεις– να πραγματοποιηθεί.

Πώς είναι δυνατόν να συμβεί κάτι τέτοιο; Ποιος είναι ο κρίσιμος εκείνος παράγοντας που θα συμβάλλει στην υλοποίηση μιας τέτοιας κοινωνίας; Η απάντηση που δίνεται από τον Najemy και τους συντονιστές σε όλα τα σχετικά με την κρίση σεμινάρια της *Αρμονικής Ζωής*, είναι παράδοξη, όσο και κατηγορηματική: *οι θετικές σκεπτομορφές μιας «κρίσιμης μάζας» πνευματικών*

υποκειμένων· ο συχνός και συντονισμένος δηλαδή οραματισμός της ιδανικής αυτής κοινωνίας από την τετραγωνική ρίζα του 1% του εθνικού πληθυσμού –η οποία στην περίπτωση της Ελλάδας, ανέρχεται στα τριακόσια περίπου άτομα. Η συγκεκριμένη απάντηση δεν δίδεται βέβαια ποτέ *a priori* και διαμιάς (στην περίπτωση αυτή, θα ηχούσε μάλλον ως μαγική φόρμουλα ή αποκρυφιστική συνταγή). Αντίθετα, συναρθρώνεται όπως πάντοτε, μ' ένα δεδομένο corpus πνευματικών αληθειών, τεχνικών και μεταφυσικών παραδοχών, οι οποίες συνιστούν, καθώς είδαμε, τα ανυπέβλητα προαπαιτούμενά της. Θα έλεγα ωστόσο ότι η κατανόηση μιας απάντησης που φλερτάρει τόσο εμφανώς με τον φορμαλισμό της στατιστικής («τετραγωνική ρίζα του 1% του ελληνικού πληθυσμού») προσκρούει κάποτε σε μία αυθόρμητη επιφύλαξη των εκπαιδευμένων για την *ρεαλιστική* δυνατότητα των θετικών μας σκεπτομορφών να επηρεάσουν την εξωτερική πραγματικότητα. Μία από τις πιο συχνές ενστάσεις που ακούει κανείς στο Κέντρο απέναντι στην άποψη των συντονιστών και του Najemy ότι θα επαρκούσαν οι συντονισμένες σκέψεις μιας «κρίσιμης μάζας» ανθρώπων για να αντιμετωπιστεί η οικονομική κρίση, είναι ότι το σενάριο μοιάζει υπερβολικά αισιόδοξο για να είναι αληθινό.

Υπάρχουν πράγματι πολλοί τρόποι να σταθεί κανείς απέναντι σ' ένα τόσο «αισιόδοξο» σενάριο. Κατά την άποψή μου, ωστόσο, ένα από τα πιο ενδιαφέροντα χαρακτηριστικά του πνευματικού δρόμου εντοπίζεται στην περιπλοκότητα που λανθάνει συχνά πίσω από τα φαινομενικώς πιο απλά πράγματα –ή, για να παραφράσω μια ωραία σκέψη του Marvin Minsky, στο γεγονός ότι «*τα πράγματα στα οποία η νόησή μας είναι περισσότερο ικανή, είναι εκείνα για τα οποία έχουμε λιγότερη επίγνωση*» [Minsky, 1995: 44]. Όπως μας δόθηκε η ευκαιρία να διαπιστώσουμε σε προηγούμενη ενότητα, η πνευματική αντιμετώπιση ενός προβλήματος σημαίνει, κατ' αρχάς, τη ριζική αναθεώρηση των αποφάσεων, των επιλογών, των συμπεριφορών, των τρόπων σκέψης και της συνολικής στάσης της ζωής μας, ως πνευματικών υποκειμένων. Δεν υπάρχει κανένα μαγικό ραβδί ανέφελης και άκοπης μεταμόρφωσης του κόσμου. Μια τέτοιας εμβέλειας υπαρξιακή μεταστροφή είναι αδύνατον παρόλα αυτά να υλοποιηθεί μονάχα με την επίκλησή της· χρειάζεται πρωτίστως να αντλήσει έμπνευση και προσανατολισμό από ένα συγκεκριμένο *όραμα* του καινούργιου κόσμου τον οποίο επιθυμούμε να δημιουργήσουμε. Μονάχα εφόσον καταφέρουμε να αντιτάξουμε στη δυστοπία της οικονομικής κρίσης την ευτοπία ενός πνευματικά ανακαινισμένου κόσμου –αντισταθμίζοντας έτσι ένα αρνητικό όραμα με ένα αντίστοιχο θετικό– έχουμε το δικαίωμα να ελπίζουμε στην υπέρβαση του υπάρχοντος. Μονάχα εφόσον ευοδώσουμε την ικανότητα της σκέψης μας να οραματιστεί εκ νέου τον κόσμο που *επιθυμούμε*, νομιμοποιούμαστε να καταγγείλουμε –και εν συνεχεία να αλλάξουμε– τον κόσμο που

δεν επιθυμούμε.

Αφ' ης στιγμής καταστεί σαφής η αναγκαιότητα οραματισμού της δικής μας πνευματικής ευτοπίας, υπάρχουν δεδομένες κοσμολογικές παράμετροι που πηγάζουν από την καταστατική κοσμοθεωρία της *Αρμονικής Ζωής* –όπως διατυπώνεται στο βιβλίο του Najemy *Οικουμενική Φιλοσοφία*– οι οποίες μας επιτρέπουν να πιστεύουμε ότι ο οραματισμός συνιστά μια πραγματική πραγματική *επιτέλεση*. Μία πρώτη τέτοια παράμετρος θα πρέπει να θεωρηθεί ο *νόμος της έλξης* – περίφημος εν γένει στο χώρο της εναλλακτικής θρησκευτικότητας ύστερα από την έκδοση του βιβλίου της Rhonda Byrne *Το Μυστικό* [2007], αλλά και ιδιαίτερα δημοφιλής μεταξύ των μελών του Κέντρου. Ο Βασίλης τον συνοψίζει ως εξής:

Ο νόμος της έλξης λέει ότι όταν ένα πράγμα το θέλεις πολύ με θετικό τρόπο, αναπτύσσεις ένα πολύ έντονο θετικό συναίσθημα και τελικά το αποκτάς. Αλλά επίσης και όταν ένα πράγμα το φοβάσαι πάρα πολύ, το αντενύχεται πάρα πολύ ή το μισείς πάρα πολύ, δημιουργείς επίσης ένα έντονο αρνητικό συναίσθημα μέσα σου, και το έλκεις εξίσου.

Ο νόμος της έλξης αποφαινεται, με άλλα λόγια, ότι το όμοιο έλκει το όμοιο και έλκεται απ' αυτό, δημιουργεί το όμοιο και δημιουργείται απ' αυτό⁵² –γεγονός το οποίο συνεπάγεται ότι αναλόγως του προσήμου των σκεπτομορφών και των συναισθημάτων μας, έλκεται και δημιουργείται η αντίστοιχη υλική πραγματικότητα. Από την άποψη αυτή, θα μπορούσαμε να πούμε ότι ο νόμος της έλξης επανεγγράφει και επικαιροποιεί από διαφορετικό δρόμο ένα από τα πλέον προσφιλή θέματα της New Age φιλολογίας –τη διαπλαστική ικανότητα του νου πάνω στην ύλη (mind over matter).⁵³

Παρακολουθώντας στενά τη σειρά των σεμιναρίων που αφιέρωσε ο Najemy στην εφαρμογή του *Μυστικού* ήδη από το Νοέμβριο του 2009,⁵⁴ μου έκανε πάντοτε εντύπωση η προθυμία με την οποία οι συντονιστές και οι εκπαιδευόμενοι επικαλούνταν το νόμο της έλξης σαν να επρόκειτο για έναν φυσικό νόμο –όπως είναι, λόγου χάρη, ο νόμος της βαρύτητας. Αυτή η ετοιμότητα να κανονικοποιηθεί και να φυσικοποιηθεί μια απλή υπόθεση εργασίας, αυτή η σπουδή να επενδυθεί το κύρος φυσικού νόμου μια διαίσθηση η οποία εξ ορισμού αδυνατεί να υπαχθεί στο κριτήριο της διαψευσιμότητας, με ωθεί να υποθέσω ότι τα μέλη της *Αρμονικής Ζωής* αποδέχονται τον νόμο της έλξης όχι λόγω επάρκειας επιστημονικών τεκμηρίων, αλλά εκκινώντας μονάχα από την *θέλησή* τους να τον αντιμετωπίσουν ως «νόμο». Για να το θέσω με διαφορετικούς όρους, η

⁵² Με τα λόγια της ίδιας της Rhonda Byrne: «Ο νόμος της έλξης ορίζει ότι *τα όμοια έλκονται*, άρα, όταν κάνετε μια σκέψη, προσελκύετε ταυτόχρονα και άλλες *όμοιές* της. Οι σκέψεις είναι μαγνητικές, και οι σκέψεις έχουν η καθεμία τη δική της συχνότητα. Καθώς τις πραγματοποιείτε, οι σκέψεις σας εκπέμπονται στο Σύμπαν και προσελκύουν δια του μαγνητισμού όλα όσα βρίσκονται στην ίδια συχνότητα. Ό,τι εκπέμπεται επιστρέφει στην πηγή του –δηλαδή *σ' εσάς*» [Byrne, 2009: 47 –έμφαση στο πρωτότυπο]. Για τη σχέση του νόμου της έλξης με τον δημιουργικό οραματισμό, βλ. Gawain, 1998: 9-11.

⁵³ Για το θέμα αυτό, βλ. ενδεικτικά Watson, 1973:125-155.

⁵⁴ Βλ. ενδεικτικά ΕΦΜ· ΜΥΧ.

οικειοποίηση του νόμου της έλξης εκ μέρους των μελών της *Αρμονικής Ζωής* δεν ερείδεται στην αντικειμενικά εξακριβωμένη του ισχύ, όσο σε μια *βούληση πίστης* [James, 2002] –στην απόφασή τους δηλαδή να *αναγνωρίσουν* την αντικειμενική αυτή ισχύ, βασιζόμενοι σε ένα πνευματικό καταπίστευμα ή σε μια κοινώς αποδεκτή υπόθεση. Κανένα μέλος της *Αρμονικής Ζωής* απ’ όσα εγώ τουλάχιστον γνώρισα, δεν θυμάμαι να εξέφρασε ποτέ κάποιον σκεπτικισμό σχετικά με την αυταπόδεικτη ισχύ του νόμου της έλξης· αντίθετα, όλοι τους με διαβεβαίωσαν ότι τον αποδέχονται ως τέτοιο (δηλαδή ως φυσικό νόμο), αφενός διότι τον βρίσκουν δίκαιο και λογικό, και αφετέρου διότι τον έχουν πάμπολλες φορές να εφαρμόζεται στην πραγματικότητα: ό,τι σπείρεις, θερίζεις· Όπου στρώσεις, θα πλαγιάσεις.

Πράγματι, ο νόμος της έλξης διασφαλίζει ένα είδος απόλυτης συμμετρίας ανάμεσα σε αυτό που δίνουμε και σε αυτό που παίρνουμε, νομιμοποιώντας έτσι μια γραμμική (και σιδερένια) αιτιότητα ηθικής ανταπόδοσης: το περιεχόμενο (input) των συναισθημάτων και των σκεπτομορφών μας ισούται με το τελικό τους εξαγόμενο (output) στην πραγματική ζωή. Επιπλέον, ο νόμος της έλξης επαληθεύει πλαγίως την διδασκαλία περί Κάρμα (οργανικό κομμάτι της κοσμοθεωρίας της *Αρμονικής Ζωής*⁵⁵), ενώ παράλληλα, ικανοποιεί ένα στοιχειώδες αίσθημα αυτοπροσδιορισμού και δικαιοσύνης, καθώς επενδύει την τέταρτη πνευματική αλήθεια στην οποία αναφερθήκαμε [B’§2.1.4] με την ισχύ ενός φυσικού νόμου: εφόσον «έλκουμε» την πραγματικότητά μας ανάλογα με αυτό που σκεφτόμαστε και αισθανόμαστε, είμαστε πράγματι οι αποκλειστικοί δημιουργοί της –και μάλιστα με το μικρότερο δυνατό κόστος: την απλή αλλαγή των σκέψεών μας.⁵⁶

Μία δεύτερη κοσμολογική παράμετρος η οποία ενισχύει τον επιτελεστικό χαρακτήρα του οραματισμού είναι το λεγόμενο *μορφογενετικό πεδίο*. Ο όρος ανήκει στον βιολόγο Rupert Sheldrake⁵⁷ και συνιστά έναν τεχνικό όρο της εναλλακτικής θρησκευτικότητας [πρβλ. Hanegraaff, 1998: 73]. Στην εκδοχή της *Αρμονικής Ζωής*, ο όρος υποδηλώνει μια νοητή περιοχή του σύμπαντος στην οποία τελεί ενυπόστατη ολόκληρη η ανθρωπότητα, και την οποία μπορούμε επίσης να επηρεάσουμε με τις σκεπτομορφές και τα συναισθήματά μας. Ο Αντώνης ερμηνεύει την διαδικασία αυτής της επιρροής με τον ακόλουθο τρόπο:

⁵⁵ Βλ. παρακάτω, §3.2.

⁵⁶ «Σκεφτείτε τον εαυτό σας σαν ανθρώπινο αναμεταδότη, ο οποίος εκπέμπει με τις σκέψεις του σε μια συγκεκριμένη συχνότητα. Αν επιθυμείτε να αλλάξετε κάτι στη ζωή σας, αλλάξτε συχνότητα αλλάζοντας τις σκέψεις σας. Οι τωρινές σκέψεις σας δημιουργούν τη μελλοντική ζωή σας. Ό,τι σκέφτεστε πιο έντονα, αυτό στο οποίο εστιάζετε περισσότερο, αυτό θα υλοποιηθεί με τη μορφή της ζωής σας. Οι σκέψεις σας γίνονται αντικείμενα» [Byrne, 2009: 47].

⁵⁷ Ο Sheldrake συστηματοποιεί την έννοια του μορφογενετικού πεδίου κυρίως στο βιβλίο του *The Presence of the Past: Morphic Resonance and the Habits of Nature* (μεταφρασμένο στα γαλλικά ως *La Mémoire de l’Univers* [1998: 107-125]).

Υπάρχει στο σύμπαν ένα άμορφο πεδίο που παίρνει μορφή ανάλογα με το τι σκεφτόμαστε και τι αισθανόμαστε. Αν εσύ είσαι στενοχωρημένος, τότε η στενοχώρια αυτή διαρρέει στο μορφογενετικό πεδίο, στο οποίο ενωνόμαστε όλοι. Αν είμαστε εκατό και οι ενενήντα εννιά είναι στενοχωρημένοι, ο εκατοστός θα είναι κι αυτός στενοχωρημένος. Ό,τι νιώθουμε εμείς, αυτό βγαίνει στο σύμπαν. Όταν εγώ εύχομαι και προσεύχομαι για σένα και για όλον τον κόσμο, αυτό βγαίνει στο μορφογενετικό πεδίο – και σε όλο τον κόσμο.

Η Νέλλη υποστηρίζει κάτι ανάλογο:

Κάθε αρνητική συζήτηση και κάθε αρνητικό συναίσθημα, επηρεάζει το μορφογενετικό πεδίο. Αν εγώ λέω συνέχεια πόσο χάλια είναι όλα, αν κατηγορώ μια ζωή τους άλλους και κλαίγομαι, όλο αυτό βγαίνει στο μορφογενετικό πεδίο και δημιουργεί μια αντίστοιχη πραγματικότητα.

Αλλά και ο ίδιος ο Najemy, στην προσπάθειά του να εξηγήσει την επίδραση των σκεπτομορφών και των συναισθημάτων μας πάνω στο μορφογενετικό πεδίο, ορίζει το τελευταίο ως

...μία κοινή δεξαμενή γνώσεων και τάσεων, που υπάρχει σε ένα πεδίο όπου όλοι μας έχουμε πρόσβαση. Όταν κάποιος από μας κάνει μια αλλαγή στον τρόπο ζωής του, στα συναισθήματα, στον τρόπο σκέψης του, αυτό επηρεάζει σε κάποιο βαθμό την κατάσταση του κοινού μας πεδίου και αυτό κάνει το νέο τρόπο σκέψης ή αντίδρασης περισσότερο διαθέσιμο και περισσότερο πιθανό για όλους, όσοι μοιράζονται αυτό το πεδίο. Αυτό ισχύει για όλα τα συναισθήματα, πεποιθήσεις και συμπεριφορές, αρνητικές και θετικές [ΑΔΕ: 44].⁵⁸

Σε απόλυτη συνάφεια προς το νόμο της έλξης, η ύπαρξη του μορφογενετικού πεδίου εγγυάται επομένως μια ακριβή αντιστοιχία ανάμεσα στα συναισθήματα και τις σκεπτομορφές μας, από την μία μεριά, και την εξωτερική πραγματικότητα, από την άλλη. Την ίδια στιγμή όμως, αποτελεί και μία επιπλέον απόδειξη της ουσιολογικής ενότητας και συμπάθειας των πάντων, την οποία διδάσκει η δεύτερη πνευματική αλήθεια («όλα είναι ένα»). Πρόκειται λοιπόν για μια διαδραστική

⁵⁸ Θα απαιτούσε μια ξεχωριστή εργασία η διεξοδική συζήτηση και κριτική επεξεργασία μιας προβληματικής τόσο ενδιαφέρουσας, αλλά και τόσο περίπλοκης, όσο αυτής που σπονδυλώνεται γύρω από την έννοια του μορφογενετικού πεδίου. Εκείνο που θα άξιζε να αναφερθεί στη συγκεκριμένη συνάφεια, είναι ότι ο Sheldrake θεματοποιεί την ύπαρξη των μορφογενετικών πεδίων για να διατυπώσει μία εύλογη επιστημονική υπόθεση και παραδέχεται ότι κανένας δεν γνωρίζει την ουσία ή τη λειτουργία τους: *“Que sont exactement les champs morphogénétiques? Comment fonctionnent-ils? Malgré l’employ répandu de ce concept en biologie, il n’existe pas de réponse précise a ces questions. En fait, la nature de ces champs demeure aussi mystérieuse que la morphogenèse elle-même”* [Sheldrake, 1998:112]. Όπως αποδεικνύεται από τον τρόπο με τον οποίο επικαλούνται και χρησιμοποιούν την έννοια τόσο τα μέλη της *Αρμονικής Ζωής*, όσο και ο ίδιος ο Najemy, αυτού του είδους η επιστημολογική μετριοπάθεια έχει τώρα οριστικά χαθεί: το μορφογενετικό πεδίο αντιμετωπίζεται εδώ σαν μία πραγματωμένη και αντικειμενοποιημένη ουσία, της οποίας τη λειτουργία όχι μόνο γνωρίζουμε, αλλά είμαστε επιπλέον σε θέση να επηρεάσουμε, μέσω συγκεκριμένων πνευματικών τεχνικών. Στα δικά μου τουλάχιστον μάτια, αυτή η αντικειμενοποίηση και εργαλειακή διαχείριση του μορφογενετικού πεδίου μοιάζει ακόμα πιο παράδοξη, αν λάβω υπόψη μου ότι ο Najemy γνωρίζει την έννοια από μία δευτερεύουσα πηγή και μάλιστα εκκλαϊκευτικού χαρακτήρα: το άρθρο του John Gliedman «Πέρα από τα σύνορα του νου», που δημοσιεύτηκε στο τεύχος Φεβρουαρίου 1983 του περιοδικού *Science Digest* [ΟΦ:77]. Αυτήν την μοναδική πηγή περί του μορφογενετικού πεδίου αναφέρει ως βασική παραπομπή σε όλα τα βιβλία του.

«πλατφόρμα» συμπαντικών διαστάσεων, εντός της οποίας συναντιόμαστε και επηρεαζόμαστε αμοιβαία –ένας «περιέχων» νοητός τόπος, στο πλαίσιο του οποίου αλληλεπιδρούμε αέναα, ανταλλάσσοντας σκεπτομορφές, συναισθήματα και στάσεις. Θα έμπαινα στον πειρασμό να φανταστώ το μορφογενετικό πεδίο σαν έναν γιγαντιαίο κεντρικό υπολογιστή (universal main frame), ο οποίος συνδέει τις πιο απόμακρες υπολογιστικές μονάδες του πλανήτη, επηρεάζοντάς τις, αλλά και επηρεαζόμενος ταυτόχρονα από αυτές. Θα τολμούσα επίσης να το φανταστώ σαν ένα τεράστιο δίκτυο μεταφοράς «δονήσεων» από τη μία μεριά του πλανήτη στην άλλη, το οποίο καθιστά εφικτή τη δυνατότητα του φτερουγίσματος μιας πεταλούδας στον Αμαζόνιο να προκαλέσει σεισμό στο Τόκιο –κατά την γνωστή εκλαϊκευτική σχηματοποίηση της θεωρίας του χάους. Από την άποψη αυτή, το μορφογενετικό πεδίο συνιστά το αόρατο εκείνο υφάδι που διαμεσολαβεί και ολοποιεί κάθε επιμέρους σκεπτομορφή, συνείδηση, στάση ή ενόρμηση, καθιστώντας τα κοινό κτήμα όλων των πλασμάτων της Γης.

Εν αντιθέσει προς το νόμο της έλξης (τη σημασία του οποίου τα μέλη της *Αρμονικής Ζωής* δείχνουν να κατανοούν αρκετά καλά), δεν συνάντησα κανέναν εκπαιδευόμενο ή συντονιστή στα τέσσερα χρόνια της επιτόπιας έρευνάς μου, ο οποίος να διαθέτει μια σαφή και απολύτως ξεκάθαρη αντίληψη περί του μορφογενετικού πεδίου. Οι πιο βιβλιογραφικά ενημερωμένοι από αυτούς –ο Λεωνίδα, ο Βαγγέλης, η Φαίνη– με παραπέμπουν για την κατανόησή του στην *Οικουμενική Φιλοσοφία* του Najemy –το καταστατικό κείμενο της κοσμοθεωρίας της *Αρμονικής Ζωής*– ή στο ακόμα πιο εκλαϊκευτικό εγχειρίδιο του Joe Vitale το *Κλειδί* [2009]. Η Νέλλη εισηγείται την άποψη ότι το μορφογενετικό πεδίο «μοιάζει με αυτό που λέει ο Jung για το συλλογικό ασυνείδητο» (το ίδιο ισχυρίζεται και η Ιωάννα: «είναι κάτι σαν το συλλογικό ασυνείδητο του Jung»), χωρίς όμως να μπορούν να προσδιορίσουν επακριβώς τα σημεία σύγκλισης μεταξύ των δύο εννοιών. Πολλοί εκπαιδευόμενοι αναφέρονται στο μορφογενετικό πεδίο με όρους οιονεί ταυτολογικούς («το μορφογενετικό πεδίο είναι ένα πεδίο που...») ή δηλώνουν ότι γνωρίζουν μεν τι σημαίνει, αλλά τους είναι δύσκολο να το εξηγήσουν «με λόγια». Υπάρχουν, τέλος, και κάποιες ενδιαφέρουσες περιπτώσεις μελών, οι οποίοι αποποιούνται εξ αρχής τη λογική της διασάφησης, όχι βέβαια από θεωρητική αδυναμία (καθώς ισχυρίζονται), αλλά λόγω της πάγιας πεποίθησής τους ότι ορισμένα πράγματα ή θα τα προσεγγίσει κανείς βιωματικά, ή δεν θα τα προσεγγίσει καθόλου. Αφού μου προσάψει –με φιλοπαίγμονα οπωσδήποτε διάθεση– την κατηγορία του εξαιρετικά «εγκεφαλικού» ανθρώπου, ο Κυριάκος μου εξηγεί: «Μην προσπαθείς να τα εξηγήσεις όλα με τη λογική. Αν θέλεις να καταλάβεις τι είναι το μορφογενετικό πεδίο, θυμήσου εκείνη την ωραία ιστορία που μας έλεγε ο Bob για τους εκατό πιθήκους». Χωρίς περιστροφές, ζητώ από τον Κυριάκο να μου αφηγηθεί την

ιστορία αυτή:

Μας έλεγε κάποτε ο Bob ότι ζούσαν κάποιοι πίθηκοι σ' ένα νησί, που θρέφονταν με τις πατάτες που τους έδιναν οι επιστήμονες οι οποίοι τους μελετούσαν. Μια μέρα, εντελώς ξαφνικά, ένα πίθηκος από αυτούς, σκέφθηκε να πλύνει τη δική του πατάτα σ' ένα ρυάκι. Παρατηρώντας τον, οι άλλοι πίθηκοι άρχισαν σιγά-σιγά να τον μιμούνται –μέχρι που κάποια στιγμή, οι πίθηκοι που έπλεναν τις πατάτες τους έφτασαν να είναι εκατό τον αριθμό. Την ημέρα που και ο εκατοστός πίθηκος έμαθε να πλένει την πατάτα του, οι επιστήμονες παρατήρησαν κάτι φοβερό: ότι όλοι οι υπόλοιποι πίθηκοι του νησιού άρχισαν να κάνουν το ίδιο! Και όχι μόνο αυτό, αλλά σύντομα πληροφορήθηκαν ότι πολλοί πίθηκοι στην άλλη άκρη του ωκεανού, άρχισαν κι αυτοί την ίδια ακριβώς μέρα να πλένουν τις πατάτες τους! Σαν κάποιος να τους έδωσε «σήμα» από μακριά... Σαν να τους το δίδαξε εξ αποστάσεως...

Πρόκειται για αληθινή ιστορία; Ο Κυριάκος απαντά καταφατικά –*«το φαινόμενο του εκατοστού πιθήκου καταγράφηκε από τους επιστήμονες και θεωρείται πια κλασικό»*, αναφέρει χαρακτηριστικά– υπογραμμίζει δε ότι η εξοικείωση των υπόλοιπων πιθήκων της αγέλης (καθώς και των πιθήκων των άλλων νησιών) με την καινούργια δεξιότητα του πλυσίματος της πατάτας, οφείλεται ακριβώς, στην ύπαρξη του μορφογενετικού πεδίου. *«Όταν η καινούργια σκεπτομορφή έφτασε στον “κρίσιμο” αριθμό των εκατό πιθήκων, μεταδόθηκε μέσω του μορφογενετικού πεδίου και σε όλους τους υπόλοιπους πιθήκους»*.

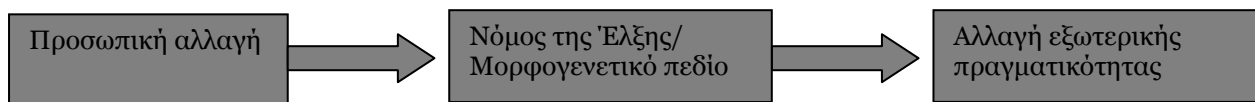
Θεωρώ λυπηρό το γεγονός ότι χρειάστηκε να φτάσω στο τέλος του τρίτου έτους αυτογνωσίας για να πληροφορηθώ το φαινόμενο του «εκατοστού πιθήκου». Όχι μόνο διότι διαπίστωσα ότι είναι γνωστό σε πολλά μέλη της *Αρμονικής Ζωής* –γεγονός που πιστοποιεί μια ορισμένη ανακύκλωση της αφήγησής του μέσα στο Κέντρο– αλλά κυρίως διότι πιστεύω ότι συνιστά μια πολύ καλή αναπαράσταση της λειτουργίας του μορφογενετικού πεδίου. Η επίκληση της αναπαράστασης αυτής από τον Κυριάκο, αλλά και η παράθεσή της σε πλείστες περιπτώσεις από τον ίδιο τον Najemy,⁵⁹ δικαιώνει την άποψη ότι έναντι μιας αφηρημένης και «εγκεφαλικής» απλώς διασάφησης μιας έννοιας, είναι απείρως προτιμότερη η *βιωματική* οικειοποίησή της –πόσο μάλλον, όταν αυτή συντελείται στο πλαίσιο μιας ενδιαφέρουσας και, κατά τα φαινόμενα, αδιαμφισβήτητης ιστορίας. Το οντολογικό περιεχόμενο του μορφογενετικού πεδίου εξακολουθεί βέβαια να μένει αδιευκρίνιστο. Η αφήγηση του εκατοστού πιθήκου, μου επιτρέπει ωστόσο να επικεντρώσω το ενδιαφέρον μου στο σημαντικότερο κατ' εμέ χαρακτηριστικό του, που είναι η δυνατότητά του να τροποποιεί το ειδικό σε γενικό, το ένα σε πολλά, το επιμέρους σε καθολικό –και επομένως να λειτουργεί ως συμπαντικός «μετασχηματιστής», ο οποίος μετατρέπει την εκάστοτε προσωπική αλλαγή σε *κοσμική*.

⁵⁹ MKZ: 230-231· ΟΦ:80-81· ΣΠ:95.

Από την άποψη αυτή, κανείς δεν είναι σε θέση να γνωρίζει ποιες προοπτικές μπορεί να διανοίξει στον κόσμο η σκεπτομορφή και το συναίσθημα της επόμενης στιγμής. Μπορεί να γίνουμε *εμείς* ο «εκατοστός» εκείνος πίθηκος, ο οποίος θα γύρει την πλάστιγγα του κόσμου, φέρνοντας την αλλαγή μέσα στην καρδιά των πραγμάτων· μπορεί να *απαρτιώσουμε εμείς* την «κρίσιμη» εκείνη μάζα που με τις πνευματικές αλήθειες και τα θετικά συναισθήματά της, θα *ελκύσει* το έκτακτο και το απροσδόκητο –και μάλιστα ακριβώς εκεί όπου οι Κασσάνδρες της οικονομικής κρίσης δεν βλέπουν παρά μονάχα τον όλεθρο και την καταστροφή.

§5.4.2. Η Δύναμη της Προσευχής «με Συναίσθημα»

Ο νόμος της έλξης και το μορφογενετικό πεδίο συνιστούν τις δύο σημαντικότερες κοσμολογικές παραμέτρους οι οποίες διασφαλίζουν τον *πρακτικό* και *επιτελεστικό* χαρακτήρα του οραματισμού: μας δίνουν δηλαδή βάσιμες ενδείξεις για να υποστηρίξουμε ότι τα συναισθήματα, οι πεποιθήσεις και οι στάσεις μας δεν αφορούν απλώς στην εσωτερική μας ψυχοδιανοητική συνθήκη, αλλά έχουν άμεση αναφορά τόσο στον μικρόκοσμο των διαπροσωπικών μας σχέσεων, όσο και γενικότερα στον *μακρόκοσμο*. Βάσει του *νόμου της έλξης*, θετικές ή αρνητικές σκεπτομορφές και συναισθήματα έλκουν την αντίστοιχη υλική πραγματικότητα: βάσει του *μορφογενετικού πεδίου*, η πραγματικότητα αυτή καθίσταται κοινή μοίρα. Θα μπορούσαμε να πούμε ότι ο νόμος της έλξης αποτελεί την «κάθετη» συνιστώσα του οραματισμού: έλκει από το Σύμπαν την πραγματικότητα που αντανακλάται μέσα στις σκέψεις και τα λόγια μας, τις οπτικές και τις αξιολογήσεις μας, τις φαντασιώσεις και τα όνειρά μας, το βάθος του ασυνειδήτου μας. Το μορφογενετικό πεδίο, αντίθετα, αποτελεί την «οριζόντια» συνιστώσα του οραματισμού: μεταφέρει την πραγματικότητα αυτή στα πέρατα του κόσμου, πλαταίνοντας και ολοποιώντας την. Αν επομένως ισχύει –σε αδρές τουλάχιστον γραμμές– η παρακάτω σχηματοποίηση,

είναι προφανές ότι για την μεταμόρφωση του κόσμου χρειάζεται να απεμπολήσουμε οριστικά τις αρνητικές σκεπτομορφές και τα αρνητικά συναισθήματά μας, προκειμένου να επικεντρωθούμε στα αντίστοιχα θετικά. «*Όσο επικεντρώνεστε σε αυτό που δεν σας αρέσει*», αποφαίνεται ο Najemy σε ένα μάθημα του σεμιναρίου *Αντιμετωπίζοντας Δύσκολες Εποχές*,

...δεν κάνετε τίποτε άλλο από το να συμμετέχετε στη δημιουργία του. Επικεντρωθείτε σε αυτό που *θέλετε* να υπάρχει, και όχι σε αυτό που δεν *θέλετε*. Είναι πολύ σημαντικό να διευκρινίσετε τι είναι αυτό που *θέλετε*, γιατί υπάρχουν άνθρωποι που δεν έλκουν την πραγματικότητα που

επιθυμούν, επειδή δεν έχουν διαμορφώσει μια ξεκάθαρη εικόνα για το τι θέλουν, και σκέπτονται μονάχα αυτό που δεν τους αρέσει.

Ο οραματισμός –ή αλλιώς, η *προσευχή με συναίσθημα*, όπως είναι γνωστή στο χώρο της *Αρμονικής Ζωής*– συνιστά εκείνη ακριβώς την πνευματική τεχνική δια της οποίας συνειδητοποιούμε και ξεκαθαρίζουμε μέσα μας, ως πνευματικά υποκείμενα, τις *πραγματικές* μας επιθυμίες –σε αντιδιαστολή προς τον ορυμαγδό των αρνητικών σκεπτομορφών και συναισθημάτων μας, τα οποία υποκρίνονται τις επιθυμίες μας, χωρίς να τις πιστεύουν. Κατά μια διαφορετική διατύπωση, θα έλεγα ότι η *προσευχή με συναίσθημα* συνιστά μια τεχνική προσδιορισμού της επιθυμίας μας με *απόλυτα θετικούς* όρους, προκειμένου να αποσοβηθεί το ενδεχόμενο διαρροής αρνητικών σκεπτομορφών και συναισθημάτων στο μορφογενετικό πεδίο –τα οποία θα ελκύσουν μια αντίστοιχα αρνητική πραγματικότητα. Το αίτημα ενός τέτοιου θετικού προσδιορισμού δεν θα πρέπει να θεωρηθεί εύκολο –κι αυτό για δύο λόγους, στους οποίους ο Najemy δίνει ιδιαίτερη έμφαση: πρώτον, διότι για να μπορέσουμε να αποκτήσουμε μια ξεκάθαρη εποπτεία των πραγμάτων που θέλουμε, δεν αρκεί απλώς να αρνηθούμε ή να αντιστρέψουμε το πρόσημο των πραγμάτων που δεν θέλουμε· απαιτούνται επίπονες συνειδησιακές υπερβάσεις, σημαντικές πρόοδοι στη διαδικασία της αυτογνωσίας και ουσιαστική συναισθηματική ενημερότητα. Και δεύτερον, διότι αποτελεί φαινομενολογικό δεδομένο της θρησκευτικής εμπειρίας στο συμφραζόμενο του δυτικού τουλάχιστον κόσμου, ότι οι άνθρωποι επιδίδονται σε προσευχή περισσότερο για να *ζητήσουν* κάτι από το Θεό τους, παρά για να τον δοξολογήσουν ή να του εκφράσουν ευχαριστίες. Αυτό σημαίνει ότι κάθε προσευχή τηρεί εξ ορισμού μια μεγαλύτερη ή μικρότερη σχέση με την «αρνητικότητα», καθόσον επιτελείται στο όνομα μιας έλλειψης, μιας ανάγκης ή ενός τραύματος.

Η τεχνική της *προσευχής με συναίσθημα* υπόσχεται να υπερβεί αυτήν ακριβώς την εγγενή συνάρθρωση της προσευχής με την αρνητικότητα. Εξ ου και δεν αποτελεί σύμπτωση ότι μέσα σε πολύ σύντομο χρονικό διάστημα από το χειμώνα του 2010 –οπότε ο Najemy ενσωμάτωσε την τεχνική σε διάφορα σεμινάρια της *Αρμονικής Ζωής*⁶⁰– η *προσευχή με συναίσθημα* απέκτησε τη φήμη μιας κυριολεκτικά «επαναστατικής» μεθόδου μέσα στο Κέντρο, η οποία επανεγγράφει, αποσαφηνίζει και συγκεκριμενοποιεί το όραμα του «αναδυόμενου πολιτισμού» που προαναγγέλλεται στο ένατο κεφάλαιο της *Ουράνιας Προφητείας* του James Redfield [1997a:231-259].⁶¹ Το δεδομένο της αδιαφιλονίκητης επιτελεστικής ισχύος της τεχνικής ώθησε μάλιστα τον

⁶⁰ Κυρίως στα εντατικά σεμινάρια διαλογισμού και στο σεμινάριο *Αντιμετωπίζοντας Δύσκολες Εποχές*.

⁶¹ Ο οραματισμός του αναδυόμενου αυτού πολιτισμού συνιστά την «Ένατη» επίγνωση της *Ουράνιας Προφητείας* και συνοψίζει το κοινωνικοπολιτικό ιδεώδες του πνευματικού δρόμου. Σύμφωνα με τον Redfield, «[η] ένατη Επίγνωση είναι μια περιγραφή του προσορισμού προς τον οποίο θα κινηθεί η ανθρώπινη φυλή μέσα στα επόμενα χίλια χρόνια, ένα όραμα του πολιτισμού που είναι δυνατό να δημιουργηθεί αν συνδυάσουμε τις

Najemy να αφιερώσει ένα επιπλέον σεμινάριο στην εμπέδωση και επιτέλεσή της, υπό τον τίτλο «Βιώνω Ειρήνη».⁶² Απώτερος στόχος του σεμιναρίου ήταν να υπογραμμίσει την ανάγκη μιας *συντονισμένης* πνευματικής προσπάθειας για την αντιμετώπιση των επιπτώσεων της κρίσης –εξ ου και η επίκληση της τετραγωνικής ρίζας του 1% του πληθυσμού ως «κρίσιμης μάζας», η οποία καλείται να αντιστρέψει το αρνητικό πρόσημο των κατεστημένων κοινωνικών σκεπτομορφών και συναισθημάτων. Την ίδια στιγμή όμως, θα έλεγα ότι το σεμινάριο λειτούργησε επίσης και ως ένα πειραματικό «εργαστήριο προσευχής», καθόσον έδωσε στους συμμετέχοντες τη δυνατότητα να αντιληφθούν ότι η αποτελεσματικότητα της τελευταίας δεν εξαρτάται τόσο από τη ψυχική θερμότητα του ατόμου (ή της κοινότητας) που την επιτελεί, όσο από το βαθμό κατά τον οποίον αυτοί έχουν εμπεδώσει και εφαρμόσει μια συγκεκριμένη πνευματική τεχνολογία.

Σε τι συνίσταται η τεχνολογία αυτή; Πολύ απλά, στην επανοικειοποίηση εκ μέρους των συμμετεχόντων ενός αρχέγονου και μυστικού τρόπου προσευχής ο οποίος βασίζεται εξολοκλήρου στο *συναίσθημα*⁶³ –πλην όμως, περιέπεσε σε αφάνεια, ύστερα από την ιστορική επικράτηση άλλων τύπων προσευχής.⁶⁴ Για το λόγο αυτό, από την πρώτη κιόλας συνεδρία του σεμιναρίου «Βιώνω Ειρήνη», ο Najemy μάς έβαλε να παρακολουθήσουμε ένα τριαντάλεπτο βίντεο του δημοφιλούς συγγραφέα βιβλίων εναλλακτικής θρησκευτικότητας Gregg Braden, το οποίο αναφέρεται διεξοδικώς στον χαμένο αυτό τρόπο προσευχής.⁶⁵ Στο συγκεκριμένο βίντεο, ο Braden αφηγείται τη συζήτηση που είχε με έναν φίλο του ιθαγενή της Αμερικής, ο οποίος του εξομολογήθηκε ότι προκειμένου να ελκύσει βροχή στις άνυδρες ερήμους του Βόρειου Μεξικό, δεν προσευχήθηκε

προηγούμενες οχτώ Επιγνώσεις σε ένα συνειδητό τρόπο ζωής»[Redfield, 1997b:243]. Ο Najemy σχολιάζει ως εξής το συγκεκριμένο όραμα: «Η ένατη επίγνωση μας καλεί να πιστέψουμε ότι μπορεί να υπάρχει μια κοινωνία στην οποία όλοι είναι τίμιοι. Μια κοινωνία που κάποια μέρα δε θα χρειάζεται σύστημα δικαιοσύνης, δε θα χρειάζεται αστυνόμευση. Μια κοινωνία όπου οι θρησκευτικές διαφορές δε θα χωρίζουν τους ανθρώπους, αλλά θα τους ενώνουν, μια κοινωνία βασιζόμενη στην αγάπη και ενότητα, τελείως διαφορετική από αυτή που έχουμε συνηθίσει» [ΑΣΑ:23]. Το όραμα του Redfield περιλαμβάνει, φυσικά, πολύ περισσότερα δεδομένα από αυτά που επισημαίνει ο Najemy –αναφέρεται, λόγου χάρη, στη φύση των οικονομικών συναλλαγών, την αυτοματοποίηση και επιχειρηματοποίηση της διαχείρισης των φυσικών πόρων, την προϊούσα ελαστικοποίηση της μισθωτής εργασίας κλπ. Τα παραπάνω δεδομένα κατατείνουν μάλλον προς την προοδευτική σύμπτυξη ενός «πεφωτισμένου» καπιταλισμού χλιαστικού τύπου, παρά σε μία «ιδανική» κοινωνία αφθονίας, ειρήνης και δικαιοσύνης. Πρβλ. τις διεξοδικές εξηγήσεις που δίνει ο ίδιος ο Redfield στο όραμά του [1997b: 243-269].

⁶² Δημιούργησε επίσης μια σελίδα στο facebook με τον ίδιο τίτλο για την προώθηση της τεχνικής, αλλά και για την ενημέρωση όλων των (πραγματικών ή δυνητικών) μελών της *Αρμονικής Ζωής* περί των σεμιναρίων και των δραστηριοτήτων του Κέντρου. Βλ. www.facebook.com, «ΒΙΩΝΩ ΕΙΡΗΝΗ».

⁶³ "...a prayer that's based solely in *feeling*" [Braden, 2008: 21].

⁶⁴ Ο Gregg Braden ταξινομεί αυτά τα είδη προσευχής στις εξής κατηγορίες: α) προφορική ή ομιλώσα (colloquial), β) παρακλητική (petitionary) γ), τελετουργική (ritualistic) δ) διαλογιστική (meditative) [Braden, 2008: 21].

⁶⁵ Βλ. www.youtube.com/watch?v=B0KICksUJR8. Η βαρύτητα που αποδίδει ο Najemy στο συγκεκριμένο βίντεο για την κατανόηση της μεθόδου της *προσευχής με συναίσθημα*, αποδεικνύεται από το γεγονός ότι το έχει απομαγνητοφωνήσει, μεταφράσει και καταχωρήσει στον ίδιο τον διαδικτυακό τόπο της *Αρμονικής Ζωής* –βλ. www.armonikizoi.com/2012/η-δυναμη-της-προσευχης [τελευταία ανάκτηση: 14. 10. 2013]. Το βίντεο συνιστά μία σύνοψη του βιβλίου του Braden *Secrets of the Lost Mode of Prayer* [2008], στο οποίο έχω ήδη αναφερθεί.

«για» βροχή, αλλά *τη* βροχή· δεν κατέστησε δηλαδή προφανή στην προσευχή του την *επιθυμία του* για βροχή (και άρα την έλλειψή της), αλλά οραματίστηκε τη βροχή σαν να επρόκειτο για μία ήδη συντελεσμένη πραγματικότητα –βιώνοντας με όλες του τις αισθήσεις τα αποτελέσματά της *στο παρόν*.⁶⁶ Η αντίστιξη ανάμεσα στην προσευχή «για» το *x*, και στην προσευχή «του» *x* (ανάμεσα δηλαδή στην προσευχή που επιθυμεί κάτι, και στην προσευχή που οραματίζεται και βιώνει αυτό το κάτι ως *πραγματοποιημένο*) είναι τεράστια, διότι στην πρώτη περίπτωση ο παράγων της αρνητικότητας καταφέρνει εμμέσως να παρεισφρήσει κατά τη διάρκεια της επιτέλεσης –ενώ στη δεύτερη αποκλείεται εξ ορισμού. Ακολουθώντας κατά πόδας τις απόψεις του Braden, ο Najemy εξηγεί για ποιο λόγο συμβαίνει κάτι τέτοιο:

Αν είμαστε προσκολλημένοι σε μια έλλειψη ή σε μια ανάγκη μας, αυτή η προσκόλληση καθρεφτίζεται στο μορφογεννητικό πεδίο και η επιθυμία μας δεν πραγματοποιείται. Πρέπει να μιλάμε σαν αυτό που θέλουμε να *το έχουμε ήδη*, γιατί αν δείχνουμε ότι το λαχταράμε, σημαίνει ότι δεν το έχουμε –και αυτό «έλκει» την πραγματικότητα του να μην το έχουμε. Το DVD είναι ξεκάθαρο σ' αυτό το σημείο. Αν προσεύχομαι «για» βροχή, σημαίνει ότι δεν υπάρχει βροχή, και το σύμπαν δημιουργεί έλλειψη βροχής. Ο φίλος του Braden *βίωσε* τη βροχή. Πρέπει λοιπόν να αγνοήσουμε αυτό που υπάρχει [sic] και να *βιώσουμε* με απόλυτη σιγουριά αυτό που *θέλουμε* να υπάρχει –γιατί η αμφιβολία και το άγχος δημιουργούν τα αντίθετα αποτελέσματα.⁶⁷

Δυστυχώς, η αφήγηση του Braden δεν διευκρινίζει αν η καινοφανής αυτή προσευχή επέφερε τελικά την πολυπόθητη βροχή στην έρημο του Μεξικό. Θεωρώ ωστόσο για ακόμα μία φορά ενδεικτικό ότι κανένας από τους παρευρισκόμενους στο σεμινάριο δεν διατύπωσε το αίτημα ενός στοιχειώδους κριτηρίου επαληθευσιμότητας για την υπόθεση που διατυπωνόταν στο βίντεο· όπως επίσης, κανένας εκπαιδευόμενος δεν εξέφρασε την παραμικρή επιφύλαξη για έναν τύπο προσευχής ο οποίος φαίνεται, αίφνης, να ανασκευάζει ακόμα και μια προσευχητική φόρμουλα τόσο καταξιωμένη στην ιστορία της δυτικής τελετουργικής ευσέβειας, όσο είναι το *Πάτερ* □μ□ν. Ιδωμένο τόσο από την άποψη των ευκτικών («γεννηθήτω τ□ θέλημά σου», «□λθέτω □ βασιλεία σου»), όσο και από την άποψη των προστακτικών του τύπων («δ□ς □μ□ν σήμερα», «□φες □μ□ν τ□ □φειλήματα □μ□ν»), «μ□ ε□σενέγκης □μ□ς ε□ς πειρασμόν», «□ύσαι □μ□ς □π□ το□ πονηρο□»),

⁶⁶ Όπως χαρακτηριστικά αναφέρει ο Braden ότι του διηγείται ο φίλος του: “I began to have the *feeling* of what rain feels like. I felt the feeling of rain on my body, and what it feels like to stand with my naked feet in the mud of our village plaza because there has been so much rain. I smelled the smells of rain on the earthen walls in our village, and felt what it feels like to walk through fields of corn chest high because there has been so much rain” [Braden, 2008: 24 –έμφαση στο πρωτότυπο].

⁶⁷ Υπογραμμίσεις δικές μου. Καθόλου τυχαία, το ίδιο ακριβώς ισχυρίζεται και ο Braden: “‘The key’, he said, ‘is that when we ask for something *to* happen, we give power to what we do not have. Prayers *for* healing empower the sickness. Prayers *for* rain empower the drought. Continuing to ask *for* these things only gives more power to the things that we would like to change’, he said” [Braden, 2008: 24 –έμφαση στο πρωτότυπο].

θα μπορούσε κανείς να υποστηρίξει ότι το *Πάτερ □μ□ν* δεν συνιστά εν τέλει παρά ένα κραυγαλέο σημαίνον έλλειψης, επιθυμίας και ανάγκης –άρα και αρνητικότητας. Για να το θέσω με διαφορετικούς όρους, είναι εύκολο κανείς να διαπιστώσει ότι το *Πάτερ □μ□ν* ούτε οραματίζεται, ούτε βιώνει ως πραγματοποιημένα και δεδομένα κάποια από τα αγαθά για τα οποία προσεύχεται. Αντιθέτως, καθρεφτίζει στο μορφογενετικό πεδίο την επιθυμία του προσευχόμενου «για» τον επιούσιο άρτο, «για» την άφεση των αμαρτιών, «για» την αποφυγή των πειρασμών και «για» την απαλλαγή από το(ν) πονηρό. Αυτή η σαφής πρόταξη της επιθυμίας και της έλλειψης, καθιστά άραγε το *Πάτερ □μ□ν* έναν «αναποτελεσματικό» τρόπο προσευχής;

Προφανώς ναι· με την επιφύλαξη ωστόσο ότι υπάρχει μια γκρίζα ζώνη ασάφειας γύρω από το συγκεκριμένο θέμα –υπό την έννοια ότι ο Najemy και οι συντονιστές φροντίζουν να εκφράζονται πάντοτε κατά τρόπο μη-δογματικό και ανεκτικό, ενθαρρύνοντας μάλιστα τους εκπαιδευόμενους να προσεύχονται με όποιον τρόπο επιθυμούν, εφόσον αυτό τους βοηθάει να αισθάνονται «καλά». Αν και περισσότερο «αποτελεσματική», τίποτε εξάλλου δεν υπονοεί στο βίντεο του Braden ότι η *προσευχή με συναίσθημα* δεν θα μπορούσε να συνυπάρξει (ή να συνδυαστεί) με όλους τους παραδοσιακούς και παραδεδομένους τύπους προσευχής. Οποιαδήποτε απάντηση πάντως κι αν δώσει κανείς στο παραπάνω ερώτημα, ομολογώ ότι το μεγάλο πλεονέκτημα της *προσευχής με συναίσθημα* έναντι όλων των υπολοίπων, έγκειται στη δυνατότητα που παρέχει στον εκπαιδευόμενο να επιτελεί την προσευχή πέρα και ανεξάρτητα από κάθε στενά θρησκευτικό συμφραζόμενο. Για να το θέσω με διαφορετικούς όρους, η *προσευχή με συναίσθημα* υπερτερεί έναντι όλων των άλλων τύπων προσευχής, στο βαθμό που επιτρέπει ακόμα και στον άθρησκο, άθεο, ολιγόπιστο ή θρησκευτικά αδιάφορο άνθρωπο, να *βιώσει* την εμψυχωτική ή και θεραπευτική ακόμα δύναμη της προσευχής, χωρίς κάτι τέτοιο να σημαίνει ότι πλειοδοτεί –πολλά δε μάλλον ότι προσχωρεί– σε κάποια μορφή κατεστημένης θρησκείας.

Στα δικά μου μάτια ωστόσο, η *προσευχή με συναίσθημα* συνιστά κάτι πολύ περισσότερο από μία απο-θρησκευοποιημένη απλώς μορφή προσευχής. Θα έλεγα ότι είναι μια τεχνική οραματισμού της επιθυμίας μας ως *απόλυτης θετικότητας* στο συγκεκριμένο παρόν· είναι ο αποκλεισμός κάθε αρνητικότητας από το αντιληπτικό και βιωματικό συμφραζόμενο της ψυχοδιανοητικής μας ζωής, προκειμένου να διαχυθεί η θετικότητα (μέσω του μορφογενετικού πεδίου) σε ολόκληρο τον κόσμο, εδώ-και-τώρα. Να προσευχόμαστε με συναίσθημα μέσα στο ειδικότερο συμφραζόμενο της παγκόσμιας οικονομικής κρίσης, συνεπάγεται επομένως

«να κάνουμε θετική επίκληση με “degree” –δηλαδή με ξεδίπλωμα της θέλησης ότι η κρίση δεν υπάρχει, αλλά υπάρχει αρμονία στην Ελλάδα και στον πλανήτη μας»,

όπως αναφέρει ο Κυριάκος. Σημαίνει, με άλλα λόγια, «να αγνοήσουμε αυτό που συμβαίνει», κατά την ρητή έκκληση του Najemy, να αποταυτιστούμε ψυχολογικά από τα καταστρεπτικά σενάρια περί της κρίσης και να οραματιστούμε την ιδανική κοινωνία, σαν να πρόκειται για μια ήδη συντελεσμένη πραγματικότητα:

Είναι απλό.

Κάθε μέρα θα δώσετε 20 με 30 λεπτά
μια ή δυο φορές την ημέρα
(την ώρα που εσείς επιλέγετε) για να:
Βιώσετε την ειρήνη και την ευημερία
μέσα και γύρω σας.

Να οραματιστείτε και να νιώσετε ότι η κοινωνία μας
**ήδη βρίσκεται σε αυτήν την
πνευματικά εξελιγμένη κατάσταση.**
Δηλ. ότι έχει ήδη γίνει!

Να το νιώθετε με το σώμα και το συναίσθημα σας -
ότι ζείτε μέσα σε αυτήν την «τέλεια κοινωνία»

Σχεδιάγραμμα 2. Εφαρμογή της προσευχής με συναίσθημα στην ιστορική συγκυρία της κρίσης⁶⁸

Ποιο είναι όμως το συγκεκριμένο περιεχόμενο της ιδανικής κοινωνίας την οποία οραματίζονται όσο προσεύχονται με συναίσθημα; Ποια είναι τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά αυτής της κοινωνίας; Εφόσον η προσευχή με συναίσθημα απαιτεί τη συνειδητή απεμπόληση κάθε αρνητικότητας, εξυπακούεται ότι θα συνιστούσε ανεπίτρεπτο σφάλμα να περιορίσουμε το όραμά μας μέσα σε κάποιο προκατασκευασμένο «καλούπι» ιδανικής κοινωνίας. Μπορούμε να οραματιστούμε την τελευταία σαν έναν παράδεισο ειρήνης και αφθονίας, όπως προτείνει ο επίσημος διαδικτυακός τόπος της *Αρμονικής Ζωής*.⁶⁹ Μπορούμε να τη φανταστούμε σαν μία από τις ουτοπικές πολιτείες που έχουν καταγραφεί στο χώρο της πολιτικής φιλοσοφίας –λόγου χάρη, του Πλάτωνα ή του Thomas More. Κατά μία γενικότερα έννοια όμως, θα έλεγα ότι μπορούμε να φανταστούμε την ιδανική κοινωνία με τον πιο σπάταλο και αλογόκριτο τρόπο τον οποίο μας επιτρέπει η ποιητική και αυτοσχεδιαστική δύναμη της φαντασίας μας. Όπως εύστοχα υπογραμμίζει η Νέλλη, δεν θα πρέπει σε καμία περίπτωση να φεισθούμε λεπτομερειών κατά τη διαδικασία του οραματισμού – πολύ περισσότερο μάλιστα, ενόσω αισθανόμαστε ότι οι λεπτομέρειες αυτές μας βοηθούν να

⁶⁸ Πρόκειται για απόκομμα προσούρας που μας επιδόθηκε στο σεμινάριο «Βιώνω Ειρήνη». Το κείμενο επαναλαμβάνεται αυτούσιο στον διαδικτυακό τόπο της *Αρμονικής Ζωής* –βλ. www.armonikizoi.com/2012/βιωνω_ειρηνη [τελευταία ανάκτηση: 14. 10. 2013].

⁶⁹ «Ψάχνουμε για άτομα που θέλουν να επιδρούν θετικά και δυναμικά στην πραγματικότητα στην Αθήνα, στην Αττική και σε όλη την Ελλάδα (και πιο πέρα αν θέλετε) με το καθημερινό τους οραματισμό για μια ιδανική κοινωνία που να έχει: 1. *Ειρήνη* –που σημαίνει ασφάλεια, ενότητα, εμπιστοσύνη, ισότητα, δικαιοσύνη, αγάπη, αλληλοσυμπράσταση, εντιμότητα, σεβασμό και απουσία οτιδήποτε αντίθετου από αυτά. 2. *Αφθονία* για όλους, δηλ. *όλοι* (χωρίς εξαίρεση) να ζουν άνετα και ευτυχισμένα και να έχουν όλοι όλα όσα χρειάζονται για τις ανάγκες τους». Βλ. www.armonikizoi.com/2012/βιωνω_ειρηνη [τελευταία ανάκτηση: 14. 10. 2013 – υπογραμμίσεις στο πρωτότυπο].

αποσαφηνίσουμε τις *πραγματικές* μας επιθυμίες και να αντιπαρέλθουμε τη στενάχωρη συνθήκη του υπάρχοντος:

Γενικά, όταν κάνετε οραματισμό, να βάζετε πολλές λεπτομέρειες, πάρα πολλές λεπτομέρειες: τις καρέκλες, τα φυτά, τις μυρωδιές –βάλτε όλες σας τις αισθήσεις να δουλεύουν. Όσο πιο συγκεκριμένος είναι ο οραματισμός, τόσο μεγαλύτερο το αποτέλεσμα. Και μην ξεχνάτε να είστε γενναιόδωροι. *Ζητήστε*. Το σύμπαν είναι εκεί, και περιμένει να σας δώσει.

Το ίδιο αίτημα ποιητικής και αυτοσχεδιαστικής ελευθερίας ισχύει και σε σχέση με τη *μορφή* του οραματισμού. Υπάρχουν πολλοί τρόποι να προσευχηθούμε με συναίσθημα στο Σύμπαν, και κανείς από αυτούς δεν θα πρέπει να θεωρηθεί απορριπτέος, αφ' ης στιγμής έχει διασφαλιστεί ο απαραίτητα *θετικός* προσανατολισμός των επιθυμιών μας. Μπορούμε, για παράδειγμα, να τοποθετήσουμε νοερά τις επιθυμίες μας σε μία μεγάλη σφαίρα φωτός και να την «προσφέρουμε» στο Σύμπαν –όπως προτείνει η Κατερίνα. Μπορούμε να διαβιβάσουμε τις επιθυμίες μας στο Σύμπαν μέσω μιας οποιασδήποτε θετικής εικόνας, ενός ψαλμού, μιας όμορφης μουσικής –ή απλώς και μόνο μέσω της συλλαβής «ΟΜ» (AUM), η οποία θεωρείται ότι αντιπροσωπεύει τον αρχετυπικό ήχο της Κοσμικής Δημιουργίας.⁷⁰ Η προσωπική μας *προσευχή με συναίσθημα* θα ήταν δυνατόν να πάρει επίσης τη μορφή «ανοιχτής επιστολής» προς το Σύμπαν –την οποία θα ήταν χρήσιμο να διαβάζουμε συχνά κατά τη διάρκεια της ημέρας– ή ακόμα και μιας απεριττης εξομολόγησης στον εκπαιδευόμενο που κάθεται δίπλα μας –όπως μας προτρέπει να κάνουμε ο Najemy σε μια από τις βιωματικότερες ασκήσεις του σεμιναρίου *Αντιμετωπίζοντας Δύσκολες Εποχές*. Στην περίπτωση του δικού μου διπλανού –του Δημήτρη, συνομηλίκου μου, νέου επιχειρηματία και πατέρα δύο παιδιών— η *προσευχή με συναίσθημα* προσλαμβάνει την ακόλουθη διατύπωση:

Έχω άριστες σχέσεις με την οικογένειά μου, ζούμε αρμονικά, είμαστε υγιείς, κάθε πρωί πηγαίνω στην επιχείρησή μου, η οποία μου δίνει τη δυνατότητα να ζούμε μέσα στην ευημερία και την αφθονία. Έχω άριστες σχέσεις με όλους τους ανθρώπους γύρω μου, ζω σ' ένα υπέροχο σπίτι και έχω το αυτοκίνητο που πάντα ονειρευόμουν, με το οποίο πηγαίνουμε οικογενειακώς πολλές εκδρομές. Πηγαίνουμε πολλά ταξίδια και γνωρίζουμε διάφορους τόπους. Είμαστε όλοι υγιείς και ευτυχισμένοι. Κάθε μέρα δίνουμε μεγάλη σημασία στο να τρεφόμαστε υγιεινά. Επίσης έχουμε βάλει μέσα στην καθημερινή μας ζωή την άσκηση. Με τους γιους μου, κάθε μέρα, είμαστε στο γυμναστήριο και αθλούμαστε. Οι φίλοι μας είναι κι αυτοί το ίδιο

⁷⁰ Όπως αναφέρει ο Najemy, μέσα από τον ιερό ήχο “ΟΜ”, «[...] ξεκινάει η δημιουργία. Είναι η δόνηση εκείνη που μέσα από αυτή το πνεύμα εκδηλώνεται σα νους, ενέργεια και υλικό σώμα. Είναι εκείνη η μία δόνηση από όπου γεννιούνται όλες οι άλλες δονήσεις, βαριές και λεπτές. Αντιπροσωπεύει το ΕΝΑ που προσωρινά γίνεται πολλά. Αυτή η ΜΙΑ αρχέγονη δόνηση, είναι ο ήχος που αυτοδημιουργείται χωρίς αιτία και ρέει μέσα στη σιωπή [ΤΔ:81· πρβλ. 287-290]. Ο Paramahansa Yogananda ορίζει τη συλλαβή «ΟΜ» ως τη «συμπαντική παλλόμενη δύναμη πίσω απ' όλες τις ατομικές ενέργειες [1991: 31].

ευτυχισμένοι και χαρούμενοι, με αποτέλεσμα να γίνεται και η δική μας ζωή ακόμα πιο όμορφη. Έχω εξελιχθεί στο θέμα της αυτογνωσίας και μπορώ πλέον να προσφέρω τις γνώσεις μου σε όποιον έχει ανάγκη.

Η *προσευχή με συναίσθημα* θα μπορούσε τέλος, να πάρει τη μορφή μιας καθοδηγούμενης εικονοποιίας (guided imagery) ή ενός διαλογιστικού «σβησίματος» των σκέψεών μας μέσα στην καθαρή εποπτεία της ιδανικής κοινωνίας. Ο τρόπος με τον οποίο ο Najemy καθοδηγεί τον οραματισμό μας κατά τη διάρκεια του σεμιναρίου «Βιώνω Ειρήνη», είναι εν προκειμένω ενδεικτικός:

Εστιαστείτε με ευγνωμοσύνη για όλα αυτά που έχετε στη ζωή σας... Φέρτε έναν-έναν άνθρωπο, αντικείμενο, παροχή, κατάσταση, και νιώστε ευγνωμοσύνη... Συνεχίστε να νιώθετε ευγνωμοσύνη για όλα αυτά που έχετε, συνειδητοποιήστε πόσο ευλογημένοι και τυχεροί είστε, πόσο αγαπητοί από το Σύμπαν...

(μικρή παύση)

Τώρα οραματιστείτε τον ιδανικό εαυτό σας, όποτε θέλετε να είστε, νιώθοντας ότι *ήδη* είστε έτσι... Είστε ακριβώς όπως θέλετε να είστε... Απολαύστε τον ιδανικό εαυτό σας... Νιώστε ότι έχετε αλλάξει...

(μικρή παύση)

Τώρα οραματιστείτε την ιδανική ζωή σας... ότι οι συνθήκες του περιβάλλοντος και των δραστηριοτήτων σας είναι ακριβώς όπως θέλετε... Νιώστε και βιώστε ότι είστε στην ιδανική ζωή σας...

(μικρή παύση)

Και τώρα οραματιστείτε την ιδανική κοινωνία: με ισότητα, δικαιοσύνη, αλληλεγγύη... Οραματιστείτε ότι ζείτε σε μια ιδανική κοινωνία... Και τώρα αφήστε τη σκέψη σας και βιώστε το κενό –την αίσθηση σιωπής μέσα στο νου σας, χωρίς καμία άλλη σκέψη.

Θεωρώ σκόπιμο να υπογραμμίσω για ακόμα μία φορά τον *ενεστωτικό* χρόνο του εκφωνήματος σε όλες τις παραπάνω επιτελέσεις της τεχνικής –καθώς και σε πολλές άλλες που θα μπορούσαν να αναφερθούν. Αυτό το *nunc aeternum* που ακολουθεί την *προσευχή με συναίσθημα* σε κάθε της βήμα, αυτή η καταστατική εστίασή της στο *παροντικό* και στο *αποτετελεσμένο*, συνιστά για μένα μια επιπλέον ένδειξη της οργανικής συνάφειας που διαπιστώνεται συχνά από τα μέλη, ανάμεσα στον οραματισμό και το διαλογισμό. Όπως ακριβώς είδαμε να συμβαίνει στον τελευταίο, έτσι κι εδώ δεν υπάρχει πλέον νοσταλγία και άγχος, παρελθόν και μέλλον: υπάρχει μονάχα η γρανιτένια

ευδαιμονία του *παρόντος* και η ολοκληρωτική απορρόφηση της πράξης μέσα στην καθαρή εποπτεία. Με τη μόνη διαφορά ότι ο διαλογισμός επιτελεί όλα τα παραπάνω στο όνομα της σιωπής και του «κενού», ενώ η *προσευχή με συναίσθημα* στο όνομα μιας φαντασιακής πραγμάτωσης της ουτοπίας στο εδώ-και-τόρα.

§5.4.3. *Παρέκβαση: Βιώνοντας Ειρήνη στην Ακρόπολη*

Ας μην θεωρηθεί ωστόσο ότι η συνάφεια ανάμεσα στο *διαλογισμό* και την *προσευχή με συναίσθημα* περιορίζεται μονάχα στη χρήση ενεστωτικών και αποτετελεσμένων χρόνων. Θα έλεγα ότι ένα στοιχείο που τους συνδέει αδιάρρηκτα είναι επίσης η δεκτικότητα τους σε ευρύτερες πνευματικές συσσωματώσεις. Μου δόθηκε η ευκαιρία να το διαπιστώσω ιδίως όμμασι, λαμβάνοντας μέρος στον πρώτο πανελλαδικό διαλογισμό/οραματισμό που διοργάνωσε ο *Σύλλογος Γιόγκα Ελλάδος* στην Πνύκα (22 Σεπτεμβρίου 2012), με συμμετοχή ενός μεγάλου αριθμού πνευματικών κέντρων και μεταφυσικών ομάδων της Αθήνας –μεταξύ των οποίων και η *Αρμονική Ζωή*. Όπως θα δούμε, η πρωτοβουλία απέβλεπε στον συντονισμό της πνευματικής ενέργειας και στην ένωση των δυνάμεων των συμμετεχόντων, προκειμένου να υλοποιηθεί ειρήνη, ευημερία, αγάπη και πνευματική αφύπνιση στην Ελλάδα και σε ολόκληρο τον πλανήτη. Προκαταβολικά ωστόσο, θα έλεγα ότι η σημασία της συγκεκριμένης πρωτοβουλίας δεν περιορίζεται στους ευγενείς αυτούς στόχους, αλλά άπτεται της ίδιας της πολιτικής αυτοσυνειδησίας του πνευματικού δρόμου. Για να το θέσω με διαφορετικούς όρους, αν ο πανελλαδικός διαλογισμός/οραματισμός της 22^{ης} Σεπτεμβρίου απετέλεσε ένα εξέχον πνευματικό γεγονός, τούτο συνέβη όχι μόνο λόγω της ρητά εκπεφρασμένης σκοποθεσίας του, αλλά και εξαιτίας των δύο θεμελιακών στερεοτύπων που η επιτέλεσή του προσπάθησε –και ως ένα βαθμό θεωρώ ότι κατάφερε– να διαψεύσει: πρώτον, ότι ο πνευματικός δρόμος είναι *a priori* απολιτικός και ανιστορικός –υπό την έννοια ότι προκρίνει την αποστασιοποίηση και εσωτεριστική αναδίπλωση του υποκειμένου· και δεύτερον, ότι αφορά σ' ένα μικρό τμήμα της ελληνικής κοινωνίας, το οποίο αδυνατεί εξ ορισμού να αποτελέσει παράγοντα κοινωνικής πίεσης, πολλώ δε μάλλον κοινωνικής αλλαγής.

Τρία χρόνια τώρα παρακολουθώ τα σεμινάρια και τις δραστηριότητες της *Αρμονικής Ζωής*, μελετώ τα βιβλία του ιδρυτή της, συναναστρέφομαι τα μέλη της και προσπαθώ να κατανοήσω τις σκέψεις, τα συναισθήματα και τις έσχατες αποβλέψεις τους. Σήμερα όμως αισθάνομαι για πρώτη φορά ότι εξέρχομαι *πραγματικά* από το προστατευτικό κουβούκλιο του πνευματικού αυτού μικρόκοσμου, για να συντονίσω το βήμα μου με πνευματικούς αναζητητές των πιο ετερόκλητων τύπων και αποχρώσεων –από την *Αρμονική Ζωή* μέχρι το *Κολλέγιο Μεταφυσικών Επιστημών*, από

το Σύλλογο Γιόγκα Ελλάδος μέχρι την Κίνηση Φιλοσοφικών και Μεταφυσικών Ομάδων, από την Κοινότητα Ευ ζην μέχρι την Ομάδα της Ανθρωπότητας. Κανείς δεν γνωρίζει ποιος θα είναι ο έσχατος απόηχος μιας τόσο πρωτοφανούς πνευματικής συνεύρεσης. Καθώς όμως περπατώ στη Διονυσίου Αρεοπαγίτου με κατεύθυνση προς την Πνύκα, ολοένα και παγιώνεται μέσα μου η πεποίθηση ότι ο πνευματικός δρόμος λαμβάνει σήμερα το επίχρισμα ενός δημοσίου αγαθού: *Spirituality goes public.*

Το διαφημιστικό πόστερ του συλλόγου προτείνει λευκή ενδυμασία και στρωματάκι γιόγκα [Εικ.11]. Κατά το μάλλον ή ήττον, η σημειολογία είναι προφανής: η αγνότητα των προθέσεων και του σκοπού, η καθαρότητα της σκέψης και των συναισθημάτων, οι λευκοί μανδύες των αρχαίων Ελλήνων, η αθωότητα της επαφής με τη Μάνα-Γη. Δεν θα μπορούσα να αντιπαρέλθω παράλα αυτά, την αντίστιξη ανάμεσα στα δύο διακριτά είδη αμφιέσεων που συναντά κανείς στο δρόμο: από τη μία μεριά, ο «καλός» κόσμος της Αθήνας, με τα κουστούμια, τα αρώματα και τις βραδινές του τουαλέτες· από την άλλη μεριά εμείς, οι πνευματικοί αναζητητές, ντυμένοι στα λευκά και με τα στρώματα της γιόγκα στον ώμο. «Εκείνοι», οι εκκοσμικευμένοι και συναινούντες, που εξέρχονται ως μοναχικό πλήθος για να διασκεδάσουν· «εμείς», οι πνευματοφόροι και διαφωνούντες, που εξερχόμαστε ως κύτταρα στο σώμα της ανθρωπότητας για να αναμαγεύσουμε και να σμίξουμε τον κόσμο.

Παράλληλα σύμπαντα.

Υπάρχει οπωσδήποτε ένας «καρναβαλικός» τόνος στην Αρεοπαγίτου. Τίποτε εδώ δεν θυμίζει οικονομική κρίση: οι άνθρωποι είναι ευδιάθετοι και γελαστοί, μιλούν στα κινητά τους, σουλατσάρουν αδιάφορα, κάνουν ποδήλατο, φλυαρούν, αστειεύονται, ερωτοτροπούν –ενώ το τοπίο διανθίζουν μικροπωλητές παντός είδους, πλανόδιοι μουσικοί –κι ένα θαυμάσιο φθινοπωρινό φεγγάρι. Από το σταθμό του μετρό ανεβαίνουμε σκόρπια και με κάποια ράθυμη αμεριμνησία, ενώ σε όλο το μήκος του δρόμου συναντούμε γυναίκες με μεγάλα πανό-οδοδείκτες που υποδεικνύουν το δρόμο προς τον τόπο συγκέντρωσης. Καθώς προσπερνά τον κόσμο που έχει συγκεντρωθεί στην εκκλησία του Λουμπαρδιάρη για μία ακόμα γαμήλια τελετή, διερωτώμαι για ποιο λόγο ο πανελλαδικός διαλογισμός/οραματισμός επιλέχθηκε να πραγματοποιηθεί εδώ, και όχι σε κάποιον πιο «ουδέτερο» χώρο –ας πούμε, σε μια ειδικά διαμορφωμένη αίθουσα ή σε κάποιο απόμερο αλσύλλιο μακριά από το κέντρο της πόλης. Η πρώτη σκέψη που μου έρχεται στο μυαλό είναι ότι ίσως η σημερινή επιτέλεση προσβλέπει σε έναν βαθύτερο συσχετισμό ανάμεσα στο «αρχαίο

πνεύμα αθάνατο» και στη δική μας «εναλλακτική» εκδοχή της πνευματικότητας.⁷¹ Διότι πέραν της υπονοούμενης αυτής σχέσης και της απέριττης ομορφιάς του φυσικού τοπίου, θα τολμούσα να ισχυριστώ ότι η επιλογή του χώρου υπήρξε μάλλον ατυχής: η πρόσβαση είναι σχετικά δύσκολη (κυρίως για τις πιο προχωρημένες ηλικίες), το κρύο περονιάζει το κόκαλο καθώς πέφτει η νύχτα, και οι περισπασμοί είναι συνεχείς, λόγω των διαρκών και παρατεταμένων κορναρισμάτων που προαναγγέλλουν κάθε τόσο τον επόμενο γάμο.

Πλην όμως, η θέα είναι εντυπωσιακή, και η υποβλητικότητα του ιερού βράχου σε βοηθάει τελικά να παραβλέψεις τις όποιες επιμέρους κακοτοπιές. Παρατηρώ τον κόσμο που πυκνώνει ολοένα: αλαφροϊσκιωτα πρόσωπα, καθαρά χέρια, επώνυμες φίρμες ρουχισμού, άνερες εσάρπες, ωραίες ριχτές πουκαμίσες για τους άντρες, μαντήλια τυλιγμένα στο λαιμό ή κομπές κορδέλες στα μαλλιά για τις γυναίκες: μεσαία και ανώτερα κοινωνικά στρώματα, χωρίς αμφιβολία. Δεν απουσιάζουν ωστόσο και κάποιοι «ξέμπαρκοι» με casual ντύσιμο, οι οποίοι βολεύονται στις πίσω σειρές και καταγίνονται περισσότερο με τα κινητά τους τηλέφωνα. Διαλέγω να καθίσω ανάμεσα στους «μεν» και τους «δε», και περιμένοντας να ξεκινήσει η όλη διαδικασία επιδίδομαι – νεοελληνικότατα – σε συστηματική λαθρακοή. Το συγκινησιακό κλίμα είναι θετικό, οι διαχύσεις και οι φιλοφρονήσεις πάμπολλες, τα δίκτυα των γνωριμιών αναρίθμητα (πολλοί από τους συμμετέχοντες έχουν καθίσει ανά παρέες), ενώ οι συζητήσεις γίνονται σε οικείους και εύθυμους τόνους. Αλλά το πρόγραμμα τηρείται απαρέγκλιτα. Στις 19.30 ακριβώς, η πρόεδρος του Συλλόγου στέκεται καταμεσής της ομήγυρης, μας καλωσορίζει στην Πνύκα και κηρύσσει την έναρξη του πρώτου πανελλαδικού διαλογισμού/οραματισμού της φθινοπωρινής ισημερίας του 2012.

Ο λόγος της οικοδέσποινας είναι συγκροτημένος και συνεκτικός –γεγονός που δηλώνει ότι δεν πρόκειται για μια απλή «γυμνάστρια» γιόγκα, αλλά για έναν πνευματικά ενήμερο άνθρωπο. Μας λέει ότι καλούμαστε σήμερα να δώσουμε το καλύτερο κομμάτι του εαυτού μας για τη βίωση της πνευματικότητας στον τόπο μας και σε ολόκληρο τον κόσμο· μας λέει επίσης ότι μαζί μ' εμάς, θα επιδοθούν σε διαλογισμό και οραματισμό όλοι οι σύλλογοι γιόγκα της Ελλάδος –εξ ου και μια ορισμένη εμμονή στην αυστηρή τήρηση του ωραρίου. Και μας εξηγεί, τέλος, ότι αναλαμβάνουμε τη συγκεκριμένη πρωτοβουλία ως πνευματικοί αναζητητές, διότι είναι πλέον τεκμηριωμένο ακόμα και από την πλευρά της επιστήμης, ότι «οι δονήσεις που εκπέμπουμε μέσα από το κέντρο της

⁷¹ Μεταγενέστερες συζητήσεις μου με μέλη του Συλλόγου Γιόγκα Ελλάδος επιβεβαίωσαν την αρχική μου αυτή διαίσθηση. Ο λόγος που προέβαλαν για την επιλογή της Πνύκας ως χώρου επιτέλεσης του πανελλήνιου διαλογισμού ήταν ότι με αυτόν τον τρόπο συνδεόμαστε ευκολότερα με την πηγή του εθνικού πνευματικού μας εαυτού –την αρχαία Ελλάδα– συμβολικό εκτύπωμα της οποίας [πηγής] είναι αδιαμφισβήτητη η Ακρόπολη. Μολονότι έμμεσος και υπαινικτικός, αυτός ο ισομορφισμός ανάμεσα στην αρχαία ελληνική και την εναλλακτική πνευματικότητα είναι δυνατόν να εντοπιστεί σε μια σειρά σεμιναρίων της *Αρμονικής Ζωής*. Ενδεικτικά, θα μπορούσα να αναφέρω το σεμινάριο *Διαχρονικές αξίες υγείας και ομορφιάς μέσα από τη σοφία των αρχαίων Ασκληπιείων* καθώς και μια σειρά περιστασιακών ομιλιών περί αρχαίας ελληνικής φιλοσοφίας ή περί της σχέσης της τελευταίας με τον χριστιανισμό.

καρδιάς μας ή μέσα από το νου μας επηρεάζουν το συλλογικό ασυνείδητο» (ιδού μία ακόμα σύνδεση του μορφογενετικού πεδίου με τον Jung). Κατά συνέπεια, η προσφορά του καθενός από εμάς είναι ιδιαίτερα σημαντική, αφού

«μέσα από την προσωπική εξέλιξη και την πνευματική μας εργασία, αλλά και με ενωμένες όλες μας τις δυνάμεις, μπορούμε να επιφέρουμε πολύ σημαντική επίδραση πάνω στο πλανητικό μας σύστημα».

Στη συνέχεια, μας δίνει ορισμένες βασικές πληροφορίες επί του διαδικαστικού: θα ξεκινήσουμε με δεκάλεπτη συνεχή ψαλμωδία του ήχου «OM» (AUM) προκειμένου να δημιουργηθεί

«μια καταπληκτική παλμοδόνηση η οποία θα δώσει ευλογία και καινούργια δονητική κατάσταση στο χώρο –μια παλμοδόνηση η οποία θέλουμε να απλωθεί σε όλο το λεκανοπέδιο, σε όλη την Ελλάδα και να αγκαλιάσει όλη την υφήλιο».

Ακολούθως, θα περάσουμε για λίγα λεπτά στην τεχνική της ελεγχόμενης αναπνοής (prāṇāyāma)⁷² και αμέσως μετά, θα μπούμε στο καθαυτό κομμάτι του διαλογισμού και του οραματισμού. Το κομμάτι αυτό θα διαρκέσει τριάντα λεπτά της ώρας και θα σπονδυλωθεί γύρω από ένα πολύ συγκεκριμένο αίτημα: *«αγάπη, ειρήνη, ευημερία και πνευματική αφύπνιση σε ολόκληρο τον πλανήτη»*. Όσοι είναι εξοικειωμένοι με την τεχνική του διαλογισμού, θα χρησιμοποιήσουν το εν λόγω αίτημα ως «σπόρο» για να ακινητοποιήσουν μέσα σε αυτό τη σκέψη τους και να έρθουν σε επαφή με τον ανώτερο πνευματικό τους Εαυτό. Όσοι πάλι είναι λιγότερο εξοικειωμένοι με το διαλογισμό, θα οραματιστούν την Ελλάδα και ολόκληρο τον πλανήτη μέσα στο φως, την ευημερία, την ειρήνη, την αγάπη και την πνευματικότητα, σαν να πρόκειται για *ήδη* συντελεσμένες πραγματικότητες:

Θα εστιαστούμε με κλεισμένα τα μάτια, σε ό,τι είναι πιο εύκολο στον καθένα σας, και μέσα από τη δύναμη της αγάπης μας θα στείλουμε μήνυμα αγάπης σε όλον τον πλανήτη και τα όντα του, για εξέλιξη, ειρήνη, αγάπη και εξέλιξη πνευματική. Μπορούμε επίσης να συνδεθούμε μέσω του τρίτου ματιού με την παγκόσμια συνειδητότητα, να έλξουμε το φως της πνευματικότητας για να μας φωτίσει, και στη συνέχεια να το μοιράσουμε στον τόπο μας και σε όλη την υφήλιο. Καθόλη τη διάρκεια των τριάντα λεπτών, το όραμά μας θα είναι αυτό: *ότι ήδη υπάρχει μπροστά μας αυτή η πραγματικότητα. Ήδη υπάρχει ειρήνη, ήδη υπάρχει αγάπη ανάμεσα στα πλάσματα της γης, ήδη υπάρχει αφυπνισμένη πνευματικότητα.*

⁷² Η prāṇāyāma «[π]εριλαμβάνει ειδικές αναπνευστικές ασκήσεις, με τις οποίες επιτυγχάνεται η κάθαρση του νου από ανεπιθύμητες σκέψεις και η απαλλαγή του από την άσκοπη περιπλάνηση, έτσι ώστε να αποκτήσει την απαιτούμενη σταθερότητα για τη Συγκέντρωση και την Προσήλωση» [Παντουβάς, 1989: 111]. Γενικότερα για την prāṇāyāma βλ. Eliade, 1980: 55-71· πρβλ. ΓΥΑ: 154-60.

Η διαδικασία ξεκινάει με την παρατεταμένη εκφορά του ήχου «ΟΜ»: ψαλμωδία συνεχή και αδιάλειπτη, σαν ένα επίμονο «Λα», που ψάχνει διαρκώς να εκτυλιχθεί μέσα στη συγχορδία του:

Καθώς όμως ο ήχος εκμετρά το τρίτο ή το πέμπτο συνεχόμενο λεπτό, θα έλεγα ότι παίρνει σταδιακά τη μορφή ενός σμήνους εντόμων που βομβεί ενοχλητικά γύρω από τα αυτιά μου –ή ενός υπόκωφου μυκηθμού, όμοια με την καζούρα που σκαρώναμε στο λύκειο για να ενοχλήσουμε τους καθηγητές μας. Αν κρίνω από τα κλειστά μάτια και τα υψωμένα χέρια των διαλογιζομένων, η «παλμοδόνηση» έχει αρχίσει ήδη να επενεργεί στο μορφογενετικό πεδίο –και δεν θα αρνηθώ ότι καίτοι ο ήχος με κάνει να σκιάζομαι, δημιουργεί εν τούτοις στο χώρο μία παράδοξη αίσθηση ήσυχης απόγνωσης.

Ευτυχώς, η ελεγχόμενη αναπνοή έρχεται να με αποφορτίσει από το ψυχικό αμύχανο της στιγμής και να με οδηγήσει στο κατώφλι της διαλογιστικής σιωπής. Επιλέγω τον οραματισμό σχεδόν αυθόρμητα, λόγω της πολλαπλά διαπιστωμένης ανικανότητας να ακινητοποιήσω τον «πίθηκο» του μυαλού μου. Στο πλαίσιο όμως του αρχαιοπρεπούς σκηνικού της Πινύκας –και μπροστά στο μεγαλεπήβολο χαρακτήρα του πνευματικού εγχειρήματος που έχουμε αναλάβει– αισθάνομαι ότι μπορώ να αφήσω ελεύθερη, επιτέλους, τη φαντασία μου. Και πραγματικά, δεν θυμάμαι ποτέ στη ζωή μου να οραματίστηκα τη Γη με περισσότερο φως και σε περισσότερες παραλλαγές φωταγιών: άλλοτε σαν πίνακα του Klimt και άλλοτε σαν αγιογραφία, άλλοτε σαν ειδικό κινηματογραφικό εφέ και άλλοτε σαν συμπαντικό πυροτέχνημα, άλλοτε σαν πυρ καταναλίσκων και άλλοτε σαν μια μεγάλη γαλάζια σφαίρα, έτοιμη να καταποθεί από τον ήλιο. Ούτε θυμάμαι να συνάντησα κάποια ιδιαίτερη δυσκολία στην απόπειρά μου να οραματιστώ ευτυχισμένους και αγαπημένους ανθρώπους να χορεύουν και να γελούν μέσα σε ανδαλουσιανούς κήπους, τρεχούμενα νερά και συντριβάνια –όμοια με τα ειδυλλιακά τοπία που αναπαρίστανται στις προσούρες των μαρτύρων του Ιεχωβά.

Οραματιστείτε ανάμεσα στις παλάμες σας το χάρτη της Ελλάδας... Οραματιστείτε φως γύρω από το χάρτη της Ελλάδας... Οραματιστείτε φως τριγύρω από τη Γη... Η Γη είναι περικυκλωμένη με φως... Ενώστε τις παλάμες σας και ακουμπήστε τις στο chakra της καρδιάς...

Δεν υπάρχει αμφιβολία ότι ο οραματισμός μού ταιριάζει περισσότερο: μολονότι ο *απαράγραπτα*

θετικός και «βικτωριανός» προσανατολισμός του θέτει κάποιους περιορισμούς στο περιεχόμενο των εικόνων που το υποκείμενο καλείται να δημιουργήσει,⁷³ λειτουργεί εν τούτοις για μένα πολύ πιο απελευθερωτικά, σε σχέση με την ολύμπια ψυχοδιανοητική ακινησία του διαλογισμού. Δεν θα ήθελα βέβαια να ακούγομαι δογματικός: ίσως να προκρίνω τον οραματισμό απλώς και μόνο διότι βρίσκω να παρέχει περισσότερες εκφραστικές διεξόδους στην καλλιτεχνική μου ιδιοσυγκρασία. Σε γενικές γραμμές πάντως, αισθάνομαι ότι σήμερα συντελέστηκε εδώ κάτι πολύ ξεχωριστό και πολύ όμορφο· και συντελέστηκε όχι παρά, αλλά *εξαιτίας* των αντιφάσεων του ιδιότυπου αυτού συμβάντος –θέλω να πω, αυτής της παλίντροπης αρμονίας ανάμεσα στις νυχτερινές σκιές και την ευδαιμονία των εσωτερικών μας φωταψιών, την αρχαιοπρέπεια του ιερού βράχου και τα κορναρίσματα των αυτοκινήτων, τις δονήσεις από τον ιερό ήχο «ΟΜ» και τις δονήσεις από τις «αθόρυβες» κλήσεις των κινητών τηλεφώνων, τη βαθιά διαλογιστική σιωπή και τους υλαγμούς των σκύλων. Αν θα τολμούσα μάλιστα να διακινδυνεύσω μία ευλογοφανή υπόθεση, θα έλεγα ότι το χαμόγελο που διαγράφεται στο πρόσωπο πολλών από εμάς, καθώς η διαδικασία βαίνει προς την ολοκλήρωσή της, ίσως αποτελεί σημείο μιας υπόρρητης ελπίδας ότι σήμερα προσθέσαμε ένα μικρό λιθαράκι στην ανάσχεση των επιπτώσεων της κρίσης. Τα προβλήματά μας δεν λύθηκαν βέβαια ακόμα –και είναι σίγουρο ότι δεν πρόκειται να λυθούν στο εγγύς μέλλον. Αναλαμβάνοντας ωστόσο την πρωτοβουλία να ενώσει τις πνευματικές μας δυνάμεις, ο πρώτος πανελλαδικός διαλογισμός/οραματισμός –καθώς και όλοι οι υπόλοιποι που θα επακολουθήσουν⁷⁴– τροχοπέδησε προς στιγμήν τον εθνικό μας κατήφορο και εμπύχωσε τη δυνατότητά μας να ονειρευτούμε έναν καλύτερο κόσμο. Εξ επόψεως πνευματικής (και όχι μόνο), νομιμοποιείται κανείς να ισχυριστεί ότι μια τέτοια αρχή συνιστά το ήμισυ του παντός.

§5.4.4. Μία «ητική» και μία «ημική» ανάγνωση

Είμαι πρόθυμος να ομολογήσω ότι απ' όλες τις πνευματικές τεχνικές της *Αρμονικής Ζωής*, η *προσευχή με συναίσθημα* ήταν αναμφίβολα εκείνη μέσα στην οποία απήλαυσα περισσότερο τον εαυτό μου. Επιτελώντας την τεχνική, όχι μόνο ανακάλυψα πόσο υπέροχη ενασχόληση είναι να διαπλέεις μέσα στις εικόνες της φαντασίας σου, αλλά επιπλέον και πόσο εύκολα μπορείς να αντιμετωπίσεις αυτές τις εικόνες σαν ένα απόρθητο οχυρό ή σαν ένα άδυτο. Όσο κι αν το κακό

⁷³ Λέω «απαράγραπτα θετικός» διότι δεν μας επιτρέπει να οραματιστούμε, λόγου χάρη, τον ανηλεή βασανισμό του έλληνα πρωθυπουργού ή την αποκαλυπτική εκπύρωση του κόσμου· και «βικτωριανός» διότι ακόμα κι αν τυπικά δεν μας το «απαγορεύει», οπωσδήποτε μας αποθαρρύνει να οραματιστούμε την ιδανική κοινωνία, για παράδειγμα, ως ένα απέραντο και ατελεύτητο όργιο, σαν αυτό που αναπαριστά ο Ανδρέας Εμπειρικός στον *Μέγα Ανατολικό* του.

⁷⁴ Μέχρι σήμερα, έχουν πραγματοποιηθεί ακόμα δύο πανελλαδικοί διαλογισμοί στην Πνύκα, πάντοτε με πρωτοβουλία του Συλλόγου Γιόγκα Ελλάδος –την Κυριακή 31 Μαρτίου 2013 και την Κυριακή 22 Σεπτεμβρίου 2013. Για ένα ενδεικτικό βίντεο του 2ου πανελλαδικού διαλογισμού/οραματισμού, βλ. www.youtube.com/watch?v=EViVIGkfKs [τελευταία ανάκτηση: 23.06.2012].

πλεονάζει μέσα σ' έναν κόσμο που γίνεται ολοένα πιο περίπλοκος και αφιλόξενος, τις εικόνες αυτές δεν μπορεί κανείς να σου τις πάρει. Είσαι προστατευμένος και ασφαλής μέσα τους, σαν σε πανοπλία:

*I am shielded in my armour,
hiding in my room, safe within my womb.
I touch no one and no one touches me.⁷⁵*

Να είσαι ταυτόχρονα «εγκεφαλικός» τύπος και πνευματικός αναζητητής δεν είναι ωστόσο ο καλύτερος δυνατός συνδυασμός. Ίσως διότι η αυθόρμητη τάση σου να εντοπίζεις αντιφάσεις και γνωστικές ασυμφωνίες στις κοσμοθεωρητικές συνεπαγωγές μιας πνευματικής τεχνικής, προσκρούει στην δυνατότητά σου να βιώσεις άμεσα την πληθώρα των ευεργετικών της αποτελεσμάτων. Ίσως διότι στη συνείδησή σου αναδύονται κατά τρόπο ισοσθενή και αντίρροπο μία εξωτερική («ητική») και μια εσωτερική («ημική») κατανόηση της τεχνικής. Και ποια να διαλέξεις. Και σε ποια να εγγραφείς.

Στο πλαίσιο μίας «ητικής» κατανόησης, λόγου χάρη, τα ερωτήματα προκύπτουν αβίαστα. Εάν οι εικόνες που οραματίζομαι συνιστούν το παρόν και την πραγματικότητά μου, και αν από τις εικόνες αυτές εξαρτώνται η ποιότητα και η πορεία του κόσμου (όπως ρητά συνεπάγεται ο νόμος της έλξης και η ύπαρξη του μορφογενετικού πεδίου), τότε δεν είναι προφανές ότι η συχνή και συνειδητή επιτέλεση της *προσευχής με συναίσθημα* με καθιστά εν τέλει έναν *θεατή*; Δεν εξαρτά την υλοποίηση της ιδανικής κοινωνίας πρωτίστως από τον *οραματισμό της*; Δεν προτάσσει την παθητική *θέαση* του κόσμου έναντι της ενεργούς παρέμβασης σε αυτόν; Ποιος παράγοντας θα παρωθήσει το υποκείμενο να πραγματώσει την ιδανική κοινωνία, εάν την θεάται *ήδη* ως πραγματοποιμένη; Πού μπορεί να θεμελιωθεί η επιθυμία της ιδανικής κοινωνίας, αν όχι στην *έλλειψη* και την *απουσία* της; Και για ποιο λόγο θα πρέπει οπωσδήποτε να δραπετεύσουμε από το σύμπαν της *έλλειψης* και της *απουσίας*, ωσάν οι τελευταίες να συνοψίζουν εξ ορισμού κάτι το αρνητικό; Να είμαστε ζωντανές υπάρξεις δεν σημαίνει να έχουμε απόλυτη επίγνωση των ελλείψεών μας; Δεν σημαίνει να είμαστε υπερπλήρεις από αυτό που μας λείπει;⁷⁶

*«Το νερό πάνω στη γη υπάρχει επειδή το υδρογόνο που έχει μόνο ένα ηλεκτρόνιο,
νιώθει μοναξιά και χρειάζεται οξυγόνο».*

⁷⁵ Simon and Garfunkel, "I'm a Rock", *The Sounds of Silence* (1966).

⁷⁶ «Όλα ακόμα είναι υπερπλήρη απ' αυτό που μας λείπει». Πρόκειται για την εισαγωγική πρόταση του βιβλίου του Ernst Bloch *Experimentum mundi* (αναφέρεται από Μιχαήλ, 1999: 347).

επισημαίνει εύστοχα ο Tom Robbins [Purdon & Torrey, 2011:54]. Με κάποια ποιητική ίσως υπερβολή, δεν θα μπορούσαμε να πούμε ότι το νερό υπάρχει, ακριβώς επειδή το υδρογόνο *υπερεκχειλίζει από την έλλειψη του οξυγόνου*;

Ανάλογα ερωτήματα θα μπορούσαν επίσης να διατυπωθούν όσον αφορά στη συνάρθρωση της *προσευχής με συναίσθημα* με την τέταρτη πνευματική αλήθεια («είμαι ο αποκλειστικός δημιουργός της πραγματικότητάς μου»). Είδαμε ότι ο νόμος της έλξης επικυρώνει την αλήθεια αυτή· συμβαίνει όμως άραγε το ίδιο και με το μορφογενετικό πεδίο; Πόσο συνάδει η ολοποιητική και συμπαθητική λειτουργία του μορφογενετικού πεδίου με μια αυστηρά ατομική κατασκευή της πραγματικότητας; Αν το «φαινόμενο το εκατοστού πιθήκου» συνιστά ένα αδιαμφισβήτητο επιστημονικό δεδομένο –όπως ισχυρίζονται όλοι οι συντονιστές και τα μέλη της *Αρμονικής Ζωής*– τότε δεν προκύπτει σχεδόν κατά γεωμετρική συνακολουθία ότι η πραγματικότητά μου δεν εξαρτάται αποκλειστικά από μένα, αλλά από την «κρίσιμη» μάζα σκεπτομορφών και συναισθημάτων η οποία θα υπερισχύσει τελικά στο μορφογενετικό πεδίο; Προϋποθέτοντας από κοινού τον νόμο της έλξης και το μορφογενετικό πεδίο, η *προσευχή με συναίσθημα* δεν επανεισάγει τελικά από το παράθυρο αυτό που διώχνει από την πόρτα; Δεν ξορκίζει την ύπαρξη του άλλου μέσω του νόμου της έλξης, απλώς και μόνο για να τον επανεισάγει ως άσαρκη σκεπτομορφή και ασώματο συναίσθημα, μέσω του μορφογενετικού πεδίου; Δεν αρνείται την οριζόντια κοινωνική αλληλεπίδραση, απλώς και μόνο για να την μετατρέψει σε κάθετη μεταφυσική αλληλεπίδραση;

Η άρρηκτη συνάρθρωση της *προσευχής με συναίσθημα* με ένα μεταφυσικό πλαίσιο σαν το παραπάνω, εγκαθιστά, αφενός, έναν μεταφυσικοποιημένο ψυχολογικό ντετερμινισμό –υπό την έννοια ότι αυτό που ζω, δεν συνιστά παρά την ευθεία αντανάκλαση (ή το «καθρέφτισμα») των σκεπτομορφών και των συναισθημάτων μου· αφετέρου, εμβαπτίζει *καταστατικά* και *προγραμματικά* τη προσευχή μέσα στην ατομικότητα, εκλαμβάνοντας ως «αναποτελεσματικό» (και άρα ως ψευδές) ολόκληρο το καταγωγικό θρησκευτικό, τελετουργικό και κοινωνικό της συμφραζόμενο. Είναι χαρακτηριστικό ότι η *προσευχή με συναίσθημα* δεν αναγνωρίζει κανένα παραδεδομένο κείμενο (*textus receptus*), το οποίο θα της προσέδιδε μία ελάχιστη κοινωνική αναφορά. Αντίθετα, στοιχειοθετείται αποκλειστικά και μόνο στη βάση των συναισθημάτων του προσευχόμενου και των θετικών εικόνων του οραματισμού. Με άλλα λόγια, ακόμα και όταν τελείται συλλογικά (όπως στην Πνύκα), η *προσευχή με συναίσθημα* αρνείται εξ ορισμού την κοινωνική και τελετουργική διάσταση της προσευχής, καθώς την ανάγει εξολοκλήρου στο *βίωμα* του εκάστοτε προσευχόμενου και εξαρτά την αποτελεσματικότητά της από το ιδεοτυπικά «θετικό»

πρόσημο του βιώματος αυτού.⁷⁷

Τι είναι όμως το «θετικό»; Δεν είναι η άρνηση και ο αποκλεισμός του αρνητικού; Δεν είναι μία «*άρνηση της άρνησης*», όπως θα έλεγε ο Hegel; Γιατί αυτή η άρνηση να μην αντανakλάται εξίσου στο μορφογενετικό πεδίο, δημιουργώντας μια αντίστοιχα αρνητική πραγματικότητα; Γιατί το Σύμπαν αντιλαμβάνεται μεν την άρνηση που εξυπονοείται πίσω από την επιθυμία μας «για» κάτι, αλλά αδυνατεί να αντιληφθεί την άρνηση που υποκρύπτεται πίσω από την ίδια την έννοια του θετικού; Τόσο διαλεκτικά ανενημέρωτο είναι το Σύμπαν; Τόσο εύκολο είναι να το ξεγελάσουμε;

Και για να εξωθήσω τον «εγκεφαλισμό» μου στα άκρα: τι συμβαίνει όταν η *προσευχή με συναίσθημα* αποδεικνύεται εξίσου αναποτελεσματική με τους υπόλοιπους τύπους «παραδοσιακής» προσευχής; Πώς εξηγείται, λόγου χάρη, η κατίσχυση της μνημονιακής πολιτικής στην Ελλάδα παρά τις πολυάριθμες *προσευχές με συναίσθημα* που επιτελούνται στο πλαίσιο του σεμιναρίου «Βιώνω Ειρήνη», και παρά τους τρεις (μέχρι σήμερα) πανελλαδικούς διαλογισμούς/οραματισμούς στην Ακρόπολη; Είδαμε ότι η *προσευχή με συναίσθημα* σπονδυλώνεται κατ' ουσίαν γύρω από δύο στόχους: πρώτον, να συσπειρώσει μια κρίσιμη μάζα πνευματικών αναζητητών· και δεύτερον, να αποσαφηνίσει μέσα μας τις *πραγματικές* (=θετικές) μας επιθυμίες. Όσον αφορά έτσι στην πρώτη

⁷⁷ Την κοινωνική και τελετουργική διάσταση της προσευχής ανέδειξε με αξιοσημείωτο τρόπο ο Marcel Mauss στο ανολοκλήρωτο έργο του *La Prière*. Ο Mauss ασκεί κριτική σε όλες τις θεολογικές και ανιστορικές προσεγγίσεις της προσευχής, επισημαίνοντας ότι προϋποθέτουν ένα χριστιανικό πλαίσιο αναφοράς, δίνουν έμφαση στην υποκειμενική μόνο συνθήκη του προσευχόμενου (ο οποίος εκλαμβάνεται αποκλειστικά ως ένας «συζητητής» του θεού) και δεν επιτρέπουν τη συγκριτική μελέτη του φαινομένου με άλλα τελετουργικά «παραδείγματα» προσευχής. Εξ ου και η θεολογική κατανόηση της προσευχής βρίσκεται έκθετη τελικά σε αιτιάσεις υποκειμενισμού και ψυχολογισμού, καθόσον υπάγεται στα υποκειμενικά κριτήρια ή ακόμα και τις προκαταλήψεις του εκάστοτε ερευνητή [Mauss, 2003: 30]. Για να αντιπαρέλθει τις παραπάνω αιτιάσεις, ο Mauss αποπειράται να υπογραμμίσει τον απαραίτητα κοινωνικό χαρακτήρα της προσευχής επί τη βάσει πέντε τεκμηρίων: 1. Εξετάζοντας ακόμα και τις πιο απλές λειτουργικές φόρμουλες (πχ. «εις το όνομα του Πατρός») ο Mauss επισημαίνει ότι σε κάθε προσευχή συμπίπτουν μύθος, τελετουργία, δόγμα και ιστορία [ο.π.: 33]. Αυτό σημαίνει ότι κάθε προσευχή είναι προϊόν μιας μακράς ιστορίας, η οποία δεν μπορεί να αναχθεί στην ατομική ευσέβεια, πολλώ δε μάλλον στα θρησκευτικά «συναίσθημα» του υποκειμένου. 2. Ακόμα κι όταν η προσευχή είναι αυτοσχέδια ή πραγματοποιείται από ένα μοναδικό άτομο, και πάλι το περιεχόμενό της προδίδει την κοινωνική της καταγωγή. Η τελευταία φανερώνεται στη γλώσσα, στις θεματικές, αλλά και στις ιδέες και τα συναισθήματα που η εκάστοτε προσευχή φιλοδοξεί να εκφράσει. 3. Ο κοινωνικός χαρακτήρας της προσευχής δεν συνάγεται μονάχα από το περιεχόμενο, αλλά επίσης και από τη *μορφή* της –υπό την έννοια ότι όλες οι προσευχές διαμορφώνονται στο πλαίσιο της τελετουργικής τους χρήσης. Το τυπικό, η περίπτωση, ο χώρος, ο χρόνος και το νόημα της προσευχής προσδιορίζονται πάντοτε σε αναφορά προς τη θρησκευτική κοινότητα που την επιτελεί [ο.π.: 33-34]. 4. Αλλά ο κοινωνικός χαρακτήρας της προσευχής συνάγεται επίσης και από τις διατάξεις ή τις απαγορεύσεις με τις οποίες αυτή συνοφθαίνεται: ποιος είναι ο ενδεδειγμένος τόνος της φωνής και η ενδεδειγμένη στάση του σώματος για κάθε προσευχή, σε ποιον επιτρέπεται να προσευχηθεί και σε ποιον όχι [ο.π.: 34-35] –και ούτω καθεξής. Τέλος, ε) ο Mauss υπογραμμίζει την κοινωνική διάσταση της προσευχής υποδεικνύοντας τη στενή συνάφειά της με συλλογικά φαινόμενα, επίσημες νομικές και ηθικές φόρμουλες ή επίσημες επικλήσεις («στο όνομα του Γαλλικού λαού» κλπ). “It is even true to say”, καταλήγει, “that there is hardly any sphere of social life where prayer does not, or has not played some part” [ο.π.: 36]. Είναι προφανές ότι η *προσευχή με συναίσθημα* αντιπαρέρχεται ολόκληρο το τελετουργικό και κοινωνικό αυτό κεκτημένο της προσευχής, προκειμένου να την εγγράψει εκ νέου σε μία ανιστορική, ατομική και ψυχολογίστικη κατανόησή της.

περίπτωση, η αναποτελεσματικότητα της τεχνικής θα μπορούσε να αποδοθεί στο γεγονός ότι η κρίσιμη αυτή μάζα δεν έχει ακόμα συμπηγεί: χρειαζόμαστε περισσότερες εισφορές θετικών σκεπτομορφών και συναισθημάτων στο μορφογενετικό πεδίο. Όσον αφορά πάλι στη δεύτερη περίπτωση, η αναποτελεσματικότητα της τεχνικής θα μπορούσε να αποδοθεί σε μια ελλιπή διαύγαση των επιθυμιών μας, και επομένως στην ανάγκη να τις υπαγάγουμε σε σχολαστικότερη δύλιση, προκειμένου να τις αποκαθάρουμε ακόμα περισσότερο από τα «αρνητικά» τους καθιζήματα.

Καμία από τις δύο παραπάνω αιτιάσεις δεν φαίνεται ωστόσο να ευσταθεί –τουλάχιστον εξ απόψεως «ητικής». Το επιχείρημα, λόγου χάρη, ότι η απαιτούμενη κρίσιμη μάζα πνευματικών αναζητητών δεν έχει ακόμα συμπηγεί, διαψεύδεται από την ίδια την πραγματικότητα: η ιστοσελίδα «Βιώνω Ειρήνη» αριθμεί μέχρι σήμερα 3.048 μέλη⁷⁸ –δέκα φορές δηλαδή περισσότερα μέλη από την τετραγωνική ρίζα του 1% του εθνικού πληθυσμού, η οποία είδαμε ότι συνιστά την απαιτούμενη κρίσιμη μάζα για την ανάσχεση των επιπτώσεων της οικονομικής κρίσης. Το επιχείρημα πάλι της ελλιπούς διαύγασης των επιθυμιών μας είναι επισφαλές, διότι προφέρει ένα άλλοθι για την αναποτελεσματικότητα της τεχνικής, το οποίο δεν υπόκειται σε καμία κοινωνική επαληθευσσιμότητα. Ενδέχεται να νόμιζα ότι επιθυμούσα αυτό που οραματίστηκα, και τελικά να μην το επιθυμούσα καθόλου· ενδέχεται πάλι, το αντικείμενο της επιθυμίας μου να προσκρούει σε κάποια άλλη ασυνείδητη ανάγκη μου, ή στο ίδιο το Θεϊκό Σχέδιο. Ενδέχεται, τέλος, απλώς και μόνο, να μην επιτελώ σωστά την τεχνική: να στέλνω «αντιφατικά» μηνύματα στο Σύμπαν, ντύνοντας αρνητικές σκέψεις και συναισθήματα με θετική διατύπωση (και αντιστρόφως),⁷⁹ ή πάλι, να διαφοροποιώ κατά τρόπο σχιζοειδή τη συμπεριφορά μου, ανάλογα με το αν επιδίδομαι σε οραματισμό ή όχι. Το σχόλιο της Φαίνης είναι ιδιαίτερα εύγλωττο στην προκειμένη περίπτωση:

Αν κάνω μισή ώρα οραματισμό ή προσευχή, όμως ολόκληρη την υπόλοιπη μέρα είμαι μέσα στα νεύρα και το άγχος γι' αυτό που συμβαίνει, αυτό βγαίνει στο μορφογενετικό πεδίο,

⁷⁸ Τελευταία ανάκτηση: 29.10.2013.

⁷⁹ Ένα τέτοιο «αντιφατικό» μήνυμα αναφέρει, λόγου χάρη, η Shakti Gawain: “Of course it’s perfectly okay to creatively visualize something to which you have a lot of emotional attachment –and it will often work quite well. But if it doesn’t, realize that you may be attempting to visualize something out of fear of what may happen if you *don’t* get it” [Gawain, 1998: 59 –έμφαση στο πρωτότυπο]. Στην περίπτωση αυτή, δηλαδή, ενώ η επιθυμία μας διατυπώνεται κατά τρόπο θετικό, παραπέμπει εν τούτοις σ’ ένα αρνητικό σημειώμενο –το φόβο μήπως η επιθυμία μας δεν πραγματοποιηθεί, και επομένως την προσκόλλησή μας στο αντικείμενο της επιθυμίας μας. Τανυσμένη στην έσχατη λογική της συνεπαγωγή, αυτή η διελκυστίνδα αρνητικών «μεταμηνυμάτων» που ενδέχεται να λανθάνουν πίσω από τα θετικά μηνύματα του οραματισμού μας, νομίζω ότι καταλήγει μάλλον σε κινήγι μαγισσών. Το κάθε τι μέσα στον κόσμο υποκρύπτει μια «αρνητική» παράμετρο και κάθε τι θετικό έχει και μια αρνητική συνιστώσα, εάν ιδωθεί από μια συγκεκριμένη οπτική γωνία. Ακόμα και ο ήλιος –αυτή η αδαπάνητη πηγή φωτός, ενέργειας και ζωής– ιδωμένο αυστηρά και μόνο μέσα στο πλαίσιο της αστρικής του φύσης, δεν συνιστά τίποτε περισσότερο από μια τεράστια «σουπά» ατελεύτητων εκρήξεων και καταστροφών. Το ίδιο θα μπορούσαμε εξάλλου να πούμε και για ολόκληρο το Σύμπαν.

δημιουργώντας και έλκοντας αυτό που με ανησυχεί. Για να πετύχουμε αυτό που κάνουμε δεν φτάνει να κάνουμε οραματισμό. Πρέπει να είμαστε θετικοί όλοι την ημέρα!

Το ίδιο ακριβώς ισχυρίζεται και ο Najemy στο σεμινάριο «Βιώνω Ειρήνη»:

Δεν αρκεί να κάνουμε θετική προβολή και οραματισμό· πρέπει μέσα στην εβδομάδα οι σκέψεις, τα συναισθήματα και οι λέξεις μας να είναι θετικά. Παρά να συζητούμε αυτό που δεν μας αρέσει, να συζητούμε γι' αυτό που μπορεί να γίνει.

Απαιτείται επομένως μια πιο συχνή, μαζική και συνειδητή επιτέλεση της προσευχής, σε συνδυασμό με μια καθολικότερη μεταστροφή των σκεπτομορφών, των συναισθημάτων και των στάσεων μας –χωρίς ωστόσο κανείς να γνωρίζει ποιο είναι το έσχατο όριο μιας τέτοιας προσπάθειας, και χωρίς να διαθέτουμε κάποιο κοινωνικά επαληθεύσιμο κριτήριο «σωστής» επιτέλεσης της τεχνικής. Αν έτσι έχουν όμως τα πράγματα, τότε γιατί να μην επικαλεστεί κανείς ένα ανάλογο άλλοθι και για όλες εκείνες τις μορφές «αναποτελεσματικής» προσευχής τις οποίες η *προσευχή με συναίσθημα* φιλοδοξεί να αντικαταστήσει; Γιατί να μην ισχυριστούμε, λόγου χάρη, ότι όλες οι «παραδοσιακές» μορφές προσευχής θα μπορούσαν να είναι εξίσου τελεσφόρες, εάν οι άνθρωποι αποφάσιζαν να επιστρέψουν μαζικά στις εκκλησίες τους, δεσμεύονταν εκ νέου στις ηθικές επιταγές της θρησκείας τους και τηρούσαν με τη μεγαλύτερη δυνατή συνέπεια το σύνολο των τελετουργικών τους καθηκόντων;

Στα μάτια του πνευματικού αναζητητή, η επισήμανση όλων των παραπάνω ερωτημάτων είναι θεμιτή, ευκαία και εύλογη. Ιδωμένες ωστόσο από μια *ημική* σκοπιά, τα ερωτήματα αυτά δεν συνιστούν εν τέλει παρά μια επιπλέον απόδειξη της διανοητικής υποχονδρίας από την οποία κατατρύχεται κάθε «εγκεφαλικός» τύπος, όπως εγώ. Κανείς δεν υποχρεούται να επιτελέσει την *προσευχή με συναίσθημα*, εάν δεν την απολαμβάνει σύγκορμος ή δεν εναγκαλίζεται με αγάπη τη φιλοσοφία της. Κι αυτό, διότι το στοιχείο που επισείεται ως μειονέκτημα του πνευματικού δρόμου συνιστά –καθώς έχω επισημάνει πολλάκις στην πορεία της παρούσας διατριβής– είναι ταυτόχρονα και το μεγαλύτερο πλεονέκτημά του: το γεγονός ότι ο πνευματικός δρόμος δεν γνωρίζει κανένα θεσμικό ή κοινωνικό κριτήριο επαληθευσιμότητας συνεπάγεται την ίδια στιγμή ότι δεν γνωρίζει και κανένα θεσμικό ή κοινωνικό κριτήριο επάρκειας. Είμαστε ελεύθεροι λοιπόν να προσλάβουμε από το σύνολο των πνευματικών τεχνικών της *Αρμονικής Ζωής* εκείνες τις οποίες απολαμβάνουμε και κατανοούμε περισσότερο, εκείνες που βιώνουμε ως πιο αποτελεσματικές, ή εκείνες των οποίων τις αντιφάσεις κρίνουμε ότι μπορούμε με κάποιον τρόπο να συνθέσουμε και να υπερβούμε. Είμαστε ελεύθεροι επίσης να επινοήσουμε τη δική μας προσευχή, να κάνουμε έναν

συνδυασμό όλων των πιθανών τρόπων προσευχής ή να μην προσευχηθούμε καθόλου, χωρίς κανένα από τα παραπάνω ενδεχόμενα να συνεπάγεται *ipso facto* την παρέκκλισή μας από τον πνευματικό δρόμο. Η «ελαστικότητα» της πνευματικής αναζήτησης, ο δημοκρατικός και μη-αποκλειστικός χαρακτήρας της συνιστά την ύστατη ασφαλιστική της δικλείδα απέναντι σε κάθε «ητική» ανασκευή της. Από την άποψη αυτή, κανένας εκπαιδευόμενος της *Αρμονικής Ζωής* δεν αισθάνεται υποχρεωμένος να λογοδοτήσει για τις πνευματικές του επιλογές –πολλώ δε μάλλον να τις αιτιολογήσει λογικώς– καθότι είναι μάταιο εξ ορισμού να προσπαθείς να εξηγήσεις τα πάντα με τη λογική, όπως συμβουλεύει ο Κυριάκος. Σε έσχατη ανάλυση, ποια προσευχή ικανοποιεί όλες ανεξαιρέτως τις λογικές ενστάσεις; Ποια προσευχή δεν προσκρούει σε αντιφάσεις και γνωστικές ασυμφωνίες; Ποια προσευχή δεν φλερτάρει με το ανορθολογικό και το κρυπτικό;

Μπορεί κανείς να επιμείνει στις αμφιβολίες του και να εγκαταβιώσει μέσα στην μικροψυχία της ψυχολογικής του αντιστροφής. Μπορεί όμως και να αποφασίσει να διαρρήξει τα περιγράμματα αυτής της μικροψυχίας, και με μια ρωμαλέα κίνηση ποιητικής αυθυπέμβασης να βιώσει την ευδαιμονία της *προσευχής με συναίσθημα*, προσέχοντας μην χάσει λεπτό από τα μάτια του την ομορφιά του δάσους, επειδή ο νους του προσκολλήθηκε στις ανατομικές λεπτομέρειες ενός δέντρου. Η *προσευχή με συναίσθημα* απαιτεί από τον πνευματικό αναζητητή να τη συναντήσει ορθάνοιχτος και πωρώδης, να τοποθετήσει εντός παρενθέσεως τις αναστολές του (τουλάχιστον κατά τη στιγμή της επιτέλεσής της) και να τολμήσει να *αφεθεί* στη γοητεία της, ακριβώς όπως αφήνεται κανείς στην ερωτική γοητεία –χωρίς να ζητάει περαιτέρω εξηγήσεις ή να επιδίδεται σε ορθολογικές αναλύσεις. Και πραγματικά, ίσως το όλο διακύβευμα της τεχνικής να εντοπίζεται ακριβώς σ' αυτό το σημείο: στην τόλμη να επιτελέσεις την *προσευχή με συναίσθημα* περισσότερο από πρόθεση να γοητευθείς, παρά από ψυχρή και «εγκεφαλική» απαίτηση να αποδομήσεις τις εσωτερικές της αντιφάσεις.

§5.5. Νέα από τον Παράδεισο: Ηο'οροποροπο

Παρακολουθώντας συστηματικά το σεμινάριο *Αντιμετωπίζοντας Δύσκολες Εποχές*, συνειδητοποιώ την ολοένα και μεγαλύτερη ανάγκη των εκπαιδευομένων για μία στοιχειώδη οριοθέτηση της χαώδους φημολογίας περί των αιτίων και των προοπτικών της οικονομικής κρίσης. Στα «πηγαδάκια» που σχηματίζονται κατά τη διάρκεια των διαλειμμάτων ή λίγο πριν την έναρξη του μαθήματος, πολλά μέλη έχουν την τάση να εκφράζονται σχετλιαστικά για την ενορχηστρωμένη παραπληροφόρηση των Μέσων Μαζικής Ενημέρωσης, για τη σύγχυση που αισθάνονται ότι διαχέεται μολυσματικά μέσα από τις τηλεοπτικές φωνασκίες των ειδησεογραφικών παραθύρων ή

για τη «μιζέρια» όλων των τηλεοπτικών «αναλύσεων» περί της κρίσης. Ο Δημήτρης μου εξηγεί ότι σπάνια πια ανοίγει την τηλεόραση, αφού κάθε δημοσιογράφος ή αυτόκλητος «εμπειρογνώμων» που εμφανίζεται εκεί «λέει κυριολεκτικά το κοντό του και το μακρύ του». Ο Κυριάκος υπερθεματίζει: «Όλοι τους λένε ψέματα. Και δεν μιλάνε παρά μονάχα ως εκεί που τους επιτρέπει το αφεντικό τους». Αντιτείνω ότι εξακολουθούν να υπάρχουν κάποιες σχετικά καλές ενημερωτικές εκπομπές, με σατιρική μάλιστα απόχρωση, όπως το *Ράδιο Αρβύλα* ή το *Αλ Τσαντίρι News*. Στο άκουσμα της αντίρρησής μου, η Μαρία έρχεται προς το μέρος μου και μου απαντά με έκδηλα απαξιωτικό τόνο: «Σιγά τις εκπομπές! Κακή ενέργεια είναι όλοι αυτοί. Όλο ειρωνεύονται και κρίνουν».

Οι εκπαιδευόμενοι έχουν πράγματι απαυδήσει από τις κατευθυνόμενες, τεχνοκρατικές και συχνά ακατανόητες αναλύσεις της κρίσης, οι οποίες κατακλύζουν το καθημερινό τηλεοπτικό τοπίο· αλλά έχουν κουραστεί επίσης και από την διάχυτη μεμψιμοιρία που συναντούν ακόμα και στις συναναστροφές τού άμεσου περιβάλλοντός τους. Διαθέτουν μία πληθώρα αποτελεσματικών και φιλικών-ως-προς-το-χρήστη τεχνικών για την αντιμετώπιση της αρνητικότητας στο πεδίο των διαπροσωπικών τους σχέσεων. Υπολείπονται όμως σε τεχνικές οι οποίες τους βοηθούν να αντιμετωπίσουν *συλλογικές* και *απρόσωπες* εκφράσεις της αρνητικότητας: την «κακή ενέργεια» της τηλεόρασης, τις παντός είδους προκαταλήψεις της κοινής γνώμης –αλλά και φαινόμενα απείρως πιο δραματικά, όπως είναι η εγκληματικότητα, η τρομοκρατία, οι πόλεμοι και οι φυσικές καταστροφές. Κατά μία διαφορετική διατύπωση, θα έλεγα ότι οι πνευματικές τεχνικές της *Αρμονικής Ζωής* προτείνονται ως αντιστάθμισμα της αρνητικότητας έτσι όπως αυτή εκδηλώνεται στο μικρο-επίπεδο. Τι συμβαίνει όμως όταν η αρνητικότητα προσλαμβάνει ευρύτερες διαστάσεις; Μπορεί κάποια από τις πνευματικές τεχνικές της *Αρμονικής Ζωής* να εφαρμοστεί αποτελεσματικά στο *μακρο-επίπεδο*;

Μαζί με την *προσευχή με συναίσθημα*, το *Ho'oponono* καλύπτει αυτήν ακριβώς την ανάγκη για μια *μακροσκοπική* εφαρμογή της πνευματικότητας. Πρόκειται για μία απλοποιημένη και αναθεωρημένη επί το πνευματικότερον εκδοχή της ομώνυμης μεθόδου επίλυσης ενδο-οικογενειακών συγκρούσεων, η οποία απαντάται στη Χαβάη ήδη από τον 19^ο αιώνα [Boggs & Chun, 1990: 144-147] και παραμένει ιδιαίτερα δημοφιλής μέχρι σήμερα. Λέω «αναθεωρημένη επί το πνευματικότερον», διότι στην εκδοχή της *Αρμονικής Ζωής*, το πεδίο αναφοράς της τεχνικής δεν είναι η σύγκρουση, αλλά η ευθύνη και η συγνώμη: κάνοντας *Ho'oponono*, αναγνωρίζουμε την ευθύνη που μας αναλογεί για την ύπαρξη του κακού μέσα στον κόσμο και ζητούμε συγνώμη για τη σκόπιμη ή ανεπίγνωστη συμμετοχή μας στη δημιουργία του. Αναλαμβάνοντας ευθύνη και

ζητώντας συγνώμη για οτιδήποτε συμβάλλει στην αρνητικότητα του κόσμου, «διαλύουμε» το στοιχείο αυτό· καθόσον όμως είμαστε όλοι κύτταρα στο σώμα της ανθρωπότητας, είναι προφανές ότι ισχύει και το αντίστροφο: η διάλυση εντός μας αυτού του στοιχείου, συνεπιφέρει την ταυτόχρονη διάλυσή του σ' ένα τμήμα του κόσμου. Περαιτώνοντας την τεχνική, δηλώνουμε ότι αγαπάμε την αρνητική κατάσταση ένεκα της οποίας επιτελούμε το *Ho'oronopono*, παράλληλα όμως αγαπάμε και τον εαυτό μας, ο οποίος δημιούργησε την συγκεκριμένη κατάσταση –καίτοι άθελά του. Στη συνέχεια, ευχαριστούμε το Θεό διότι διαλύει κάθε τι το αρνητικό μέσα μας, και εκφράζουμε την πεποίθηση ότι το θεϊκό φως θα οδηγήσει τους πάντες στο ανώτερο δυνατό καλό.

Επί της ουσίας, το *Ho'oronopono* επανεγγράφει στους εκπαιδευόμενους την πνευματική αλήθεια που αφορά στην ουσιολογική ενότητα των πάντων· εξ ου και είναι δύσκολο να προσδιορίσουμε τελικά αν αυτό που διαλύει μέσα μας την αρνητικότητα είναι η εκ μέρους μας έκφραση συγνώμης και αποδοχή της ευθύνης, το πνευματικό φως που κατοικεί εντός μας, ο Θεός, ή ένας συνδυασμός όλων των παραπάνω. Είναι επίσης δύσκολο να προσδιορίσουμε ποιο είναι το υποκείμενο της εκάστοτε εκφοράς, ποιος αποδέχεται την ευθύνη, ποιος ζητά συγχώρεση και από ποιόν.⁸⁰ Όπως κι αν έχει πάντως το πράγμα, πιστεύω ότι θα ήταν ορθότερο να δούμε κατ' αρχάς το *Ho'oronopono* ως μία ιδιότυπη μορφή φιλανθρωπίας –«ιδιότυπη», υπό την έννοια της καταστατικής και ολοσχερούς απουσίας προφερόμενου αντικειμένου. Κάνοντας *Ho'oronopono* δεν «προσφέρουμε» τίποτε άλλο, πέρα από την ευθύνη και τη συγνώμη μας για οποιαδήποτε αρνητική ροπή ή τάση διαπιστώνουμε να υπάρχει μέσα στον κόσμο· την ίδια στιγμή όμως «προσφέρουμε» και μία δυνατότητα συνολικής απελευθέρωσης του κόσμου από την αρνητικότητα, καθόσον τη διαλύουμε πρώτα μέσα στον εαυτό μας. Όπως αποφαίνεται ο ίδιος ο Najemy, μία τέτοια προσφορά είναι απαραίτητη *κατ' εξοχήν* στις κρίσιμες μέρες που διάγουμε:

Ο κάθε άνθρωπος εδώ μέσα, κάθε φορά που βλέπει κάτι που δεν εγκρίνει ή που τον ενοχλεί, μπορεί να πει: «συγνώμη για ό,τι υπάρχει μέσα μου που μπορεί να συμμετέχει σε αυτό».

⁸⁰ Εάν «δεν είμαι αυτό το σώμα και αυτός ο νους», αλλά μία έκφανση της Θείας Συνειδητότητας –βάσει της γνωστής πνευματικής αλήθειας της *Αρμονικής Ζωής*– τότε ζητώντας συγνώμη από το «θεό» ζητώ κατ' ουσίαν συγνώμη από τον εαυτό μου, ευχαριστώντας το θεό ευχαριστώ τον εαυτό μου –και ούτω καθεξής. Εάν όμως ισχύει κάτι τέτοιο, τότε πώς είναι δυνατόν να υπάρχει κάτι μέσα μου το οποίο συμβάλλει στη δημιουργία του Κακού; Πώς μπορεί να θεωρείται υπαίτια μια έκφανση της Θείας Συνειδητότητας για την ύπαρξη της αρνητικότητας –και υπό ποίαν έννοια ζητείται από τη Συνειδητότητα αυτή να αναλάβει ευθύνη για την αρνητικότητα που δημιουργεί; Γνωρίζουμε βέβαια ότι σύμφωνα με την κοσμοθεωρία της *Αρμονικής Ζωής*, ο εαυτός δεν ταυτίζεται με το απλό εμπειρικό «εγώ» της προσωπικότητας, αλλά συνιστά έναν ευρύτερο και βαθύτερο πνευματικό Εαυτό –την αιώνια ψυχή μου, το κομμάτι της Θείας Συνειδητότητας που ενοικεί μέσα μου, ή τον «Παρατηρητή». Η διευκρίνιση αυτή ωστόσο ελάχιστα βοηθά, καθόσον μας δυσκολεύει ακόμα περισσότερο να ταυτοποιήσουμε το υποκείμενο του εκφώνηματος του *Ho'oronopono*. Όταν, για παράδειγμα, το υποκείμενο ομολογεί ευθύνη και αιτείται συγνώμη για την ύπαρξη της αρνητικότητας μέσα του και γύρω του, τότε ταυτίζεται με το εμπειρικό «εγώ». Όταν πάλι διαλύει την αρνητικότητα και συνδέει τους πάντες με το εσωτερικό τους φως, τότε ταυτίζεται με τον Παρατηρητή. Φαίνεται λοιπόν ότι το εκφώνημα προϋποθέτει ένα είδος «σχιζοείδους» του υποκειμένου, ανάλογη με αυτήν που διαπιστώσαμε κατά την επιτέλεση του EFT: το υποκείμενο μιλάει ταυτόχρονα ως «εγώ» και ως «μη-εγώ», ως «ελάχιστος» και ως θεϊκός εαυτός.

Πρέπει να νιώσουμε αγάπη για τους άλλους και τον εαυτό μας, να τους ελευθερώσουμε από την ανάγκη να συμπεριφέρονται άσχημα και να ευχαριστήσουμε το Θεό που διαλύει από εμάς ό,τι μπορεί να συνεισφέρει στην άσχημη κατάσταση. Το *Ho'oponopono* είναι απαραίτητο την περίοδο που διανύουμε, γιατί υπάρχουν πάρα πολλά πράγματα που δεν μπορούμε να εγκρίνουμε, που δεν είναι σωστά –και που όμως πρέπει να κάνουμε κάτι γι' αυτά.

Όπως συμβαίνει και με άλλες τεχνικές, το γεγονός ότι το *Ho'oponopono* περιστρέφεται γύρω από μία σειρά εκφωνημάτων, δεν σημαίνει καθόλου ότι είναι απλώς «λόγια» για τα μέλη της *Αρμονικής Ζωής* συνιστά πρωτίστως *επιτέλεση* –συγκεκριμένη μορφή παρέμβασης στο κοινωνικοπολιτικό γίγνεσθαι, «χειροπιαστή πράξη» για την απάλειψη της αρνητικότητας μέσα στον κόσμο (και στον εαυτό μας). Η Χριστίνα αναφέρει ότι κάνει *Ho'oponopono* κάθε φορά που βλέπει τηλεόραση, γιατί τη βοηθάει να επανέρχεται γρήγορα στο κέντρο της «*όση ώρα τα κανάλια και οι ειδήσεις δείχνουν τα αίσχημα που δείχνουν*». Η Λίλη κάνει *Ho'oponopono* ακόμα κι όταν οδηγεί, διότι τη βοηθάει να διώχνει από μέσα της τα αρνητικά συναισθήματα και να γαληνεύει («*μεταβάλλω την κατάσταση της ψυχής μου και τη μετατρέπω σε ηρεμία*», δηλώνει χαρακτηριστικά). Η Νέλλη με διαβεβαιώνει ότι κάνει συχνά *Ho'oponopono* και «βλέπει αποτελέσματα», μολονότι αποφεύγει να αναφερθεί λεπτομερώς σε αυτά. Η Σταυρούλα πάλι, επισημαίνει ότι κάνει *Ho'oponopono* οποτεδήποτε εκτίθεται (ηθελημένα ή αθέλητα) στον πόνο των άλλων:

Εγώ όταν βλέπω τον άλλον και υποφέρει και πονάει, κάνω *Ho'oponopono*. Αυτό με βοηθάει να αποταυτίζομαι. Γιατί εκείνη την ώρα είναι σαν να αναγνωρίζω κι εγώ τη συμμετοχή μου σ' αυτό που γίνεται, αλλά μπαίνω στη διαδικασία του *Ho'oponopono* και αυτό με κάνει λίγο σαν Παρατηρητή. Μπορώ να πω ότι το *Ho'oponopono* είναι αυτό που με βοήθησε να μάθω να αποταυτίζομαι από τον πόνο του άλλου. Και το κάνω συνέχεια.

Στο ερώτημά μου: «δεν είναι τούτη η αποταύτιση μία μορφή αδιαφορίας για τον πόνο του άλλου;», η Νέλλη απαντά κατηγορηματικά: *όχι*. Είναι μάλλον μια χειροπιαστή έκφραση συμπόνιας και μια δήλωση ενσυναίσθησης για το πρόβλημα του άλλου· αλλά την ίδια στιγμή, είναι και μια υπενθύμιση μέσα μας ότι, εν πάση περιπτώσει, η ζωή βρίσκει πάντοτε τον τρόπο να εκχερσώνει τους βάλτους που η ίδια δημιουργεί. «*Πολλοί άνθρωποι θεωρούν καθήκον τους*», συνεχίζει η Νέλλη,

...αν ο άλλος είναι χάλια, να είναι και οι ίδιοι χάλια. Αυτό είναι μεγάλο λάθος. Έχω συγγενείς που πέθανε το παιδί τους και είναι σαν να έχουν πεθάνει και οι ίδιοι –είναι σαν ζωντανό θαμμένοι. Κι έχω και άλλους –γείτονες αυτήν τη φορά– που έχουν χάσει κι αυτοί το παιδί τους, κι όμως εξακολουθούν να είναι χαρούμενοι, να ζουν τη ζωή τους, χωρίς αυτό να σημαίνει ότι

λυπήθηκαν «λιγότερο» από τους άλλους.

Από τα παραπάνω, συμπεραίνω λοιπόν ότι αποταύτιση από τον πόνο σημαίνει να μετέχεις στον πόνο του άλλου, χωρίς να διολισθαίνεις στη μοιρολατρία και τον πεσιμισμό. Να αναλαμβάνεις προσωπική ευθύνη για τυχόν άσχημες πλευρές του εαυτού σου ή για πράξεις που μπορεί να έβλαψαν (ηθελημένα ή αθέλητα) τον οποιονδήποτε, αλλά να μην τελματώνεις στην ενοχοποίηση και το αυτομαστίγωμα. Να μην εθελουφλείς απέναντι στην αρνητικότητα, αλλά να την σαμποτάρεις αέναα, ενθουμούμενος πάντοτε την πνευματική αλήθεια ότι μπορείς να αντιμετωπίσεις οποιαδήποτε δυσάρεστη συνθήκη σου φέρει η ζωή.

Πρόκειται αδιαμφισβήτητα για λεπτές διαφοροποιήσεις, η συνειδητοποίηση των οποίων απαιτεί τη συχνή και βιωματική επιτέλεση της τεχνικής. Κάτι τέτοιο δεν είναι δύσκολο, εφόσον ο εκπαιδευόμενος εξοικειωθεί με συγκεκριμένες φράσεις-κλειδιά, γύρω από τις οποίες στοιχειοθετείται το εκφώνημα του *Ho'oroporo* –«συνγνώμη», «σε αγαπώ», «με αγαπώ», «σε ελευθερώνω», «ευχαριστώ το Θεό που διαλύει», και ούτω καθεξής. Η Αλεξάνδρα μου εξηγεί:

Γι' αυτόν που ξεκινάει το *Ho'oroporo*, στην αρχή είναι μόνο μια «τεχνική». Το βίωμα ότι πραγματικά ευχαριστείς, ζητάς συνγνώμη, αγαπάς κλπ, έρχεται σιγά-σιγά, και ανάλογα με το πόσες φορές κάνεις την τεχνική.

Από την άποψη αυτή, δεν αποτελεί σύμπτωση ότι κατά το στάδιο εκμάθησης της τεχνικής, πολλοί εκπαιδευόμενοι χρησιμοποιούν ως βοήθημα το ειδικό CD με δείγματα *Ho'oroporo*,⁸¹ το οποίο διατίθεται στο γραφείο της *Αρμονικής Ζωής*. Η συχνή αναπαραγωγή του CD, σε συνδυασμό με την επιτέλεση του *Ho'oroporo* στα περισσότερα σεμινάρια του Κέντρου, δίνει στους εκπαιδευόμενους τον απαιτούμενο χρόνο για να υπερβούν το καθαρά «διαδικαστικό» κομμάτι της τεχνικής, να εσωτερικεύσουν τις συγκεκριμένες φράσεις-κλειδιά και να εμβαπτιστούν στο νόημα των τελευταίων.

Αφ' ης στιγμής πάντως οι φράσεις «παγιωθούν» μέσα στο μυαλό των εκπαιδευομένων, κατανοήσουν σε βάθος τη σημασία τους και αποφασίσουν να τις εκφέρουν με απόλυτη ειλικρίνεια, η επιτέλεση της τεχνικής γίνεται ολόενα και πιο αυθόρμητα, ενώ η ολοκλήρωσή της (σύμφωνα τουλάχιστον με τον Najemy) δεν απαιτεί περισσότερο από ένα λεπτό. Υπ' αυτήν την έννοια, είναι όχι μόνο εφικτό, αλλά και *ευκαίο* να κάνουμε *Ho'oroporo* πολλές φορές την ημέρα, διότι μ' αυτόν τον τρόπο συμβάλλουμε στη διάλυση και της παραμικρής έκφανσης αρνητικότητας η οποία μπορεί να φανερωθεί στη ζωή μας. Η επιτόπια έρευνα κατέδειξε σε

⁸¹ Για ένα τέτοιο δείγμα, βλ. www.armonikizoi.com/el_downloads?did=60. Για ανάλογα ακουστικά δείγματα όλων των τεχνικών της *Αρμονικής Ζωής*, βλ. www.armonikizoi.com/el_downloads?category=14 [τελευταία ανάκτηση: 10.05.2012].

πλείστες περιπτώσεις ότι το *Ho'oropo* αποτελεί, πράγματι, μία από τις πλέον προσφιλείς τεχνικές των μελών της *Αρμονικής Ζωής*, αφενός λόγω του ελάχιστου χρόνου που απαιτεί η επιτέλεσή του, και αφετέρου, λόγω της δυνατότητάς του να εφαρμοσθεί σε όλα τα δυνητικά πεδία της αρνητικότητας –επί προσωπικού, επί φυσικού και επί κοινωνικοπολιτικού.

§5.5.1 Τρία Ελάχιστα Παραδείγματα

1. Στο πλαίσιο ενός μαθήματος για την πραγμάτωση του ιδανικού μας εαυτού, προσπαθούμε να εντοπίσουμε όψεις της προσωπικότητάς μας που θα θέλαμε να βελτιώσουμε ή ακόμα και να αλλάξουμε. Είδαμε ότι βάσει της κοσμοθεωρίας της *Αρμονικής Ζωής*, το Σύμπαν δεν αναγνωρίζει αρνητικά αιτήματα και δεν κατανοεί γενικότητες· εάν πρόκειται επομένως να προσελκύσουμε τον εαυτό που επιθυμούμε, οφείλουμε να διατυπώσουμε το αίτημά μας κατά τρόπο σαφή και συγκεκριμένο. Η Σταυρούλα αιτείται έναν εαυτό απελευθερωμένο από φόβους –και ειδικότερα, από το φόβο της ερωτικής εγκατάλειψης, τον οποίο δυστυχώς έχει συχνά την τάση να σωματοποιεί. Είναι χαρακτηριστικό ότι την τελευταία φορά που απευθύνθηκε γραπτώς στον φόβο της,⁸² αισθάνθηκε –καθώς αναφέρει– ένα τόσο μεγάλο σφίξιμο στην κοιλιά, σαν να εμφανίστηκε μέσα της μια μπάλα γεμάτη καρφιά. Ύστερα από κάποιες διευκρινιστικές ερωτήσεις σχετικά με τις πεποιθήσεις που μπορεί να γεννούν το συγκεκριμένο είδος φόβου, η Νέλλη προτείνει στη Σταυρούλα να κάνουν *Ho'oropo* ειδικώς γι' αυτήν την μπάλα. Όπως και στην περίπτωση του EFT, η συντονίστρια αναλαμβάνει να γίνει η «φωνή» της Σταυρούλας, ενώ η τελευταία αναπαράγει σταθερά τη «φωνή» αυτή:

Συγνώμη, κοφτερή μπάλα, που σε δημιουργώ μέσα στην κοιλιά μου.

Σε αγαπώ, και σε απελευθερώνω από την ανάγκη να υπάρχουν εκεί, για τη δική μου εξέλιξη.

Με αγαπώ, παρόλο που δημιουργώ αυτήν την κοφτερή μπάλα μέσα στην κοιλιά μου.

Ευχαριστώ το Θεό, που αφήνει να διαλυθεί ό,τι υπάρχει μέσα μου το οποίο δημιουργεί αυτήν την κοφτερή μπάλα στην κοιλιά μου.

Είμαι γεμάτη φως.

Το φως διαλύει αυτήν την κοφτερή μπάλα μέσα στην κοιλιά μου και με οδηγεί στο ανώτερο δυνατό καλό.

2. Η Ούρσουλα αιτείται έναν εαυτό με υψηλή αυτοεκτίμηση και περισσότερο θάρρος. Παρακολουθεί το σεμινάριο των συντονιστών, αλλά κατατρύχεται από το φόβο ότι δεν θα

⁸² Μία από τις τεχνικές που προτείνονται στο σεμινάριο αυτογνωσίας για την υπέρβαση του φόβου είναι η συγγραφή γράμματος στο φόβο μας, σαν να επρόκειτο για ένα οικείο μας πρόσωπο. Για ένα δείγμα ενός τέτοιου γράμματος βλ. ΑΣΑ: 205-206. Για άλλες τεχνικές υπέρβασης του φόβου τις οποίες προάγει η *Αρμονική Ζωή*, βλ. ΑΣΑ: 201.

καταφέρει να το φέρει εις πέρας, λόγω της δυσλεξίας της. Η υπεράνθρωπη προσπάθεια που καταβάλλει για να ανταποκριθεί στις απαιτήσεις ενός δύσκολου σεμιναρίου, το οποίο δεν γίνεται καν στη μητρική της γλώσσα, καθρεφτίζει συχνά στην Ούρσουλα φόβους και αγωνίες των μαθητικών της χρόνων: τότε που οι δάσκαλοι την φόρτωναν ένα σωρό μαθήματα και υποχρεώσεις, αδιαφορώντας για την αντικειμενική δυνατότητα ενός δυσλεκτικού κοριτσιού να ανταποκριθεί σε αυτά: ή τότε, που ο καθηγητής της Φυσικής την κοίταζε μ' εκείνο το γνωστό, αυστηρό του βλέμμα, και η Ούρσουλα φοβήθηκε ότι θα την αποκαλέσει «χαζή».

Αυτήν τη φορά, η Νέλλη δεν αναλαμβάνει να γίνει η «φωνή» της Ούρσουλας, αλλά κάνει *Ho'oropo* για τον εαυτό της –απευθυνόμενη στο φόβο της Ούρσουλας. Οι υπόλοιποι, καθόμαστε με ίσια την πλάτη, κλείνουμε τα μάτια και επαναλαμβάνουμε μία-μία τις προτάσεις του εκφωνήματος της Νέλλης:

Ζητώ συγνώμη για ό,τι υπάρχει μέσα μου,
που δημιουργεί το φόβο στην Ούρσουλα,
ότι ο φυσικός θα την πει «χαζή».
Σε αγαπώ, και σε απελευθερώνω από την ανάγκη να φοβάσαι
ότι ο φυσικός θα σε πει «χαζή».
Σε αγαπώ,
αλλά αγαπώ και τον εαυτό μου, παρόλο που εγώ δημιουργώ αυτόν το φόβο.
Ευχαριστώ το Θεό, που αφήνει να διαλυθεί ό,τι υπάρχει μέσα σου,
το οποίο δημιουργεί το φόβο ότι θα σε πει ο φυσικός «χαζή».
Είμαι φως. Είσαι φως. Είσαι κομμάτι φως.
Το φως αυτό σε οδηγεί στο ανώτερο δυνατό καλό.

3. Ανάλογη, πλην περιφραστικότερη διατύπωση, προσλαμβάνει το εκφώνημα σε περιπτώσεις κατά τις οποίες απευθυνόμαστε σε ευρύτερες πληθυσμιακές ομάδες –οπότε και αποπειρόμαστε να διαλύσουμε συλλογικές ή απρόσωπες εκφράσεις αρνητικότητας. Σε μία από τις μεγαλύτερες συνεδρίες *Ho'oropo* που έγινε το 2012 στο πλαίσιο της «γιορτής της Άνοιξης» στη Μυρρινούντα, συντονιστές και εκπαιδευόμενοι επιλέξαμε, κατόπιν προτροπής του Najemy, να απευθυνθούμε σε τέσσερις κοινωνικές ομάδες: α) στους εμπερίστατους και άπορους, β) στους πολιτικούς ακτιβιστές και στους «αγανακτισμένους» (indignados) του κινήματος των πλατειών γ) στους εξαρτημένους από ουσίες και δ) στους φορείς εξουσίας. Όπως πάντα, καθόμαστε με ίσια την πλάτη, κλείνουμε τα μάτια, αναπνέουμε βαθιά και επαναλαμβάνουμε σταθερά μετά τον Najemy:

Αγαπημένα μας αδέρφια, που έχετε δυσκολίες στη ζωή σας,

ίσως προβλήματα υγείας, συναισθηματικά προβλήματα ή προβλήματα επιβίωσης, σας ζητάμε συγγνώμη για οποιαδήποτε συμμετοχή μας στην πραγματικότητα αυτή. Σας αγαπάμε και αγαπάμε τον εαυτό μας.

Σας ελευθερώνουμε από την ανάγκη να περιορίζετε την υγεία ή την ευτυχία σας ή την ευημερία για την εξέλιξή σας.

Ευχαριστούμε το Θεό που διαλύει από μας ό,τι μπορεί να συνεισφέρει στην πραγματικότητά σας και εμπιστευόμαστε το θείο φως που υπάρχει μέσα σας, που σας γεμίζει με δύναμη και καθοδήγηση για να δημιουργήσετε υγεία, ευτυχία και ευημερία.

(Μικρή παύση)

Αγαπημένα μας αδέρφια, που δεν έχετε τροφή και στέγη και βασικές ανάγκες, σας ζητάμε συγγνώμη για όποια συμμετοχή έχουμε εμείς στην κατάστασή σας.

Σας αγαπάμε και αγαπάμε τον εαυτό μας και σας ελευθερώνουμε από την ανάγκη να βιώνετε αυτήν την κατάσταση για την εξέλιξή μας.

Και ευχαριστούμε το Θεό που διαλύει από μας και από εσάς ό,τι μπορεί να εμποδίζει την ευημερία και την ευτυχία σας και εμπιστευόμαστε το θείο φως που υπάρχει μέσα σας και σας δίνει δύναμη και καθοδήγηση για να δημιουργήσετε την πραγματικότητα που αξίζετε.

(Μικρή παύση)

Αγαπημένα μας αδέρφια που είστε θυμωμένοι ή έχετε μίσος ή που συμπεριφέρεστε με βία, είστε αδέρφια μας.

Σας ζητάμε συγγνώμη για ό,τι υπάρχει μέσα μας που μπορεί να συνδημιουργεί το θυμό ή τη βία σας.

Σας κατανοούμε και σας αγαπάμε και αγαπάμε τον εαυτό μας.

Σας απελευθερώνουμε από την ανάγκη να βιώνετε θυμό ή μίσος ή βία για την εξέλιξή μας.

Και ευχαριστούμε το Θεό που διαλύει από μας ό,τι μπορεί να συνεισφέρει στη συμπεριφορά σας και εμπιστευόμαστε στο θείο φως που υπάρχει μέσα σας και που έχει όλες τις απαντήσεις και που σας συνδέει με ό,τι ανώτερο υπάρχει μέσα σας.

(Μικρή παύση)

Αγαπημένα μας αδέρφια που είστε εθισμένοι σε ουσίες
που καταστρέφουν την ευτυχία σας
σας ζητάμε συγγνώμη για όποια συμμετοχή έχουμε σε αυτό που βιώνετε.
Σας αγαπάμε και αγαπάμε τον εαυτό μας
και σας ελευθερώνουμε από την ανάγκη να βιώνετε την εξάρτηση αυτή
για την εξέλιξή μας.
Ευχαριστούμε το Θεό που διαλύει από μας
ό,τι μπορεί να συνδημιουργεί την πραγματικότητά σας
και εμπιστευόμαστε το θείο φως που υπάρχει μέσα σας
και που σας δίνει δύναμη και καθοδήγηση,
για να προχωρήσετε στη ζωή σας

(Μικρή παύση)

Αγαπημένα μας αδέρφια που έχετε εξουσία
πολιτική, οικονομική, θρησκευτική ή κοινωνική,
σας ζητάμε συγγνώμη για όποια συμμετοχή έχουμε
στην πιθανή ιδιοτέλειά σας.
Σας αγαπάμε και αγαπάμε τον εαυτό μας.
Σας ελευθερώνουμε από κάθε ανάγκη για ιδιοτέλεια
για την εξέλιξή μας.
Και ευχαριστούμε το Θείο που διαλύει από εμάς
ό,τι μπορεί να συνεισφέρει στην ιδιοτέλεια
και εμπιστευόμαστε το θείο φως που υπάρχει μέσα σας
να σας φωτίσει, να σας ελευθερώσει από κάθε προσωπική ανάγκη
και να εκτελείτε με ανιδιοτέλεια την αποστολή σας
για το καλό του συνόλου.

Με την ολοκλήρωση του εκφωνήματος, ο Najemy μας προτρέπει να συνεχίσουμε νοερά την τεχνική για λίγη ώρα ακόμα, φέρνοντας στο μυαλό μας οποιουσδήποτε άλλους ανθρώπους ή κοινωνικές ομάδες γνωρίζουμε ότι βρίσκονται σε ανάγκη. Μας καλεί επίσης να οραματιστούμε τις ομάδες αυτές μέσα σ' ένα κατάλευκο φως, το οποίο συνδέει το κάθε μέλος τους με τον Ανώτερο πνευματικό του Εαυτό, βοηθώντας τες έτσι να λειτουργήσουν για το ανώτερο δυνατό καλό. Υπογραμμίζει, τέλος, ότι το *Ho'oronoro* συνιστά ένα ρεαλιστικό αντίβαρο στις επιπτώσεις της οικονομικής κρίσης, αφ' ης στιγμής μας επιτρέπει να διαλύσουμε από μέσα μας ό,τι έχει συνεισφέρει στη δημιουργία της –«γιατί όλοι έχουμε κάποια ευθύνη γι' αυτό που συμβαίνει, με τον τρόπο που σκεπτόμαστε».

Η στερεοτυπική και επαναλαμβανόμενη δομή του εκφωνήματος καθιστά νομίζω περιττή

την παράθεση επιπλέον δειγμάτων της τεχνικής –μολονότι θα μπορούσαν να ανερευθούν σε μία πληθώρα μαθημάτων και σεμιναρίων της *Αρμονικής Ζωής*: την ίδια στιγμή όμως, πιστεύω ότι η εν λόγω δομή διευκολύνει σημαντικά την απόπειρα ανθρωπολογικής ερμηνείας της τεχνικής, καθόσον αναδεικνύει το ουσιώδες στοιχείο της. Οι λέξεις που επαναλαμβάνονται δεν είναι ποτέ «αθώες»: στοιχειοθετούν τις σημασίες που πρέπει οπωσδήποτε να μείνουν στη συνείδηση των συμμετεχόντων, το ίζημα γνώσης και βιώματος μέσα από το οποίο οι τελευταίοι οφείλουν να μάθουν να κατανοούν την αρνητικότητα, αλλά και να συμπεριφέρονται απέναντί της. Θα ήθελα να κλείσω την ενότητα που αφορά στο *Ho'oponopono* με κάποιες ερμηνευτικές υποθέσεις σχετικά με το «ίζημα» αυτό.

§5.5.2. Κατασκευάζοντας το ίζημα

Και πρώτα απ' όλα, ας εγκύψουμε ξανά στο βίωμα της *ενότητας*. Το γεγονός ότι εκλαμβάνουμε ως «αγαπημένα μας αδέρφια» όλους τους ανθρώπους στους οποίους απευθυνόμαστε (άπορους, άστεγους, αγανακτισμένους, ακτιβιστές, εξαρτημένους και κυβερνώντες) δεν θα πρέπει να θεωρηθεί συμπτωματικό. Ούτε είναι τυχαία η απουσία οποιασδήποτε νύξης σχετικά με το οικονομικό, θρησκευτικό, πολιτικό και μορφωτικό υπόβαθρο των συγκεκριμένων ομάδων – καθόσον αυτό συνιστά παράγοντα «εξωτερικών» μεταξύ μας διαφοροποιήσεων, ο οποίος σε καμία περίπτωση δεν καταργεί την εσώτερη ουσιολογική μας ενότητα. Γνωρίζουμε από την κοσμοθεωρία της *Αρμονικής Ζωής* ότι διαφέρουμε όσον αφορά μονάχα στην εξωτερική μας πραγματικότητα: στο οντολογικό μας *βάθος*, δεν είμαστε παρά εκφάνσεις του *Ενός*, κτύτταρα του ίδιου σώματος, κυματισμοί του ίδιου ωκεανού. Ως παραστασιακή επιτέλεση, το *Ho'oponopono* κατασκευάζει την εν λόγω ενότητα με δύο βασικούς τρόπους: αφ' ενός, διευρύνοντας τον κύκλο των ταυτίσεών μας,⁸³ έτσι ώστε να περιλαμβάνει όσο το δυνατόν περισσότερους ανθρώπους: αφετέρου, καθιστώντας έκδηλη την ενότητα στο επίπεδο της *συνυπευθυνότητάς μας*.

Τι σημαίνει όμως να ζητάς συγνώμη για οτιδήποτε έχει συμβάλλει στην δυσάρεστη συνθήκη του άλλου; Τι σημαίνει να θεωρείς εκ προοιμίου τον εαυτό σου συνυπεύθυνο (σε μεγαλύτερο ή μικρότερο βαθμό) για τα προβλήματα που αντιμετωπίζει; Οι Joe Vitale και Ihaleakala Hew Len –εκλαϊκευτές της «πνευματικής» εκδοχής του *Ho'oponopono*, τους οποίους ο Najemy ακολουθεί κατά πόδας– δίνουν την εξής ενδιαφέρουσα απάντηση:

Πλήρης ευθύνη σημαίνει να αποδέχεσαι τα πάντα –ακόμα και τους ανθρώπους που μπαίνουν στη ζωή σου με τα δικά τους προβλήματα– γιατί τα δικά τους προβλήματα είναι δικά σου

⁸³ Για τον «κύκλο των ταυτίσεων», βλ. §6.2.1., υποσ. 8, σελ. 268.

προβλήματα. Οι άνθρωποι αυτοί είναι *στη ζωή σου*, και αν αναλαμβάνεις ολόκληρη την ευθύνη της ζωής σου, πρέπει να αναλάβεις ολόκληρη την ευθύνη και γι' αυτό που *εκείνοι* βιώνουν.⁸⁴

Η συνυπευθυνότητά σου για τα προβλήματα των άλλων απορρέει από το γεγονός ότι είσαι ένα κύτταρο στο σώμα της ανθρωπότητας –και δεν νοείται ένα κύτταρο να αυτονομηθεί από τη λειτουργία του οργανισμού στον οποίο ανήκει. Αν το κάνει, ο οργανισμός θα αναπτύξει καρκίνο και θα πεθάνει (μαζί με όλα τα κύτταρά του).⁸⁵ Εξ ου και δεν νοείται ανάληψη πλήρους ευθύνης για τη ζωή σου χωρίς την πλήρη αποδοχή του εαυτού σου, της ιστορικής συνθήκης στην οποία ζεις, των δικών σου προβλημάτων και των προβλημάτων των άλλων. Όχι με την έννοια της αυτομεμψίας ή κάποιας μαζοχιστικής εξιλέωσης· αλλά χαιρετίζοντας ευφρόσυνα την συμπαθητική και αλληλένδετη φύση των πραγμάτων· αναγνωρίζοντας δηλαδή το γεγονός ότι εφόσον απαρτίζουμε ένα κοινό σώμα, η δική σου μοίρα διαμεσολαβείται από τη μοίρα των άλλων –καθώς και το αντίστροφο.

«Να αποδέχεσαι πραγματικά τον εαυτό σου όπως είναι. Η αποδοχή...και όχι μόνο του εαυτού σου, αλλά των πάντων: αυτή είναι η φώτιση τελικά...», υπογραμμίζει η Νέλλη –σπεύδοντας ωστόσο να συμπληρώσει ότι, σε αντίθεση με την κοινή αντίληψη, η έννοια της αποδοχής δεν συνιστά μετωνυμία της υποταγής και της μοιρολατρίας, αλλά ένα εφαλτήριο προς την ατομική και συλλογική εξέλιξη:

Πώς μπορώ να αντιμετωπίσω ένα πρόβλημα εάν προηγουμένως δεν το αναγνωρίσω και δεν το αποδεχτώ ως *δικό μου*; Πώς μπορώ να προσπαθήσω να αλλάξω μια δυσάρεστη κατάσταση, αν εθελουφλώ, ή αν πιστεύω ότι δεν με αφορά;

Από την άποψη αυτή, αναλαμβάνω πλήρη ευθύνη για τη ζωή μου, σημαίνει: αποδέχομαι ότι το κάθε τι μέσα στον κόσμο με αφορά άμεσα και προσωπικά· αναγνωρίζω ότι η λύση του προβλήματος του κακού δεν μπορεί να επιτευχθεί ανεξάρτητα από εμένα· και συνειδητοποιώ ότι κάθε λόγος, πράξη και συναίσθημά μου δημιουργεί γύρω μου συγκεκριμένους κύκλους επιρροής –σαν τους κύκλους που σχηματίζει το βότσαλο, όταν το πετάξεις στη θάλασσα.

Θεωρώ το επιχείρημα της συμπαθητικής ενότητας και της συνυπευθυνότητας ιδιαίτερος ελκυστικός, για πολλούς λόγους: πρώτον, διότι επαναφέροντας την ηθική διερώτηση στην

⁸⁴ “Complete responsibility means accepting it all –even the people who enter your life and *their* problems, because their problems are your problems. They are *in your life*, and if you take full responsibility for your life, then you have to take full responsibility for what *they* are experiencing too” [Vitale & Hew Len, 2007: 47 – έμφαση στο πρωτότυπο].

⁸⁵ Πρβλ. την άποψη του Najemy: «Είμαστε όλοι κύτταρα στο σώμα της ανθρωπότητας. Σαν κύτταρα σκοπός μας είναι να είμαστε υγιή και ζωντανά για να μπορέσουμε να υπηρετήσουμε ολόκληρο το σώμα, που σημαίνει τα άλλα κύτταρα. Καθένας από μας έχει σαν κύτταρο μια μοναδική λειτουργία στο σώμα της ανθρωπότητας. Όταν αδιαφορούμε για τις ανάγκες των άλλων κυττάρων στο ίδιο σώμα, τότε είμαστε σαν τα καρκινικά κύτταρα που οδηγούν το σώμα στη δυσαρμονία, την αρρώστια και το θάνατο» [ΑΔΕ: 83].

οντολογική της κοίτη, αποπειράται να δημιουργήσει ένα ισχυρό ανάχωμα απέναντι στις μεταμοντέρνες παραλλαγές του αμοραλισμού, του κυνισμού ή της απελπισίας· δεύτερον, διότι επιχειρεί να απαντήσει στις αιτιάσεις περί ιδιώτευσης και σύμπλευσης με τον νεοφιλελεύθερο ατομικισμό, οι οποίες διατυπώνονται κατά κόρον εναντίον της πνευματικότητας.⁸⁶ τρίτον, διότι αποπειράται, συνακόλουθα, να στοιχειοθετήσει μια εναλλακτική κατανόηση της συλλογικότητας και της αλληλοσυμπαραστάσης, στο πλαίσιο μιας ιστορικής συνθήκης η οποία καμώνεται ότι δεν τις χρειάζεται πια· τέταρτον, διότι παρά την επίκληση της συνυπευθυνότητας και του κοινού μας πεπρωμένου, διαφοροποιεί την ευθύνη από την ενοχή, οπότε και παραιτείται από την ανάγκη να ταξινομήσει εκ νέου τον κόσμο σε αθώους και φταίχτες (έχουμε όλοι ευθύνη γι' αυτό που συμβαίνει, αλλά κανένας μας δεν «φταίει»)· πέμπτον, διότι προκρίνοντας την αποδοχή του Όλου, εξωθεί στην εσχατιά τους τα αιτήματα της διαφάνειας και της αλήθειας (τίποτε πλέον δεν μπορεί να συμβαίνει «□ν κρυπ□ κα□ παραβύστω»)· και έκτον, διότι επικαιροποιεί ξανά την κοινωνική δυναμική της συγνώμης, αποσπώντας την από το στενά «συγκινησιακό» και ηθικιστικό της συμφραζόμενο.

Αν όμως το επιχείρημα της ενότητας και της συνυπευθυνότητας κυριολεκτεί, τότε προκύπτει για ακόμα μία φορά το εύλογο ερώτημα: πώς γίνεται ο καθένας να είναι ο αποκλειστικός δημιουργός της πραγματικότητάς του, όπως διατείνεται η τέταρτη πνευματική αλήθεια της *Αρμονικής Ζωής*; πώς συμβαδίζει δηλαδή η ιδέα της ουσιολογικής μας ενότητας και της κοινής μας ευθύνης για οτιδήποτε αρνητικό υπάρχει στον κόσμο, με την ιδέα ότι κανείς δεν μπορεί να αναλάβει την ευθύνη για την πραγματικότητα του άλλου. Είναι αλήθεια βέβαια ότι κάνοντας *Ho`οροποροπο* δεν δουλεύουμε με τους άλλους (καίτοι αφορμώμαστε από αυτούς), αλλά με τον εαυτό μας.⁸⁷ Η ίδια η επιτέλεση του *Ho`οροποροπο* δεν παύει παρόλα αυτά να εξυπνοεί διαρκώς ότι η δουλειά που κάνουμε με τον εαυτό μας έχει ένα ορισμένο *αντίκτυπο* στις ζωές των άλλων –πράγμα το οποίο σημαίνει ότι αναλόγως του βαθμού συχνότητας και συνειδητής επιτέλεσης της τεχνικής, καθιστάμεθα (εμμέσως τουλάχιστον) *υπεύθυνοι* για την πραγματικότητά τους. Κάτι ανάλογο είδαμε να συμβαίνει και στην περίπτωση της *προσευχής με συναίσθημα*: τυπικά, ο καθένας από εμάς είναι υπεύθυνος για την δική του πραγματικότητα· δια της αντανάκλασης όμως των λανθασμένων σκεπτομορφών και των αρνητικών μας συναισθημάτων στο μορφογενετικό πεδίο, καθιστάμεθα τελικά υπεύθυνοι (εμμέσως τουλάχιστον) για την πραγματικότητα των άλλων.

⁸⁶ Για τη σύμπλευση αυτή βλ. Aupers & Houtman, 2010· Cayette & King, 2005· van Dierendonck & Mohan, 2006.

⁸⁷ Όπως χαρακτηριστικά αναφέρουν οι Joe Vitale και Ihaleakala Hew Len, εφαρμόζουμε το *Ho`οροποροπο* στον εαυτό μας, και όχι στους άλλους: “ [...]you use it on *you*, not on others. Their problem is *your* problem, remember, so working on *them* won't help *you*. They don't need healing, *you do*. *You* have to heal yourself [Vitale & Hew Len, 2007: 47].

Τι συμβαίνει λοιπόν; Έχουμε τελικά μερίδιο ευθύνης για την πραγματικότητα των άλλων ή όχι; Δομούμε την αίσθηση της πραγματικότητας μόνοι μας, ή σε συνδυασμό με την (αόρατη) συμβολή των άλλων; Φοβούμαι ότι το ερώτημα είναι αδύνατον να απαντηθεί οριστικά, διότι όσες φορές το έθεσα σε συντονιστές και εκπαιδευόμενους, οι απαντήσεις τους δεν έκαναν τίποτε περισσότερο από το να αναπαράγουν την αμφισημία της πίστης τους στην καθολική αλληλεξάρτηση των πάντων («όλα είναι ένα»), αλλά και της ταυτόχρονης πίστης τους στην ελευθερία της βούλησης.⁸⁸ Από τη μία μεριά, η Αλεξάνδρα, λόγου χάρη, με διαβεβαιώνει ότι

Όλοι βράζουμε στο ίδιο καζάνι, όλοι βιώνουμε τα ίδια προβλήματα. Ο,τι κάνεις και ό,τι σκέφτεσαι εσύ, είναι φυσικό να επηρεάζει κι εμένα. Τι είμαι δηλαδή εγώ, κανένα UFO; Ζω στον κόσμο μου; Αν με κακολογείς και με γρουσουζεύεις συνέχεια, δεν θα σκοντάψω κάποια στιγμή; Αν με κόβεις συνέχεια από την κορφή ως τα νύχια δεν θα με ματιάσεις κάποια στιγμή;

Από την άλλη, η Φαίνη μου εξηγεί:

Είμαστε κύτταρα στο σώμα της ανθρωπότητας, είμαστε όλοι ένα. Αλλά το τι θα κάνουμε τελικά στη ζωή μας το αποφασίζουμε μονάχα εμείς. Ο πνευματικός δρόμος δεν είναι κάποια μοιρολατρία, δεν σημαίνει ότι γίνεσαι ρομποτάκι. Σημαίνει ότι αναγνωρίζεις ότι εσύ είσαι ο τελικός υπεύθυνος για τη ζωή σου.

Μιλώντας ωστόσο από μία ηθική σκοπιά, θα έλεγα ότι το ερώτημα είναι ανεπίδεκτο οριστικής απάντησης διότι η επιτέλεση του *Ho'oronopono* απεργάζεται μία ιδιότυπη εκδοχή κοινωνικότητας, την οποία θα χαρακτήριζα «ασφαλή» –ή σωστότερα, «εξημερωμένη». Για να επικαλεστώ την χιουμοριστική διατύπωση του Slavoj Žižek, το ερώτημα είναι ανεπίδεκτο οριστικής απάντησης, καθόσον παρατηρώ ότι, κατά το μάλλον ή ήττον, το *Ho'oronopono* υλοποιεί μια «ντεκαφεϊνέ» εκδοχή του Άλλου, η οποία τον απογυμνώνει από τα κατ' εξοχήν «επικίνδυνα» στοιχεία της ετερότητάς του –και επομένως του αποστερεί την ίδια του την

⁸⁸ Ο ίδιος ο Najemy δείχνει να έχει επίγνωση αυτής της αμφισημίας, όταν προσπαθεί να εισάγει προσεκτικές και εξαιρετικά λεπτές διακρίσεις ανάμεσα στα ερεθίσματα που επηρεάζουν τη διαμόρφωση της πραγματικότητας των άλλων, και την ίδια την πραγματικότητα των άλλων: «Είναι σημαντικό να ξεκαθαρίσουμε ότι είμαστε υπεύθυνοι μόνο για τα συνειδητά και υποσυνείδητα δεδομένα μας στο παρελθόν και το παρόν –αλλά όχι γι' αυτό που στην πραγματικότητα συμβαίνει στον άλλον. Αυτό είναι δική του δημιουργία. Η μοναδική δύναμή μας έγκειται στο να καθαρίσουμε τον εαυτό μας και να απομακρύνουμε (ή να ζητήσουμε από το θείο να απομακρύνει) εκείνες τις χορδές που έχουν συντονιστεί με συγκεκριμένους τρόπους ώστε να επηρεάζουν ή να έλκουν [sic] μέσω συμπαθητικής δόνησης, αρνητικές πραγματικότητες από τον εαυτό μας και τους άλλους. Το *Ho'oronopono* είναι η διαδικασία για να σταματήσουμε τις δικές μας χορδές να δονούνται σ' εκείνες τις συχνότητες, ώστε να μην προσθέσουμε [sic] με κανένα τρόπο στην πραγματικότητα των άλλων» [HEE: 84 –υπογραμμίσεις δικές μου]. Νομίζω ότι παρά την εισαγωγή των σχολαστικών και εξαιρετικά «εγκεφαλικών» αυτών διαφοροποιήσεων, η προσπάθεια του Najemy αστοχεί, στο βαθμό που αναγνωρίζει ότι οι δικές μας «χορδές» έλκουν και προσθέτουν αρνητικότητα στην πραγματικότητα των άλλων. Αυτό σημαίνει ότι δεν την επηρεάζουν απλώς, αλλά συμβάλλουν καταλυτικά στη δημιουργία της. Εξάλλου, η θεμελιώδης αντίληψη περί των ανθρώπων ως «κυττάρων» στο σώμα της ανθρωπότητας εξυπνοεί διαρκώς τη συνυπευθυνότητά μας στη δημιουργία της πραγματικότητας των άλλων –γεγονός το οποίο ο ίδιος ο Najemy παραδέχεται σε διαφορετική συνάφεια [πρβλ. υποσ. 85 παρούσας ενότητας, σελ. 243].

jouissance [Žižek, 2010: 73].⁸⁹ Θα άξιζε να προσεχθεί, λόγου χάρη, ότι, απευθυνόμενοι στους άπορους, τους άστεγους, τους αγανακτισμένους, τους ακτιβιστές, τους εξαρτημένους και τους κυβερνώντες, όσοι επιτελούμε την τεχνική δεν απευθυνόμαστε εν τέλει στις συγκεκριμένες κοινωνικές ομάδες, αλλά μάλλον σε συνομαδώσεις κυττάρων του σώματος της ανθρωπότητας (δηλαδή σε αδιαφοροποίητες και ομοιομορφοποιημένες μεταφυσικές οντότητες), έναντι των οποίων είναι εύκολο να αναλάβουμε ευθύνη και να αιτηθούμε συγνώμη, αφ' ης στιγμής τις έχουμε προηγουμένως «εξημερώσει» στη συνείδησή μας ακριβώς ως τέτοιες. Για να το θέσω με διαφορετικούς όρους, επιτελώντας την τεχνική του *Ho'oponopono*, μεταφυσικοποιούμε τις κοινωνικές ομάδες στις οποίες απευθυνόμαστε, γεγονός το οποίο μας δίνει την ευχέρεια να συναντηθούμε μαζί τους όχι στο πλαίσιο της απτής και ιστορικά προσδιορισμένης κοινωνικής τους παρουσίας, αλλά στο φαντασιακό επίπεδο μίας κοινωνικότητας φαντασιακής, εξαϋλωμένης, και απολύτως ασφαλούς: «ο Άλλος είναι μια χαρά, αλλά μόνο εφόσον η παρουσία του δεν γίνεται φορτική, εφόσον δεν είναι πραγματικά άλλος» [Žižek, 2010: 54]. Με τον τρόπο αυτό, όχι μόνο καταφέρνουμε να απολαμβάνουμε τα πλεονεκτήματα της κοινωνικότητας ξεορκίζοντας τα μειονεκτήματά της, αλλά και να τοποθετούμαστε απέναντι στην πραγματικότητα των άλλων, ανάλογα με τη δική μας *jouissance*.

Στην περίπτωση, λόγου χάρη, κατά την οποία οι κοινωνικές μας σχέσεις μας καταπιέζουν, γεννούν μέσα μας αρνητικά συναισθήματα ή απαιτούν τη θυσία της δικής μας *jouissance*, τότε είμαστε πρόθυμοι να παραιτηθούμε ως πνευματικά υποκειμένα από τις υπερβολικές απαιτήσεις που αυτές εγείρουν, υπενθυμίζοντας στον εαυτό μας ότι δεν μπορούμε να αναλάβουμε την ευθύνη της πραγματικότητας των άλλων. Όταν, αντιθέτως, οι κοινωνικές μας σχέσεις μας ωφελούν, γεννούν μέσα μας θετικά συναισθήματα και δεν απαιτούν τη θυσία της δικής μας *jouissance*, τότε προασπίζουμε την βαθύτερη ουσιολογική μας ενότητα, στηλιτεύουμε την σκεπτομορφή της ξεχωριστότητας και υπογραμμίζουμε τη συνυπευθυνότητά μας για τα προβλήματα του κόσμου. Η υιοθέτηση της μίας ή της άλλης άποψης συναρτάται έτσι άμεσα προς το κόστος που απαιτεί η σχέση μας με τους άλλους, αλλά και το βαθμό εγγύτητάς μας προς τη συγκεκριμένη ετερότητά τους. Αν το κόστος είναι υψηλό και η εγγύτητα μεγάλη, τότε παραιτούμαστε από την ευθύνη της πραγματικότητας των άλλων και επικεντρωνόμαστε στη δημιουργία της δικής μας: αν το κόστος

⁸⁹ Στο συγκεκριμένο σημείο επικαλούμαι την θεμελιώδη αντίληψη του Jacques Lacan για την *jouissance* ως το ιδιότυπο εκείνο αμάλγαμα ευχαρίστησης και οδύνης, η οποία απορρέει από την επιθυμία του υποκειμένου να υπερβεί την αρχή της ηδονής (πράγμα ούτως ή άλλως αδύνατον, δεδομένου ότι υπάρχει ένα όριο στην ποσότητα ηδονής που μπορεί κανείς να αντέξει). Όπως χαρακτηριστικά επισημαίνει ο Dylan Evans, με τον όρο *jouissance* εννοείται, ειδικότερα, η οδύνη που οφείλει να καταβάλλει το υποκείμενο ως αντίτιμο για το πλεόνασμα ηδονής που επιθυμεί [Evans,2005:158].

είναι χαμηλό και η εγγύτητα μικρή (ή ανύπαρκτη), τότε υπερασπιζόμαστε την κοινή μας μοίρα και προασπίζουμε το πρόταγμα της συνυπευθυνότητας.

Είναι προφανές ωστόσο, ότι τα θεραπευτικά οφέλη του *Ho'oronopono* δεν εξαντλούνται μόνο σ' αυτήν την «εξημερωμένη» εκδοχή της κοινωνικότητας. Πέρα από την αποενοχοποίησή μας για την ύπαρξη του κακού στον κόσμο, αλλά και από τη δυνατότητα που μάς προσφέρει να εμπλεκόμαστε στην πραγματικότητα των άλλων μονάχα εφόσον δεν απειλείται σοβαρά η δική μας *jouissance*, το *Ho'oronopono* έχει επίσης το σημαντικό πλεονέκτημα ότι μας απαλλάσσει από την επίμοχθη εργασία του εντοπισμού και της κατανόησης των βαθύτερων αιτίων της αρνητικότητας – ιστορικών, κοινωνικοπολιτικών, οικονομικών, θρησκευτικών, πολιτισμικών ή άλλων. Δεν χρειάζεται να γνωρίζουμε τί ακριβώς υπάρχει μέσα μας το οποίο «συμβάλλει» στην αρνητικότητα του κόσμου⁹⁰ (οι περισσότεροι εκπαιδευόμενοι παραδέχονται ότι είναι απλώς μια μορφή «κακής» ή «μπλοκαρισμένης» ενέργειας). Ούτε χρειάζεται να γνωρίζουμε πόσος κοσμικός εξαγνισμός αντιστοιχεί στον προσωπικό μας εξαγνισμό: αν δηλαδή υπάρχει ένας ισόποσος καταμερισμός της αρνητικότητας εντός μας, ή αντιθέτως, κάποιοι άνθρωποι κατέχουν μεγαλύτερο μερίδιο αρνητικότητας, οπότε η ανάγκη επιτέλεσης της τεχνικής είναι γι' αυτούς επιτακτικότερη. Αυτό που χρειάζεται να γνωρίζουμε είναι απλώς και μόνο ότι οφείλουμε να επιδιδώμαστε στην τεχνική του *Ho'oronopono*, διότι το κακό θα εξακολουθήσει πάντοτε να υφίσταται και τα δελτία ειδήσεων θα συνεχίσουν πάντοτε να το θεαματικοποιούν· οφείλουμε, με άλλα λόγια, να επιδιδώμαστε στην τεχνική του *Ho'oronopono* διότι, επιτέλους, δεν υπάρχει τίποτε άλλο το οποίο θα μπορούσαμε να κάνουμε για να αντιμετωπίσουμε την επίμονη παρουσία του αρνητικού μέσα στον κόσμο.⁹¹

Το κέντρο βάρους της τεχνικής πέφτει επομένως για ακόμα μία φορά στην *πρόθεσή μας*, και όχι στα αντικειμενικά της αποτελέσματα –τα οποία εξάλλου κανείς δεν γνωρίζει· και η πρόθεσή μας, καθώς είδαμε, είναι να οδηγηθούν όλοι οι άνθρωποι στο «ανώτερο δυνατό καλό», χωρίς βέβαια ποτέ να αποσαφηνίζεται σε τι συνίσταται αυτό, ποιος το θέτει, με ποια κριτήρια και ποια νομιμοποίηση –αλλά και χωρίς κανέναν από τους εκπαιδευόμενους να διερωτάται ποτέ ανοιχτά τι προτιθέμεθα *εν τοις πράγμασι* να θυσιάσουμε, στην περίπτωση κατά την οποία διαπιστωθεί ότι το «ανώτερο δυνατό καλό» προσκρούει σε μύχιες προσδοκίες και λιμπιντικά επενδυμένες επιθυμίες μας. Είναι χαρακτηριστικό ότι, οποτεδήποτε έθεσα το παραπάνω ερώτημα σε μέλη της *Αρμονικής Ζωής*, έλαβα μια σειρά από απαντήσεις οι οποίες περιστρέφονταν κατά

⁹⁰ «Το *Ho'oronopono* δεν απαιτεί να γνωρίζουμε τι υπάρχει μέσα μας που χρειάζεται να καθαριστεί. [...] Δεν χρειάζεται να γνωρίζουμε τι διορθώνουμε μέσα μας. Δεν χρειάζεται να γνωρίζουμε τι υπάρχει μέσα μας που συνηχεί με αυτό που τραβά την προσοχή μας» [HEE: 87, 94, *passim*].

⁹¹ Παραφράζοντας τον Pierre Bourdieu, θα τολμούσα συνεπώς να ισχυριστώ ότι η επιτέλεση του *Ho'oronopono* γίνεται απλώς διότι «πρέπει να γίνει» και διότι δεν μπορούμε να κάνουμε τίποτε άλλο πέρα από το να επιτελούμε το *Ho'oronopono* –δίχως να πρέπει να γνωρίζουμε γιατί και για ποιον το επιτελούμε, ούτε τι ακριβώς συνεπάγεται η επιτέλεσή του σε επίπεδο κοινωνικοπολιτικό [πρβλ. Bourdieu, 2006: 36-37].

βάση γύρω από δύο άξονες: είτε μια έκφραση απόλυτης εμπιστοσύνης στη δικαιοσύνη του Θεϊκού Σχεδίου –«το Θεϊκό Σχέδιο θα βρει τον τρόπο να ταιριάζει το δικό μου καλό με το καλό του συνόλου»· είτε μια μορφή βέλτιστου μεταφυσικού συμβιβασμού –«ακόμα κι αν χρειαστεί να θυσιάσω κάτι, ο Θεός δεν θα μου στείλει ποτέ έναν πόνο που δεν μπορώ να τον σηκώσω ή που δεν βοηθάει στην εξέλιξή μου». Ένα τέτοιο δεδομένο αποτελεί για μένα ισχυρή ένδειξη ότι το «ανώτερο δυνατό καλό» θεσμίζεται ως τέτοιο από το Σύμπαν ή από το Θεϊκό Σχέδιο, όχι όμως από τις κοινωνικές και ιστορικά προσδιορισμένες ανάγκες των συγκεκριμένων ανθρώπινων υποκειμένων. Να είναι άραγε αυτή η εκδοχή του «ανώτερου δυνατού καλού» μια μετεγγραφή της σχολαστικής έννοιας του *summum bonum* στο χώρο της εναλλακτικής θρησκευτικότητας; Να συνιστά μία επανάκαμψη στη ρητορική των κοινωνικών προγραμμάτων «γενικής ευτυχίας» και του ωφελιμισμού, με πνευματικό πρόσημο αυτήν τη φορά;

Ερωτήματα όπως τα παραπάνω είναι δύσκολο να τύχουν μιας οριστικής απάντησης. Εξ απόψεως ημικής πάντως, θα έλεγα ότι εξακολουθεί να υπάρχει ένας πολύ σημαντικός λόγος για να οικειοποιηθεί κανείς το συγκεκριμένο *summum bonum*: πρόκειται για την ιδιαζόντως καθησυχαστική και αγχολυτική σκεπτομορφή ότι κάποιος (ή κάτι) γνωρίζει καλύτερα από μένα ποια είναι η έσχατη προοπτική του κόσμου· κάποιος *Μεγάλος Άλλος*, ο οποίος με απαλλάσσει από το άγχος της επόμενης μέρας και μου εγγυάται ότι ακόμα κι αν το μέλλον προοιωνίζεται δεινά, αυτά δεν συνιστούν κατ' ουσίαν παρά κρυπτογραφημένες και συγκεκαλυμμένες όψεις ενός ακόμα μεγαλύτερου Καλού. Όπως ωραία το διατυπώνει ο Αντώνης,

Πιστεύω πως μόνο η πίστη ότι το μέλλον θα είναι πάντα το ανώτερο δυνατό καλό, μπορεί να μας κάνει να ξε-αγχωθούμε για το μέλλον. Δεν ξέρω τι θα φέρει το μέλλον· ξέρω όμως ότι θα είναι αυτό που υπηρετεί την εξέλιξή μου. Αυτό δεν σημαίνει ότι δεν κάνω στο παρόν κάποιες ενέργειες για να εξασφαλίσω ένα καλό μέλλον...Αλλά είναι άλλο πράγμα να κάνω κάποιες ενέργειες, και άλλο να αγχώνομαι ή να φοβάμαι για το μέλλον.

Επιβεβαιώνεται έτσι για πολλοστή φορά ο ιδιότυπος χαρακτήρας του *Ho'orono*, ως παραστασιακής επιτέλεσης η οποία εγκαλεί στην ευθύνη και ταυτόχρονα αποενοχοποιεί: προτρέπει τον εκπαιδευόμενο να αναλάβει προσωπική ευθύνη για ό,τι αρνητικό υπάρχει στον κόσμο, και την ίδια στιγμή τον απαλλάσσει από την ενοχή αυτής της αρνητικότητας, δηλώνοντάς του ότι κάποιο Ανώτερο Σημαίνον ελέγχει το μέλλον των πραγμάτων –και άρα το έσχατο κριτήριό τους. Επιπλέον, εμπλέκει τον εκπαιδευόμενο στο άγχος του αρνητικού, μόνο και μόνο για να τον αποσυμπιέσει εν συνεχεία, διαβεβαιώνοντάς τον ότι το μέλλον έρχεται προς αυτόν με φιλικές προθέσεις και απεργάζεται την πνευματική του εξέλιξη. Υπ' αυτήν την έννοια, νομιμοποιείται

κανείς να ισχυριστεί ότι το *Ho'oronopono* αποβλέπει επίσης στο βέλτιστο των δύο κόσμων (*the best of the two worlds*) –καθόσον επιμερίζει μεν την ευθύνη για την ύπαρξη του Κακού, αλλά καταβάλλει το μικρότερο δυνατό κόστος για την ευθύνη αυτή.

Αναφέρθηκα προηγουμένως στο ίζημα γνώσης και βιώματος μέσα από τα οποία τα μέλη της *Αρμονικής Ζωής* μαθαίνουν προοδευτικά να κατανοούν την αρνητικότητα και να διαμορφώνουν τις στάσεις τους απέναντί της. Συνοψίζοντας την προβληματική που προσπάθησα να αναπτύξω στην παρούσα ενότητα, θα ήθελα τώρα να επαναλάβω τα βασικότερα συστατικά του εν λόγω ιζήματος, έτσι όπως αυτά υλοποιούνται στο πλαίσιο του *Ho'oronopono*. Επιγραμματικά λοιπόν, θα έλεγα ότι το *Ho'oronopono* παράγει συστηματικά, ως παραστασιακή επιτέλεση:

- α) *ενότητα* και *αγάπη* προς το Όλον, αφού προϋποθέτει εξ ορισμού την άπειρη διεύρυνση του κύκλου των ταυτίσεών μας,
- β) *συνυπευθυνότητα* για την αρνητικότητα του κόσμου και ταυτόχρονη *αποενοχοποίηση* γι' αυτήν,
- γ) *αυτοπαραδοχή* και *αυτοεξύψωση*, στο βαθμό που καταφάσκει το εσώτερο θεϊκό μας φως, αλλά και τη δυνατότά μας να «ελευθερώνουμε» τους άλλους από την αρνητικότητα,
- δ) μια *αισιόδοξη μυθοπλασία περί του μέλλοντος*, καθόσον «διαλύει» την αρνητικότητα του κόσμου και εναποθέτει τα πάντα στο Θεϊκό Σχέδιο, το οποίο απεργάζεται με τη σειρά του το «ανώτερο δυνατό καλό».

Θα άξιζε να τονιστεί για ακόμα μία φορά ότι παραπάνω παράγωγα του *Ho'oronopono* δεν προτάσσονται ως «λύση» του προβλήματος της οικονομικής κρίσης, αλλά ως ένα ικανό αντιστάθμισμα για τις αναρίθμητες (και απρόβλεπτες) επιπτώσεις της. Από την άποψη αυτή, είμαι πρόθυμος να δικαιώσω την άποψη της Σταυρούλας, ότι η επιτέλεση του *Ho'oronopono* υψώνει το υποκείμενο στην περιωπή του Παρατηρητή. Διότι μπορεί μεν να μετέχουμε όλοι στη δίνη της κρίσης και να παραδέρνουμε μέσα στην αρνητικότητα που παράγει την ίδια στιγμή όμως, γνωρίζουμε ότι κάνοντας *Ho'oronopono* υλοποιούμε ένα αρχιμήδειο στήριγμα *πέραν* της δίνης αυτής, οικειοποιούμαστε μία οπτική που βλέπει πολύ μακρύτερα από την παρούσα αρνητική συγκυρία και γνωρίζουμε βιωματικά ότι οσοδήποτε κι αν το καράβι κλυδωνιστεί, θα αγκυροβολήσει εν τέλει σε ασφαλές λιμάνι. Αν το EFT «ξεμπλοκάρει» την ενέργεια των αρνητικών συναισθημάτων και των σκεπτομορφών του *παρελθόντος*, ενώ ο διαλογισμός εισάγει το υποκείμενο στην ευδαίμονα αιωνιότητα του *παρόντος*, θα μπορούσε κανείς βάσιμα να υποστηρίξει ότι το *Ho'oronopono* εγγυάται με τη σειρά του την αίσια έκβαση του *μέλλοντος*. Δια των

πνευματικών τεχνικών της *Αρμονικής Ζωής* ο χρόνος στο σύνολό του μετατρέπεται έτσι σ' ένα πεδίο ανεξάντλητων *θετικών* δυνατοτήτων, η υλοποίηση των οποίων αποτελεί ευθεία συνάρτηση της συχνότητας και της ειλικρίνειας με την οποία θα επιδοθούμε στην επιτέλεση των εν λόγω τεχνικών.

Δεν χωρεί αμφιβολία ότι το εγχείρημα αξίζει τον κόπο· πολύ περισσότερο από το να εμπλεκόμαστε σε δημοσιογραφικές ιερεμιάδες ή να παρακολουθούμε διάφορες «εγκεφαλικές» αναλύσεις τεχνοκρατών περί της κρίσης.

§5.6. Ακροτελεύτιο σχόλιο: Πνευματικές Τεχνικές και Πνευματικός Δρόμος

Στα κεφάλαια που προηγήθηκαν, προσπάθησα να αναφερθώ με κάποια μεγαλύτερη διεξοδικότητα στις τέσσερις θεμελιώδεις πνευματικές τεχνικές δια των οποίων τα μέλη της *Αρμονικής Ζωής* αποπειρώνται να αντιμετωπίσουν τις επιπτώσεις της οικονομικής κρίσης: το *EFT*, το *διαλογισμό*, τον *οραματισμό* ή *προσευχή με συναίσθημα* και το *Ho'oponono*. Στην παρούσα συνάφεια, θα επιχειρήσω να θεωρητικοποιήσω τα δεδομένα της επιτόπιας έρευνάς μου, επισημαίνοντας ορισμένα κρίσιμα φαινομενολογικά χαρακτηριστικά των τεχνικών αυτών. Κρίνω θεμιτή μια τέτοια θεωρητικοποίηση για δύο βασικούς λόγους: πρώτον, για να μην αποδειχθώ ανακόλουθος απέναντι στις αρχικές μεθοδολογικές μου δεσμεύσεις [Α' §2.2.3]· και δεύτερον, για να προσδιορίσω επακριβέστερα το περιεχόμενο και τη λειτουργία των πνευματικών τεχνικών, αλλά και την ιδιαίτερη συνάρθρωσή τους με τις διαδικασίες πνευματικής υποκειμενοποίησης οι οποίες προάγονται από την *Αρμονική Ζωή*.

Από τη μέχρι τώρα διαπραγμάτευσή μας πιστεύω να έχει καταστεί σαφές ότι ο πνευματικός δρόμος διαθέτει ταυτόχρονα μία *επιτελεστική* και μία *συμβολική* συνιστώσα: από τη μία μεριά δηλαδή θεμελιώνει και συγκροτεί τον εαυτό ως «πνευματικό»· από την άλλη, εμβαπτίζει τον εκπαιδευόμενο σε μία συγκεκριμένη «πνευματική» κοσμοθεωρία. Ο διττός αυτός χαρακτήρας της πνευματικότητας θα πρέπει να υπογραμμισθεί ιδιαίτερα, καθόσον μας βοηθάει να διακρίνουμε τον *ίδιο* τον πνευματικό δρόμο από τα *οχήματα* που κινούνται πάνω σ' αυτόν. Οι πνευματικές τεχνικές της *Αρμονικής Ζωής* συνιστούν επιμέρους επιτελέσεις της πνευματικότητας· σε καμία περίπτωση όμως δεν ταυτίζονται μαζί της ή σημαίνουν *ipso facto* τη διάνυση του πνευματικού δρόμου:

Υπάρχει μια τάση ανάμεσα στους πνευματικούς αναζητητές να συγχέουν τις διάφορες τεχνικές που χρησιμοποιούν, με τον ίδιο τον στόχο. Μπορεί να νομίζουν ότι στόχος είναι να διαλογίζονται πολλές ώρες ή να είναι τέλειοι χορτοφάγοι ή να ψέλνουν όσο το δυνατό

περισσότερες ώρες ή να έχουν όσο το δυνατό λιγότερα υλικά αγαθά, ή να υπηρετούν όσο το δυνατό περισσότερους ανθρώπους. Αυτές είναι τεχνικές, είναι τα μέσα προς έναν στόχο και όχι ο ίδιος ο στόχος [...] Είναι οι διάφορες βάρκες που παίρνουμε για να διασχίσουμε τον ωκεανό της ψευδαίσθησης μέχρι να φτάσουμε στην ακτή της πραγματικότητας [TE³:73· ΣΖ: 28].

Η διάκριση εξυπονεί ότι, καταστατικά τουλάχιστον, η συγκρότηση του πνευματικού εαυτού και η οικειοποίηση της πνευματικής κοσμοθεωρίας της *Αρμονικής Ζωής* συνιστούν διαδικασίες απείρως πιο σύνθετες από την εμπέδωση μιας πνευματικής απλώς «τεχνογνωσίας». Καίτοι όμως οι πνευματικές τεχνικές δεν εξαντλούν επ' ουδενί το περιεχόμενο της πνευματικότητας, δεν παύουν εν τούτοις να συνιστούν τα ιδεωδέστερα οχήματά της. Αυτό συμβαίνει, αφενός, λόγω της δυνατότητάς τους να συναρθρώνουν άρρηκτα την τελευταία με την υπαρκτική και ενσώματη εμπειρία των εκπαιδευομένων, αφετέρου λόγω της πρακτικής ωφελιμότητας και της ευκολίας με την οποία μπορεί κανείς να τις επιτελέσει. Μολονότι αδύνατον να αναχθεί εξολοκλήρου στα οχήματά του, ο πνευματικός δρόμος προϋποθέτει έτσι εξάπαντος ένα *σωματικό πεδίο* –δηλαδή έναν ευρύτερο κοινωνικό χώρο, με τον οποίο ο κάθε εκπαιδευόμενος αισθάνεται ότι μπορεί να συνδεθεί «μέσω του φυσικού, αισθανόμενου και κινούμενου σώματός του» [Hastrup, 1995: 95]. Η *Αρμονική Ζωή* συνιστά για τα μέλη της ακριβώς ένα τέτοιο σωματικό πεδίο, στο βαθμό που προφυλάσσει το μορφωτικό της αγαθό από το να αναδιπλωθεί σε μια μορφή αφηρημένης, άσαρκτης και «εγκεφαλικής» γνώσης.

Εάν έτσι έχουν όμως τα πράγματα, τότε οι πνευματικές τεχνικές της *Αρμονικής Ζωής* θα πρέπει κατά την άποψή μου να εκληφθούν πρωτίστως ως ενσώματοι, βιωματικοί και πρακτικοί τρόποι τροχοδρόμησης των εκπαιδευομένων στον πνευματικό δρόμο –ή αλλιώς, ως παραστασιακές επιτελέσεις, δια των οποίων οι εκπαιδευόμενοι συγκροτούνται προοδευτικά σε *παρωθούμενα σώματα* (motivated bodies)⁹² προς την πνευματικότητα. Αυτά τα παρωθόμενα-προς-την-πνευματικότητα σώματα δεν ταυτίζονται με τα «πειθήνια σώματα» του Michel Foucault,⁹³ ούτε όμως και συνιστούν παθητικούς απλώς αποδέκτες της τελευταίας –μια

⁹² Την κατηγορία του *παρωθόμενου* ή *υποκινούμενου σώματος* εισάγει και θεωρητικοποιεί η Kirsten Hastrup, [1995: 77-98], προσπαθώντας να συνθέσει τη θεωρία της πρακτικής με την ανθρωπολογία του θεάτρου και την παραστασιακή ανθρωπολογία. Σύμφωνα με την Hastrup, η παρώθηση συνιστά ένα ιδιαίτερο συμβολικό κεφάλαιο, το οποίο κινητοποιεί το ανθρώπινο σώμα και μεταμορφώνει την ενέργειά του σε *δράση* [ο.π.,: 97]. Υπ' αυτήν την έννοια, το ανθρώπινο σώμα συνιστά ένα πεδίο πολιτισμικά υπαγορευμένων *κινήτρων* ή *παρωθήσεων*, τα οποία οφείλουν να διακριθούν τόσο από τη λογικότητα, όσο και από την προθετικότητα του δρώντος υποκειμένου. Αν οι προθέσεις συνιστούν το *κινητικό αίτιο* [causa efficiens] του υποκειμένου –την αιτία βάσει της οποίας αυτό υφίσταται την οποιαδήποτε αλλαγή– τότε τα κίνητρα και οι προθέσεις του θα πρέπει να εκληφθούν ως το *τελικό του αίτιο* [causa finalis] –το σκοπό προς τον οποίο αυτό κατατείνει. Κάτι τέτοιο σημαίνει ότι το δρων υποκείμενο δεν συνιστά απλώς ένα εμπρόθετο και λογικό πρόσωπο, όπως το παρουσιάζει ανέκαθεν η ιδεαλιστική φιλοσοφία, αλλά ένα ζωντανό σώμα *βαθιά ριζωμένο μέσα στις παρωθήσεις του* –“a deeply motivated body-in-life” [ο.π.,: 94].

⁹³ Θα μπορούσα σχηματικά να διακρίνω το *παρωθόμενο-προς-την-πνευματικότητα* σώμα από το «πειθήνιο σώμα» του Foucault ως προς δύο τουλάχιστον σημεία: πρώτον, ότι υπάγεται σε συγκεκριμένους παράγοντες

«ακατέργαστη πρώτη ύλη», όπως θα έλεγε ο Marshall Sahlins [2003:291], η οποία περιμένει να λάβει σημαίνουσα μορφή και περιεχόμενο από την πνευματικότητα. Αντίθετα, συνιστούν τους κατ' εξοχήν υποκειμενικούς και άρα ενεργητικούς φορείς πρόσληψης και δεξίωσής της.⁹⁴ Ενώ λοιπόν φαίνεται εκ πρώτης όψεως ότι οι πνευματικές τεχνικές παραπέμπουν σε μια αναφή και άρρητη μεταφυσική πραγματικότητα η οποία αποκαλείται ανώτερος πνευματικός Εαυτός, Παρατηρητής ή Οικουμενική Συνειδητότητα, δεν παύουν εν τούτοις την ίδια στιγμή να είναι τεχνικές απαράγραπτα σωματικές, να συναρτώνται άμεσα προς ένα είδος σωματικής σκηνογραφίας [Hastrup, 1995: 95] και να θεμελιώνονται σ' ένα πάγκοινο δεδομένο της θεωρίας της πρακτικής: «αυτό που μαθαίνεται με το σώμα δεν είναι κάτι που κατέχουμε, όπως η γνώση, αλλά κάτι που είμαστε» [Bourdieu, 2006: 120].

Μέσω των πνευματικών τεχνικών, τα παρωθούμενα-προς-την-πνευματικότητα σώματα των μελών της *Αρμονικής Ζωής* δεν μαθαίνουν απλώς να «αναπαριστούν» ή να «εκφράζουν» την πνευματικότητα, αλλά πρωτίστως να την επιτελούν και να την μιμούνται –κατά τον ίδιο ακριβώς τρόπο με τον οποίο το οδυρόμενο σώμα δεν «αναπαριστά» το θρήνο, αλλά τον μιμείται και τον πράττει.⁹⁵ Για να το θέσω με διαφορετικούς όρους, εάν τα μέλη της *Αρμονικής Ζωής* καταφέρνουν προοδευτικά να συγκροτήσουν έναν ανώτερο πνευματικό Εαυτό, δεν το κάνουν εγκύπτοντας απλώς στα βιβλία του Najemy ή αποστηθίζοντας εν είδει παπαγαλίας τις θεμελιώδεις πνευματικές αλήθειες του Κέντρου· το κάνουν μονάχα στο βαθμό που ασκούν συγκεκριμένες πνευματικές

παρώθησης (motivation) όπως είναι η ενθάρρυνση στενών κοινωνικών σχέσεων μεταξύ των εκπαιδευομένων, η προσπάθεια συνάρθρωσης της πνευματικότητας με τα ιδιαίτερα κάθε φορά ενδιαφέροντά τους, η αποδόμηση της διεκυστίνδας σωστού/λάθους, η «απομάγευση» της επιτυχίας και η αποενοχοποίηση της αποτυχίας, η διαρκής υπόδειξη των βημάτων προόδου που έχουν συντελεστεί, η συνειδητή προσπάθεια διατήρησης ενός θετικού επικοινωνιακού κλίματος στις μικρές ομάδες, κλπ. Οι παράγοντες αυτοί είναι καταστατικοί για τα σεμινάρια και τις δραστηριότητες της *Αρμονικής Ζωής*, μπορούν δε να εντοπιστούν με ευκολία ακόμα και από κάποιον περιστασιακό επισκέπτη του Κέντρου. Το δεύτερο σημείο διαφοροποίησης ανάμεσα στο «παρωθούμενο» και το «πειθήνιο» σώμα αφορά στις καθαυτό σωματικές επενδύσεις της *Αρμονικής Ζωής* –επενδύσεις, οι οποίες θα τολμούσα να ισχυριστώ ότι δεν υπακούν σε κανένα από τα αντικειμενικά κριτήρια καταναγκασμού του σώματος που απαριθμεί ο Foucault: την κλίμακα του ελέγχου (ο οποίος αξιώνει να εξουσιάζει ακόμα και τις πιο στοιχειώδεις χειρονομίες του σώματος), το αντικείμενο του ελέγχου (που αποβλέπει στην αυστηρή οργάνωση των κινήσεων του σώματος μέσω της άσκησης) και τον τρόπο του ελέγχου: την αστυνομική περιχαράκωση του χώρου, του χρόνου και των κινήσεων του σώματος [Foucault, 1989: 183]. Όπως μας δόθηκε η ευκαιρία να διαπιστώσουμε στις προηγούμενες ενότητες της διατριβής, όλες οι πνευματικές τεχνικές της *Αρμονικής Ζωής* προϋποθέτουν μάλλον ένα πρόταγμα στον αντίποδα του φουκωϊκού –ήγουν, της μεγαλύτερης δυνατής χαλάρωσης και ανάπαυσης του σώματος των εκπαιδευομένων. Το ότι οι σωματικές αυτές επενδύσεις και προδιαθέσεις ενθαρρύνουν συγκεκριμένες πολιτικές στάσεις είναι βέβαια προφανές. Θα αναφερθώ διεξοδικά σ' αυτές, στο επόμενο κεφάλαιο της διατριβής.

⁹⁴ Για την ενεργητική παρουσία του σώματος ως υποκειμένου της αντίληψης, πρβλ. την εύστοχη αποστροφή του Merleau-Ponty: “[...] we shall need to reawaken our experience of the world as it appears to us in so far as we are in the world through our body, and in so far as we perceive the world with our body. But by thus remaking contact with the body and with the world, we shall also rediscover our self, since, perceiving as we do with our body, the body is a natural self and, as it were, the subject of perception” [Merleau-Ponty, 2002: 239 – έμφαση δική μου].

⁹⁵ Πρβλ. Bourdieu, 2006: 120.

τεχνικές, *μετέχουν ενεργά* στα σεμινάρια και τις δραστηριότητες της *Αρμονικής Ζωής* και οικειοποιούνται συγκεκριμένες έξεις που αναγνωρίζονται από το Κέντρο ως κατ' εξοχήν πνευματικές. Όπως εξηγεί ο Νίκος σε μια ωραία αποστροφή του λόγου του, η δεξίωση των πνευματικών αληθειών της *Αρμονικής Ζωής* –και η κοσμοθεωρητική μεταστροφή που αυτή συνεπάγεται– είναι πάντοτε δευτερογενής σε σχέση με την επιτέλεση των πνευματικών τεχνικών, πραγματοποιείται δε πάντοτε σταδιακά και με εξαιρετικά αργούς ρυθμούς:

Θα ήθελα να πω ότι οι αλλαγές οι οποίες γίνονται, δεν γίνονται ξαφνικά, ότι γκρεμίζεται ξαφνικά ένα τοίχος και βλέπεις...Παρακολουθώντας και αποθηκεύοντας πληροφορίες και ακούγοντας, γίνονται χωρίς να το καταλάβουμε οι αλλαγές. Ξαφνικά έχεις φτάσει κάπου, και δεν έχεις καταλάβει πώς έφτασες εκεί. Γίνονται οι αλλαγές προς το καλύτερο –μεγαλύτερη ηρεμία, μεγαλύτερη αποδοχή, χωρίς να το καταλαβαίνεις. Δεν είναι ότι ξαφνικά έγινε μια χαλάρωση και σηκώθηκες και είσαι ένας άλλος άνθρωπος. Γίνεται λίγο-λίγο, φυσιολογικά, όπως ένα παιδάκι που σηκώνεται και περπατάει. Αυτό προϋποθέτει ότι το παιδάκι έχει κάνει ήδη κάποιες προσπάθειες, και σιγά-σιγά, κάποια μέρα σηκώθηκε...και μετά θα τρέχει κιάλας!

Θεματοποιώντας την περίπλοκη αυτή γνωστική διεργασία στην οποία αναφέρεται ο Νίκος, η Tania Luhmann εισάγει τον όρο της *ερμηνευτικής ώσης* (interpretive drift), προκειμένου να δηλώσει μια πορεία βραδείας διολίσθησης από ένα Α εξηγητικό μοντέλο του κόσμου σε ένα Β, μια βαθμιαία και ανεπαίσθητη μετατόπιση από μια «απνευμάτιστη» δομή νοήματος σε μία *πνευματική*, η οποία επισυμβαίνει καθώς τα δρώντα υποκείμενα εμπλέκονται ενεργά σε μια δεδομένη δραστηριότητα ή πρακτική [Luhmann, 1991: 312]. Η διαδικασία της *ερμηνευτικής ώσης*, την οποία περιγράφει η Luhmann, έρχεται να επιβεβαιώσει από διαφορετικό δρόμο ένα καταστατικό δεδομένο της θρησκευτικής εμπειρίας: ότι *πρώτα* κανείς «πιστεύει» –εντάσσεται δηλαδή και μετέχει ενεργά στις πρακτικές και τα τελετουργικά μοντέλα ενός θρησκευτικού παιγνίου⁹⁶– και *ύστερα* αρχίζει να «κατανοεί» το βαθύτερο νόημά του· *πρώτα* κανείς αποκτά ενεργή «λειτουργική ζωή» και *ύστερα* εγκύπτει στις λεπτές δογματικές αναλύσεις των θεολόγων της εκκλησίας. Στην περίπτωση της εναλλακτικής θρησκευτικότητας, που εδώ μας απασχολεί, η διαδικασία της *ερμηνευτικής ώσης* υπονοεί ότι η πνευματική κοσμοθεωρία της *Αρμονικής Ζωής* συναρθρώνεται άρρηκτα με τις πνευματικές τεχνικές και είναι αδύνατον να «εγχαραχτεί» στο σώμα και στη συνείδηση των εκπαιδευομένων ανεξάρτητα από αυτές· ότι, με άλλα λόγια, τα συστήματα πεποιθήσεων και οι πνευματικές αλήθειες που τα μέλη της *Αρμονικής Ζωής* καλούνται να ασπασθούν δεν «προηγούνται» των πρακτικών της πνευματικής τους υποκειμενοποίησης, αλλά συγκροτούνται σταδιακά *μαζί* μ' αυτές –καθόσον τις νομιμοποιούν, τις εκλογικεύουν και τις

⁹⁶ Το γεγονός ότι η έννοια της *πίστης* (faith) δεν αφορά πρωτογενώς στην οικειοποίηση κάποιων αφηρημένων δογματικών αληθειών –καθώς εκλαμβάνεται συχνά– αλλά στην υιοθέτηση ενός συγκεκριμένου *modus operandi* κι ενός *modus vivendi*, εξηγεί με καταλυτικά επιχειρήματα ο Wilfred-Cantwell Smith [1998].

καθιστούν το συγκεκριμένο μορφωτικό αγαθό, το οποίο η *Αρμονική Ζωή* προωθεί εν συνεχεία μέσα από τα σεμινάρια και τις δραστηριότητές της.

Μήπως τότε αυτή η πρόταξη της πρακτικής και επιτελεστικής συνιστώσας του πνευματικού δρόμου συνεπάγεται την ύπαρξη ενός λανθάνοντος «τελετουργικού» στοιχείου στην όλη διαδικασία της πνευματικής υποκειμενοποίησης; Μήπως οι πνευματικές τεχνικές, όπως τις είδαμε να επιτελούνται στο πλαίσιο των σεμιναρίων και των ευρύτερων δικτύωσης της *Αρμονικής Ζωής*, δεν συνιστούν τελικά παρά συγκεκριαλυμένες μορφές «πνευματικών» τελετουργιών; Η απάντηση στα παραπάνω ερωτήματα εξαρτάται πρωτίστως από την «ευρύτητα» ή τη «στενότητα» του ορισμού της τελετουργίας τον οποίο θα αποφασίσουμε να υιοθετήσουμε.⁹⁷ Ακολουθώντας, λόγου χάρη, την φαινομενολογική κατηγοριοποίηση των γνωρισμάτων της τελετουργίας την οποία επιχειρεί ο Roy Rappaport [1999:25],⁹⁸ είναι δυνατόν να κινηθούμε προς δύο κατευθύνσεις: ή να θεωρήσουμε ότι ένας ελάχιστος συνδυασμός των χαρακτηριστικών αυτών επαρκεί για να εμπεδώσει την ύπαρξη τελετουργίας (οπότε κατανοούμε την τελευταία υπό την «ευρεία» της έννοια)· ή να εκλάβουμε το *σύνολο* των συγκεκριμένων χαρακτηριστικών ως *αναγκαία* συνθήκη για την ύπαρξη της τελετουργίας (οπότε κατανοούμε την τελευταία υπό την «στενή» της έννοια). Στην περίπτωση κατά την οποία κινηθούμε προς την πρώτη κατεύθυνση, νομιμοποιούμε πράγματι να ισχυριστούμε ότι οι πνευματικές τεχνικές της *Αρμονικής Ζωής* συνιστούν ιδιότυπες μορφές τελετουργίας, καθόσον ικανοποιούν πέντε τουλάχιστον από τα φαινομενολογικά κριτήρια

⁹⁷ Η Catherine Bell επισημαίνει εύστοχα ότι η ανθρωπολογική θεωρία κατανοεί την τελετουργία κατά βάση με δύο τρόπους: είτε με τη *στενή* έννοια, ως μια αυτόνομη και διακριτή επιτέλεση σε αντιδιαστολή προς τις «καθημερινές» ανθρώπινες δραστηριότητες· είτε με την *ευρεία* έννοια, «ως την εκφραστική, συμβολική και επικοινωνιακή πλευρά της ανθρώπινης πράξης εν γένει» [Bell, 1992:70]. Θα άξιζε να αναφερθεί ότι μολονότι οι σύγχρονες ανθρωπολογικές θεωρίες τάσσονται στη συντριπτική τους πλειοψηφία υπέρ της «ευρείας» εννόησης της τελετουργίας [ο.π., 72], η Bell εισάγει την κατηγορία της *τελετουργιοποίησης* (ritualization) προκειμένου να επιχειρήσει μία διαλεκτική σύνθεση και αλληλοπεριχώρηση των δύο παραπάνω εννοιολογήσεων. Κάθε ανθρώπινη δραστηριότητα και κοινωνική συμπεριφορά είναι δυνατόν να «τελετουργιοποιηθεί» –υπό την έννοια ότι δεν υπάρχει καμία διακριτή, αυτόνομη και «κλειστή» τελετουργική σφαίρα, υπεράνω της ευρύτερης κοινωνικής πραγματικότητας. Υπαγόμενη ωστόσο στη διαδικασία της *τελετουργιοποίησης*, κάθε ανθρώπινη δραστηριότητα και κοινωνική συμπεριφορά προσλαμβάνει έναν βαθμό ιδιαιτερότητας και διακριτότητας σε σχέση με τις άλλες. Όσο κι αν «διαχυθεί» μέσα στην κοινωνική πρακτική, η τελετουργία διασώζει επομένως πάντοτε ορισμένα ειδοποιά χαρακτηριστικά, τα οποία την προσδιορίζουν ακριβώς *ως τέτοια*.

⁹⁸ Ο Rappaport, ορίζει ως τελετουργία «[την] *επιτέλεση μιας, κατά το μάλλον ή ήττον, αμετάβλητης ακολουθίας επίσημων πράξεων και εκφωνημάτων, τα οποία δεν έχουν καθοριστεί από τους ίδιους τους μετέχοντες*» [1999: 25]. Βάσει του παραπάνω «στενού» ορισμού, ειδοποιά γνωρίσματα της τελετουργίας θα μπορούσαν να θεωρηθούν η *επιτέλεση* (performance), η *αμεταβλησία* (invariance), η *τυπικότητα* και η *επισημότητα* (formality), η άρρηκτη συνάρθρωση *εκφωνημάτων* και *πράξεων*, και η καθιέρωση αυτών των εκφωνημάτων και των πράξεων από παράγοντες *διάφορους των ίδιων των συμμετεχόντων* (όπως είναι, λόγου χάρη, ο χρόνος και το έθιμο –δηλαδή οι επιτελέσεις του παρελθόντος, ο.π.,: 32). Παράλληλα ωστόσο με τα «μορφολογικά» αυτά γνωρίσματα της τελετουργίας, ο Rappaport δεν παραλείπει να αναφερθεί και στο πλούσιο *συμβολικό* περιεχόμενο της τελετουργίας, το οποίο «ουσιοποιεί» τη μορφή της [ο.π.,: 29-32] και την καθιστά μια ιδιότυπη μορφή *επικοινωνίας* [ο.π.,:50-58]. Για μια επαρκή τεκμηρίωση της κατηγοριοποίησης του Rappaport, βλ. επίσης Eller, 2007: 109-113.

που θέτει ο Rappaport: α) είναι παραστασιακές επιτελέσεις (performances), β) υπακούν σ' έναν μεγαλύτερο ή μικρότερο βαθμό *μορφολογικής αμεταβλησίας* (invariance), γ) αποτελούν μία ιδιότυπη μορφή *επικοινωνίας* –υπό την έννοια ότι παρέχουν σε εκείνους που τις επιτελούν μια κοινή πλατφόρμα κοσμοθεωρητικής, συμβολικής και σωματικής έκφρασης, δ) συναρθρώνουν *εκφωνήματα* με συγκεκριμένες *σωματικές στάσεις* και *πράξεις* και ε) τα εκφωνήματα, οι στάσεις, και οι πράξεις αυτές δεν καθορίζονται από τους *ίδιους τους μετέχοντες*, αλλά από την «παράδοση» ή το καταστατικό της ορθοπραξίας τους.

Στην περίπτωση όμως κατά την οποία προϋποθέσουμε ως βάση της συλλογιστικής μας έναν «στενό» ορισμό της τελετουργίας, τότε πιστεύω ότι η εξίσωση της τελευταίας με τις πνευματικές τεχνικές είναι αδύνατον να ευσταθήσει –κι αυτό για δύο τουλάχιστον λόγους. Ο πρώτος, αφορά στην ανυπαρξία του στοιχείου της *διακριτότητας* και της *ιδιαιτερότητάς* τους, εν αναφορά προς την ευρύτερη καθημερινή πρακτική των μελών της *Αρμονικής Ζωής*. Όπως εύστοχα επισημαίνει στο συγκεκριμένο σημείο ο Jack Eller,

«η τελετουργική συμπεριφορά δεν σημαίνει μονάχα κάτι το διαφορετικό σε σχέση με την κοινή συμπεριφορά, αλλά μια συγκεκριμένη επιτέλεση, η οποία αφ' εαυτού της διακρίνει την τελετουργία από την κοινή συμπεριφορά» [Eller, 2007: 114].

Κάτι ανάλογο ισχυρίζεται και η Fiona Bowie:

«οι τελετουργίες συνεπάγονται μια ιδιαίτερη διάταξη του χρόνου, την επένδυση των αντικειμένων τους με μια ειδική –μη παραγωγική– αξία και, συχνά, έναν ιδιαίτερα διαμορφωμένο χώρο για την επιτέλεσή τους» [Bowie, 2000: 159].

Αμφότερες οι διατυπώσεις –καθώς και πολλές άλλες που θα μπορούσαν να ανιχνευθούν⁹⁹– προϋποθέτουν την απόδοση ενός ειδικού συμβολικού βάρους στην τελετουργία και ένα ιδιαίτερο χωροχρονικό πλαίσιο για την επιτέλεσή της, το οποίο οι πνευματικές τεχνικές της *Αρμονικής Ζωής* εξ' ορισμού δεν διαθέτουν. Όπως μας δόθηκε η ευκαιρία να διαπιστώσουμε σε πολλά σημεία της μελέτης μας, ένα από τα μεγαλύτερα πλεονεκτήματα των πνευματικών τεχνικών έγκειται στη δυνατότητά τους να τελεσθούν μέσα στην *καρδιά του καθημερινού* –σε κάθε τόπο και χρόνο, και υπό οποιεσδήποτε συνθήκες. Θα άξιζε να θυμηθούμε, λόγου χάρη, ότι η Νέλλη επαναλαμβάνει νοερά τη φράση υπενθύμισης του EFT («είμαι ένα αγνό παιδί του θεού») *κατά τη διάρκεια* της επαγγελματικής της συναναστροφής με το δύστροπο πελάτη της. Θα άξιζε επίσης να θυμηθούμε

⁹⁹ Βλ. λόγου χάρη, τη διατύπωση του Bruce Kapferer: '[a] ritual is a series of culturally recognized and specified events, the order of which is known in advance of their practice, and which are marked-off spatially and temporally from the routine of everyday life (even though such events might be vital to this routine) – αναφέρεται από Rappaport, 1999: 470, έμφαση δική μου.

ότι η Λίλη κάνει *Ho'oropo* ενώ οδηγεί, ενώ η Χριστίνα κάθε φορά που παρακολουθεί δελτία ειδήσεων στην τηλεόραση.

Ανάλογες διαπιστώσεις ισχύουν και στην περίπτωση του διαλογισμού: παρά την έμφαση που ο τελευταίος αποδίδει, λόγου χάρη, στο αίτημα της εσωτερικής γαλήνης και της ακινησίας του μυαλού, είναι χαρακτηριστικό ότι δεν απαιτεί κανέναν διακριτό τόπο και χρόνο για την επιτέλεσή του –τουλάχιστον όχι σε επίπεδο καταστατικό και προγραμματικό. Όπως έδειξε με σαφήνεια η «άσκηση σιωπής» στο εντατικό σεμινάριο της Μυρρινούντας, αυτό που ο διαλογισμός απαιτεί είναι μάλλον η συνειδητή επικέντρωση του υποκειμένου στη δραστηριότητα και στη σκέψη της παρούσας στιγμής –η πρόσκτηση δηλαδή ενός είδους ψυχοδιανοητικής «ανοσίας» απέναντι στους αναρίθμητους περισπασμούς της εξωτερικότητας, η οποία ωστόσο σε καμία περίπτωση δεν συνεπάγεται κάποια μορφή φυγής από την πραγματικότητα:

«Ο καλύτερος διαλογισμός είναι να είμαστε πάντα συγκεντρωμένοι σ' αυτό που κάνουμε»
(Νέλλη).

«Το κάθε τι που κάνουμε, πρέπει να το κάνουμε διαλογιστικά» (Αθηνά).

Αλλά ούτε και η *προσευχή με συναίσθημα* εκφεύγει του παραπάνω στερεοτύπου, καθόσον απάδει προς κάθε ειδικά διαμορφωμένο διάκοσμο ή προκαθορισμένο καιρό: μπορεί να πραγματοποιηθεί τόσο σε δημόσιο, όσο και ιδιωτικό χώρο, μαζί με όλους τους πνευματικούς αναζητητές της Ελλάδας, αλλά και στην αυστηρή μόνωση του δωματίου μας, σε πραγματικό περιβάλλον, αλλά επίσης και σε διαδικτυακό –μέσω της ιστοσελίδας της *Αρμονικής Ζωής* «Βιώνω Ειρήνη».

Ο δεύτερος λόγος για τον οποίο θεωρώ υπερβολικό να εκλάβουμε τις πνευματικές τεχνικές της *Αρμονικής Ζωής* ως τελετουργίες, απορρέει κατ' ουσίαν από τον προηγούμενο, και αφορά στην έλλειψη οποιασδήποτε μορφής *τυπικότητας* ή *επισημότητάς* τους. Είναι αλήθεια βέβαια ότι καθεμία από τις παραπάνω τεχνικές σπονδυλώνεται γύρω από ένα τυποποιημένο εκφώνημα, το οποίο συγκεφαλαιώνει μάλιστα και την ιδιαίτερη επιτελεστική τους ισχύ. Πέραν της τυποποίησης και της σχετικής αμεταβλησίας του συγκεκριμένου εκφώνηματος, δεν παρατηρείται ωστόσο καμία ιδιαίτερη έμφαση στην πιστή αναπαραγωγή κάποιου (ανύπαρκτου, ούτως ή άλλως) «τυπικού»¹⁰⁰ των πνευματικών τεχνικών και δεν διακρίνεται σ' αυτές κανένα στοιχείο επισημότητας. Το ακριβώς αντίθετο φαίνεται να ισχύει: η εγγενής δυνατότητα των πνευματικών τεχνικών να εφαρμοσθούν εύκολα, γρήγορα, παντού και πάντοτε, τις ενθυλακώνει τόσο βαθιά στη συνθήκη του καθημερινού (ή ακόμα και του τετριμμένου), ώστε ο παραλληλισμός ανάμεσα στα αποτελέσματά τους και στη θεραπευτική επίδραση της ασπιρίνης να μην ακούγεται εν τέλει

¹⁰⁰ Με τον όρο «τυπικό» αναφέρομαι σ' ένα προκαθορισμένο corpus διατάξεων και οδηγιών σχετικά με το πώς και πότε πρέπει να επιτελούνται οι πνευματικές τεχνικές.

καθόλου παράταιρος. Το στοιχείο της καθημερινοποίησης και τετριμμενοποίησης (routinization) των πνευματικών τεχνικών καθίσταται μάλιστα ακόμα περισσότερο εμφανές, αν αναλογιστούμε την έμφαση που αυτές αποδίδουν στην εκάστοτε *παρούσα στιγμή*: την απόλυτη σύμπλευσή τους, δηλαδή, με τα προτάγματα της ταχύτητας και του «ζιπαρισμένου» χρόνου, η οποία όχι μόνον απάδει προς τον εν γένει αργό χρόνο της τελετουργίας, αλλά παράλληλα τις εκθέτει στην αιτίαση περί «τυραννίας της στιγμής»: την κατάτμηση του γραμμικού χρόνου σε μια «αδιάσπαστη, μανιακή και ανεξέλεγκτη στιγμή που μεταβάλλεται μεν ακατάπαυστα, αλλά δεν έχει άλλη μελλοντική προοπτική εκτός από την επόμενη στιγμή» [Eriksen, 2005:84].¹⁰¹ Από την άποψη αυτή, το ερώτημα κατά πόσον οι πνευματικές τεχνικές της *Αρμονικής Ζωής* συνιστούν τελετουργίες, θα ήταν δυνατόν να ιδωθεί ως μια παραλλαγμένη εκδοχή του ερωτήματος για τις σχέσεις ανάμεσα στην τελετουργία και στην ταχύτητα –και ακόμα πιο συγκεκριμένα, για τη δυνατότητα νομιμοποίησης ενός τελετουργικού μορφώματος του τύπου *fast ritual* (κατ' αναλογία προς το *fast food*!).

Σε κάθε περίπτωση, πάντως, το ερώτημα ποια αποτελεί «ικανή» και ποια «αναγκαία» συνθήκη για την ύπαρξη τελετουργίας αποτελεί πρωτίστως ζήτημα οπτικής. Ο Jack Eller φτάνει στο σημείο να μιλήσει ακόμα και για *τεχνικές τελετουργίες* [Eller,2007: 117-119], για να δηλώσει εκείνες τις παραστασιακές επιτελέσεις οι οποίες υπόσχονται ένα είδος χειραγώγησης των λέξεων και των αντικειμένων του κόσμου, προκειμένου να επιτευχθεί ένα συγκεκριμένο αποτέλεσμα: «*Κάνε το X, και θα έχεις το Ψ*» [ο.π.:117].¹⁰² Εκκινώντας από την εννοιολόγηση του Eller, θα μπορούσε κανείς πράγματι, να αναφερθεί στις πνευματικές τεχνικές της *Αρμονικής Ζωής* ως «τεχνικές τελετουργίες». Κατά την προσωπική μου άποψη, ωστόσο, δεν υπάρχει κανένας ιδιαίτερος λόγος να εκλάβουμε τις πνευματικές τεχνικές της *Αρμονικής Ζωής* ως κάτι διαφορετικό από αυτό που είναι –δηλαδή *τεχνικές*– πολλώ δε μάλλον να τις υπαγάγουμε σε κάποια υπερκείμενή τους έννοια γένους, αφ' ης στιγμής δεν είμαστε απόλυτα πεπεισμένοι ότι ο καινούργιος όρος που θα υιοθετήσουμε υπερτερεί σε σαφήνεια και αναλυτική αξία από τον προηγούμενο. Παράλληλα, δεν θα πρέπει να λησμονούμε ότι ο όρος «πνευματικές τεχνικές»

¹⁰¹ Αυτήν την «τυραννία της στιγμής», ο Z. Bauman αποδίδει με την έννοια του *πουαντιγιστικού χρόνου*, την οποία δανείζεται από το βιβλίο του Michael Maffesoli *L'Instant eternal: Le Retour du tragique dans les sociétés postmodernes*. Σύμφωνα με τον Bauman, το βασικό χαρακτηριστικό του *πουαντιγιστικού χρόνου* είναι η ασυνέπεια και η έλλειψη συνοχής, καθώς και η απουσία οποιασδήποτε συνέχειας ή αιτιώδους λογικής. «Ο *πουαντιγιστικός χρόνος* θραύεται ή και κονιορτοποιείται ακόμα, σε ένα πλήθος από “αιώνια στιγμιαίες” περικλειστές μονάδες –συμβάντα, περιστατικά, ατυχήματα, περιπέτειες, επεισόδια–, σε χωριστά μέρη, καθένα από τα οποία ανάγεται σε ένα σημείο που προσεγγίζει ολοένα περισσότερο το γεωμετρικό ιδεώδες του σημείου ως αδιάστατου» [Bauman, 2008: 49].

¹⁰² Στις τεχνικές τελετουργίες ο Eller κατατάσσει, λόγου χάρη, τη μαγεία και τον σαμανισμό [2007:118-119].

χρησιμοποιείται από τα ίδια τα μέλη της *Αρμονικής Ζωής* –και επομένως συνιστά ένα επιτόπιο τεκμήριο το οποίο θα ήταν μεθοδολογικώς άτοπο να παρακάμψουμε.¹⁰³

Επιμένω, λοιπόν, στη χρήση του όρου «πνευματικές τεχνικές» διότι πιστεύω ότι αποδίδει με σχετική επάρκεια το περιεχόμενο και τη λειτουργία των τυποποιημένων πράξεων τις οποίες εμπεδώνουν προοδευτικά τα μέλη της *Αρμονικής Ζωής* –προτιμώ δε να εκλαμβάνω τις τυποποιημένες αυτές πράξεις ως σημασιολογικά ισοδύναμες με τις *σωματικές τεχνικές* (body techniques) του Marcel Mauss: ως παραδοσιακές δηλαδή και αποτελεσματικές πράξεις,¹⁰⁴ οι οποίες επιτρέπουν «την ανάδυση συντονισμένων αντιδράσεων μέσω συντονισμένων κινήσεων, προς την κατεύθυνση ενός στόχου» [ο.π.:121-122]. Ο στόχος αυτός συνίσταται στη γνώση του τρόπου με τον οποίο το υποκείμενο οφείλει να διαθέτει και να χρησιμοποιεί το σώμα του σε όλες ανεξαιρέτως τις περιστάσεις της κοινωνικής του ζωής¹⁰⁵. στην περίπτωση των πνευματικών τεχνικών της *Αρμονικής Ζωής*, ο στόχος συνίσταται στην εμπέδωση ενός υποκειμενικού συστήματος «από εσωτερικευμένες δομές, σχήματα αντίληψης, σύλληψης και δράσης», το οποίο συνιστά για τα μέλη της «την προϋπόθεση κάθε αντικειμενικοποίησης και ενόρασης».¹⁰⁶ Με άλλα λόγια, στόχο των πνευματικών τεχνικών της *Αρμονικής Ζωής* αποτελεί η εγχάραξη στα μέλη της ενός πνευματικού *habitus*, το οποίο δεν συνέχει απλώς κάποιες ιδιαίτερες τελετουργικές τους στιγμές, αλλά το σύνολο της καθημερινότητάς τους.

Συνοψίζοντας την προβληματική του ακροτελεύτιου αυτού σχολίου, θα έλεγα συνεπώς ότι ο πνευματικός δρόμος παραπέμπει σε κάτι το διαρκές και ατέλεστο, αλλά την ίδια στιγμή και σε κάτι το ανεξάλειπτα ενσώματο και βιωματικό. Μπορεί να επιτελείται σε οποιοδήποτε χρονικό και τοπικό συμφραζόμενο, αλλά και σε οποιαδήποτε περίπτωση της καθημερινότητας των εκπαιδευομένων. Περιλαμβάνει ταυτόχρονα γνωστικές, συναισθηματικές και κινητήριες δομές, εξ ου και αποσκοπεί στη συγκρότηση ενός «πνευματικού» *habitus*. Τέλος, μολονότι δεν εξαντλείται στα επιμέρους «οχήματά» του, επαφίεται εν τούτοις σε αυτά, καθόσον αναγνωρίζει στις πνευματικές τεχνικές τρία εξέχοντα –και ανυπέρβλητα εν τέλει– χαρακτηριστικά τους: πρώτον, ότι

¹⁰³ Άτοπο μεθοδολογικά, διότι σύμφωνα με τον Roger Sanjek, ένα από τα βασικότερα κριτήρια εθνογραφικής αξιοπιστίας είναι ο βαθμός «γείωσης» των εκάστοτε αναλυτικών μας κατηγοριών στο πεδίο, και η κατά το δυνατόν μεγαλύτερη σύγκλιση των επιτόπιων τεκμηρίων που διαθέτουμε με τα συμπεράσματα της εθνογραφικής μας μελέτης [Sanjek, 1991: 621].

¹⁰⁴ "I call technique an action which is *effective and traditional*" [Mauss, 1979: 104 –έμφαση στο πρωτότυπο].

¹⁰⁵ Είναι χαρακτηριστικό, λόγου χάρη, ότι η τυπολογία που στοιχειοθετεί ο Mauss για να αποσαφηνίσει την έννοια των πνευματικών τεχνικών εκτείνεται από τη γέννα, τον απογαλακτισμό και το τάισμα του βρέφους, μέχρι τον ύπνο, την ανάπαυλα, το περπάτημα, τον αθλητισμό, την υγιεινή, την αναπαραγωγή –ακόμα και την ίδια την μυστική εμπειρία [Mauss, 1979: 110-119, 122, passim].

¹⁰⁶ Μουζέλης, 1995: 54· πρβλ. Bourdieu, 2006: 100.

αντλούν νομιμοποίηση από καταξιωμένες θρησκευτικές παραδόσεις του παρελθόντος¹⁰⁷ και αυτοπροσδιορίζονται ως εξόχως αποτελεσματικές, σε σχέση με τους στόχους που φιλοδοξούν κάθε φορά να υλοποιήσουν. Δεύτερον, ότι προσκτώνται «μέσα από μια υφολογικά τυποποιημένη επανάληψη πράξεων» [Butler, 2006: 382], και άρα συνιστούν προϊόντα συστηματικής πρακτικής εκμάθησης –η οποία προσλαμβάνει μάλιστα τη μορφή ενός συγκεκριμένου εκπαιδευτικού προϊόντος. Και τρίτον, ότι συγκροτούν παρωθούμενα-προς-την-πνευματικότητα σώματα, καθόλα δεκτικά προς ένα γνήσιο «πνευματικό» *habitus* –και μάλιστα μέσα σ’ ένα περιβάλλον καταστατικά προορισμένο να αναπαράγει και να προστατεύει αυτό το *habitus*: την ίδια την *Αρμονική Ζωή*.¹⁰⁸

¹⁰⁷ Ο διαλογισμός, λόγου χάρη, αντλεί τη νομιμοποίησή του από την ινδουιστική και βουδιστική παράδοση της Γιόγκα, το *EFT* από την αρχαία ιατρική πρακτική του βελονισμού, η προσευχή με συναίσθημα από την επίσης παμπάλαια πρακτική του οραματισμού των ιθαγενών του Μεξικό και το *Ho 'oropo* από την ομώνυμη αρχαία χαβανέζικη πρακτική για τη διαχείριση των ενδο-οικογενειακών συγκρούσεων.

¹⁰⁸ Όπως χαρακτηριστικά αναφέρει ο Pierre Bourdieu, «η έξη τείνει να προστατεύει τον εαυτό της από τις κρίσεις και τις κρίσιμες αμφισβητήσεις εξασφαλίζοντας ένα περιβάλλον [...], δηλαδή ένα σχετικά σταθερό σύμπαν καταστάσεων που τείνει να ενισχύει τις προδιαθέσεις της, παρέχοντας στα προϊόντα της την πλέον ευνοϊκή αγορά» [Bourdieu, 2006: 101].

6. ΠΡΟΣ ΜΙΑ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΤΗΣ ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑΣ

§6.1. Εισαγωγικά

Ο πνευματικός δρόμος είναι από μόνος του μία πολιτική στάση. Όταν αρχίζεις να συνειδητοποιείς ότι είσαι ένα με τους άλλους, αρχίζεις να ενδιαφέρεσαι για τους άλλους. Κι όταν λέω για τους άλλους, εννοώ για όλους τους άλλους, όχι απλώς για την ομάδα σου ή το κόμμα σου. Ο κύκλος της ταύτισής σου ολοένα και μεγαλώνει.

Robert Najemy.¹

Η Kirsten Hastrup έχει κάνει την εύστοχη παρατήρηση ότι δεν υπάρχει ανθρώπινη παρώθηση ή κίνητρο που να μην υπονοεί ένα είδος ηθικότητας και, συνακόλουθα, μια κάποια αξιολόγηση.² Αυτό σημαίνει ότι η διαδικασία συγκρότησης του «πνευματικού» *habitus* για το οποίο μιλήσαμε στην προηγούμενη ενότητα, συμβαδίζει εξ ορισμού με μια παράλληλη διαδικασία διαμόρφωσης και καλλιέργειας συγκεκριμένων *στάσεων* (*attitudes*) απέναντι στον κόσμο. Είναι προφανές, λόγου χάρη, ότι το να κατανοεί κανείς ως δομικές συνιστώσες ενός «πνευματικού» *habitus* την «αγάπη», τη «γαλήνη» και την «ανιδιοτέλεια», συνεπάγεται *αυτόχρονα* ότι αξιολογεί αρνητικά το «μίσος», το «άγχος» και την «ιδιοτέλεια»: η συγκρότηση ήρεμων, ανιδιοτελών και αγαπώντων σωμάτων μέσω συγκεκριμένων πνευματικών τεχνικών, σημαίνει *αυτόχρονα* την απαξίωση και τον αποκλεισμό σωμάτων πανικόβλητων, βίαιων ή απολύτως αυτοαναφορικών. Παρά το γεγονός έτσι ότι οι «στάσεις» συνιστούν έναν *terminus technicus* της επιστήμης της Κοινωνικής Ψυχολογίας,³ θα τολμούσα να ισχυριστώ ότι το στοιχείο που επιτρέπει την αξιοποίησή τους στο πλαίσιο της παρούσας ανθρωπολογικής προβληματικής είναι, ακριβώς, η συνάφεια που εξυπνοείται πάντοτε ανάμεσα στο *habitus* και την αξιολόγηση. Αφ' ης στιγμής κάθε μορφή μάθησης συνεπάγεται την αλλαγή,⁴ είναι ευνόητο ότι η εγχάραξη ενός «πνευματικού» *habitus* στα παρωθούμενα-προς-την-πνευματικότητα σώματα των μελών της *Αρμονικής Ζωής*, συνεπιφέρει μια σειρά από δομικές αλλαγές στον τρόπο με τον οποίο αυτοί αξιολογούν τον κόσμο –και επομένως *στέκονται* απέναντί του.

Έχοντας προσδιορίσει με τη μεγαλύτερη δυνατή διεξοδικότητα τη λειτουργία των πνευματικών τεχνικών και τη συνάρθρωσή τους με τον πνευματικό δρόμο, θα αποπειραθώ στο παρόν κεφάλαιο να θεματοποιήσω τις πολιτικές τους χρήσεις –και κατ' επέκταση, τις *πολιτικές*

¹ Από τη συνέντευξη που μου παραχώρησε στις 26.03.2010 [βλ. Α'§2.1].

² “[...] social acting implies a kind of agency that is of necessity governed by a sense of worth; there is no human motivation without an implicit morality” [Hastrup, 1995: 97].

³ Βλ. ενδεικτικά, Bohner, 2007: 337-393· Hogg & Vaughan, 2010: 199-247· Κοκκινάκη, 2006: 92-137.

⁴ “The word ‘learning’ undoubtedly denotes *change* of some kind” [Bateson, 2000: 283 –έμφαση στο πρωτότυπο].

στάσεις που οι πνευματικές τεχνικές υπαγορεύουν στα μέλη του Κέντρου, όσον αφορά ιδιαίτερα στην αντιμετώπιση της οικονομικής κρίσης. Θα επιχειρήσω, με άλλα λόγια, να αναδείξω τις θεμελιώδεις πολιτικές συνεπαγωγές των πνευματικών τεχνικών και συνακόλουθα, την ιδιαίτερη συμβολή τους στη διαμόρφωση μιας ορισμένης πολιτικής αυτοσυνειδησίας των μελών της *Αρμονικής Ζωής*. Θεωρώ σκόπιμο ωστόσο να αναφερθεί ότι μιλώντας για πολιτική αυτοσυνειδησία, δεν αναφέρομαι σε κάποια ουσιοκρατική και αρραγή πολιτική «ταυτότητα» των μελών του Κέντρου, αλλά σε ένα ευρύτατο δίκτυο αξιολογήσεων, σκέψεων, συναισθημάτων και συμπεριφορών τους, το οποίο αφορά στη διαχείριση της οικονομικής κρίσης από την κυβερνητική εξουσία.

Για την καλύτερη δυνατή οργάνωση και διατύπωση του επιχειρήματός μου, προτίθεμαι να αναπτύξω τη συλλογιστική μου ως εξής: αρχικά, θα αναφερθώ σε μία από τις θεμελιακότερες πρακτικές κοινωνικής αλληλεγγύης του Κέντρου –την *ανιδιοτελή προσφορά*– και θα αποπειραθώ να διατυπώσω ορισμένες υποθέσεις σχετικά με το πιθανό πολιτικό της πρόσημο. Ακολούθως, θα επιχειρήσω να ρίξω τέσσερις «λοξές» ματιές στην πολιτική της πνευματικότητας, έτσι όπως αυτή συνάγεται μέσα από την ιδιαίτερη *χρήση* που επιφυλάσσουν στις πνευματικές τεχνικές τα μέλη της *Αρμονικής Ζωής*. Θα ολοκληρώσω τη διαπραγμάτευσή μου με ένα διεξοδικό σχόλιο πάνω στις καθεαυτό πολιτικές στάσεις των μελών της *Αρμονικής Ζωής* έναντι της οικονομικής κρίσης, όπως αυτές συνάγονται από συγκεκριμένες δηλώσεις, συμπεριφορές και δράσεις τους. Παράλληλα, θα προσπαθήσω να υποδείξω πιθανές ρωγμές, αντιστάσεις και εσωτερικές οριοθετήσεις των πολιτικών αυτών στάσεων, προκειμένου να υπογραμμίσω τον περίπλοκο και μη-αναγώγιμο χαρακτήρα τους.

§6.2. Μια (Ανιδιοτελής) Προσφορά που δεν θα μπορούσατε να αρνηθείτε

§6.2.1. Η Μεγάλη Τράπεζα του Κοσμικού Τραπεζίτη

Ας ξεκινήσουμε με μια αφήγηση:

Μια φορά κι έναν καιρό, υπήρχε μία πολύ μεγάλη Τράπεζα, που ο σκοπός της ήταν να διαχειρίζεται και να αξιοποιεί ολόκληρο το ηθικό Κεφάλαιο της ανθρωπότητας. Λόγω του κύρους, της τεχνογνωσίας, αλλά και της τεράστιας ισχύος της, η Τράπεζα αυτή είχε οριστικά διαφύγει τον κίνδυνο της πτώχευσης· εξ ου και προέβαινε καθημερινά σε εντυπωσιακές επενδύσεις, άνοιγε διαρκώς καινούργια υποκαταστήματα και επεξέτεινε αενάως τις εργασίες της. Η παγκόσμια δραστηριοποίηση της Τράπεζας, σε συνδυασμό με την ευελιξία των προγραμμάτων και το υψηλό

επίπεδο των υπηρεσιών της, λειτουργούσαν στη συνείδηση των ανθρώπων ως απόλυτα κριτήρια αξιοπιστίας για να της εμπιστευτούν τους ηθικούς λογαριασμούς της ζωής τους. Από τη δική της πάλι πλευρά –και ως ελάχιστο αντίδωρο γι’ αυτήν την εμπιστοσύνη– η Τράπεζα είχε μεριμνήσει ώστε κάθε άνθρωπος να διαθέτει τον δικό του προσωπικό λογαριασμό ήδη από την στιγμή της γέννησής του, προκειμένου να απολαμβάνει εξ απαλών ονύχων τα νόμιμα οφέλη που απορρέουν απ’ αυτόν.

Παρά την τεχνογνωσία, την ισχύ ή τα ευφάνταστα επενδυτικά προγράμματα της Τράπεζας, κανένας πελάτης δεν αμφέβαλλε ωστόσο ποτέ για το *πραγματικό* μυστικό της επιτυχίας της –για τον παράγοντα δηλαδή ο οποίος όχι απλώς ενθάρρυνε, αλλά κυριολεκτικώς *ωθούσε* τους ανθρώπους να συμπεριληφθούν στα κατάστιχά της: ήταν ο ιδιοκτήτης και διευθυντής της Τράπεζας –ο περιώνυμος *Κοσμικός Τραπεζίτης*. Δυστυχώς, ελάχιστα πράγματα γνωρίζουμε για την αιγιματική αυτή μορφή. Οι σημαντικότεροι σταθμοί της βιογραφίας του, η προσωπική του ζωή και οι κοινωνικές του συναναστροφές παραμένουν μέχρι σήμερα επτασφράγιστο μυστικό, ενώ οι πληροφορίες που διαθέτουμε σχετικά με το παρασκήνιο της αναρρίχησης του στο διευθυντικό θώκο της Τράπεζας εξαντλούνται σε σκιές ενδείξεων και σπαράγματα ανεπιβεβαίωτων πληροφοριών. Το πέπλο μυστηρίου που καλύπτει την προσωπικότητα του Κοσμικού Τραπεζίτη λειτουργεί εν τούτοις –και κατά παράδοξο τρόπο– προς όφελος της δημοτικότητάς του, διότι παροτρύνει τους ανθρώπους να τον γνωρίσουν αυστηρά και μόνο μέσα από το έργο του: τη μεγαλοφυΐα των ηγετικών του προσόντων, την ακάματη ενεργητικότητά του, τη σύνεση με την οποία διοικεί έναν οργανισμό τέτοιων κολοσσιαίων διαστάσεων. Υπ’ αυτήν την έννοια, ο Κοσμικός Τραπεζίτης υποστασιοποιεί *κατ’ εξοχήν* την αξιοπιστία της Τράπεζας, στο βαθμό που εγγυάται προσωπικώς όχι μόνο το ισοζύγιο καταθέσεων-αναλήψεων, αλλά και την απόδοση των τόκων ενός εκάστου ηθικού λογαριασμού:

Όλοι έχουμε έναν «καρμικό» Τραπεζικό Λογαριασμό. Οι ανιδιoteλείς σκέψεις, πράξεις και λόγια αντιπροσωπεύουν τις καταθέσεις, ενώ οι εγωιστικές, τις αναλήψεις. Αν σε προηγούμενη ζωή κάναμε πολλές αναλήψεις, τότε και αν ακόμα κάνουμε σ’ αυτή τη ζωή πολλές καταθέσεις, ίσως χρειαστεί πολύς καιρός για να ισοσκελιστεί ο λογαριασμός και ν’ αρχίσουμε να παίρνουμε τους τόκους. Έτσι, ας συνεχίσουμε να καταθέτουμε τις ανιδιoteλείς πράξεις, έχοντας εμπιστοσύνη στην τιμότητα του Κοσμικού Τραπεζίτη κι αυτός θα μας δώσει τους τόκους μας όταν ισοσκελιστεί ο λογαριασμός μας [MKZ: 208-209].

Δυστυχώς, η αφήγηση δεν διευκρινίζει ποτέ ακριβώς θα πραγματοποιηθεί ο περίφημος αυτός «ισοσκελισμός» (ίσως διότι το ερώτημα θέτει εμμέσως ζήτημα αξιοπιστίας του Κοσμικού

Τραπεζίτη). Όπως κι αν έχει πάντως το πράγμα, το δικό μας χρέος, ως πνευματικών αναζητητών, είναι να μεριμνούμε για την αύξηση των «καταθέσεων» και τον περιορισμό των «αναλήψεων» μας. Θα πρέπει μάλιστα ιδιαίτερος να υπογραμμισθεί ότι εφόσον η Τράπεζα διαθέτει αναρίθμητα υποκαταστήματα σε ολόκληρο τον κόσμο, δεν υπάρχει κανένας λόγος να περιορίσουμε τον κύκλο των ηθικών μας δοσοληψιών μονάχα στο υποκατάστημα της γειτονιάς μας· αντιθέτως, μπορούμε να καταθέτουμε τις ανιδιοτελείς σκέψεις, τις πράξεις και τα λόγια μας σε οποιοδήποτε υποκατάστημα της Τράπεζας μάς εξυπηρετεί κάθε φορά, έχοντας τη βεβαιότητα ότι η κατάθεσή μας θα καταχωρηθεί με απόλυτη λογιστική ακρίβεια στον καρμικό λογαριασμό μας [πρβλ. ΑΣΑ: 296]. Μία τέτοια πρακτική θα συμβάλλει όχι μόνο στη διαμόρφωση ενεργητικού ηθικού ισολογισμού, αλλά και στην αποπληρωμή όλων των ηθικών οφειλών των προηγούμενων ζώων μας:

Πρέπει να πράττουμε ό,τι νιώθουμε πως είναι σωστό, με συμπόνια και αγάπη για τους άλλους, κάνοντας προσπάθειες για να ανακουφίσουμε τον πόνο όπου κι αν υπάρχει, έχοντας πάντα στο νου πως αυτοί που υποφέρουν δεν είναι «αθώοι» αλλά πληρώνουν προηγούμενες πράξεις τους. Αλλά τους αγαπάμε και τους βοηθάμε να ξεπεράσουν το πρόβλημά τους κι όλοι μαζί αναπτυσσόμαστε κι εξελισσόμαστε σ' αυτό το μονοπάτι της ζωής» [MKZ: 209].

Με πιθανή εξαίρεση την ιδιαίτερη διδασκαλία περί μετενσάρκωσης και καρμικής οφειλής, στην οποία δεν δίδεται η απαιτούμενη έμφαση πριν τον τέταρτο χρόνο του σεμιναρίου αυτογνωσίας, θα τολμούσα να ισχυριστώ ότι η παραπάνω αφήγηση είναι αρκετά αντιπροσωπευτική του τρόπου με τον οποίο τα μέλη της *Αρμονικής Ζωής* αντιλαμβάνονται την έννοια της φιλανθρωπίας. Όπως προκύπτει από την επιτόπια έρευνα, για κάποιους εκπαιδευόμενους ο Κοσμικός Τραπεζίτης είναι μία μορφή παραδοσιακά «θειστική» –ένας Θεός που παρακολουθεί και κρίνει τις πράξεις μας από τον ουρανό ή ο παντεπόπτης «οφθαλμός της δίκης». Για άλλους (και ίσως για τους περισσότερους), είναι απλώς μία προσωποποίηση του νόμου της ηθικής ανταπόδοσης –ήγουν, του μεταφυσικού εκείνου αξιώματος που υποστηρίζει ότι ο θερισμός δεν είναι παρά η σπορά που μπαίνει από άλλη πόρτα. Όσον αφορά τώρα στα αναρίθμητα τραπεζικά υποκαταστήματα της αφήγησης, θεωρώ προφανές ότι αυτά συμβολίζουν τις αναρίθμητες ευκαιρίες που θα μας δοθούν κατά τη διάρκεια της ζωής μας για να εκφράσουμε την αγάπη, την μεγαλοψυχία και την ανιδιοτέλειά μας, τις αναρίθμητες περιστάσεις στις οποίες θα κληθούμε να προτάξουμε τα καλά μας έργα, τους αναρίθμητους ανθρώπους που θα βρεθούν στο δρόμο μας και θα ζητήσουν με τον έναν ή τον άλλον τρόπο τη βοήθειά μας. Όσον αφορά, τέλος, στην ίδια την Τράπεζα, πιστεύω –και ο Najemy με διαβεβαιώνει– ότι συμβολίζει τη Ζωή *καθεαυτήν*, ως ένα πελώριο πεδίο εκδίπλωσης

αγάπης, συμπόνιας και δημιουργικότητας.

Μολονότι ο ισομορφισμός Κοσμικού Τραπεζίτη/νόμου της ηθικής ανταπόδοσης, ατομικής ηθικής/καρμικού λογαριασμού και Ζωής/Τράπεζας είναι αρκετά εύγλωττος ως προς τις κοινωνικοπολιτικές του συνεπαγωγές, θα έλεγα ότι η αφήγηση αποπειράται κατ' αρχάς να στοιχειοθετήσει μία εξυψωμένη και μάλλον ρομαντικοποιημένη εκδοχή της φιλανθρωπίας. Είναι χαρακτηριστικό, παρόλα αυτά, ότι ο όρος «φιλανθρωπία» χαιρεί ελάχιστης εκτίμησης στο Κέντρο, για δύο τουλάχιστον λόγους: πρώτον, εξαιτίας της συχνής (και αφελούς) ταύτισής της με την ελεημοσύνη· και δεύτερον, λόγω των συμβατικών και κάποτε υποκριτικών («φαρισσαϊκών») συνδηλώσεων της ίδιας της φιλανθρωπίας. Αντ' αυτής, ο Najemy ενθαρρύνει τη χρήση του όρου *ανιδιοτελής προσφορά*,⁵ ο οποίος συνθέτει διαλεκτικά τις έννοιες του *αλτρουισμού*, του *εθελοντισμού*, της *φιλανθρωπίας* και της *υπηρεσίας*: δεν αφορά δηλαδή μονάχα σε μία τυπική παροχή οικονομικής βοήθειας προς αναξιοπαθόντες, αλλά επιπλέον και σε προσφορά χρόνου, γνώσεων, δεξιοτήτων, υπηρεσιών, ψυχολογικής στήριξης και ειδών πρώτης ανάγκης σε κάθε χειμαζόμενο άνθρωπο.

Παράλληλα έτσι προς τη συμμετοχή τους στο σεμινάριο αυτογνωσίας, τα μέλη της *Αρμονικής Ζωής* έχουν συγκροτήσει «ομάδες συντροφιάς» σε μοναχικά, υπερήλικα ή περιθωριοποιημένα άτομα, καθώς επίσης και «ομάδες συμπαράστασης»⁶ σε οικογένειες ή πληθυσμιακές ομάδες που είναι εμπερίστατες για οποιονδήποτε λόγο. Υπάρχει ένα αξιόλογο δίκτυο τακτικών αιμοδοτών και δύο «κουτιά αγάπης» στα οποία συγκεντρώνονται χρήματα για άπορες οικογένειες –ενώ την ίδια στιγμή, έχουν συγκροτηθεί ομάδες αλληλογραφίας και επικοινωνίας με φυλακισμένους, ομάδες που μαθαίνουν ελληνικά σε παιδιά μεταναστών, ομάδες ανάγνωσης βιβλίων σε τυφλούς και ομάδες παρασκευής φαγητού σε άστεγους. Θα πρέπει τέλος, να σημειωθεί ότι ενθαρρύνονται όλες οι μορφές οικολογικής συνείδησης, αφενός μέσω πολυάριθμων ενημερωτικών ομιλιών του ίδιου του Najemy [ΠΠ] και αφετέρου, μέσω της εφαρμογής ποικίλων προγραμμάτων ανακύκλωσης και δημιουργίας βιοδυναμικών καλλιεργειών στη Μυρρινούντα –στις οποίες πολλά μέλη της *Αρμονικής Ζωής* μετέχουν ενεργά, προσφέροντας ακόμα και χειρωνακτική εργασία.

Οι καταστατικές και εργώδεις αυτές πρωτοβουλίες της *Αρμονικής Ζωής* συνιστούν ωστόσο τη μία μόνον όψη της ανιδιοτελούς προσφοράς. Η άλλη όψη της (και για μένα η περισσότερο ενδιαφέρουσα), αφορά σε έκτακτες, περιστασιακές και αυθόρμητες εκφράσεις φιλαλληλίας και αλτρουισμού, οι οποίες εδράζονται στην ιδιαίτερη περίπτωση που αντιμετωπίζει κάθε φορά ο

⁵ Πρβλ. ΑΣΑ: 300-303· ΟΦ: 44-46· ΤΕ²: 61-62· ΣΖ:57-58, 63-65, 91-94.

⁶ Σύμφωνα με τον Najemy, μία ομάδα συμπαράστασης «είναι μια ομάδα από μέλη μας που νιώθουν την ανάγκη να προσφέρουν με διάφορους τρόπους στην κοινωνία γύρω μας» [ΤΕ¹:24].

εκπαιδευόμενος. Οι μαρτυρίες και οι παραστάσεις που διατηρώ από την επιτόπια έρευνά μου συνηγορούν πράγματι υπέρ μιας πληθώρας «αφανών ηρώων» της ανιδιοτελούς προσφοράς, οι οποίοι, καίτοι δεν είναι οργανωμένοι σε καμία από τις προαναφερθείσες ομάδες, προσπαθούν να υποστασιοποιήσουν με κάθε ευκαιρία το ανιδιοτελές πνεύμα της *Αρμονικής Ζωής*. Μία τέτοια αποκεντρωμένη, «ρευστή» και εξατομικευμένη μορφή ανιδιοτελούς προσφοράς έχει τεράστια σημασία για την αυτοσυνειδησία του Κέντρου, καθόσον προάγει την ιδέα ότι η πνευματικότητα εκφάινεται πρωτογενώς στην αλλαγή της νοοτροπίας του ανθρώπου εντός του πεδίου των καθημερινών του συναναστροφών –και μόλις δευτερογενώς στις «οργανωμένες» πρωτοβουλίες ενός σωματείου. Όπως χαρακτηριστικά μου εξηγεί η Μαίρη, δεν χρειάζεται να είσαι επίσημα εγγεγραμμένος σε κάποιο σωματείο, για να χαρίσεις στον άλλον ένα χαμόγελο ή να του παράσχεις μια διευκόλυνση. Το θέμα είναι απλώς να το θέλεις.

Να, εγώ μια φορά είδα στο δρόμο έναν κύριο που έδειχνε τελείως –μα τελείως– χαμένος. Σταμάτησα το αυτοκίνητο και του λέω «μου επιτρέπεις να σε βοηθήσω;» Με κοίταξε απορημένος... Του εξήγησα με κάθε λεπτομέρεια την κατεύθυνση που ήθελε να πάει, κι όταν τελείωσα, είδα στα μάτια του τέτοια ευγνωμοσύνη, σαν να του έκανα το μεγαλύτερο δώρο του κόσμου. Όμως εγώ εκείνη τη στιγμή δεν μπορούσα να κάνω τίποτε διαφορετικό. Ήθελα απλά να τον βοηθήσω. Ήθελα να του περάσω το μήνυμα ότι «υπάρχουν ακόμα άνθρωποι».

Η Μαίρη υπεραμύνεται της άποψης ότι δεν υπάρχει κάποια κανονικοποιημένη εκδοχή της ανιδιοτελούς προσφοράς ή κάποιο «πρωτόκολλο» το οποίο πρέπει να ακολουθηθεί· γι' αυτό και δεν υπάρχουν άλλοι για την όποια ολιγωρία ή μικροψυχία θα επιδείξουμε στο συγκεκριμένο πεδίο. Από την κοινή μας εμπειρία εξάλλου, γνωρίζουμε ότι οι άνθρωποι αντιπαρέρχονται πλειστάκις το πρόταγμα της προσφοράς όχι τόσο λόγω κάποιας ανυπέβλητης οικονομικής τους δυσχέρειας, όσο καταφεύγοντας σε προφάσεις: «βιάζομαι», «δεν είδα», «έτσι κι αλλιώς τίποτε δεν αλλάζει», «έδωσα στον προηγούμενο». Για την δομική αυτή απροθυμία δεν ευθύνεται κάποιος παράγοντας έξω από εμάς, αλλά εμείς οι ίδιοι: η ψυχολογική και συναισθηματική μας κλειστότητα απέναντι στον συνάνθρωπο, η πανίσχυρη μέσα μας σκεπτομορφή ότι το έργο της φιλανθρωπίας θα πρέπει εξ ορισμού να αναληφθεί από κάποιον «επίσημο» φορέα, τον οποίο εμείς θα συνεπικουρήσουμε προαιρετικά, και μονάχα στον βαθμό που μπορούμε. Το κρίσιμο σημείο της πνευματικής μας αφύπνισης θα πρέπει συνεπώς να εντοπιστεί στην υπαρξιακή μας *διάνοιξη* έναντι του συνανθρώπου, αλλά και στη διάλυση κάθε αρνητικής σκεπτομορφής η οποία υποθάλπει μέσα μας την τάση να μεταθέτουμε αλλού τις δικές μας ευθύνες. Υπ' αυτήν την έννοια, να προσφέρεις ανιδιοτελώς, σημαίνει να ανοίξεις *εσύ* πρώτος την αγκαλιά σου στον κόσμο, να κάνεις *εσύ* το

πρώτο βήμα για να κάνεις τη ζωή των άλλων στοιχειωδώς καλύτερη, να δεις τον εαυτό σου ως ένα αναπόσπαστο τμήμα του συνόλου, ένα κύτταρο μέσα στο σώμα της ανθρωπότητας. Και την ίδια στιγμή, να διαλύσεις μέσα σου οριστικά την σκεπτομορφή της ανευθυνότητας και της ξεχωριστότητας: να πάψεις δηλαδή να πιστεύεις ότι είσαι κάτι το «ιδιαιτέρο» σε σχέση με τους άλλους, ή ότι τα πραγματικά, πολύ πραγματικά προβλήματα των συνανθρώπων σου δεν σε αφορούν άμεσα και κατ' ουσίαν.

Πώς θα μπορούσαμε πρακτικά να εμπεδώσουμε μια τέτοια ανιδιοτέλεια; Πώς θα μπορούσαμε να ανοίξουμε την καρδιά μας σ' έναν άνθρωπο που αντιπαθούμε ή –ακόμα χειρότερα– που μας είναι αδιάφορος; Τέτοιου είδους συνειδησιακές και ηθικές υπερβάσεις δεν συμβαίνουν προφανώς από τη μία μέρα στην άλλη: εάν συνέβαινε κάτι τέτοιο, θα εξέφραζαν απλώς ένα ψυχολογικό ξέσπασμα ή μία ασυνείδητη επιθυμία συναισθηματικού εκβιασμού των άλλων (και του εαυτού μας). Αντιθέτως, θα έλεγα ότι διενεργούνται βαθμηδόν και με αφετηρία μικρές καθημερινές μας κατακτήσεις –ελάσσονες μετατοπίσεις στον τρόπο απεύθυνσης, τη διάθεση, τις στάσεις και τα κριτήρια που επικαλούμαστε, προκειμένου να διακρίνουμε τα ουσιώδη από τα επουσιώδη.

Μία πρώτη τέτοια μετατόπιση, λόγου χάρη, αφορά στην ιδιαίτερη βαρύτητα των *προθέσεών μας* σε σχέση με τα αντικειμενικά δεδομένα της εκάστοτε προσφοράς. Όχι ότι δεν έχει σημασία το περιεχόμενο της προσφοράς: αλλά ότι έχει ακόμα μεγαλύτερη σημασία η *πρόθεση* και τα *κίνητρα* που την καθοδηγούν. Η ανιδιοτελής προσφορά δεν συνιστά κάποια ενοχομηχανή, η οποία απαιτεί από εμάς να αναλώσουμε τον εαυτό μας δίνοντας απ' αυτό που δεν έχουμε, αλλά μία πρωτογενή και αδιαπραγμάτευτη κίνηση καλής θέλησης, που μας καλεί να χαρίζουμε *σπάταλα εκείνο που έχουμε*. Η Μαίρη διάλεξε να προσφέρει εξυπηρέτηση και διευκόλυνση σ' έναν άνθρωπο που είχε χαθεί στο κέντρο της πόλης: το έκανε με όλη της την καρδιά, και πιστεύω ότι θα το ξανάκανε, ακόμα κι αν συναντούσε τον ίδιο άνθρωπο στο αμέσως επόμενο στενό. Η Κατερίνα προσφέρθηκε να συντονίσει μία ομάδα εμπύχωσης καρκινοπαθών σε μεγάλο νοσοκομείο της Αθήνας. Ο Αντώνης συντάσσει δωρεάν φορολογικές δηλώσεις. Η Κούλα παρέχει δωρεάν νομικές συμβουλές. Η Αρετή συμμετέχει σε κοινωνικά φροντιστήρια για μαθητές γυμνασίου και λυκείου οι οποίοι δεν έχουν την δυνατότητα να πληρώνουν για ιδιαίτερα μαθήματα. Κάποιος άλλος εκπαιδευόμενος, θα μπορούσε να μετάσχει σε μια δεντροφύτευση ή στην κατασκευή ενός κοινωφελούς έργου, να δώσει καταφύγιο στα αδέσποτα της γειτονιάς, να βοηθήσει στην παρασκευή φαγητού ή να ανταλλάξει γνώσεις, υπηρεσίες και δεξιότητες με οποιονδήποτε άνθρωπο τις χρειάζεται. Κάποιος άλλος, θα μπορούσε να συνδράμει τις εργασίες διαφόρων μη-

κυβερνητικών οργανώσεων ή να αφιερώσει μέρος του ελεύθερου χρόνου του για να κρατά συντροφιά στα παιδιά ενός ορφανοτροφείου. Κάποιος άλλος, τέλος, θα μπορούσε να ανακουφίσει την κακοκεφιά ενός συναδέλφου, να θεραπεύσει τη μελαγχολία ενός φίλου ή απλώς και μόνο, να προσφέρει μισή ώρα ενεργητικής ακρόασης –δηλαδή συνειδητής σιωπής⁷– σ’ έναν μοναχικό ή ηλικιωμένο άνθρωπο. Όσο κι αν φαίνεται παράδοξο εκ πρώτης όψεως, μια τέτοια μορφή ανιδιοτελούς προσφοράς εκτιμάται πολύ περισσότερο από μία συμβατική παροχή συσσιτίου ή από τη δωρεά ενός κιβωτίου με είδη ρουχισμού. Η Νέλλη το επιβεβαιώνει ρητά:

Θυμάμαι ότι σε κάποιο ηλικιωμένο ζευγάρι που πήγα να, δεν τους ενδιέφεραν τα τρόφιμα, ούτε καν τα λεφτά. Με το που έμπαινα στο σπίτι τους, εκείνο που θέλαν ήταν να *μιλήσουν*. Όχι να ακούσουν. *Να μιλήσουν*. Λοιπόν πήγα να, και για μισή ώρα είχα τελεία αφωνία. Και αυτή ήταν η χαρά τους. Σε τέτοιες περιπτώσεις δεν θα αντιμετωπίσεις δυσκολία τι πρέπει να πεις – γιατί αν είναι ηλικιωμένοι άνθρωποι, θέλουν απλά να μιλήσουν. Αλλά κι αν δεν είναι ηλικιωμένοι, και είναι απλά άνθρωποι που έχουν ανάγκη –και πάλι να μιλήσουν θέλουν. Το θέμα δεν είναι να πάμε σπίτι τους, να τους πούμε «*σας φέραμε τρόφιμα, σας κάναμε καλά...*» Το θέμα είναι να τους αφήσουμε να μας πούνε αυτό που θέλουν.

Ακόμα και στην απίθανη περίπτωση κατά την οποία η προσφορά μας δεν τύχει ιδιαίτερης εκτίμησης ή δεν γίνει καν αποδεκτή, εμείς δεν πρέπει να θεωρήσουμε ότι αυτό εξυπνοεί κάτι για την ποιότητά της –πολλώ δε μάλλον για την ποιότητα των προθέσεών μας. Αν για παράδειγμα δώσουμε είκοσι λεπτά σ’ έναν ζητιάνο κι εκείνος αρνηθεί την προσφορά μας με το πρόσχημα ότι το ποσό είναι εξευτελιστικό –ο Λεωνίδας μου ανέφερε ότι ένας Πακιστανός, του πέταξε κάποτε το κέρμα πίσω– τότε η αξία της χειρονομίας μας και πάλι δεν μειώνεται. Ένας Πακιστανός μπορεί να θεωρεί «εξευτελιστική» μια προσφορά είκοσι λεπτών για χίλιους δύο λόγους, περισσότερο ή λιγότερο δικαιολογημένους. Η αντίδρασή του, ωστόσο, δεν αναιρεί την προσφορά μας *ως τέτοια*, ούτε μειώνει την ειλικρίνεια των προθέσεών μας. «*Αν έδωσες είκοσι λεπτά σ’ έναν Πακιστανό*», συνεχίζει επ’ αυτού ο Λεωνίδας,

... σημαίνει ότι τόσα μπορούσες να του δώσεις εκείνη τη στιγμή· σημαίνει ότι έκανες ό,τι καλύτερο μπορούσες να κάνεις. Δηλαδή αν του είχες δώσει ένα ευρώ, κι εκείνος σου έλεγε «*ευχαριστώ πολύ*», τότε η προσφορά σου θα ήταν καλύτερη; Όχι, δεν θα ήταν. Απλά θα φούσκωνε πιο πολύ το εγώ σου.

Η αξία της προσφοράς μας δεν μειώνεται ακόμα και στην ακραία περίπτωση κατά την οποία ο αποδέκτης θα χρησιμοποιήσει τα χρήματα που του προσφέραμε για κακό σκοπό –λόγου χάρη, για να εξασφαλίσει την επόμενη δόση του. Η δική μας ευθύνη σταματάει εξάπαντος στη στιγμή της

⁷ Για την *ενεργητική ακρόαση* ως την κατ’ εξοχήν μορφή αποτελεσματικής επικοινωνίας η οποία προάγεται στην *Αρμονική Ζωή*, βλ. Ουλής, 2010: 72-74.

προσφοράς: από το σημείο αυτό και μετά, είναι ευθύνη του αποδέκτη να χρησιμοποιήσει αυτό που του δόθηκε κατά τρόπον ο οποίος προάγει την πνευματική του εξέλιξη. Ο χρυσός κανόνας κάθε αγαθοεργίας —*«κάνε το καλό, και ριζ' το στο γιαλό»*— ισχύει και εδώ, με τη διαφορά ότι ερμηνεύεται με δύο τρόπους: *κυριολεκτικά*, ως αποποίηση του «φαρισαϊσμού» και της αυτοδικαίωσης, ως αντίσταση στον πειρασμό να εκπέσει η προσφορά μας σε άλλοθι ναρκισσιστικής αυτοπροβολής: *αλλά και συμβολικά*, ως οριοθέτηση των αξιώσεων του παρεμβατισμού μας —ως υπενθύμιση δηλαδή της πνευματικής αλήθειας ότι κάθε άνθρωπος δημιουργεί τη δική του πραγματικότητα, και κανείς δεν μπορεί να αναλάβει την ευθύνη της πραγματικότητας του άλλου.

Αφ' ης στιγμής λάβει χώρα στο πλαίσιο των δύο παραπάνω ερμηνευτικών προϋποθέσεων, η ανιδιοτελής προσφορά όχι μόνο δεν «φουσκώνει το εγώ μας», όπως φοβάται ο Λεωνίδας, αλλά αντιθέτως, συνιστά ένα βιωματικό τεκμήριο *ενότητας* με ολόκληρο τον κόσμο. Προσφέρουμε διότι είμαστε Ένα, αλλά και γιατί προσφέροντας, *βιώνουμε* ότι είμαστε Ένα. Δυσκολευόμαστε αρχικά να κατανοήσουμε την ενοποιητική και ολοποιητική αυτή δύναμη της ανιδιοτελούς προσφοράς αφενός, διότι η τελευταία υπάγεται επίσης σε μία εξελικτική διαδικασία που απαιτεί την προσωπική μας ωρίμανση και αφετέρου, διότι παραμένουμε σε μεγάλο βαθμό δέσμοι —ως άτομα και ως κοινωνία— της σκεπτομορφής της ξεχωριστότητας (*separateness*). Είμαστε, με άλλα λόγια, τόσο ταυτισμένοι με τις πεποιθήσεις και τις αξιολογήσεις που μας υπαγορεύει η οικογένεια, το φύλο, η παιδεία, η τάξη, το έθνος, η θρησκεία και το κόμμα μας, ώστε έχουμε συχνά την τάση να πιστεύουμε ότι οποιαδήποτε απόπειρα υπέρβασης των παραπάνω εκμερικεύσεων, θα ισοδυναμούσε με ένα δικό μας άλμα στο κενό.

Η ανιδιοτελής προσφορά διαψεύδει κατηγορηματικά έναν τέτοιο ισχυρισμό: και τον διαψεύδει, στο βαθμό που φιλοδοξεί να τοποθετήσει τον άνθρωπο σε τροχιά σταδιακής *διεύρυνσης* του κύκλου των ταυτίσεών του,⁸ έτσι ώστε αυτός να μπορέσει κάποτε να περικλείσει μέσα του, ει δυνατόν, ολόκληρο τον κόσμο. Με άλλα λόγια, η ανιδιοτελής προσφορά συνιστά μία έξοχη άσκηση *οικουμενικοποίησης* του εαυτού, η οποία έρχεται να απαντήσει μ' έναν τρόπο πρακτικό και «από τα κάτω» (*from below*) σε μείζονα ερωτήματα υπαρξιακού, κοινωνικού και μεταφυσικού ακόμα χαρακτήρα. «Υπαρξιακού», διότι όπως μου εξηγεί ο Αντώνης, «*η απόσταση ανάμεσα στο*

⁸ «Κάθε άνθρωπος έχει έναν κύκλο ταύτισης. Μερικοί άνθρωποι δεν μπορούν να ταυτιστούν ούτε με όλα τα κομμάτια του εαυτού τους. [...] Για άλλους ανθρώπους, ο κύκλος της ταύτισης είναι η οικογένειά τους και όλοι οι άλλοι άνθρωποι είναι απ' έξω. Υπάρχουν “εμείς” και οι “άλλοι”. Για άλλους ανθρώπους το “εμείς” μπορεί να είναι μια ομάδα: εμείς οι Χριστιανοί, εμείς οι Έλληνες, εμείς οι άντρες ή εμείς οι γυναίκες, εμείς οι νέοι ή εμείς οι μεγάλοι [...] Όσο μεγαλώνει ο κύκλος της ταύτισης, αρχίζει να αγκαλιάζει όλο και περισσότερους ανθρώπους ανεξάρτητα από φύλο, θρησκεία, πολιτικές αντιλήψεις, εθνικότητα ή φυλή. Καθώς ο κύκλος της ταύτισης συνεχίζει να διευρύνεται, αισθανόμαστε ενωμένοι οι άνθρωποι και με τα ζώα και όλη τη φύση. Τότε μεγαλώνει ο κύκλος της ταύτισης και *οικουμενοποιείται* ο άνθρωπος. Αυτός είναι ο προορισμός του ανθρώπου» [ΑΣΑ:303]. Πρβλ.ΘΑΓ:25.

“εγώ” και το “εμείς” δεν είναι εν τέλει τόσο μεγάλη όσο έχουμε συνηθίσει να πιστεύουμε». «Κοινωνικού» διότι, σύμφωνα με την άποψη της Φαίνης, ένα από τα πράγματα που επιδιώκουμε μέσω της ανιδιοτελούς προσφοράς είναι ακριβώς «να ανοίξουμε την πόρτα της καρδιάς μας, να γίνουμε όλοι Ένα και να καταπολεμήσουμε τη σκληρότητα, την αδικία, την απομόνωση και τον εγωκεντρισμό». Και «μεταφυσικού» –καθώς πιστεύει ο Najemy– διότι ποτέ κανείς δεν γνωρίζει πόσο βαθιά μέσα στο χώρο και το χρόνο μπορούν να φτάσουν οι συνέπειες της ανιδιοτελούς προσφοράς μας· κανείς δεν είναι σε θέση να αφουγκραστεί ή να προβλέψει τον έσχατο «καρμικό» απόηχο των πράξεών μας.⁹

§6.2.2. Ρομαντικοποιημένα και εξυψωμένα κίνητρα της ανιδιοτελούς προσφοράς

Σε καταστατικό τουλάχιστον επίπεδο, η ανιδιοτελής προσφορά αποπειράται «να συνταιριάζει το ιδεώδες με το πρακτικό» [Payton & Moody, 2008: 4] και επομένως να θηρεύσει το καλύτερο των δύο κόσμων (“*the best of the two worlds*”). Η κοινωνική ευαισθησία που απαιτείται για μία τέτοια συνάρθρωση, σε συνδυασμό με την ενθουσιώδη ρητορική που συνήθως τη συνοδεύει από την πλευρά του Najemy, προσδίδουν στην ανιδιοτελή προσφορά τέτοιο ηθικό κύρος, ώστε είναι δύσκολο για τα μέλη του Κέντρου να την αντιμετωπίσουν ως μία τυπική και διεκπεραιωτική απλώς εκδήλωση φιλανθρωπίας. Κάτι τέτοιο, ωστόσο, δεν σημαίνει ότι η ρομαντικοποιημένη και εξυψωμένη αυτή εκδοχή της ανιδιοτελούς προσφοράς δεν συμβαδίζει με μία προσγειωμένη και νηφάλια επίγνωση των κοινωνικών αδιεξόδων που καλείται να αντιμετωπίσει. Η διελκυστίνδα εξυψωμένης και ταυτόχρονα ρεαλιστικής κατανόησης της ανιδιοτελούς προσφοράς, όχι μόνο δεν προσλαμβάνεται ως αντίφαση στη συνείδηση των εκπαιδευομένων, αλλά αντιθέτως, θεωρείται ευκατάρια και αυτονόητη. Όπως οι ίδιοι αναφέρουν σε πάμπολλες περιπτώσεις, οικειοποίηση του πνευματικού δρόμου δεν σημαίνει αναχωρητισμός και ομφαλοσκοπία, αλλά εξοικείωση με το πνευματικό βάθος των πραγμάτων· δεν σημαίνει παραίτηση από τη ζωή, αλλά διεύρυνση του αντιληπτικού μας πλαισίου, κατά τρόπον ώστε να περιλαμβάνει και το οντολογικό («πνευματικό») της θεμέλιο.

Η διελκυστίνδα ρομαντικοποιημένης και ρεαλιστικής κατανόησης της ανιδιοτελούς προσφοράς καθίσταται ιδιαίτερος πρόδηλη, όταν κανείς αντιπαραβάλλει τις απόψεις που εκφέρονται κατά τη διάρκεια των συζητήσεων στις μηνιαίες ολομέλειες, με τις αντίστοιχες των

⁹ Με το συναρπαστικό αυτό θέμα καταπιάνεται η τελευταία ταινία των αδελφών Wachowski *Cloud Atlas* (2012). Καθόλου τυχαία, δύο από τα παλαιότερα και πιο ενθουσιώδη μέλη της *Αρμονικής Ζωής* –η Φαίνη και ο Κυριάκος– επέμειναν ότι πρέπει οπωσδήποτε να παρακολουθήσουμε την ταινία, εάν επιθυμούμε να κατανοήσουμε αυτήν ακριβώς τη μεταφυσική («καρμική») διάσταση των πράξεών μας –και κατά συνέπεια, της ανιδιοτελούς προσφοράς. Για την καρμική αιτιότητα που συνυφαίνεται γύρω από τις πράξεις μας, πρβλ. τις διαφωτιστικές παρατηρήσεις του Jean Varenne [1976:73].

μικρών ομάδων. Στην πρώτη περίπτωση, οι εκπαιδευόμενοι θέτουν ερωτήματα ή διατυπώνουν επιφυλάξεις σχετικά με την Α ή την Β πτυχή της ανιδιοτελούς προσφοράς, εξάγοντας ωστόσο πάντοτε τη σημασία της, ως μείζονος προτάγματος του πνευματικού δρόμου. Αντιθέτως, στην περίπτωση των μικρών ομάδων –όπου ο Najemy είναι απών, η έκθεση μεταξύ των εκπαιδευομένων μικρότερη, και ο διαθέσιμος χρόνος περισσότερος– είναι δυνατόν να ακουστούν απόψεις περισσότερο γειωμένες στις απαιτήσεις της πραγματικότητας, οι οποίες φτάνουν κάποτε στο σημείο να αμφισβητήσουν, όπως θα δούμε, ακόμα και τον ίδιο τον «ανιδιοτελή» χαρακτήρα της προσφοράς.¹⁰ Η παραπάνω διελκυστίνδα συναρτάται επίσης συχνά προς τη θέση και το ρόλο που επιτελεί το εκάστοτε μέλος της *Αρμονικής Ζωής*. Χωρίς να αρνούνται την πρακτική της διάσταση, οι συντονιστές και ο Najemy έχουν την τάση να πλειοδοτούν στον ηθικά ανταποδοτικό, «καρμικό» και εξυψωμένο χαρακτήρα της ανιδιοτελούς προσφοράς. Από τη δική τους πάλι μεριά οι εκπαιδευόμενοι, χωρίς να αρνούνται την «καρμική» διάσταση της τελευταίας, έχουν την τάση να εστιάζουν περισσότερο σε πραγματικά, απτά και καθημερινά προβλήματα τα οποία αυτή καλείται –και σε πολλές περιπτώσεις καταφέρνει– να επιλύσει.

Δεν νομίζω ότι είναι εύκολο να υπερβεί κανείς ολοκληρωτικά την παραπάνω διελκυστίνδα. Εξυψωμένα και πραγματικά κίνητρα, ρομαντικές και ωφελμιστικές κατανοήσεις της ανιδιοτελούς προσφοράς, είναι μοιραίο να συνυπάρχουν και να ανταγωνίζονται αέναα, ενόσω εκκρεμεί μέσα στο Κέντρο μία αδιαφιλονίκητη (ή τουλάχιστον ευλογοφανής) απάντηση στο ερώτημα: «γιατί να προσφέρω;» Είδαμε ότι οι εκπαιδευόμενοι θεωρούν συχνά γοητευτική τη ρητορική της «ανιδιοτέλειας»: όμως ακόμα και αυτή η ρητορική, οφείλει κάποτε να κάνει μία ελάχιστη παραχώρηση σ' έναν ορισμένο πραγματισμό, εάν επιθυμεί να διατηρήσει μία στοιχειώδη επαφή με την καθημερινή ζωή των υποκειμένων και να μην εκπέσει σε ένα μεταφυσικό απλώς ευχολόγιο. Η παραδοχή, λόγου χάρη, ότι η ανιδιοτελής προσφορά αυξάνει τις καταθέσεις στον καρμικό λογαριασμό μας, συνιστά μία απάντηση με μικρό συντελεστή πειθούς, αφενός διότι είδαμε ότι κανείς δεν είναι σε θέση να προσδιορίσει την ακριβή ημερομηνία «ισοσκελισμού» αυτού του λογαριασμού, και αφετέρου διότι προϋποθέτει την πλήρη εξοικείωση των εκπαιδευομένων με το δόγμα της μετενσάρκωσης –γεγονός το οποίο σίγουρα δεν ισχύει. Ακόμα και στην «εκλαϊκευμένη» της εκδοχή –ως απόφθεγμα του τύπου “*what goes around, comes around*”– και

¹⁰ Μ' αυτό, δεν επιθυμώ καθόλου να πω ότι οι «γειωμένες» και «προκλητικές» αυτές απόψεις δεν θα μπορούσαν κάλλιστα να ακουστούν στην ολομέλεια, ή ότι ο Najemy αποθαρρύνει καθ' οιονδήποτε τρόπο τη διατύπωσή τους. Η ανεκτικότητα και ο σεβασμός στη διαφορετική άποψη συνιστούν καταστατικούς άξονες λειτουργίας της *Αρμονικής Ζωής*, όσον αφορά δε στον ίδιο το Najemy, είμαι πρόθυμος να ομολογήσω ότι, παρά τις δασκαλοκεντρικές του εμμονές, είναι ίσως ο πιο ευγενικός, πράος και συγκαταβατικός συζητητής που έχω συναντήσει στη ζωή μου. Υπογραμμίζω την αναντιστοιχία των απόψεων των εκπαιδευομένων στην ολομέλεια και τις μικρές ομάδες, απλώς και μόνο για να υπαινιχθώ, ενδεχομένως, μία ασυνείδητη ενοχή ή αμηχανία τους σχετικά με το κομμάτι του πνευματικού δρόμου που ακόμα δεν έχουν διανύσει. Είναι προφανές ότι το κομμάτι αυτό είναι ευκολότερο να αναγνωρισθεί και να «δουλευτεί» ως τέτοιο στις μικρές ομάδες.

πάλη η παραδοχή δεν απαντά ικανοποιητικά στο ερώτημα, καθόσον τα οφέλη της ανιδιοτελούς προσφοράς μπορεί να επιστρέψουν σ' εμάς με εξαιρετική καθυστέρηση ή να μας αποδοθούν στο πλαίσιο μίας περίπτωσης η οποία τα έχει προ πολλού καταστήσει περιττά (ας αναλογισθούμε, για παράδειγμα, πόσες φορές γίναμε αποδέκτες ενός δώρου, το οποίο αποδείχτηκε στην πορεία δώρον-άδωρον).

Η άποψη, αντιθέτως, ότι η ανιδιοτελής προσφορά ενισχύει μέσα μας το βίωμα της ενότητας, συνιστά για τα μέλη της *Αρμονικής Ζωής* μια απάντηση με υψηλότερο συντελεστή πειθούς –υπό την έννοια ότι αναδεικνύει τις ανεξάντλητες δυνατότητές μας για συμπόνια και αγάπη, εντοπίζοντας την πηγή των τελευταίων όχι σε κάποιον εξωτερικό παράγοντα, αλλά μέσα μας. Οι περισσότεροι άνθρωποι πιστεύουν ότι για να μπορέσεις να αγαπήσεις, θα πρέπει πρώτα να αγαπηθείς –ότι είναι αδύνατον να δώσεις αγάπη, εάν προηγουμένως δεν λάβεις αγάπη. Η Ιωάννα, μου εξηγεί ότι η συγκεκριμένη άποψη συνοψίζει μία από τις πιο σκληρυμένες και λανθασμένες σκεπτομορφές τις οποίες μας επιβάλλουν οι προσκολλήσεις μας, αλλά και ο κοινωνικός μας προγραμματισμός:

Υπάρχει μια πεποίθηση που λέει ότι ευτυχισμένος είναι αυτός που τον αγαπούν οι άλλοι. Εγώ όμως λέω το αντίθετο –ότι για να είσαι ευτυχισμένος, πρέπει να ζήσεις χωρίς να σε αγαπάνε οι άλλοι. Είμαι ευτυχισμένος ακόμα κι όταν δεν με αγαπάνε οι άλλοι· είμαι ευτυχισμένος *γιατί αγαπάω εγώ*. Όσοι άνθρωποι κι αν σε αγαπήσουν, εάν *εσύ* δεν αγαπήσεις, δεν πρόκειται να καταλάβεις καμία διαφορά. Μόνο *εσύ* μπορείς να νιώσεις την αγάπη. Η αγάπη δεν μεταφέρεται. Είναι ένα συναίσθημα που το ζεις, το βιώνεις. Γιατί *είσαι* αγάπη. Και όταν *είσαι* αγάπη, δεν έχεις ανάγκη να «πάρεις» αγάπη από πουθενά αλλού.

Εάν δεν «έχω» αγάπη, αλλά *είμαι* αγάπη –εάν δηλαδή η αγάπη δεν αποτελεί ένα απλό επιγενόμενο της ουσίας μου, αλλά συνιστά την *ίδια* την ουσία μου– τότε η ανιδιοτελής προσφορά θα μπορούσε να εκληφθεί ως ένα αδιάψευστο τεκμήριο της αγαπητικής μου *αυτάρκειας*, *αυτονομίας* και *αυτοδυναμίας*. Δεν προϋποθέτω, ούτε χρειάζομαι αγάπη για να αγαπήσω: αγαπώ, διότι το έρεισμα της αγάπης και της προσφοράς βρίσκεται *μέσα μου* –κι εγώ απλώς υπερεκχειλίζω από αυτό, χωρίς να έχω τίποτε να αποδείξω, καμία ανάγκη να καλύψω και καμία έλλειψη για να ανταποκριθώ. Προσφέρω ανιδιοτελώς, με άλλα λόγια, διότι απολαμβάνω την ευδαιμονία που συνεπάγεται η εκδίπλωση της ίδιας μου της αγαπητικής φύσης. Αυτήν την ευδαιμονία φαίνεται να υπαινίσσεται ο Αντώνης, όταν ισχυρίζεται ότι η ανιδιοτελής προσφορά είναι άμεσα ανταποδοτική.

Δίνεις πενήντα λεπτά σ' έναν φτωχό που σου ζητάει ελεημοσύνη, σου λέει «σ' ευχαριστώ» και είναι σαν να έχεις κερδίσει χίλια ευρώ. Ξέρεις, στο Hilton υπάρχουν άνθρωποι που κάθονται

στα φανάρια και καθαρίζουν τα παρμπρίζ των αυτοκινήτων. Εμένα το παρμπρίζ μου είναι πάντοτε καθαρό. Παρόλα αυτά, μια μέρα κατέβασα το παράθυρο και έδωσα στον άνθρωπο που καθόταν εκεί πενήντα λεπτά. Μου είπε ένα «ευχαριστώ», που δεν θα το ξεχάσω ποτέ... Ο *τρόπος* που το είπε, και κυρίως εγώ, σε ποια κατάσταση βρισκόμουν να το δεχτώ... Το απορρόφησα όλο, σε όλο μου το κορμί το ευχαριστώ του –και σκέψου, ήταν μόνο πενήντα λεπτά...

Δεν είναι αυτό το «ευχαριστώ» ένα αντικαθρέφτισμα της εσωτερικής μου αγάπης; Δεν είναι μία αντήχηση η οποία ξεπερνά ιλιγγιωδώς την πενιχρή αφορμή της προσφοράς –τα πενήντα λεπτά– αποδεικνύοντας έτσι ότι αυτό που ζητούσε ο επαίτης των φαναριών δεν ήταν «χρήματα», αλλά *αγάπη*; Και δεν είναι ωραίο να αισθάνεσαι ότι πρωταγωνιστής σ' αυτήν την προσφορά αγάπης ήσουν *εσύ* –όχι επειδή παρακινήθηκες ή εξαναγκάσθηκες από κάποιον, αλλά μονάχα διότι *θέλησες* να είσαι;

Υπάρχει εξάπαντος ένα στοιχείο αυτοεξύψωσης εδώ, το οποίο όμως δεν θα πρέπει να συγχέεται με το «φούσκωμα του εγώ» που υπαινίχθηκε προηγουμένως ο Λεωνίδας. Αν η προσφορά του Αντώνη ήταν πραγματικά ανιδιοτελής (όπως τουλάχιστον ο ίδιος πιστεύει), τότε είναι σίγουρο ότι θα ένιωθε την ίδια ακριβώς αγαλλίαση, ακόμα κι αν ο συγκεκριμένος επαίτης δεν τον ευχαριστούσε καθόλου, βυθιζόταν στην κατήφεια ή του πετούσε οργισμένα το κέρμα πίσω. Η διαφορά της ανιδιοτελούς προσφοράς από μία συμβατική πράξη φιλανθρωπίας, η οποία «φουσκώνει» απλώς το εγώ, έγκειται κατά την άποψή μου στο γεγονός ότι εκκινεί αποκλειστικά και μόνο από την εσωτερική μας πηγή της αγάπης –από την πρόθεση και τη θέλησή μας να ανοίξουμε *εμείς* πρώτοι την καρδιά μας στον άλλον. Δεν είναι μία συμμόρφωση σε συμβατικούς κώδικες «ανθρωπιάς», δεν προϋποθέτει κάποιο αόρατο ακροατήριο έτοιμο να μας χειροκροτήσει, δεν υπακούει σε κατώτατα όρια και πλαφόν σε σχέση με το ποσό ή το είδος της προσφοράς (ποιος τα θέτει άλλωστε;) και δεν επηρεάζεται από τη θετική ή αρνητική αντίδραση του αποδέκτη. Αντιθέτως, αναβλύζει εντελώς αυθόρμητα από την εσωτερική μας αγαπητική πηγή και υλοποιείται κατά τρόπο απολύτως φυσικό –όπως ένα δέντρο δίνει τον καρπό του.

Ίσως μία πειστικότερη απάντηση στο αφετηριακό μας ερώτημα να πρέπει να εκκινήσει απ' αυτό ακριβώς το στοιχείο της αγαπητικής αυτονομίας, το οποίο διέπει την ανιδιοτελή προσφορά. *Γιατί να προσφέρω*; Προφανώς όχι διότι αποβλέπεις σε κάποια υλική ή ηθική ανταμοιβή, οπότε ο ίδιος ο ανιδιοτελής χαρακτήρας της προσφοράς ακυρώνεται· αλλά διότι μ' αυτόν τον τρόπο πιστοποιείς πρωτίστως την αγάπη που *είσαι*, τη διαφοροποιημένη ταυτότητα που ενέγραψες στο είναι σου, τις υπερβάσεις που έκανες και τους αναβαθμούς που διαβήκες· διότι η ανιδιοτελής προσφορά συνιστά μία πρώτης τάξεως απόδειξη της απεξάρτησής σου από προσκολλήσεις και

κοινωνικούς προγραμματισμούς, από αρνητικά συναισθήματα και λανθασμένες σκεπτομορφές – και επομένως μία πράξη απόδοσης του εαυτού σου ξανά σε *σένα τον ίδιο*. Αυτή η *ελευθερία να είσαι ο εαυτός σου*, αυτή η δυνατότητα να ανήκεις σε *σένα* και να επανιδρύεις διαρκώς τον εαυτό σου μέσω της αγάπης διασώζει αφενός, τον ανιδιοτελή χαρακτήρα της προσφοράς (υπό την έννοια ότι δεν γυρεύει ανταλλάγματα από τον άλλο) και αφετέρου, την ανάγκη για έναν αποχρώντα λόγο επιτέλεσής της, ο οποίος να εφάπτεται στοιχειωδώς με την ανθρώπινη, πολύ ανθρώπινη καθημερινή μας συνθήκη. Ικανοποιεί, με άλλα λόγια, το αφετηριακό μας κριτήριο της ανιδιοτελούς προσφοράς, που είναι το συνταίριασμα του ιδεατού με το πρακτικό. «*Νιώθω υπέροχα όταν προσφέρω*», «*νιώθω πιο όμορφα όταν κάνω ένα δώρο, παρά όταν μου κάνουν*», «*έχω την αίσθηση ότι όταν δίνω, πλουτίζω αντί να φτωχαίνω*». Με διαφορετική κάθε φορά διατύπωση, τα μέλη της *Αρμονικής Ζωής* επικαλούνται το ίδιο πάντοτε θεμελιακό βίωμα, το οποίο εξάλλου προσδιορίζει και την ίδια την αυτοσυνειδησία του Κέντρου όσον αφορά στο συγκεκριμένο θέμα.¹¹

§6.2.3. Η Ανιδιοτελής προσφορά μπροστά στους κραδασμούς της Οικονομικής Κρίσης

Πόσο αντέχει όμως μια τέτοια κατανόηση της ανιδιοτελούς προσφοράς στους κοινωνικούς κραδασμούς της οικονομικής κρίσης; Κατά πόσο μπορεί μια τέτοια κατανόηση να αναλάβει και να θεραπεύσει τις κοινωνικές επιπτώσεις της τελευταίας;

Σ' ένα πρώτο επίπεδο, θα έλεγα ότι η ρομαντικοποίηση και εξιδανίκευση της ανιδιοτελούς προσφοράς συνιστά ένα απαραίτητο ανάχωμα απέναντι σε τάσεις εγωιστικής περιχαράκωσης και διάλυσης του κοινωνικού ιστού. Οι παραπάνω τάσεις είναι επόμενο να κερδίζουν έδαφος, ενόσω η οικονομική κρίση ως κατάσταση εκτάκτου ανάγκης, όχι μόνο θέτει συχνά ανυπέρβλητους περιορισμούς στο εύρος της κοινωνικής αλληλεγγύης, αλλά δημιουργεί τριγμούς ακόμα και στα παραδοσιακά νομιμοποιητικά επιχειρήματα της φιλανθρωπίας. Υποτίθεται ότι σε περιόδους σχετικής οικονομικής σταθερότητας, είχαμε τη δυνατότητα να παραχωρήσουμε ένα μέρος από το περίσσειμά μας στους ενδεείς και αναξιοπαθούντες αυτού του κόσμου. Αφ' ης στιγμής όμως το περίσσειμα αυτό έχει πλέον συρρικνωθεί δραματικά (εάν δεν έχει εξανεμιστεί εντελώς), είναι προφανές ότι η φιλανθρωπία προσλαμβάνει σταδιακά «θυσιαστικές» διαστάσεις –υπό την έννοια ότι μας καλεί να προσφέρουμε πλέον όχι από το περίσσειμα, αλλά από το *υστέρημά* μας. Οι εν λόγω θυσιαστικές διαστάσεις γίνονται ακόμα περισσότερο εμφανείς, εφόσον αποπειραθούμε να

¹¹ Όπως χαρακτηριστικά αναφέρεται στο Τετράδιο Εργασίας του πρώτου έτους, «[τ]ο συναίσθημα της ενότητας έρχεται από δύο πηγές. Η μία είναι η ενότητα μέσα από τη συνεργασία με τους άλλους που εργάζονται μαζί μας για έναν κοινό σκοπό. Η δεύτερη είναι η ενότητα με αυτούς στους οποίους έχουμε την τύχη και την ευκαιρία να προσφέρουμε. Λέμε «τύχη» και «ευκαιρία», επειδή έχουμε βιώσει ότι *εμείς παίρνουμε πολύ περισσότερα από αυτούς στους οποίους δίνουμε*. Δεν το λέμε από ταπεινοφροσύνη, είναι μια χειροπιαστή αλήθεια που έχουμε βιώσει» [ΤΕ¹: 24 –έμφαση δική μου].

εντάξουμε τις ήδη περιορισμένες φιλανθρωπικές μας δυνατότητες στο ευρύτερο πλαίσιο των «έκτακτων» οικονομικών μέτρων που λαμβάνονται για την αντιμετώπιση της κρίσης. Εάν το δημοσιονομικό έλλειμμα της Ελλάδας «δεν αντέχει» μισθούς και συντάξεις, στοιχειώδεις κοινωνικές παροχές και επιδόματα, δημόσια υγεία και δωρεάν εκπαίδευση –και αν οι υποχρεώσεις της χώρας απέναντι στους δανειστές της απαιτούν διαρκείς μισθολογικές συμπίεσεις, παράξ απολύσεων και αλληπάλληλες επιβολές φόρων– τότε ο καθένας μας μπορεί να αντιληφθεί ότι σ’ ένα μέλλον όχι ιδιαίτερα μακρινό, η φιλανθρωπία θα προσλάβει τη μορφή μιας ανθρωπιστικής πολυτέλειας, ικανής να διεκπεραιωθεί μονάχα από τις εκάστοτε οικονομικές ελίτ. Απέναντι σε μία τόσο θλιβερή προοπτική για τη φιλανθρωπία, έχω βάσιμους λόγους να υποστηρίξω ότι η ρομαντικοποιημένη και εξυψωμένη αντίληψη της *Αρμονικής Ζωής* περί ανιδιοτελούς προσφοράς, λειτουργεί κυριολεκτικά ως έξοδος κινδύνου –κι αυτό για τρεις τουλάχιστον λόγους:

Πρώτον, διότι ανακεφαλαιοποιεί το οικονομικό υστέρημα των εκπαιδευομένων, μετατρέποντάς το ξανά σε *περίσσειμα*: πιστοποιεί, δηλαδή, την άπειρη αξία της προσφοράς, διαχωρίζοντάς την τόσο από το (πολύτιμο ή ευτελές) αντικείμενό της, όσο και από τις (θετικές ή αρνητικές) αντιδράσεις του αποδέκτη της. Η άπειρη αξία της ανιδιοτελούς προσφοράς έγκειται αποκλειστικά και μόνο στην *πρόθεση* και τη *θέλησή* μας να προσφέρουμε· στο γεγονός δηλαδή της εσωτερικής μας υπερεκχείλισης αγάπης, η οποία δεν ματαιώνεται, ακόμα κι αν εκφράζεται κάποτε με «πενιχρά» μέσα –όπως είναι ένα χαμόγελο, μία ευγενική χειρονομία ή το «εξευτελιστικό» ποσό των είκοσι λεπτών.

Δεύτερον, διότι αποενοχοποιεί τον εκπαιδευόμενο για τις περιορισμένες (ή ακόμα και ανύπαρκτες) φιλανθρωπικές του δυνατότητες, επιτρέποντάς του να πιστεύει ότι έπραξε σε κάθε περίπτωση το καλύτερο δυνατόν. Εάν, λόγου χάρη, προσέφερε ένα χαμόγελο, είπε μία καλή κουβέντα ή έδωσε είκοσι λεπτά στον συνάνθρωπό του, αυτό ήταν ό,τι καλύτερο μπορούσε να κάνει τη συγκεκριμένη στιγμή. Η αποενοχοποίηση του εκπαιδευόμενου συναρτάται έτσι άμεσα προς τον εγγενώς «αντι-αριστοκρατικό» χαρακτήρα της ανιδιοτελούς προσφοράς: στο γεγονός δηλαδή ότι αυτή δεν συνιστά πεδίο επίδειξης της οικονομικής μας ανωτερότητας, αλλά πεδίο εκδίπλωσης, έκφρασης και αισθητοποίησης της αγαπητικής μας φύσης, με οποιονδήποτε τρόπο μπορούμε κάθε φορά.

Και τρίτον, διότι προσφέρει μία εξυψωμένη εικόνα του εαυτού των εκπαιδευομένων, η οποία είναι ανεξάρτητη από την πραγματική οικονομική τους κατάσταση ή την κοινωνική τους θέση. Ό,τι προσφέρεις είναι ανεκτίμητο, όχι απλώς διότι συνιστά ανιδιοτελή προσφορά, αλλά πρωτίστως διότι συνιστά τη *δική σου* ανιδιοτελή προσφορά, τη *δική σου* έκφραση αγάπης, το *δικό*

σου μοναδικό τρόπο να κάνεις ομορφότερη τη ζωή των άλλων –τηρουμένων των αναλογιών, ακριβώς όπως η *Amélie Poulain*, μια ασήμαντη κατά τα άλλα σερβιτόρα του *Café de 2 Moulins*, κατόρθωσε να κάνει ομορφότερη τη ζωή των συνανθρώπων της μέσα από τις ευφάνταστες, πλην ανέξοδες πρωτοβουλίες τις οποίες ανέλαβε να διεκπεραιώσει.¹²

Όπως κάθε έξοδος κινδύνου, ωστόσο, η ρομαντικοποιημένη και εξυψωμένη εκδοχή της ανιδιοτελούς προσφοράς, προϋποθέτει ήδη μιαν απώλεια και μιαν απόδραση –μια ζημιά και μια διαφυγή. Θα μπορούσα, λόγου χάρη, να εντοπίσω τουλάχιστον δύο προβληματικά στοιχεία¹³ στην εν λόγω πρακτική, από τα οποία πιστεύω ότι επιχειρεί (ματαίως) να αποδράσει. Το πρώτο είναι ότι, ενώ φιλοδοξεί να αναπροσανατολίσει τη σημασία της προσφοράς στη βάση της *πρόθεσης* του προσφέροντος –και όχι στη βάση της οικονομικής αξίας των προσφερομένων αντικειμένων– δεν μπορεί εν τούτοις να κάνει τίποτε για να εξαλείψει από τα υποκείμενα την ίδια την *επιθυμία* των αντικειμένων αυτών. Στα τέσσερα χρόνια της επιτόπιας έρευνάς μου, γνώρισα πολλά μέλη της *Αρμονικής Ζωής* τα οποία προέκριναν ως τρόπο υπέρβασης της οικονομικής κρίσης την περιστολή της σπατάλης και των περιορισμό των αναγκών μας, την αλλαγή της «νοοτροπίας» και της φιλοσοφίας ζωής μας, τη μεταστροφή μας σε μια απλούστερη και οικολογικότερη συνθήκη καθημερινού βίου· δεν γνώρισα όμως ποτέ κανένα μέλος το οποίο να δήλωσε ευθαρσώς ότι αδιαφορεί για τα υλικά αγαθά και τα επιτεύγματα της τεχνολογίας ή ότι επιθυμεί έναν βίο εκούσιας πτωχείας και ακτημοσύνης.¹⁴ Πόσο μάλλον, έναν κόσμο *ακούσιας* πτωχείας και ακτημοσύνης, όπως είναι αυτός των αναξιοπαθόντων και των επαιτών στα φανάρια.

Ειδικότερα το ζήτημα του πλούτου, πιστεύω ότι θα μπορούσε να θεωρηθεί ένα καλό παράδειγμα για την αποσαφήνιση της προβληματικής πτυχής της ανιδιοτελούς προσφοράς, την οποίο προσπαθώ εδώ να υπογραμμίσω. Κατά τη διάρκεια διαφόρων συνεδριών *προσευχής με συναίσθημα*, αλλά και σε πολλές κατ' ιδίαν συζητήσεις μου με μέλη της *Αρμονικής Ζωής*, μου έκανε πάντοτε εντύπωση η τάση τους να συνδέουν την επιθυμία της οικονομικής άνεσης με την επιθυμία της ανιδιοτελούς προσφοράς –και κατά τούτο, να εκλαμβάνουν την οικονομική ευχέρεια ως άτυπη προϋπόθεση της φιλανθρωπικής ευχέρειας. Ουδέποτε βέβαια κάποιος εκπαιδευόμενος

¹² Θα μπορούσε πράγματι να δει κανείς την ταινία *Amélie* ως μία εξαιρετικά εύστοχη και συμπαθή εικονοποιία της ανιδιοτελούς προσφοράς. Βέβαια, οι πρωτοβουλίες της *Amélie* αποβλέπουν καταστατικά στην ευτυχία των συνανθρώπων της· παρόλα αυτά, θα έλεγα ότι η αξία της προσφοράς της δεν μειώνεται, ακόμα κι αν –σε ένα υποθετικό σενάριο– ο *Frederic Bretodeau* δεν εκτιμούσε το εύρημά της και δεν της εξέφραζε την παραμικρή ευγνωμοσύνη.

¹³ Εξυπακούεται ότι προσδιορίζω αυτά τα στοιχεία ως «προβληματικά» με βάση αποκλειστικά και μόνο τους προσωπικούς μου αξιολογικούς κώδικες.

¹⁴ Δεν γνώρισα, εξάλλου, ποτέ κανέναν εκπαιδευόμενο ο οποίος να ικανοποιεί τα στατιστικά κριτήρια της σχετικής φτώχειας στην Ελλάδα –μολοντί πολλά μέλη της *Αρμονικής Ζωής* υπέστησαν πράγματι περικοπές στους μισθούς και σημαντική μείωση των εισοδημάτων τους. Ενδεικτικά για τα στατιστικά αυτά κριτήρια, βλ. www.e-go.gr/news/article.asp?catid=17826&subid=2&pubid=128913907 [τελευταία ανάκτηση: 23.07.2013].

δήλωσε ότι καταφάσκει τον πλούτο ως αυτοσκοπό. Η επίκληση του πλούτου –και σε πλείστες περιπτώσεις, η επιθυμία του– νομιμοποιήθηκε πάντοτε στη συνείδησή τους, από τη δυνατότητά του να συνιστά απλώς το λυσιτελέστερο μέσο για τη βοήθεια, τη στήριξη και τη βελτίωση της συνθήκης των απανταχού αναξιοπαθούντων. «Δεν με ενοχλεί που δεν έχω πολλά χρήματα», αναφέρει χαρακτηριστικά η Μαλκίτα. «Αλλά θα προτιμούσα να έχω, για να μπορώ να προσφέρω στους ανθρώπους που αγαπώ και να μην χρειάζεται να λογοδοτώ σε κανέναν γι' αυτό». Η Σταυρούλα εξομολογείται στη μικρή ομάδα ότι ένα από τα μεγαλύτερα όνειρά της είναι

...να αποκτήσω κάποτε ένα μεγάλο σπίτι στο βουνό που είναι πολύ κοντά στη θάλασσα, να έχει κόσμο, να ζω με το σύντροφό μου... και να έχει έναν μεγάλο χώρο που θα μαγειρεύουμε με το σύντροφό μου και θα σιτίζουμε κόσμο που έχει ανάγκη.

Ανάλογες ευαισθησίες εξομολογείται και ο Αντώνης:

Δεν μπορώ να απευθύνομαι στο Θεϊκό Σχέδιο και να λέω «θέλω χρήματα για να ζήσω σαν αφέντης». Αν πω κάτι τέτοιο, δεν πρόκειται ποτέ να μου έρθουν αυτά τα χρήματα. Αν όμως ζητήσω χρήματα για να βοηθήσω τους ανθρώπους, είναι διαφορετικά. Και αν τα ζητήσω για να μπορέσει όλος ο κόσμος να ικανοποιήσει τις ανάγκες του, είναι ακόμα καλύτερο.

Θεωρώ ενδιαφέρον ότι σε όλες τις παραπάνω αποστροφές (καθώς και σε πολλές άλλες που θα μπορούσαν να αναφερθούν) κανένας εκπαιδευόμενος δεν εύχεται την οικονομική ευρωστία των ίδιων των αναξιοπαθούντων. Για να το πω διαφορετικά, η οπτική των εκπαιδευομένων φαίνεται να είναι ελάχιστα προσανατολισμένη σ' αυτό που θα όφειλε, κατά την άποψή μου, να αποτελεί το πραγματικό ζητούμενο μίας ανιδιοτελούς προσφοράς: την αυτοκατάργηση του προσφέροντος, την εξάλειψη της ίδιας της συνθήκης που καθιστά αναγκαία την προσφορά. Υποστηρίζοντας κάτι τέτοιο, δεν έχω πρόθεση φυσικά να αρνηθώ στην ανιδιοτελή προσφορά τον χαρακτηρισμό της αγαθοεργίας: επιθυμώ μονάχα να υπενθυμίσω πόσο επίδικα είναι πάντοτε τα κριτήρια της «ανιδιοτέλειας» και πόσο δέσμια είναι η ίδια η ανιδιοτελής προσφορά –παρά την υπερεκχείλιση αγάπης που τη διέπει– στην κοινωνικοπολιτική και πολιτισμική της προϋπόθεση. Μπορεί κανείς με σχετική ευκολία να εμμείνει στις αγαθές προθέσεις και στον αγαπητικό του αυτοπροσδιορισμό, όταν το διακύβευμα της προσφοράς είναι αμελητέο ή ανέξοδο –ένα χαμόγελο, μία ευγενική χειρονομία, η αφιέρωση μίας ώρας ενεργητικής ακρόασης σ' έναν ηλικιωμένο άνθρωπο, η επίδοση είκοσι λεπτών στον επαίτη των φαναριών. Τί συμβαίνει όμως στην περίπτωση κατά την οποία το διακύβευμα της προσφοράς αφορά στο ιδιοκτησιακό μας καθεστώς ή σε κρίσιμα περιουσιακά μας στοιχεία –όπως λόγου χάρη, «ένα μεγάλο σπίτι στο βουνό, που να είναι κοντά

στη θάλασσα;». Σε ποιο βαθμό η ανιδιοτελής προσφορά είναι διατεθειμένη να *παραιτηθεί* από την επιθυμία αυτών των αγαθών, προκειμένου να προσφέρει μία αξιοπρεπή ζωή στους αναξιοπαθούντες; Συνάδει η ανιδιοτελής προσφορά με μία πραγματική αποταύτισή μας ως πνευματικών υποκειμένων, από τα χρήματα και τα αντικείμενα αυτού του κόσμου;

Το δεύτερο στοιχείο το οποίο διαισθάνομαι ότι η ανιδιοτελής προσφορά αδυνατεί να παρακολουθήσει, είναι η *κοινωνικοπολιτική ιστορία* των υποκειμένων με τα οποία καταγίνεται. Όχι ότι απουσιάζει το στοιχείο της προσωπικής εγγύτητας και οικειότητας με συγκεκριμένους αναξιοπαθούντες· ούτε ότι εκλείπει το ενδιαφέρον για τις λεπτομέρειες της τρέχουσας καθημερινότητάς τους. Αλλά ότι αποδίδεται τόσο μεγάλη αξία στο θετικό βιωματικό φορτίο του προσφέροντος, ώστε αμφιβάλλω αν ο τελευταίος διαθέτει εν τέλει την διανοητική ενάργεια και τη συναισθηματική ενημερότητα για να εγκύψει στη συνθήκη του αναξιοπαθούντος, να αντικρύσει κατάματα τα αδιέξοδα και να συναισθανθεί την τραγικότητά της. Μία τέτοια προοπτική θα πρέπει να θεωρηθεί απίθανη, και μόνο για τον λόγο ότι θα δημιουργούσε «αρνητικά» συναισθήματα στον εκπαιδευόμενο, τα οποία εν συνεχεία θα λειτουργούσαν ως τροχοπέδη στη διαδικασία της πνευματικής του εξέλιξης. Από την άποψη αυτή, θα τολμούσα να ισχυριστώ ότι υπάρχει ένα όριο στη δυνατότητα του κάθε εκπαιδευομένου να εκτίθεται στην αρνητικότητα –ένα όριο, το οποίο προσδιορίζεται *κατ' εξοχήν* από την κοινωνικοπολιτική του εγρήγορση, ενημερότητα και ευαισθησία.

Βρισκόμαστε στα μέσα του δεύτερου έτους του σεμιναρίου αυτογνωσίας και συζητούμε για το περίφημο πρόβλημα της συμφιλίωσης των εσωτερικών μας συγκρούσεων: το πώς θα μπορούσαμε να συνδιαλλαγούμε με τις αντιφατικές μας επιθυμίες και ανάγκες, πού έγκειται η δυνατότητα υπερκέρρασης των αμφίθυμων ροπών μας, με ποιον τρόπο θα ήταν εφικτό να μειώσουμε το χάσμα ανάμεσα σε απομακρυσμένες όψεις του εαυτού μας. Η συζήτηση είναι ζωντανή και εξαιρετικά ενδιαφέρουσα, καθώς οι απόψεις των μελών της ομάδας τείνουν να συναντηθούν κάτω από έναν αισιόδοξο κοινό παρονομαστή: ότι η συμφιλίωση είναι *εφικτή*, στο βαθμό που θα αποπειραθούμε να φέρουμε σε επαφή τις υποπροσωπικότητές μας και να ευοδώσουμε έναν ουσιαστικό μεταξύ τους διάλογο. Ο θεολόγος Δημήτρης Ουλής, λόγου χάρι, θα μπορούσε να συμφιλιωθεί με τον μουζουξή Δημήτρη Ουλή, και οι δύο τελευταίοι με τον κοινωνικό ανθρωπολόγο Δημήτρη Ουλή, αν όλες αυτές οι υποπροσωπικότητες της κεντρικής προσωπικότητας «Δημήτρης Ουλής» τολμούσαν να προσεγγίσουν η μία την άλλη, να εκφράσουν τις αντικρουόμενες επιθυμίες και τις ανάγκες τους, τις φιλοδοξίες και τους φόβους τους –κι αν δεν

καταφέρουν εν τέλει να συμφωνήσουν, τουλάχιστον να συνυπάρξουν στο πλαίσιο ενός αξιοπρεπούς μεταξύ τους συμβιβασμού.

Περιμένοντας να πάρω το λόγο, αναλογίστηκα διάφορα περιστατικά της προσωπικής μου βιογραφίας τα οποία μάζεψαν μάλλον πενιχρή σοδειά από έναν τέτοιο διάλογο. Σκέφτηκα λοιπόν ότι ίσως θα λειτουργούσε προς όφελος της συζήτησης ένας σχετικός μετριασμός του αισιόδοξου τόνου της. Να φέρεις σ' επαφή τις αντικρουόμενες όψεις του εαυτού σου μπορεί να συνιστά μια συναρπαστική διαδικασία αυτογνωσίας –αυτό όμως δεν σημαίνει ότι *κάθε* τέτοια απόπειρα είναι προορισμένη να στεφθεί με επιτυχία. Υπάρχουν περιπτώσεις κατά τις οποίες η ίδια η ιστορική συνθήκη στην οποία ζούμε καθιστά απαγορευτική όχι μόνο τη συμφιλίωση, αλλά ακόμα και την απλή *συνομιλία* ανάμεσα στις υποπροσωπικότητές μας. Είναι σχετικά εύκολο να φανταστούμε, λόγου χάρη, την περίπτωση ενός μετανάστη Πακιστανού φιλόλογου, η επιθυμία του οποίου να ολοκληρώσει τις μεταπτυχιακές του σπουδές δεν μπορεί *προφανώς* να συμφιλιωθεί με την ανάγκη της επιβίωσής του –αφ' ης στιγμής η τελευταία τον υποχρεώνει να στέκεται στα φανάρια δεκαπέντε ώρες την ημέρα. Νομιμοποιούμαστε αντιστοίχως να υποστηρίξουμε ότι μία Βουλγάρα μετανάστρια η οποία αναγκάζεται να εκδίδει το κορμί της για ένα γλίσχρο νυχτοκάματο, δεν μπορεί καν να *διανοηθεί* μια συνομιλία με την υποπροσωπικότητά της η οποία ονειρεύεται να κάνει καριέρα ως επιχειρηματίας.

Απόρροια μιας προκλητικά «αρνητικής» σκεπτομορφής για τα αισιόδοξα δεδομένα του πνευματικού δρόμου, η ένστασή μου πυροδότησε μια σειρά από διαφορετικές απαντήσεις, οι οποίες θα ήταν δυνατόν να συνοψιστούν σε μία κεντρική ιδέα: ότι τα παραδείγματα στα οποία αναφέρθηκα δεν ανταποκρίνονται στην πραγματικότητα. «*Το σενάριο που περιγράφεις δεν υπάρχει· είναι εντελώς φανταστικό*», διατείνεται η Μαλκίτα. Αλλά ακόμα κι αν ανταποκρινόταν στοιχειωδώς στην πραγματικότητα, και πάλι δυσκολεύεται να καταλάβει «*για ποιο λόγο θα έπρεπε να ασχολούμαστε με τις εσωτερικές συγκρούσεις των άλλων, αντί να επικεντρωνόμαστε στις δικές μας*». Η Μαίρη επαυξάνει: «*Οι εσωτερικές συγκρούσεις του μετανάστη είναι δικές του. Δεν μπορούμε να τις δουλέψουμε εμείς αντί για εκείνον*». Αλλά και η Άννα υποστηρίζει ότι η ένστασή μου δεν ευσταθεί, καθόσον αναφέρεται σε «εξωτερικούς» παράγοντες της ζωής των συγκεκριμένων υποκειμένων.

Άννα: Δεν υπάρχει εσωτερική σύγκρουση εδώ, γιατί ο παράγοντας που αναφέρεις είναι εξωτερικός. Είναι η κατάσταση που ισχύει. Δεν παλεύει η ψυχή του ποιο δρόμο να ακολουθήσει. Η ψυχή του έχει ήδη αποφασίσει: ότι «θα ήθελα να συνεχίσω τις σπουδές μου». Με την ψυχή του ο Πακιστανός τα έχει εντάξει. Δεν μπορεί να κάνει μεταπτυχιακό όχι εξαιτίας

κάποιας εσωτερικής του σύγκρουσης, αλλά απλώς λόγω των εξωτερικών συνθηκών.

Δημήτρης: Δηλαδή η Βουλγάρα που εκδίδεται, δεν βιώνει κατά την άποψή σου εσωτερική σύγκρουση;

Άννα: Όχι, γιατί τότε δεν θα το έκανε.

Βρίσκω την επιχειρηματολογία αποκαλυπτική, για δύο λόγους: πρώτον, διότι αποθαρρύνοντάς με να συζητώ για τις εσωτερικές συγκρούσεις των άλλων, αμφισβητεί ταυτόχρονα ένα από τα θεμελιακά προτάγματα της ανιδιοτελούς προσφοράς (αλλά και του πνευματικού δρόμου εν γένει): τη βίωση ενότητας με το Όλον. Και δεύτερον, διότι στα δικά μου τουλάχιστον μάτια, το επίχειρημα προϋποθέτει έναν ριζικό εγκλεισμό του εαυτού στο εσωτερικό του κέλυφος, μία απόλυτη διάζευξη του «μέσα» από το «έξω», σαν να μην οφείλονται οι εσωτερικές μας συγκρούσεις στην ματαίωση της επιθυμίας μας από την εξωτερική πραγματικότητα, αλλά να αναδύονται μέσα μας αφ' εαυτών τους και ex nihilo –περίπου όπως τα μανιτάρια.

Υπαγόμαστε έτσι για ακόμα μια φορά στις νόρμες της ψυχολογιοποίησης: η κοινωνικοπολιτική ιστορία των μεταναστών δεν συνιστά αναπόσπαστο κομμάτι της ταυτότητάς τους, αλλά την «εξωτερική» τους απλώς πραγματικότητα –έναν διάκοσμο του πραγματικού τους εαυτού. Ο μετανάστης, ο άπορος, ο άστεγος, ο περιθωριοποιημένος, ο φυλακισμένος, μπορεί «να τα έχει εντάξει με την ψυχή του», ανεξάρτητα από την υλική, εμπράγματη και ιστορική συνθήκη μέσα στην οποία ζει. Από τη στιγμή που ο Πακιστανός μετανάστης θα συμφιλιώσει τις υποπροσωπικότητές του, δεν έχει κανέναν λόγο να βιώνει εσωτερική σύγκρουση επειδή τάχα η «εξωτερική» πραγματικότητα τον εμποδίζει να ολοκληρώσει τις σπουδές του. Αντιστοίχως, η Βουλγάρα μετανάστρια μπορεί να εκδίδει το κορμί της χωρίς ενοχές, εφόσον η ψυχή της το έχει ήδη αποφασίσει (στην αντίθετη περίπτωση, θα βίωνε εσωτερική σύγκρουση και απλά «δεν θα το έκανε»). Από το δικό του μετερίζι και από το συμφραζόμενο της δικής του κοινωνικοπολιτικής εμπειρίας, ο αναξιοπαθών έχει να συμφιλιώσει τις δικές του εσωτερικές συγκρούσεις –κι εμείς τις δικές μας· έχει να παίξει το δικό του ρόλο και να πάρει τα δικά του μαθήματα από το Σύμπαν – όπως κι εμείς τα δικά μας. Η Νέλλη συνοψίζει πολύ εύστοχα την διαζευκτική αυτή λογική, ισχυριζόμενη ότι

κάθε άνθρωπος έχει το δικό του μερτικό στον πόνο. Εμείς έχουμε το δικό μας· αυτοί έχουν τον δικό τους. Όσο και να πονέσω εγώ για τον άλλον, δεν πετυχαίνω τίποτα. Απλά προσθέτω περισσότερο πόνο. Γι' αυτό σκέφτομαι θετικά για όλους τους ανθρώπους που έχουν ανάγκη. Τους οραματίζομαι συχνά μέσα σε φως. Και προσφέρω σ' αυτούς όσο περισσότερο μπορώ.

Μπαίνω στον πειρασμό να υποθέσω ότι ο παράγοντας που καθορίζει το «μερτικό» του πόνου για

τον κάθε άνθρωπο είναι ο Κοσμικός Τραπεζίτης ή το Θεϊκό Σχέδιο. Ακόμα κι αν δεχτούμε ωστόσο το αξίωμα ενός τέτοιου παγκόσμιου καταμερισμού του πόνου, και πάλι δεν μπορώ να καταλάβω από πού συνάγεται ότι συμπονώντας τον άλλον, εντείνω τον πόνο του. Αν μη τι άλλο, η γνωστή παροιμία *«μοιρασμένη χαρά, διπλή χαρά· μοιρασμένη λύπη, μισή λύπη»*, δεν εισηγείται ακριβώς το αντίθετο;

§6.2.4. Πόσο «ανιδιοτελής» τελικά;

Η επισήμανση των προβληματικών στοιχείων της ανιδιοτελούς προσφοράς δεν μπορεί σε καμία περίπτωση να διεκδικήσει κανονιστικές αξιώσεις –υπό την έννοια ότι το αν θα επιδοθεί κανείς στην ανιδιοτελή προσφορά ή θα την απορρίψει, δεν αποτελεί τόσο ζήτημα ψυχραιμής στάθμευσης των υπέρ και των κατά, όσο ζήτημα προσωπικής *απόφασης*. Υπάρχουν εκπαιδευόμενοι οι οποίοι προκρίνουν την ρομαντικοποιημένη και εξυψωμένη πλευρά της ανιδιοτελούς προσφοράς ως ένα πεδίο κοινωνικοπολιτικής έκφρασης, το οποίο παραμένει ανέπαφο από τις ιδεολογικές παρωπίδες και την κακοήθεια της κομματικής θεσμικότητας. Άλλοι εκπαιδευόμενοι, ενώ προσυπογράφουν εκθύμως την παραπάνω εκδοχή της ανιδιοτελούς προσφοράς, δεν την θεωρούν ασυμβίβαστη με κάποια πιο συγκεκριμένη μορφή ιδεολογικής και κοινωνικοπολιτικής στράτευσης. Κανένα μέλος της *Αρμονικής Ζωής* (συμπεριλαμβανομένου του ίδιου του Najemy) δεν ισχυρίστηκε εξάλλου ποτέ ότι η ανιδιοτελής προσφορά συνιστά πανάκεια, ή ότι επαρκεί αφ' εαυτού της για την αντιμετώπιση της οικονομικής κρίσης.

Γι' αυτόν ακριβώς το λόγο, κάθε επιφύλαξη έναντι της ανιδιοτελούς προσφοράς οφείλει να αναμετρηθεί με την πραγματική δυνατότητα της τελευταίας να παρέχει ανακούφιση και ελπίδα σε ετερόκλητες πληθυσμιακές ομάδες –αλλά και να συσπειρώνει γύρω της ανθρώπους με κοινωνικές ευαισθησίες, οι οποίες κάθε άλλο παρά θα πρέπει να θεωρηθούν αυτονόητες εν καιρώ οικονομικής κρίσης. Ο Θόδωρος, μου εξηγεί ότι ανέλαβε την πρωτοβουλία να δημιουργήσει την ομάδα παρασκευής φαγητού για άπορες οικογένειες, απλώς και μόνο επειδή συνειδητοποίησε ότι *κανείς άλλος δεν ήταν διατεθειμένος να αναλάβει μια αντίστοιχη πρωτοβουλία*. Προσθέτει μάλιστα ότι το στοιχείο το οποίο κάνει, κατά τη γνώμη του, αναντικατάστατη την ανιδιοτελή προσφορά, είναι ότι δεν περιμένει να λυθούν όλα τα προβλήματα της ανθρωπότητας για να δώσει ψωμί σ' έναν πεινασμένον άνθρωπο. Αντίθετα, τον βοηθάει άμεσα –στο εδώ-και-τόρα.

Η άποψη του Θόδωρου πιστεύω ότι συνοψίζει με πολύ εύστοχο τρόπο τον λόγο ύπαρξης και την θεμελιώδη κοινωνική λειτουργία της ανιδιοτελούς προσφοράς. Είναι αλήθεια ότι τη δεδομένη στιγμή κατά την οποία ένας άνθρωπος απευθύνεται σε σένα λέγοντάς σου «πεινάω», δεν

έχεις παρά μονάχα δύο επιλογές: ή να του δώσεις φαγητό, δείχνοντάς του ότι νοιάζεσαι· ή να αποστρέψεις το βλέμμα και να προσπεράσεις αδιάφορος. Όλες οι υπόλοιπες ενέργειες στις οποίες θα μπορούσες να εμπλακείς –να τον βοηθήσεις να ορθοποδήσει οικονομικώς, να του μάθεις να κερδίζει και να μαγειρεύει μόνος του το φαγητό του, να μετάσχεις σε κινήματα διαμαρτυρίας για την εξάλειψη της πείνας και της φτώχειας ανά τον κόσμο– προσλαμβάνουν αξία μονάχα στο βαθμό που *έπονται* του άμεσου χορτασμού του. Πριν απ’ αυτόν (ή χωρίς αυτόν), συνιστούν απλώς ρητορικές υπεκφυγές και ευχολόγιο.

Είναι γεγονός, παρόλα αυτά, ότι μιλώντας από *ητική* σκοπιά, ο αποχρών λόγος ύπαρξης της ανιδιοτελούς προσφοράς προσδιορίζει και τους εγγενείς περιορισμούς της, ως συγκεκριμένης κοινωνικοπολιτικής στάσης. Αναφέρθηκα ήδη σε δύο τέτοιους περιορισμούς: πρώτον, την αδυναμία της να εξαλείψει από τους προσφέροντες την *επιθυμία* των αντικειμένων και του χρήματος (μιαν εξάλειψη την οποία αποζητά ωστόσο εμμέσως από τους αποδέκτες της). Και δεύτερον, τον ανιστορικό ανθρωπισμό της: την απροθυμία της δηλαδή να εγκύψει στην συγκεκριμένη *κοινωνικοπολιτική ιστορία* των αναξιοπαθούντων και να αναγνωρίσει στους τελευταίους όχι μόνο την ψυχολογική, αλλά πρωτίστως την *πολιτική* ρίζα της οδύνης τους. Στους περιορισμούς αυτούς θα μπορούσα να προσθέσω και ορισμένα κρίσιμα γνωρίσματα της ανιδιοτελούς προσφοράς, τα οποία πιστεύω ότι της προσδίδουν ένα συνολικά κομφορμιστικό πολιτικό χαρακτήρα. Η αναγωγή, λόγου χάρη, της πολιτικής οδύνης –όπως και κάθε άλλης οδύνης– στο μεταφυσικό συμφραζόμενο ενός «καρμικού» λογαριασμού, όχι μόνο απονομιμοποιεί την καταγγελία της κοινωνικής αδικίας και του πολιτικού εγκλήματος (όπου κι αν αυτό συναντάται), αλλά επιπλέον αφαιρεί από το θύμα το δικαίωμα να καταγγείλει τη θυματοποίησή του και να διαμαρτυρηθεί δημόσια γι’ αυτήν. Όπως διατυπώνει με σαφήνεια η αρχική μας αφήγηση, εκείνοι που υποφέρουν «*δεν είναι “αθώοι”, αλλά πληρώνουν προηγούμενες πράξεις τους*» [MKZ:209].¹⁵ Αυτό σημαίνει ότι το θύμα είναι ο αποκλειστικός υπεύθυνος για την κατάσταση στην οποία έχει περιέλθει, και δεν δικαιούται να αναζητά ευθύνες για την κατάσταση αυτή, ει μη μόνον από τον ίδιο του τον εαυτό.¹⁶

¹⁵ «Αξίζουμε τον πλούτο που έχουμε, καθώς και εκείνοι [οι αναξιοπαθούντες] τη φτώχεια μέσα στην οποία ζουν. Αυτό είναι αποτέλεσμα του παρελθόντος, είναι όμως και μια δοκιμασία για το μέλλον. Μια δοκιμασία που μέσα απ’ αυτήν πρέπει εμείς να δείξουμε τι πρόκειται να κάνουμε με τα χρήματά μας και οι άλλοι τι πρόκειται να κάνουν με τη φτώχεια τους [...] Ο πλούτος, μας έχει δοθεί από τη μοναδική πηγή κάθε πλούτου. Ό,τι έχουμε δεν είναι τόσο αποτέλεσμα της προσωπικής μας προσπάθειας, όσο της θείας Χάρης» [ΤΔ: 224 passim]. Θα άξιζε να αναφερθεί ότι πέραν του κυνισμού που διαπνέει το παραπάνω απόσπασμα –τι μπορεί κανείς να «κάνει» με τη φτώχεια του, πέρα από το να την υφίσταται και να προσπαθεί να επιβιώσει μέσα σε αυτήν;– απηχεί επίσης την γνωστή πουριτανική αντίληψη περί του πλούτου ως τεκμηρίου αξιομισθίας και μεταθανάτιας σωτηρίας.

¹⁶ Η άποψη ότι δεν δικαιούμαστε να κατηγορούμε κανέναν για την παρούσα κατάστασή μας –αφού, σύμφωνα με την τέταρτη πνευματική αλήθεια της *Αρμονικής Ζωής*, είμαστε οι αποκλειστικοί δημιουργοί της πραγματικότητάς μας– επαναλαμβάνεται σε όλα σχεδόν τα βιβλία του Najemy. Ενδεικτικά: «[...] θα πρέπει να πάψουμε να κατηγορούμε φίλους, συγγενείς, την οικογένειά μας, την κοινωνία, την κυβέρνηση, για τα

Μην αναγνωρίζοντας ωστόσο την κοινωνικοπολιτική προϋπόθεση της συνθήκης του θύματος, η ανιδιοτελής προσφορά δεν αισθάνεται υποχρεωμένη ούτε να αποδώσει συγκεκριμένες πολιτικές ευθύνες για την εν λόγω συνθήκη, ούτε να αρθρώσει σαφή πολιτικά αιτήματα. Γι' αυτόν ακριβώς το λόγο, προϋποθέτει συνήθως ένα ανθρωπιστικό και «αγαπητικό» πλαίσιο αναφοράς, το οποίο είναι αμφίβολο κατά πόσο ενθαρρύνει πράγματι την κοινωνική αλλαγή. Προσωπικά, θα μπορούσα να φανταστώ την ανιδιοτελή προσφορά να συμπλέει ακόμα και με τα πιο αυταρχικά καθεστώτα, καθόσον αρνείται να αντιμετωπίσει εξαρχής τον αναξιοπαθούντα ως *πολιτικό υποκείμενο*, (ή μάλλον, ως *αποκείμενο* [abject] κατά τον ευφυή νεολογισμό της Julia Kristeva),¹⁷ και επιμένει να τον εξομοιώνει με οποιονδήποτε άλλον άνθρωπο, ως «αιώνια ψυχή στη διαδικασία της εξέλιξης». Υπ' αυτήν την έννοια, η ανιδιοτελής προσφορά πλειοδοτεί μάλλον υπέρ μιας *μεταπολιτικής* αντίληψης της πολιτικής, η οποία αντιπαρέρχεται ως παρωχημένες τις παλαιές ιδεολογικές αναμετρήσεις –πολλώ δε μάλλον το αίτημα της πολιτικής σύγκρουσης– προκειμένου να επικεντρωθεί στο πρόταγμα της βέλτιστης δυνατής *διαχείρισης* του παρόντος.¹⁸ Πρωταρχικό στόχο της ανιδιοτελούς προσφοράς, με άλλα λόγια, αποτελεί η «πυροσβεστική» ανακούφιση του εκάστοτε αναξιοπαθούντος στο εδώ-και-τώρα (όπως χαρακτηριστικά επισημαίνει ο Θεόδωρος), σε καμία περίπτωση όμως η ανάληψη πολιτικής ευθύνης και μακρόπνοων πολιτικών πρωτοβουλιών για την συνολική ανοικοδόμηση και αποκατάσταση της «σπαταλημένης» του ζωής.¹⁹

Αν έτσι όμως έχουν τα πράγματα, τότε το ερώτημα σε ποιο βαθμό η ανιδιοτελής προσφορά εξακολουθεί να παραμένει «ανιδιοτελής», πιστεύω ότι θα πρέπει να παραμείνει ανοιχτό. Αφήνοντας κατά μέρος το γεγονός ότι η ευδαιμονιστική απόλαυση της αγαπητικής μου φύσης κατά τη διαδικασία της προσφοράς –«*νιώθω υπέροχα όταν προσφέρω!*»– συνιστά από μόνη της

προβλήματά μας. Πρέπει να παραδεχτούμε πως η σημερινή μας κατάσταση είναι αυτή που μας αξίζει και κάθε εμπειρία είναι ένα μάθημα στη ζωή [MKZ: 210]. «[...] δεν μπορούμε πια να μεμφόμαστε κανέναν άνθρωπο ή καμία κυβέρνηση, ή κάποιες καιρικές συνθήκες για τους πόνους μας και τις ταλαιπωρίες μας. Πρέπει να πάρουμε πάνω μας ολόκληρη την ευθύνη για τις εμπειρίες της ζωής μας, γιατί τις έχουμε δημιουργήσει με τις ίδιες μας τις πράξεις στο παρελθόν [MKZ: 251 –αυτολεξεί η ίδια παράγραφος και στο ΟΦ: 153]. «Δεν υπάρχει καμία αδικία, καμία δικαιολογία για πικρία, φθόνο, ζήλεια ή αλαζονεία, γιατί κάθε στιγμή δεχόμαστε αυτό ακριβώς που αξίζουμε [ΟΦ: 143].

¹⁷ Για την έννοια του «αποκειμένου», βλ. Αθανασίου, 2007: 97- 135.

¹⁸ Ο Slavoj Žižek ορίζει εν προκειμένω τη μεταπολιτική ως μια «πολιτική που ισχυρίζεται ότι έχει αφήσει πίσω της τους παλιούς ιδεολογικούς αγώνες και αντ' αυτών εστιάζεται στη διαχείριση και τη διοίκηση από ειδήμονες» [Žižek, 2010: 53]. Αντιστοίχως, η Chantal Mouffe ορίζει ως «μεταπολιτικό όραμα» της πολιτικής, την αντίληψη ότι «οι φανατικές συγκρούσεις ανήκουν στο παρελθόν και η εξασφάλιση της συναίνεσης μέσω του διαλόγου είναι πλέον εφικτή» [Mouffe, 2008: 7]. Κατά μία γενικότερη έννοια, θα έλεγα λοιπόν ότι μια «μεταπολιτική» κατανόηση της πολιτικής συνεπάγεται την απαξίωση του ανταγωνιστικού και εγγενώς συγκρουσιακού χαρακτήρα της τελευταίας, χάριν του «διαλόγου» και της κοινωνικής συναίνεσης. Πρόκειται, κατ' ουσίαν, για μια προσπάθεια σφετερισμού της πολιτικής από την *ηθική*, η οποία αρνείται ή αδυνατεί να αντιληφθεί ότι «τα πολιτικά ζητήματα δεν είναι τεχνικά θέματα που θα πρέπει να λυθούν από ειδικούς», αλλά «προϋποθέτουν πάντα αποφάσεις που απαιτούν από εμάς να επιλέξουμε ανάμεσα σε συγκρουόμενες εναλλακτικές δυνατότητες» [Mouffe, 2008: 17].

¹⁹ Η έκφραση ανήκει στον Zygmunt Bauman, 2005b.

ένα ικανό κριτήριο ιδιοτέλειας,²⁰ θα αρκούσε εδώ να σημειώσω ότι μια αποπολιτικοποιημένη και αποϊστορικοποιημένη εκδοχή της προσφοράς είναι προφανές ότι μειώνει στο έπακρο τα κριτήρια της ανιδιοτέλειας. Είναι εύκολο να εκλαμβάνεις ως «ανιδιοτελή» μια προσφορά η οποία αποφεύγει καταστατικά να διατυπώσει κρίσιμα πολιτικά αιτήματα –και επομένως στερεί την αντικειμενική δυνατότητα στα θύματα της Ιστορίας να ανταποδώσουν κάποτε επί ίσοις όροις την προσφορά που τους έγινε. Για να το θέσω με διαφορετικούς όρους, είναι εύκολο να μην περιμένεις ανταλλάγματα από κάποιον που δεν δύναται εκ των πραγμάτων –λόγω υποδεέστερης κοινωνικοπολιτικής θέσης– να ανταλλάξει τίποτε μαζί σου. Η ανιδιοτελής προσφορά ομνύει στην ανιδιοτέλεια και την επικαλείται διαρκώς, ως ανυπέβλητο ηθικό πρόταγμα του πνευματικού δρόμου. Το υλικό και ψυχολογικό κόστος αυτής της ανιδιοτέλειας δεν είναι όμως σε καμία περίπτωση προκαθορισμένο· αντίθετα, αφήνεται στη διακριτική ευχέρεια του εκάστοτε πνευματικού αναζητητή.

§6.3. Τέσσερις «λοξές»²¹ ματιές στην Πολιτική της Πνευματικότητας

Όπως αναφέρθηκε στην εισαγωγή του παρόντος κεφαλαίου [§6.1], υπάρχουν συγκεκριμένοι λόγοι για τους οποίους επιχειρώ να κοιτάξω «λοξά» την πολιτική της πνευματικότητας. Ο πρώτος είναι ότι καίτοι οι πνευματικές τεχνικές της *Αρμονικής Ζωής* ενθαρρύνουν συγκεκριμένες πολιτικές

²⁰ Κοιτώντας τα πράγματα από μία ητική σκοπιά, θα έμπαينا στον πειρασμό να υποθέσω ότι η ίδια η επίκληση της «ανιδιοτέλειας» ενδέχεται να λειτουργεί ως προπέτασμα, προκειμένου να αποσιωπηθούν τα συχνά ιδιοτελή κίνητρα της κατά τα άλλα «ανιδιοτελούς» προσφοράς. Στην υποδειγματική μελέτη της Kathie Ostrower για την φιλανθρωπία των ελίτ, λόγου χάρη, επισημαίνεται εύστοχα ότι η τελευταία λειτουργεί επιπλέον ως σημείο κοινωνικής αναγνώρισης και ταξικής υπεροχής, αλλά και ως παράγων συνεκτικότητας μεταξύ των ομάδων της εκάστοτε οικονομικής ελίτ [Ostrower, 1995: 6]. Η φιλανθρωπία, εξηγεί η Ostrower, «είναι ένας κοινωνικός θεσμός ο οποίος προσλαμβάνει το νόημά του στο πλαίσιο της πολιτισμικής έμφασης που αποδίδεται στον ατομικισμό και την ιδιωτική πρωτοβουλία, αλλά και της δυσπιστίας προς την κυβερνητική εξουσία και την μεγάλης-κλίμακας γραφειοκρατία» [ο.π.,: 8]. Αυτό σημαίνει ότι στο συμφραζόμενο της *Αρμονικής Ζωής*, η «ανιδιοτελής» προσφορά θα μπορούσε κάλλιστα να θεωρηθεί και ως μία «πνευματική» μετεγγραφή της έμφασης στην ιδιωτική πρωτοβουλία και στη δυσπιστία απέναντι στις κρατικές θεσμίσεις της κοινωνικής πρόνοιας (για τη στενή συνάφεια της φιλανθρωπίας με την ιδιωτική πρωτοβουλία και τον ατομικισμό πρβλ. επίσης Duchinsky, 2009: 77-84).

Η Ostrower επισημαίνει ότι μια πράξη φιλανθρωπίας μπορεί επίσης να έχει ως κίνητρό της συνειδητά ή ανεπίγνωστα α) την επιθυμία του δότη για κύρος [ο.π.,: 8], β) ένα αίσθημα υποχρέωσης, που πηγάζει από την επίγνωση της προνομιακής θέσης του δότη, γ) ένα αίσθημα ενοχής λόγω της ίδιας ακριβώς επίγνωσης, δ) την επιθυμία του δότη να ανταποδώσει μια αγαθοεργία που μπορεί να του έγινε στο παρελθόν, ε) την επιλογή της φιλανθρωπίας απλώς και μόνο ως προσωπικού τρόπου ζωής (personal lifestyle), στ) την επιθυμία νομιμοποίησης της ανισοκατανομής του πλούτου στα μάτια της κοινωνίας [ο.π.,:13] και ζ) την ευχαρίστηση που πηγάζει από την αυτοσυνειδησία του δότη ως γενναιόδωρου και μεγαλόψυχου [ο.π.,: 14]. Η δέσμευση στη φιλανθρωπική δραστηριότητα –συνεχίζει η Ostrower– μπορεί επίσης να οφείλεται στη σύναψη γάμου με κάποιον ή κάποια που επιδίδεται σε φιλανθρωπία, [ο.π.,: 17], στην επαγγελματική συνάφεια του υποκειμένου με φιλανθρωπικούς φορείς [ο.π.,: 17] ή ακόμα στην προσπάθειά του να απολησμονηθεί σε κάτι ευρύτερο από τον εαυτό του, ύστερα από τη βίωση μιας προσωπικής ή οικογενειακής τραγωδίας [ο.π.,: 18]. Δεν είμαι καθόλου σίγουρος ποια από τα παραπάνω κίνητρα μπορούν να χαρακτηριστούν απερίφραστα και κατηγορηματικά ως «ανιδιοτελή».

²¹ Η έκφραση ανήκει στον Slavoj Žižek [2010].

στάσεις, θεωρώ ιδιαίτερος παρακινδυνευμένο να τις αντιμετωπίσουμε συλλήβδην ως ένα είδος ιδεολογικής «γυμναστικής», μέσα από την οποία σφυρηλατείται κάποια ουσιοκρατική και αρραγής πολιτική ταυτότητα· εξ ου και είναι εξαιρετικά δύσκολο να συνάγουμε μονομερείς ιδεολογικές και κομματικές ταυτίσεις από τις δηλώσεις και τις συμπεριφορές των μελών του Κέντρου. Ο δεύτερος λόγος, αφορά στους εγγενείς επιστημολογικούς περιορισμούς της ανθρωπολογικής καταγραφής: κοιτώ «λοξά» τις πολιτικές στάσεις της *Αρμονικής Ζωής* διότι αναγνωρίζω εξ αρχής ότι η θεματοποίησή τους δεν μπορεί να διεκδικεί αξιώσεις πληρότητας, αλλά οφείλει να είναι πάντοτε τόσο ελλειπτική και υπαινικτική, όσο η ίδια η ανθρωπολογική παρατήρηση. Ο τρίτος λόγος, τέλος, για τον οποίο κοιτώ «λοξά» την πολιτική της πνευματικότητας, αφορά στην αφετηριακή μου παραδοχή ότι η σχέση ανάμεσα στις πνευματικές τεχνικές και τις πολιτικές στάσεις της *Αρμονικής Ζωής* δεν θα πρέπει επ' ουδενί να θεωρηθεί γραμμική και αιτιοκρατική. Μολονότι κάθε πνευματική τεχνική ενθαρρύνει εμφανώς, κατά την άποψή μου, μια ορισμένη πολιτική στάση, θα μας δοθεί η ευκαιρία να διαπιστώσουμε ότι ο βαθμός οικειοποίησης της τελευταίας από τα μέλη της *Αρμονικής Ζωής* δεν είναι σε καμία περίπτωση προδιαγεγραμμένος· αντίθετα, εξαρτάται από μία πληθώρα παραγόντων, υπόκειται δε πάντοτε στις στρατηγικές και τους συνδυασμούς που ο εκάστοτε εκπαιδευόμενος θα επινοήσει, προκειμένου να συγκροτήσει ασφαλέστερα και ταχύτερα τον πνευματικό του Εαυτό.

§6.3.1. *EFT: Πριονίζοντας τα κάγκελα της εσωτερικής μας φυλακής*

Καθένας μας ζει σε μία φυλακή, τα κάγκελα της οποίας είναι οι διάφοροι φόβοι, πεποιθήσεις, σκέψεις, προσδοκίες προκαταλήψεις και άλλα συναισθήματα. Όταν, λοιπόν, είμαστε νοητικά και συναισθηματικά φυλακισμένοι από τέτοιες περιοριστικές αντιλήψεις, δεν μπορούμε να βιώσουμε τις εσωτερικές καταστάσεις που επιθυμούμε [...] ούτε μπορούμε να πραγματοποιήσουμε στόχους [...] Το πρώτο βήμα [...] είναι να ανακαλύψουμε από τι είναι κατασκευασμένα αυτά τα κάγκελα, ποια συναισθήματα ή πεποιθήσεις εμποδίζουν την πρόοδο και την εσωτερική μας δύναμη. Τα κάγκελα πρέπει να κοπούν με το «πριόνι» του EFT [TE³: 33].

Είδαμε ότι η κύρια προσφορά του EFT είναι το «ξεμπλοκάρισμα» του ενεργειακού πεδίου των εκπαιδευομένων, η προϊούσα μετατροπή των αρνητικών τους συναισθημάτων σε θετικά και η αντικατάσταση των λανθασμένων τους σκεπτομορφών με τις αντίστοιχες πνευματικές. Όπως προσπάθησα να δείξω στον οικείο τόπο, η αναγκαιότητα της τεχνικής νομιμοποιείται κατά κύριο λόγο από μια πάγια αντίληψη περί «θετικού» και «αρνητικού», την οποία τα μέλη της *Αρμονικής Ζωής* θεωρούν αδιαπραγμάτευτη. Τα θετικά συναισθήματα (σε συνδυασμό με τις θετικές σκεπτομορφές ή τις πνευματικές αλήθειες που τα προκαλούν) αξιολογούνται σε κάθε περίπτωση

ως κάτι το ευκαταίο και το αγαθό: θεμελιώνουν την σωματική και ψυχολογική μας ευεξία, συνιστούν μια ανεξάντλητη πηγή νηφαλιότητας και αισιοδοξίας, συγκροτούν μία εξυψωμένη εικόνα του εαυτού και εκλύουν μέσα μας αναπάντεχες εσωτερικές δυνάμεις. Αντιθέτως, τα αρνητικά συναισθήματα (σε συνδυασμό με όλες τις «λανθασμένες» σκεπτομορφές που τα προκαλούν) αξιολογούνται συλλήβδην ως κάτι το απευκαταίο και το κακό: αναστέλλουν την πνευματική μας εξέλιξη, συνιστούν τη γενεσιουργό αιτία των περισσοτέρων ψυχολογικών και κοινωνικών μας προβλημάτων, ενώ παράλληλα ενοχοποιούνται ακόμα και για μείζονα προβλήματα υγείας –καθόσον είναι εύκολο να διαπιστωθεί σε αυτά μία ανεκδήλωτη (και γι' αυτό καταπιεσμένη) ψυχοσωματική συνιστώσα.

Ανάμεσα στις δύο παραπάνω συνομοταξίες συναισθημάτων και σκεπτομορφών δεν φαίνεται να υπάρχει καμία δυνατότητα σύγκλισης: το αρνητικό πρέπει εξάπαντος να γίνει θετικό, διότι δεν έχει άλλο νόημα ύπαρξης πέρα από το να μας υποδείξει το δρόμο για το θετικό –να λειτουργήσει δηλαδή ως πυροκροτητής της πνευματικής μας εξέλιξης. Ακόμα κι όταν το αρνητικό βιωθεί ως τον πυρήνα της αρνητικότητάς του –όπως συνέβη στην περίπτωση της Ούρσουλας– ο στόχος είναι κάποια στιγμή να μηδενιστεί στην κλίμακα των *Υποκειμενικών Μονάδων Διαταραχής* (*Subjective Units of Disturbance*²²) και εν τέλει να αντικατασταθεί από το θετικό. Απέναντι σε ένα δεδομένο ερέθισμα της καθημερινότητάς μας, αρνητικά και θετικά συναισθήματα είναι αδύνατον επομένως να συνυπάρξουν· αν κάτι τέτοιο συμβεί, τότε τα αρνητικά συναισθήματα θα πρέπει εξάπαντος να «δουλευτούν» με EFT, προκειμένου να «ξεμπλοκαριστούν» και τελικά να εξουδετερωθούν. Ο βοηθητικός κατάλογος που δίδεται από τον Najemy στους εκπαιδευόμενους για να τους διευκολύνει να ταυτοποιήσουν τα συναισθήματά τους [Εικ.8] επιτείνει τη ριζική αυτή ασυμβατότητα, αποκλείοντας εξ ορισμού οποιαδήποτε μορφή αμφιθυμίας –αλλά και οποιαδήποτε διαλεκτική συνάρθρωση μεταξύ των αρνητικών και των θετικών συναισθημάτων: ένα θετικό συναίσθημα είναι πάντοτε «θετικό» κι ένα αρνητικό συναίσθημα είναι πάντοτε «αρνητικό».²³

Αυτή η αξιολογική κανονικοποίηση, παγίωση και αντιθετική ταξινόμηση του βιωματικού περιεχομένου των συναισθημάτων, επιφέρει σημαντικές μετατοπίσεις στον τρόπο με τον οποίο οι εκπαιδευόμενοι μαθαίνουν να κατανοούν και να οργανώνουν το σύνολο της συναισθηματικής

²² Πρβλ. §5. 2.2.

²³ Η διίστικη και ουσιοκρατική αυτή αντιπαράθεση «θετικών» και «αρνητικών» συναισθημάτων μοιάζει τουλάχιστον παράδοξη, αν αναλογιστεί κανείς ότι τόσο η κοσμοθεωρία της *Αρμονικής Ζωής*, όσο και η πνευματική «αργκό» των μελών είναι κατάστικτες από αναφορές σε ψυχαναλυτικούς όρους. Πολλές φορές, λόγου χάρη, οι εκπαιδευόμενοι επικαλούνται τις έννοιες του «υποσυνειδήτου» ή του «συλλογικού υποσυνειδήτου». Η ψυχαναλυτική οπτική σε σχέση με τα συναισθήματα είναι ωστόσο ολοκληρωτικά απύσχα μέσα στο Κέντρο, εξ ου και η αδυναμία των συντονιστών (αλλά και του ίδιου του Najemy) να αναγνωρίσουν την *αμφιθυμία*, ως ανυπέρβλητη συνθήκη της συναισθηματικής μας ζωής: μία αμφιθυμία, η οποία ερείδεται στο διχασμό του υποκειμένου τόσο στο επίπεδο μιας πρώτης τοπικής (συνειδητό/ασυνειδητό), όσο και στο επίπεδο μίας δεύτερης (Υπερεγώ/Εγώ/Αυτό/Ιδεώδες του Εγώ).

τους ζωής. Θα μπορούσα να εκλάβω ως μία πρώτη τέτοια μετατόπιση την προοδευτική απαγκίστρωση των συναισθημάτων από το κοινωνικό τους context και την ταύτισή τους με μία μορφή *ενέργειας* στη συνείδηση των εκπαιδευομένων. Το αντιλαμβάνομαι κατ' αρχάς διαισθητικά, όταν ακούω τον Najemy να αποφαινεται ότι *«το παρελθόν δεν υπάρχει· υπάρχει μονάχα ένα κρυσταλλωμένο ενεργειακό πλέγμα»*. Το διαπιστώνω όμως και σε συγκεκριμένες αποστροφές των εκπαιδευομένων –όταν ακούω την Αθηνά, λόγου χάρη, να μου λέει ότι κάνει καθημερινά πολλούς γύρους EFT για να διαλύσει τον πόνο από τον πρόσφατο χωρισμό της. Ή όταν ακούω τη Χρύσα να προτρέπει την Αρετή σε προσωπικό ραντεβού για EFT: *«Έλα να δουλέψουμε μαζί το συναίσθημα της ενοχής και θα δεις – με μία ώρα EFT θα έχει εξαφανιστεί εντελώς»*. Ή πάλι, όταν επισκέπτομαι τον Αντώνη στο γραφείο του και τον ρωτώ για ποιο λόγο εργάζεται πάντοτε με συνοδεία βυζαντινής ή κλασικής μουσικής: *«Γιατί γεμίζει το χώρο θετική ενέργεια και αισθάνομαι να πλημμυρίζω από θετικά συναισθήματα»*.

Διακρίνω εν προκειμένω μία άτυπη εξίσωση στη σκέψη των περισσότερων μελών της *Αρμονικής Ζωής*: όταν η ενέργεια ρέει απρόσκοπτα μέσα μας, έχουμε θετικά συναισθήματα· όταν η ενέργεια «μπλοκάρεται» μέσα μας, έχουμε αρνητικά συναισθήματα. Αλλά και αντιστρόφως: τα θετικά συναισθήματα διευκολύνουν την απρόσκοπτη ροή της ενέργειας μέσα μας· τα αρνητικά συναισθήματα «μπλοκάρουν» την ενέργεια μέσα μας. Είναι σχετικά εύκολο να αντιληφθεί κανείς ότι η συχνή επιτέλεση του EFT συμβάλλει στην ολοένα και μεγαλύτερη εμπέδωση αυτής ακριβώς της *ενεργειακής* κατανόησης των συναισθημάτων –ενώ παράλληλα λειτουργεί και ως ένας μηχανισμός *απλοποίησης* της ψυχοδιανοητικής μας ζωής, ο οποίος υπόσχεται την εύκολη και γρήγορη απαλλαγή μας από τον πονοκέφαλο του «αρνητικού».

Από πού προέρχεται όμως αυτό το «αρνητικό», το οποίο ευθύνεται κατ' εξοχήν για το «μπλοκάρισμα» της ενέργειάς μας; Είδαμε ότι η απάντηση που δίνεται στο σεμινάριο αυτογνωσίας είναι κατηγορηματική: από τις λανθασμένες πεποιθήσεις βάσει των οποίων ερμηνεύουμε, αξιολογούμε και δημιουργούμε την πραγματικότητά μας. Και από προέρχονται αυτές οι λανθασμένες πεποιθήσεις; Μα, από τους *κοινωνικούς μας προγραμματισμούς*: τις πολιτισμικές εγγραφές των ηθών και των εθίμων μας, τη σχολική και πανεπιστημιακή μας παιδεία, την ιδεολογική, κομματική και θρησκευτική μας κατήχηση, τα βεβιασμένα συμπεράσματα στα οποία καταλήξαμε προσπαθώντας να νοηματοδοτήσουμε τις (τραυματικές ή μη) εμπειρίες του παρελθόντος. Αποδίδοντας το «αρνητικό» στους κοινωνικούς μας προγραμματισμούς, η επιτέλεση του EFT φαίνεται έτσι να καταφάσκει την αντίληψη περί κοινωνικής και πολιτισμικής κατασκευής των συναισθημάτων –και επομένως τον άρρηκτο συσχετισμό των τελευταίων με μια ορισμένη

κοινωνική εμπειρία. Αν δεν ήμαστε φύσει κοινωνικά όντα, εάν δεν διαθέταμε μία συγκεκριμένη κοινωνική ιστορία και βιογραφία, τότε οι λανθασμένες σκεπτομορφές μας δεν θα είχαν τον τρόπο να εγχαραχτούν στη συνείδηση και το σώμα μας, προσδιορίζοντας εν συνεχεία με τόσο αρνητικό τρόπο τα συναισθήματά μας.

Ενώ όμως το EFT αναγνωρίζει –μέσω των κοινωνικών μας προγραμματισμών– την κοινωνική κατασκευή των αρνητικών συναισθημάτων, είναι χαρακτηριστικό ότι δεν κάνει καθόλου το ίδιο σε σχέση με τα θετικά συναισθήματα· ενώ συνδέει δηλαδή τα αρνητικά συναισθήματα των υποκειμένων με την κοινωνική τους εμπειρία, όταν καλείται να αντιστρέψει το πρόσημο των συναισθημάτων αυτών, τα αποσπά αίφνης από *κάθε* κοινωνική εμπειρία – μεταβάλλοντάς τα απλώς σε «ξεμπλοκαρισμένη» *ενέργεια*. Για να το θέσω με διαφορετικούς όρους, το EFT μετατρέπει τα αρνητικά συναισθήματα σε θετικά, καλώντας τον πνευματικό αναζητητή όχι να δεσμευθεί σε μία *θετική* κοινωνική εμπειρία –λόγου χάρι, σε συγκεκριμένες πράξεις απελευθέρωσης και μεταμόρφωσης του εξωτερικού κόσμου– αλλά να υπαγάγει απλώς τα αρνητικά του συναισθήματα σε μία τεχνική ενεργειακού «ξεμπλοκαρίσματος». Μέσω του EFT, οι εκπαιδευόμενοι μαθαίνουν έτσι να αποκηρύσσουν τους κοινωνικούς τους προγραμματισμούς, να «ξεμπλοκάρουν» τα αρνητικά τους συναισθήματα και να διορθώνουν τις «λανθασμένες» τους σκεπτομορφές· αφήνουν όμως ανέπαφη την *κοινωνικοπολιτική μήτρα* αυτών των προγραμματισμών, των συναισθημάτων και των σκεπτομορφών. Μαθαίνουν πώς να επιδίδονται στο ενεργειακό «πριόνισμα» των κάγκελων της εσωτερικής τους φυλακής· αντιπαρέρχονται ωστόσο το γεγονός ότι τα κάγκελα αυτά μπορούν πολύ εύκολα να ξαναχτιστούν, ενόσω δεν θίγεται στο ελάχιστο η κοινωνικοπολιτική συνθήκη που απαιτεί την ύπαρξή τους.

Η επιτόπια έρευνα έδειξε ότι το EFT λειτουργεί για τα περισσότερα μέλη της *Αρμονικής Ζωής* ως παυσίπονο, αγχολυτικό ή «ασπιρίνη» –για να παραφράσω την εύστοχη έκφραση του Λεωνίδα. Λέγοντας κάτι τέτοιο, δεν επιθυμώ φυσικά να υπαινιχθώ ότι τα πνευματικά οφέλη του EFT εξαντλούνται σ’ αυτές μονάχα τις λειτουργίες, αλλά ότι η κυρίαρχη *χρήση* τού EFT μέσα στο Κέντρο είναι εξάπαντος αμυντική, θεραπευτική και ομοιοστατική. Ακόμα και όταν οι εκπαιδευόμενοι μετέρχονται το EFT για να αντιμετωπίσουν κάποιον μύχιο φόβο τους (δεδομένου ότι η τεχνική λειτουργεί κατά τρόπο *θαυματοργό* πάνω στο συγκεκριμένο συναίσθημα, όπως διαβεβαιώνει η Ελένη), το ζητούμενο είναι κατά κύριο λόγο, η εναρμόνιση και εξισορρόπηση της εσωτερικής τους ενέργειας –η ομοιόσταση δηλαδή του ενεργειακού τους συστήματος, εν αναφορά προς καθημερινές φοβίες, απογοητεύσεις και άγχη. Σε όλη τη διάρκεια της επιτόπιας έρευνάς μου, δεν γνώρισα κανέναν συντονιστή ή εκπαιδευόμενο της *Αρμονικής Ζωής* ο οποίος να επιτέλεσε

ποτέ την τεχνική του EFT για να αντιμετωπίσει περισσότερο *υπαρξιακές* και *πολιτικές* μορφές φόβου –όπως θα μπορούσαν να θεωρηθούν, λόγου χάρη, ο φόβος απέναντι στην αστυνομική καταστολή, ο φόβος συμμετοχής σε μια πορεία, σε μια διαδήλωση ή σε μια απεργία.²⁴ Ουδέποτε κατάφερα, με άλλα λόγια, να συνάγω μέσα από συγκεκριμένες δηλώσεις και συμπεριφορές των μελών της *Αρμονικής Ζωής* κάποια σαφή ένδειξη *πολιτικής* χρήσης του EFT, υπό την έννοια της αξιοποίησης του ενεργειακού μας «ξεμπλοκαρίσματος» για την ριζοσπαστικοποίηση της πολιτικής μας δράσης –καθόσον έχουμε πλέον τη δυνατότητα να μεταστρέψουμε σε θετικά πολλά από τα «αρνητικά» συναισθήματα που αυτή συνεπάγεται: την απελπισία σε ελπίδα, το φόβο σε θάρρος, την επιθυμία καταστροφής σε δίψα δημιουργίας –και ούτω καθεξής.

Το επιτόπιο αυτό δεδομένο με κάνει να διερωτώμαι κατά πόσο η αμυντική, θεραπευτική και ομοιοστατική χρήση του EFT μέσα στο Κέντρο δεν αναπαράγει έναν ορισμένο πολιτικό κομφορμισμό, ο οποίος ενθυλακώνει τον εκπαιδευόμενο στην αμυντική στάση του *επιβιωτισμού*.²⁵ Διερωτώμαι, με άλλα λόγια, κατά πόσο η συγκεκριμένη χρήση αντιστέκεται *πραγματικά* στον πειρασμό του κομφορμισμού, αφ' ης στιγμής συγκροτεί έναν εαυτό πολιορκημένο από τα αρνητικά συναισθήματα και τις αρνητικές σκεπτομορφές του εξωτερικού κόσμου, ο οποίος [εαυτός] όμως δεν αναλαμβάνει καμία πολιτική δράση για να αντισταθεί σ' αυτήν την πολιορκία· αντιθέτως, σπεύδει να οχυρωθεί πίσω από μια τεχνική «ενεργειακής» διαχείρισης της ψυχολογικής του δυσφορίας.

Είναι αλήθεια ότι το EFT δίνει τη δυνατότητα στον εκπαιδευόμενο να διαφυλάξει έναν ελάχιστο πυρήνα εσωτερικότητας –έναν *ελάχιστο εαυτό*, όπως θα έλεγε ο Christopher Lasch [2006]– απέναντι σε κοινωνικές πιέσεις, τις οποίες εκείνος ελέγχει ολοένα και λιγότερο. Το παράδοξο εν τούτοις έγκειται στο γεγονός ότι αυτή η περιστολή του εκπαιδευόμενου στον εαυτό του συμπλέει με μια κατανόηση του εαυτού ως *αθάνατης και αιώνιας ψυχής στη διαδικασία της εξέλιξης*. Ενώ δηλαδή από τη μία μεριά το EFT επιτελεί μία μινιμαλιστική και πάντως στοιχειώδη εκδοχή του εαυτού, την ίδια στιγμή επινοεί για τον εκπαιδευόμενο έναν εαυτό μεταφυσικής αίγλης και θεϊκών δυνατοτήτων. Υπ' αυτήν την έννοια, θα έλεγα ότι το EFT αναπαράγει μία άλυτη αντίφαση στην καρδιά της αυτοσυνειδησίας του εκπαιδευόμενου, καθόσον τον εξυψώνει μεν ως αμιγή εσωτερικότητα, αλλά τον καταργεί ως ιστορική και πολιτική υποκειμενικότητα· του αποδίδει δηλαδή μεταφυσικές ιδιότητες, μονάχα στον βαθμό που εκείνος αποσύρεται από την

²⁴ Αυτό φυσικά δεν σημαίνει ότι έλειψαν μεμονωμένες περιπτώσεις μελών τα οποία συμμετείχαν σε πορείες διαμαρτυρίας και στάθηκαν ευνοϊκά απέναντι στο κίνημα των «αγανακτισμένων».

²⁵ Υιοθετώ εδώ τον όρο *επιβιωτισμός* του Christopher Lasch, ορίζοντάς τον ως τη συστολή του υποκειμένου σε έναν ελάχιστο αμυντικό πυρήνα, προκειμένου να επιβιώσει ψυχολογικά από τις αυξανόμενες πιέσεις μιας ολοένα και πιο απειλητικής εξωτερικής πραγματικότητας. Για μία έξοχη ανάλυση της επιβιωτικής νοοτροπίας, βλ. Lasch, 2006: 52-91.

ενεργή κοινωνικοπολιτική δράση, προκειμένου να θεραπεύσει τα τραύματα της Ιστορίας εντός του.

Γιατί όμως η φυλακή θα πρέπει να θεωρηθεί αποκλειστικά και μόνο «εσωτερική»; Για ποιο λόγο τα πάντα θα έπρεπε να εμπίπτουν στην επικράτεια της ερμηνείας; Δεν υπάρχουν αντικειμενικές συνθήκες βίας και αδικίας; Δεν υπάρχουν *πραγματικά* θύματα εκτοπισμού και κοινωνικής ανισότητας; Στη συνέντευξη που μου παραχώρησε, ο ίδιος ο Najemy παραδέχεται ότι αυτό που έκαναν οι Αμερικανοί στο Βιετνάμ «ήταν πολύ άδικο»²⁶. Πού ερείδεται η παραπάνω αξιολογική κρίση: σε μία ιστορικά τεκμηριωμένη διαπίστωση, σε ένα κοινωνικά επαληθεύσιμο ιστορικό συμβάν –ή σε μία υποκειμενική απλώς ερμηνεία; Κι αν όντως η εμπειρία του Βιετνάμ ήταν αντικειμενικώς άδικη, όπως ρητά αποφαίνεται ο Najemy, δεν συνεπάγεται κάτι τέτοιο την αδυνατότητά της εν τέλει να «ερμηνευθεί» διαφορετικά από τον εκάστοτε θεραπευτικό λόγο;

Ερωτήματα όπως τα παραπάνω δεν κάνουν τίποτε περισσότερο, κατά την άποψή μου, από το να συνοψίζουν κάποιες ελάχιστες επιφυλάξεις απέναντι στην υπερβολική αξίωση της ερμηνείας να αναλώσει και να υποκαταστήσει το αντικείμενό της. Όπως θα μας δοθεί ωστόσο η ευκαιρία να διαπιστώσουμε στο επόμενο κεφάλαιο, τα μέλη της *Αρμονικής Ζωής* εμφανίζονται απρόθυμα να αναμετρηθούν με τα συγκεκριμένα ερωτήματα. Στη συντριπτική πλειοψηφία των περιπτώσεων, είτε κλείνονται σε μία αμυντική σιωπή, είτε παραπέμπουν, με διαφορετική κάθε φορά διατύπωση, στην πρόνοια του Θεϊκού Σχεδίου.

§6.3.2. Διαλογισμός: Διανοητική ησυχία χάριν της θεϊκής φωνής

Όταν βλέπετε την κίνηση του νερού ή φύλλα που επιπλέουν, δεν τα απορρίπτετε, ούτε προσκολλιέστε σ' αυτά. Τα παρατηρείτε και τα αφήνετε να κυλούν. Δε λέτε αυτό είναι καλό και αυτό είναι κακό. Με τον ίδιο τρόπο καθήστε στις όχθες τις συνειδητότητάς σας και απλά παρατηρήστε τα διάφορα φαινόμενα όπως σωματικές αισθήσεις, στενοχώριες, ευχαριστήσεις, θερμοκρασία, κούραση, επιθυμία, ένα έντομο στο μάγουλό σας, αέρα στο πρόσωπό σας, σκέψεις που περνούν για το παρελθόν ή το μέλλον. Τίποτα από αυτά δε σας αφορά. Δεν τα απορρίπτετε. Δεν τους αντιστέκεστε. Αναγνωρίζετε την ύπαρξή τους και τα αφήνετε να συνεχίσουν την ροή τους. Δε σας αφορούν και δε σας επηρεάζουν [ΤΔ: 120].

Από τον πρώτο κιόλας μήνα της δημιουργίας της, η χορωδία του Κέντρου συμπεριέλαβε στο ρεπερτόριό της και τον περίφημο «ύμνο» της *Αρμονικής Ζωής*: ένα στιχουργικό εγχείρημα μιας από τις πιο ενθουσιώδεις εκπαιδευόμενες του Κέντρου –της Λίλης– το οποίο αποφασίσαμε να μελωποιήσουμε «πνευματική» αδεία, παραλλάσσοντας ελαφρώς ένα γνωστό τραγούδι του Μάνου Λοΐζου [Εικ.12]. Τα μέλη της χορωδίας οικειοποιήθηκαν αμέσως τον «ύμνο», όχι μόνο διότι τον

²⁶ Βλ. §2.1., σελ.90.

βρήκαν εξαιρετικά συμπαθή, αλλά και γιατί τον θεώρησαν αντιπροσωπευτικό της θεμελιώδους πνευματικής στάσης κάθε «αρμονικού» αναζητητή:

*Πάντα στη ζωή μου ό,τι κι αν συμβεί,
ξέρω είναι κάρμα ή ψυχής επιλογή.
Γύρω μου πάντα βλέπω νόημα στο κάθε τι,
γιατί είναι ευκαιρία για πορεία θετική.
Το νου μου ησυχάζω μέσα στη σιωπή,
γιατί θέλω να ακούω τη θεϊκή φωνή.
Αυτή θα μ' οδηγήσει σε δρόμους μ' αρετή
και πάντα θα βιώνω αρμονική ζωή*

Η τρίτη στροφή του «ύμνου» αναφέρεται ξεκάθαρα στο διαλογισμό. «*Το νου μου ησυχάζω μέσα στη σιωπή*» σημαίνει ακριβώς: αδειάζω το μυαλό μου από τις σκέψεις, καθυποτάσσω τον «πίθηκο» που χοροπηδάει από κλαδί σε κλαδί μέσα στο κεφάλι μου, αποσύρω τη σκέψη μου από τους περισπασμούς της εξωτερικότητας, και επικεντρώνομαι στην εσωτερική σιωπή του Παρατηρητή ή στη δραστηριότητα της παρούσας στιγμής. Μία τέτοια «ησυχία» του νου δεν ισοδυναμεί καθόλου με την κατάργηση της διανοητικής δραστηριότητας *καθεαυτήν*, αλλά με την ήρεμη απόσυρση της σκέψης από νοητικές παραστάσεις που σχετίζονται με άγχη, έγνοιες και μέριμνες. Την ίδια στιγμή όμως, η εν λόγω «ησυχία» ισοδυναμεί και με την απόσυρση του νου από τις ίδιες του τις σκέψεις –και επομένως από εννοιολογικά περιεχόμενα που αφορούν σε διαβάσματα, φιλοσοφικές πεποιθήσεις ή κοινωνικοπολιτικές και οικονομικές αναλύσεις της πραγματικότητας. Έχω μιλήσει αρκετές φορές μέχρι τώρα για τον καταστατικά αντι-διανοούμενο χαρακτήρα του πνευματικού δρόμου. Είδαμε, για παράδειγμα, ότι σύμφωνα με την εύστοχη αποστροφή του Στέφανου [§1.1], τα βιβλία «κοιμούνται» μέσα στο Κέντρο.²⁷ Είδαμε επίσης, ότι ο ίδιος ο Najemy δεν έχει διαβάσει κανένα βιβλίο στη διάρκεια των τελευταίων είκοσι χρόνων.²⁸

²⁷ Για να είμαι πάντως ακριβής, θα έλεγα ότι δεν «κοιμούνται» όλα ανεξαιρέτως τα βιβλία, αλλά μονάχα όσα δεν έχουν άμεση σχέση με τον πνευματικό δρόμο. Στον επίσημο διαδικτυακό τόπο της *Αρμονικής Ζωής*, υπάρχει ειδικός σύνδεσμος (link) με εκτεταμένες αναφορές σε βιβλία που διαβάζουν οι εκπαιδευόμενοι. Ακόμα και με μια πρόχειρη ματιά είναι εύκολο να διαπιστώσει κανείς ότι τα βιβλία αυτά αφορούν αποκλειστικά και μόνο σε θεματικές που άπτονται του πνευματικού δρόμου. Είναι μάλιστα χαρακτηριστικό ότι η ιστοσελίδα ενθαρρύνει τους εκπαιδευόμενους να αναρτούν περιλήψεις και σχόλιά τους για βιβλία που διαβάζουν, με την απαραίτητη ωστόσο διευκρίνιση: «ΕΝΝΟΟΥΜΕ ΒΙΒΛΙΑ ΠΕΡΙ ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑΣ, ΨΥΧΟΛΟΓΙΑΣ, ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ ΚΑΙ ΥΓΕΙΑΣ ΚΑΙ ΔΙΑΤΗΡΟΥΜΕ ΤΟ ΔΙΚΑΙΩΜΑ ΝΑ ΜΗΝ ΑΝΕΒΑΣΟΥΜΕ ΚΕΙΜΕΝΑ ΠΟΥ ΘΕΩΡΟΥΜΕ ΑΣΧΕΤΑ Ή ΑΚΑΤΑΛΛΗΛΑ» [www.armonikizoi.com/2013/biblia –κεφαλαία στο πρωτότυπο]. Γενικότερα για μια απόπειρα ανθρωπολογικής ερμηνείας της «σιωπής των βιβλίων» στην *Αρμονική Ζωή*, βλ. Ουλής, 2010: 57-59.

²⁸ Εξ ου και η άποψή του ότι «η πνευματικότητα [του ανθρώπου] δεν έχει σχέση με: 1. Πόσα βιβλία έχει διαβάσει ή σεμινάρια έχει παρακολουθήσει, 2. Πόσες γνώσεις έχει» [ΠΘΤ].

Όταν κάποτε ρώτησα τη Χρύσα αν η μόρφωση συνιστά ενισχυτικό παράγοντα στον πνευματικό δρόμο, εκείνη μου απάντησε πως παίζει μάλλον υποδεέστερο (αν όχι αρνητικό) ρόλο:

Αν είσαι πιο έξυπνος, θα θεωρηθεί ότι αξίζεις περισσότερο. Κι αν αξίζεις περισσότερο τι θα πάρεις; Τι θα εισπράξεις; Σε τι θα ωφεληθείς; Στο εγώ σου. Με το να σε θαυμάζω για τις γνώσεις σου, τι θα κερδίσεις; Μια τρύπα στο νερό. Το εγώ σου.

Ακόμα πιο ενδεικτική θεωρώ την απάντηση του Αντώνη:

Είτε ξέρεις πέντε γράμματα παραπάνω ή λιγότερο, το ίδιο πράγμα είναι... Αν έρθει κάποιος απόφοιτος πανεπιστημίου για δουλειά στο γραφείο μου, θα τον ξεκινήσω από τα ίδια πράγματα που θα ξεκινήσω και τον απόφοιτο λυκείου. Επομένως είτε λύκειο, είτε πανεπιστήμιο, από το μηδέν θα σε ξεκινήσω, και την ίδια απόδοση θα έχεις... Εντάξει, μπορεί να έχεις μία λίγο μεγαλύτερη ευχέρεια στο μυαλό, επειδή έμαθες πέντε γράμματα παραπάνω. Μπορεί όμως και να έχεις κάψει λάδια.

Θα μπορούσε κανείς να διατυπώσει αρκετές ενστάσεις, όσον αφορά στη λογική εγκυρότητα των παραπάνω επιχειρημάτων.²⁹ Στην προκειμένη περίπτωση, ωστόσο, περιορίζομαι απλώς να διερωτηθώ: αυτή η αφαίρεση των εννοιολογικών περιεχομένων, της αναλυτικής δραστηριότητας και της αναστοχαστικότητας από το σώμα –αυτό το ήρεμο «άφημα» του σώματος στο εννοιολογικό κενό, την ακινησία και τη σιωπή του Παρατηρητή– δεν καθιστά εν τέλει το σώμα κάτι το άσκεπτο, προκριτικό και μη-αναστοχαστικό; Δεν το μετατρέπει σε ένα εύπλαστο όχημα ή μια μηχανή, για τη λειτουργία της οποίας απαιτείται μονάχα η παροχή του κατάλληλου «καυσίμου»;³⁰ Αυτή η προσπάθεια ολοκληρωτικής απόσυρσης των σκέψεων από το νου, δεν συνεπάγεται *ipso facto* και την απόσυρση των σκέψεων από το ίδιο το σώμα; Δεν συνεπάγεται την αναστολή της σωματικής αντίληψης και μνήμης, την απενεργοποίηση της σκέψης-εν-σώματι, της σκέψης *en corps* –ή της *περισσότερης* σκέψης (*encore*), όπως θα έλεγε ο Alain Badiou [2013: 91]– και συνακόλουθα, τη μετατροπή του σώματος από *υποκειμενικό* και *ενεργητικό* φορέα αντίληψης, σε παθητική και εκτατή ύλη;

Άσκεπτο και σιωπηλό, είδαμε ότι το διαλογιζόμενο σώμα δεν παρωθείται από κανέναν κριτικά διαμεσολαβημένο λόγο ή εγχαραγμένη του μνήμη, αλλά μονάχα από την ενασχόληση της

²⁹ Λόγου χάρι: τον συμφυρμό της οντολογικής αξίας του ανθρώπου με την *κοινωνική* του αξία, προκειμένου να εξαχθεί ότι η μόρφωση και η σπουδή δεν προσθέτει τίποτε στην «αξία» του (γενικώς και αορίστως)· την εμπειρικά αστήρικτη και λογικά υπεραπλουστευτική άποψη ότι ο σπουδασμένος ενδέχεται «να έχει κάψει λάδια», ωσάν το ενδεχόμενο αυτό να μην ισχύει επίσης και για τον μη σπουδασμένο· την επίσης λογικά άτοπη προσπάθεια αξιολόγησης του σπουδασμένου και του μη-σπουδασμένου επί τη βάση του επαγγελματικού του ξεκινήματος, και όχι της τελικής τους απόδοσης. Και ούτω καθεξής.

³⁰ «Το σώμα είναι μια μηχανή και, όπως κάθε μηχανή, παθαίνει βλάβη όταν βάζουμε μέσα της λάθος καύσιμα ή τη φορτώνουμε με διάφορες ακάθαρτες ουσίες» [ΤΔ: 247]. Για την εκδοχή του σώματος ως μηχανής, βλ. επίσης ΟΦ: 146.

παρούσας στιγμής. Σε συνδυασμό με την διαρκή καλλιέργεια του Παρατηρητή, ο διαλογισμός αποσυνδέει έτσι την ταυτότητα του εκπαιδευομένου από την συγκεκριμένη σωματικότητά του, επινοώντας γι' αυτόν ένα σώμα καθόλα εύρωστο και υγιές, πλην όμως αποκομμένο από όλα τα πνευματικά και αναστοχαστικά του ερείσματα. Μια τέτοια αποπνευματοποίηση, προσήλωση στο εδώ-και-τώρα και αποστέρηση των παρωθήσεων του σώματος από κάθε αναστοχαστική, αναλυτική και πνευματική διαμεσολάβηση, δεν ανοίγει εν τέλει το δρόμο στην *εργαλειοποίησή* του; Αν το σώμα μου είναι μια ενεργειακά «ξεμπλοκαρισμένη» μηχανή, απαλλαγμένη από άγχη, εντάσεις και σκέψεις, πλην όμως, συγκεντρωμένη μονάχα στην ενασχόληση της παρούσας στιγμής, τότε δεν μπορεί ανενόχλητο πλέον να προσφερθεί στον καπιταλισμό; Δεν μπορεί να γίνει το πιο αποτελεσματικό και παραγωγικό πολυ-εργαλείο, να καθηλωθεί πίσω από την οθόνη ενός υπολογιστή ή να αφιερωθεί εξ ολοκλήρου στη χειρωνακτική εργασία;

Ο ωφελμιστικός, θεραπευτικός και πρακτικός χαρακτήρας του διαλογισμού δεν συνιστά κάποια παρωνυχίδα: αντίθετα, υπογραμμίζεται σε πάμπολλες περιπτώσεις τόσο από τον Najemy,³¹ όσο και από τους ίδιους τους εκπαιδευόμενους –οι οποίοι ομολογούν ότι «*σού ανεβάζει την ενέργεια*» (Χρύσα), σε κάνει να νιώθεις «*μονίμως γεμάτες τις μπαταρίες σου*» (Λίνα), ή ακόμα ότι σε βοηθάει να ξεκινάς πάντοτε «*από neutral κατάσταση*» (Βαγγέλης). Και πράγματι αυτό συμβαίνει, εάν κοιτάξουμε τα πράγματα από τη σκοπιά του εσωτερικού μας Παρατηρητή. Τι συμβαίνει όμως εάν κοιτάξουμε τα πράγματα από τη σκοπιά του *σώματός μας*; Σε ποιες κοινωνικές και παραγωγικές σχέσεις εμπλέκεται ένα διαλογιζόμενο σώμα, εφόσον κατανοηθεί με τον τρόπο που προτείνει η *Αρμονική Ζωή*;

Φοβούμαι ότι ο δυϊσμός ανώτερου πνευματικού Εαυτού (ή Παρατηρητή) από τη μία μεριά, και «*απνευματίστου*» (πλην υγιούς και εύρωστου) σώματος, από την άλλη, ενθαρρύνει για ακόμα μία φορά τις αμυντικές και επιβιωτικές στάσεις του εκπαιδευομένου, για τις οποίες μίλησα στο προηγούμενο κεφάλαιο. Οι στάσεις αυτές καθίστανται προφανείς, εάν αναλογιστεί κανείς το βαθμό κατά τον οποίο η καλλιέργεια του Παρατηρητή εισάγει προοδευτικά ένα είδος ψυχολογικής αποταύτισης και απάθειας του διαλογιζόμενου απέναντι σε αυτό που υφίσταται το ίδιο του το σώμα. Και δεν μιλώ εδώ προφανώς για απάθεια απέναντι στην κατάσταση της «*ενέργειας*» ή της

³¹ «Ο διαλογισμός αυξάνει ό,τι είναι καλό και χρήσιμο για τον άνθρωπο. Δυναμώνει το ανοσοποιητικό του σύστημα, εναρμονίζει το ενδοκρινικό και χαλαρώνει το νευρικό σύστημα. Δημιουργεί υγεία και ζωντάνια. Στο νοητικό επίπεδο, αναπτύσσει εσωτερική γαλήνη, διαύγεια, αυτοπαραδοχή, εμπιστοσύνη στον εαυτό, δημιουργικότητα, παραγωγικότητα και τελικά μεγαλύτερη αυτοπραγμάτωση. Βοηθά στην ανάπτυξη πιο κοντινών, τρυφερών και αρμονικών σχέσεων. Κάνει το εργασιακό περιβάλλον πιο ικανοποιητικό, βελτιώνει τις σχέσεις με τους συναδέλφους, προϊστάμενους, υφιστάμενους, μας κάνει πιο δημιουργικούς, υπεύθυνους και παραγωγικούς. Στο πνευματικό επίπεδο, μας φέρνει σε επικοινωνία με την εσωτερική φωνή, την εσωτερική δύναμη και την εσωτερική σοφία και αγάπη» [ΤΔ: 46-47]. Για τον καταστατικά ωφελμιστικό χαρακτήρα του διαλογισμού, έτσι όπως αυτός διακηρύσσεται από τον ίδιο τον εισηγητή του στη Δύση –τον Maharishi Mahesh Yogi– βλ. Μπεκριδάκης, 1999: 84-85.

«υγιεινής» τού σώματος του εκπαιδευομένου, αλλά για απάθεια απέναντι στην *κοινωνική ιστορία* αυτού του σώματος: τα πάθη και τις εμπειρίες του, την εμπλοκή του με το ιστορικό και κοινωνικοπολιτικό γίνεσθαι. Όπως παρατηρεί ο Christopher Lasch, η αίσθηση ότι αυτό που «μου» συμβαίνει, στην πραγματικότητα δεν «μου» συμβαίνει καθόλου (αφού δεν είμαι το σώμα και ο νους μου, αλλά ο εσωτερικός Παρατηρητής που τα περιέχει), μαθαίνει προοδευτικά τον διαλογιζόμενο να ατενίζει τα βάσανά του με ένα τέτοιο είδος συναισθηματικής αταραξίας και αποστασιοποίησης, σαν να επρόκειτο για τα βάσανα κάποιου άλλου.³² Με τον τρόπο αυτό, ο διαλογιζόμενος καταφέρνει «να προστατευθεί από τον πόνο και να ελέγξει εκφράσεις οργής ή εξέγερσης» [Lasch, 2006: 88-89], οι οποίες θα επέτειναν το βίωμα του ψυχικού του αδιέξοδου, ενώ παράλληλα συμφιλιώνεται με την ιδέα ότι δεν έχει κανένα νόημα να ασκήσει «οποιαδήποτε επιρροή στην πορεία των δημόσιων συμβάντων» [ο.π.,:86].

Τι παράδοξο όμως, αυτή η οχύρωση πίσω από το εδώ-και-τόρα –μια οχύρωση την οποία ο διαλογιζόμενος βιώνει κατά τρόπο μεταφυσικό, ως καταβύθιση της προσωπικότητάς του στο *nunc aeternum* του Παρατηρητή– να προτείνεται ως λύση για την αντιμετώπιση των επιπτώσεων της οικονομικής κρίσης, όταν η κρίση οφείλεται *ακριβώς* σε μία τέτοια οχύρωση! Διερωτάται κανείς εύλογα, σε τι άλλο συνίσταται η πρακτική του χρηματοπιστωτικού δανεισμού, λόγου χάρη, παρά στην εφαρμογή, επί του οικονομικού πεδίου, της αρχής «ζήσε στο εδώ-και-τόρα» τι παραπάνω πράττει δηλαδή ο οφειλέτης, από το να επικεντρώνεται αυστηρά και μόνο στην ενασχόληση της παρούσας στιγμής, όταν αγοράζει στο παρόν, καταναλώνει στο παρόν, απολαμβάνει στο παρόν – αλλά εναποθέτει την αποπληρωμή των χρεών του στο μέλλον. Η βίωση του παρόντος ως αιωνιότητας, η ρομαντική κατανόηση της στιγμής ως κολυμβήθρας ευδαιμονίας, στην οποία έχουμε το καθήκον να εμβαπτιστούμε (απωθώντας μάλιστα όλες τις αρνητικές σκεπτομορφές που σχετίζονται με τις συνέπειες αυτού του εμβαπτισμού) δεν *συνάδει απόλυτα* τόσο με τη λογική του χρηματοπιστωτικού δανεισμού, όσο και με το δόγμα του καταναλωτισμού;³³

Αλλά και τι παράδοξο, επίσης, αυτή η έμφαση του διαλογισμού στη μεταφυσική της παρούσας στιγμής, να συναρθρώνεται τόσο άρρηκτα με μια πνευματική αλήθεια που βλέπει τον

³² Όπως εύστοχα παρατηρεί εξάλλου ο Stanley Cohen, ο σωματικός διαχωρισμός (*bodily dissociation*) –η αίσθηση δηλαδή ότι «αυτό δεν συμβαίνει σε μένα, αλλά σε κάποιον άλλον»– συνιστά κλασικό αμυντικό σύμπτωμα του θύματος. Ο Cohen αναφέρει ότι απαντάται κατά κόρον σε γυναίκες που έχουν υποστεί βιασμό, ανθρώπους στους οποίους ανακοινώνεται ότι πάσχουν από AIDS, γονείς που πληροφορούνται ότι τα παιδιά τους σκοτώθηκαν σε αυτοκινητιστικό δυστύχημα, ή ακτιβιστές που βασανίζονται [Cohen, 2001: 14]. Θα μπορούσαμε να επιστημονοποιήσουμε ευθείες αναλογίες ανάμεσα στο αμυντικό σύμπτωμα του σωματικού διαχωρισμού, και τη συναισθηματική αποστασιοποίηση του Παρατηρητή απέναντι σε ό,τι συμβαίνει στο ίδιο το υποκείμενο.

³³ Για το παρόν (και τη «στιγμή») ως χρονικό ορίζοντα του σύγχρονου καταναλωτικού δόγματος, βλ. τις διεισδυτικές παρατηρήσεις του Bauman, 2008: 136-137. Η άρρηκτη συνάφεια παρόντος και καταναλωτισμού αποδεικνύεται, μεταξύ άλλων, από την στοχευμένη και προσχεδιασμένη βραχυβιότητα των σύγχρονων προϊόντων. Για τη βραχυβιότητα αυτή, βλ. Baudrillard, 2005: 42-44· Schmidt-Salomon, 2013: 65-68.

άνθρωπο ως αιώνια ψυχή στη διαδικασία της εξέλιξης. Για ακόμα μία φορά, θα μπορούσε κανείς να αναρωτηθεί σε ποιο βαθμό συμβιβάζεται το αίτημα του διαλογισμού για επικέντρωση του υποκειμένου στο αιώνιο παρόν, με το αίτημα ενός ταυτόχρονου ανοίγματος του υποκειμένου στη μελλοντικότητα. Είναι γεγονός, παρόλα αυτά, ότι ο τρόπος εκμάθησης και επιτέλεσης του διαλογισμού μέσα στο Κέντρο αποφεύγει να εστιάσει στα θεωρητικά προβλήματα που εγείρει μια τέτοια αντίφαση.³⁴ Ο λόγος είναι απλός και έχει υπογραμμισθεί σε πλείστες περιπτώσεις: τα μέλη της *Αρμονικής Ζωής* είναι καταστατικώς προσανατολισμένα στην *πρακτική ωφελιμότητα* του διαλογισμού, όχι στις θεωρητικές του δυσχέρειες.³⁵ Και πρακτική ωφελιμότητα σημαίνει πρωτίτως: ανακούφιση από την κούραση και τις μέριμνες της καθημερινότητας, αποτοξίνωση από αγχώδεις σκέψεις και οδυνηρές μνήμες, αποφόρτιση των εντάσεων του σώματος, παραίτηση της σκέψης από διανοήματα και αναλύσεις. Σημαίνει, με άλλα λόγια, μια χρήση του διαλογισμού ανάλογη με αυτήν του EFT –αμυντική, θεραπευτική και ομοιοστατική– η οποία απονευρώνει την πολιτική του δυναμική³⁶ και τον μετατρέπει σε ένα ακόμη όργανο του επιβιωτισμού.

§3.3.3 «Βιώνω Ειρήνη» –ακόμα κι αν ο άλλος βιώνει πόλεμο

Θετικά συναισθήματα και σκεπτομορφές στέλνουν θετικές δονήσεις στο μορφογενετικό πεδίο, από το οποίο και έλκουν θετικές πραγματικότητες· αρνητικά συναισθήματα και σκεπτομορφές στέλνουν αρνητικές δονήσεις στο μορφογενετικό πεδίο, από το οποίο και έλκουν αρνητικές πραγματικότητες. Το Σύμπαν δεν γνωρίζει εκπλήξεις και καταστάσεις εξαιρέσης, δεν «παίζει» και δεν παρεκκλίνει από τους νόμους του: υπάρχει ένας άκαμπτος ισολογισμός ανάμεσα στο input και

³⁴ Ο Mircea Eliade αναφέρεται, λόγου χάρη, στη δυνατότητα κατανόησης του διαλογισμού ως μίας οπισθοδρόμησης στην υπαρξιακή συνθήκη της ακινησίας του φυτού: «[...] η εξομοίωση του γιογκίν με φυτό όταν βρίσκεται σε “κατάσταση αυτοσυγκέντρωσης” δεν είναι τελείως απίθανη. Η νοσταλγία που αισθάνεται ο Ινδός καθώς αναλογίζεται το κλειστό και συνεχές κύκλωμα της οργανικής ζωής –κύκλωμα απαλλαγμένο από τραχύτητες και εκρηκτικές στιγμές (με μια λέξη όμοιο με το φυτικό στάδιο της ζωής)– αυτή η νοσταλγία είναι μια πραγματικότητα» [Eliade, 1980:72]. Ακόμα κι αν μια τέτοια εννόηση του διαλογισμού θεωρηθεί υπερβολική (και ο Eliade πιστεύει ότι πράγματι είναι), δεν είναι ωστόσο καθόλου αυθαίρετη. Διερωτάται τότε κανείς πώς συμβιβάζεται το πρόταγμα της «εξέλιξης» με μια τέτοια οπισθοδρόμηση. Ακόμη πιο προβληματική μου φαίνεται η διατύπωση του Najemy ότι το τέρμα του διαλογισμού συμπίπτει με το σημείο εκκίνησής του – δηλαδή τον Εαυτό: «Όταν φτάνουμε, συνειδητοποιούμε ότι είμασταν πάντα εκεί από την πρώτη στιγμή· ότι αυτό είναι το κυκλικό μας ταξίδι από τον Εαυτό μας προς τον Εαυτό μας» [ΤΔ: 322]. Αδυνατώ να καταλάβω πώς συμβιβάζεται η διαδικασία της εξέλιξης με ένα τέτοιο «κυκλικό» ταξίδι –το οποίο θυμίζει μάλλον τρέξιμο πάνω σε κινούμενο διάδρομο: κινούμαστε, αλλά μένουμε ακίνητοι. Και προς τι, εν τέλει, όλο αυτό το ταξίδι από τον Εαυτό προς τον Εαυτό; Για να ξαναθυμηθούμε απλώς την πνευματική μας φύση; Για ένα «φρεσκάρισμα» δηλαδή της μεταφυσικής μας μνήμης;

³⁵ Είδαμε εξάλλου ότι τα αιτήματα των εκπαιδευομένων είναι στη συντριπτική τους πλειοψηφία *βιωματικά*, και όχι αναλυτικά. Βλ. §5.1.

³⁶ Όπως και στην περίπτωση του EFT, θα μπορούσε κανείς να διατυπώσει αντιστοίχως το αίτημα μίας *πολιτικής* χρήσης του διαλογισμού –ακραίο παράδειγμα της οποίας συνιστά η πρακτική της βουδιστικής αυτοπυρπόλησης (self-immolation). Αλλά ακόμα κι αν δεν θα ήθελε κανείς να επικαλεστεί ένα τόσο ακραίο παράδειγμα, θα μπορούσε τουλάχιστον να υποδείξει την πολιτική δυναμική του διαλογισμού ως τεχνικής αντίστασης. Την δυναμική αυτή αναδεικνύει με γοητευτικό τρόπο ο πρωταγωνιστής του μυθιστορήματος της Karen Connolly *Το κλουβί της Σάρας* [Connolly, 2009].

στο output, «ανάμεσα σε αυτό που σπέρνουμε και σε αυτό που θερίζουμε», όπως οι ίδιοι οι πληροφορητές συχνά επαναλαμβάνουν. Να συνεπάγεται άραγε κάτι τέτοιο ότι όλα τα θύματα της Ιστορίας «προσέλκυσαν» την πραγματικότητά τους με τα αρνητικά συναισθήματα και τις σκεπτομορφές τους; Κοιτώντας τα πράγματα από μία ηθική σκοπιά, το είδος της γραμμικής αιτιότητας και της αυστηρά ανταποδοτικής ηθικής που προϋποθέτει ο νόμος της έλξης προσκρούει εξαρχής σε σκανδαλώδεις ιστορικές ενστάσεις. Αλλά ακόμα κι αν δεν συνέβαινε κάτι τέτοιο, η εκδοχή ενός Σύμπαντος ως μιας τεράστιας «καρμικής» τράπεζας που εισπράττει τόκους και αποδίδει ισολογισμούς –ή ενός γιγαντιαίου αναμορφωτηρίου, το οποίο αποστέλλει στον κάθε άνθρωπο το «μερτικό πόνου» που του αναλογεί, όπως ισχυρίζεται η Νέλλη– θα πρέπει εξάπαντος να θεωρηθεί αναχρονιστική, δεδομένου ότι προσδίδει στο Σύμπαν έναν αυστηρά μηχανιστικό και ντετερμινιστικό χαρακτήρα, ο οποίος έχει καταστεί προ πολλού αντικείμενο διεξοδικής κριτικής.³⁷ Σε κάθε περίπτωση πάντως, εφόσον το Σύμπαν συνιστά μια αχανή επικράτεια λογιστικής ακρίβειας και άτεγκτης ανταποδοτικότητας (do ut des), είναι προφανές ότι δεν αφήνει χώρο στο τυχαίο, το έκτακτο, το απροσδόκητο και το μη αναγώγιμο. Η τέταρτη πνευματική αλήθεια της *Αρμονικής Ζωής* αποφαινεται εξάλλου κατηγορηματικά ότι είμαστε οι αποκλειστικοί δημιουργοί της πραγματικότητάς μας, ότι κανείς άλλος δεν μπορεί να αναλάβει την ευθύνη για την πραγματικότητα αυτή, και ότι τα πάντα απορρέουν από τις σκεπτομορφές και τα συναισθήματά μας: πράγμα το οποίο σημαίνει ότι δεν χρειάζεται εν τέλει να υπερθεματίζει κανείς ούτε στην απόδοση πολιτικών ευθυνών, ούτε σε οποιαδήποτε μορφή αντιπαλότητας και συγκρουσιακότητας. Αυτό που χρειάζεται είναι πρωτίστως να προσδώσουμε θετικό πρόσημο στις σκεπτομορφές και τα συναισθήματά μας –αγνοώντας μάλιστα αυτό που συμβαίνει, όπως ισχυρίζεται ο Najemy, κατά τη διάρκεια μιας συνεδρίας του σεμιναρίου «Βιώνω Ειρήνη»:

Μαρία: Εχθές κατέβηκα για μια δουλειά στην Αθήνα. Μένω στον Ζωγράφου, που δεν έχουμε πολύ εγκληματικότητα και πολλούς άστεγους, ούτε ανθρώπους που παίρνουν ουσίες. Βρέθηκα στην Ομόνοια από κάτω. Εκεί τρόμαξα... Ήταν τόσος ο κόσμος, οι ξένοι, οι άνθρωποι που έκαναν στη μέση του δρόμου ενέσεις... Κάπως ξαφνιάστηκα. Σήμερα το πρωί λοιπόν, προσπαθούσα να το φανταστώ όλο αυτό μέσα σε ειρήνη, αλλά δυσκολεύτηκα... Ίσως γιατί είχα πάρει μια δόση φόβου από χθες και δεν μπορούσα να το δω τόσο ειρηνικά...

Najemy: Είναι μια ικανότητα που χρειάζεται να αναπτύξουμε. Να έχουμε στο νου μας πιο δυνατό το όραμα, παρά την τωρινή κατάσταση. Παρά να βλέπω κάποιον άρρωστο, πρέπει να έχω στο μυαλό μου πιο ισχυρή την εικόνα ότι αυτός είναι καλά –και να μπορώ να αγνοώ [sic] αυτό που υπάρχει. Αυτό είναι μια ικανότητα που χρειαζόμαστε αυτήν την εποχή, δηλαδή να συντονιζόμαστε με το όραμά μας, παρόλο που η πραγματικότητα δεν συμπίπτει με το όραμα αυτό.

³⁷ Βλ. ενδεικτικά Calder, 2003· Hey & Walters, 2005.

Να βάλεις προς στιγμήν σε παρένθεση την πραγματικότητα, να αποστρέψεις για λίγο το βλέμμα απέναντι σε ένα γεγονός που σε ενοχλεί ή σε τραυματίζει –αυτό είναι σίγουρα κάτι το ευκαίο και το εφικτό. Αλλά να καταστήσεις την άγνοια της πραγματικότητας *μόνιμη* υπαρξιακή σου συνθήκη, συνιστά οπωσδήποτε υπερβολή. Κανένα από τα μέλη της *Αρμονικής Ζωής* με τα οποία συζήτησα κατά τη διάρκεια της επιτόπιας έρευνάς μου, δεν μου δήλωσε ποτέ ότι κατόρθωσε να ανταποκριθεί ολοκληρωτικά στο παραπάνω αίτημα του Najemy: αν μη τι άλλο, η ίδια η ανάγκη επιτέλεσης των πνευματικών τεχνικών, μαρτυρεί για την ανυπέβλητη αντίσταση της πραγματικότητας απέναντι στις αφομοιωτικές και αμυντικές δυνάμεις του εκπαιδευομένου. Υπήρξαν ωστόσο πολλά μέλη τα οποία με διαβεβαίωσαν ότι το να «αγνοεί κανείς αυτό που υπάρχει» είναι θεμιτό σε μία και μοναδική περίπτωση: όταν η ατομική ηθική και η ατομική προσπάθεια δεν επαρκούν για να αλλάξουν την κατάσταση· όταν τα προβλήματα για τα οποία προσεύχεσαι υπερβαίνουν απείρως τις ατομικές σου δυνατότητες.³⁸ Όπως ωραία το διατυπώνει ο Κυριάκος:

Τι μπορώ να κάνω εγώ, για το φαινόμενο του θερμοκηπίου ή για τα παιδιά της Αφρικής; Τι μπορώ να κάνω για το παγκόσμιο εμπόριο όπλων ή για τα εμπόριο ναρκωτικών; Να οραματιστώ έναν κόσμο χωρίς αυτά. Να οραματιστώ ότι ζω ήδη σε μία πραγματικότητα που υπάρχει φως, αγάπη, συνεργασία και ειρήνη μεταξύ των ανθρώπων –και να πιστεύω βαθιά ότι η σκέψη μου μπορεί να ελκύσει αυτήν την πραγματικότητα.

Η Αλεξάνδρα παραδέχεται κάτι ανάλογο:

Οι τωρινές σκέψεις μου δημιουργούν τη μελλοντική μου ζωή. Αυτό που σκέφτομαι πιο έντονα, αυτό στο οποίο εστιάζω και το οποίο οραματίζομαι περισσότερο, αυτό θα υλοποιηθεί στη ζωή μου. Κι αυτό είναι ό,τι καλύτερο μπορώ να κάνω, ως Αλεξάνδρα, για να αλλάξω τον κόσμο.

Σ' ένα αφετηριακό, *ημικό* επίπεδο ερμηνείας, θα έλεγα λοιπόν ότι η πρόκριση του υποκειμενικού (θετικού) οράματος έναντι της αντικειμενικής (αρνητικής) πραγματικότητας, καθιστά την *προσευχή με συναίσθημα* πρωτίστως μια τεχνική διαρκούς αισιοδοξίας και θετικής σκέψης· μια τεχνική, η οποία βοηθάει τον εκπαιδευόμενο να ελπίζει στη δυνατότητα πραγμάτωσης ενός καλύτερου αύριο, ακόμα και όταν ο ίδιος βρίσκεται στο σεισμικό επίκεντρο της ανθρώπινης οδύνης.

³⁸ Εξ ου και μια από τις πιο συνήθεις επικλήσεις των μελών της *Αρμονικής Ζωής*, την οποία αποδίδουν (λανθασμένα) στον άγιο Φραγκίσκο της Ασίζης: «Πατέρα, δώσε μου τη δύναμη ν' αλλάξω ό,τι μπορώ, την γαλήνη να δεχτώ ό,τι δεν μπορώ ν' αλλάξω, και τη σοφία να καταλαβαίνω τη διαφορά» [ΟΦ:182]. Κατά μία ειρωνεία της τύχης, η πατρότητα των παραπάνω λόγων ανήκει σ' έναν από τους πιο κοινωνικοπολιτικά στρατευμένους και μάχιμους αμερικανούς θεολόγους του μεσοπολέμου –τον Reinhold Niebuhr [πρβλ. Carnegie: 141].

Σε ένα δεύτερο, *ητικό* επίπεδο ερμηνείας, θα έλεγα ωστόσο ότι αναδύονται δύο ακόμα τρόποι με τους οποίους θα μπορούσε κανείς να αντιληφθεί την εν λόγω τεχνική: πρώτον, ως σύνθεση και μεταφυσικοποίηση των αμυντικών μηχανισμών της *εκπλήρωσης επιθυμίας* (wish fulfillment)³⁹ και των *ευσεβών πόθων* (wishful thinking).⁴⁰ Και δεύτερον, ως πανηγυρική επανάκαμψη στον *μαγικό τρόπο σκέψης*. Η *προσευχή με συναίσθημα* δύναται να ιδωθεί ως ένας μηχανισμός φαντασιακής *εκπλήρωσης επιθυμιών*, διότι η λειτουργία της συνίσταται, ακριβώς, στο να χρησιμοποιεί τον «θετικό οραματισμό» του εκπαιδευμένου (δηλαδή τις ευχάριστες φαντασιώσεις του) ως υλικό κατευνασμού της ψυχικής του έντασης και ως πανσίλυπο για τις μταιιώσεις της επιθυμίας του. Την ίδια στιγμή, η *προσευχή με συναίσθημα* δύναται να ιδωθεί και ως μηχανισμός *ευσεβών πόθων*, διότι συγκροτεί μια αντίληψη της πραγματικότητας η οποία ερείδεται εξολοκλήρου στον οραματισμό τού προσευχόμενου –και όχι στο εμπράγματο, ιστορικό και κοινωνικοπολιτικό δεδομένο αυτής της πραγματικότητας.

Αναφέρθηκαν ωστόσο προηγουμένως και οι εκλεκτικές συγγένειες της τεχνικής με την *ομοιοπαθητική* ή *μιμητική μαγεία*: την αντίληψη, δηλαδή, ότι το όμοιο παράγει το όμοιο, το συναφές παράγει το συναφές, η εικόνα παράγει το αντικείμενό της και το μέρος παράγει το όλον [Mauss & Hubert, 1990: 72]. Ανιχνεύω μια τέτοια συνάρθρωση στην καταστατική ιδέα της *προσευχής με συναίσθημα* ότι θετικές σκεπτομορφές και θετικά συναισθήματα παράγουν θετικές πραγματικότητες, ότι μία θετική σκεπτομορφή είναι ικανή να δημιουργήσει το αντικείμενό της, και ότι ο θετικός οραματισμός μιας «κρίσιμης» μάζας πνευματικών υποκειμένων είναι δυνατόν να επιφέρει σημαντικές αλλαγές σε ολόκληρο τον κόσμο. Σύμφωνα με τον James Frazer, υπάρχει μια πληθώρα εθνογραφικών και μυθολογικών παραδειγμάτων που πιστοποιούν την πανάρχαια ισχύ της δοξασίας ότι η προσποίηση ενός γεγονότος οδηγεί τελικά στην πραγματοποίησή του. Στο αρχιπέλαγος Μπάμπαρ, λόγου χάρη, όταν μια γυναίκα επιθυμεί να μείνει έγκυος, προσποιείται ότι θηλάζει μια κούκλα· στο Βόρνεο, όταν ο μάγος των Dyaks επιθυμεί να βοηθήσει μια γυναίκα με δύσκολο τοκετό, μιμείται την εγκυμοσύνη της, τοποθετώντας μια μεγάλη πέτρα πάνω στην κοιλιά του [Frazer, 1990: 30-32]. Τηρουμένων των αναλογιών, κάτι αντίστοιχο μπορούμε να πούμε ότι ισχύει και εδώ: προκειμένου να λύσουμε ένα πρόβλημα, συμπεριφερόμαστε σαν να είναι *ήδη* λυμένο· προκειμένου να εξαλείψουμε τις δυσμενείς επιπτώσεις της οικονομικής κρίσης, μιμούμαστε τα θετικά συναισθήματα και τις θετικές σκέψεις που θα μας διακατείχαν, εάν οι

³⁹ Με τον όρο «εκπλήρωση επιθυμίας» (*wish-fulfillment*) εννοείται «η προσπάθεια του ατόμου να εκπληρώσει τις εννομήσεις τού *Εκείνου* ή να μειώσει την ψυχική ένταση μέσω ονείρων και φαντασιώσεων που έχουν ευχάριστο χαρακτήρα [Χουντουμάδη & Πατεράκη, 2008: 180 –έμφαση στο πρωτότυπο].

⁴⁰ Με τον όρο «ευσεβείς πόθοι» (*wishful thinking*) εννοούνται οι «[δ]ιεργασίες σκέψης που διαμορφώνονται από εσωτερικές επιθυμίες και προσδοκίες, και όχι από τη λογική και την πραγματικότητα, με αποτέλεσμα το άτομο να πιστεύει ότι ισχύουν αυτά που επιθυμεί [Χουντουμάδη & Πατεράκη, 2008: 233]. Για την περαιτέρω διασάφηση των δύο παραπάνω όρων, βλ. επίσης Laplanche & Pontalis, 2008: 168-169.

επιπτώσεις αυτές δεν είχαν ενσκήψει ποτέ. Προκειμένου να δημιουργήσουμε μία ιδανική κοινωνία δικαιοσύνης, ειρήνης και αφθονίας, συμπεριφερόμαστε σαν να ζούμε *ήδη* μέσα σε αυτήν. Χωρίς καθόλου να αποβλέπω στην «εξωτικοποίηση» των μελών της *Αρμονικής Ζωής* ή να υπαινίσσομαι ότι η *προσευχή με συναίσθημα* συναρθρώνεται νομοτελειακά με κάποιο είδος «άγριας σκέψης», διαπιστώνω εν τούτοις ότι η εν λόγω τεχνική εδράζεται πάνω σε συγκεκριμένες μαγικές πεποιθήσεις –καίτοι ουδέποτε καταδηλώνονται ως τέτοιες. Υπ’ αυτήν την έννοια, η *προσευχή με συναίσθημα* φαίνεται πως έρχεται να πιστοποιήσει από διαφορετικό δρόμο ένα θεμελιώδες κεκτημένο, εν αναφορά προς την ανθρωπολογική προβληματική περί μαγείας: ότι η τελευταία ουδόλως εξαφανίζεται με την έλευση Νεωτερικότητας, αλλά αντίθετα, συμβαδίζει μαζί της και συνιστά αναπόσπαστη (αν όχι δομική) συνιστώσα της.⁴¹

Παρά το καινοφανές γλωσσικό της ένδυμα και τη φήμη που απολαμβάνει ως μία από τις πιο «επαναστατικές» πνευματικές τεχνικές της *Αρμονικής Ζωής*, θα μπορούσε συνεπώς να εκφράσει κανείς βάσιμες επιφυλάξεις για την πρωτοτυπία⁴² της *προσευχής με συναίσθημα*, αλλά και για το επιστημολογικό έδαφος πάνω στο οποίο αυτή θεμελιώνεται.⁴³ Ακόμα περισσότερο, θα

⁴¹ Εύστοχα οι Henrietta L. Moore και Todd Sanders υπογραμμίζουν εν προκειμένω πόσο σημαντική είναι η ανακάλυψη της πρόσφατης ανθρωπολογικής έρευνας, ότι «witchcraft [...] is ‘modern’ not ‘traditional’; wide-ranging not ‘local’; historical not static”. Και συνεχίζουν: “Overall, then, it appears that witchcraft, for many anthropologists, *has long been part engaged with modernity, if not exactly a part of it* [...] Where recent scholars of witchcraft part company from their predecessors [...] is in their insistence that witchcraft operates as *part and parcel of modernity itself*. In other words, contemporary scholars of witchcraft cast occult beliefs and practices as not only contiguous with, but *constitutive of modernity*” [Moore & Sanders, 2001: 11-12 [passim, υπογραμμίσεις δικές μου].

⁴² Η εστίαση στο αντικείμενο της προσευχής μας σαν να το έχουμε *ήδη* κατακτήσει συνιστά προ πολλού μια καταστατική αρχή της τεχνικής του *δημιουργικού οραματισμού*: “Try to get a feeling in yourself that this [ενν. η εικόνα που οραματιζόμαστε] is possible; experience it *as if it were already happening*. In short, imagine it exactly the way you’d like it to be, *as if it were already so!* [...] Create an idea, a mental picture, or a feeling of the object or situation exactly as you want it. You should think of it in the present tense as *already* existing the way you want it to be [Gawain, 1998: 5, 25 passim –υπογραμμίσεις δικές μου]. Εκκινώντας από ένα τέτοιο δεδομένο, διερωτάται κανείς εύλογα σε τι συνίσταται εν τέλει η πραγματική καινοτομία της *προσευχής με συναίσθημα*, και υπό ποια έννοια αυτή συνοψίζει έναν «απολεσθέντα» τρόπο προσευχής [lost mode of prayer], όπως ισχυρίζεται ο Braden. Από την άλλη μεριά, θα πρέπει να υπογραμμισθούν οι εντυπωσιακές ομοιότητες που διαπιστώνονται ανάμεσα στην *προσευχή με συναίσθημα* και το *Διευρυμένο Φαινόμενο Maharishi* (Extended Maharishi Effect): την απόπειρα δηλαδή του εισηγητή του Υπερβατικού Διαλογισμού στην Αμερική Maharishi Mahesh Yogi, να εγκαθιδρύσει την «Ιδεώδη Κοινωνία» (Ideal Society Campaign) μέσω της επιτέλεσης του διαλογισμού από την τετραγωνική ρίζα του 1% του πληθυσμού της Αμερικής [βλ. Μπεκριδάκης, 1999: 29-32]. Καθόλου τυχαία, ο Najemy αναφέρεται συχνά στο φαινόμενο αυτό [ΟΦ: 51].

⁴³ Στο προηγούμενο κεφάλαιο [B’, §2.4.1, σσ. 204-206] διετύπωσα ήδη αρκετές επιφυλάξεις σχετικά με την επιστημολογική νομιμοποίηση του νόμου της έλξης. Ανάλογες επιφυλάξεις θα μπορούσαν τώρα να διατυπωθούν και σε σχέση με την επιστημολογική νομιμοποίηση του «φαινομένου του εκατοστού πιθήκου» –η πατρότητα του οποίου ανήκει στον Lyal Watson [1980: 173-174]. Σε ένα διεισδυτικό άρθρο του για το εν λόγω φαινόμενο, ο Ron Amundson δείχνει με πειστικά επιχειρήματα ότι αυτό αποτελεί μάλλον μια επινόηση του Watson, παρά ένα τεκμηριωμένο επιστημονικό γεγονός. Οι βασικότερες θέσεις της κριτικής του Amundson θα μπορούσαν να συνοψιστούν στα εξής σημεία:

1. Ο Watson αφιερώνει δύο μόνο σελίδες στη διαπραγμάτευση του φαινομένου του εκατοστού πιθήκου. Ευθύς εξαρχής δηλαδή διαπιστώνεται ένα σαφές έλλειμμα συστηματικής και διεξοδικής τεκμηρίωσής του. 2 Ο Watson παραδέχεται ότι επινόησε την αφήγησή του σε πολλά σημεία της. Όπως ο ίδιος αναφέρει χαρακτηριστικά, “[t]he details [ενν. του φαινομένου] are clear, but one has to gather the rest from personal

μπορούσε να θέσει ορισμένα εύλογα ερωτήματα σχετικά με τις πιθανές πολιτικές συνεπαγωγές της συγκεκριμένης τεχνικής. Αφ' ης στιγμής, λόγου χάρη, η *προσευχή με συναίσθημα* προσδίδει μεταφυσικό κύρος σε αμυντικούς ψυχαναλυτικούς μηχανισμούς και πλειοδοτεί σε μαγικές αντιλήψεις (τις οποίες εν συνεχεία προσαρτά μονάχα στις σκεπτομορφές και τα συναισθήματα του εκπαιδευομένου), δεν ενθυλακώνει εν τέλει τον τελευταίο στη συνθήκη του *θεατή*; Δεν ενθαρρύνει τον εκπαιδευόμενο να απο-πολιτικοποιεί τα αρνητικά του συναισθήματα και να καταπραΰνει την έντασή τους μονάχα στο εσωτερικό του «θετικού» οραματισμού του; Ακόμα κι όταν τελείται σε πανελλαδικό επίπεδο –όπως είδαμε να συμβαίνει στην περίπτωση της Πνύκας– η *προσευχή με συναίσθημα* δεν παρωθεί τελικά τα πνευματικά υποκείμενα στην πιο βαθειά και εσωτερική σιωπή που μπορούν να πετύχουν –τη σιωπή του στόματος, αλλά και τη σιωπή του μυαλού– αμβλύνοντας έτσι το ενδεχόμενο της πολιτικής εγρήγορσης και διαμαρτυρίας τους; Κατ' αυτόν τον τρόπο, η *προσευχή με συναίσθημα* δεν υπαγορεύει –εμμέσως τουλάχιστον– ένα είδος πολιτικής παθητικότητας και κομφορμισμού;

Δεν είναι όλα τα μέλη της *Αρμονικής Ζωής* πρόθυμα να ακούσουν, πολύ περισσότερο δε να απαντήσουν στα συγκεκριμένα ερωτήματα. Σε πολλές περιπτώσεις, η διατύπωσή τους προκάλεσε αιτιάσεις για «εγκεφαλική» προσπέλαση του πνευματικού δρόμου από τη μεριά μου –όπως συνέβη στην περίπτωση του Κυριάκου– ή ακόμα και καθαρή ενόχληση. Τον κομφορμιστικό

anecdotes and bits of folklore amongst primate researchers, because most of them are still not quite sure what happened" [Watson, 1980: 173 –έμφαση δική μου]. Και λίγο πιο κάτω: «I'm forced to *improvise* the details, but as clear as I can tell, this is what *seems* to have happened [ο.π.,: 174 –έμφαση δική μου]. 3. Ο Watson θεμελιώνει τις υποθέσεις του σε ένα άρθρο του Masso Kawai σχετικά με τις διατροφικές συνήθειες μιας φυλής πιθήκων στο νησί Κοσίμα της Ιαπωνίας, την οποία ο τελευταίος μελέτησε από το 1952 έως το 1962. Ο Kawai αναφέρει στο άρθρο του την ύπαρξη *είκοσι* πιθήκων το 1952, οι οποίοι *έφτασαν* να γίνουν *πενήντα εννέα* το 1962. Από πουθενά δεν προκύπτει ότι υπήρξαν εκατό πίθηκοι στο νησί. 4. Όλες οι πρωτογενείς πηγές που διαθέτουμε για το γεγονός, αποφαίνονται ότι η νεο-αποκτηθείσα δεξιότητα του πλυσίματος της πατάτας παρατηρήθηκε σε λίγους μόνο πιθήκους, ουδέποτε όμως εξαπλώθηκε σε ολόκληρη τη φυλή τους. Επιπλέον, δεν υπάρχει καμία σαφής ένδειξη για την ακριβή χρονική στιγμή κατά την οποία αναδύθηκε στη συνείδηση των πιθήκων η καινούργια αυτή δεξιότητα –εξ ου και τίποτε δεν μπορεί να αποδείξει ότι οφείλεται στη συμπλήρωση του αριθμού κάποιας «κρίσιμης μάζας» τους. 5. Δεν υπάρχει κανένας ιδιαίτερος λόγος να αποδοθεί μια νεο-αποκτηθείσα δεξιότητα σε κάποιο θαυμαστό γεγονός ή στην ύπαρξη κάποιου μυστηριώδους «μορφογενετικού πεδίου», όταν αυτή μπορεί να εξηγηθεί με απόλυτη ευλογοφάνεια μέσω της θεωρίας της πολιτισμικής διάδοσης [για τη θεωρία αυτή βλ. Erikson & Murphy, 2002: 77]. 6. Όσοι συγγραφείς παρέπεμψαν –μετά τον Watson– στο φαινόμενο του εκατοστού πιθήκου, όχι μόνο δεν μπόρεσαν να ελέγξουν τα επιστημονικά τεκμήρια και τις πρωτογενείς πηγές της υπόθεσής του, αλλά αντίθετα, την εμπλούτισαν με δικά τους στοιχεία, προσδίδοντάς της έτσι συχνά μυθικές διαστάσεις. Εμβληματική είναι εδώ η περίπτωση του Ken Keyes, ο οποίος αναφέρει ότι αμέσως μετά την εμφάνιση του «εκατοστού» πιθήκου στο νησί Κοσίμα, «*αποικίες πιθήκων* σε άλλα νησιά άρχισαν να πλένουν τις πατάτες τους» (Keyes, 1984: 16 –έμφαση δική μου). Ο Amundson σχολιάζει ειρωνικά (αλλά όχι άδικα): «Διαβάζοντας την εκδοχή του Keyes, σχηματίζει κανείς την εικόνα ενός αυθόρμητου μαζικού οργίου πατατο-πλύσεων! (spud-dunking) 7. Η επίκληση της «κρίσιμης μάζας» στο συμφραζόμενο του φαινομένου του εκατοστού πιθήκου θα πρέπει να θεωρηθεί αφελής, για τον επιπρόσθετο λόγο ότι η άποψη κάθε μειοψηφίας έχει εξ ορισμού υπερκερασθεί από την «κρίσιμη μάζα» των απόψεων της πλειοψηφίας. Όπως εύστοχα επισημαίνει ο Amundson, "[a]n individual whose beliefs are in the minority is already out-Hundredth-Monkeyed by the opinion of the majority". Βλ. ολόκληρο το κείμενο του Amundson στην ιστοσελίδα www.uhh.hawaii.edu/~ronald/HMP.htm [τελευταία ανάκτηση: 20.3.2010]. Για μια ad hoc ανασκευή της υπόθεσης περί μορφογενετικού πεδίου, βλ. επίσης Shermer, 2011: 146-148.

χαρακτήρα της προσευχής με συναίσθημα απορρίπτει κατηγορηματικά ο Γιάννης: «μερικές φορές νομίζω ότι αναπαράγεις όλον τον κομπλεξισμό των αριστερών», μου λέει με έντονο ύφος. «Όλα αυτά που λες τα ακούω με πολλή προσοχή. Πιστεύω όμως ότι είναι τελείως ανυπόστατα», επισημαίνει η Ιωάννα. «Κοίτα, αυτές είναι οι πνευματικές τεχνικές στις οποίες είμαι εκπαιδευμένη, εφαρμόζω και βλέπω αποτελέσματα. Αν δεν σε ικανοποιούν, εγώ δεν μπορώ να κάνω κάτι άλλο», διατείνεται με κάθε ειλικρίνεια η Νέλλη. Αλλά και ο ίδιος ο Najemy, μοιάζει μάλλον απρόθυμος να απαντήσει στα ερωτήματα που του θέτω:

Εγώ σου λέω έναν τρόπο σκέψης. Είσαι ελεύθερος να την απορρίψεις και να κάνεις ό,τι θέλεις. Μην ζητάς όμως εγώ να αλλάξω αυτό που νομίζω. Εγώ πιστεύω αυτά που σου είπα. Μου λες να συγκρουστώ· εγώ δεν πιστεύω στη βία και τις συγκρούσεις. Ο Γκάντι κατάφερε να διώξει τους Άγγλους από την Ινδία χωρίς βία. Όλοι αυτοί οι σκοτωμοί που έγιναν –ο Χίτλερ, ο κομμουνισμός– πού πιστεύεις ότι οδήγησαν κάπου τελικά; Έφεραν καμία λύση;

Ίσως να έφεραν, ίσως και όχι. Σε κάθε περίπτωση πάντως, καταλαβαίνω ότι οι ερωτήσεις μου έφτασαν τους συνομιλητές μου σε ένα όριο, πέρα από το οποίο δεν έχει νόημα κανείς να προχωρήσει. Ο πνευματικός δρόμος διδάσκει αυτά που διδάσκει: είναι πασιφιστικός, δίνει απόλυτη προτεραιότητα στην εσωτερική δουλειά και πιστεύει ότι ο κόσμος είναι αδύνατον να αλλάξει, εάν δεν αλλάξουμε προηγουμένως τον εαυτό μας. Ή δέχεται κανείς τις καταστατικές αυτές θέσεις, ή τις απορρίπτει: *tertium non datur*.

§6.3.4 *Ho'oronopono*: Η κρίση βρίσκεται μέσα μας

Δεν θεωρώ άσκοπο να επαναλάβω ότι οι πολιτικές στάσεις που ενθαρρύνονται από τις πνευματικές τεχνικές της *Αρμονικής Ζωής*, σε καμία περίπτωση δεν είναι «υποχρεωτικές» για τα μέλη της. Η οικειοποίησή τους υπακούει σε συγκεκριμένες οριοθετήσεις, οι οποίες εξαρτώνται από τα αιτήματα, τις αναζητήσεις και τους αξιολογικούς κώδικες του εκάστοτε εκπαιδευομένου. Ο Γιάννης και η Ιωάννα, λόγου χάρη, επιφυλάσσονται έναντι της δυνατότητας μιας τεχνικής όπως το *Ho'oronopono* να διαλύει την αρνητικότητα σε «κοσμική» κλίμακα· επιδίδονται ωστόσο στην τεχνική, αφενός διότι δεν έχουν πεισθεί ότι υπάρχει κάποια σοβαρή εναλλακτική λύση, αφετέρου διότι θεωρούν εξαιρετικά θαρραλέο (και ηθικά αξιέπαινο) να αναλαμβάνει κανείς προσωπική ευθύνη και να ζητά δημοσίως συγγνώμη για τυχόν σφάλματα που διέπραξε –λόγ□, □ργ□ ή διανοί□. Από τη δική της πάλι μεριά, η Νέλλη είναι έτοιμη να ομολογήσει μια ορισμένη δυσπιστία όσον αφορά στις κοσμοθεωρητικές προϋποθέσεις του *Ho'oronopono* –μολονότι δεν προβαίνει σε μια συνολική αμφισβήτηση της αποτελεσματικότητάς του:

Νέλλη: Το *Ho'orono* λέει ότι εγώ δημιουργώ όλο το σύμπαν. Το σύμπαν που βιώνω, το δημιουργώ εγώ. Άρα ακόμα και στην περίπτωση της εξουσίας ή της αστυνομίας, το πρόβλημα το δημιουργώ εγώ –είναι δικό μου καθρέφτισμα.

Δημήτρης: Καλή μου Νέλλη, ρίξε αυτήν την ιδέα μέσα στην καθημερινότητά σου. Ξέχνα για λίγο αυτά που διδασκόμαστε εδώ. Στην καθημερινή σου ζωή, πιστεύεις ότι ισχύει πράγματι κάτι τέτοιο; *Εσύ* δημιουργείς τον κόσμο μέσα στον οποίο ζεις;

Νέλλη. Κοίτα, για να σου πω ότι «έτσι γίνεται» πρέπει να διαβάσω όλες τις έρευνες και να κάνω κι εγώ η ίδια εκτεταμένες έρευνες. Από την άλλη, έχω κάνει πολλές φορές *Ho'orono* και βλέπω αποτελέσματα. Τώρα, το δημιουργώ εγώ; Θέλω να το βλέπω έτσι; Δεν ξέρω πώς τα έχω συμβιβάσει τα πράγματα.

Ανάλογες επιφυλάξεις σχετικά με το Α ή το Β γνώρισμα της εκάστοτε πνευματικής τεχνικής διατυπώνονται από πολλούς εκπαιδευμένους μέσα στο Κέντρο· σε καμία περίπτωση όμως οι επιφυλάξεις αυτές δεν φτάνουν στο σημείο να προσβάλλουν *συνολικά* την αξιοπιστία των πνευματικών τεχνικών –την πραγματική δυνατότητά τους δηλαδή να προσπορίζουν σε όσους/όσες τις επιτελούν ένα ορισμένο πνευματικό όφελος. Η συζήτησή μου με τη Νέλλη κορυφώνεται σε μια περίπτωση ρητορικής υπεκφυγής –η οποία, κατά την άποψή μου, συνίσταται σε δύο σημεία: πρώτον, στο γεγονός ότι επικαλείται την ανάγκη εκτεταμένης μελέτης όλων των ερευνών σχετικά με το *Ho'orono* –αίτημα τουλάχιστον παράδοξο, αν αναλογιστεί κανείς τη ρητή απαξίωση των «εγκεφαλικών» γνώσεων σε ένα πνευματικό Κέντρο όπου τα βιβλία ούτως ή άλλως «κοιμούνται». Και δεύτερον, στο γεγονός ότι η απάντησή της διαλύει την κρισιμότητα του ερωτήματος, στον υποκειμενισμό και το σχετικισμό: δεν είμαι καθόλου σίγουρη για την αλήθεια του *Ho'orono*, δεν δικαιούμαι σε καμία περίπτωση να υποστηρίξω ότι τα όσα η τεχνική υπόσχεται και πρεσβεύει ισχύουν *αντικειμενικώς* (δεν έχω διαβάσει εξάλλου όλες τις έρευνες επί του θέματος)· μπορώ όμως μετά παρρησίας να βεβαιώσω ότι ισχύουν *υποκειμενικώς* –καθόσον εγώ τουλάχιστον «βλέπω αποτελέσματα».

Μας δόθηκε η ευκαιρία να μιλήσουμε σε διαφορετική συνάφεια [§6.4.1] για τα ψυχοδιανοητικά και ηθικά οφέλη της «βούλησης πίστης». Και πραγματικά, κανείς δεν δικαιούται να αμφισβητήσει τα συγκεκριμένα οφέλη, υπό τον όρο ότι θα τους αποδώσει το γνωσιολογικό πρόσχημα που τους αναλογεί: θα αναγνωρίσει δηλαδή ότι «*το δικαίωμα του πιστεύειν [...] ενέχει πάντοτε τον κίνδυνο της διαψεύσεως της πίστεως*» –και ότι επομένως μια πίστη προ-κριτική και θεωρητικά αδιαμεσολάβητη αποτελεί εξάπαντος «*επισφαλή γνωστική λειτουργία*» [Πελεγρίνης, 1988: 57]. Αν ένας τέτοιος ισχυρισμός δεν απέχει δραματικά από την αλήθεια, τότε θα τολμούσα να ισχυριστώ ότι ο μοναδικός τρόπος να θεμελιώσουμε την ισχύ του *Ho'orono* σε έδαφος

γνωσιολογικά πιο στέρεο από μία υποκειμενική και σχετικιστική απλώς «βούληση πίστης», είναι να τοποθετήσουμε την τεχνική ξανά «στα πόδια της» και να τη μελετήσουμε μέσα στο πρωτογενές ιστορικό και πολιτισμικό της συμφραζόμενο. Θα διαπιστώσουμε τότε ότι το *Ho'oponopono* δεν συνιστά καθόλου μια ολιγόλεπτη τεχνική εξαγνισμού της αρνητικότητας του κόσμου και του εαυτού (όπως υποστηρίζει η «πνευματική» μετεγγραφή της), πολλώ δε μάλλον μια τεχνική υποκειμενικής δημιουργίας συμπάντων, όπως διατείνεται η Νέλλη. Αντιθέτως, πρόκειται για μια εξαιρετικά περίπλοκη, χρονοβόρα και επίπονη διαδικασία επίλυσης⁴⁴ ενδοοικογενειακών συγκρούσεων, για την πραγματοποίηση της οποίας απαιτείται όχι μόνο η *φυσική παρουσία* των αντικρουόμενων μερών, αλλά και η εμπνευσμένη διαμεσολάβηση ενός συντονιστή, ο οποίος μπορεί να εκπροσωπείται είτε από την «κεφαλή» της οικογένειας (*haku*), είτε από ένα πρεσβύτερο μέλος της (*hānāu mua*), είτε από έναν αναγνωρισμένο «θεραπευτή» (*ho'ōla*) –είτε, τέλος, από κάποιον «ειδήμονα» της τεχνικής (*kahuna*) [Boggs & Chun, 1990: 127].

Αντλώντας από εθνογραφικές πηγές, καθώς και από ένα πλούσιο επιτόπιο υλικό, οι ανθρωπολόγοι Steven Boggs και Malcolm Naea Chun συνοψίζουν την επιτέλεση του *Ho'oponopono* σε τέσσερις θεμελιώδεις φάσεις: α) μία διεξοδική συζήτηση ανάμεσα στον συντονιστή και τα παριστάμενα μέλη της οικογένειας, με σκοπό την ανεύρεση των βαθύτερων αιτιών της σύγκρουσής τους β) την πηγαία έκφραση των συναισθημάτων των μελών της οικογένειας, προκειμένου να αποσοβηθεί ο κίνδυνος «παροργισμού» των θεών ή των αρχαίων πνευμάτων –αλλά και το ενδεχόμενο απώθησης, καταπίεσης ή υποτροπιασμού των συναισθημάτων αυτών σε κάποια μορφή «ψυχοσωματικής» αρρώστιας γ) την ειλικρινή απολογία (*mihi*) του παρεκκλίνοντος μέλους έναντι των υπολοίπων μελών της οικογένειας και δ) την επανένταξη του μέλους αυτού στην οικογένεια, μέσα από αμοιβαίες εκφράσεις συγνώμης (*kala*) –αλλά και τη διαβεβαίωση τού συντονιστή ότι αυτό συγχωρέθηκε επίσης από τους θεούς και τα πνεύματα [ο.π.,:124, 132 *passim*]. Σύμφωνα με τους Boggs και Naea Chun, η συζήτηση στο πλαίσιο του *Ho'oponopono* είναι αυστηρώς εμπιστευτική, αφορά αποκλειστικά και μόνο στα μέλη της οικογένειας [ο.π.,: 127] και οφείλει να διεξάγεται πάντοτε μέσα σε πνεύμα σοβαρότητας και ειλικρίνειας. Εξ ου και το δικαίωμα του καθοδηγητή να διακόψει την όλη διαδικασία, εάν κρίνει ότι το συναισθηματικό κλίμα της οικογένειας απαγορεύει την εποικοδομητική διαχείριση της σύγκρουσης ή ότι η απολογία του παρεκκλίνοντος μέλους είναι ανώριμη, βιαστική ή σκόπιμη [ο.π.,:136]. Για τον ίδιο λόγο, εξάλλου, ο καθοδηγητής ενθαρρύνει τους συμμετέχοντες να εκφράζονται διεξοδικώς και να μοιράζονται με κάθε ειλικρίνεια τα μεταξύ τους συναισθήματα,

⁴⁴ Ο όρος «Ho'oponopono» σημαίνει κατά κυριολεξία «διορθώνω» ή «αποκαθιστώ την τάξη» (“to set things right”) –Boggs & Chun, 1990:123.

αποκλείοντας εξ ορισμού λιγόλογες, προκατασκευασμένες ή απλουστευτικές απαντήσεις στα ερωτήματα που τους θέτει [ο.π.,:144].

Δεν επιθυμώ να επιμείνω περισσότερο στα ειδοποιά γνωρίσματα της «παραδοσιακής» επιτέλεσης της τεχνικής. Σημειώνω μονάχα ότι η «πνευματική» μετεγγραφή της στο πλαίσιο της *Αρμονικής Ζωής*, αξιοποιεί από το σύνολο των γνωρισμάτων αυτών μονάχα τα στοιχεία της *απολογίας* και της *συνγνώμης* –τα οποία αφενός περιχαράκωνει στο εσωτερικό του υποκειμένου,⁴⁵ αφετέρου αντιδιαστέλλει προς κάθε συγκροτημένη τελετουργική ή μνητική διαδικασία, η οποία θα μπορούσε να τους προσδώσει ένα ελάχιστο κριτήριο κοινωνικής επαληθευσιμότητας. Για να το θέσω με διαφορετικούς όρους, απουσιάζει από την «πνευματική» μετεγγραφή του *Ho 'oroporo* κάθε *αναλυτικό* και *διερευνητικό* πρόταγμα σε σχέση με το πρόβλημα το οποίο τα υποκείμενα καλούνται να αντιμετωπίσουν,⁴⁶ αλλά και κάθε κοινωνικά προσδιορισμένο κριτήριο ελεγχιμότητας των συναισθημάτων τους. Η διαφοροποίηση αυτή συνεπάγεται, κατά την άποψή μου, δύο δεδομένα: πρώτον, ότι η τεχνική απεκδύεται τον ειδοποιό της χαρακτήρα ως μέθοδος επίλυσης συγκρούσεων, και μετατρέπεται σε μία μέθοδο εσωτερικής διαχείρισης της κοσμικής «αρνητικότητας», υπό μία γενική και αόριστη έννοια: και δεύτερον, ότι καθίσταται πλέον

⁴⁵ Είναι χαρακτηριστικό ότι ο Joe Vitale προκρίνει την «πνευματική» μετεγγραφή του *Ho 'oroporo* ακριβώς γι' αυτό το λόγο: "I have to admit I like the new and improved process, as it all happens within the person. You don't need anyone else at all" [Vitale & Hew Len, 2007: 44]. Το γεγονός ωστόσο ότι αυτή η εκδοχή του *Ho 'oroporo* «αρέσει» στον Joe Vitale, είναι προφανές ότι δεν συνιστά επαρκή λόγο για να την θεωρήσουμε έγκυρη.

⁴⁶ Θα άξιζε να σημειωθεί ότι καιίτοι οι Vitale και Hew Len –τους οποίους ο Najemy ακολουθεί κατά πόδας– γνωρίζουν πολύ καλά τα «παραδοσιακά» γνωρίσματα του *Ho 'oroporo* [Εικ.13], αποσιωπούν το πρόταγμα της ανάλυσης και της διερεύνησης του προβλήματος με το οποίο η τεχνική καταγίνεται κάθε φορά. Η απώλεια της αναλυτικής και διερευνητικής αυτής διάστασης του *Ho 'oroporo* καθίσταται περισσότερο εμφανής και μόνο από το γεγονός ότι, σύμφωνα με τον Najemy, δεν χρειάζεται να γνωρίζουμε τί ακριβώς υπάρχει μέσα μας το οποίο συμβάλλει στην αρνητικότητα του κόσμου [βλ. §5.5.2, υποσ. 90, σελ 247]. Ο ίδιος συγγραφέας επιχειρεί μάλιστα να παρομοιάσει τη συγκεκριμένη απώλεια με ένα είδος «επιστροφής στην αθωότητα»: «Τότε [ενν. μετά την ολοκλήρωση της τεχνικής] μπορούμε να επιστρέψουμε στην κατάσταση αγνής συνειδητότητας χωρίς μνήμες, πεποιθήσεις, συναισθήματα, προκαταλήψεις ή κριτική για οτιδήποτε. Απλά δεν γνωρίζουμε. Γινόμαστε σαν αγνά τρυφερά παιδιά πιο ευθυγραμμισμένα με τη θεότητα μέσα μας» [ΗΕΕ: 70]. Πέραν των ρομαντικών συνδηλώσεων του προτάγματος να ξαναγίνουμε «αγνά τρυφερά παιδιά», θα έμπαινα στον πειρασμό να ισχυριστώ ότι οι κοινωνικοπολιτικές προεκτάσεις της «επιστροφής στην αθωότητα» είναι προβληματικές, για τέσσερις τουλάχιστον λόγους: πρώτον, διότι μία κατάσταση συνειδητότητας «χωρίς μνήμες» είναι ανιστορική και παραπέμπει είτε σε μια μορφή ψυχολογικής καθήλωσης, είτε σε ένα είδος εγκεφαλικής «λοβοτομής», είτε στην ενεργοποίηση συγκεκριμένων αμυντικών μηχανισμών άρνησης της πραγματικότητας [Cohen, 2001]. Δεύτερον, διότι μια τέτοια κατάσταση συνειδητότητας καθόλου δεν στερείται «πεποιθήσεων» –αντιθέτως, προϋποθέτει σταθερά όλες τις πεποιθήσεις και τις πνευματικές αλήθειες οι οποίες νομιμοποιούν την επιτέλεση του *Ho 'oroporo*. Τρίτον, διότι μια κατάσταση συνειδητότητας στην οποία «δεν γνωρίζουμε» είναι αδιανόητη στο πλαίσιο της μεταμοντέρνας εποχής της πληροφορίας –εκτός κι αν το *Ho 'oroporo* μάς καλεί να βγούμε έξω από την εποχή μας και να κλειστούμε στο κέλυφος του εσώτερου θεϊκού μας εαυτού, οπότε εμπίπτει για ακόμα μία φορά σε αιτιάσεις ανιστορικότητας, ναρκισσισμού, εσωτερισμού και ομφαλοσκοπησης, τις οποίες είδαμε ότι επιχειρεί σε άλλη συνάφεια να αρνηθεί. Και τέταρτον, διότι εγγενή συνθήκη της παιδικότητας δεν αποτελεί μονάχα η «αγνότητα» και η «τρυφερότητα», αλλά επίσης η *αφέλεια* και η *ευπιστία*. Με ποιον τρόπο το *Ho 'oroporo* μας προφυλάσσει έναντι αυτών;

αδύνατον να γνωρίζουμε εάν η ανάληψη ευθύνης και η δημόσια έκφραση συγνώμης εκ μέρους όσων επιτελούν την τεχνική είναι ειλικρινής ή υποκριτική, ώριμη ή πρόωρη, πηγαία ή βεβιασμένη.

Αφ' ης στιγμής παρακάμπτεται το αίτημα της φυσικής παρουσίας των εμπλεκόμενων μερών σε πραγματικό τόπο και χρόνο –απουσιάζει δηλαδή εξ' ορισμού το εμπράγματο και κοινωνικό δεδομένο της αρνητικότητας– το *Ho'orono* μπορεί έτσι να συνδιαλέγεται με τους πάντες, να ζητά συγνώμη από τους πάντες και να αναλαμβάνει ευθύνη έναντι των πάντων. Εξορκίζοντας οριστικά από τον κοσμοθεωρητικό του ορίζοντα την έννοια του «αντιπάλου», το *Ho'orono* συγκροτεί έτσι έναν θύλακα «ίσων αποστάσεων» απέναντι στα εκάστοτε συνδιαλεγόμενα μέρη –και επομένως έναν φαντασιακό τόπο πολιτικής «ουδετερότητας», ο οποίος γνωρίζουμε ότι μονάχα «πολιτικά ουδέτερος» δεν θα μπορούσε να χαρακτηριστεί. Όπως εύστοχα αναφέρει στη συγκεκριμένη συνάφεια ο Karel Kosík,

[ε]κείνοι που υπόκεινται στους νόμους και τους κανόνες της [πολιτικής] δεν είναι μόνον όσοι επιθυμούν να διαδραματίσουν ενεργό ρόλο στην πολιτική και να παλέψουν για την εξουσία, αλλά και όσοι απλώς παρατηρούν ή βρίσκονται εκτός των ορίων της και της γυρίζουν την πλάτη. Η αδιαφορία για την πολιτική ποτέ ως τώρα δεν εγγυήθηκε ανοσία όσον αφορά τις επιπτώσεις της. Η απολιτική συμπεριφορά αποτελεί συστατικό μέρος της πολιτικής [Kosík, 2003: 21].

Διότι παρά τις ρητές διαβεβαιώσεις της περί του αντιθέτου, η α-πολιτική ή «ουδέτερη» συμπεριφορά είναι *στρατευμένη* στο διακύβευμα της πολιτικής ανοχής και άτυπης ευόδωσης των πρακτικών της εκάστοτε εξουσίας –δηλαδή της έμμεσης νομιμοποίησής της· αλλά στρατευμένη επίσης και σε μία *μεταπολιτική* αντίληψη της πολιτικής, η οποία είδαμε⁴⁷ ότι αντιπαρέρχεται τον εγγενή συγκρουσιακό και ανταγωνιστικό χαρακτήρα της τελευταίας, προκειμένου να την υπαγάγει στις νόρμες της επιχειρηματικής διαχείρισης (management)⁴⁸ και της συναίνεσης. Συγχωρώντας όμως και κατανοώντας τους πάντες (και μάλιστα έξω από το πραγματικό πεδίο των κοινωνικών τους συγκρούσεων), σε ποιο βαθμό το *Ho'orono* διαφοροποιείται πραγματικά από την μεταπολιτική αυτή αντίληψη; Η καταστατική έκκληση του *Ho'orono* να εκλάβουμε τα προβλήματα των άλλων ως δικά μας προβλήματα, να αποδεχθούμε ακέραια την ευθύνη για οτιδήποτε υπάρχει μέσα μας που συμβάλλει στην αρνητικότητα της ζωής των άλλων –χωρίς όμως

⁴⁷ Βλ. §6.2.4, υποσημ. 18, σσ. 275-276.

⁴⁸ Η πολιτική των «ίσων αποστάσεων» που ενθαρρύνει το *Ho'orono* θα έλεγα μάλιστα ότι εμφανίζει εντυπωσιακές ομοιότητες με την μεταπολιτική αντίληψη περί του ίδιου του Κράτους, ως μορφώματος που δεν επιλέγει στρατόπεδα, αλλά παίζει μονάχα το ρόλο του αμερόληπτου αναπτυξιακού *διαιτητή* στο παιχνίδι του «υγιούς» οικονομικού ανταγωνισμού: «Το επιτήδευο, υπεύθυνο και εργαλειακά αποτελεσματικό “πιλάτειο” Κράτος δεν ασχολείται ούτε μπορεί να ασχολείται με την κοινωνική δικαιοσύνη και αλληλεγγύη. Εξαντλεί τις παρεμβατικές του δικαιοδοσίες στην τήρηση των κανόνων που οριοθετούν το ρόλο ενός αδιάφορου, αμερόληπτου και αναπτυξιακού *διαιτητή*. Κατά τα άλλα, αρκείται στο να νίπτει τις άμωμες χείρες του» [Τσουκαλάς, 2010: 94].

παράλληλα να *ιεραρχήσουμε* την ευθύνη αυτή– σε ποιο βαθμό αρνείται πραγματικά το ηγεμονικό ιδεολόγημα περί *συλλογικής ευθύνης*;⁴⁹

Αποτελεί κοινό τόπο βέβαια ότι το εν λόγω επιχείρημα δεν είναι μόνο ενοχοποιητικό· είναι ταυτόχρονα και *αποενοχοποιητικό*: η πρόταση «όλοι έχουμε ευθύνη», ισοδυναμεί σημασιολογικά με την πρόταση «κανείς δεν έχει ευθύνη» (είδαμε εξάλλου ότι στο πλαίσιο επιτέλεσης του *Ho'orono*, η έννοια της ευθύνης διαφοροποιείται ριζικά από την έννοια της ενοχής).⁵⁰ Και πραγματικά, κανείς δεν θα μπορούσε να αρνηθεί ότι στο πλαίσιο της σημερινής παγκοσμιοποιημένης ιστορικής συνθήκης, δεν υπάρχει ανθρώπινο πρόβλημα το οποίο να μην αφορά τον καθένα μας, σε μεγαλύτερο ή μικρότερο βαθμό. Το γεγονός όμως ότι όλα τα ανθρώπινα προβλήματα μας αφορούν, δεν σημαίνει καθόλου ότι όλοι οι άνθρωποι ευθύνονται *εξίσου* γι' αυτά, ή μετέχουν *εξίσου* στη δημιουργία τους. Θα πρέπει να θεωρηθεί αυτονόητο, λόγου χάρη, ότι τα ανήλικα παιδιά και οι έφηβοι μαθητές μετείχαν πολύ λιγότερο στη δημιουργία της οικονομικής κρίσης –και συνεπώς ευθύνονται πολύ λιγότερο γι' αυτήν– από τον εκάστοτε κερδοσκόπο μεγαλοεπιχειρηματία ή τον εκάστοτε «λύκο» της Wall Street.⁵¹ Αρνούμενη ωστόσο να προβεί σε μία προσεκτική *ιεράρχηση* της ευθύνης, η επιτέλεση του *Ho'orono* συμβάλλει ώστε τα «του Καίσαρος» να μην αποδίδονται εν τέλει στον Καίσαρα, αλλά στον Καίσαρα και στο Θεό *ταυτοχρόνως*. Ένα αίτημα διαμόρφωσης μίας οικουμενικής ηθικής συνείδησης –να θεωρείς τα προβλήματα των άλλων ως την *altera pars* των δικών σου προβλημάτων, καθώς και αντιστρόφως– μεταφράζεται έτσι σε μια ετυμηγορία συλλογικής και αδιαφοροποίητης ευθύνης των πάντων για τα πάντα, και έναντι των πάντων.

Αφ' ης στιγμής υπάρχει στον καθένα από εμάς «κάτι» που συμβάλλει στην αρνητικότητα του κόσμου, δεν ωφελεί σε τίποτε λοιπόν να συσπειρωνόμαστε σε αντίπαλα στρατόπεδα και να αποδίδουμε ευθύνες εκατέρωθεν. Το μόνο που χρειάζεται είναι να επιτελούμε όσο το δυνατόν συχνότερα το *Ho'orono*, προκειμένου να διαλύσουμε ο καθένας μας το δικό του μερίδιο αρνητικότητας· και μέσα από την διάλυση όλων των ατομικών «μερών» της αρνητικότητας, να ευελπιστούμε ότι θα διαλυθεί κάποτε και το όλον της. Δεν πρόκειται να απαλλαγούμε από την

⁴⁹ Δεν αποτελεί σύμπτωση ότι το ιδεολόγημα περί συλλογικής ευθύνης («Όλοι μαζί τα φάγαμε!») προτάθηκε εξ αρχής από τον αντιπρόεδρο της ελληνικής κυβέρνησης το Σεπτέμβριο του 2010, προκειμένου να νομιμοποιήσει τα μνημονιακά μέτρα εθνικής σωτηρίας. Για την παραπάνω δήλωση –που εξελίχθηκε προοδευτικά σε ένα από τα κυρίαρχα, αλλά και περισσότερο αμφιλεγόμενα σλόγκαν της ελληνικής πρόσληψης της κρίσης– βλ. ενδεικτικά εφημερίδα *Ελευθεροτυπία*, 22 Σεπτεμβρίου 2010, σελ. 5. Βλ. επίσης και σχετικό βίντεο στο www.youtube.com/watch?v=OH-drMQchAU [τελευταία ανάκτηση: 08.09.2012].

⁵⁰ Πρβλ. το γνωστό ρητό “When everyone is responsible, no one is responsible”, το οποίο συνοψίζει τον αμυντικό μηχανισμό της διάχυσης της ευθύνης (diffusion of responsibility). Για τον μηχανισμό αυτό, βλ. ενδεικτικά Lamb, 1999: 5-21.

⁵¹ Αναφέρομαι εν προκειμένω στην ταινία του Martin Scorsese *The Wolf of Wall Street* (2013) η οποία θα μπορούσε να θεωρηθεί μια έξοχη αναπαράσταση της χρηματοπιστωτικής απληστίας η οποία ενοχοποιείται κατ' εξοχήν για το σπάσιμο της «φούσκας» των στεγαστικών δανείων –και κατ' επέκταση, για την οικονομική κρίση του 2008.

αρνητικότητα με συγκρούσεις και με διαδικασίες διαρκούς μετάθεσης των ευθυνών. Θα απαλλαγούμε μονάχα μέσα από ένα γενικευμένο πνεύμα συγχώρησης, κατανόησης και αγάπης: αυτό ακριβώς το οποίο η τεχνική του *Ho'oponopono* προσπορίζει σε εκείνον που την επιτελεί συχνά και συνειδητά.

§6.3.5. Κριτικές παρατηρήσεις

Από τις τέσσερις «λοξές» μας ματιές στις πολιτικές χρήσεις των πνευματικών τεχνικών της *Αρμονικής Ζωής*, καθώς και στις πολιτικές στάσεις που αυτές ενθαρρύνουν στα μέλη της, θα έλεγα ότι είναι δυνατόν να εξαχθούν τουλάχιστον δύο κοινοί παρονομαστές τους: πρώτον, μία τάση *σχετικοποίησης της Ιστορίας*, ως χρονικής αντικειμενικότητας και εξωτερικότητας. Και δεύτερον, μία συνακόλουθη τάση ψυχολογιοποίησης των πολιτικών προβλημάτων και ένταξής τους στο πλαίσιο ενός *μεταφυσικοποιημένου ψυχολογικού ντετερμινισμού*. Οι κοινοί αυτοί παρονομαστές θα μπορούσαν να ιδωθούν ως όψεις του ίδιου νομίσματος, στο βαθμό που αλληλοσυμπληρώνονται και περιχωρούνται διαλεκτικά.

Ψηλαφώ την τάση *σχετικοποίησης της Ιστορίας* στην «ενεργειακή» μεταφυσική (ή ψυχολογία) του EFT, η οποία αρνείται την κοινωνική κατασκευή των «θετικών» συναισθημάτων, των θετικών σκεπτομορφών και των πνευματικών αληθειών· στην απολυτοποίηση του παρόντος, κατά τη διάρκεια του διαλογισμού –είτε ως *nunc aeternum* του Παρατηρητή, είτε ως επικέντρωση στην ενασχόληση της παρούσας στιγμής· και στην άρνηση της πραγματικότητας χάριν του «θετικού» οραματισμού, κατά τη διάρκεια της *προσευχής με συναίσθημα*.

Από την άλλη μεριά, ανιχνεύω σαφείς τάσεις *ψυχολογιοποίησης*, στον τρόπο με τον οποίο οι πνευματικές τεχνικές ενθαρρύνουν τα μέλη της *Αρμονικής Ζωής* να εσωτερικεύσουν τα κοινωνικοπολιτικά τους προβλήματα, προκειμένου να τα επιλύσουν με το ενεργειακό τους «ξεμπλοκάρισμα» (EFT) ή με το «σβήσιμό» τους μέσα στην διαλογιστική σιωπή. Παράλληλα, θα μπορούσα να διακρίνω μια σαφή τάση *μεταφυσικοποιημένου ψυχολογικού ντετερμινισμού* σε τεχνικές όπως η *προσευχή με συναίσθημα* και το *Ho'oponopono*, καθόσον αυτές επιμένουν να συνάγουν την εξωτερική πραγματικότητα αποκλειστικά και μόνο από τις σκέψεις και τα συναισθήματα των υποκειμένων –και μάλιστα κατά τρόπο γραμμικό και αιτιοκρατικό.

Η διαλεκτική περιχώρηση των δύο παραπάνω κοινών παρονομαστών προσδιορίζει σε σημαντικό βαθμό τις πολιτικές στάσεις των μελών της *Αρμονικής Ζωής*, για λόγους που θα πρέπει μέχρι τώρα να έχουν καταστεί προφανείς. Η υποτίμηση της Ιστορίας, για παράδειγμα, δεν μπορεί παρά να συνυφαίνεται με μια παράλληλη υποτίμηση της εξωτερικής δράσης, ως πυροκροτητή της

κοινωνικής αλλαγής: δεν υπάρχει κανένας λόγος να αλλάξουμε τον κόσμο αν η Ιστορία συνιστά απλώς μια ενεργειακή αποκρυστάλλωση. Αντιστοίχως, ο μεταφυσικοποιημένος ψυχολογικός ντετερμινισμός δεν μπορεί παρά να προκρίνει το πρόταγμα της *θεραπείας*, έναντι αυτού της πολιτικής στράτευσης και δράσης. Αφ' ης στιγμής «*δεν είμαι αυτό το σώμα και αυτός ο νους, αλλά μια αιώνια ψυχή στη διαδικασία της εξέλιξης*», είναι εύλογο το πεδίο της πολιτικής μου έκφρασης να μην εντοπίζεται πλέον στην Ιστορία, αλλά στην *ψυχή μου*: να μην βρίσκεται στην μεταμόρφωση της εξωτερικής πραγματικότητας, αλλά στην πνευματική μεταμόρφωση του εαυτού μου.

Μία τέτοια πνευματική μεταμόρφωση είναι εύλογο να μετατοπίζει, κατά το μάλλον ή ήττον, τον εκπαιδευόμενο, από τη συνθήκη του δρώντος υποκειμένου, σ' αυτήν του σιωπηλού παρατηρητή/θεατή. Ας πάρουμε για παράδειγμα τις τεχνικές του *διαλογισμού* και της *προσευχής με συναίσθημα*: είδαμε ότι καταστατική (και ανυπέρβλητη) προϋπόθεση επιτέλεσής τους αποτελεί η συγκρότηση άσκεπτων σωμάτων και σιωπηλών νόων. Η συγκρότηση αυτή εξυπηρετεί την πραγματική και καθόλα θεμιτή ανάγκη των εκπαιδευομένων να κατασιγάσουν τα άγχη και τις μέριμνες τους και να ξεφύγουν προσωρινά από την πίεση των κοινωνικών τους συμβάσεων. Πίσω από μία τέτοια θεραπευτική και πνευματική διάσταση της σιωπής ως έσχατου προπύργιου της εαυτότητας, δεν παύει ωστόσο να υποκρύπτεται ένα συγκεκριμένο πολιτικό διακύβευμα. Κι αυτό, διότι, μιλώντας σε ένα *ητικό* πλαίσιο αναφοράς, η πνευματικοποίηση της σιωπής και της εσωτερικής γαλήνης, δεν λειτουργεί μονάχα ως ανάχωμα απέναντι στους περισπασμούς και τα άγχη της καθημερινότητας –όπως ενδεχομένως διατείνεται. Λειτουργεί επίσης και ως αναστολή όλων των διαδικασιών *δημόσιας λογοδοσίας και υπεράσπισης του εαυτού*: της πραγματικής και καθόλα θεμιτής ανάγκης του υποκειμένου, δηλαδή, να διαμαρτυρηθεί ανοιχτά για την καταπάτηση της αξιοπρέπειάς του (όταν και όποτε αυτή συμβαίνει), να καταγγείλει δημόσια τη θυματοποίησή του και να αμφισβητήσει την αξίωση του ηγεμονικού λόγου να μιλά για το ίδιο, ερήμην του. Μολονότι είναι τεκνηρωμένο ιστορικά ότι ο θυματικός λόγος μπορεί εύκολα να μεταμορφωθεί σε ηγεμονικό, καθώς και αντιστρόφως,⁵² κανείς δεν θα δικαιούτο να στερήσει τα υποκείμενα από το δικαίωμα να *μιλούν* για την πραγματική ή επινοημένη οδύνη τους, με το αιτιολογικό ότι είναι «οι αποκλειστικοί υπεύθυνοι» της πραγματικότητάς τους –ή ότι αρνητικές σκεπτομορφές και αρνητικά συναισθήματα παράγουν μονάχα αρνητικές πραγματικότητες:

«Από δισεκατομμύρια χρόνια σιωπής ερχόμαστε και σε δισεκατομμύρια χρόνια σιωπής θα πάμε. Ας μιλήσουμε λοιπόν, αδιάκοπα και μέχρι θανάτου» [Αμπατζόγλου, 1997: 106].

⁵² Για τις μεταμορφώσεις αυτές, βλ. τις εύστοχες παρατηρήσεις του Pascal Bruckner, 1996: 133-168, 223-319.

Ας μην θεωρηθεί ωστόσο ότι προσπαθώ εν προκειμένω να στοιχειοθετήσω κάποια γενικευμένη καταγγελία εναντίον της επιβιωτικής στάσης: στο πλαίσιο μιας κατάστασης «εξαιρέσης» όπως αυτήν της παρούσας οικονομικής κρίσης, κατανοώ απολύτως την ανάγκη των υποκειμένων να εξασφαλίσουν τουλάχιστον τις συνθήκες μιας ορισμένης υλικής και ψυχολογικής επιβίωσής τους. Οι επιφυλάξεις που θα μπορούσαν να διατυπωθούν σε ένα *ητικό* επίπεδο αναφοράς, αφορούν μονάχα στην αξίωση της επιβιωτικής στάσης να μετονομαστεί σε *εσωτερική ελευθερία* ένεκα μιας συγκεκριμένης «πνευματικής» της επένδυσης –και ακόμα περισσότερο, ως τη μοναδική μορφή «πραγματικής» ελευθερίας. Αν όμως η εσωτερική ελευθερία συνιστούσε μια μορφή «πραγματικής» ελευθερίας, δεν θα έπρεπε τότε να ενθαρρύνει τον απεγκλωβισμό του υποκειμένου από τους «κοινωνικούς του προγραμματισμούς» –όπως οι ίδιοι οι εκπαιδευόμενοι της *Αρμονικής Ζωής* διατείνονται– και επομένως να προκρίνει ένα είδος *πολιτικής ανυπακοής*; Δεν θα όφειλε να εγγυάται τη δυνατότητα του υποκειμένου να αρνηθεί, λόγου χάρη, τους «κοινωνικούς προγραμματισμούς» που του υπαγορεύει η κυρίαρχη «μνημονιακή» πολιτική θέσμιση;

Παραφράζοντας τον Paul Ricoeur, θα έλεγα ότι η κρισιμότητα και περιπλοκότητα του προβλήματος της οικονομικής κρίσης *«απαιτεί τη σύγκλιση της σκέψης, της πράξης (κατά την ηθική και την πολιτική της έννοια), καθώς και ενός πνευματικού μετασχηματισμού των συναισθημάτων»* [Ricoeur 2005: 62]. Από τη μέχρι τώρα διαπραγμάτευσή μας, θα πρέπει να έχει καταστεί σαφές ότι οι πνευματικές τεχνικές της *Αρμονικής Ζωής* βοηθούν τα μέλη της να αμυνθούν ψυχολογικά έναντι των επιπτώσεων της οικονομικής κρίσης (αναφέρθηκα πλειστάκις στον θεραπευτικό, αγχολυτικό και ομοιοστατικό χαρακτήρα τους), όχι όμως να *διαυγάσουν και να καταγγείλουν τα πολιτικά της αίτια*. Γι' αυτόν ακριβώς το λόγο, πιστεύω ότι οι εν λόγω τεχνικές αποπειρώνται πράγματι έναν πνευματικό μετασχηματισμό των σκέψεων, των συναισθημάτων και των ηθικών πράξεων των εκπαιδευομένων· αποτυγχάνουν όμως μετασχηματίσουν επιπλέον και την *πολιτική* τους πράξη –καθόσον την υποτάσσουν εξαρχής στο πρόταγμα της θεραπείας και της πνευματικοποίησης του εαυτού. Υπ' αυτήν την έννοια, θα έλεγα ότι οι πνευματικές τεχνικές της *Αρμονικής Ζωής* συγκροτούν την οικονομική κρίση ως πρόβλημα κατ' εξοχήν θεωρησιακό, συναισθηματικό και ηθικό. Όχι όμως και ως πρόβλημα *πολιτικό*.

§6.4. Η Αρμονική Ζωή μπροστά στην Οικονομική Κρίση

Ένα κεφάλαιο που αποπειράται να σκιαγραφήσει την πολιτική της πνευματικότητας βάσει των πνευματικών τεχνικών της *Αρμονικής Ζωής*, δεν θα μπορούσε να θεωρηθεί ολοκληρωμένο χωρίς μια ειδικότερη αναφορά στις απόψεις των εκπαιδευομένων για τους βασικούς υπαιτίους της

οικονομικής κρίσης, την κυβερνητική διαχείρισή της, αλλά και την ευρύτερη σχέση του πνευματικού δρόμου με την εξουσία και την αντι-εξουσία. Έχοντας αποκλείσει εξ ορισμού την προάσπιση μιας κοινής ιδεολογικής «γραμμής», θα έλεγα ότι οι απόψεις των μελών για τα συγκεκριμένα ζητήματα διαπερνώνται από μία υπόρρητη διαλεκτική ένταση: συμπολιτευτικές και αντιπολιτευτικές τάσεις συνυπάρχουν πολλές φορές στον ίδιο εκπαιδευόμενο και κοινοί τόποι πολιτικής αυτοσυνειδησίας διαρρηγνύονται συχνά από αιφνίδιες πολιτικές παρεκκλίσεις και ελιγμούς. Εξ ου και η διήκουσα ιδέα της παρούσας διατριβής, ότι οι πνευματικές τεχνικές της *Αρμονικής ζωής* ενθαρρύνουν μεν, αλλά ουδέποτε «επιβάλλουν» συγκεκριμένες πολιτικές στάσεις στα μέλη της.

Αναφέρθηκε στην προηγούμενη ενότητα ότι ανεξάρτητα από την ιδιαιτερότητα της πολιτικής στάσης που μπορεί να εξαχθεί από την εκάστοτε πνευματική τεχνική, όλες τους υπακούν σε μία *τάση σχετικοποίησης της Ιστορίας* ως χρονικής αντικειμενικότητας, καθώς και σε μία συνακόλουθη *τάση μεταφυσικοποιημένου ψυχολογικού ντετερμινισμού*. Επιφυλασσομένο να μιλήσω οσονούπω για τις πολιτικές αποκλίσεις των εκπαιδευομένων, θα ήθελα προς στιγμήν να επικεντρωθώ στα στοιχεία που συνοψίζουν τον κοινό πολιτικό τους τόπο –και υπ’ αυτήν την έννοια, συγκροτούν ένα πολιτικό “consensus” της πνευματικότητας. Τα στοιχεία αυτά είναι κατά την άποψή μου τρία:

§6.4.1. Τρία στοιχεία ενός πολιτικού “consensus” της πνευματικότητας

1. Το πρώτο στοιχείο, θεμελιώνεται στην αντίληψη περί *συλλογικής ευθύνης*, όπως την είδαμε να υλοποιείται κυρίως στην τεχνική του *Ho’oroporo*. Πρόκειται, συγκεκριμένα, για μία «σκεπτομορφή» η οποία, καίτοι δεν αφήνεται ποτέ να εκτραχυνθεί προς τις ρατσιστικές συνδηλώσεις του ιδεολογήματος περί «συλλογικής ενοχής», παραδέχεται εν τούτοις τη στενή συνάρθρωση της οικονομικής κρίσης με ένα συλλογικό *modus vivendi*, το οποίο θεωρείται υλιστικό, καταναλωτικό και άμοιρο οποιασδήποτε «πνευματικής» αναφοράς. Μέσα σ’ ένα τέτοιο κατανοητικό πλαίσιο, η οικονομική κρίση δεν συνιστά παρά το υλικό εκτύπωμα των νοοτροπιών ολόκληρης της ελληνικής κοινωνίας, η οποία απώλεσε τα πνευματικά της ερείσματα και ανακήρυξε την ευμάρεια σε αποκλειστικό πρόταγμά της (η ολομέλεια της 17^{ης} Μαΐου επεσήμανε πολύ εύγλωττα αυτό ακριβώς το σημείο). Όπως χαρακτηριστικά αναφέρει ο Najemy σε μια συνεδρία του σεμιναρίου «Αντιμετωπίζοντας δύσκολες εποχές», «*η σκεπτομορφή ότι για την κρίση ευθύνονται μερικοί, και οι υπόλοιποι βιώνουν τα αποτελέσματα, είναι ψευδαίσθηση από πνευματική πλευρά*». Αφ’ ης στιγμής τα πάντα αποτελούν παραλλαγές του Ενός και υπόκεινται σε

αναρίθμητους συμπαθητικούς αλληλοσυσχετισμούς, δεν υπάρχει καμία σκέψη, συναίσθημα ή συμπεριφορά μας ή οποία να μην συνέβαλλε με κάποιον τρόπο στη δημιουργία της παρούσας αρνητικής πραγματικότητας.

Το οικονομικό έλλειμμα μετατρέπεται έτσι σε υποπερίπτωση ενός πνευματικού (και κατ' επέκταση ηθικού) ελλείμματος, το οποίο διακλαδίζεται με τη σειρά του σε ποικίλες εκφάνσεις κοινωνικής παθολογίας: αεργία και οκνηρία, υποτίμηση του πρωτογενούς τομέα παραγωγής και της χειρωνακτικής εργασίας, υπερκαταναλωτισμός και ευζωία. Σε μία από τις πολλές βραδινές μας εξόδους με τα μέλη της χορωδίας, αρχίζουμε να συζητούμε για τα πιθανά αίτια της οικονομικής κρίσης. Κάποια στιγμή, η Ελένη –καλοστεκούμενη εβδομηντάρα, που μου αρέσει να την αποκαλώ χαϊδευτικά «η σούπερ-γιαγιά της *Αρμονικής Ζωής*»– προσδίδει έναν σαφή τόνο αγανάκτησης στη φωνή της. «*Ξέρεις γιατί φτάσαμε ως εδώ;*» με ρωτά.

Γιατί ο Έλληνας δεν δουλεύει! Εγώ είμαι εβδομήντα χρονών γυναίκα, και είμαι ακόμα στην πρώτη γραμμή –έτοιμη να φάω τον κόσμο, αν χρειαστεί. Και ακούς νέα παιδιά που κάθονται στην καφετέρια και λένε «*εγώ δεν πάω να γίνω αγρότης! Σιγά μη γίνω αγρότης!*». Φυσικά, το λένε αυτό γιατί ακόμα υπάρχουν οι γονείς από πίσω. Όταν φύγουν οι γονείς, τότε θέλω να δω τι θα λένε και τι θα κάνουν.

Ο Κυριάκος επαυξάνει: «*Αγοράζουμε ρούχα που δεν τα φοράμε. Πήξαμε στις γεμάτες ντουλάπες. Κάποια στιγμή το κακό παράγινε. Κάτι έπρεπε να γίνει, για να μας βάλει φρένο*». Πριν προλάβω να αρθρώσω την ελάχιστη αντίρρηση, μπαίνει στη συζήτηση και η Μαρία:

Συμφωνώ απόλυτα! Νομίζω ότι ο Έλληνας έπαψε εδώ και πολλά χρόνια να δουλεύει. Δεν παράγουμε τίποτα. Γι' αυτό πιστεύω ότι θα βγούμε από την κρίση μονάχα με πολλή και σκληρή δουλειά. Πρέπει να αλλάξουμε στάσεις και φιλοσοφία ζωής. Η κρίση προέκυψε επειδή μάθαμε στα σπίτια και στα λούσα.

Ανάλογες απόψεις ακούγονται συχνά και με διάφορες αφορμές από πολλά άλλα μέλη της *Αρμονικής Ζωής*. Δεσμευμένες εξαρχής στην αρχή της ηθικής ανταπόδοσης, έχω την εντύπωση ότι οι απόψεις αυτές παραπέμπουν σε κάποιο υπόρρητο συναίσθημα *ressentiment* (πλαγιάσαμε εκεί που στρώσαμε, θερίζουμε αυτά που σπείραμε, και ούτω καθεξής). Παράλληλα όμως συνοψίζουν και ένα αίτημα συνολικής αλλαγής της «φιλοσοφίας ζωής μας» –δηλαδή της πνευματικοποίησής της. Θεωρώ ιδιαίτερα ενδιαφέρον ότι ως κριτήρια μιας τέτοιας πνευματικοποίησης προκρίνονται αφενός, η επανιδιοποίηση της αξίας της *εργατικότητας* και αφετέρου, η παλιννόστηση σε ένα είδος κοινωνίας της *άμεσης* χρείας: «*Να μάθουμε να απλώνουμε το χέρι μας μονάχα μέχρι εκεί που μας παίρνει*», όπως εύγλωττα το διατυπώνει η Κούλα. «*Να μάθουμε να ζούμε με αυτά που έχουμε, και*

όχι με αυτά που δεν έχουμε», όπως λέει ο Αντώνης. Το πρώτο κριτήριο νομιμοποιείται από την ανάγκη της χώρας να επανακάμψει ενεργά στο πεδίο της παραγωγικότητας –ξεκινώντας βέβαια από τον πρωτογενή τομέα, στον οποίο διαθέτει ακόμα επαρκή ερείσματα. Το δεύτερο κριτήριο καλείται να λειτουργήσει ως ασφαλιστική δικλείδα απέναντι στον πειρασμό του υπερκαταναλωτισμού και του χρηματοπιστωτικού δανεισμού –και επομένως ως έναν πιθανό συντελεστή οικονομικής αυτάρκειας.

Σε πολυάριθμες αντίστοιχες συζητήσεις ωστόσο με συντονιστές και εκπαιδευόμενους της *Αρμονικής Ζωής*, δεν διέκρινα ποτέ κάποια υπονοούμενη ή ρητή επιθυμία σύνδεσης των δύο παραπάνω κριτηρίων με κάποιο ευρύτερο οικονομικοπολιτικό αίτημα –όπως θα ήταν, λόγου χάρη, η μονομερής διαγραφή του εθνικού χρέους και η ριζική αναδιάρθρωση των σχέσεων της Ελλάδας με την Ευρωπαϊκή Ένωση. Το επισημαίνω, όχι διότι επιφυλάσσομαι αναγκαστικά απέναντι στα δύο αυτά κριτήρια (κάθε άλλο), αλλά διότι πιστεύω ότι η αποκοπή τους από το συμφραζόμενο της παγκόσμιας οικονομικοπολιτικής σκηνής, αφενός αντιτίθεται στον ολιστικό και οικουμενικό χαρακτήρα του ίδιου του πνευματικού δρόμου, αφετέρου αφήνει σε εκκρεμότητα το κρίσιμο ερώτημα, με ποιον τρόπο η επιστροφή στην πνευματικότητα, τη σκληρή δουλειά και τον πρωτογενή τομέα παραγωγής θα μπορούσε εν τέλει να αποπληρώσει το εθνικό χρέος: ένα χρέος το οποίο ανέρχεται τη στιγμή που γράφονται τούτες οι γραμμές, στο ύψος των τετρακοσίων περίπου δισεκατομμυρίων ευρώ (160, 5% του ΑΕΠ).⁵³ Όσες φορές προσπάθησα να θέσω στους πληροφορητές μου ανάλογα ερωτήματα, μου έκανε εντύπωση η τάση τους να αντιπαρέρχονται τους οικονομικούς δείκτες και τα στατιστικά δεδομένα, προκειμένου να εξάρουν μονομερώς την ατομική συμβολή του καθενός από εμάς στην υπέρβαση της κρίσης. *«Τίποτε δεν μπορεί να αλλάξει, εάν πρώτα δεν αλλάξουμε εμείς»,* αποφαινεται κατηγορηματικά η Φαίνη. *«Όλες οι τυραννίες που γνώρισε η ανθρωπότητα, οφείλονται στο γεγονός ότι κάποιοι θέλησαν να αλλάξουν την εξωτερική πραγματικότητα, χωρίς να αλλάξουν τον άνθρωπο»,* υπογραμμίζει η Ιωάννα. *«Ακόμα κι αν οι δανειστές μας, μας χαρίσουν το χρέος, αν δεν αλλάξουμε τις σκεπτομορφές και τις συνήθειές μας, αν δεν αλλάξουμε τα μυαλά μας σαν άτομα και σαν κοινωνία, πάλι τα ίδια θα κάνουμε, και πάλι θα βρεθούμε να χρωστάμε»,* επισημαίνει ο Κυριάκος. Αποστροφές αυτού του είδους, αφθονούν κυριολεκτικά στο χώρο της *Αρμονικής Ζωής*.

2. Ένα δεύτερο στοιχείο το οποίο προσδιορίζει σε σημαντικό βαθμό τις πολιτικές στάσεις και συμπεριφορές των μελών της *Αρμονικής Ζωής* είναι η εκ μέρους τους *καθολική απαξίωση της βίας*, αλλά και η τάση τους να συναρθρώνουν αιτιακά την *οργή* και το *φόβο* με το αίσθημα της

⁵³ Για το ύψος του εθνικού χρέους βλ. ενδεικτικά www.nationaldebtclocks.org/debtclock/greece. Πρβλ. και <http://countryeconomy.com/national-debt/greece> [ημερομηνία ανάκτησης: 03.12.2013].

αδικίας. Ότι ο πνευματικός δρόμος αποκλείει εξ ορισμού τη βία θα πρέπει να έχει καταστεί σαφές, από τη σημασία που αποδίδεται στον εξαγνισμό της αρνητικότητας μέσα στον εαυτό και στον κόσμο (*Ho'oponopono*), από το αίτημα ενεργειακού «ξεμπλοκαρίσματος» των αρνητικών μας συναισθημάτων και την εκδοχή της αγάπης ως *ειδοποιού* στοιχείου της ταυτότητάς μας (EFT, ανιδιοτελής προσφορά), αλλά επιπλέον και από την ολοκληρωτική απουσία της έννοιας του «αντιπάλου», στο πλαίσιο μιας κοσμοθεωρίας τυπικά ολιστικής και μονιστικής. Εφόσον όλοι μας αποτελούμε εκβλαστήσεις της μίας Οικουμενικής Συνειδητότητας, είναι αδύνατος ο προσδιορισμός κάποιου μεταφυσικού τόπου [locus] της ετερότητας, ο οποίος θα μας επέτρεπε να ταυτοποιήσουμε τον άλλον ως *αντίπαλο*. Δεν υπάρχουν, και δεν μπορεί να υπάρχουν συγκρουσιακές τάσεις μεταξύ των κυττάρων του ίδιου Συμπαντικού σώματος. Υπάρχουν μονάχα ισχυροί δεσμοί συμπάθειας, αλληλεξάρτησης και αγάπης, τους οποίους καλούμαστε να ευοδώσουμε, καταργώντας το πέπλο της μεταφυσικής μας άγνοιας.⁵⁴

Το ατελέσφορο και άτοπο της βίας υπογραμμίζουν πολλά μέλη του Κέντρου, επικαλούμενοι καταστατικές τους πεποιθήσεις: το γεγονός ότι «δεν συμβιβάζεται η βία με την αγάπη», όπως μου εξηγεί η Κατερίνα· την ανάγκη να ακολουθούμε το χρυσό κανόνα της ηθικής (*μην κάνεις στους άλλους αυτό που δεν θέλεις να κάνουν σ' εσένα*), όπως επιμένουν η Νέλλη, η Φαίνη και ο Λεωνίδα· την αρχή του σεβασμού της ατομικής ελευθερίας (*«η ελευθερία του ενός, σταματάει εκεί που αρχίζει η ελευθερία του άλλου»*), καθώς διατείνεται η Χριστίνα· την πνευματική αλήθεια ότι το όμοιο γεννάει το όμοιο –το οποίο σημαίνει ότι «δεν μπορεί να βγει ζωή από το θάνατο, σωστό από το λάθος και θετικό από το αρνητικό», όπως ισχυρίζεται η Αλεξάνδρα. Υπάρχουν ωστόσο και κάποια μέλη τα οποία απορρίπτουν τη βία, όχι απλώς επί τη βάση καταστατικών πεποιθήσεων, αλλά στο όνομα της κοινής εμπειρίας και της κοινής λογικής. «*Ας υποθέσουμε*», λέει ο Αντώνης,

ότι θέλεις να διαμαρτυρηθείς για την κοινωνική αδικία και να αντισταθείς στην κυβέρνηση. Καις λοιπόν ένα αυτοκίνητο, ένα κτήριο, μια τράπεζα. Σπας δυο τζαμαρίες, κάνεις πέντε χειρονομίες και λες από πάνω και δέκα βρισιές στους αστυνομικούς. Και λοιπόν; Διόρθωσες το πρόβλημα; Βγήκε τίποτα;

Καταφεύγοντας στην μακρόχρονη προσωπική του εμπειρία, ο Γεράσιμος υποστηρίζει κάτι ανάλογο:

⁵⁴ Από την άποψη αυτή, ο πνευματικός δρόμος φαίνεται να αναγνωρίζει ως «ριζικό» κακό» όχι τη βία, αλλά την *άγνοια* –και πιο συγκεκριμένα, την άγνοια της ενότητας και της θείας καταγωγής των πάντων [βλ. ενδεικτικά ΤΔ:207]. Σ' αυτήν την εννόηση του «ριζικού» κακού θα μπορούσε κανείς να αναγνωρίσει απόηχους της ινδουιστικής διδασκαλίας περί *avidyā* [Παντουβάς, 1989: 30]. Για την συγκεκριμένη εννόηση *ειδικά* στο χώρο του New Age, βλ. Hanegraaff, 1996: 236-237.

Ακούω πολλούς ανθρώπους να λένε «βγείτε στους δρόμους!» «Σπάστε τα όλα!» Και μου έρχεται να πάω να τους πιάσω και να τους πω: «Ξέρετε μωρέ τι λέτε; Ξέρετε τι ζητάτε; Εγώ έζησα Κατοχή. Ξέρετε τι σημαίνει Κατοχή; Ξέρετε τι σημαίνει, να γίνεται χαλασμός έξω από το ίδιο σου το σπίτι; Να φοβάσαι να περάσεις στο απέναντι πεζοδρόμιο»;

Συνακόλουθη προς το ατελέσφορο και άτοπο της βίας, είναι και η εκδοχή της οργής ως *δευτερογενούς* συναισθήματος, σε σχέση με το φόβο: η σκεπτομορφή δηλαδή που διακηρύσσει ότι οργιζόμαστε μονάχα όταν αισθανόμαστε να απειλείται ένα δομικό στοιχείο της ύπαρξής μας –ένα ζωντανό πλάσμα, ένα αντικείμενο, ή ακόμα και μια ιδέα με την οποία αισθανόμαστε ταυτισμένοι. Κανείς δεν μπορεί να μας εξοργίσει εάν προηγουμένως δεν μας φοβίσει· και κανείς δεν μπορεί να μας φοβίσει, εάν δεν μας κάνει προηγουμένως να πιστέψουμε ότι απειλεί κάτι βαθύτατα δικό μας. Τι θα μπορούσε ωστόσο *πραγματικά* να μας απειλήσει, ως αιώνιες και αθάνατες ψυχές στη διαδικασία της εξέλιξης; Ποιο πρόσωπο ή περίσταση της καθημερινότητας θα μπορούσε να θέσει την ύπαρξή μας υπό σαφές καθεστώς κινδύνου, ενόσω μάλιστα γνωρίζουμε ότι οι δυσκολίες της ζωής δεν συνιστούν παρά μαθήματα που μας αποστέλλει το Σύμπαν για να προάγει την πνευματική μας αυτοσυνειδησία; Τι είναι εν τέλει αυτό που «οργίζεται» μέσα μας: η πραγματική δυνατότητα των άλλων να μας βλάψουν, ή το πνευματικά ανενημέρωτο εκείνο κομμάτι του εαυτού μας, το οποίο η συμπεριφορά των άλλων έρχεται απλώς να μας «καθρεφτίσει»; Σε ποιον ανήκει τελικά το πρόβλημα της οργής: στους άλλους ή σε εμάς τους ίδιους;

Η διαπραγμάτευση των παραπάνω ερωτημάτων, με επαναφέρει αυθόρμητα στη συζήτηση που αναφέρθηκε σε προηγούμενη ενότητα, σχετικά με τη δυνατότητα συμφιλίωσης των εσωτερικών μας συγκρούσεων. Είδαμε τότε,⁵⁵ ότι οι «αρνητικές» συνδηλώσεις της άποψής μου πυροδότησαν μια σειρά διαφωνιών εκ μέρους συγκεκριμένων μελών της ομάδας μου. Αντιλαμβανόμενος το αγεφύρωτο χάσμα της μεταξύ μας αντιπαράθεσης –αλλά και την αδυναμία μας να συναντηθούμε σε μία ελάχιστη έστω κοινή παραδοχή– αισθάνθηκα κάποια στιγμή την ανάγκη να υπαναχωρήσω. «*Συγγνώμη, αδέλφια, για την ένταση που τυχόν δημιούργησα. Σε καμία περίπτωση δεν ήθελα να σας καταπιέσω με τις εμμονές μου. Πολύ πιθανό να κάνω λάθος*». Μου έκανε τότε ιδιαίτερη εντύπωση η απάντηση της Νέλλης: «*Μην ζητάς συγγνώμη, Δημήτρη. Δεν καταπίεσες κανέναν. Μόνος σου καταπιέστηκες*».

Οι πλήρεις συνδηλώσεις της απάντησης αυτής δεν πρόκειται να αποσαφηνιστούν στη συνείδησή μου παρά μονάχα πολύ αργότερα –επ’ ευκαιρία αντίστοιχων περιστατικών θυμού, τα οποία η ομάδα μου κλήθηκε κατά καιρούς να διαχειριστεί. Όταν η Νάνση, λόγου χάρη, μάς εξομολογήθηκε σε κάποια συνεδρία του σεμιναρίου αυτογνωσίας πόσο την εξοργίζει ο παρεμβατισμός της μητέρας της και η μόνιμη τάση της να την διακόπτει ενόσω εκείνη μιλά, ο

⁵⁵ Β'§3.2.3, σσ. 271-272.

Αντώνης της απάντησε: «Δεν είναι η μητέρα σου, Νάνση, το πρόβλημα. Η μητέρα σου απλώς σου καθρεφτίζει κάτι που υπάρχει μέσα σου». Όταν η Ελευθερία ανακίνησε το πρόβλημα της οργής που αισθάνεται για τον προϊστάμενό της, η Φαίνη της είπε: «Για να θυμώνεις, υπάρχει φόβος από πίσω. Θυμώνεις, επειδή πιστεύεις ότι αυτός ο άνθρωπος μπορεί με κάποιον τρόπο να σε απειλήσει». Όταν εγώ ο ίδιος ρωτώ την Κατερίνα τι απεκόμισε από την εικοσαετή πορεία της στον πνευματικό δρόμο, εκείνη αναφέρεται και πάλι στην συνειδητοποίηση της υποκειμενικής αυτής συνιστώσας του θυμού:

Είμαι σε πολύ μεγαλύτερη ισορροπία μέσα μου, είμαι ευχαριστημένη με τον εαυτό μου, αισθάνομαι πολύ καλά με εμένα, ξέρω γιατί βρίσκομαι σ' αυτόν εδώ τον κόσμο [...] Ξέρω βιωματικά πλέον ότι όταν καμιά φορά θυμώνω, δεν θυμώνω με τους άλλους (όπως πίστευα παλιότερα), αλλά θυμώνω με εμένα –κι αυτό το θεωρώ πάρα πολύ σημαντικό, γιατί όταν συμβαίνει, το αποδέχομαι, το παρατηρώ αμέσως, έρχομαι «στο κέντρο μου» και το αντιμετωπίζω όπως πραγματικά πρέπει [...] Αλλά κι όταν οι άλλοι μου επιτίθενται, ξέρω πια ότι δεν είμαι εγώ ο στόχος. Είναι για δικούς τους λόγους που αντιδρούν ή συμπεριφέρονται μ' αυτόν τον τρόπο.

Σε απαντήσεις όπως οι παραπάνω, ανιχνεύω πρωτίστως μία αμήχανη σπουδή να εσωτερικευθούν και να ψυχολογιοποιηθούν πάση θυσία τα αίτια της οργής. Λέξη-κλειδί θεωρώ εδώ την έννοια του «καθρεφτίσματος»: μίας ακόμη μετωνυμίας της καθολικής συμπάθειας και αλληλεξάρτησης των πάντων, η οποία λειτουργεί εν προκειμένω ως στρατήγημα για να επανασυναγάγει την οργή στον εαυτό. Η Νάνση, η Ελευθερία και η Κατερίνα δεν θυμώνουν με κάποια εξωτερική προς αυτές και αντικειμενική συνθήκη ματαίωσης ή αδικίας· θυμώνουν επειδή οι άλλοι «καθρεφτίζουν» σ' αυτές το φόβο, την άγνοια και τις προσκολλήσεις τους· θυμώνουν με τον φοβισμένο και πνευματικά συσκοτισμένο εαυτό τους. Θυμώνουν, εν κατακλείδι, στο βαθμό που εξακολουθούν να είναι δέσμιες της σκεπτομορφής ότι οι «άλλοι» φταίνε για όσα τους συμβαίνουν, ενώ στην πραγματικότητα υφίστανται απλώς τις συνέπειες των επιλογών, των προσκολλήσεων και των φόβων τους –«έλκουν» από το μορφογενετικό πεδίο τις δονήσεις των λανθασμένων σκεπτομορφών και των αρνητικών τους συναισθημάτων.

Κάτι αντίστοιχο νομίζω ότι ισχύει και στην περίπτωση της δικής μου στιχομυθίας με τη Νέλλη. Κανένας «εκεί έξω» δεν μπορεί αντικειμενικά να με εξοργίσει και να με καταπιέσει. Εγώ επιτρέπω στον εαυτό μου να εξοργιστεί και να καταπιεστεί, στο βαθμό που εκχωρώ το δικαίωμα στους άλλους να με εξοργίζουν και να με καταπιέζουν –μα πάνω απ' όλα, στο βαθμό που επιτρέπω στον εαυτό μου να φοβάται, να εμμένει στις προσκολλήσεις του και να αγνοεί την

ανώτερη πνευματική του φύση. Το πρόβλημα δεν έγκειται στον «κακό» χαρακτήρα των άλλων, αλλά στους δικούς μου ανεξόφλητους λογαριασμούς με το φόβο, καθώς εξάλλου και στην ελλιπή μου πνευματική αυτογνωσία.

Τη διαδικασία εσωτερίκευσης και ψυχολογιοποίησης των αιτίων της οργής θα τη συναντήσουμε πολλές φορές στα σεμινάρια της *Αρμονικής Ζωής*, συναρθρωμένη πάντοτε με την ανάγκη των εκπαιδευομένων να αναγνωρίσουν πρωτίστως τη δική τους ευθύνη για την αδικία την οποία υπέστησαν. Στο ερώτημα «πώς αντιδράτε απέναντι στην αδικία», η Χρύσα, λόγου χάρη, απαντά:

Δεν έχω αισθανθεί πολλές φορές αδικία. Όσες φορές όμως πήγε να με αγγίξει, ξέρω ότι συνέβαλλα σ' αυτήν εκατό τοις εκατό, γιατί δεν έβαλα τα όριά μου, δεν ξεκαθάρισα κάποια πράγματα και επέτρεψα στον άλλο να μου στήσει ό,τι μου έστησε. Οπότε, πώς μπορώ να θεωρήσω τον εαυτό μου αδικημένο, αφού εγώ τον οδήγησα εκεί που τον οδήγησα;

Παραπλήσιες απόψεις διατυπώνονται και από πολλά άλλα μέλη της *Αρμονικής Ζωής*:

Η αδικία είναι καθαρά υποκειμενική υπόθεση. Προσωπικά προσπαθώ να μην είμαι άδικη, αλλά δεν ξέρω τι είναι δίκαιο και τι άδικο. Νομίζω ότι για τον καθένα είναι μια προσωπική υπόθεση (Έλσα).

Σκέφτομαι ότι δεν υπάρχει αδικημένος ή αδικημένη. Υπάρχει μόνο αδικία που –δεν ξέρω πώς να στο πω– είναι απλά ένας όρος, μια λέξη. Δεν μπορεί να σε αδικήσει κανείς αν εσύ δεν θέλεις να αδικηθείς. Πώς δηλαδή θα μπορούσε να σε «αδικήσει»; (Μαρία).

Ποτέ στη ζωή μου δεν μου άρεσε να παίζω το ρόλο του θύματος. Όποτε έπαιξα αυτόν τον ρόλο και αισθάνθηκα προδοσία ή αδικία, το αποδέχτηκα και λέω ότι πήρα ένα καλό μάθημα για τη ζωή μου (Κούλα).

Στο θέμα της αδικίας, με βοηθάει πολύ να σκέφτομαι τη διδασκαλία για το κάρμα. Μόνον έτσι μπορώ να τη διαχειριστώ πια και να αντιδράσω ανάλογα. Σε κάποιες στιγμές μπορεί να μην αντιδράσω καθόλου· σε κάποιες άλλες –αφού πρώτα ζητήσω εσωτερική καθοδήγηση– μπορεί και να αντιδράσω (Αθηνά).

Νομίζω ότι τα παραθέματα αναπαράγουν με διαφορετική κάθε φορά διατύπωση, τη λογική της πρώτης στροφής του «ύμνου» της *Αρμονικής Ζωής*. Οργή, φόβος, αδικία ή οτιδήποτε άλλο κι αν συμβεί στη ζωή των εκπαιδευομένων, δεν συνιστά κατ' ουσίαν παρά μονάχα «κάρμα ή ψυχής επιλογή»: αποπληρωμή ενός καρμικού λογαριασμού, άμεσο επακόλουθο παρελθοντικών πράξεων ή απότοκος προσωπικής απόφασης. Αφ' ης στιγμής όμως ο «ύμνος» αποδίδει τα παραπάνω αίτια

στην ολότητα της ζωής («ό,τι κι αν συμβεί»), έπεται ότι το πεδίο εφαρμογής τους δεν περιορίζεται στον προσωπικό μας μικρόκοσμο, αλλά επεκτείνεται και στο μακρο-επίπεδο της ευρύτερης κοινωνικοπολιτικής μας πραγματικότητας. Υπ' αυτήν την έννοια, η οικονομική κρίση είναι αδύνατον να εκληφθεί ως κάτι που έπεσε «εξαίφνης» από τον ουρανό: αντιθέτως, συνιστά αποκρυστάλλωμα των δικών μας επιλογών, σκεπτομορφών και συμπεριφορών. Αν ανακινεί μέσα μας συναισθήματα οργής, φόβου ή αδικίας, τούτο οφείλεται στο γεγονός ότι δεν έχουμε αναλάβει ακόμα πλήρη ευθύνη απέναντι στη συνθήκη που εμείς οι ίδιοι δημιουργήσαμε –εξ ου και αρνούμαστε να αναγνωρίσουμε τις βαθύτατες υποκειμενικές ρίζες των παραπάνω συναισθημάτων. Καταφεύγουμε έτσι στην εύκολη λύση: την εξωτερίκευση και κατεύθυνσή τους προς έναν επινοημένο στόχο (την «κυβέρνηση» ή τους «πολιτικούς»), αντί να εκλάβουμε τα συναισθήματα αυτά ως δημιουργικές αφορμές για να συντρίψουμε το κακό στη ρίζα του –να υπερβούμε δηλαδή οριστικά τους φόβους, τις προσκολλήσεις και την άγνοια της πνευματικής μας φύσης. Όπως χαρακτηριστικά αναφέρει ο Najemy σ' ένα μάθημα του σεμιναρίου «Αντιμετωπίζοντας Δύσκολες Εποχές»,

η κάθε κυβέρνηση δεν είναι τίποτε άλλο παρά η έκφραση της ομαδικής συνειδητότητας του λαού. Χρειάζεται να πάρουμε την ευθύνη γι' αυτό. *Εμείς* δημιουργούμε την κυβέρνηση που αξίζουμε, που αναλογεί στον τρόπο σκέψης μας. Αν δεν πάρουμε την ευθύνη για τις κυβερνήσεις μας, αν δεν δεχθούμε ότι είναι καθρέφτης μας, κανένα πρόβλημα δεν πρόκειται να λυθεί.⁵⁶

Για ακόμα μία φορά, η επίκληση της έννοιας του «καθρεφτίσματος» είναι ενδεικτική στο συγκεκριμένο σημείο. Κανείς δεν θα μπορούσε να αρνηθεί έναν βαθμό συστοιχίας ανάμεσα στην πλειοψηφούσα λαϊκή βούληση και την κυβερνητική της εκπροσώπηση. Είναι δυνατόν, ωστόσο, να κατανοηθεί αυτή η συστοιχία με όρους ενός γραμμικού και μονοσήμαντου καθρεφτίσματος» –κι

⁵⁶ Η ίδια άποψη είδαμε ότι εκφράστηκε από την Κούλα, στο πλαίσιο της ολομέλειας της 17^{ης} Μαΐου [πρβλ. Β', §1.3.1, σελ. 136]. Η άποψη επαναλαμβάνεται επίσης και στο *Εγχειρίδιο Επιβίωσης, Εξέλιξης και Ευτυχίας στη Σημερινή Κρίση*: «Μπορεί να φαίνεται ότι οι άλλοι άνθρωποι ή οι διάφορες εξουσίες, ή ο Θεός, ή άλλες πολιτικές ή εμπορικές δυνάμεις δημιουργούν την πραγματικότητά μας. Αλλά στην αλήθεια αυτοί είναι απλώς καθρέφτες του εσωτερικού μας κόσμου και ερεθίσματα για την πιθανή μας εξέλιξη» [Najemy et al, 2010: 39]. Θα άξιζε πάντως να αναφερθεί ότι το επιχείρημα δεν ευσταθεί, καθόσον γνωρίζουμε ότι στο πλαίσιο του αντιπροσωπευτικού συστήματος διακυβέρνησης, η εκάστοτε κυβέρνηση συνιστά έκφραση των συμφερόντων της *πλειοψηφίας* του κοινωνικού σώματος –και όχι κάποια μεταφυσικοποιημένη απορροή της «ομαδικής» συνειδητότητάς του. Εξάλλου ποιο είναι το εμπράγματο και κοινωνικό δεδομένο αυτής της «ομαδικής συνειδητότητας»; Βάσει της απογραφής του 2011, η ελληνική κοινωνία έχει σήμερα περίπου ένα εκατομμύριο μετανάστες, οι οποίοι δεν έχουν δικαίωμα ψήφου. Σ' αυτούς, ως συνυπολογιστούν περίπου δύο εκατομμύρια σχολικού πληθυσμού, καθώς και συγκεκριμένες πληθυσμιακές ομάδες οι οποίες δυσκολεύονται να εξασκήσουν το εκλογικό τους δικαίωμα για λόγους ανεξάρτητους της θέλησής τους: υπηρετούντες στο στρατό, οι οποίοι αδυνατούν να πάρουν εκλογική άδεια, υπέργηροι και ασθενείς με προβλήματα μετακίνησης, έγκλειστοι παντός είδους, άτομα με ειδικές ανάγκες –και ούτω καθεξής. Ας σημειωθεί, τέλος, ότι η εκλογική αναμέτρηση του Ιουνίου του 2012, διέρρηξε ακόμα περισσότερο τις σχέσεις της με την «ομαδική συνειδητότητα» της κοινωνίας, καθόσον προσέδωσε πενήντα βουλευτικές έδρες ως «bonus» στο πρώτο κόμμα.

ακόμα περισσότερο: να αναχθεί ο μηχανισμός του «καθρέφτισματος» σε γενική εξηγητική αρχή της οργής; Νομιμοποιείται, λόγου χάρη, να ισχυριστεί κανείς ότι η οργή και το μίσος των Ελλήνων υπόδουλων για την οθωμανική αυτοκρατορία δεν θεμελιωνόταν στις αντικειμενικές εξουσιαστικές δομές της τελευταίας, αλλά στο γεγονός ότι εκείνη τους «καθρέφτιζε» τους φόβους, τις προσκολλήσεις και τη μεταφυσική τους άγνοια; Δικαιούται κανείς να ισχυριστεί ότι η απόφαση της ελληνικής κυβέρνησης να ψηφίσει το μεσοπρόθεσμο σχέδιο δημοσιονομικής στρατηγικής «καθρέφτισε» στους εκατοντάδες χιλιάδες διαδηλωτές του Συντάγματος, τον Ιούνιο του 2011, απλώς και μόνο την μεταφυσική τους άγνοια και τις προσκολλήσεις τους;

Πέρα από το γεγονός ότι η κατανόηση της οργής και του θυμού αποκλειστικά και μόνον ως υποπροϊόντων του φόβου προσκρούει σε επιστημολογικές και θεωρητικές ενστάσεις,⁵⁷ θα έλεγε κανείς ότι οι αξιώσεις της ψυχολογιοποίησης εμφανίζονται εν προκειμένω τόσο απόλυτες, ώστε μοιάζουν σαν να θέλουν να ξεμπερδέσουν προκαταβολικά με κάθε ενδεχόμενο *απτών και αντικειμενικών τεκμηρίων αδικίας*: τεκμηρίων, θέλω να πω, των οποίων ο *απαράγραπτα τραυματικός χαρακτήρας* δεν επιδέχεται εύκολα θεραπευτική αναπλαισίωση –και γι’ αυτόν ακριβώς το λόγο αξίζουν πέρα-ως-πέρα την οργή και την κατακραυγή μας: το Άουσβιτς, τα Γκουλάγκ, οι ατομικές βόμβες στη Χιροσίμα και το Ναγκασάκι, οι δολοφονίες αμάχων στη Σρεμπένιτσα, τα στρατόπεδα βιασμών της Ομάρσκα. Να θεωρήσει κανείς τέτοια τεκμήρια αδικίας είτε ως απότοκο επιλογών του παρελθόντος, είτε ως ιδιότυπες περιπτώσεις ομαδικών «καρμικών» αποπληρωμών, θα συνιστούσε κατά τη γνώμη μου σαφή παραχώρηση στον κυνισμό⁵⁸ –ή, για να παραφράσω τον Norman Mailer, θα παρέπεμπε σε μια κατάσταση *καρμικής απορρύθμισης* ή ακόμα και *καρμικού πανικού* [πρβλ. Mailer, 2007: 61].

3. Ένα τρίτο στοιχείο, τέλος, το οποίο προσδιορίζει το πολιτικό “consensus” των μελών της *Αρμονικής Ζωής*, είναι η σκεπτομορφή ότι τα πάντα γίνονται για κάποιο λόγο, έχουν νόημα

⁵⁷ Σύμφωνα, λόγου χάρη, με τους Oatley & Jenkins, η ψυχολογία των συναισθημάτων αναγνωρίζει τον *αυτοφυή* (και όχι παράγωγο) χαρακτήρα του φόβου, εγγράφοντάς τον σε μία από τις έξι θεμελιώδεις και μη-αναγώγιμες συγκινήσεις: «χαρά, έκπληξη, θυμός, φόβος, θλίψη, αηδία» [2004: 57]. Αλλά και ο Αριστοτέλης, στη διεξοδική ανάλυσή του περί των ανθρωπίνων παθών, ενώ έχει την τάση να αποδίδει γενικά το θυμό στην ματαιώση της επιθυμίας ή στην περιφρόνηση, δεν παραλείπει εν τούτοις να επισημάνει συγκεκριμένα είδη θυμού τα οποία είναι αδύνατον να υπαχθούν σε κάποιο υπο-κείμενο συναίσθημα –όπως αυτό του φόβου. Τέτοια είδη θυμού είναι, για παράδειγμα, ο *θυμός της εκδίκησης*, ο οποίος όχι μόνο δεν προϋποθέτει φόβο, αλλά αντιθέτως, συναρθρώνει στο εσωτερικό του την ηδονή και την ελπίδα: «καὶ πάσῳ ὄργῳ πεισθαι τίνα ὄδον ἢ τῆς ἑπιπέδας τοῦ τιμωρίσασθαι» [Αριστοτέλης, χ.χ.: 174 (B', 2 1378b)]. Αναφέρεται επίσης ο θυμός που προκαλείται από τους *φίλους*, όταν τυχαίνει να μας απογοητεύουν τόσο με τις πράξεις, όσο και με τις *παραλείψεις* τους: «τοῖς δὲ φίλοις, ἂν τε μὲν ἐλέγωσιν ἢ ποιῶσιν, καὶ ἢ τι μᾶλλον ἢ τανάντια καὶ ἢ μὲν ἀσθάνωνται δεομένων» [ο.π.,: 182 (1379b, 10)].

⁵⁸ Όπως εύστοχα σχολιάζει εν προκειμένω ο Slavoj Žižek: «Όταν βρισκόμαστε αντιμέτωποι με ένα γεγονός όπως το Ολοκαύτωμα ή ο θάνατος εκατομμυρίων ανθρώπων τα τελευταία χρόνια στο Κογκό, δεν είναι αισχρό να ισχυριζόμαστε ότι αυτά τα μελανά σημεία έχουν κάποιο βαθύτερο νόημα, δια του οποίου συμβάλλουν στην αρμονία του όλου; Υπάρχει κάποιο όλον, το οποίο να μπορεί να δικαιολογήσει τελεολογικά και, ως εκ τούτου, να αντισταθμίσει ή να αναιρέσει ένα γεγονός όπως το Ολοκαύτωμα;» [Žižek, 2010: 206].

και συγκλίνουν σ' έναν τελικό σκοπό. Η σκεπτομορφή θα μπορούσε να διατυπωθεί και αντιστρόφως: τίποτε δεν γίνεται τυχαία και κανένα «κακό» δεν είναι δυνατόν ποτέ να συμβεί, εάν η Οικουμενική Συνειδητότητα (ή το Σύμπαν) δεν επιτρέψουν να συμβεί, προς όφελος της πνευματικής μας εξέλιξης. Μολονότι έτσι οι παγκόσμιες διαστάσεις του προβλήματος της οικονομικής κρίσης απαιτούν τη λήψη μέτρων σκληρής δημοσιονομικής λιτότητας, τα μέλη της *Αρμονικής Ζωής* τείνουν να πιστεύουν ότι η στενάχωρη συνθήκη του παρόντος μπορεί εν τέλει να λειτουργήσει *υπέρ*, και όχι εναντίον μας. Όπως έδειξε με ανάγλυφο τρόπο η ολομέλεια της 17^{ης} Μαΐου, μια εναλλακτική (=«πνευματική») κατανόηση της οικονομικής κρίσης θεωρείται από συντονιστές και εκπαιδευόμενους εφικτή, στο βαθμό που αναδεικνύει τις ανεξάντλητες δυνατότητες του εσωτερικού μας (πνευματικού) δυναμικού. Η οικονομική κρίση δεν είναι απαραίτητα κάτι το κακό· αντίθετα, συνιστά μια θαυμάσια ευκαιρία να επαναξιολογήσουμε τις αξίες μας, να γνωρίσουμε καλύτερα τον εαυτό μας και να ανακαλύψουμε εκ νέου το σκοπό της ζωής μας· είναι ένας επώδυνος, αλλά αποτελεσματικός τρόπος κάθαρσης του κοινωνικού σώματος από τις τοξίνες του –ήγουν, από τους αυτοκαταστροφικούς τρόπους σκέψης και συμπεριφοράς, καθώς και από τα «αρνητικά» συναισθήματά του. Ας μην λησμονούμε ότι το Σύμπαν δεν θα επέτρεπε εξαρχής την εμφάνιση του προβλήματος της κρίσης, εάν αυτή δεν είχε κάποιο σημαντικό ρόλο να παίξει στην προαγωγή της πνευματικής μας εξέλιξης. Αυτόν ακριβώς τον σημαντικό ρόλο καλούμαστε τώρα εμείς να διαυγάσουμε και να επιτελέσουμε –ως άτομα, ως κοινωνία, αλλά και ως έθνος.

Αν η παραπάνω εννόηση της κρίσης συνιστά απαραίτητη προϋπόθεση για την πνευματική αντιμετώπισή της, νομιμοποιούμαστε τότε να εφαρμόσουμε αναδρομικά το σχήμα θεοδικίας της *Αρμονικής Ζωής*, υποστηρίζοντας ότι υπάρχει αντιστοίχως κάποιος βαθύτερος λόγος πνευματικής εξέλιξης, για τον οποίο το Σύμπαν επέτρεψε το Άουσβιτς; Έθεσα ευθέως αυτό το ερώτημα στον Najemy, κατά τη διάρκεια μιας ολομέλειας του σεμιναρίου αυτογνωσίας:

Δημήτρης: Bob, αυτή η ιδέα ότι η ζωή είναι ένα σχολείο και πως οτιδήποτε μας συμβαίνει είναι για την εξέλιξή μας, μου φαίνεται λιγάκι παρατραβηγμένη. Αν ακολουθήσουμε πιστά αυτήν την ιδέα, τότε τα πάντα όσα συνέβησαν μέσα στην Ιστορία, καλώς συνέβησαν. Ισχύει κάτι τέτοιο; Το Άουσβιτς καλώς συνέβη;

Najemy: Κοίτα. Μέσα στο πλαίσιο της εξέλιξης μάθαμε πολλά. Μάθαμε ότι η ανθρώπινη ζωή είναι αθάνατη. Μάθαμε ότι έγιναν αδικίες και θηριωδίες. Όλη αυτή η γνώση έχει σφραγιστεί στο συλλογικό υποσυνείδητο της ανθρωπότητας –π.χ. το τι σημαίνει ρατσισμός, το πού μπορεί να οδηγήσει– γεγονός που είναι αποτρεπτικό στο να ξαναγίνει...

Βαγγέλης (διακόπτοντας): Κι όμως ξαναγίνεται, Bob.

Najemy: Όχι σε τόσο μεγάλο βαθμό. Αυτήν τη στιγμή που μιλάμε, δεν ξέρω να γίνεται κάποια γενοκτονία. Δεν πιστεύω ότι υπάρχει κάτι που δεν είναι αυτό που *πρέπει* να συμβεί, λογαριάζοντας το επίπεδο εξέλιξης που βρισκόμαστε και τα μαθήματα που είμαστε ικανοί να πάρουμε αυτήν τη στιγμή. Αυτή η οικονομική κρίση για ποιον λόγο γίνεται; Για να *μάθουμε*. Μάθαμε σημαντικά πράγματα μέσα από την κρίση αυτή. Ξαφνικά λέμε: «υπάρχει παρακράτος», «χάνονται λεφτά από δω κι από κει» –μια πραγματικότητα που ξέραμε τόσα χρόνια, αλλά δεν είχαμε κίνητρο να τη φτιάξουμε. Και τώρα βλέπουμε κάποια προσπάθεια να υπάρχει λίγη έστω ευλικρίνεια, να μην υπάρχουν φακελάκια, να καθαρίσει το κράτος. Θα υπήρχε όλη αυτή η προσπάθεια χωρίς την κρίση;

Το πρόβλημα τέθηκε ξανά λίγες εβδομάδες αργότερα, σε μία συζήτηση στο πλαίσιο των μικρών ομάδων του δευτέρου έτους αυτογνωσίας. Παραλλάσσοντας ελαφρώς την καταστατική πνευματική αλήθεια της *Αρμονικής Ζωής* περί συμπαντικών μαθημάτων, ο Αντώνης ισχυρίζεται ότι κάθε δυσκολία της ζωής συνιστά μια ιδανική ευκαιρία για να σκεφτούμε εναλλακτικούς τρόπους σκέψης και συμπεριφοράς, οι οποίοι θα μας βοηθήσουν να διατηρήσουμε την ψυχραιμία μας και να βγούμε ωφελημένοι από τα προβλήματά μας. Σ' ένα αυστηρά ατομικό επίπεδο, δεν αποκλείεται κάτι τέτοιο πράγματι να ισχύει νομιμοποιούμαστε ωστόσο να αναγάγουμε την συγκεκριμένη άποψη σε διαχρονικό ιστορικό κανόνα; Η Μαλκίτα θέτει το ερώτημα με κάθε παρρησία:

Μαλκίτα: Εάν ήταν εδώ ο Ναπολέων και είχε υποστεί το Βατερλό, τι θα του λέγαμε; Ότι πήρε ένα πολύ καλό μάθημα;

Αντώνης: Θα του λέγαμε ότι κατέστρεψε μια αυτοκρατορία για να αναγεννηθεί δυνατότερη. Θα του λέγαμε ότι το Βατερλό ήταν ανάγκη να γίνει, όπως και ο Χίτλερ έπρεπε να κάνει το δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο, γιατί μετά απ' αυτόν, ξαναγεννήθηκε η ανθρωπότητα και πέρασαν εξήντα χρόνια μέσα στην ευημερία. Τώρα με την οικονομική κρίση γίνεται κάτι ανάλογο –και πάλι θα αρχίσουμε μια καινούργια ζωή.

Δεν προτίθεμαι να εξετάσω την ιστορική εγκυρότητα και αληθοφάνεια των παραπάνω επιχειρημάτων. Θα περιοριστώ μονάχα να υπογραμμίσω ότι, στα δικά μου τουλάχιστον μάτια, τα ερωτήματα των εκπαιδευομένων υποδηλώνουν ένα είδος σκεπτικισμού και αμφιθυμίας απέναντι στα συγκεκριμένα επιχειρήματα. Για να το πω απερίφραστα, η εντύπωση που απεκόμισα σε όλη τη διάρκεια της επιτόπιας έρευνάς μου από ανάλογες ενστάσεις, είναι ότι το σύστημα θεοδικίας της *Αρμονικής Ζωής* δεν κατάφερε ποτέ να πείσει *απολύτως* τους εκπαιδευομένους της. Υπάρχει πάντοτε κάτι το ανεπίτρεπτα γενικευτικό σε τέτοιες εσπευσμένες εικασίες, οι οποίες προσπαθούν να βεβαιώσουν επί τη βάσει μιας «χαλκέντερης» αισιοδοξίας, ότι ο συνολικός απολογισμός της

Ιστορίας είναι θετικός [πρβλ. Ricoeur, 2005:49]. Και σίγουρα απαιτείται κάτι πολύ περισσότερο από αγαθές προθέσεις και ισχυρές δόσεις οπτισμού για να νομιμοποιηθούν ανάλογα εγχειρήματα.⁵⁹ Όσοι εκπαιδευόμενοι της *Αρμονικής Ζωής* αποφασίζουν πάντως να αναλάβουν το ρίσκο ενός τέτοιου οπτισμού (και είναι οι περισσότεροι), αποδεικνύεται ότι το κάνουν για δύο βασικούς λόγους: πρώτον, εξαιτίας των εν γένει αγχολυτικών και αποενοχοποιητικών συνδηλώσεων κάθε αισιόδοξης θέασης της πραγματικότητας· και δεύτερον, διότι τα αιτήματα των εκπαιδευομένων –το επαναλάβαμε πολλές φορές στην πορεία της παρούσας διατριβής– δεν είναι ακαδημαϊκά, αλλά πρακτικά και βιωματικά: αυτό που πρωτίστως τους ενδιαφέρει είναι η εξεύρεση λύσεων σε απτά και συγκεκριμένα προβλήματα του παρόντος, και όχι κάποια «εγκεφαλική» προσπέλαση του προβλήματος του Κακού. Γι' αυτόν ακριβώς το λόγο, αν το σύστημα θεοδικίας που προάγει η *Αρμονική Ζωή* βοηθά τα μέλη της να θωρακιστούν ψυχολογικά στο εδώ-και-τόρα, έναντι των επιπτώσεων της οικονομικής κρίσης, κανένα αναλυτικό επιχείρημα δεν μπορεί εν τέλει να παρεμποδίσει την υιοθέτησή του: η «βούληση πίστης» αποδεικνύεται για ακόμα μία φορά δυνατότερη του σκεπτικισμού.

Το μόνο που θα μπορούσε κανείς να παρατηρήσει εν αναφορά προς το σύστημα αυτό, είναι ότι αντιτίθεται σε εσωτερικά κριτήρια της ίδιας της πνευματικής υποκειμενοποίησης –όπως τουλάχιστον αυτή προάγεται στο πλαίσιο της *Αρμονικής Ζωής*. Όλες οι πνευματικές τεχνικές τις οποίες εξετάσαμε μέχρι τώρα, αποδίδουν τη μέγιστη δυνατή έμφαση στο *παρόν*, στο ακατάλυτο πνευματικό περιεχόμενο της *στιγμής*, στο *nunc aeternum* του Παρατηρητή· όλες τους, με άλλα λόγια, ενθαρρύνουν μια τάση σχετικοποίησης του παρελθόντος και του μέλλοντος, ως χρονικών διαστάσεων που στερούνται οντολογικής πραγματικότητας. Είναι η πρώτη φορά που ζητείται τώρα από τους εκπαιδευόμενους να κοιτάζουν την πραγματικότητα από τη σκοπιά των *προοπτικών της*, και όχι από τη σκοπιά του παρόντος· από τη σκοπιά των *δυνητικών πνευματικών της συνεπαγωγών*, και όχι από τη σκοπιά των επιπτώσεών της στο εδώ-και-τόρα. Για να το θέσω με διαφορετικούς όρους, είναι η πρώτη φορά που οι εκπαιδευόμενοι καλούνται να εγκύψουν στη *μελλοντικότητα* της οικονομικής κρίσης και όχι στην παροντικότητά της –σε αυτό που *μπορεί να*

⁵⁹ Θα μπορούσαμε να πούμε ότι το εγχείρημα στοιχειοθέτησης ενός μεταφυσικού νοήματος της Ιστορίας –και μάλιστα *θετικού*– προσκρούει σε τρεις ανυπέρβλητες δυσκολίες: πρώτον, είναι αναχρονιστικό, καθόσον αναπαράγει την παρωχημένη αντίληψη περί ιστορικής νομοτέλειας –θεολογικής ή εκκοσμικευμένης [για μια σύνοψη της προβληματικής περί ιστορικής νομοτέλειας, βλ. Βέϊκος, 1987: 192-210· για το ανέφικτο ενός «τελικού» νοήματος της Ιστορίας, βλ. Popper, 1982 [1945]: 383-414]. Δεύτερον, προϋποθέτει ένα αρχιμήδειο στήριγμα έξωθεν της Ιστορίας, το οποίο είναι αδύνατον να ανευρεθεί. Όπως χαρακτηριστικά επισημαίνει ο Heinrich Rickert, «μόνο μέσα από το ιστορικό μπορεί να οδηγή ο δρόμος προς το υπερϊστορικό» [αναφέρεται από Βέϊκο, ο.π.,:36]. Και τρίτον, ένας θετικός απολογισμός της Ιστορίας όχι μόνο δεν είναι κριτικά επαληθεύσιμος, αλλά επιπλέον διαψεύδεται από τα ίδια τα πραγματολογικά δεδομένα της παρούσας ιστορικής συνθήκης. Παραπέμποντας, λόγου χάρη, στο άρθρο του Iain Ferguson, "Capitalism and Happiness", ο Chris Harman ισχυρίζεται ότι σήμερα «οι άνθρωποι, ακόμα και στις βιομηχανικά ανεπτυγμένες χώρες, είναι λιγότερο ευτυχισμένοι από όσο ήταν παλιότερα» [Harman, 2011: 11].

σημαίνει για την πνευματική μας εξέλιξη, και όχι σε αυτό που *εν τοις πράγμασι* σημαίνει για την παρούσα οικονομική και κοινωνικοπολιτική συνθήκη.

Έναντι ενός επώδυνου και ανεπιθύμητου παρόντος, παρωθούμαστε έτσι στη συγκεκριμένη περίπτωση να ακολουθήσουμε την αντίστροφη προοπτική από αυτήν που ενθαρρύνει ο πνευματικός δρόμος: να διαφύγουμε προς την αισιόδοξη δυνητικότητα του μέλλοντος, να σκεφτούμε την «επόμενη μέρα» της οικονομικής κρίσης (προεξοφλώντας εξ αρχής την ύπαρξή μας μέσα σε αυτήν) και επομένως να πεισθούμε για το βραχύβιό της. Ο ελιγμός είναι νομίζω προφανής: όταν ο εκπαιδευόμενος κατατράχεται από ενοχές σε σχέση με το παρελθόν ή από μέριμνες και άγχη σε σχέση με το μέλλον, ο πνευματικός δρόμος του ζητά να επικεντρωθεί στο *nunc aeternum* του Παρατηρητή και στην ασφάλεια της παρούσας στιγμής· όταν όμως είναι η *παρούσα στιγμή* αυτή που γεννάει ενοχές, μέριμνες και άγχη, τότε ο πνευματικός δρόμος καλεί τον εκπαιδευόμενο να κοιτάξει τα πράγματα από τη σκοπιά της πνευματικής του εξέλιξης – να δραπετεύσει δηλαδή προς τη δυναμική του μέλλοντος. Σε ποια διάσταση του χρόνου καλούμαστε να ζήσουμε ως πνευματικά υποκείμενα, εξαρτάται επομένως από το ποια απ’ αυτές τις διαστάσεις βιώνουμε κατά τρόπο περισσότερο προβληματικό: αν μας στενοχωρεί το χθες και το αύριο, επικεντρωνόμαστε στο σήμερα· αν μας στενοχωρεί το σήμερα, επικεντρωνόμαστε στο αύριο. Το μεταφυσικό σχήμα της ηθικής ανταπόδοσης φαίνεται εδώ κατ’ εξαίρεσιν να αναστέλλεται: η «σπορά» της οικονομικής κρίσης στο σήμερα δεν συνεπάγεται τον νομοτελειακό «θερισμό» μιας αντίστοιχης πραγματικότητας στο αύριο, και ο τρόπος με τον οποίο «στρώσαμε» δεν προδικάζει στο ελάχιστο τον τρόπο με τον οποίο θα «πλαγιάσουμε». Παραδόξως, ισχύει τώρα ακριβώς το αντίθετο: όπως η αρνητικότητα του δευτέρου παγκοσμίου πολέμου δεν προκαθόρισε το μέλλον, αλλά συνέβαλλε στη δημιουργία μιας μεγάλης περιόδου ευημερίας (σύμφωνα με την άποψη του Αντώνη), έτσι και η αρνητικότητα της παρούσας οικονομικής κρίσης μπορεί να θέσει τις βάσεις για μία νέα ζωή ειρήνης, αφθονίας και αγάπης.

Ανακεφαλαιώνοντας και συνοψίζοντας το πολιτικό “consensus” της *Αρμονικής Ζωής* σε σχέση με την οικονομική κρίση θα έλεγα επομένως ότι η τελευταία συνιστά, κατ’ αρχάς, δικό μας δημιούργημα: έχουμε όλοι ευθύνη για την πραγματικότητά της (μολονότι κανείς δεν «φταίει» γι’ αυτήν). Η αντιμετώπιση των επιπτώσεών της αφενός απάδει προς κάθε απόπειρα μετάθεσης των ευθυνών έξω από εμάς, αφετέρου απαιτεί την αποκήρυξη της βίας και την προσωπική μας δέσμευση στο πρόταγμα της υπέρβασης των φόβων μας – απ’ όπου και το αίσθημα «αδικίας» ή «οργής» που αισθανόμαστε συχνά να μας κατακλύζει. Σε καμία περίπτωση, εξάλλου, η οικονομική κρίση δεν προέκυψε κατά τύχη· το Σύμπαν επέτρεψε να συμβεί για να μας αφυπνίσει

από λανθασμένους τρόπους σκέψης και να λειτουργήσει ως κίνητρο ατομικής, κοινωνικής και εθνικής ακόμα ανάκαμψης. Κατ' αυτόν τον τρόπο, η αξιοποίηση της κρίσης ως μαθήματος για την πνευματική μας εξέλιξη εξαρτάται από την εμπιστοσύνη μας στο Θεϊκό Σχέδιο, καθώς και από την βεβαιότητά μας ότι η στενόχωρη συνθήκη του παρόντος δεν αποτελεί εν τέλει παρά ένα σύντομο στιγμιότυπο μετάβασης προς την ευτοπία του μέλλοντος.

§3.4.2. Ρήγματα και Αντιστάσεις

Αφ' ης στιγμής είμαστε υπεύθυνοι για τη δημιουργία του προβλήματος της οικονομικής κρίσης, έπεται ότι είμαστε υπεύθυνοι και για τη λύση του. Τι σημαίνει μια τέτοια διαπίστωση για τη σχέση της πνευματικότητας με την κυβερνητική εξουσία –ιδιαίτερα όταν η τελευταία συναρθρώνεται με την «εθνική σωτηρία»; Ποιος είναι ο βαθμός σύγκλισης –εάν υπάρχει– ανάμεσα στον πνευματικό και τον κυβερνητικό δρόμο; Οφείλουμε να συναινέσουμε με τα έκτακτα μέτρα της εκάστοτε νεοφιλελεύθερης συγκυρίας; Κι αν όχι, σε ποιο πεδίο μπορούμε να αισθητοποιήσουμε την αντίθεσή μας ως πνευματικά υποκείμενα;

Τα ερωτήματα αφορούν σε ειδικότερες πολιτικές επιλογές και χειρισμούς, έναντι των οποίων κανείς –ούτε ακόμα ο ίδιος ο Najemy– δεν δικαιούται να εκφέρει τελεσίδικο λόγο. Ανάλογα με το βαθμό συνειδητής επιτέλεσης των πνευματικών τεχνικών και της οικειοποίησης των πνευματικών αληθειών της *Αρμονικής Ζωής*, κάθε μέλος καλείται να απαντήσει σε αυτά με αποκλειστικό γνώμονα τη φωνή της συνείδησής του. Σε όλη τη διάρκεια της επιτόπιας έρευνάς μου –και δεδομένου ότι οι «κομματικές» συζητήσεις αποθαρρύνονται συστηματικά μέσα στο Κέντρο– ουδέποτε υπέπεσε στην αντίληψή μου κάποια προσπάθεια προσηλυτισμού των εκπαιδευομένων σε μία συγκεκριμένη ιδεολογική «γραμμή». Η ανεκτική και πάντως «ουδέτερη» αυτή στάση απέναντι σε ειδικότερες κομματικές ταυτίσεις εξηγείται εν μέρει από τις ολιστικές προϋποθέσεις της κοσμοθεωρίας της *Αρμονικής Ζωής* (η οποία είδαμε ότι δεν αναγνωρίζει καν την έννοια του «αντιπάλου»). Ταυτόχρονα όμως εξηγείται και από τον καταστατικό σεβασμό των μελών απέναντι σε όλες τις «εξωτερικές» τους διαφοροποιήσεις. Αφ' ης στιγμής καταφέρνουμε να συναντηθούμε μέσα σ' έναν κοινό κώδικα πνευματικών σημασιών και επιτελέσεων, παρέλκει η συνταύτιση σε επιμέρους μας προτιμήσεις (κομματικές, αισθητικές, διατροφικές, σεξουαλικές ή οποιεσδήποτε άλλες). Εξ ου και η δυνατότητα του εκάστοτε μέλους να διαφοροποιείται σε μεγαλύτερο ή μικρότερο βαθμό, έναντι των πολιτικών στάσεων που ενθαρρύνουν οι πνευματικές τεχνικές του Κέντρου.

Τις διαφοροποιήσεις αυτές μπορούμε να τις παρακολουθήσουμε σε όλο το φάσμα των

σεμιναρίων της *Αρμονικής Ζωής*: είναι μειοψηφικές και περιστασιακές, αυτό όμως δεν σημαίνει ότι δεν διατηρούν ακέραια τη σπουδαιότητά τους, όσον αφορά στον πληρέστερο προσδιορισμό των πολιτικών συνεπαγωγών της πνευματικότητας. Υπάρχουν περιπτώσεις κατά τις οποίες αποκτούν μάλιστα έναν οιονεί «συμβολικό» χαρακτήρα –αν λάβει κανείς υπόψη του την χρονική συγκυρία στην οποία πραγματοποιούνται. Μία τέτοια περίπτωση θα πρέπει εξάπαντος να θεωρηθεί η συνεδρία του σεμιναρίου «Αντιμετωπίζοντας δύσκολες εποχές», με ημερομηνία 18.10.2011 –παραμονή της μεγαλύτερης ίσως διαδήλωσης που οργανώθηκε στην Αθήνα μετά την μεταπολίτευση, επ’ αφορμής της επικείμενης ψήφισης του πολυνομοσχεδίου για το νέο βαθμολόγιο-μισθολόγιο του δημοσίου.⁶⁰ Η συνεδρία ξεκίνησε κατά τον καθιερωμένο τρόπο, με μία εκτενή εισήγηση του Najemy σχετικά με τις βασικότερες πνευματικές τεχνικές και πνευματικές αλήθειες οι οποίες προκρίνονται από τον πνευματικό δρόμο για την αντιμετώπιση των επιπτώσεων της οικονομικής κρίσης. Ολοκληρώθηκε όμως με μια από τις πιο επεισοδιακές συζητήσεις στις οποίες παρευρέθηκα ποτέ, ως μέλος και εκπαιδευόμενος του Κέντρου.

Στο περιορισμένο πλαίσιο της παρούσας ενότητας, δεν είναι δυνατόν φυσικά να αναπαράγω ολόκληρη τη συζήτηση της συνεδρίας. Θα αρκεστώ μονάχα να επισημάνω ότι το στοιχείο που προκάλεσε τις πιο έντονες αντιδράσεις από τη μεριά των συμμετεχόντων, ήταν οι απόψεις του Najemy σχετικά με τη σκοπιμότητα και την αποτελεσματικότητα των μεγάλων διαδηλώσεων που διοργανώνονταν εκείνη την περίοδο σε ολόκληρη την Ελλάδα –αλλά και σχετικά με τη στάση που οφείλουμε να επιδεικνύουμε, ως πνευματικοί αναζητητές, απέναντι στην ελληνική κυβέρνηση και τους έλληνες πολιτικούς. Όσον αφορά στην πρώτη περίπτωση, ο Najemy επεσήμανε ότι δεν απορρίπτει επ’ ουδενί την πρακτική των διαδηλώσεων, αλλά μονάχα τη βία και την αρνητικότητα των συνθημάτων που αναπαράγονται σε αυτές:

Αν όλος ο κόσμος που μαζεύοταν στις διαδηλώσεις φώναζε «εμείς οραματιζόμαστε μια δίκαιη κοινωνία», αυτό θα ήταν προτιμότερο για μένα, παρά να βρίζω την πραγματικότητα που υπάρχει. Καταλαβαίνετε τη διαφορά; Είχανε πει κάποτε στη μητέρα Τερέζα: αύριο θα έχουμε μια διαδήλωση ενάντια στον πόλεμο. Θέλεις να συμμετέχεις; Εκείνη τους απάντησε: όχι. Αν κάνετε όμως μια διαδήλωση υπέρ της *ειρήνης*, θα συμμετάσχω. Δεν είμαι ενάντια στο να μαζεύεται κόσμος και να φωνάζει. Το θέμα είναι αν φωνάζω για κάτι που δεν αγαπώ, η αν φωνάζω για ένα όραμα που θέλω να δημιουργήσω.

⁶⁰ Για τον αριθμητικό όγκο της διαδήλωσης της 19^{ης} Οκτωβρίου 2011, βλ. το σύνδεσμο «Η διαδήλωση της 19/10/2011: μια λαοθάλασσα αντίστασης και ελπίδας!» στο www.aformi.gr/2011/10/page/2/. Σε 500.000 διαδηλωτές υπολογίζει τους συμμετέχοντες και η ελληνική σελίδα της Wikipedia. Βλ. το σύνδεσμο «Κινητοποιήσεις Οκτωβρίου» στο el.wikipedia.org/wiki/Διαδηλώσεις-στην-Ελλάδα-2011 [τελευταία ανάκτηση: 15.10.2013].

Το επιχείρημα προσέκρουσε σε δύο βασικές ενστάσεις: την άποψη του Γιώργου, ότι αν οι έλληνες δεν πολεμούσαν το 1821 για να αποτινάξουν τον τουρκικό ζυγό, και το 1940 για να αποτινάξουν τον ιταλικό και το γερμανικό ζυγό, «αλλά πήγαιναν απλώς να ακούσουν πνευματικά σεμινάρια», η Ελλάδα σήμερα απλούστατα δεν θα υπήρχε (η ένσταση επικροτήθηκε και προκάλεσε τη γενική θυμηδία του ακροατηρίου). Αλλά το επιχείρημα του Najemy προσέκρουσε επίσης και στη δήλωση της Σοφίας, ότι σκοπεύει να συμμετάσχει στη διαδήλωση της επαύριον, απλώς και μόνο για να της δοθεί η ευκαιρία να φωνάξει μαζί με όλον τον υπόλοιπο κόσμο «*ψωμί, παιδεία, ελευθερία*»: ένα σύνθημα καθόλα θετικό, το οποίο εστιάζει σε μια *πραγματική* επιθυμία της κοινωνίας, και όχι στην αντανακλαστική απλώς ανάγκη να εκτονώσει την οργή της (το αντεπιχείρημα του Najemy σ' αυτό το σημείο, ήταν ότι ακόμα κι αν ακούγονται κάποια θετικά συνθήματα στις διαδηλώσεις, επισκιάζονται από τις πράξεις βίας και την υπεπληθώρα των αρνητικών).

Παρακολουθώντας τις συναρπαστικές μεταπτώσεις της διαφωνίας, αυτό που πρωτίστως κέντρισε το ενδιαφέρον μου ήταν η επιλεκτική επίκληση της κοσμοθεωρίας της *Αρμονικής Ζωής* από τον ίδιο τον Najemy. Για έναν πνευματικό δάσκαλο που προκρίνει τόσο εμφαντικά την *εμπειρική, επιτελεστική και βιωματική* διάσταση της γνώσης, αυτή η «εγκεφαλική» και *ex cathedra* προσπέλαση μίας τόσο περίπλοκης κοινωνικής διεργασίας, όπως είναι η διαδήλωση, θα πρέπει να θεωρηθεί τουλάχιστον παράταιρη. Σε ό,τι αφορά μάλιστα στην τελευταία, είναι χαρακτηριστικό ότι η δυναμική της «κρίσιμης μάζας» μοιάζει εδώ να αμφισβητείται: ακόμα κι αν η τετραγωνική ρίζα του 1% του εθνικού πληθυσμού συγκεντρωθεί στον τόπο μιας διαδήλωσης με αποκλειστικό στόχο να φωνάξει θετικά συνθήματα και να επιδοθεί σε θετικές σκέψεις, οι δονήσεις της δεν επαρκούν για να επηρεάσουν το μορφογενετικό πεδίο και να προσδώσουν θετικό πρόσημο στο όλο γεγονός. Νομίζω ότι το επιχείρημα του Najemy συνοψίζει κατά προσχηματικό τρόπο την ριζική επιφύλαξη του απέναντι σε κάθε πράξη πολιτικής σύγκρουσης, όταν αυτή καταγγέλλει το status quo, χωρίς να κομίζει κάποια ρεαλιστική εναλλακτική πρόταση. Από την ανάλυση των πολιτικών συνεπαγωγών της πνευματικότητας που επιχείρησα μέχρι τώρα, πιστεύω ωστόσο ότι το επιχείρημα μπορεί κάλλιστα να αντιστραφεί: ούτε ο πνευματικός δρόμος προτείνει εν τέλει κάποια «ρεαλιστική» εναλλακτική πρόταση. Αυτό που προτείνει, κατά την άποψή μου, είναι μάλλον ένα παράδειγμα μεταφυσικής υπόσχεσης: ότι η επιτέλεση συγκεκριμένων πνευματικών τεχνικών και η οικειοποίηση συγκεκριμένων πνευματικών αληθειών, μπορεί να οδηγήσει στην προοδευτική υλοποίηση μιας κοινωνίας αγάπης, ειρήνης και αφθονίας.

Η διαφωνία ανάμεσα στους συμμετέχοντες και τον Najemy οξύνθηκε ακόμα περισσότερο, όταν ο τελευταίος αποπειράθηκε πάραυτα να αναφερθεί στην ενδεδειγμένη στάση που θα πρέπει

να τηρήσουμε απέναντι στην ελληνική κυβέρνηση και τους έλληνες πολιτικούς. Ως «καθρέφτης» των ευρύτερων κοινωνικών νοοτροπιών, επιλογών και σκεπτομορφών, είναι προφανές ότι καμία κυβέρνηση και κανένας πολιτικός δεν ευθύνεται για την οικονομική κρίση περισσότερο από εμάς τους ίδιους. Γι' αυτόν ακριβώς το λόγο, η τιμωρία των κυβερνητικών ενόχων, ακόμα κι αν ανακουφίσει προσωρινά το αίσθημα της αδικίας που μπορεί να αισθανόμαστε, ελάχιστα θα βοηθήσει τελικά στη βελτίωση της ισχύουσας κατάστασης. Σύμφωνα με τον Najemy, το ζητούμενο δεν είναι να εκδικηθούμε τους έλληνες πολιτικούς, αλλά να διαμορφώσουμε έναν τρόπο σκέψης και μια φιλοσοφία ζωής οι οποίες θα αναδείξουν εκ των πραγμάτων έναν διαφορετικό τύπο πολιτικής εκπροσώπησης:

Ας πούμε ότι σκοτώνουμε όλους τους βουλευτές και όλους τους χρηματοδότες τους. Νομίζετε ότι το πρόβλημα θα λυθεί; Νομίζετε ότι θα βρείτε κάποιον άνθρωπο που θα κάνει κάτι διαφορετικό από αυτούς; Ακόμα κι αν όλοι οι έλληνες πολιτικοί φύγουν από τη μέση, κάποιιοι άλλοι, που είναι σαν εσάς θα πάρουν τη θέση τους και θα κάνουν το ίδιο πράγμα. Ποιος εδώ μέσα δεν έχει αξιοποιήσει τη δύναμη του φακέλου; Ποιος δεν το έχει κάνει; Ποιος δεν έχει χρησιμοποιήσει μέσον; Όταν δεχθείτε μια άλλη κοινωνία (χωρίς μέσον, χωρίς φακελάκια κλπ) τότε θα έχετε μια κοινωνία με άλλους οδηγούς. Αυτοί οι οδηγοί δεν είναι τίποτε άλλο παρά το δικό σας καθρέφτισμα.

Εάν όμως η καταγγελία της κυβέρνησης δεν συνιστά ενδεδειγμένη στάση για έναν πνευματικό αναζητητή, τότε σε ποιες πρακτικές θα πρέπει η τελευταία να αναζητηθεί; Ο Najemy αποφαινεται κατά τρόπο κατηγορηματικό:

Μην κατηγορείτε τους πολιτικούς. Συγχωρήστε τους. Αντί να τους στέλνετε αρνητική ενέργεια και να τους συντονίζετε με ό,τι χαμηλότερο υπάρχει μέσα τους, είναι καλύτερο να τους στείλετε φως και να προσευχηθείτε να πάρουν τις καλύτερες δυνατές αποφάσεις. Είναι μπουμέρανκ να νιώθετε μίσος για τους πολιτικούς –γιατί τους χαμηλώνετε τη δόνησή τους. Να προσευχηθείτε γι' αυτούς, να τους οραματιστείτε με φως, για να έρθουν σε επαφή με τον ανώτερο εαυτό τους και να πάρουν πιο φωτισμένες αποφάσεις.

Ούτε οι συγκεκριμένες απόψεις έμειναν ασχολίαστες από την πλευρά των εκπαιδευομένων. Η Αλεξάνδρα παραδέχθηκε ότι η βία δεν μπορεί να προσφέρει βιώσιμες λύσεις στο πρόβλημα της οικονομικής κρίσης και θα πρέπει εξάπαντος να απορριφθεί· παραιτούμενοι ωστόσο από την επιθυμία μας να τιμωρήσουμε τους πολιτικούς ενόχους της κρίσης, «δεν σημαίνει κιάλας ότι θα ενισχύσουμε το λογαριασμό τους!» –δήλωσε χαρακτηριστικά. Από τη δική του μεριά, ο Βασίλης συμφωνεί ότι οφείλουμε να στείλουμε φως στους πολιτικούς, προκειμένου να τους βοηθήσουμε να έρθουν σε επαφή με τον ανώτερο πνευματικό τους Εαυτό· συμπληρώνει ωστόσο ότι «μερικοί

απ' αυτούς δεν χρειάζονται απλά φως, αλλά αστροπελέκια». Η αποστροφή προκάλεσε ξέσπασμα γέλιου, αλλά και πλήθος συγκαταβατικών νευμάτων από τη μεριά του ακροατηρίου. Ο Najemy αντέτεινε ότι το να ζητήσουμε τη φώτιση των πολιτικών δεν σημαίνει καθόλου ότι συντονιζόμαστε με τις άδικες πράξεις τους ή ότι νομιμοποιούμε τη διαφθορά τους. «Εάν όμως φωτισθούν», κατέληξε, «τότε είναι σίγουρο ότι θα δώσουν τα λεφτά τους στο κράτος».⁶¹ Αυτήν τη φορά, ήταν ο Najemy εκείνος που προκάλεσε το νέο ξέσπασμα γέλιου από τη μεριά του ακροατηρίου, ελαφρύνοντας το ήδη αρκετά βεβαρυμμένο κλίμα της συνεδρίας (αλλά και οδηγώντας μια μάλλον άκαρπη συζήτηση στην ολοκλήρωσή της).

Ανάλογα ρήγματα στο πολιτικό “consensus” της πνευματικότητας, μου δόθηκε η ευκαιρία να διαπιστώσω σε προσωπικές συζητήσεις μου με συγκεκριμένα μέλη της *Αρμονικής Ζωής*, εντός και εκτός των εργασιών του Κέντρου. Διασώζοντας τον άτυπο και αυθόρμητο χαρακτήρα τους, δεν είμαι σε θέση να γνωρίζω κατά πόσον οι συζητήσεις αυτές εξέφρασαν όντως τις βαθύτερες (και άρα τις πιο «αυθεντικές») πολιτικές στάσεις και πεποιθήσεις των συνομιλητών μου. Ομολογώ πάντως ότι η διατύπωσή τους με εξέπληξε, καθώς με βοήθησε να ανιχνεύσω μία υπόγεια (ή ακόμα και ασυνείδητη) τάση πολιτικής αμφισβήτησης εκεί που αποθαρρύνεται συστηματικά η έκφρασή της, και από ανθρώπους που δεν θα το περίμενες ποτέ. Διότι πραγματικά, δεν θα περίμενα ποτέ από τη Μαλκίτα να σκύνει μια μέρα στο αυτί μου, κατά τη διάρκεια της χαλάρωσης, και να με ρωτήσει συνωμοτικά: «*πήγες χθες στην πορεία;*». Δεν θα περίμενα ποτέ από την Μαρία να δηλώσει ενώπιον της χορωδίας ότι έχει πια βαρεθεί τα μελαγχολικά και «καψούρικά» τραγούδια, και ότι επιθυμεί να ανανεώσουμε το ρεπερτόριό μας με τα «επαναστατικά» του Θεοδωράκη και του Λοΐζου. Δεν θα περίμενα ποτέ από την Ιωάννα σε κάποιον απογευματινό μας καφέ να χαρακτηρίσει με μια μονοκοντυλιά («*ξύγκια!*») όλους τους μνημονιακούς πρωθυπουργούς της περιόδου 2010-2014· δεν θα περίμενα ποτέ από την Αθηνά, να αποφανθεί για τον υπηρεσιακό Υπουργό Παιδείας της κυβέρνησης Παπαδήμου, ενώπιον όλων των μελών του τρίτου έτους αυτογνωσίας:

Είναι ο χειρότερος και ο πιο ανίκανος υπουργός που πέρασε ποτέ από το Υπουργείο –και όχι μόνο αυτός, αλλά και όλοι οι παρατρεχάμενοί του. Πώς να τον αγαπήσω αυτόν τον άνθρωπο; Πώς να προσευχηθώ γι' αυτόν και να του στείλω φως –γαμώ τον Bob μου, μέσα;

Ούτε θα περίμενα ποτέ από τα μέλη της *Αρμονικής Ζωής* το απόγευμα της 11^{ης} Απριλίου 2014 – ημερομηνία επίσημης «εξόδου» της Ελλάδας στις χρηματοπιστωτικές αγορές– να εκφραστούν με

⁶¹ Η άποψη αυτή του Najemy δεν είναι περιστασιακή, αλλά καταστατική: «Καλό θα ήταν για τους βουλευτές να προσφέρουν το μισθό τους στο ταμείο του κράτους, και να γίνουν πραγματικοί *υπηρέτες του λαού*» [Najemy et al, 2010: 30 –έμφαση στο πρωτότυπο].

τους πλέον σχετλιαστικούς και ειρωνικούς τόνους για την «έξοδο» αυτή, διακωμωδώντας μάλιστα την επικείμενη επίσκεψη της γερμανίδας καγκελαρίου, Angela Merkel, στη χώρα μας. Από την πληθώρα των απαξιωτικών σχολίων, συγκρατώ αυτό του Κυριάκου:

Έρχεται για να μας δώσει τα εύσημα που βγαίνουμε στις αγορές. Στην πραγματικότητα όμως δεν βγαίνουμε στις αγορές. Βγαίνουμε στις λαϊκές αγορές.

Δεν θα πρέπει να θεωρηθεί αναπάντεχη μια τέτοια «αντιεξουσιαστική» τροπή στις απόψεις των εκπαιδευομένων. Μην λησμονούμε ότι οι τελευταίες εκφέρονται στο συμφραζόμενο μίας φάσης ευρύτερης κοινωνικής ριζοσπαστικοποίησης, η οποία έφτασε –στο απόγειό της– να αμφισβητήσει ακόμα και την ίδια τη λειτουργία του «αντιπροσωπευτικού» συστήματος διακυβέρνησης στην Ελλάδα.⁶² Είναι προφανές ότι τα μέλη της *Αρμονικής Ζωής* δεν θα μπορούσαν να μείνουν ανεπηρέαστα από την περιρρέουσα κοινωνική πραγματικότητα, ενόσω μάλιστα υφίστανται όχι μόνο τις ψυχολογικές, αλλά κυρίως τις *οικονομικές* επιπτώσεις της κρίσης. Γι' αυτόν ακριβώς το λόγο, υπονιάζομαι ότι υπάρχει ένα κρίσιμο σημείο, πέρα από το οποίο η απόπειρα ψυχολογιοποίησης και πνευματικοποίησης της κρίσης αποτυγχάνει ολοκληρωτικά. Κατά την άποψή μου, το σημείο αυτό δεν είναι άλλο από την απόπειρα συνολικής αμνήστευσης της κυβερνητικής εξουσίας.

Τα μέλη της *Αρμονικής Ζωής* προσυπογράφουν εκθύμως την άποψη ότι για τη δημιουργία του προβλήματος της κρίσης ευθυνόμαστε λίγο-πολύ όλοι μας. Αποδέχονται επίσης ότι οι σκεπτομορφές και τα συναισθήματά μας αντανakλώνται στο μορφογενετικό πεδίο –γεγονός το οποίο επιτάσσει τη θετική μεταστροφή τους. Αποδέχονται, τέλος, την ανάγκη να υπαχθεί το αίσθημα της οργής και της αδικίας στο θεραπευτικό λόγο –υπό την έννοια ότι αντιλαμβάνονται πόσο εύκολα μπορεί κανείς να παγιδευτεί στη συνθήκη του θύματος, ενόσω ανακυκλώνει διαρκώς συναισθήματα μεμψιμοιρίας και μνησικακίας. Σε καμία περίπτωση όμως δεν είναι διατεθειμένοι να αμνηστεύσουν τους κυβερνητικούς χειρισμούς της κρίσης ή να ρευστοποιήσουν την ευθύνη των ελλήνων πολιτικών μέσα σε μία συγκεχυμένη και άκριτη αντίληψη περί πολιτικής εκπροσώπησης –του τύπου: οι πολιτικοί δεν ευθύνονται σε τίποτε, αφού εμείς τους ψηφίσαμε. Μολονότι τέτοιες φωνές είναι κυρίαρχες από πολλές απόψεις στο Κέντρο⁶³ και συνάδουν απόλυτα προς το μεταφυσικό σχήμα της ηθικής ανταπόδοσης που προάγεται από την κοσμοθεωρία της

⁶² Θα μπορούσαμε συμβατικά να εκλάβουμε ως αφετηρία αυτής της ριζοσπαστικοποίησης τα γεγονότα του Δεκεμβρίου του 2008. Για μια έξοχη φωτογραφική και κειμενική ανάπλαση των γεγονότων αυτών, βλ. Κυριακόπουλος & Γουργούρης, 2009. Για τη συνύφανση της παραπάνω κοινωνικής ριζοσπαστικοποίησης με την απονομιμοποίηση του ελληνικού «αντιπροσωπευτικού» συστήματος διακυβέρνησης, βλ. ενδεικτικά Panayotakis, 2009· Economides & Monastiriotes, 2009: vii-viii.

⁶³ Το είδαμε ξεκάθαρα στην περίπτωση της ολομέλειας της 17^{ης} Μαΐου. Μία από αυτές, είναι εξάλλου και η φωνή του ίδιου του Najemy.

Αρμονικής Ζωής, δεν θα μπορούσα εν τούτοις να υποτιμήσω το γεγονός ότι ένας μικρός αριθμός εκπαιδευομένων επιμένει να εκδέχεται την έννοια της συλλογικής ευθύνης με την *κυριολεκτική* της σημασία. Υπ' αυτήν την έννοια, η κυβερνητική εξουσία και οι έλληνες πολιτικοί ευθύνονται για την κρίση, όσο τουλάχιστον και όλοι οι άλλοι.

Μας δόθηκε βέβαια η ευκαιρία να διαπιστώσουμε ότι η ολιστική διάχυση της ευθύνης, εφόσον δεν συμπλέει με μια παράλληλη διαδικασία *ιεράρχησης* της τελευταίας, όχι μόνο δεν προσθέτει τίποτε στην πολιτική διαύγαση του προβλήματος, αλλά λειτουργεί εν τέλει ως μηχανισμός συλλογικής αποενοχοποίησης (όλοι ευθυνόμαστε = κανείς δεν ευθύνεται). Αν παρόλα αυτά, επιχειρώ να αναδείξω στο πλαίσιο της παρούσας συνάφειας τις διαφοροποιήσεις ανάμεσα σε επιμέρους απόψεις των μελών της *Αρμονικής Ζωής* και αντίστοιχες του Najemy, δεν το κάνω για να υπερθεματίσω ως προς τις πιθανές ανατρεπτικές συνέπειες αυτών των διαφοροποιήσεων· η πρόθεσή μου είναι μάλλον να υπογραμμίσω ορισμένα κρίσιμα δεδομένα, τα οποία πιστεύω ότι συμβάλλουν σε μια πληρέστερη κατανόηση της «πολιτικής της πνευματικότητας».

Το πρώτο δεδομένο είναι ότι, παρά τη συστηματική ενθάρρυνση αμυντικών, επιβιωτικών και κομορμιστικών πολιτικών στάσεων μέσω των πνευματικών τεχνικών και αληθειών της *Αρμονικής Ζωής*, οι εκπαιδευόμενοι διατηρούν πάντοτε τη δυνατότητα επιμέρους αποκλίσεων, ρωγμών και διαφωνιών, σε σχέση με τις στάσεις αυτές. Τίποτε δεν υπακούει σε μία στατική, άκαμπτη και αποκλειστική ιδεολογική «γραμμή», η οποία λειτουργεί ως άτεγκτος γνώμονας ενσωμάτωσης ή αποκλεισμού των μελών από το Κέντρο. Κατά μία διαφορετική διατύπωση, θα έλεγα ότι τίποτε δεν υπάγεται στη «δομή» του πνευματικού δρόμου με τρόπο γραμμικό και αιτιοκρατικό· αντίθετα, οι εκπαιδευόμενοι διατηρούν πάντοτε για τον εαυτό τους το δικαίωμα αντιστάσεων και στρατηγικών ελιγμών, στο συμφραζόμενο της συγκεκριμένης «δομής».⁶⁴

Το δεύτερο δεδομένο είναι ότι αυτή ακριβώς η δυνατότητα παρεκκλίσεων από την δομή, επιτρέπει στα μέλη της *Αρμονικής Ζωής* να αφουγκράζονται ευρύτερα αιτήματα της περιρρέουσας κοινωνικής πραγματικότητας, να διαισθάνονται τον εγκαίροφλεγό της χαρακτήρα και να εμπλουτίζουν τον πνευματικό δρόμο με στοιχεία, τα οποία δεν είναι καθόλου σίγουρο ότι εκείνος εγγενώς διαθέτει. Είναι χαρακτηριστικό, λόγου χάρη, ότι παρά την καταστατική δέσμευσή τους στις πνευματικές αλήθειες της *Αρμονικής Ζωής*, δεν έλειψαν εκπαιδευόμενοι οι οποίοι μετείχαν στις διαδηλώσεις κατά των έκτακτων μνημονιακών μέτρων –και μάλιστα χωρίς καθόλου να αισθάνονται ότι η πράξη τους αυτή αντιβαίνει προς τα προτάγματα του πνευματικού δρόμου. Σε όλη τη διάρκεια της επιτόπιας έρευνάς μου από το 2010 και εφεξής, είχα την ευκαιρία να

⁶⁴ Αυτή τη δυνατότητα στρατηγικών αντίστασης και ελιγμών μέσα σε μία δεδομένη κατά τα άλλα δομή εξουσίας, υπερασπίστηκε με ιδιαίτερα γοητευτικό τρόπο η Sherry Ortner. Στο συγκεκριμένο σημείο, είναι προφανές ότι ακολουθώ τη δική της εννοιολόγηση περί δράσης και αντίστασης –βλ. Ortner, 2006: 143-144.

διαπιστώσω ότι ένας μικρός, αλλά πάντως υπαρκτός αριθμός μελών της *Αρμονικής Ζωής* δεν δίστασε να εκφράσει τη συμπαράστασή του ακόμα και στους «αγανακτισμένους» κατασκηνωτές της πλατείας Συντάγματος –ακριβώς λόγω του συμβολικού, συνεπούς και μη-βίαιου χαρακτήρα της πρώτης τουλάχιστον φάσης της διαμαρτυρίας τους.

Ένα τρίτο δεδομένο, τέλος, το οποίο θεωρώ σκόπιμο να υπογραμμιστεί σε σχέση με μια πληρέστερη κατανόηση της «πολιτικής της πνευματικότητας», είναι ότι οι άτυπες, σιωπηρές ή ακόμα και εκπεφρασμένες διαφωνίες των εκπαιδευομένων με επιμέρους απόψεις του Najemy, επιτρέπει στους τελευταίους να προβαίνουν σε λεπτές, πλην ουσιώδεις διακρίσεις, οι οποίες προσδιορίζουν με τη σειρά τους τον τρόπο επιτέλεσης των πνευματικών τεχνικών της *Αρμονικής Ζωής*. Συζητώντας, λόγου χάρη, με έναν μεγάλο αριθμό εκπαιδευομένων για τις εικονοποιίες φωτός που επινοούν κατά τη διάρκεια της *προσευχής με συναίσθημα*, μου έκανε εντύπωση το γεγονός ότι οι τελευταίοι εντάσσουν στον οραματισμό τους την Ελλάδα, τα αγαπημένα τους πρόσωπα, την ιδιαίτερή τους πατρίδα, την οικογένειά τους, τον πλανήτη ολόκληρο –σε καμία περίπτωση όμως τους έλληνες πολιτικούς ή την ελληνική κυβέρνηση. Δεν μπορώ να ανακαλέσω στη μνήμη μου ούτε έναν συντονιστή ή εκπαιδευόμενο της *Αρμονικής Ζωής* ο οποίος να μου ανέφερε ποτέ ότι «στέλνει φως» στο πολιτικό κόμμα που ψηφίζει, σε επιμέρους συνδικαλιστικές συντεχνίες, στον επαγγελματικό σύλλογο που εκπροσωπεί τα συμφέροντά του, στον έλληνα πρωθυπουργό ή αρχηγό της αξιωματικής αντιπολίτευσης. Το επιτόπιο αυτό δεδομένο αποτελεί για μένα μία ισχυρή ένδειξη ότι τα μέλη του Κέντρου δεν τρέφουν αυταπάτες ως προς το πανθομολογούμενο πλέον κενό πολιτικής εκπροσώπησης που σοβεί στην ελληνική πολιτική ζωή ήδη από το 2008. Γι' αυτόν ακριβώς το λόγο, πιστεύω ότι το αίτημα μίας «νεκρανάστασης» του αντιπροσωπευτικού συστήματος διακυβέρνησης, δια της υπαγωγής του σε μια πνευματική συναλλαγή φωτός («φωτίστε τους πολιτικούς για να πάρουν τις σωστές αποφάσεις») έχει, πλην του Najemy, ελάχιστους υποστηρικτές μέσα στο Κέντρο.

Από την άλλη μεριά, το γεγονός ότι τα μέλη της *Αρμονικής Ζωής* καταδικάζουν τις πράξεις βίας «απ' όπου κι αν αυτές προέρχονται», δεν σημαίνει ότι καταδικάζουν συλλήβδην και κάθε μορφή συλλογικής διαμαρτυρίας –πόσο μάλλον, όταν αυτή εκφράζεται με νόμιμο και ειρηνικό τρόπο. Κατά μία διαφορετική διατύπωση, θα έλεγα ότι η απαξίωση της βίας στη συνείδηση των εκπαιδευομένων, δεν συνεπάγεται επ' ουδενί και τη διάθεση αμνήστευσης του συνόλου των κυβερνητικών πρακτικών. Σύμφωνα ωστόσο προς τη λογική των «ίσων αποστάσεων», οι πρακτικές αντίστασης των μελών της *Αρμονικής Ζωής* φαίνεται ότι προσπαθούν να κινηθούν αυστηρά μέσα στο πλαίσιο της *πολιτικής ορθότητας* και *ουδετερότητας*: ούτε σύμπλευση με την

ελληνική κυβέρνηση, ούτε ταύτιση με τον ακτιβιστικό «εξτρεμισμό» των αναρχικών και της αντιεξουσίας· ούτε αποδοχή των πολιτικών χειρισμών της κρίσης, αλλά ούτε και στοχοποίηση συγκεκριμένων εξιλαστήριων θυμάτων· πλήρης απαξίωση της κοινωνικής και πολιτικής διαφθοράς –όχι όμως προς όφελος μιας γενικευμένης αντιεξουσιαστικής συγκρουσιακότητας, και εις βάρος του αιτήματος για μεταξύ μας «εθνική» ενότητα και συνεργασία.

Το πώς θα αξιολογήσει κανείς τα ρήγματα και τις αντιστάσεις των μελών της *Αρμονικής Ζωής* εξαρτάται επομένως από τις πολιτικές του στρατεύσεις, αλλά και τις απαιτήσεις ή τις προσδοκίες που θα είχε από ένα Κέντρο εναλλακτικής θρησκευτικότητας. Σίγουρα, οι αντιστάσεις αυτές είναι μειωθητικές, περιστασιακές, και δεν επαρκούν για να αντιστρέψουν το κομφορμιστικό και αμυντικό πρόσημο των πολιτικών στάσεων που ενθαρρύνονται από τις πνευματικές τεχνικές της *Αρμονικής Ζωής*. Σίγουρα, υπολείπονται σε πολιτικό ριζοσπαστισμό, και διατηρούν έναν πασιφιστικό και «ακίνδυνο» αντιπολιτευτικό χαρακτήρα για την κυβερνητική εξουσία –τον οποίο εξάλλου η *Αρμονική Ζωή* μοιράζεται ακόμα και με τον ηγεμονικό θρησκευτικό λόγο της επίσημης εκκλησιαστικής ορθοδοξίας.⁶⁵ Το γεγονός ωστόσο ότι οι εν λόγω αντιστάσεις υποδηλώνουν έναν ορισμένο σκεπτικισμό των εκπαιδευόμενων τόσο απέναντι στην αυθεντία του Najemy, όσο και απέναντι στις κυρίαρχες πολιτικές εκπροσωπήσεις και τους κοινωνικούς τους προγραμματισμούς, συνιστά για μένα μια ελάχιστη παραχώρηση στην κριτική σκέψη, την οποία αισθάνομαι αυθόρμητα την ανάγκη να χαιρετήσω –μολονότι ελάχιστα ικανοποιεί τις δικές μου απαιτήσεις. Αν μη τι άλλο, οι αντιστάσεις αυτές υποδεικνύουν ότι τόσο οι κοινωνικοί προγραμματισμοί, όσο και οι πνευματικοί «αναπρογραμματισμοί» των μελών της *Αρμονικής Ζωής* βρίσκονται διαρκώς υπό αίρεση, ότι τα κανονιστικά πρότυπα που θέτει ο πνευματικός δρόμος δεν έχουν ισχύ παρά μονάχα στο βαθμό που εμφανίζουν κενά και ρωγμές, ότι η πνευματικότητα είναι αδύνατον να επιτελεσθεί εάν δεν εγγράψει στο εσωτερικό της άτυπες παρακαμπτήριες οδούς και εξόδους διαφυγής, και ότι ο μεταφυσικοποιημένος ψυχολογικός ντετερμινισμός τον οποίον προάγουν οι περισσότερες πνευματικές τεχνικές του Κέντρου, νομιμοποιείται ακριβώς από τη δυνατότητά του να υπερβαθεί ή να σχετικοποιηθεί.

Για να το θέσω με διαφορετικούς όρους, οι συγκεκριμένες αντιστάσεις συνιστούν για μένα μια ελάχιστη απόδειξη του γεγονότος ότι το σημείο διασταύρωσης του υποκειμένου με τον πνευματικό δρόμο ενέχει πάντοτε ένα στοιχείο απροσδιοριστίας και αυτοσχεδιαστικής ελευθερίας· πράγμα το οποίο σημαίνει ότι ο κοινωνικός ριζοσπαστισμός τον οποίο η επιτέλεση της πνευματικότητας διώχνει από την πόρτα, δεν αποκλείεται να επιστρέψει σε ανύποπτο χρόνο –ως απωθημένο, και εντελώς απροσδόκητα– από το παράθυρο.

⁶⁵ Βλ. για παράδειγμα, την άποψη της ορθόδοξης Εκκλησίας για τα αίτια της κρίσης καθώς και για τους τρόπους υπέρβασής της, όπως διεξοδικά τις προβληματοποιούν οι Bekridakis & Makris, 2013.

7. ΕΠΙΛΟΓΟΣ: ΕΝΑΛΛΑΚΤΙΚΗ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΟΤΗΤΑ ΚΑΙ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΚΡΙΣΗ

Αυτό που θεωρούμε ότι πηγαίνει στραβά, αποκαλύπτεται από αυτό που κάνουμε για να το διορθώσουμε.

Richard Payton – Michael Moody.¹

Το μόνο που χρειάζεται για να θριαμβεύσει το κακό, είναι οι καλοί άνθρωποι να μην κάνουν τίποτε.

Edmund Burke.²

Στο πλαίσιο της παρούσας διατριβής αποπειράθηκα α) να καταγράψω τις πνευματικές τεχνικές και πρακτικές που επιστρατεύονται από τα μέλη του Πνευματικού Κέντρου *Αρμονική Ζωή* για την αντιμετώπιση της οικονομικής κρίσης, β) να εγκύψω στην ιδιάζουσα κοσμοθεωρία η οποία προάγεται ως θεωρητική νομιμοποίηση αυτών των τεχνικών και πρακτικών και γ) να εξετάσω τις ενδεχόμενες κοινωνικοπολιτικές συνεπαγωγές, αλλά και να αποσαφηνίσω τις πολιτικές στάσεις, τις οποίες οι συγκεκριμένες τεχνικές και πρακτικές ενθαρρύνουν. Εστίασα στους χώρους της *Αρμονικής Ζωής*, στη διάρθρωση του θεμελιακού της σεμιναρίου και στην προσωπικότητα του ιδρυτή της, Robert [Bob] Elias Najemy. Παράλληλα, προσπάθησα να σκιαγραφήσω το «προφίλ» των μελών του Κέντρου, να αφουγκραστώ τα βασικά αιτήματά τους και να εξαρθρώσω δι' αυτών την πιθανή ιδιαιτερότητα της *Αρμονικής Ζωής*, έναντι άλλων πνευματικών και μεταφυσικών Κέντρων που δραστηριοποιούνται στον ελλαδικό χώρο.

Στη συνέχεια, επιχείρησα να δείξω τον βιωματικό αντίκτυπο της οικονομικής κρίσης στα μέλη της *Αρμονικής Ζωής* και να θεματοποιήσω τις πνευματικές τεχνικές τις οποίες προκρίνουν ως λυσιτελέστερες για την αντιμετώπισή της. Αναφέρθηκα στις κυριότερες πνευματικές αλήθειες οι οποίες παρέχουν (κοσμο)θεωρητική νομιμοποίηση στις τεχνικές αυτές, ενώ παράλληλα προσπάθησα να επισημάνω την *επιτελεστική ισχύ* των τελευταίων, όσον αφορά στην πραγμάτωση και σωματοποίηση των παραπάνω πνευματικών αληθειών – την εγγάραξη δηλαδή ενός συγκεκριμένου «πνευματικού» *habitus* στα μέλη της *Αρμονικής Ζωής*. Μέσα από τη διεξοδική ανάλυση τεσσάρων θεμελιωδών πνευματικών τεχνικών («*Emotional Freedom Technique*», «*διαλογισμός*», «*δημιουργικός οραματισμός/προσευχή με συναίσθημα*» και «*Ho'oponopono*») αποπειράθηκα ακολούθως να υπαινιχθώ διάφορες όψεις του «πνευματικού» αυτού *habitus*: τη βίωση του χρόνου, των συναισθημάτων και των

¹ “What we do to make things better reveals what we consider to be wrong” [Payton & Moody, 2008:63].

² “The only thing necessary for the triumph of evil is for good people to do nothing” [Barlett & Kaplan, 2002: 346].

σκέψεων ως αποκρυσταλλωμένων, πλην διαχειρίσιμων μορφών ενέργειας· την απόδοση απόλυτης οντολογικής πραγματικότητας στην παρούσα στιγμή και την ταυτόχρονη σχετικοποίηση της Ιστορίας, ως χρονικής πολλαπλότητας και αντικειμενικότητας· την ευθεία υπαγωγή της εξωτερικής πραγματικότητας στο πρόσημο των συναισθημάτων και των σκεπτομορφών του υποκειμένου· τη δυνατότητα εξαγνισμού της αρνητικότητας του κόσμου δια της εξαγνισμού της στο εσωτερικό του εαυτού· την ένταξη του εαυτού σε μία Μεγάλη Υπόθεση (Θείο Σχέδιο) και την κατανόησή του ως έκφανσης της Οικουμενικής Συνειδητότητας που κατοικεί μέσα μας (Παρατηρητής).

Προσπάθησα, τέλος, να αναφερθώ στις πολιτικές στάσεις που ενθαρρύνουν οι πνευματικές τεχνικές της *Αρμονικής Ζωής* και ταυτόχρονα να αναδείξω το αμυντικό, επιβιωτικό και πολιτικά κομφορμιστικό τους πρόσημο. Για να πετύχω κάτι τέτοιο, αφενός επικεντρώθηκα στην πρακτική της *ανιδιοτελούς προσφοράς* ως μίας από τις κυρίαρχες πρακτικές κοινωνικής αλληλεγγύης οι οποίες προκρίνονται από το Κέντρο, αφετέρου έριξα τέσσερις «λοξές» ματιές στις θεμελιακές πολιτικές συνεπαγωγές καθεμιάς από τις πνευματικές τεχνικές στις οποίες αναφέρθηκα. Υποστήριξα ότι οι εν λόγω τεχνικές λειτουργούν ως παρωθητικοί και ενισχυτικοί παράγοντες συγκεκριμένων πολιτικών στάσεων, σε καμία περίπτωση όμως ως μηχανισμοί «επιβολής» τους στα μέλη της *Αρμονικής Ζωής*. Γι' αυτόν ακριβώς το λόγο, κατέληξα να υπογραμμίσω τη δυνατότητα των εκπαιδευομένων να διαφοροποιηθούν –ως έναν τουλάχιστο βαθμό– έναντι του αμυντικού, κομφορμιστικού και επιβιωτικού προσήμου των εν λόγω στάσεων, ανάλογα με τις πολιτικές τους στρατεύσεις, την κοινωνική τους ευαισθησία, αλλά και τα κριτικά ανακλαστικά που θα θέσουν κάθε φορά σε εφαρμογή.

Ολοκληρώνοντας την ανθρωπολογική μου καταγραφή, θα ήθελα τώρα να διατυπώσω κάποιες γενικότερες σκέψεις σε σχέση με ορισμένα ειδοποιά χαρακτηριστικά της εναλλακτικής θρησκευτικότητας, έτσι όπως εγώ τουλάχιστον τη γνώρισα και τη μελέτησα στο χώρο της *Αρμονικής Ζωής*. Ανεξάρτητα από το ενδιαφέρον ή την πρωτοτυπία τους, θα ευελπιστούσα οι σκέψεις αυτές να συμβάλλουν σε μία περαιτέρω διασάφηση της έννοιας της εναλλακτικής θρησκευτικότητας, αλλά και να λειτουργήσουν ως υπαινιγμός των θεωρητικών προοπτικών, τις οποίες θα μπορούσε να διανοίξει μια περαιτέρω ανθρωπολογική της μελέτη.

1. Η επιτόπια έρευνα έδειξε ότι τα μέλη της *Αρμονικής Ζωής* απολυτοποιούν την πνευματική διάσταση της θρησκευτικής εμπειρίας, υποτιμώντας, παραθεωρώντας ή

αγνοώντας ένα μέρος (ή ακόμα και το σύνολο) των υπολοίπων εκφάνσεών της.³ Αυτό σημαίνει ότι το κύριο ειδοποιό χαρακτηριστικό της εναλλακτικής θρησκευτικότητας θα πρέπει να αναζητηθεί στην εξαγόρευση της πνευματικότητας ως κυρίαρχου *αντικειμένου*, *αξιολογικού κριτηρίου* και *έσχατου σκοπού* της. Τι ακριβώς «είναι» η πνευματικότητα (ή ο πνευματικός δρόμος) δεν μπόρεσα να το καταλάβω ποτέ: σε όλη τη διάρκεια της επιτοπίας έρευνάς μου, ουδέποτε άκουσα από κάποιον εκπαιδευτή, συντονιστή ή ακόμα και από τον ίδιο τον Najemy κάποιο σαφή και περιεκτικό ορισμό της. Θα τολμούσα μάλιστα να ισχυριστώ ότι ο όρος χρησιμοποιείται στο Κέντρο περισσότερο ως ένα σύνθημα (catchword), το σημασιολογικό περιεχόμενο του οποίου διατηρείται σκοπίμως *ανοιχτό* και *απροσδιόριστο*, έτσι ώστε να προσαρμόζεται κάθε φορά στις ιδιαίτερες πνευματικές αναζητήσεις και ανάγκες των εκπαιδευομένων.⁴ Σχηματικά μιλώντας, ωστόσο, θα έλεγα ότι οι εκπαιδευόμενοι επικαλούνται τον όρο προκειμένου να δηλώσουν, ως επί το πλείστον, τη βίωση συγκεκριμένων ηθικών ποιτήτων και πνευματικών εμπειριών, όπως είναι η αγάπη προς το Όλον, η αδιατάρακτη ψυχική γαλήνη και η επαφή με τον ένδον μας Θεό –δηλαδή με τον αθάνατο εσωτερικό μας Παρατηρητή. Από την άποψη αυτή, η πνευματικότητα δεν ποσοτικοποιείται και δεν υπάγεται σε αντικειμενικά τεκμήρια, αλλά αφορά πρωτίστως σε μία συγκεκριμένη *βίωση* του Εαυτού, του Κόσμου και του Ιερού.

2. Παρόλα αυτά, η εναλλακτική θρησκευτικότητα δεν θα πρέπει να εκληφθεί ούτε ως μια δυνητική μετωνυμία της *ευσέβειας*, ούτε ως μια μετανεωτερική έκφραση του *μυστικισμού*. Κανένα μέλος της *Αρμονικής Ζωής* δεν επέδειξε ποτέ κάποιο είδος αποκλειστικής δέσμευσης και υποδειγματικής αφοσίωσης σε μια κατεστημένη μορφή θρησκείας –όπως εξάλλου κανένα μέλος δεν αξίωσε ποτέ για τον εαυτό του (ή τους άλλους) κάποια τεκμήρια ευταξίας και ηθικής καθαρότητας, προκειμένου να ενταχθεί στον πνευματικό δρόμο.⁵ Από την άλλη μεριά, θεωρώ σκόπιμο να επισημανθεί ότι ελάχιστα μέλη της *Αρμονικής Ζωής* συνδύασαν τον πνευματικό δρόμο με κάποιο είδος ασκητικού ζήλου ή αρνησικοσμίας, ενώ κανένα τους δεν εξεδήλωσε (ή υπονόησε) ποτέ κάποια επιθυμία να διαλύσει τα περιγράμματα της

³ Σύμφωνα με την κλασική τυπολογία του Ninian Smart, τέτοιες εκφάνσεις θα μπορούσαν να θεωρηθούν, η τελετουργική, η ασκητική, η αφηγηματική, η δογματική, η νομική, η θεσμική και η αισθητική [Smart, 1989: 13-22].

⁴ Από την άποψη αυτή, θα μπορούσε κανείς να εκλάβει την πνευματικότητα ως ένα *επιπλάζον σημαϊνόμμενο* –floating signifier. Για την έννοια αυτή, βλ. Levi-Strauss, 1990: 54-58. Πρβλ. και τις ενδιαφέρουσες παρατηρήσεις του Φώτη Τερζάκη, 1997: 131-137.

⁵ Στα στοιχεία αυτά συνοψίζονται, σύμφωνα με τον Charles Lippy, οι αρνητικές συνδηλώσεις της έννοιας της *ευσέβειας*: “While piety may connote religiousness in general, it commonly refers to particular devotional practices or a particular style that a specific religious tradition advocates to signal dedication and commitment. Piety often carries a negative nuance; the one who practices piety gets portrayed as “holier than thou,” a paragon of affective excess in matters of devotion” [Lippy, 1994: 9].

ατομικότητάς του μέσα στον ωκεανό της «Οικουμενικής Συνειδητότητας».⁶

Τα παραπάνω δεδομένα, μου επιτρέπουν να υποθέσω ότι παρά τις εκλεκτικές της συγγένειες με διάφορα μυστικιστικά συστήματα και πεποιθήσεις,⁷ η εναλλακτική θρησκευτικότητα δεν λειτουργεί με αποκλεισμούς, δεν απαξιώνει τις εγκόσμιες ηδονές και δεν παρωθεί το υποκείμενο σε κάποια ωκεάνια απολησμόνηση του εαυτού του. Αντιθέτως, το καλεί να εγκολπωθεί μια πληθώρα στοιχείων από ποικίλες μεταφυσικές διδασκαλίες και ετερόκλητες θρησκευτικές παραδόσεις, προκειμένου να νοηματοδοτήσει την παρούσα ιστορική του συνθήκη. Στην περίπτωση της *Αρμονικής Ζωής*, τα στοιχεία αυτά είδαμε ότι προέρχονται αδιακρίτως από τη Baghavad Gita και τη Yoga, το Χριστιανισμό και την αρχαία ελληνική φιλοσοφία, το Ταό, τη θεοσοφία και τον εσωτερισμό, αλλά και από διάφορες εκδοχές μαγικής και «θετικής» σκέψης, την κβαντική φυσική και τη βιολογία, την «ενεργειακή» και την κλασική ψυχολογία. Σχηματικά μιλώντας λοιπόν, θα έλεγα ότι έχουμε να κάνουμε με μια θρησκευτικότητα ρευστή, προσωπική, βιωματική, πολυσυλλεκτική, μη-ασκητική, μη-αποκλειστική, μη-θεσμική, η οποία θέτει ως έσχατο διακύβευμα και αντικείμενό της την *πνευματικότητα*: μία εμπίωση και εσωτερίκευση όσο το δυνατόν περισσότερων θετικών ηθικών ποιοτήτων και ανώτερων πνευματικών εμπειριών. Την ίδια στιγμή όμως, έχουμε να κάνουμε και με μια θρησκευτικότητα πρακτική και φιλική-προς-το-χρήστη (user friendly), η οποία φιλοδοξεί να προσφέρει άμεσες και πρακτικές λύσεις στα καθημερινά προβλήματα των ανθρώπων. Από αυτήν την άποψη, θα μπορούσαμε να δούμε την εναλλακτική θρησκευτικότητα ως ένα είδος *Εφαρμοσμένης Μεταφυσικής* (Applied Metaphysics), με σαφή ωφελιμιστικό, χρησιμοθηρικό και πραγματιστικό χαρακτήρα – ο οποίος εξάλλου ομολογείται επισήμως και από τον ίδιο τον Najemy:

«Στην αναζήτησή μου για το κλειδί της ζωής, βρήκα ότι η πνευματική προσέγγιση είναι και η πιο πρακτική [...] Αφού το πνεύμα είναι η αιτία όλων αυτών που υπάρχουν και συμβαίνουν, το πιο πρακτικό πράγμα που μπορούμε να κάνουμε είναι να “κατακτήσουμε” τον εσωτερικό μας πνευματικό κόσμο· τότε όλα τ’ άλλα θα γίνουν δικά μας» [ΟΦ:11].

3. Πώς μεταφράζονται όλα τα παραπάνω χαρακτηριστικά της εναλλακτικής θρησκευτικότητας σε πολιτικό επίπεδο; Ποιες είναι οι ευρύτερες πολιτικές τους

⁶ Η απορρόφηση της ατομικότητας του μυστικιστή από το Θείο Είναι, συνιστά μια βασική ένδειξη του ασκητικού χαρακτήρα του μυστικισμού. Όπως σημειώνει χαρακτηριστικά ο Ernst Troeltsch: “[Mysticism] becomes anti-personal and ascetic, since it allows personality to be absorbed in God, because it regards the senses and finite existence as the wall of separation between God Transcendent and God Immanent” [Troeltsch, 1992: 735]. Ο ασκητικός χαρακτήρας του μυστικισμού συνάγεται ωστόσο και από την γενικότερη ροπή του προς την αρνησικοσμία. Εξ ου και η εύστοχη διατύπωση του Max Weber, ότι η ιδεώδης στάση του μυστικιστή συνίσταται στο «να δοκιμάσει τον εαυτό του *ενάντια* στον κόσμο, *ενάντια* στην πράξη του εντός του κόσμου» [Weber, 2002: 47 –έμφαση δική μου].

⁷ Βλ. λόγου χάρη, τα σεμινάρια που διοργανώνονται στην *Αρμονική Ζωή* για την *Ιόχρου Φλόγα* [Αρχοντούς, 2010], τα *Μαθήματα Θαυμάτων* [Schumann, 1984] και το *Μυστικό* [Byrne, 2007].

συνεπαγωγές; Δεν επιθυμώ να ενδώσω στον πειρασμό της γενίκευσης· όπως καταδεικνύει ωστόσο το εθνογραφικό υλικό στην περίπτωση της *Αρμονικής Ζωής*, η ανοιχτότητα, η ανεκτικότητα, η ρευστότητα και η πολυσυλλεκτικότητα της εναλλακτικής θρησκευτικότητας, σε συνδυασμό με την απaráγραπτα ολιστική της κοσμοθεωρία, δεν της αφήνουν εν τέλει πολλά περιθώρια για να ορίσει έναν αντίπαλο: κάποιον τον οποίον δεν αποδέχεται υπό κανένα καθεστώς, και τον οποίο επιθυμεί εξάπαντος να εξολοθρεύσει. Η μελέτη των πνευματικών τεχνικών και των πνευματικών αληθειών της *Αρμονικής Ζωής* που προηγήθηκε, κατέδειξε ότι παρά την πληθώρα ή την ασάφεια των αιτημάτων τους, οι εκπαιδευόμενοι δεν εγγράφονται στο σεμινάριο αυτογνωσίας για να επινοήσουν καινούργιους εχθρούς, αλλά για να απελευθερωθούν από κάθε βίωμα αντιπαλότητας και να θεραπεύσουν κάθε επιθετική τους τάση. Κατά μία διαφορετική διατύπωση, θα έλεγα ότι οι εκπαιδευόμενοι εγγράφονται στο σεμινάριο αυτογνωσίας διότι αναζητούν προσωπική εγγύτητα, ασφάλεια, τρυφερότητα και αποδοχή –όχι συγκρούσεις. Εξ ου και συγκατανεύοντας στην ανάγκη τους αυτή, η *Αρμονική Ζωή* επιτελεί το ρόλο ενός πνευματικού και ψυχολογικού καταφυγίου, το οποίο ανέχεται και ανακουφίζει μεν τους εκπαιδευόμενους από τις οδύνες της Ιστορίας, δεν είναι όμως επ' ουδενί διατεθειμένη να τις αναπαράγει –και επομένως να οδηγήσει τα μέλη της σε καινούργιες πολιτικές στρατεύσεις, αντιπαραθέσεις και συγκρούσεις. Πώς θα ήταν άλλωστε δυνατόν οι τελευταίες να νομιμοποιηθούν, αφ' ης στιγμής αποτελούμε όλοι μας εκφάνσεις της μίας Οικουμενικής Συνειδητότητας; Πώς θα μπορούσαμε να έρθουμε σε σύγκρουση με όψεις του ίδιου μας του εαυτού; Από την ημέρα εγγραφής του εκπαιδευόμενου στο σεμινάριο αυτογνωσίας, και για όσον καιρό αυτός διανύει τον πνευματικό δρόμο, ο «τρόμος της Ιστορίας» δεν έχει άλλη δυνατότητα από το να αποσυρθεί στα ενδότερα, προκειμένου να εγγραφεί στις νόρμες μιας μεταφυσικοποιημένης ψυχολογίας –ή ψυχολογικοποιημένης μεταφυσικής: στο εξής, ούτε στρατευόμαστε, ούτε αντιπαρατιθέμεθα, ούτε συγκρουόμαστε· εκπαιδευόμαστε σε πνευματικές αλήθειες και θεραπευόμαστε με πνευματικές τεχνικές.

4. Οι παραπάνω διασαφήσεις μας βοηθούν να εννοήσουμε καλύτερα τις αμυντικές, επιβιωτικές και κομφορμιστικές πολιτικές στάσεις τις οποίες προάγει η εναλλακτική θρησκευτικότητα –ιδιαίτερα μάλιστα εν όψει της παγκόσμιας οικονομικής κρίσης. Όλες οι πνευματικές τεχνικές της *Αρμονικής Ζωής* προσπαθούν από διαφορετικό δρόμο και με διαφορετικό κάθε φορά τρόπο, να αφυπνίσουν στον εκπαιδευόμενο τον ανώτερο πνευματικό του Εαυτό, να καταδείξουν τις θεϊκές του δυνατότητες και να τον πείσουν ότι για την αντιμετώπιση της οικονομικής κρίσης, αυτό που πρωτίστως χρειάζεται να κάνει, είναι να

γνωρίσει τον ανώτερο πνευματικό του Εαυτό (ή «Παρατηρητή»), να συναρμόσει τις σκεπτομορφές και τα συναισθήματά του με το εσωτερικό θεϊκό του δυναμικό –και τότε θα δει την ιδανική κοινωνία να υλοποιείται προοδευτικά, ως άμεσο «καθρέφτισμά» τους. Ήδη αυτή η αναστολή της πολιτικής δράσης προς όφελος της θεραπείας, της εκπαίδευσης και του «θετικού» οραματισμού, υποδηλώνει (ως ένα τουλάχιστον σημείο) το κομφορμιστικό πολιτικό πρόσημο της θρησκευτικότητας –καθόσον προϋποθέτει την περιστολή του υποκειμένου σ’ έναν «ελάχιστο» πυρήνα εαυτότητας, ο οποίος μένει ανέπαφος από τους κραδασμούς και τις καταστροφές της Ιστορίας. Είδαμε ότι οι πνευματικές τεχνικές της *Αρμονικής Ζωής* «ξεμπλοκάρουν» τα αρνητικά συναισθήματα που γεννά η οικονομική κρίση ενώ, μέσω της καλλιέργειας του Παρατηρητή, ενθαρρύνουν ένα είδος συναισθηματικής αποστασιοποίησης του εκπαιδευομένου τόσο απέναντι στην κοινωνική ιστορία του δικού του σώματος, όσο και απέναντι στην κοινωνική ιστορία της οδύνης του Άλλου. Είδαμε επίσης, ότι μια ανάλογη αποστασιοποίηση επιτελούν οι πνευματικές τεχνικές και ως προς το πραγματολογικό δεδομένο της οικονομικής κρίσης –το οποίο είτε διαλύουν μέσα στον «θετικό» οραματισμό της ιδανικής κοινωνίας (προσευχή με συναίσθημα), είτε το εξαγνίζουν μέσω του προσωπικού εξαγνισμού του ίδιου του εκπαιδευομένου (Ho’oronopono). Υπ’ αυτήν την έννοια, οι πνευματικές τεχνικές της *Αρμονικής Ζωής* φαίνεται να ενθαρρύνουν α) την αποστασιοποίηση του υποκειμένου από τις πολιτικές προκείμενες της κρίσης και, συνακόλουθα, την ψυχολογιοποίησή της β) την φαντασιακή φυγή του από τα τρομακτικά ενδεχόμενα της κρίσης, αλλά και την επιφύλαξη του απέναντι σε κάθε απόδοση πολιτικής ευθύνης και γ) την πρόταξη της ενότητας και της συναίνεσης, έναντι της συγκρουσιακότητας και της βίας.

5. Αν οι παραπάνω προτάσεις συνοψίζουν τις θεμελιώδεις πολιτικές στάσεις που ενθαρρύνει η επιτέλεση των πνευματικών τεχνικών της *Αρμονικής Ζωής*, τότε θα πρέπει να διευκρινιστεί επακριβέστερα τι είδους *υποκειμενικότητες* και *πρακτικές* παράγει η συγκεκριμένη επιτέλεση –καθώς επίσης και η κοσμοθεωρία που την νομιμοποιεί. Όσον αφορά στις πρώτες, θα μπορούσα συνοπτικά να απαντήσω ως εξής:

Πρώτον, υποκειμενικότητες οι οποίες συνέχονται από ένα πνεύμα *οπτιμισμού* και «θετικής σκέψης» –καθόσον το Σύμπαν κατευθύνει τη ζωή τους μέσω συγκεκριμένων «μαθημάτων», ενώ ταυτόχρονα απεργάζεται διαρκώς την πνευματική τους εξέλιξη. Σε κοινωνικό επίπεδο, ο οπτιμισμός αυτός μεταφράζεται σε μια κατάφαση του εαυτού, των άλλων και του κόσμου, σε μία αισιόδοξη ενατένιση του μέλλοντος, καθώς και σε μία

οντολογική, ηθική, και πολιτική απαξίωση του «αρνητικού» (ή της «αρνητικότητας»). Για τον πνευματικό αναζητητή, το «αρνητικό» δεν υπάρχει. Όπου εκδηλώνεται, οφείλεται απλώς στην άγνοια της πνευματικής φύσης του ανθρώπου και στην έλλειψη πίστης στο Θεϊκό Σχέδιο.

Δεύτερον, υποκειμενικότητες *αυτάρκειες*, *γαλήνιες* και *μη-βίαιες*. Μέσα από την επιτέλεση των πνευματικών τεχνικών της *Αρμονικής Ζωής*, ο πνευματικός αναζητητής διαλύει τα αρνητικά του συναισθήματα (EFT), ησυχάζει το σώμα και το νου του μέσα στη σιωπή (διαλογισμός), υλοποιεί μέσω του οραματισμού του έναν ιδανικό κόσμο αγάπης, ενότητας και ειρήνης (προσευχή με συναίσθημα) και τέλος, συγχωρεί τους πάντες, εξαγνίζοντας παράλληλα τον εαυτό του από οτιδήποτε υπάρχει μέσα του, το οποίο συμβάλλει στην αρνητικότητα του κόσμου (Ho'oponopono). Εφόσον η αρνητικότητα θεραπεύεται πρωτίστως με *εσωτερική* δουλειά, ο πνευματικός αναζητητής δεν έχει εν τέλει κανένα λόγο να την προβάλλει σε κάτι το εξωτερικό ως προς αυτόν, με το οποίο εν συνεχεία θα συγκρουσθεί. Αντίθετα, στο βαθμό που πνευματικοποιεί τον εαυτό του, γίνεται ολοένα και περισσότερο γαλήνιος, αισιόδοξος και αυτάρκης, διότι γνωρίζει ότι η εσωτερική του πληρότητα είναι μεταφυσικά κατοχυρωμένη (*«είμαι μια αιώνια ψυχή στη διαδικασία της εξέλιξης»*) και ότι το Σύμπαν πρόκειται να του δώσει μονάχα αυτό που χρειάζεται για την πνευματική του εξέλιξη.

Τρίτον, υποκειμενικότητες *συναινετικές* –υπό την έννοια ότι εγγράφονται στο παράδειγμα της πολιτικής ουδετερότητας και ορθότητας, απαξιώνουν τις ιδεολογικές συγκρούσεις και θεωρούν ότι η πολιτική τους αυτοσυνειδησία βρίσκεται πέραν των ιδεολογημάτων της «συντήρησης» και της «προόδου». Στον αντίποδα της παρωχημένης αυτής διεκυστίνδας, οι εν λόγω υποκειμενικότητες έχουν μάλλον την τάση να αποδέχονται, να κατανοούν και να συγχωρούν τους πάντες, μέσα από τη σταδιακή διεύρυνση του «κύκλου» των ταυτίσεών τους (Ho'oponopono). Κατά μία διαφορετική διατύπωση, θα έλεγα ότι οι πνευματικές τεχνικές της *Αρμονικής Ζωής* παράγουν υποκειμενικότητες οι οποίες δεν αισθάνονται ότι συγκροτούνται *έναντι* των άλλων, *αλλά μαζί* με τους άλλους και *μέσα* στους άλλους –καθόσον τα πάντα μετέχουν στο Όλον και το αίσθημα της «ξεχωριστότητας» καταγγέλλεται εξ αρχής ως ψευδαίσθηση.

Όσον αφορά, τέλος, στις *πρακτικές* τις οποίες μετέρχονται οι «πνευματικές» υποκειμενικότητες της *Αρμονικής Ζωής*, θα μπορούσαμε να τις συνοψίσουμε σε μία διαλεκτική σύνθεση μορφών αλτρουισμού, εθελοντισμού, φιλανθρωπίας και υπηρεσίας, η οποία ακούει στο όνομα *ανιδιοτελής προσφορά*. Οι πρακτικές αυτές μπορεί να προσλάβουν συλλογική έκφραση –όπως είδαμε να συμβαίνει στην περίπτωση ομάδων που συγκροτούνται

ειδικώς για την αντιμετώπιση ενός κοινωνικού προβλήματος ή μίας ευρύτερης κοινωνικής επίπτωσης της κρίσης («φίλοι των αστέγων», «ομάδες συντροφιάς», «ομάδες συμπαράστασης», «ομάδες τακτικής αιμοδοσίας», «ομάδες παρασκευής φαγητού» κλπ). Μπορεί να προσλάβουν τη μορφή ενός δικτύου αφιλοκερδούς ανταλλαγής υπηρεσιών, γνώσεων και δεξιοτήτων μεταξύ των μελών του Κέντρου – πάντοτε στο πνεύμα της θεραπείας κοινωνικών αναγκών που δημιουργούνται από την οικονομική κρίση. Οι συγκεκριμένες πρακτικές μπορεί όμως να προσλάβουν και πιο εξατομικευμένες («ρευστές») μορφές, οι οποίες συνίστανται στην παροχή εξυπηρέτησης και βοήθειας προς τον εκάστοτε συνάνθρωπο – ακόμα κι αν αυτό σημαίνει να τον ακούς σιωπηλός, ή να τον βοηθάς να βρει τον οδικό του προορισμό. Οποιαδήποτε μορφή κι αν προσλάβει πάντως, η ανιδιοτελής προσφορά συνιστά αισθητοποίηση και έκφραση της μεταφυσικής αισιοδοξίας που συνέχει τον πνευματικό αναζητητή, της συνολικά θετικής του στάσης απέναντι στη ζωή, καθώς και της επίγνωσής του ότι η πραγματική του φύση δεν συνίσταται στο σώμα και το νου του, αλλά στην αθάνατη και αιώνια ψυχή του, στον Θεό που βρίσκεται μέσα του (*God within*) – και επομένως στην Αγάπη που υπερεκχειλίζει από μέσα του, σαν από φυσική πηγή.

6. Συνιστούν τα χαρακτηριστικά, οι υποκειμενικότητες και οι πρακτικές που παράγει η εναλλακτική θρησκευτικότητα επαρκείς λόγους για να τη θεωρήσουμε συνολικά «ανιστορική» και «απολιτική»; Σ' ένα πρώτο επίπεδο, θα έλεγα ότι η διερεύνηση του κοσμοθεωρητικού και επιτελεστικού σύμπαντος της εναλλακτικής θρησκευτικότητας, μας προσφέρει αρκετά κριτήρια για να διερωτηθούμε κατά πόσον η τελευταία συγκροτεί πράγματι μια ρεαλιστική αντιπρόταση έναντι των επιπτώσεων της κρίσης, ή μία αμυντική και θεραπευτική απλώς αντιμετώπισή τους· κατά πόσο δηλαδή η εναλλακτική θρησκευτικότητα αντιμετωπίζει πρωτίστως την κρίση ως ένα *πολιτικό* πρόβλημα, ή ως ένα πρόβλημα πνευματικής διαχείρισης (*management*) του εαυτού. Από το σημείο αυτό και μετά, η συνάρθρωση της εναλλακτικής θρησκευτικότητας με την οικονομική κρίση ανέδειξε νομίζω με τον πλέον εμφαντικό τρόπο ότι ακόμα και οι πιο ακραία «ανιστορικές» της συνιστώσες (η τάση της προς την ψυχολογιοποίηση, η σχετικοποίηση της Ιστορίας, η μεταφυσικοποίηση του παρόντος, η σύμπλευσή της με τα μεταπολιτικά προτάγματα της συναίνεσης και της «πολιτικής ορθότητας», και ούτω καθεξής), έρχονται πάραυτα να απαντήσουν σε συγκεκριμένες *ιστορικές* προκλήσεις και να καταστούν αντικείμενο *πολιτικών* χρήσεων. Μια «ανιστορική», «απολιτική» ή ακόμα και «μεταπολιτική» μορφή θρησκευτικότητας μπορεί έτσι να είναι ταυτοχρόνως βαθιά *ιστορική* και *πολιτική*,⁸ αν αναλογιστεί κανείς αφενός, τις

⁸ Όπως εύστοχα παρατηρεί ο Jose Casanova, να θεωρήσουμε κάθε μορφή μη-θεσμικής θρησκευτικότητας ως «απολιτική» σημαίνει ότι προσυπογράφουμε την νεοφιλελεύθερη (αλλά πλέον παρωχημένη) εξίσωση

πολιτικές στάσεις που ενθαρρύνει απέναντι στην κρίσιμη κατάσταση του παρόντος, και αφετέρου, τις πιθανές βιοπολιτικές της χρήσεις: τον τρόπο δηλαδή με τον οποίο η εναλλακτική θρησκευτικότητα «μετα-τοπίζει τη λειτουργία της κυριαρχίας, καθιστώντας τις θεμελιώσεις της ακόμη πιο σύνθετες και αποτελεσματικές, καθώς τις διαπλέκει με νομιμοποιημένα καθεστώτα γνώσης, ευμενείς διαδικασίες υποκειμενοποίησης και επιθυμητές πρακτικές παρέμβασης» [Αθανασίου, 2007: 23].

Μια ανθρωπολογική προβληματοποίηση αυτών των καθεστώτων, των διαδικασιών και των πρακτικών, θα συνιστούσε ενδεχομένως το ερευνητικό αντικείμενο μιας επόμενης μελέτης, η οποία θα επιχειρούσε να αποσαφηνίσει τις ευρύτερες βιοπολιτικές συνεπαγωγές της εναλλακτικής θρησκευτικότητας –την βιοπολιτική «αξιοποίησή» της δηλαδή, στο πλαίσιο συγκεκριμένων μορφών ηγεμονικού λόγου και κυριαρχίας. Η μελέτη αυτή θα μπορούσε να καταστήσει περισσότερο προφανή το βαθμό διήθησης της New Age θρησκευτικότητας στην ελληνική κοινωνία, αλλά και την καταλυτική επίδρασή της σε χώρους οι οποίοι θα ήθελαν να θεωρούνται απρόσβλητοι σε ανάλογες επιρροές –όπως λόγου χάρη, η ορθόδοξη Εκκλησία. Η συγκεκριμένη μελέτη θα μπορούσε να καταδείξει, τέλος, ότι το φαινόμενο που έχει προσφυώς χαρακτηριστεί ως «επιστροφή του Θεού» [Kerel, 1992] δεν αφορά μονάχα σε κάποια αναβίωση μορφών θρησκευτικού φονταμενταλισμού (καθώς υποστηρίζεται συχνά), αλλά ταυτοχρόνως και σε μία άπειρη πληθυντικοποίηση και διασπορά ενός ετερόκλητου πλήθους θρησκευτικών λόγων και επιτελέσεων,⁹ οι οποίες καθιστούν υπερβολικά δύσκολη (αν όχι αδύνατη) την ιδεοτυπική ταξινόμηση και ταυτοποίησή τους.

κράτους, δημόσιου χώρου και πολιτικής [Casanova, 1994: 55]. Γνωρίζουμε εξάλλου από έργα διανοητών όπως ο Raymond Williams και ο Michel Foucault, ότι «το “πολιτικό” δεν συνιστά μια αυτόνομη και περιχαρακωμένη περιοχή των κοινωνικών σχέσεων [...] που θα μπορούσε να απομονωθεί και να γίνει αυτόνομο αντικείμενο μελέτης. Αντίθετα, η εξουσία διαποτίζει, διαπερνάει, αλλά επίσης θεμελιώνεται, παράγεται και αναπαράγεται στις καθημερινές κοινωνικές πρακτικές, στις πρακτικές του λόγου, επιστημονικού και άλλου, και μέσα από το λόγο [Αστρινάκη, 30]. Αυτή ακριβώς η διάχυση του πολιτικού μέσα στις καθημερινές κοινωνικές πρακτικές, μάς επιτρέπει να στοχαζόμαστε το πολιτικό πρόσημο της εναλλακτικής θρησκευτικότητας –έστω κι αν αυτή έχει συχνά την τάση να εμφανίζεται ως «απολιτική» ή «μεταπολιτική».

⁹ Εξ ου και παραφράζοντας τον Francois Laplantine, ο Lionel Obadia διακρίνει «ανάμεσα σ’ ένα θρησκευτικό στοιχείο από διαφοροποίηση (αυτό των αποκρυσταλλώσεων και των αναδιπλώσεων ταυτότητας) και σ’ ένα θρησκευτικό στοιχείο από πληθυντικοποίηση (αυτό των προσμειξεων, των καινοτομιών και των επανεφευρέσεων» [Obadia, 2008: 137].

Πίνακες

Κατηγορίες θεραπευτικών παραγόντων

σύμφωνα με την κατάταξη των Yalom-Leszcz [2006: 132- 136].

Πολλούς από τους παράγοντες αυτούς προσυπογράφουν και τα μέλη της *Αρμονικής Ζωής*

		Σειρά κατάταξης (Όσο μικρότερος ο αριθμός, τόσο μεγαλύτερη αξία αποδίδει στο λήμμα ο θεραπευόμενος)
1. Άλτρουισμός	1. Τò νά βοηθῶ τοὺς ἄλλους μοῦ ἔδωσε μεγαλύτερη αὐτοεκτίμηση.	40 T*
	2. Τò νά δίνω προτεραιότητα στίς ἀνάγκες τῶν ἄλλων.	52 T
	3. Τò νά ξεχνῶ τὸν ἑαυτό μου καὶ νά σκέφτομαι πῶς νά βοηθήσω τοὺς ἄλλους.	37 T
	4. Τò νά δίνω ἓνα κομμάτι μου στοὺς ἄλλους.	17
	5. Τò νά βοηθῶ τοὺς ἄλλους καὶ νά εἶμαι σημαντικὸς στὴ ζωὴ τους.	33 T
2. Συνεκτικότητα τῆς ομάδας	6. Τò νά ἀνήκω καὶ νά γίνομαι ἀποδεκτὸς μέσα σὲ μία ομάδα.	16
	7. Τò νά ἔχω συνεχὴ στενὴ ἐπαφὴ μὲ ἄλλους ἀνθρώπους.	20 T
	8. Τò νά ἀποκαλύπτω πράγματα γιὰ τὸν ἑαυτό μου ποὺ μὲ φέρνουν σὲ δύσκολη θέση καὶ παρ' ὅλα αὐτὰ ἡ ομάδα νά μὲ ἀποδέχεται.	11 T
	9. Τò νά μὴ νιώθω πιὰ μόνος.	37 T
	10. Τò νά ἀνήκω σὲ μιὰ ομάδα ἀνθρώπων ποὺ μὲ κατάλαβαν καὶ μὲ ἀποδέχτηκαν.	20 T
3. Καθολικότητα	11. Τò νά μαθαίνω ὅτι δὲν εἶμαι ὁ μόνος ποὺ ἔχει τέτοιου εἴδους πρόβλημα. « Ὅλοι στὸ ἴδιο καζάνι βράζουμε ».	45 T
	12. Τò νά βλέπω ὅτι εἶμαι ἐξίσου καλὰ μὲ τοὺς ἄλλους.	25 T
	13. Τò νά μαθαίνω ὅτι καὶ ἄλλοι ἔχουν μερικὰ ἀπὸ τὰ « κακὰ » μου συναισθήματα καὶ τίς « κακὲς » μου σκέψεις.	40 T
	14. Τò νά μαθαίνω ὅτι καὶ ἄλλοι εἶχαν οἰκογένειες καὶ ἱστορίες τὸ ἴδιο δυστυχημένες ἢ μπερδεμένες ὅπως οἱ δικές μου.	31 T
	15. Τò νά μαθαίνω ὅτι δὲν εἶμαι πολὺ διαφορετικὸς ἀπὸ τοὺς ἄλλους ἀνθρώπους μοῦ ἔδωσε μιὰ αἴσθηση καλωσορίσματος στὴν ἀνθρώπινη φυλὴ.	33 T

* Τò T (Tie) δηλώνει ἰσοψηφία.

(συνεχίζεται)

ΠΙΝΑΚΑΣ 4.1 (συνέχεια)

		Σειρά κατάταξης (Όσο μικρότερος ο αριθμός, τόσο μεγαλύτερη αξία αποδίδει στο λήμμα ο θεραπευόμενος)
4. Διαπροσωπική μάθηση – πρόσληψη	16. Το γεγονός ότι η ομάδα με διδάσκει τί είδους εντύπωση δημιουργώ στους άλλους.	5 T
	17. Το να μαθαίνω τί εντύπωση δίνω στους άλλους.	8
	18. Το να μου λένε τα άλλα μέλη με ειλικρί- νεια τί γνώμη έχουν για μένα.	3
	19. Το γεγονός ότι τα μέλη τής ομάδας μου έπισημαίνουν κάποιες συνήθειες ή συμπε- ριφορές μου που ένοχλούν τους άλλους άνθρώπους.	18 T
	20. Το να μαθαίνω ότι μερικές φορές μπερ- δεύω τους άλλους επειδή δεν λέω αυτό που στ' αλήθεια σκέφτομαι.	13 T
5. Διαπροσωπική μάθηση – παραγωγή	21. Η βελτίωση των ικανοτήτων μου για κοι- νωνική έπαφή με τους ανθρώπους.	25 T
	22. Η αίσθηση ότι μπορώ να έμπιστεύομαι τις ομάδες και τους άλλους ανθρώπους.	40
	23. Το γεγονός ότι έμαθα με ποιόν τρόπο σχε- τιζόμουν με τα άλλα μέλη τής ομάδας.	13 T
	24. Η ευκαιρία που μου έδωσε η ομάδα να μάθω να πλησιάζω τους άλλους.	27 T
	25. Το γεγονός ότι έλυσα τις δυσκολίες που εί- χα με ένα συγκεκριμένο μέλος τής ομάδας.	33 T
6. Καθοδήγηση	26. Το γεγονός ότι ο γιατρός μου σύστηνε ή με συμβούλευε να κάνω κάτι.	27 T
	27. Το γεγονός ότι τα μέλη τής ομάδας μου σύστηναν ή με συμβούλευαν να κάνω κάτι.	55
	28. Το γεγονός ότι τα μέλη τής ομάδας μου έλεγαν τί να κάνω.	56
	29. Το γεγονός ότι κάποιος από την ομάδα μου έδινε συγκεκριμένες προτάσεις για να λύσω ένα πρόβλημα τής ζωής μου.	48 T
	30. Το γεγονός ότι τα μέλη τής ομάδας με συμβούλεψαν να συμπεριφερθώ διαφορε- τικά σε κάποιο πρόσωπο που είναι σημαν- τικό στη ζωή μου.	52 T

(συνεχίζεται)

ΠΙΝΑΚΑΣ 4.1 (συνέχεια)

		Σειρά κατάταξης (Όσο μικρότερος ο αριθμός, τόσο μεγαλύτερη αξία αποδίδει στο λήμμα ο θεραπευόμενος)
7. Κάθαρση	31. Τò νά βγάζω πράγματα από μέσα μου.	31 T
	32. Τò νά εκφράζω άρνητικά και/ή θετικά συναισθήματα άπέναντι σέ ένα άλλο μέλος.	5 T
	33. Τò νά εκφράζω άρνητικά και/ή θετικά συναισθήματα άπέναντι στον συντονιστή τής ομάδας.	18 T
	34. Τò νά μαθαίνω πώς νά εκφράζω τά συναισθήματά μου.	4
	35. Τò νά μπορώ νά λέω τι με ένοχλεί άντι νά τò κρατάω μέσα μου.	2
8. Ταύτιση	36. Έη προσπάθεια νά γίνω σαν κάποιον από τήν ομάδα πού ήταν καλύτερα προσαρμοσμένος από μένα.	58
	37. Έη διαπίστωση ότι άλλοι μπορούσαν νά αποκαλύπτουν πράγματα πού τούς έφεραν σέ δύσκολη θέση και νά παίρνουν άλλα ρίσκα, και ότι αυτό τούς ώφελοϋσε, με βοήθησε νά κάνω κι εγώ τò ίδιο.	8
	38. Τò νά υίοθετώ χειρονομίες ή τò ύφος ενός άλλου μέλους τής ομάδας.	59
	39. Τò νά θαυμάζω τόν θεραπευτή μου και νά συμπεριφέρομαι σαν αυτόν.	57
	40. Τò γεγονός ότι βρήκα κάποιον μέσα στην ομάδα πού μπορούσε νά αποτελέσει πρότυπο για μένα.	60
9. Οίκογενειακή έπαναδιαδραμάτιση	41. Όντας μέσα στην ομάδα ήταν, με μία έννοια, σαν νά ξαναζοϋσα και νά κατανοοϋσα τή ζωή μου μέσα στην οίκογένεια στην όποία μεγάλωσα.	51
	42. Τò γεγονός ότι ήμουν στην ομάδα με βοήθησε με τόν έναν ή τόν άλλο τρόπο νά κατανοήσω παλιά « κολλήματα » πού είχα στό παρελθόν με τούς γονείς μου, τά αδέρφια μου ή άλλα σημαντικά πρόσωπα.	30
	43. Όντας μέσα στην ομάδα ήταν, με μία έννοια, σαν νά βρισκόμουν μέσα σέ μια οίκογένεια, μόνο πού αυτή ή οίκογένεια με αποδεχόταν και με καταλάβαινε περισσότερο.	44

(συνεχίζεται)

ΠΙΝΑΚΑΣ 4.1 (συνέχεια)

		Σειρά κατάταξης (“Όσο μικρότερος ο αριθμός, τόσο μεγαλύτερη αξία αποδίδει στο λήμμα ο θεραπευόμενος)
9. Οικογενειακή έπαναδια- δραμάτιση (συνέχεια)	44. Το γεγονός ότι ήμουν στην ομάδα με βοή- θησε με τον έναν ή τον άλλο τρόπο να κα- ταλάβω πώς μεγάλωσα μέσα στην οικογένε- νιά μου.	45 T
	45. Η ομάδα ήταν κάτι σαν την οικογένειά μου – κάποια μέλη ή οι θεραπευτές ήταν σαν τους γονείς μου και κάποιοι άλλοι σαν τους συγγενείς μου. Μέσα από την έμπει- ρία της ομάδας κατανοώ τις παλιές μου σχέσεις με τους γονείς και τους συγγενείς μου (αδέλφια κτλ.).	48 T
10. Κατανόηση του εαυτού	46. Να μαθαίνω ότι νιώθω συμπάθεια ή αντι- πάθεια για ένα πρόσωπο, για λόγους που μπορεί να έχουν λιγότερη σχέση με το πρόσωπο αυτό και περισσότερο με τις δυσ- κολίες και εμπειρίες που είχα με άλλα πρόσωπα στο παρελθόν μου.	15
	47. Να μαθαίνω γιατί σκέφτομαι και νιώθω με συγκεκριμένο τρόπο (δηλαδή να μαθαί- νω κάποια από τα αίτια και τις πηγές των προβλημάτων μου).	11 T
	48. Να ανακαλύπτω και να αποδέχομαι μέρη του εαυτού μου που ως τώρα δεν τα γνώ- ριζα ή δεν τα αποδεχόμουν.	1
	49. Να μαθαίνω ότι αντιδρώ μ'ή ρεαλιστικά σε κάποιους ανθρώπους ή σε κάποιες κατα- στάσεις (με συναισθήματα τα οποία ανή- κουν τελικά σε πρωιμότερες περιόδους της ζωής μου).	20 T
	50. Να μαθαίνω ότι το πώς νιώθω και συμπε- ριφέρομαι σήμερα σχετίζεται με την παι- δική μου ηλικία και με τον τρόπο που με- γάλωσα (οι λόγοι που με κάνουν να είμαι όπως είμαι βρίσκονται στα πρώτα χρόνια της ζωής μου).	50

(συνεχίζεται)

ΠΙΝΑΚΑΣ 4.1 (συνέχεια)

		Σειρά κατάταξης (Όσο μικρότερος ο αριθμός, τόσο μεγαλύτερη αξία αποδίδει στο λήμμα ο θεραπευόμενος)
11. Ένσταλαξη ελπίδας	51. Τò νά βλέπω άλλους νά βελτιώνονται με κινητοποιούσε.	42 T
	52. Νά γνωρίζω ότι άλλοι έλυσαν προβλήμα- τα παρόμοια με τὰ δικά μου.	37 T
	53. Νά βλέπω ότι άλλοι έχουν λύσει προβλή- ματα παρόμοια με τὰ δικά μου.	33 T
	54. Τò νά βλέπω άλλα μέλη τῆς ομάδας νά κάνουν πρόοδο με ένθάρρυνε.	27 T
	55. Τò νά γνωρίζω ότι ή ομάδα βοήθησε άλλ- λους με προβλήματα παρόμοια με τὰ δικά μου μου έδινε κουράγιο.	45 T
12. Υπαρξιακοί παράγοντες	56. Η αναγνώριση ότι κάποιες φορές ή ζωή είναι άνιση και άδικη.	54
	57. Η αναγνώριση ότι στο τέλος δέν μπορεί κανείς νά ξεφύγει από κάποιο μερίδιο πό- νου στη ζωή και από τò θάνατο.	42 T
	58. Τò γεγονός ότι αναγνώρισα πώς, όσο κον- τά και νά βρεθώ με άλλους ανθρώπους, πάλι μόνος μου πρέπει ν' αντιμετωπίσω τή ζωή μου.	23 T
	59. Τò γεγονός ότι ήρθα αντιμετώπος με τὰ θεμελιώδη ζητήματα τῆς ζωῆς μου και τοῦ θανάτου μου, κι έτσι μπόρεσα νά ζώ τή ζωή μου πιο ειλικρινά και νά με απορ- ροφούν λιγότερο τὰ ασήμαντα πράγματα.	23 T
	60. Τò γεγονός ότι έμαθα πώς πρέπει νά ανα- λάβω απόλυτα τήν ευθύνη για τόν τρόπο με τόν οποιο ζώ τή ζωή μου, άσχετα από τò πόση καθοδήγηση και υποστήριξη παίρ- νω από τούς άλλους.	5 T

Εικόνες και Φωτογραφίες

ΕΙΚΟΝΑ 1:

Βεβαιώσεις παρακολούθησης του σεμιναρίου αυτογνωσίας.

 ΒΕΒΑΙΩΣΗ ΠΑΡΑΚΟΛΟΥΘΗΣΗΣ

Αρμονική Ζωή
Επιμορφωτικό Μη Κερδοσκοπικό Σωματείο

Ο/Η ΣΗΛΙΑΤΡΙΟΣ ΟΥΛΙΑΖ
έχει παρακολουθήσει το Σεμινάριο διάρκειας οκτώ μηνών με τίτλο

Δεύτερος Χρόνος Αυτογνωσίας
Με διάρκεια 95 ωρών

ΘΕΟΔΩΡΟΣ ΙΓΝΑΤΙΑΔΗΣ

Ημερομηνία

Ρόμπερτ Ηλίας Νατζέμυ

Το παρόν βεβαιώνει απλώς παρακολούθηση σεμιναρίου για προσωπική αυτογνωσία.
Δεν αποτελεί τίτλο σπουδών για επαγγελματική χρήση.

ΒΕΒΑΙΩΣΗ ΠΑΡΑΚΟΛΟΥΘΗΣΗΣ

Αρμονική Ζωή
Επιμορφωτικό Μη Κερδοσκοπικό Σωματείο

Ο/Η ΟΥΛΗΣ ΔΗΜΗΤΡΗΣ
έχει παρακολουθήσει το Σεμινάριο διάρκειας οκτώ μηνών με τίτλο

Τρίτος Χρόνος Αυτογνωσίας

Με διάρκεια 95 ωρών

ΘΕΟΔΩΡΟΣ ΙΓΝΑΤΙΑΔΗΣ

Ημερομηνία

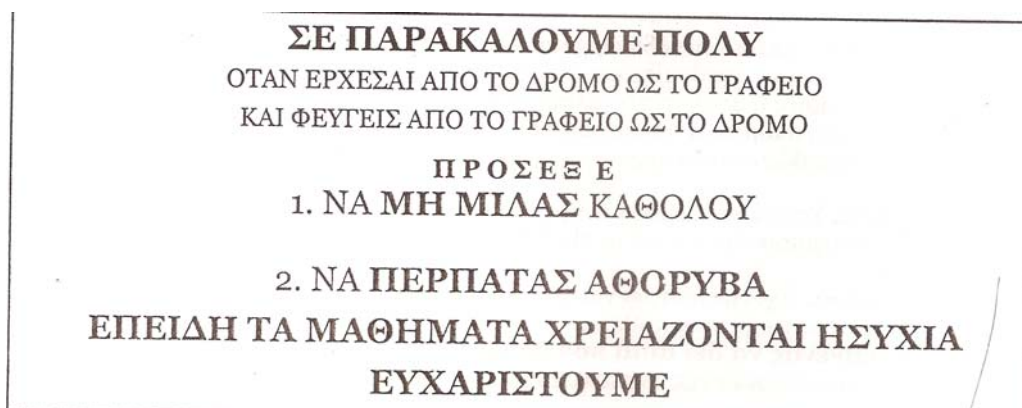
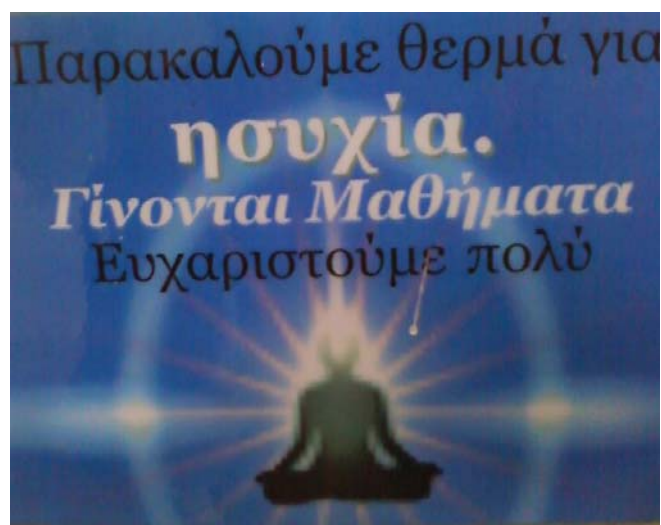
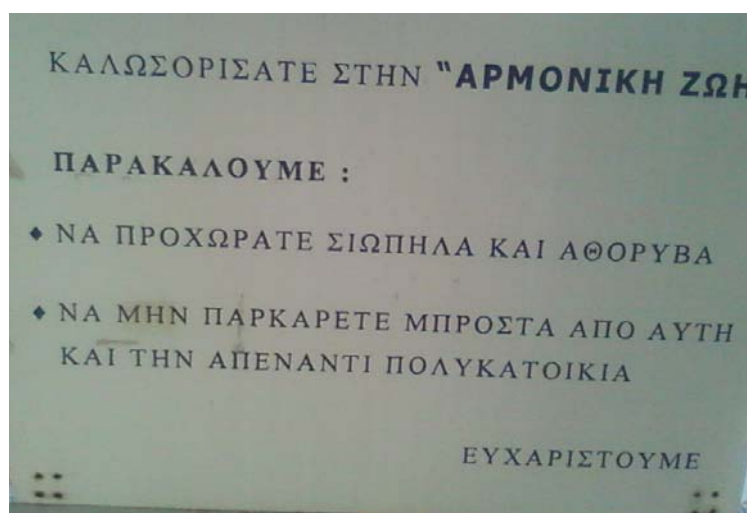
Ρόμπερτ Ηλίας Νατζέμ

Το παρόν βεβαιώνει απλώς παρακολούθηση σεμιναρίου για προσωπική αυτογνωσία.
Δεν αποτελεί τίτλο σπουδών για επαγγελματική χρήση.

ΕΙΚΟΝΑ 2:

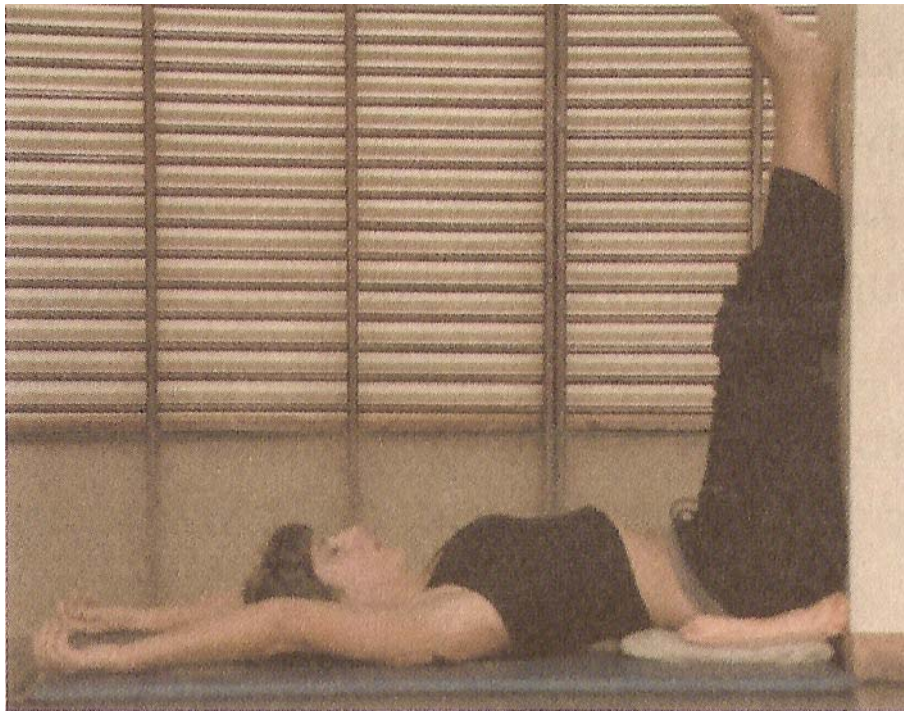
Διαρκείς και επίμονες εκκλήσεις για τήρηση ησυχίας

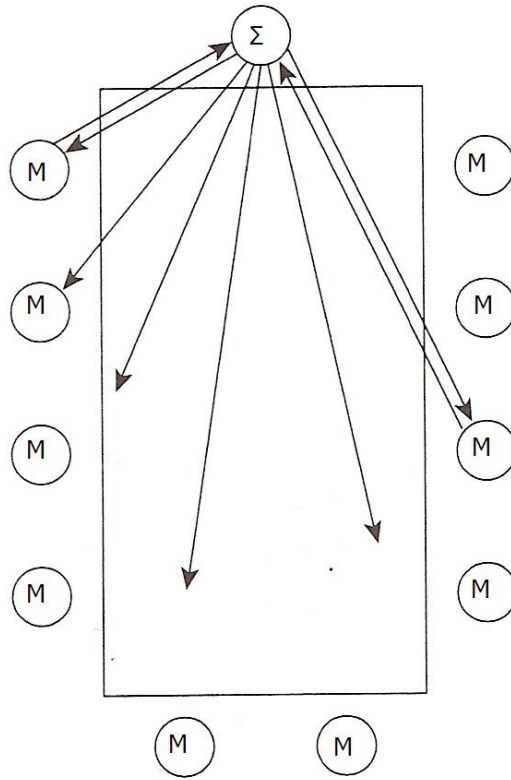
ΕΙΚΟΝΑ 3:
Ταντρικά Μαντάλα

ΕΙΚΟΝΑ 4:
Μισή λαμπάδα

ΕΙΚΟΝΑ 5:
Δασκαλοκεντρικό πλαίσιο συναλλαγής, στο πλαίσιο λειτουργίας των μικρών ομάδων

ΕΙΚΟΝΑ 6:

Πρόγραμμα δραστηριοτήτων της *Αρμονικής Ζωής* για το ακαδημαϊκό έτος 2011-2012.

Σε κύκλο σημειώνονται τα θεραπευτικά σεμινάρια.

ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ ΣΑΒΒΑΤΟΚΥΡΙΑΚΟΥ

Όλες οι δραστηριότητες του Σαββατοκυριακού γίνονται στη «ΜΥΡΡΙΝΟΥΝΤΑ», εκτός αν αναφέρεται διαφορετικά. Οι θέσεις είναι περιορισμένες και η εγγραφή γίνεται αρκετά νωρίς στα γραφεία στο Χαλάνδρι.

στον ύλη, στο περιβάλλον και την κοινωνία. Θα εντοπίσουμε και θα απελευθερωθούμε από αρνητικές πεποιθήσεις και εμπόδια και θα βιώσουμε αγνότητα, αθωότητα και ευτυχία. Είναι από τα πιο σημαντικά σεμινάρια. Σάββατο και Κυριακή 26 & 27 Νοεμβρίου από 9.30 έως 14.30

Για όσους θέλουν να γνωρίσουν τη γιόγκα ή να ξεκινήσουν τώρα μαθήματα γιόγκα. Σάββατο 10/12/ στο Χαλάνδρι 9.30 π.μ. ως 5.30 μ.μ.

ΟΚΤΩΒΡΙΟΣ

ΣΕΜΙΝΑΡΙΟ ΣΤΑ ΧΑΝΙΑ, ΚΡΗΤΗΣ

Με τον Ρόμερτ Ηλία Νατζέμ
Παρασκευή 30 Σεπτεμβρίου & Σάββατο 1 & Κυριακή 2 Οκτ. Ανθρώπος επαφής: Σοφία Γεωργιάδου τηλ. 693-448-9003

ΣΕΜΙΝΑΡΙΟ ΣΤΟ ΒΟΛΟ

Με τον Ρόμερτ Ηλία Νατζέμ
Παρασκευή 7, Σάββατο 8 & Κυριακή 9 Οκτ. Ανθρώπος επαφής: Σωτήρης Καγιας τηλ. 24210-62 979

ΣΕΜΙΝΑΡΙΟ ΣΤΗ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ

Με τον Ρόμερτ Ηλία Νατζέμ
Παρασκευή 14, Σάββατο 15 & Κυριακή 16 Οκτωβρίου. Τηλ. 2310-30 92 44

ΣΕΜΙΝΑΡΙΟ ΣΤΗ ΣΙΩ

Με τον Ρόμερτ Ηλία Νατζέμ
Παρασκευή 21, Σάββατο 22 και Κυριακή 23 Οκτ. Ανθρώπος επαφής: Ρούλα Γερασιμίνη 22710 31325.

ΕΥΤΥΧΙΑ

ΜΑΣΑΖ - ΡΕΦΛΕΞΟΛΟΓΙΑ για ΑΥΤΟΘΕΡΑΠΕΙΑ με Γιούλη Καλλιτάκη

Σάββατο και Κυριακή 12 & 13 Νοεμβρίου 2011 από 9.30 π.μ. ως 2.30 μ.μ. Χαλάνδρι.

ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΗ ΘΕΡΑΠΕΙΑ ΜΕ ΤΑ ΧΕΡΙΑ ΚΑΙ ΤΟ ΝΟΥ

Με τη Ρούλα Ανάγνου

Θα μάθουμε να απελευθερώνουμε την ένταση από διάφορα μέρη του σώματος και μετά θα γίνουμε αγωγοί για να περάσει η πνευματική ενέργεια προς το άτομο που χρειάζεται βοήθεια. Η συγκέντρωση πάνω στα κέντρα ενέργειας, γίνεται χρησιμοποιώντας τα χέρια μας και το νου μας. Κυριακή 20 Νοεμβρίου από 9.30 π.μ. ως 2.30 μ.μ. στο Χαλάνδρι.

ΑΦΘΟΝΙΑ

ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΟ ΣΕΜΙΝΑΡΙΟ ΠΙΟΓΚΑ

Με τον Μάκη Στελλάτο

ΑΓΑΠΗ

ΜΑΘΑΙΝΟΝΤΑΣ ΤΑ ΜΑΘΗΜΑΤΑ ΤΗΣ ΖΩΗΣ

Με τον Ρόμερτ Ηλία Νατζέμ

Η πιο συνηθισμένη αλλά και η πιο σημαντική μας ερώτηση είναι «πώς να ζω;» Γιατί αυτό συμβαίνει στη ζωή μου; Γιατί μου συμβαίνουν όλα αυτά και γιατί δεν καταφέρνω να δημιουργώ αυτά που θέλω; Τι έχω να μάθω και πώς μπορώ να τα αλλάξω; Θα μάθω με αλήθειες που μας ελευθερώνουν από τον περιορισμό των πεποιθήσεων και μας επιτρέπουν να υπερβούμε τα όρια μας. Θα μάθουμε πώς να καταλάβουμε και να μάθουμε τα μαθήματα μας για να προχωρήσουμε. Σάββατο και Κυριακή 10 & 11 Δεκεμβρίου από 9.30 π.μ. ως 2.30 μ.μ.

ΥΠΟΜΟΝΗ

Με τον Ρόμερτ Ηλία Νατζέμ

Θα μάθουμε αλήθειες που μας ελευθερώνουν από τον περιορισμό των πεποιθήσεων και μας επιτρέπουν να υπερβούμε τα όρια μας. Θα κάνουμε ειδικές βιοματικές ασκήσεις για να μπορέσουμε να τις βιώνουμε στη ζωή μας καθημερινά. Η νέα οπτική γωνία που δημιουργούν οι αλήθειες αυτές αλλάζουν εντελώς και τη ζωή μας. Είναι όμοιες με αυτές που μαθαίνουμε στον πέμπτο χρόνο αυτογνωσίας. Είναι μια ευκαιρία να τις μάθετε και αν έχετε ήδη κάνει το σεμινάριο να τις επαναφέρετε πιο ζωντανά στο νου σας. Σάββατο και Κυριακή 3 & 4 Δεκεμβρίου από 9.30 π.μ. ως 2.30 μ.μ.

ΣΥΝΕΠΕΙΑ

ΧΡΙΣΤΟΥΓΕΝΝΙΑΤΙΚΗ ΓΙΟΡΤΗ ΣΑΒΒΑΤΟ 17 ΔΕΚ. ΣΤΗΝ ΜΥΡΡΙΝΟΥΝΤΑ

Χρειάζεται οπωσδήποτε να λάρετε εισιτήρια από το Χαλάνδρι τρεις μέρες πριν. Ελάτε να φάμε, να χορέψουμε και να γιορτάσουμε τη γέννηση του Χριστού. Απο 7 μ.μ. ως τις 10:30 μ.μ.

ΔΙΚΑΙΟΣΥΝΗ

ΕΥΑΙΩΓΩΝΤΑΣ ΤΟΝ ΕΑΥΤΟ ΜΑΣ, ΤΟΥΣ ΑΛΛΟΥΣ ΚΑΙ ΤΟ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝ ΜΑΣ

Με τον Ρόμερτ Ηλία Νατζέμ

Θα μάθουμε να ερχόμαστε σε επαφή με ανώτερα επίπεδα συνειδητότητας και να δίνουμε «εντολές» για αρμονία, αγάπη, υγεία και απελευθέρωση από αρνητικά στοιχεία. Θα επιφέρουμε αλλαγές στο σύστημα πεποιθήσεων και θα κάνουμε ενστάλαξη θετικών συναισθημάτων. Θα έρθουμε επίσης σε επαφή με την παντοδύναμη θεραπευτική ενέργεια και το φως μέσα μας, ώστε να ρέει σε όλα τα κύτταρα του σώματος και όλες τις όψεις του νου. Θα επιδρούμε θετικά στο εσωτερικό παιδί. Θα έρθουμε σε επαφή με ανώτερα επίπεδα του εαυτού μας για εσωτερική καθοδήγηση και διαισθητική. Θα επιδρούμε επίσης θετικά πάνω

ΣΥΝΕΡΓΑΣΙΑ

ΕΠΑΝΑΛΗΠΤΙΚΟ ΣΕΜΙΝΑΡΙΟ ΣΥΓΚΙΝΗΣΙΑΚΗΣ ΑΡΜΟΝΙΑΣ

Με τον Μάκη Στελλάτο

Για όσους έχουν χάσει τα πρώτα μαθήματα της Συγκινησιακής Αρμονίας ή θέλουν να τα επαναλάβουν. Σάββατο 3/12/11 στο Χαλάνδρι 9.30πμ-5.30 μ.μ.

ΕΠΙΤΥΧΙΑ

Για τις Ομιλίες & Σεμινάρια αλλού κοιτάτε στο:

<http://www.holisticharmony.com/greek/ektos.asp>

ΕΥΤΥΧΙΑ

ΜΑΣΑΖ - ΡΕΦΛΕΞΟΛΟΓΙΑ για ΑΥΤΟΘΕΡΑΠΕΙΑ με Γιούλη Καλλιτάκη

Σάββατο και Κυριακή 12 & 13 Νοεμβρίου 2011 από 9.30 π.μ. ως 2.30 μ.μ. Χαλάνδρι.

ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΗ ΘΕΡΑΠΕΙΑ ΜΕ ΤΑ ΧΕΡΙΑ ΚΑΙ ΤΟ ΝΟΥ

Με τη Ρούλα Ανάγνου

Θα μάθουμε να απελευθερώνουμε την ένταση από διάφορα μέρη του σώματος και μετά θα γίνουμε αγωγοί για να περάσει η πνευματική ενέργεια προς το άτομο που χρειάζεται βοήθεια. Η συγκέντρωση πάνω στα κέντρα ενέργειας, γίνεται χρησιμοποιώντας τα χέρια μας και το νου μας. Κυριακή 20 Νοεμβρίου από 9.30 π.μ. ως 2.30 μ.μ. στο Χαλάνδρι.

ΣΥΓΧΩΡΕΣΗ

Αδυνάτμισμα χωρίς καμία απολύτως προσπάθεια.

Με τον Κώστα Μπούζο

Παρατάμε τα περιττά κιλά απλά βρισκοντας και αντιμετωπίζοντας τις κρυμμένες αντιτάσεις που μας υπονομιούν στο να έχουμε το βάρος που θέλουμε. Με ΕFT και μοιρασμένα οφέλη και με ho οροποροπο Στο Χαλάνδρι, Σάββατο και Κυριακή 22 & 23 Οκτ. 2011 ώρες 10-14:30 στο Χαλάνδρι.

ΝΟΕΜΒΡΙΟΣ

Εικόνα Σώματος – Εικόνα Εαυτού

Το σώμα μας είναι ένα μέσο Πηγής διάλογου, επικοινωνίας και έκφρασης συναισθημάτων. Ένα μονοήμερο Σεμινάριο χοροκίνητης Θεραπείας με την **Βούλα Παπαδοπούλου** Κυριακή 6/11/11 στο Χαλάνδρι από τις 10 πμ ως 3 μμ

ΕΝΤΑΤΙΚΟ ΣΕΜΙΝΑΡΙΟ ΣΩΜΑΤΙΚΗΣ ΑΡΜΟΝΙΑΣ

(Για όσους παρακολουθούν τον Α' Χρόνο Αυτογνωσίας) Φορέστε άνετα ρούχα για ασκήσεις και φέρτε μαζί σας ένα σεντόνι για τις ασκήσεις και τη χαλάρωση. Κυριακή 6 Νοεμβρίου από 9.30 π.μ. ως 2.30 μ.μ. στη Μυρρινούντα.

ΘΕΡΑΠΕΥΟΝΤΑΣ ΤΟ ΕΣΩΤΕΡΙΚΟ ΠΑΙΔΙ

Με ΤΑΤ, BSFF, EFT- "Ενεργειακή Ψυχολογία"

Με τον Ρόμερτ Ηλία Νατζέμ

Τα συναισθήματα μας δημιουργούνται όχι από το συνειδητό νου, αλλά από το εσωτερικό παιδί, δηλαδή το υποσυνείδητο. Ενώ ένα κομμάτι του εαυτού μας έχει ωριμάσει και έχει καταλάβει τα πράγματα λογικά, υπάρχει ένα άλλο κομμάτι του εαυτού μας,

ΣΕΜΙΝΑΡΙΟ ΣΤΗΝ ΚΥΠΡΟ

Με τον Ρόμερτ Ηλία Νατζέμ
Παρ. 18, Σάβ. 19 & Κυριακή 20 Νοεμβρίου. 99696765

ΣΕΜΙΝΑΡΙΟ ΟΛΙΣΤΙΚΗΣ ΕΝΕΡΓΕΙΑΚΗΣ ΔΙΑΤΡΟΦΟΛΟΓΙΑΣ

Με τον Νίκο Σαμαρίδη, Ελένη Λουσή, φυσικοπαθητικούς, διατροφολόγους. Βασικές αρχές για ολιστική διατροφή και ρύθμιση σωματικού βάρους. Αντιμετώπιση της κυτταρίτιδας με φυσικά μέσα. Μύθοι για το αδυνάτισμα. Διατροφικά συμπληρώματα- Βιταμίνες - βότανα- ένζυμα. Φυσικές μέθοδοι για πρόληψη και αντιμετώπιση ασθενειών (Διαβήτης- Κατάθλιξη- Καρκίνος- Οστεοπόρωση- Υπέρταση - Χοληστερίνη κ.α.) Αποτοξινωτικές μέθοδοι. Σάββατο και Κυριακή 26 & 27 Νοεμβρίου 2011 από 9.30 π.μ. ως 2.30 μ.μ. Χαλάνδρι.

ΣΥΝΕΡΓΑΣΙΑ

ΕΠΑΝΑΛΗΠΤΙΚΟ ΣΕΜΙΝΑΡΙΟ ΣΥΓΚΙΝΗΣΙΑΚΗΣ ΑΡΜΟΝΙΑΣ

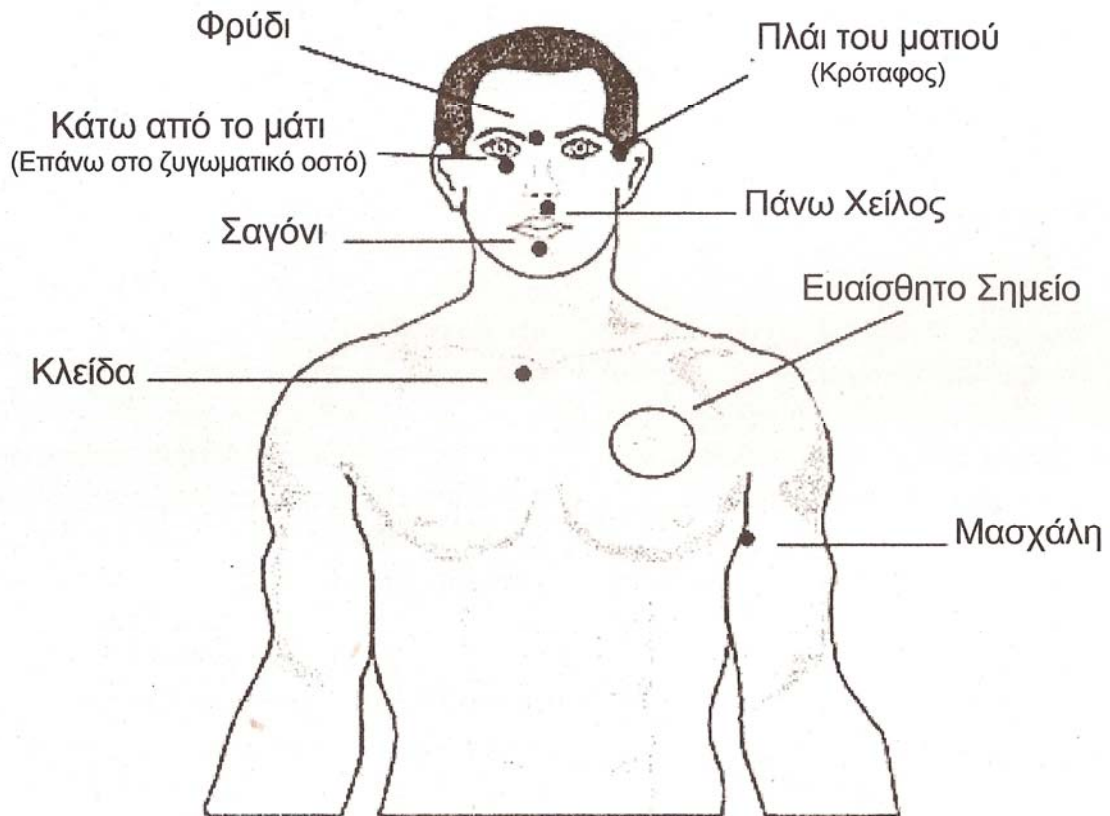
Με τον Μάκη Στελλάτο

Για όσους έχουν χάσει τα πρώτα μαθήματα της Συγκινησιακής Αρμονίας ή θέλουν να τα επαναλάβουν. Σάββατο 3/12/11 στο Χαλάνδρι 9.30πμ-5.30 μ.μ.

ΕΙΚΟΝΑ 7:

Ακολουθία χτυπημάτων EFT

**ΤΕΧΝΙΚΗ ΝΟΗΤΙΚΟΥ ΠΕΔΙΟΥ
ΣΗΜΕΙΑ ΘΕΡΑΠΕΙΑΣ**

ΕΙΚΟΝΑ 8:

Κατάλογος Ευχάριστων και Δυσάρεστων Συναισθημάτων [ΑΣΑ:51·πρβλ. ΤΕ¹:116]. Στα σεμινάρια της *Αρμονικής Ζωής* τα πρώτα κατονομάζονται ως «θετικά» και τα δεύτερα ως «αρνητικά».

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΣΥΝΑΙΣΘΗΜΑΤΩΝ	
Για να βοηθηθούμε, ας κοιτάξουμε τον κατάλογο συναισθημάτων.	
ΕΥΧΑΡΙΣΤΑ ΣΥΝΑΙΣΘΗΜΑΤΑ	ΔΥΣΑΡΕΣΤΑ ΣΥΝΑΙΣΘΗΜΑΤΑ
Αγάπη	Αποθάρρυνση
Χαρά	Απόρριψη
Ομορφιά	Άγχος
Συμπόνια	Φόβος
Κατανόηση	Μειονεκτικότητα
Τρυφερότητα	Πλήγωμα
Αδελφοσύνη	Απογοήτευση
Ασφάλεια	Στενοχώρια
Γαλήνη	Ανασφάλεια
Κουράγιο	Αδικία
Ενθάρρυνση	Θυμός
Ευτυχία	Οργή
Υπομονή	Κατάθλιψη
Ευγνωμοσύνη	Αγανάκτηση
Παραδοχή	Μοναξιά
Αυτοπαραδοχή	Πίκρα
Ενότητα	Ζήλια
Πληρότητα	Φθόνος
Πίστη	Αναξιότητα
Ελπίδα	Κακία
Ειρήνη	Ενοχή
Επιβεβαίωση	Μίσος
Ικανοποίηση	Αυτοαπόρριψη
Σεβασμός	Ντροπή
Εκτίμηση	Ειρωνεία
Στοργή	Στέρση
Άλλα _____	Έλλειψη σεβασμού
	Άλλα _____

ΕΙΚΟΝΑ 9:

Θετικές σκέψεις για την αυτοεκτίμηση και την προσωπική αξία

Θετικές Σκεπτομορφές και Πεποιθήσεις που Αφορούν στην Αυτοεκτίμηση

Οι ακόλουθες επιβεβαιώσεις, μας βοηθούν να συνδεθούμε και πάλι με την αληθινή θεϊκή μας φύση, που αξίζει πάντοτε την αγάπη και το σεβασμό μας. Μπορείτε να χρησιμοποιήσετε ορισμένες από αυτές στην εργασία σας με το EFT και σε κάθε άλλη τεχνική επιβεβαιώσεων.

1. Είμαι άξιος αγάπης και σεβασμού, ανεξάρτητα από τη γνώμη και τη συμπεριφορά των άλλων.
2. Η αξία μου είναι ανεξάρτητη από τη γνώμη των άλλων και τη σύγκρισή μου μαζί τους.
3. Η αξία μου είναι ανεξάρτητη από εξωτερικούς παράγοντες όπως η εξυπνάδα, ο πλούτος, η εξωτερική μου εμφάνιση, οι ικανότητές μου, η επαγγελματική μου επιτυχία, η επιτυχία των παιδιών μου, το σπίτι μου, αν είμαι ελκυστικός, αν κάνω εύκολα φίλους, αν είμαι πειθαρχημένος ή αν έχω «πνευματικές» δραστηριότητες.
4. Είμαι άξιος αγάπης και σεβασμού ανεξάρτητα από τα αποτελέσματα των προσπαθειών μου.
5. Είμαι άξιος αγάπης, ακόμη και όταν προσέχουν άλλους περισσότερο από μένα. Χαίρομαι γι' αυτούς όταν τους αγαπούν και τους προσέχουν.
6. Η αξία μου βρίσκεται μέσα μου και είναι ανεξάρτητη από την αποκλειστική αγάπη κάποιου άλλου ανθρώπου.
7. Είμαι άξιος αγάπης και σεβασμού, ακόμη κι όταν δεν είμαι τέλειος σε αυτό που κάνω και ακόμα κι όταν κάνω λάθη.
8. Η αξία μου είναι ανεξάρτητη από το πόσα πράγματα μπορώ να καταφέρω.
9. Είμαι άξιος αγάπης και σεβασμού ακόμη και όταν είμαι αδύναμος ή βρίσκομαι σε ανάγκη.
10. Η αξία μου είναι ανεξάρτητη από το αν οι άλλοι συμφωνούν ή είναι ικανοποιημένοι μαζί μου.
11. Είμαι άξιος αγάπης και σεβασμού ακόμη και όταν δεν μπορώ να ανταποκριθώ σε αυτό που μου ζητούν και λέω «όχι».
12. Η αξία μου είναι ανεξάρτητη από τα όσα προσφέρω ή όσα δέχομαι.
13. Η αξία μου είναι ανεξάρτητη από το αν οι άνθρωποι με εμπιστεύονται ή ανοίγονται σε μένα.
14. Η αξία μου είναι ανεξάρτητη από την συμπεριφορά των άλλων απέναντί μου.
15. Η αξία μου είναι απολύτως ανεξάρτητη από το πόσο και με ποιόν τρόπο εργάζονται οι άλλοι και από τη γνώμη που έχουν για μένα.
16. Η αξία μου είναι αντανάκλαση της θεϊκής μου φύσης και δεν έχει καμία σχέση με το γένος, το θρήσκευμα, την κοινωνική τάξη κλπ.
17. Η αξία μου είναι ανεξάρτητη από την αναγνώριση των άλλων και τα συναισθήματά τους προς μένα.
18. Δέχομαι και αγαπώ τον εαυτό μου ακριβώς όπως είμαι, με τις αδυναμίες και τα λάθη μου, επειδή συνεχώς εξελίσσομαι.
19. Μου αξίζει να με αγαπούν και να με σέβονται, ακριβώς όπως είμαι σ' αυτό το στάδιο της εξέλιξής μου.
20. Είμαι όμορφος άνθρωπος ακριβώς όπως είμαι, όπως και όλα τα δημιουργήματα της φύσης.
21. Είμαι ένας καλός και άξιος άνθρωπος.
22. Είμαι άξιος αγάπης και σεβασμού, ανεξάρτητα από τη συμπεριφορά των άλλων απέναντί μου.
23. Σέβομαι και αγαπώ όλους τους ανθρώπους (ειδικά τους γονείς και την οικογένειά μου), χωρίς να αισθάνομαι ότι πρέπει να ζω σύμφωνα με τις δικές τους αξίες και πεποιθήσεις. Ζω σε αρμονία με τις δικές μου εσωτερικές αξίες και πεποιθήσεις.
24. Η αξία μου στηρίζεται στην εσωτερική μου οντότητα, αυτή καθεαυτή την ύπαρξή μου, τη θεϊκή μου φύση και όχι σε εξωτερικούς παράγοντες.
25. Η αξία μου βασίζεται στο γεγονός ότι εγώ, όπως και όλα τα πλάσματα, είμαστε μοναδικές εκφράσεις της θείας Δημιουργίας. Η αξία μου δεν μπορεί ούτε να αυξηθεί ούτε να μειωθεί. Δεν δικαιούμαι περισσότερη ή λιγότερη αγάπη και σεβασμό από κάθε άλλον άνθρωπο.
26. Παρόλο που δεν είμαι τέλειος και έχω αρκετά ελαττώματα, είμαι άξιος της αγάπης και του σεβασμού των άλλων όπως ακριβώς είμαι, όπως και εγώ τους αγαπώ και τους σέβομαι με τα ελαττώματά τους.
27. Όταν δεν αγαπώ τον εαυτό μου, δεν αγαπώ μια έκφραση της θείας Δημιουργίας.
28. Δέχομαι συχνά στους άλλους χαρακτηριστικά που απορρίπτω στον εαυτό μου. Γιατί;
29. Είμαι σε μία διαδικασία εξέλιξης, στην οποία δίνω όλη μου την προσοχή.
30. Είμαι μία έκφραση της θεϊκής Συνειδητότητας μέσα στην ύλη.

EIKONA 10:

Κάρτες με «αισιόδοξα θετικά μηνύματα» που αποβλέπουν επίσης στην ενίσχυση της αυτοπαραδοχής και της αυτοεκτίμησης των εκπαιδευομένων

Είμαι μια έκφραση της θεϊκής συνειδητότητας και αυτό το σώμα και ο νους είναι τα προσωρινά οχήματα έκφρασής μου στη γη. Η αξία μου και η ασφάλειά μου δεν εξαρτώνται με κανένα τρόπο από αυτά τα προσωρινά οχήματα έκφρασης.

Είμαι και πάντοτε ήμουν ασφαλής και αξιαγάπητος, ακόμη κι όταν οι άλλοι ήταν άρρωστοι, δυστυχισμένοι, υπέφεραν, έκριναν, κακοποιούσαν, απέρριπταν, κατηγορούσαν, απειλούσαν, θύμωναν και μισούσαν.

Όταν οι άλλοι δεν μπορούσαν να μου δείξουν την αγάπη και το σεβασμό, που αξίζω και πάντα άξιζα, είναι απλά επειδή εκείνοι υπέφεραν και ήταν δυστυχισμένοι εκείνες τις στιγμές.

Οι άλλοι δεν ήταν ποτέ υπεύθυνοι για τη δική μου πραγματικότητα. Δεν ήμουν ποτέ υπεύθυνος για την πραγματικότητα των άλλων. Ο καθένας δημιουργεί τη δική του πραγματικότητα.

EIKONA 11:

Διαφημιστικό πόστερ του Συλλόγου Γιόγκα Ελλάδος
για τον πρώτο πανελλαδικό διαλογισμό/οραματισμό στην Ακρόπολη.

Πανελλαδικός Διαλογισμός

Ο παλμός του Διαλογισμού θα ξεκινήσει με τον ήχο των Γκονγκ από την Πύνα της Ακροπόλεως στην Αθήνα και θα απλωθεί σε όλη την Ελλάδα με την συμμετοχή σας. Καλούνται οι σχολές και οι ασκούμενοι στην γιόγκα ανά την Ελλάδα, να συμμετέχουν με χρονικό συντονισμό, στον Πανελλαδικό ομαδικό διαλογισμό. Στις 19.30 με τα Γκονγκ, θα ξεκινήσουμε με δεκάλεπτη απαγγελία του ΑUM. Συνεχίζουμε με δέκα λεπτά Πραναγιάμα - ολοκληρωμένη γιογκική αναπνοή. Ακολουθεί εστιασμός στο τρίτο μάτι, σύνδεση με την Παγκόσμια Πηγή Συνειδητότητας και τριάντα λεπτά διαλογισμού με σκοπό:

**«Ειρήνη - Ευημερία - Αγάπη - Πνευματική Αφύπνιση
για την Ελλάδα και Όλο τον Πλανήτη»**

**Ο Σύλλογος Γιόγκα
Ελλάδας**
Καλεί τους φίλους της γιόγκα
απ' όλη την Ελλάδα,
το **Σάββατο 22 Σεπτεμβρίου
2012** και ώρα **19.30**
στην Φθινοπωρινή Ισημερία,
σε Συνάντηση Πανελλαδικού
Διαλογισμού.

Παρακαλείσθε να είστε
στον χώρο συνεύρεσης μέχρι
τις 19.20 ώστε να τηρηθεί η
ακολουθία του προγράμματος.
Έτσι θα υπάρξει ομοιογένεια και
συντονισμός στην δυναμική της
ομάδας. Προτεινόμενη λευκή ενδυμασία
και στρωματάκι γιόγκα.

Οι ενδιαφερόμενοι επικοινωνήστε με την Συντονίστρια: Κοσσυφίδου Ελένη-Ανάντα,
6949981860 ή με τους κατά τόπους υπευθύνους των σχολών σας.

Καλή Εισιτηλία, Αγάπη και Φως

ΕΙΚΟΝΑ 12:

Ο «ύμνος» της *Αρμονικής Ζωής*

5

Πά ντα στη ζω ή μου ό τι κι αν συ μβει ξέ ρω εί ναι κά ρμα ή ψυ χής ε πι λο γη

γύ ρω πά ντα βλέ πω νό η μα στο κά θε τι γιατ εί ναι ευ και ρί α για πο ρεί α θε τι κή

**Πάντα στη ζωή μου
ό,τι κι αν συμβεί,
ξέρω είναι κάρμα
ή ψυχής επιλογή.**

**Γύρω πάντα βλέπω
νόημα στο κάθε τι,
γιατί είναι ευκαιρία
για πορεία θετική.**

**Το νου μου ησυχάζω
μέσα στη σιωπή,
γιατί θέλω ν' ακούω
την Θεϊκή φωνή.**

**Αυτή θα μ' οδηγήσει
σε δρόμους μ' αρετή,
και πάντα θα βιώνω
αρμονική ζωή.**

EIKONA 13:

«Πνευματική» και παραδοσιακή εκδοχή του Ho'oponopono

[Vitale & Hew Len, 2007: 43]

Self I-Dentity through Ho'oponopono	Traditional Ho'oponopono
1. Problem solving is <i>intrapersonal</i> .	1. Problem solving is <i>interpersonal</i> .
2. Only you and the I are involved.	2. A senior member mediates the problem solving session with all participants.
3. Only you are physically present.	3. Everyone involved in the problem must be physically present.
4. Repentance to the I.	4. Each participant is required to repent to each other, with the senior member mediating so that participants don't get contentious.
5. Forgiveness from the I.	5. Each participant is required to ask forgiveness of each of the other participants.

Βιβλιογραφία

I. Πηγές

A. Βιβλία του Robert Najemy

2009. *Αντιμετωπίζοντας Δύσκολες Εποχές* τόμ. Γ', Μαρκόπουλο: Ολιστική Αρμονία.
2009. *Η Ελευθερία να είσαι ο Εαυτός σου* (ελληνική μετάφραση και διόρθωση Ματίνα Πάσχου – Βίκυ Φάντη), Μαρκόπουλο: Ολιστική Αρμονία.
2009. *Τετράδιο Εργασίας: 2^{ος} Χρόνος Αυτογνωσίας*, Αθήνα: Αρμονική Ζωή.
- 2008⁹. *Γιόγκα για Υγεία και Αρμονία*, Αθήνα: Ηράκλειτος.
2007. *Η Αγάπη είναι Επιλογή: Πώς Ν' Αγαπάμε Τους Άλλους Και Τον Εαυτό Μας*, Μαρκόπουλο: Ολιστική Αρμονία.
- 2005⁵. *Τετράδιο Εργασίας: 1^{ος} Χρόνος Αυτογνωσίας*, Αθήνα: Αρμονική Ζωή.
2003. *Αυτογνωσία: Συναισθηματική Αρμονία και Αρμονικές Σχέσεις*, Αθήνα: Nova Forma.
2002. *Ενεργειακή Ψυχολογία*, Μαρκόπουλο Αττικής: Ολιστική Αρμονία.
1999. *Σαράμ. Οι Περιπέτειες μιας Ψυχής*, Αθήνα: Διόπτρα.
1998. *Στοχασμοί Ζωής: Ταξίδι στο Φως*, Αθήνα: Όμβρος.
1996. *Εμείς και οι Σχέσεις μας*, Αθήνα: Αρμονική Ζωή.
1992. *Η Τέχνη του Διαλογισμού* (ελληνική μετάφραση Μάρω Καραμάνη), Αθήνα: Αρμονική Ζωή.
1992. *Σύγχρονες Παραβολές*, Αθήνα: Αρμονική Ζωή.
1991. *Εισαγωγή στη Διδασκαλία του Bhagavan Sri Sathya Sai Baba*, Αθήνα: Αρμονική Ζωή.
1991. *Οικουμενική Φιλοσοφία*, Αθήνα: Αρμονική Ζωή.
1989. *Αυτοθεραπεία*, Αθήνα: Αρμονική Ζωή.
1988. *Τα Θαύματα της Αγάπης και της Γνώσης*, Αθήνα: Αρμονική Ζωή.
1986. *Η Ψυχολογία της Ευτυχίας*, Αθήνα: Αρμονική Ζωή.
1985. *Ο Μυστικός Κύκλος της Ζωής* (ελληνική μετάφραση Σάσα Παναγοπούλου), Αθήνα: Κάκτος.
1982. *Εισαγωγή στη διδασκαλία του Σρι Σάττα Σαϊ Μπάμπα* (ελληνική μετάφραση Νότα Γεωργίου), Αθήνα: Ηλίανθος.

[άγνωστη χρονολογία] *Τετράδιο Εργασίας: 3^{ος} Χρόνος Αυτογνωσίας*, Αθήνα: Αρμονική Ζωή.

B. Άρθρα στο Διαδίκτυο του Robert Najemy

«Πνευματικότητα και Θρησκευτική Ταυτότητα» [www.holisticharmony.com/greek/religion.asp].

«BSFF για την απελευθέρωσή μας από σύνθετες συναισθηματικές επιπλοκές» [www.armonikizoi.com/2011]

«Η Μέθοδος αυτοαποπρογραμματισμού Sedona» [www.armonikizoi.com/2011].

Γ. Ομιλίες στο Διαδίκτυο του Robert Najemy.

«Αντιμετωπίζοντας τον Φόβο» [www.youtube.com/watch?v=IDPZNwLTCJ0].

«Εικοσιπέντε τρόποι για να δημιουργήσουμε την Ιδανική Ζωή» [www.youtube.com/watch?v=CWXI3YMe5-k].

«Η Δύναμη του Τώρα» [www.youtube.com/watch?v=gGyraKC4tT4].

«Η Δύναμη του Τώρα, του E. Tolle» [www.youtube.com/watch?v=T6yuq8JgHZw].

«Η Εφαρμογή του Μυστικού» [www.youtube.com/watch?v=SW8_8px2jns&feature=youtu.be]

«Η πραγματική ασφάλεια» [www.youtube.com/watch?v=Gir_deVkVoQ].

«Η Σημασία της Αυτοπαραδοχής» [www.youtube.com/watch?v=MA4_IsrwH4k].

«Κβαντική Φιλοσοφία» [www.youtube.com/watch?v=5TCmsEIcFMs].

«Μυστικό και Χο'οπόνο - πόνο» [www.youtube.com/watch?v=JJqB40KPOVg].

«Πώς να αντιμετωπίσουμε την Κρίση» [www.youtube.com/watch?v=NP1DPSo5zaQ].

«Πώς να είμαστε καλά σε δύσκολες εποχές» [www.youtube.com/watch?v=oVozARTgrNs].

II. Βοηθήματα

Abu-Lughod, Lila

1989. "Zones of Theory in the Anthropology of the Arab World", *Annual Review of Anthropology*, Vol. 18. σσ. 267- 306.

Ahlstrom, Sydney

1974. *A Religious History of the American People*, USA: Yale University Press.

Amin, Samir

2008. “Financial Collapse, Systemic Crisis?”, στην ιστοσελίδα <http://www.globalresearch.ca/financial-collapse-systemic-crisis/11099> [τελευταία ανάκτηση: 23.04.2014].

Amundson, Ron

1985. «The Hundredth Monkey Phenomenon», *Skeptical Inquirer*, 9, σσ. 348-356. [ηλεκτρονική ανάκτηση στο <http://www.uhh.hawaii.edu/~ronald/HMP.htm#Top>].

Antes, Peter

1995. *Μεγάλοι Ιδρυτές Θρησκειών* (ελληνική μετάφραση Δημοσθένης Γεωργοβασίλης – Μαριέλλα Φραϊμπερ), Αθήνα: Παπαδήμας.

Asad, Talal

2003. *Formations of the Secular: Christianity, Islam, Modernity*, USA: Stanford University Press.

1993. *Genealogies of Religion: Discipline and Reasons of Power in Christianity and Islam* USA: Johns Hopkins University Press.

Auspers, Stef & Houtman, Dick

2006. “Beyond the Spiritual Supermarket: The Social and Public Significance of New Age Spirituality”, *Journal of Contemporary Religion*, Vol. 21, No 2, σσ. 201 - 222.

Babb, Lawrence A.

1983. ‘Sathya Sai Baba's Magic’, *Anthropological Quarterly*, Vol. 56, No. 3, pp. 116 – 124.

Bachelard, Gaston

⁵2010. *Η Ποιητική του Χώρου* (ελληνική μετάφραση Ελένη Βέλτσου-Ιωάννα Χατζηνικολή), Αθήνα: Χατζηνικολής.

Badiou, Alain

2013. *Εγκώμιο για τον Έρωτα* (ελληνική μετάφραση Φώτης Σιάτιστας-Δημήτρης Βεργέτης), Αθήνα: Πατάκης.

Baer, Hans A.

2003. “The Work of Andrew Weil and Deepak Chopra - Two Holistic Health/New Age Gurus: A Critique of the Holistic Health/New Age Movements”, *Medical Anthropology Quarterly* Vol. 17, No. 2, σσ. 233 – 250.

Barlett, John & Kaplan, Justin

¹⁷2002 *Barlett's Familiar Quotations*, Boston/NY/London: Little, Brown and Company.

Barthes, Roland

1973. *Η Απόλαυση του Κειμένου*, Αθήνα: Ράππας.

Bateson, Gregory

2000 [1972]. *Steps to an Ecology of Mind* (with a new Foreword by Mary Catherine Bateson), Chicago/London: The University of Chicago Press.

Baudrillard, Jean

²2005. *Η Καταναλωτική Κοινωνία* (ελληνική μετάφραση Βασίλης Τομανάς), Αθήνα: Νησίδες.

1996. *Η Διαφάνεια του Κακού: Δοκίμιο πάνω Ακραία Φαινόμενα* (ελληνική μετάφραση Ζήσης Σαρίκας), Αθήνα: Εξάντας.

Bauman, Zygmunt

2008. *Ζωή για Κατανάλωση* (ελληνική μετάφραση Γιώργος Καραμπέλας), Αθήνα: Πολύτροπον.

2007. *Ρευστός Φόβος* (ελληνική μετάφραση Γιώργος Καραμπέλας), Αθήνα: Πολύτροπον.

³2005. *Identity: Conversations with Benedetto Vecchi*, USA: Polity Press.

2005b. *Σπαταλημένες Ζωές: οι Απόβλητοι της Νεωτερικότητας* (ελληνική μετάφραση Μάρκος Καρασαρίνης, επιστημονική επιμέλεια Παντελής Λέκκας), Αθήνα: Κατάρτι.

Beigbeder, Frédéric

2002. *15,99 €*, (ελληνική μετάφραση Λένα Θεοδωρίδου), Αθήνα: Αστάρτη.

Bekridakis, Dimitrios & Makris, Gerasimos

2013. "The Greek Orthodox Church and the economic crisis since 2009", *International Journal for the Study of the Christian Church*, Vol. 13, No. 2, σσ. 111-132.

Bell, Catherine

1992. *Ritual Theory, Ritual Practice*, NY/Oxford: Oxford University Press.

Bell, David – Loader, Brian D – Pleace Nicholas & Schuler Douglas (eds)

2004. *Cyberculture: The Key Concepts*, London/NY: Routledge.

Berger, Peter & Luckmann, Thomas

³1971. *The Social Construction of Reality: A Treatise in the Sociology of Knowledge*, GB: Allen Lane Publications.

Boggs, Steven & Chun, Malcolm Naea

1990. "Ho'oponopono: A Hawaiian Method of Solving Interpersonal Problems", στο Watson-Gegeo, Karen & White, Geoffrey (eds), 1990. *Disentangling: Conflict Discourse in Pacific Societies*, Stanford, California: Stanford University Press.

Bohner, Gerd

2007. «Οι Στάσεις», στο M. Hewstone- W. Stroebe (eds), *Εισαγωγή στην Κοινωνική Ψυχολογία* (ελληνική μετάφραση από ομάδα) Αθήνα: Παπαζήσης.

Borges, Jorge-Luis

³1998. *Τι είναι ο Βουδισμός* (ελληνική μετάφραση Ε. Κ. Γαζής), Αθήνα: Printa.

Bourdieu, Pierre

2006. *Η Αίσθηση της Πρακτικής* (ελληνική μετάφραση Θεόδωρος Παραδέλλης), Αθήνα: Αλεξάνδρεια.

2003. "Participant Objectivation", *The Journal of the Royal Anthropological Institute*, Vol. 9, No. 2, σσ. 281-294.
1999. *Γλώσσα και Συμβολική Εξουσία* (ελληνική μετάφραση Κική Καψαμπέλη), Αθήνα: Καρδαμίτσα.
- ²1998. *Για την Τηλεόραση* (ελληνική μετάφραση Αλεξάνδρα Σωτηρίου – Καίτη Διαμαντάκου), Αθήνα: Πατάκης.
- Bowie, Fiona
2003. *The Anthropology of Religion*. Malden: Blackwell.
- Braden, Gregg
2008. *Secrets of the Lost Mode of Prayer: The Hidden Power of Beauty, Blessings, Wisdom and Hurt*, USA: Hay House Publications.
- Brecht, Bertold
⁵1983. *Ποιήματα* (ελληνική μετάφραση Μάριος Πλωρίτης), Αθήνα: Θεμέλιο.
- Brewer, John & Hunter, Albert
1989. *Multimethod Research: A Synthesis of Styles*, Νέα Υόρκη: Sage Publications.
- Brown, Michael
1994. 'Who Owns What Spirits Share? Reflections on Commodification and Intellectual Property in New Age America', *Polar*, Vol. 17, No. 2, pp. 7 – 17.
- Bruckner, Pascal
1996. *Ο Πειρασμός της Αθωότητας* (ελληνική μετάφραση Λόϊσκα Αβαγιάνου), Αθήνα: Αστάρτη.
- Butler, Judith
2006. «Παραστασιακές Επιτελέσεις και Συγκρότηση του Φύλου: Δοκίμιο πάνω στη Φαινομενολογία και τη Φεμινιστική Θεωρία», στο Α. Αθανασίου (επιμ.), *Φεμινιστική Θεωρία και Πολιτισμική Κριτική*, Αθήνα: Νήσος.
2005. *Λογοδοτώντας για τον Εαυτό* (ελληνική μετάφραση Μιχάλης Λαλιώτης, επιμέλεια-επίμετρο Αθηνά Αθανασίου), Αθήνα: Εκκρεμές.
- Byrne, Rhonda
2007. *Το Μυστικό* (ελληνική μετάφραση Έφη Τσιρώνη), Αθήνα: Λιβάνης.
- Cage, John
⁹1961. *Silence: Lectures and Writings*, USA: Wesleyan University Press.
- Calder, Nigel
2003: *Magic Universe: A Grand Tour of Modern Science*, NY: Oxford University Press.
- Campbell, Colin
2007. *The Easternisation of the West: A Thematic Account of Cultural Change in the Modern Era*, London: Paradigm Publishers.
- Carnegie, Dale

[άγνωστη χρονολογία]. *Έξω η Στενοχώρια!* (ελληνική μετάφραση Δημήτρης Κωστελένος), Αθήνα: Ψύχαλος.

Carrette, Jeremy & King, Richard
2005. *Selling Spirituality: The Silent Takeover of Religion*, London: Routledge.

Casanova, José
1994. *Public Religions in the Modern World*, USA: University of Chicago Press.

Castaneda, Carlos
1999. *Η Διδασκαλία του Δον Χουάν: Ο Δρόμος της Γνώσης των Γιακί* (ελληνική μετάφραση Άγγελος Μαστοράκης), Αθήνα: Καστανιώτης.

Clifford, James
1990. "Notes on Fieldnotes", στο R. Sanjek (ed.), *Fieldnotes: The Makings of Anthropology*, Ithaca, NY: Cornell University Press, σσ. 47-70.

Coe, Jonathan
¹⁰2012. *Ο Κλειστός Κύκλος* (ελληνική μετάφραση Λύο Καλοβυρνάς), Αθήνα: Πόλις.

Coelho, Paulo
²1995. *Ο Αλχημιστής* (ελληνική μετάφραση Αγγέλα Βερυκοκάκη-Αρτέμη), Αθήνα: Γνώση.

Connelly, Karen
²2009. *Το Κλουβί της Σάβρας* (ελληνική μετάφραση Χρύσα Τσαλικίδου, επιμέλεια Μαργαρίτα Ζαχαριάδου), Αθήνα: Πόλις.

Copans, Jean
2004. *Η Επιτόπια Εθνολογική Έρευνα* (ελληνική μετάφραση-επιμέλεια-εισαγωγικό σημείωμα Κατερίνα Μάρκου), Αθήνα: Gutenberg

Courau, Sophie
2000. *Τα Βασικά «Εργαλεία» του Εκπαιδευτή Ενηλίκων* (ελληνική μετάφραση Ευγενία Μουτσοπούλου), Αθήνα: Μεταίχμιο.

Cox, Harvey
1977. *Turning East: The Promise and Peril of the New Orientalism*, Νέα Υόρκη: Simon and Schuster.

Dawson, Lorne
1998. *Comprehending Cults: The Sociology of New Religious Movements*, Canada: Oxford University Press.

De Montaigne, Michel
1985. «Περί της Τέχνης της Συζήτησης», *Δοκίμια*, τόμ. Γ', (ελληνική μετάφραση Φίλιππος Δρακονταειδής), Αθήνα: Εστία.

Debord, Guy,

1986. *Η Κοινωνία του Θεάματος*, (ελληνική μετάφραση Πάνος Τσαχαγέας-Νίκος Αλεξίου), Αθήνα: Ελεύθερος Τύπος.

Drury, Nevill

1989. *The Elements of Human Potential*, London: Element Books.

Duchinsky, Jon

2009. *Philanthropy in a Flat World: Inspiration Through Globalization*, New Jersey/Canada: John Wiley & Sons Inc.

Durkheim, Émile

2008 [1912]. *Les Formes Élémentaires De La Vie Religieuse*, (édition complétée par Jean-Marie Tremblay à Chicoutimi, Québec, revue, corrigée avec ajout des mots grecs manquants par Bertrand Gibier), ηλεκτρονική έκδοση [http://classiques.uqac.ca/classiques/Durkheim_emile/formes_vie_religieuse/formes_elementaires_1.pdf] (ημερομηνία ανάκτησης: 29.05.2012).

Duverger, Maurice

1976. *Μέθοδοι Κοινωνικών Επιστημών* τομ. Β', (ελληνική μετάφραση Ν. Παπαδήμας), Αθήνα: Παπαδήμας.

Dyer, Wayne

1990. *Πίστεψέ Το Και Θα Το Δεις* (ελληνική μετάφραση Δημήτρης Κωστελένος), Αθήνα: Γλάρος.

Economides, Spyros & Monastiriotis, Vassilis

2009. *The Return of Street Politics? Essays on the December Riots in Greece*, London: Hellenic Observatory/LSE.

Eller, Jack David

2007. *Introducing Anthropology of Religion: Culture to the Ultimate*, NY/London: Routledge Publications.

Eliade, Mircea

1994. *Εικόνες και Σύμβολα: Δοκίμια στον Μαγικο-θρησκευτικό Συμβολισμό* (ελληνική μετάφραση Άγγελος Νίκας), Αθήνα: Αρσενίδης.

1980. *Γιόγκα: Αθανασία και Ελευθερία* (ελληνική μετάφραση Έλση Τσούτη), Αθήνα: Χατζηνικολής.

Engelke, Matthew

2002. "The Problem of Belief: Evans-Pritchard and Victor Turner on 'The Inner Life'", *Anthropology Today*, Vol. 18, No. 6, σσ. 3-8.

Eriksen, Thomas-Hylland

2005. *Η Τυραννία της Στιγμής: Γρήγορος και Αργός Χρόνος στην Εποχή της Πληροφορίας* (ελληνική μετάφραση Αθηνά Σίμογλου), Αθήνα: Σαββάλας.

Erickson, Paul & Murphy, Liam

2002. *Ιστορία της Ανθρωπολογικής Σκέψης* (ελληνική μετάφραση Φανή Μπουμπουλή,

επιστημονική επιμέλεια και εισαγωγικό σημείωμα Φωτεινή Τσιμπιρίδου), Αθήνα: Κριτική

Evans, Dylan

2005. *Εισαγωγικό Λεξικό της Λακανικής Ψυχανάλυσης* (ελληνική μετάφραση Γιάννης Σταυρακάκης), Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.

Evans-Pritchard, Edward

²1991. *Κοινωνική Ανθρωπολογία* (ελληνική μετάφραση Αριστέα Παρίση), Αθήνα: Καρδαμίτσας.

Fabian, Johannes

2002. *Time and the Other: How Anthropology Makes its Object*, NY: Columbia University Press.

Ferguson, Marilyn

[άγνωστη χρονολογία]. *Η Συνωμοσία του Υδροχόου: Ελευθερία και Μεταμόρφωση στην Εποχή μας* (ελληνική μετάφραση Σπύρος Μάνδρος), Αθήνα: Κάλβος.

Feyerabend, Paul

1975. *Ενάντια στη Μέθοδο* (ελληνική μετάφραση Γρ. Καυκαλάς, Γ. Γκουνταρούλης, εισαγωγή-επιμέλεια Γ. Γκουνταρούλης), Αθήνα: Σύγχρονα Θέματα.

Fone, Helena

2008. *Emotional Freedom Technique for Dummies*, GB: John Wiley & Sons, Ltd.

Foucault, Michel

1998. “Different Spaces”, στο James Faubion (ed), *Aesthetics, Method and Epistemology: Essential Works of Foucault 1954-1984*, vol. 2 (English Translation by team, edited by James D. Faubion), ΗΠΑ: The New Press, σσ.175-185.

1989. *Επιτήρηση και Τιμωρία: Η Γέννηση της Φυλακής* (ελληνική μετάφραση Καίτη Χατζηδήμου –Ιουλιέττα Ράλλη), Αθήνα: Ράππας.

Frazer, James George

1990. *Ο Χρυσός Κλώνος: Μελέτη για τη Μαγεία και τη Θρησκεία*, τομ. Α' (ελληνική μετάφραση Μπονίτα Μπικάκη, επεξεργασία-φιλολογική επιμέλεια Παναγιώτης Καρμάτζος), Αθήνα: Εκάτη.

Gadamer, Hans-Georg

⁴2006. *Truth and Method* (English translation revised by Joel Weinsheimer and Donald G. Marshall), Λονδίνο/Νέα Υόρκη: Continuum Press.

Gawain, Shakti

²1998. *Creative Visualization: Use the Power of your Imagination to create what you want in your Life*, Novato, California: Nataraj Publishing.

Geertz, Clifford

2003. *Η Ερμηνεία των Πολιτισμών* (ελληνική μετάφραση Θεόδωρος Παραδέλλης), Αθήνα: Αλεξάνδρεια.

²1996. *Works and Lives: The Anthropologist as Author*, Great Britain: Polity Press.

Gupta, Akhil & Ferguson, James (eds)

1997. *Anthropological Locations: Boundaries and Grounds of a Field Science*, Berkeley/Los Angeles/California: University of California Press.

Gusdorf, Georges

1980. "Conditions and Limits of Autobiography", στο J. Olney (ed.) *Autobiography: Essays Theoretical and Critical*, Princeton: Princeton University Press, σσ. 28 – 48.

Handler, Richard

1986. "Authenticity", *Anthropology Today*, Vol. 2, No. 1, σσ. 2 – 4.

Hanegraaff, Wouter

1998. *New Age Religion and Western Culture: Esotericism in the Mirror of Secular Thought*, USA: State University of New York Press.

Hannerz, Ulf

1980. *Exploring the City: Inquiries toward an Urban Anthropology*, ΗΠΑ: Columbia University Press.

Harman, Chris

2011. *Καπιταλισμός Ζόμπι: Η Παγκόσμια Καπιταλιστική Κρίση και η Επικαιρότητα του Μαρξ* (ελληνική μετάφραση Λέανδρος Μπόλαρης, πρόλογος Πάνος Γκαργκάνας, επίμετρο για το συγγραφέα Μαρίας Στύλλου), Αθήνα: Μαρξιστικό Βιβλιοπωλείο.

1996. *Η Οικονομία του Τρελοκομείου: Καπιταλισμός και Αγορά Σήμερα* (ελληνική μετάφραση Χρήστος Πετράκος, Πέτρος Τσάγγαρης), Αθήνα: Εργατική Δημοκρατία.

Harvey, David

2009. *Η Κατάσταση της Μετανεωτερικότητας: Διερεύνηση των Απαρχών της Πολιτισμικής Μεταβολής* (ελληνική μετάφραση Ελένη Αστερίου), Αθήνα: Μεταίχμιο.

Hastrup, Kirsten

1995. *A Passage to Anthropology: Between Experience and Theory*, London: Routledge.

Haynes-Klassen, Joanne

1990. *Αξίζεις την Αγάπη*, Αθήνα: Αρμονική Ζωή.

Heelas, Paul & Woodhead, Linda

2005. *The Spiritual Revolution: Why Religion is Giving Way to Spirituality*, London: Blackwell.

Heelas, Paul

1999. "Prosperity and the New Age Movement: The Efficacy Of Spiritual Economics". In Wilson, Bryan & Cresswell, Jamie (eds.), *New Religious Movements: Challenge and Response*, London: Routledge.

²1997. *The New Age Movement: The Celebration of the Self and the Sacralization of*

Modernity, Oxford: Blackwell Publications.

Heidegger, Martin

1987. *Επιστολή για τον Ανθρωπισμό*, δίγλωσση έκδοση (ελληνική μετάφραση Γιώργος Ξηροπαϊδης), Αθήνα: Ροές.

Hendershott, Patrick & Villani, Kevin

2012. “What Made the Financial Crisis Systemic?”, *Policy Analysis*, No. 693, σσ. 2-27.

Herzfeld, Michael

1998. «Η Κοινωνική Ποιητική: Όψεις από την Ελληνική Εθνογραφία», στο Δ. Γκέφου-Μαδιανού (επιμ.), *Ανθρωπολογική Θεωρία και Εθνογραφία: Σύγχρονες Τάσεις*, Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα, σσ.477 – 518.

Hexham, Irving & Poewe, Karla

1997. *New Religions as Global Cultures: Making the Human Sacred*, USA: Westview Press.

Hirschkind, Charles

2001. “The Ethics of Listening: Cassete-sermon audition in Contemporary Egypt”, *American Ethnologist* 28, vol. 3, σσ. 623-649.

Hogg, Michael A. & Vaughan, Graham M.

2010. *Κοινωνική Ψυχολογία* (ελληνική μετάφραση Ερρίκος Βασιλικός–Αλέξης Αρβανίτης, επιμέλεια Αλεξάνδρα Χαντζή), Αθήνα: Gutenberg.

Hunt, Stephen

2003. *Alternative Religions: A Sociological Introduction*, ΗΠΑ: Ashgate Publications.

Huxley, Aldous

1981. *Οι Πύλες της Αντίληψης* (ελληνική μετάφραση Λεωνίδα Κανδηλίδη), Αθήνα: Κάκτος.

1946. *The Perennial Philosophy*, London: Chatto & Windus.

Ingold, Tim

1990. “An Anthropologist Looks at Biology”, *Man*, New Series, Vol. 25, No. 2, σσ. 208-229.

James, William

2002. *Η Βούληση Πίστης*, (ελληνική μετάφραση Γιώργος Καρανικόλας), Αθήνα:Printa.

²1985. *The Varieties of Religious Experience*, London: Fontana.

Jaques, David

2001. *Μάθηση σε Ομάδες: Εγχειρίδιο για Όσους Συντονίζουν Ομάδες Ενήλικων Εκπαιδευομένων* (ελληνική μετάφραση Νίκη Φίλλιπς), Αθήνα: Μεταίχμιο.

Jorgensen, Danny

1989. *Participant Observation: A Methodology for Human Studies*, NY: Sage Publications.

- Kasturi, Sri
1983. *Ομιλίες του Σρι Σάτνα Σαϊ Μπάμπα*, Αθήνα.
- Kearney, Michael
1975. “Worldview Theory and Study”, *Annual Review of Anthropology*, vol. 4, σσ. 247-270.
- Keyes, Ken Jr.,
1984. *The Hundredth Monkey*, Oregon: Vision Books.
1973. *Handbook to Higher Consciousness: The Science of Happiness*, Berkeley: Living Love Center.
- Kierkegaard Søren
[άγνωστη χρονολογία]. *Η Έννοια της Ειρωνείας* (ελληνική μετάφραση Γεώργιος Καραγιάννης), Αθήνα: Αναγνωστίδης
- Klein, Naomi
2010. *Το Δόγμα του Σοκ: η άνοδος του καπιταλισμού της καταστροφής* (ελληνική μετάφραση Άγγελος Φιλιππάτος), Αθήνα: Λιβάνης.
- Koestler, Arthur
1990. *Ο Κομισάριος και ο Γιόγκι* (ελληνική μετάφραση Αλέξανδρος Κοτζιάς), Αθήνα: Κάκτος.
- Kosík, Karel
2003. *Η Κρίση της Νεωτερικότητας* (ελληνική μετάφραση Νάσος Γκόρτσος, Ειρήνη Μαρκίδη, Μαρία Μαρκίδη, Κατερίνα Πορφυρογέννη, πρόλογος Michael Löwy – Horacio Tarcus), Αθήνα: Ψυχογιός.
- Koselleck, Reinhart & Richter, Michaela
2006. “Crisis”, *Journal of the History of Ideas*, Vol. 67, No.2, σσ. 357- 400.
- Kosko, Bart
2006. *Noise*, ΗΠΑ: Vicky Penguin Books.
- Kreimer, Juan-Carlos
2011. *Αντικουλτούρα: Τα «κακά» Παιδιά* (ελληνική μετάφραση Λεωνίδα Καρατζάς, εικονογράφηση Φρανκ Βέγκα), Αθήνα: Γνώση.
- Krishnamurti, Jiddu
1985. *Commentaries on Living –First Series*, edited by D. Rajagopal, London: Victor Gollancz Ltd.
- Krugman, Paul
2009. *Η Κρίση του 2008 και η επιστροφή των Οικονομικών της Υφεσης*, (ελληνική μετάφραση check), Αθήνα: Καστανιώτης.
- Kundera, Milan

1996. *H Βραδύτητα* (ελληνική μετάφραση Σεραφείμ Βαλεντζάς), Αθήνα: Εστία.

Küng, Hans

⁷2003. *Christianity and World Religions: Paths to Dialogue* (English translation by Peter Heinegg), NY: Orbis.

Kunin, Seth (edit.)

2006. *Theories of Religion: A Reader*, New Jersey: Rutgers University Press.

Kuper, Adam

1994. *Ανθρωπολογία και Ανθρωπολόγοι* (ελληνική μετάφραση Χριστίνα Μιχαλοπούλου-Βεΐκου, επιστημονική επιμέλεια και εισαγωγικό σχόλιο Ευθύμιος Παπαταξιάρχης), Αθήνα: Καστανιώτης.

Lacroix, Michel

1997. *To 'New Age'*, (ελληνική μετάφραση Φωτεινή Ταμβίσκου), Αθήνα: Dominos.

Lamb, Sharon

1999. *The Trouble with Blame: Victims, Perpetrators and Responsibility*, USA: Harvard University Press.

Laplanche, Jean – Pontalis, J.B.,

⁶2008. *Λεξιλόγιο της Ψυχανάλυσης* (ελληνική μετάφραση Β. Καψαμπέλης, Α. Χαλκούση, Α. Σκουλικά, Π. Αλούπη), Αθήνα: Κέδρος.

Lasch, Cristopher

2006. *Ο Ελάχιστος Εαυτός: Ψυχική Επιβίωση σε Καιρούς Αναστάτωσης* (ελληνική μετάφραση Βασίλης Τομανάς), Θεσσαλονίκη: Νησίδες.

1979. *Η Κουλτούρα του Ναρκισσισμού* (ελληνική μετάφραση Βασίλης Τομανάς), Σκόπελος: Νησίδες.

Leary, Timothy

⁶1999, *Turn On, Tune In, Drop Out*, Berkeley: Ronin Publishing Inc.

Leavitt, John

1996. "Meaning and Feeling in the Anthropology of Emotions", *American Ethnologist*, Vol. 23, No. 3, σσ.514-539.

Levinas, Emmanuel

1996. *Από την Υπαρξη στο Υπάρχον* (ελληνική μετάφραση Κωστής Παπαγιώργης), Αθήνα: Ίνδικτος, Αθήνα 1996.

Levi-Strauss, Claude

1990 [1950]. «Εισαγωγή στο Έργο του Marcel Mauss», στο M. Mauss, - H. Hubert, *Σχεδιάγραμμα μιας Γενικής Θεωρίας για τη Μαγεία* (ελληνική μετάφραση Μαρία Βεληβαθάκη, θεώρηση μετάφρασης-επιμέλεια Θεόδωρος Παραδέλλης), Αθήνα: Praxis, σσ. 13-61.

Lewis, Ioan

- ²1996. *Religion in Context: Cults and Charisma*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Lindholm, Charles
2002. "Authenticity, Anthropology and the Sacred", *Anthropological Quarterly*, Vol. 75, No. 2, σσ. 331-338.
- Lippy, Charles
1994. *Being Religious, American Style: A History of Popular Religiosity in the United States* Westport, CT: Praeger.
- Luhrmann, Tania
1991. *Persuasions of the Witch's Craft: Ritual Magic in Contemporary England*, Massachusetts: Harvard University Press.
- Liotard, Jean-François, ²1993. *Η Μεταμοντέρνα Κατάσταση* (ελληνική μετάφραση Κωστής Παπαγιώργης, προλεγόμενα Θεόδωρος Γεωργίου), Αθήνα: Γνώση.
- Mahmood, Cynthia-Keppley
1997. "Hinduism in Context: Approaching a Religious Tradition through External Sources", στο S.D. Glazier (ed). *Anthropology of Religion: A Handbook*, Westport: Praeger Publications, σσ. 305 – 318.
- Mailer, Norman
2008. *Περί Θεού: Μία Ασυνήθιστη Συζήτηση με τον Μάικλ Λένον* (ελληνική μετάφραση Ιλάιρα Διονυσοπούλου), Αθήνα: Καστανιώτης.
- Manheim, Karl
1997. *Ιδεολογία και Ουτοπία* (ελληνική μετάφραση Γιώργος Ανδρουλιδάκης), Αθήνα: «Γνώση».
- Marcus, George
1998. «Τα Μετά την Κριτική της Εθνογραφίας», στο Δ. Γκέφου-Μαδιανού, *Ανθρωπολογική Θεωρία και Εθνογραφία: Σύγχρονες Τάσεις*, Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα, σσ. 67 – 108.
- Mauss, Marcel – Hubert, Henri
1990. *Σχεδιάσμα μιας Γενικής Θεωρίας για τη Μαγεία* (ελληνική μετάφραση Μαρία Βεληβαθάκη, θεώρηση μετάφρασης-επιμέλεια Θεόδωρος Παραδέλλης), Αθήνα: Praxis.
- Mauss, Marcel
2003. *On Prayer* (translated in English by Susan Leslie, edited and with an introduction by W.S. F. Pickering, concluding remarks by Howard Morphy), NY/Oxford: Durkheim Press/Berghahn Books.
1999. *Το Δώρο: Μορφές και Λειτουργίες της Ανταλλαγής* (ελληνική μετάφραση Άννα Σταματοπούλου-Παραδέλλη), Αθήνα: Καστανιώτης.
1979. *Sociology and Psychology: Essays* (English translation by Ben Brewster), London/Boston/Henley: Routledge &Keagan Paul.

- McDermott, Robert A.
1975. "Indian Spirituality in the West: A Bibliographical Mapping", *Philosophy East and West*, Vol. 25, No. 2, σσ. 213-239.
- McLuhan, Marshall
[άγνωστη χρονολογία]. *Media: Οι Προεκτάσεις του Ανθρώπου* (ελληνική μετάφραση Σπύρος Μάνδρος), Αθήνα: Κάλβος.
- Mead, George Hubert
1967. *Mind, Self and Society: From the Standpoint of a Social Behaviourist*, Chicago/London: The University of Chicago Press.
- Melville, Herman
²1992. *Μόμπι-Ντικ ή η Φάλαινα*, (ελληνική μετάφραση Α. Κ. Χριστοδούλου), Αθήνα: Gutenberg/Orbis Literae (editio minor).
- Merleau-Ponty, Maurice
2002 [1945] *Phenomenology of Perception* (English translation by Colin Smith), London: Routledge.
- Middleton, John-Richard –Walsh, Brian J.
1995. *Truth Is Stranger Than It Used To Be*, USA: InterVarsity Press.
- Minsky, Marvin
1988. *Η Κοινωνία της Νόησης* (ελληνική μετάφραση-επιστημονική επιμέλεια Μυρτώ Αντωνοπούλου, Σπύρος Μανουσέλης), Αθήνα: Κάτοπτρο, Αθήνα.
- Molé, Phil.
2002. "Holistic Medicine: The Case of Caroline Myss", στο M. Shermer (επιμ.), *The Sceptic Encyclopedia of Pseudo-Science*, USA: ABC-Clio Inc., σσ. 536-546.
- Moore, Henrietta L.
²2008. *The Subject of Anthropology*, ΗΠΑ: Polity Press.
- Moore, Henrietta L. & Sanders, Todd
2001. "Magical Interpretations and Material Realities", στο *Magical Interpretations, Material Realities: Modernity, Witchcraft and the Occult in Postcolonial Africa*, London/NY: Routledge Publications, σσ.1-27.
- Morin, Edgar
1998. *Κοινωνιολογία* (ελληνική μετάφραση Δημήτρης Δημουλάς), Αθήνα: Εκδόσεις του 21^{ου}.
- Mouffe, Chantal
2010. *Επί του Πολιτικού* (ελληνική μετάφραση Αλέξανδρος Κιουπκιόλης), Αθήνα: Εκκρεμές.
- Mountrose, Phillip – Mountrose, Jane
2006. *The Heart & Soul of EFT and Beyond: A Soulful Exploration of the Emotional*

Mumford Lewis

1998. *Η Ιστορία των Ουτοπιών* (ελληνική μετάφραση Βασίλης Τομανάς), Αθήνα: Νησίδες.

Najemy, Robert – Μπούρα, Δήμητρα – Αυγουστάτος, Ιωάννης – Βρατόλη-Βαλχάουπ, Τεό – Μπάλτας, Πάνος – Παπαγεωργίου, Λάζαρος & Γκενέ, Μαργαρίτα

2010. *Εγχειρίδιο Επιβίωσης, Εξέλιξης και Ευτυχίας στη Σημερινή Κρίση*, Μαρκόπουλο: Ολιστική Αρμονία.

Narayan, Kirin

1993. “Refractions of the Field at Home: American Representations of Hindu Holy Men in the 19th and 20th Centuries”, *Cultural Anthropology*, Vol. 8, No. 4, σσ. 476-509.

Nevins, Allan –Commager, Henry-Steele

1976. *A Pocket History of the United States*, NY:Pockert Books.

Oatley, Keith & Jenkins, Jennifer

2004. *Συγκίνηση: Ερμηνείες και Κατανόηση* (ελληνική μετάφραση Μαρία Σόλμαν-Μπετίνα Ντάβου, εισαγωγή-επιστημονική επιμέλεια Μπετίνα Ντάβου), Αθήνα: Παπαζήσης.

Obeyesekere, Gananath & Gombrich, Richard

²1990. *Buddhism Transformed: Religious Change in Sri Lanka*, Princeton: Princeton University Press.

O’Brien, Anthony

1993. «ΥΔ [Υπερβατικός Διαλογισμός] και χριστιανική πίστη» στο A. Smith (ed.), *Διαλογισμός, Συνειδητότητα και Χριστιανισμός* (ελληνική μετάφραση Γιώργος Μπαρουξής), Αθήνα: NewAge/Aquarius.

Ortner, Sherry

2006. *Anthropology and Social Theory: Culture, Power and the Acting Subject*, Durham and London: Duke University Press.

Ostrower, Francie

1995. *Why the Wealthy Give: The Culture of Elite Philanthropy*, Princeton, NJ: Princeton University Press.

Ouspensky, Peter

1982. *Η Ψυχολογία της Δυνατής Εξέλιξης του Ανθρώπου* (ελληνική μετάφραση Κατερίνα Αλεξανδράτου), Αθήνα: Πύρινος Κόσμος.

Panayotakis, Costas

2009. “Reflections on the Greek Uprising”, *Capitalism, Nature, Socialism* Vol. 20 (No 2), σσ. 97-101.

- Pargament, Kenneth I.
1999. "The Psychology of Religion and Spirituality? Yes and No", *International Journal for the Psychology of Religion*, Vol. 9, No. 1, σσ. 3 – 16.
- Pascal, Blaise
1986 [1904]. *Στοχασμοί* (ελληνική μετάφραση-προλεγόμενα-σχόλια-υποσημειώσεις Νίκου Ματσούκα), Θεσσαλονίκη: Πουρνάρας.
- Payton, Robert & Moody, Michael
2008. *Understanding Philanthropy: Its Meaning and Mission*, Bloomington/Indianapolis: Indiana University Press.
- Pereira, Shane
2008. "A New Religious Movement in Singapore: Syncretism and Variation in the Sathya Sai Baba Movement", *Asian Journal of Social Sciences*, Vol. 36, σσ. 250 – 270.
- Pivot, Bernard
1998. *Αμήχανοι Θεατές* (ελληνική μετάφραση Ελένη Ψυχούλη), Αθήνα: Νέα Σύνορα/Λιβάνης.
- Popper, Karl
1982 [1945] *Η Ανοιχτή Κοινωνία και οι Εχθροί της*, τόμ. II (ελληνική μετάφραση Ειρήνη Παπαδάκη), Αθήνα/Γιάννινα: Δωδώνη.
- Purdon Liam & Torrey, Beef (επιμ.)
2011. *Συζητήσεις με τον Τομ Ρόμπινς* (ελληνική μετάφραση Γιώργος Μπαρουξής), Αθήνα: Αίολος.
- Rabinow, Paul
2003. *Anthropos Today: Reflections on Modern Equipment* UK: Princeton University Press.
- Radhakrishnan, Sarvepalli
²1948. *Indian Philosophy*, vol. II, Holland: L. Van Leer & Co. N.V.
- Rappaport, Roy A.
1999. *Ritual and Religion in the Making of Humanity*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Reber, Arthur & Reber, Emily
³2001. *The Penguin Dictionary of Psychology*, GB: Penguin Books.
- Redfield, James
⁶1997a. *Η Ουράνια Προφητεία: Μία Περιπέτεια* (ελληνική μετάφραση Αθηνά Ντούργα), Αθήνα: Διόπτρα.
³1997b. *Οδηγός των 9 Επιγνώσεων* (ελληνική μετάφραση Γ. Μπαρουξής), Αθήνα: Διόπτρα.
- Ricoeur, Paul

2005. *Το Κακό: Μία Πρόκληση για τη Φιλοσοφία και τη Θεολογία* (εισαγωγή-μετάφραση Γιώργος Γρηγορίου), Αθήνα: Πόλις.
1990. *Δοκίμια Ερμηνευτικής* (ελληνική μετάφραση Αλέκα Μουρίκη), Αθήνα: Μορφωτικό Ίδρυμα Αγροτικής Τραπεζικής.

Roberts, Jane

- ²1994. *Seth Speaks: The Eternal Validity of the Soul*, ΗΠΑ: Amber-Allen Publishing & New World Library.
1970. *The Seth Material*, USA: Prentice Hall.

Rogers, Alan

1998. *Η Εκπαίδευση Ενηλίκων* (ελληνική μετάφραση Μαρία Παπαδοπούλου - Μαρία Τόμπρου), Αθήνα: Μεταίχμιο.

Roof, Wade Clark

1999. *Spiritual Marketplace: Baby Boomers and the Remaking of American Religion*, Princeton, NJ: Princeton University Press.
1993. *A Generation of Seekers: The Spiritual Journeys of the Baby Boom Generation*, San Francisco: Harper Collins.

Rosdak, Theodore

2008. *Η Γέννηση της Αντικοουλτούρας: Στοχασμοί γύρω από την Τεχνοκρατική Κοινωνία και τη Νεανική Αμφισβήτησή της* (ελληνική μετάφραση Φώτης Τερζάκης), Αθήνα: Futura.

Sahlins, Marshall

- 2003 [1976]. *Πολιτισμός και Πρακτικός Λόγος* (ελληνική μετάφραση Νίκος Κούρκουλος, μετάφραση επιμέτρου Εύα Καλπουρτζή, εισαγωγή Ευθύμιος Παπαταξιάρχης, επιστημονική επιμέλεια Θεόδωρος Παραδέλλης), Αθήνα: Εκδόσεις του 21^{ου}.

Sai Baba, Sri-Sathya

1983. *Η Ενότητα είναι Θεότητα: Αποσπάσματα από Ομιλίες του Σρι Σάτβα Σαϊ Μπάμπα*, Αθήνα: Σρι Σάτβα Σαϊ.

Sanjek, Roger

1991. "The Ethnographic Present", *Man* (New Series), vol. 26, No. 4, σσ: 609–28.

Sheldrake, Rupert

1988. *La Mémoire de l' Univers* (traduit de l' anglais par Paul Couturiau), France: Editions du Rocher.

Shermer, Michael

2011. *The Believing Brain*, NY: Times Books.

Schmidt-Salomon, Michael

2013. *Όχι άλλοι βλάκες στην Εξουσία* (ελληνική μετάφραση Λεωνίδας Καρατζάς), Αθήνα: Γράμματα.

Schumann, Elisabeth

¹³1984. *A Course in Miracles*, vol 3 (Manual for Teachers), USA: Foundation for Inner Peace.

Smart, Ninian

1989. *The World's Religions* Cambridge: Cambridge University Press.

Smith, Wilfred-Cantwell

1998. *Faith and Belief: The Difference Between Them*, Oxford: Oneworld Publications.

Sontag, Susan

1993. *Η Νόσος ως Μεταφορά: το AIDS και οι μεταφορές του* (ελληνική μετάφραση Γεράσιμος Λυκιαρδόπουλος, Στέφανος Ροζάνης) Αθήνα: Ύψιλον/βιβλία.

Spradley, James

1980. *Participant Observation*, NY: Harcourt Brace Jovanovich College Publishers.

Stewart, Charles

1993. «Ηγεμονισμός ή Ορθολογισμός; Η Θέση του Υπερφυσικού στη Σύγχρονη Ελλάδα» στο Ε. Παπαταξιάρχης, *Ανθρωπολογία και Παρελθόν: Συμβολές στην Κοινωνική Ιστορία της Νεότερης Ελλάδας*, Αθήνα: Αλεξάνδρεια, σσ. 157- 191.

Steiner, George

2005. *Errata: Ανασκόπηση μιας Ζωής* (ελληνική μετάφραση Σεραφείμ Βελεντζάς), Αθήνα: Scripta.

Stiglitz, Josphe

2011. *Ο Θρίαμβος της Απληστίας: η Ελεύθερη Αγορά και η κατάρρευση της Παγκόσμιας Οικονομίας* (ελληνική μετάφραση Νίκος Ρούσσος), Αθήνα: Παπαδόπουλος.

Strathern, Marilyn

2008. *Αναπαράγοντας το Μέλλον: Ανθρωπολογία, Συγγένεια και Νέες Τεχνολογίες Αναπαραγωγής* (ελληνική μετάφραση Πάρις Μπουρλάκης, επιστημονική επιμέλεια Ουρανία Αστρινάκη, εισαγωγή Δήμητρα Γκέφου-Μαδιανού), Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.

Swenson, David

2002. "Thought Field Therapy", στο M. Shermer (επιμ.), *The Sceptic Encyclopedia of Pseudo-Science*, USA: ABC-Clio Inc., σσ. 463-472.

Taylor, Charles

¹¹2003. *The Ethics of Authenticity*, USA: Harvard University Press.

Tolle, Eckhart

2009. *Η Δύναμη του Τώρα* (ελληνική μετάφραση Ρένα Καρακατσάνη), Αθήνα: Success Dynamics.

Troeltsch, Ernst

1992 [1912]. *The Social Teaching of the Christian Churches* (English translation by Olive Wyon), vol.I-II, Louisville/London: Westminster John Knox Press.

Turkle, Sherry

1993. *Life on the Screen: Identity in the Age of the Internet* USA: Simon & Shuster.

Uhlig, Helmut

1997. *Ο Βούδας: Οι Δρόμοι του Περφωτισμένου* (ελληνική μετάφραση Ιωάννα Λεμπέση-Μουζακίτη) Αθήνα: Κονιδάρης.

Vaidyanathan, T. G.,

1989. "Authority and Identity in India" *Daedalus*, Vol. 118, No. 4, σσ. 147-169.

Van Dierendonck, Dirk & Mohan, Krishna

2006. "Some thoughts on spirituality and eudaimonic well-being", *Mental Health, Religion & Culture*, Vol. 9, No3, σσ. 227-238.

Varenne, Jean

1976. *Yoga and the Hindu Tradition*, USA: University of Chicago Press.

Vitale, Joe & Hew Len, Ihaleakala

2007. *Zero limits: the Secret Hawaiian System for Wealth, Health, Peace & More*, New Jersey: John Wiley & Sons, Inc.

Vitale, Joe

2009. *Το Κλειδί: Το Χαμένο Μυστικό για να προσελκύσετε όλα όσα επιθυμείτε* (ελληνική μετάφραση Νάνσυ Χρηστίδη), Αθήνα: Έσοπτρον.

Vivekananda, Swami

1983. *Γιόγκα* (ελληνική μετάφραση Φίλιππος Βόκος), Αθήνα: Διβρής.

Watson, Lyall

1980. *Lifetide: A Biology of the Unconscious*, GB: Corontet Editions.

1973. *Supernature: The Natural History of the Supernature*, London: Hodder and Stoughton Publications.

Watts, Alan

1962. *The Joyous Cosmology. Adventures in the Chemistry of Consciousness* (forward by Timothy Leary and Richard Alpert), California: Pantheon Books (ηλεκτρονική ανάκτηση στο www.psychedelicalibrary.org/jccontnt.htm).

Watzlawick, Paul & Bavelas, Jeanet-Beavin & Jackson, Don

2004. *Ανθρώπινη Επικοινωνία και οι Επιδράσεις της στη Συμπεριφορά: Τα Πρότυπα, οι Παθολογίες, τα Παράδοξα* (ελληνική μετάφραση Άσπα Πολέμη, επιστημονική επιμέλεια Κάτια Χαραλαμπίκη), Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.

Watzlawick, Paul

1986. *Η Γλώσσα της Αλλαγής: Στοιχεία Θεραπευτικής Επικοινωνίας* (ελληνική μετάφραση Άγγελος Νίκας), Αθήνα: Κέδρος.

Weber, Max

2002. *Θεωρία της Θρησκευτικής Αρνησικοσμίας: Ενδιάμεση Θεώρηση* (ελληνική μετάφραση Θανάσης Γκιούρας), Αθήνα: Σαβάλλας.
1947. *The Theory of Social and Economic Organization* (English Translation A. M. Henderson - Talcott Parsons), NY: Oxford University Press.

Yalom, Irvin & Leszcz, Moly

2006. *Θεωρία και Πράξη της Ομαδικής Ψυχοθεραπείας* (ελληνική μετάφραση Ευαγγελία Ανδριτσάνου – Δέσποινα Κακατσάκη, επιστημονική επιμέλεια Γιάννης Ζέρβας), Αθήνα: Άγρα.

Yogananda, Paramhansa

1991. *Η Αυτοβιογραφία ενός Γιόγκι* (ελληνική μετάφραση Ρένα Καρακατσάνη) Αθήνα: Κάκτος.

Žižek, Slavoj

2010. *Βία: Έξι Λοξοί Στοχασμοί* (ελληνική μετάφραση Νεκτάριος Καλαϊτζής), Αθήνα: Scripta.

Αδραχτάς, Βασίλειος

2012. *Διάρρηξη*, Αθήνα: Ιερά/Βέβηλα.

2010. *Σατανισμός: Άλλη μια «Νέα Θρησκεία» χωρίς Θεό*, Αθήνα: Ιερά/Βέβηλα.

Αθανασίου, Αθηνά

2012. *Η Κρίση ως «κατάσταση έκτακτης ανάγκης»: Κριτικές και Αντιστάσεις*, Αθήνα: Σαββάλας.

2007. *Ζωή στο Όριο: Δοκίμια για το Σώμα, το Φύλο και τη Βιοπολιτική*, Αθήνα: Εκκρεμές.

Αμπατζόγλου, Γρηγόρης

1999. «Αυτοβιογραφία, μνήμη, θεραπεία», στο Ρ. Μπενβενίστε – Θ. Παραδέλλης (επιμ.), *Διαδρομές και Τόποι της Μνήμης: Ιστορικές και Ανθρωπολογικές Θεωρήσεις*, Αθήνα: Αλεξάνδρεια, σσ. 65-87.

Αμπατζόγλου, Πέτρος

- ⁵1997. *Στη Σιωπή του Έρωτα*, Αθήνα: Κέδρος.

Αντωνοπούλου, Σοφία

2009. «Η Παγκόσμια Χρηματοπιστωτική Κρίση», *Ουτοπία*, τευχ.83, σσ. 31-45.

Αρζόγλου, Κλέων

- ⁶2003. *Εγώ κι ο Θεός Χάρις*, Αθήνα: Κέδρος.

Αριστοτέλης

- ⁵1980. *The Physics* (English translation by Philip H. Wicksteed and Francis M. Conford), Cambridge/Massachusetts/London: Harvard University Press.

- [άγνωστη χρονολογία] *Ρητορική*, τομ. Ι (εισαγωγή, μετάφραση, σχόλια Ηλία Ηλιού), Αθήνα: Δαίδαλος/Ι.Ζαχαρόπουλος.

Αρχοντούς, Βίκυ

2010. *Ιόχρους Φλόγα*, Αθήνα: Κέδρος.

Αστρινάκη, Ουρανία
[άγνωστη χρονολογία]. *Φάκελος Σημειώσεων του μαθήματος της Πολιτικής Ανθρωπολογίας (2005-2006)*, Αθήνα: Πάντειο Πανεπιστήμιο.

Βαρουφάκης, Γιάννης
2012. *Παγκόσμιος Μινώταυρος : Οι Πραγματικές Αιτίες της Οικονομικής Κρίσης* (ελληνική μετάφραση Γιάννης Βαρουφάκης-Άγγελος Φιλίππας), Αθήνα: Λιβάνης.

Βασιλείου, Γεώργιος
1987. «Ο Άνθρωπος ως Σύστημα» στο Μ. Τσιάντης-Σ. Μανωλόπουλος (επιμ.), *Σύγχρονα Θέματα Παιδοψυχιατρικής*, τομ. Α΄, Αθήνα: Καστανιώτης, σσ. 259-273.

Βασιλικός, Βασίλειος & Στουρνάρας, Ιωάννης
2011. *Η Βαθιά Ελληνική Κρίση, με τη ματιά ενός λογοτέχνη κι ενός οικονομολόγου*, Αθήνα: Εκδόσεις Πανός.

Βατικιώτης, Λεωνίδα
1990. «Η ελληνική οικονομία και η κρίση», *Ουτοπία* τευχ.83, σσ.47-59.

Βέϊκος, Θεόφιλος
1987. *Ιστορία και Μεθοδολογία της Ιστορίας*, Αθήνα: Θεμέλιο.

Βέλτσος, Γιώργος
²1988. *Η Μη-Κοινωνιολογία: Αναλυτική του Μετα-Μοντερνισμού*, Αθήνα: Νεφέλη.

Βόγλης, Πολυμέρης
2011. «Η Συστημική Κρίση: Το Χάσμα ανάμεσα στην κοινωνία και τις τοπικές ελίτ», στην ιστοσελίδα <http://enthemata.wordpress.com/2011/11/20/voglis-5/> [τελευταία ανάκτηση: 23.04. 2014].

Γιανναράς, Χρήστος
³1990. *Σχεδιάσμα Εισαγωγής στη Φιλοσοφία*, Αθήνα: Δόμος.

Γκέφου-Μαδιανού, Δήμητρα
2009. «Εισαγωγή: Η Ανθρωπολογική Έρευνα μετά την Πολιτισμική Κριτική», στο Δ.Γ Μαδιανού (επιμ.), *Όψεις Ανθρωπολογικής Έρευνας: Πολιτισμός, Ιστορία, Αναπαραστάσεις*, Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.

1999. *Πολιτισμός και Εθνογραφία: Από τον Εθνογραφικό Ρεαλισμό στην Πολιτισμική Κριτική*, Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.

1998. «Αναστοχασμός, Ετερότητα και Ανθρωπολογία Οίκοι: Διλήμματα και Αντιπαραθέσεις», στο Δ. Γκέφου-Μαδιανού (επιμ.), *Ανθρωπολογική Θεωρία και Εθνογραφία: Σύγχρονες Τάσεις*, Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα, σσ.365 – 435.

Hey, Tony & Walters, Patrick
²2005. *Το Νέο Κβαντικό Σύμπαν* (ελληνική μετάφραση Γιώργος Κατσιλιέρης, Νίκος Σιμάτος, Βαγγέλης Βιτωράτος), Αθήνα: Κάτοπτρο.

Θουκυδίδης

2011. *Ιστορίες* (εισαγωγή-μετάφραση-σημειώσεις Ν. Σκουτερόπουλος), Αθήνα: Πόλις.
- Καβάφης, Κωνσταντίνος
21989. *Ποιήματα (1897-1933)*, (στιχαριθμημένη έκδοση, φροντισμένη από τον Γ.Π. Σαββίδη), Αθήνα: Ίκαρος.
- Καλούτσης, Ανδρέας
1995. *Ψυχάνάλυση και Ψυχολογία: Βασικές Αρχές της Αναλυτικής Ψυχολογίας*, Αθήνα: Εστία.
- Καστόρας Σταύρος
1990. *Οπτικοακουστικά Μέσα Μαζικής Επικοινωνίας*, Αθήνα: Παπαζήσης.
- Kepel, Gilles
1992. *Η Επιστροφή του Θεού: Ισλαμικά, χριστιανικά, εβραϊκά κινήματα στην επανάκτηση του κόσμου* (ελληνική μετάφραση Γεώργιος Φασουλάκης), Αθήνα: Λιβάνης.
- Κοκκινάκη, Χριστίνα
22006. *Κοινωνική Ψυχολογία: Εισαγωγή στη Μελέτη της Κοινωνικής Συμπεριφοράς*, Αθήνα: Τυπωθήτω/Δαρδανός.
- Κυριακόπουλος, Αλέξανδρος & Γουργούρης, Ευθύμιος
2009. *Ανησυχία: Μια Καταγραφή του Αυθόρμητου τον Δεκέμβριο του 2008*, Αθήνα: Καστανιώτης.
- Μακρής, Γεράσιμος
2004. *Ισλάμ. Πεποιθήσεις, Πρακτικές και Τάσεις*, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα.
- Μιχαήλ, Σάββας
1999. *Μορφές του Μεσσιανικού*, Αθήνα: Άγρα.
- Μουζέλης, Νίκος
1995. «Habitus: Η Συμβολή του Bourdieu στην Κοινωνιολογία της Δράσης», στο Ι. Λαμπίρη-Δημάκη, Ν. Παναγιωτόπουλος (επιμ.) *Pierre Bourdieu, Κοινωνιολογία της Παιδείας*, Αθήνα: Καρδαμίτσας/Δελφίνι, σσ. 54 – 62.
- Μπαλτάς, Παναγιώτης (επιμ.)
1999. *Οδηγός Σύγχρονης Θεραπευτικής: Ετήσια Έκδοση για τις Ήπιες Εναλλακτικές Συμπληρωματικές Θεραπείες*, Αθήνα.
- Μπέζος, Μάριος
1996. *Ψυχολογία της Θρησκείας*, Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Μπεκριδάκης, Δημήτρης
2012. “Time to Rise Up, or Time to Lament for our Sins?” Conference on Christianity and the Christian East, Heythrop College, London 27/6/2012. [Ευχαριστώ το συγγραφέα για την ευγενική παραχώρηση του κειμένου].
2007. «Εναλλακτικές θρησκευτικές ταυτότητες στη μεθόριο μοντέρνου-μεταμοντέρνου: η περίπτωση της Νέας Πνευματικότητας», στο Δ. Μαγριπλής (επιμ.) *Κριτικές*

- Προσεγγίσεις στον Ορθόδοξο Πολιτισμό: Οψεις του Ελληνικού Παραδείγματος*,
Αθήνα: Σταμούλης, σσ. 225-268.
2002. «Πέρα από τον 'Εξαγριωμένο' Θάνατο: Αντιλήψεις για τον Θάνατο στο New Age»,
Θρησκευσιολογία – Ιερά/Βέβηλα 3, σσ. 153 – 170.
1999. *Η Κατηγορία της Γνώσης στο Θρησκευτικό Κίνημα του Υπερβατικού Διαλογισμού*,
Διπλωματική Εργασία Ειδίκευσης, τομέας Θρησκευσιολογίας, τμήμα Θεολογίας
Θεολογικής Σχολής Αθηνών, Αθήνα [κείμενο PDF, με την ευγενική παραχώρηση
του συγγραφέα], σσ. 1-142.
- Νησιώτης, Νικόλαος
1982. «*Η θεραπεία ως ολιστική ανθρωπιστική διακονία*», ανάπτυπο από τα *Αρχεία Ιατρικών
Ερευνών*, 1, σσ. 3-10.
- Νόλλας, Δημήτριος
1998. *Μικρά Ταξείδια*, Αθήνα: Καστανιώτης.
- Obadia, Lionel
2008. *Η Ανθρωπολογία των Θρησκειών* (ελληνική μετάφραση Ντάνα Παπαχρήστου),
Αθήνα: Πολύτροπον.
- Ουλής, Δημήτριος
2010. *Η Πνευματικότητα ως Υπόσχεση Ευτυχίας: Το Παράδειγμα του Φιλανθρωπικού,
Μορφωτικού και Μη-Κερδοσκοπικού σωματίου «Αρμονική Ζωή»*, Διπλωματική
Εργασία ΠΜΣ Τμήματος Κοινωνικής Ανθρωπολογίας, Πάντειο Πανεπιστήμιο
Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών, Αθήνα.
- Παντουβάς, Θεόδωρος
⁴1991. *Μπαγκαβάτ Γκιτά: Το Τραγούδι του Κρίσνα* Αθήνα: Καρδαμίτσας.
1989. *Ερμηνευτικό Λεξικό της Ινδικής Φιλοσοφίας και του Γιόγκα*, Αθήνα: Καρδαμίτσας.
- Παπαδάκη-Μιχαηλίδη, Ελένη
1995. *Η Σιωπηλή Γλώσσα των Συναισθημάτων: Η Μη Λεκτική Επικοινωνία στις
Διαπροσωπικές Σχέσεις*, Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Παπαλεξανδρόπουλος, Στυλιανός
1997. Μορφές Ανιστορικότητας στη 'Νέα Θρησκευτική Συνείδηση', ανάπτυπο από το
Τιμητικό Αφιέρωμα εις Ευάγγελον Θεοδώρου, Αθήνα: Επιστημονική Επετηρίδα
Θεολογικής Σχολής Πανεπιστημίου Αθηνών τόμ. ΛΒ': 479-495.
1994. *Δοκίμια Ιστορίας των Θρησκειών*, Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
1991a. «Νέα Εποχή: Η Θρησκευσιολογική Ταυτότητα ενός Κινήματος», *Εξοδος* 6, σσ. 17-
29
1991b. «Νέα Εποχή: Η Θρησκευσιολογική Ταυτότητα ενός Κινήματος», *Εξοδος* 7, σσ. 41 –
61.
- Παπανούτσος, Ευάγγελος
2003. *Αισθητική*, Αθήνα: Νόηση.
- Παπαταξιάρχης, Ευθύμιος
1998. «Συναντήσεις στον Ειρηνικό: Δομή και Συμβάν στην Ανθρωπολογική Ιστορία»,

στο Δ. Γκέφου-Μαδιανού (επιμ.), *Ανθρωπολογική Θεωρία και Εθνογραφία: Σύγχρονες Τάσεις*, Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα, σσ. 235 – 272.

Παραδέλλης, Θεόδωρος

1999. «Ανθρωπολογία της Μνήμης» στο Ρ. Μπενβενίστε – Θ. Παραδέλλης (επιμ.), *Διαδρομές και Τόποι της Μνήμης: Ιστορικές και Ανθρωπολογικές Θεωρήσεις*, Αθήνα: Αλεξάνδρεια, σσ. 27-58.

Πελεγρίνης, Θεοδόσης

²1988. *Εμπειρία και Πραγματικότητα*, Αθήνα: Καρδαμίτσας.

Πετρίδης, Πέτρος

2011. *Ψηφιακά Αρχεία και Πρακτικές Ανταλλαγής: Μία Ανθρωπολογική Προσέγγιση των Ομότιμων Δικτύων*, Διδακτορική διατριβή [με την ευγενική παραχώρηση του συγγραφέα].

Σαρακηνός, Άγις

[άγνωστη χρονολογία]. *Οι Μεταφυσικές και Θρησκευτικές Οργανώσεις στην Ελλάδα*, Αθήνα: Εκδόσεις Άγι Σαρακηνού.

Σταλίκας Αναστάσιος, Μπουτρή Αλκμήνη & Σεργιάννη Χριστίνα

2006. «Θετικά Συναισθήματα και Ψυχοθεραπεία: Εναλλακτικός δρόμος αλλαγής;», *Νόησις*, Αθήνα: Τυπωθήτω, σσ.123-146.

Στυλιανούδη, Λίλη

2002. «Η Θεραπευτική Διάσταση της Συνέντευξης», *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, τευχ. 107, σσ. 83 – 94.

Τερζάκης, Φώτης

1997. *Μελέτες για το Ιερό*, Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.

1992. *Οι Αντίποδες του '60: Πίσω από τη Διφορούμενη Έννοια του Μεταμοντερνισμού και Μέσα από τα «Νέα» Κοινωνικά Κινήματα*, Αθήνα: Πρίσμα.

Τσουκαλάς, Κωνσταντίνος

2010. *Η Επινόηση της Ετερότητας: «Ταυτότητες» και «Διαφορές» στην Εποχή της Παγκοσμιοποίησης*, Αθήνα: Καστανιώτης.

Φάρος, Φιλόθεος

²1997. *Βάδιζε Υγιαίνων: Το Νόημα της Υγείας και της Νόσου*, Αθήνα: Καστανιώτης.

Φωτόπουλος, Τάκης

2009. «Συστημική Κρίση και η ανάγκη για ένα νέο αντισυστημικό κίνημα με βάση τις τοπικές κοινωνίες», στην ιστοσελίδα http://inclusivedemocracy.org/fotopoulos/greek/grspeeches/syra_june_2009.htm [ημερομηνία ανάκτησης: 18.04. 2014].

Χουντουμάδη, Αναστασία & Πατεράκη, Λένα

2008. *Λεξικό Ψυχολογίας*, Αθήνα: Τόπος.

Χριστοφορίδης, Βενιζέλος

1977. *Η Πνευματική Πατρότης κατά Συμεών τον Νέον Θεολόγον* (διδακτορική διατριβή),
Θεσσαλονίκη: Πουρνάρας.

Περιεχόμενα

ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ.....	III
ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ	IV
1. ΕΙΣΑΓΩΓΗ	1
§1.1 Το Πλαίσιο.....	1
§1.2. ΑΝΤΙΚΕΙΜΕΝΟ ΚΑΙ ΣΚΟΠΟΣ ΤΗΣ ΈΡΕΥΝΑΣ.....	2
§1.3. ΣΥΝΟΨΗ ΕΝΟΤΗΤΩΝ ΔΙΑΤΡΙΒΗΣ.....	7
2. ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΚΕΣ ΚΑΙ ΘΕΩΡΗΤΙΚΕΣ ΣΥΝΤΕΤΑΓΜΕΝΕΣ	10
§2.1. ΠΡΟΣΔΙΟΡΙΣΜΟΣ ΤΟΥ ΠΕΔΙΟΥ.....	10
§2.2. ΛΟΓΟΣ ΠΕΡΙ ΜΕΘΟΔΟΥ.....	19
§2.2.1. Συμμετοχική παρατήρηση.....	20
§2.2.2. Άλλες Μέθοδοι.....	24
§2.2.3. Θεωρητικές Αφετηρίες.....	27
ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ	31
1. Η ΑΡΜΟΝΙΚΗ ΖΩΗ.....	32
§1.1. ΜΙΑ ΌΑΣΗ ΜΕΣΑ ΣΤΗΝ ΠΟΛΗ.....	32
§1.2. ΤΟ ΣΕΜΙΝΑΡΙΟ ΑΥΤΟΓΝΩΣΙΑΣ.....	40
§1.2.1. Χαλάρωση.....	44
§1.2.2. Παρακολούθηση DVD.....	48
§1.2.3 Μικρές ομάδες.....	52
§1.3. «ΑΡΜΟΝΙΚΟΙ» ΑΝΑΖΗΤΗΤΕΣ.....	62
§1.3.1. Εισαγωγικά.....	62
§1.3.2. Παρουσιάζοντας τους βασικούς πρωταγωνιστές –και όχι μόνο.....	63
§1.3.3. Λίγα σχόλια για την κοινωνική ζωή των μελών.....	67
§1.3.4. Τύποι Εκπαιδευομένων.....	71
2. ΜΙΑ ΑΠΟΠΕΙΡΑ ΒΙΟΓΡΑΦΗΣΗΣ ΤΟΥ ΙΔΡΥΤΗ:ROBERT ELIAS NAJEMY	84
§2.1. Η ΣΥΝΝΕΤΕΥΞΗ.....	84
§2.2. Η ΦΑΝΤΑΣΙΑΚΗ ΘΕΣΜΙΣΗ ΤΗΣ ΑΥΤΟΒΙΟΓΡΑΦΙΑΣ.....	91
§2.3. ΜΙΑ ΔΕΚΑΕΤΙΑ ΓΙΑ ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΟΥΣ ΑΝΑΖΗΤΗΤΕΣ.....	96
§2.4. ΤΑ ΨΥΧΙΚΑ ΤΡΑΥΜΑΤΑ ΤΟΥ ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΟΥ ΔΑΣΚΑΛΟΥ ΚΑΙ Ο ΓΚΟΥΡΟΥ.....	101
§2.5. ΕΝ ΕΙΔΕΙ ΑΝΑΚΕΦΑΛΑΙΩΣΗΣ: Ο ΝΑΙΕΜΥ ΚΑΙ ΟΙ «ΑΛΛΟΙ».....	109
3. ΕΝ ΕΙΔΕΙ «ΠΡΟΣΩΡΙΝΟΥ» ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΟΣ	114
§3.1. ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΑ.....	114
§3.2.ΘΕΡΑΠΕΥΟΥΜΕ, ΕΚΠΑΙΔΕΥΟΥΜΕ Η ΘΡΗΣΚΕΥΟΥΜΕ;.....	114

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟ	129
4. ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΚΡΙΣΗ ΚΑΙ ΑΡΜΟΝΙΚΗ ΖΩΗ.....	129
§4.1. ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΑ.....	129
§4.2. Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΠΡΟΣΛΗΨΗ ΤΗΣ ΠΑΓΚΟΣΜΙΑΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗΣ ΚΡΙΣΗΣ	130
§4.3. CASE STUDY: ΟΛΟΜΕΛΕΙΑ ΤΗΣ 17 ^{ΗΣ} ΜΑΪΟΥ 2011	137
§4.3.1. Η συζήτηση	137
§4.3.2. Επιλέγοντας τεχνικές.....	145
5. ΟΙ ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΕΣ ΤΕΧΝΙΚΕΣ ΤΗΣ ΑΡΜΟΝΙΚΗΣ ΖΩΗΣ	153
§5.1. ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΑ: ΠΡΟΣ ΜΙΑ ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΗ ΘΕΩΡΙΑ ΤΗΣ ΓΝΩΣΗΣ.....	153
§5.1.1. Πνευματική αλήθεια πρώτη: «Ό,τι συμβαίνει είναι για την πνευματική μου εξέλιξη».....	157
§5.1.2. Πνευματική Αλήθεια δεύτερη: «Όλα είναι Ένα».....	160
§5.1.3. Πνευματική Αλήθεια τρίτη: «Είμαι μια αιώνια ψυχή στη διαδικασία της εξέλιξης».....	162
§5.1.4. Πνευματική Αλήθεια τέταρτη: «Είμαι ο αποκλειστικός δημιουργός της πραγματικότητάς μου»	164
§5.1.5. Παρατηρήσεις.....	166
52.2. EFT: «ΞΕΜΠΛΟΚΑΡΟΝΤΑΣ» ΤΗΝ ΑΡΝΗΤΙΚΟΤΗΤΑ	168
§5.2.1. Το αγνό παιδί του θεού και ο δύστροπος πελάτης.....	168
§5.2.2 Μέσα στη σκοτεινή νύχτα του αρνητικού συναισθήματος.....	175
§5.2.3. Ολοκληρώνοντας την Τεχνική: Πεποιθήσεις και Σκεπτομορφές	182
§5.3. ΔΙΑΛΟΓΙΣΜΟΣ	193
§5.3.1. Από το «εγώ» προς το Πνεύμα.....	193
§5.3.2. Amor Vacui –ή: Πώς να αδειάσετε το μυαλό σας από τις σκέψεις.....	196
§5.3.3. “My Time is now”	201
§5.4. ΒΙΩΝΩ ΕΙΡΗΝΗ –Η: ΟΡΑΜΑΤΙΖΟΜΕΝΟΙ ΤΗΝ ΙΔΑΝΙΚΗ ΚΟΙΝΩΝΙΑ	207
§5.4.1. Το Νησί των Εκατό Πιθήκων.....	208
§5.4.2. Η Δύναμη της Προσευχής «με Συναίσθημα».....	215
§5.4.3. Παρέκβαση: Βιώνοντας Ειρήνη στην Ακρόπολη.....	223
§5.4.4. Μία «ητική» και μία «ημική» ανάγνωση	228
§5.5. ΝΕΑ ΑΠΟ ΤΟΝ ΠΑΡΑΔΕΙΣΟ: Η ΟΨΟΝΟΡΟΝΟ.....	234
§ 5.5.1 Τρία Ελάχιστα Παραδείγματα	239
§2.5.2. Κατασκευάζοντας το ίζημα	243
§5.6. ΑΚΡΟΤΕΛΕΥΤΙΟ ΣΧΟΛΙΟ: ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΕΣ ΤΕΧΝΙΚΕΣ ΚΑΙ ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΟΣ ΔΡΟΜΟΣ	251
6. ΠΡΟΣ ΜΙΑ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΤΗΣ ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑΣ.....	261
§6.1. ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΑ	261
§6.2. ΜΙΑ (ΑΝΙΔΙΟΤΕΛΗΣ) ΠΡΟΣΦΟΡΑ ΠΟΥ ΔΕΝ ΘΑ ΜΠΟΡΟΥΣΑΤΕ ΝΑ ΑΡΝΗΘΕΙΤΕ	262
§6.2.1. Η Μεγάλη Τράπεζα του Κοσμικού Τραπεζίτη.....	262
§6.2.2. Ρομαντικοποιημένα και εξυψωμένα κίνητρα της ανιδιοτελούς προσφοράς.....	270
§6.2.3. Η Ανιδιοτελής προσφορά μπροστά στους κραδασμούς της Οικονομικής Κρίσης.....	274

§6.2.4. Πόσο «ανιδιοτελής» τελικά;.....	281
§6.3. ΤΕΣΣΕΡΙΣ «ΛΟΞΕΣ» ΜΑΤΙΕΣ ΣΤΗΝ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΤΗΣ ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑΣ.....	284
§6.3.1. ΕΦΤ: Προιόνζοντας τα κάγκελα της εσωτερικής μας φυλακής.....	285
§6.3.2. Διαλογισμός: Διανοητική ησυχία χάριν της θεϊκής φωνής.....	290
§3.3.3 «Βιώνω Ειρήνη» –ακόμα κι αν ο άλλος βιώνει πόλεμο	295
§6.3.4 Ηο΄οροποροπο: Η κρίση βρίσκεται μέσα μας	301
§6.3.5. Κριτικές παρατηρήσεις.....	307
§6.4. Η ΑΡΜΟΝΙΚΗ ΖΩΗ ΜΠΡΟΣΤΑ ΣΤΗΝ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΚΡΙΣΗ.....	309
§6.4.1. Τρία στοιχεία ενός πολιτικού “consensus” της πνευματικότητας	310
§3.4.2. Ρήγματα και Αντιστάσεις	323
7. ΕΠΙΛΟΓΟΣ: ΕΝΑΛΛΑΚΤΙΚΗ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΟΤΗΤΑ ΚΑΙ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΚΡΙΣΗ	331
ΠΙΝΑΚΕΣ.....	340
ΕΙΚΟΝΕΣ ΚΑΙ ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΕΣ	346
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ.....	362
I. ΠΗΓΕΣ.....	363
II. ΒΟΗΘΗΜΑΤΑ	364
ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ.....	388